SIRRI GİRİDİ'NİN "SIRRI KUR'AN" ADLI TERCÜME ESERİN GİRİŞ BÖLÜMÜNÜN TRANSKRİPSİYONU VE İNCELENMESİ

Zinnur AKKAŞ

2020
YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KUNDAKCI

SIRRI GİRİDİ'NİN "SIRRI KUR'AN" ADLI TERCÜME ESERİN GİRİŞ BÖLÜMÜNÜN TRANSKRİPSİYONU VE İNCELENMESİ

Zinnur AKKAŞ

T.C.
Karabük Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında
Yüksek Lisans Tezi
Olarak Hazırlanmıştır

Tez Danşmanı
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KUNDAKCI

KARABÜK
Haziran 2020

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER 1
TEZ ONAY SAYFASI 4
DOĞRULUK BEYANI 5
ÖNSÖZ 6
ÖZ 10
ABSTRACT 11
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ 13
ARCHIVE RECORD INFORMATION 14
KISALTMALAR 15
TRANSKRİPT İŞARETLERİ 15
ARAŞTIRMANIN KONUSU 16
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ 17
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ 17
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR 18
GİRİŞ 18
1. BİRİNCİ BÖLÜM 22
1.1. Fahreddin Razi 22
1.1.1. Eserleri 23
1.1.2. Mefatihu'l Gayb 23
1.2. Sırrı Paşa 24
1.2.1. Eserleri 24
1.2.2. Sırrı Kur'an 25
2. İKİNCİ BÖLÜM 26
2.1. Kelime 26
2.2. Kelam 27
2.3. Her Sözcük Kelime ya da Kelam mıdır? 31
2.4. Kelime ve Kelam Arasındaki Fark Nedir? 33
2.5. Kelimenin Kısımları 35
2.5.1. Ad (İsim) 35
2.5.2. Eylem (Fiil) 37

2.5.3. Harf 38
2.6. Ses (Savt) 41
2.6.1. Sesin Oluşumu ve Sözcüğün Çıkışı 42
2.6.2. Sınırlı Sözcükle Sınırsız İfade 43
3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 47
3.1. Kökenbilime (Etimoloji) Dair Meseleler 47
3.1.1. İştikak-ı Esgar 49
3.1.2. İştikak-ı Ekber 50
3.2. Kelimenin Türevlerinin Analizi 52
3.2.1. Lafız 52
3.2.2. Kavl 53
3.2.3. İbare 54
3.2.4. Lügat 54
3.3. Anlamlı ve Anlamsız Sözcükler 55
4. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 59
4.1. Lafzın Manaya Gösterge Olması 60
4.1.1. Mana 61
4.2. Lafz ve Mana Arasındaki İlişki 62
4.3. Gösterge 63
4.3.1. Zihinsel Göstergeler 64
4.3.2. Zihin Dışı Göstergeler 67
4.4. Sözcüğün Gösterge Yolları 69
4.4.1. Dil Göstergeleri 70
4.4.2. Sosyal Göstergeler 70
4.4.3. Doğal Göstergeler 70
4.5. Sözcüğün Bilinmesinin Yöntemleri 71
4.5.1. Akıl 71
4.5.2. Nakil 75
4.5.3. Akılla mı Nakille mi? 76
5. BEŞİNCİ BÖLÜM 81
5.1. Dilin Doğuşu 81
5.2. Dil 81
5.3. Dilin Kaynağı Meselesi 83

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER 1
TEZ ONAY SAYFASI 4
DOĞRULUK BEYANI 5
ÖNSÖZ 6
ÖZ 10
ABSTRACT 11
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ 12
ARCHIVE RECORD INFORMATION 13
KISALTMALAR 14
TRANSKRİPT İŞARETLERİ 14
ARAŞTIRMANIN KONUSU 15
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ 16
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ 16
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR 17
GİRİŞ 17
1. BİRİNCİ BÖLÜM 22
1.1. Fahreddin Razi 22
1.1.1. Eserleri 23
1.1.2. Mefatihu'l Gayb 23
1.2. Sırrı Paşa 24
1.2.1. Eserleri 24
1.2.2. Sırrı Kur'an 25
2. İKİNCİ BÖLÜM 26
2.1. Kelime 26
2.2. Kelam 27
2.3. Her Sözcük Kelime ya da Kelam mıdır? 31
2.4. Kelime ve Kelam Arasındaki Fark Nedir? 33
2.5. Kelimenin Kısımları 35
2.5.1. Ad (İsim) 35
2.5.2. Eylem (Fiil) 37

2.5.3. Harf 38
2.6. Ses (Savt) 41
2.6.1. Sesin Oluşumu ve Sözcüğün Çıkışı 42
2.6.2. Sınırlı Sözcükle Sınırsız İfade 43
3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 47
3.1. Kökenbilime (Etimoloji) Dair Meseleler 47
3.1.1. İştikak-ı Esgar 49
3.1.2. İştikak-ı Ekber 50
3.2. Kelimenin Türevlerinin Analizi 52
3.2.1. Lafız 52
3.2.2. Kavl 53
3.2.3. İbare 54
3.2.4. Lügat 54
3.3. Anlamlı ve Anlamsız Sözcükler 55
4. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 59
4.1. Lafzın Manaya Gösterge Olması 60
4.1.1. Mana 61
4.2. Lafz ve Mana Arasındaki İlişki 62
4.3. Gösterge 63
4.3.1. Zihinsel Göstergeler 64
4.3.2. Zihin Dışı Göstergeler 67
4.4. Sözcüğün Gösterge Yolları 69
4.4.1. Dil Göstergeleri 70
4.4.2. Sosyal Göstergeler 70
4.4.3. Doğal Göstergeler 70
4.5. Sözcüğün Bilinmesinin Yöntemleri 71
4.5.1. Akıl 71
4.5.2. Nakil 75
4.5.3. Akılla mı Nakille mi? 76
5. BEŞİNCİ BÖLÜM 81
5.1. Dilin Doğuşu 81
5.2. Dil 81
5.3. Dilin Kaynağı Meselesi 83

5.3.1. İlahi Kaynaklı Görüşler 86
5.3.2. Uzlaşımsal Kaynaklı Görüşler 89
5.3.2.1. Yansıma Teorisi 92
5.3.2.2. Ünlem Teorisi 94
5.3.2.3. İş Teorisi 94
5.3.2.4. İşaret Dili Teorisi 95
5.3.3. Birleştici Kaynaklı Görüş 96
5.3.4. Çekimser Kaynaklı Görüş 96
SONUÇ 101
KAYNAKÇA 105
EKLER 113
EK-1 SIRRI KUR'AN TRANSKRİPTİ 113
EK-2 SIRRI KUR'AN ORİJİNAL METNİ 262
ÖZGEÇMİŞ 404

TEZ ONAY SAYFASI

Zinnur AKKAŞ tarafından hazırlanan "SIRRI GİRİDİ'NİN "SIRRI KUR'AN" ADLI TERCÜME ESERİN GİRİŞ BÖLÜMÜNÜN TRANSKRİPSİYONU VE İNCELENMESİ" başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KUNDAKCI .....
Tez Danışmanı, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. (05/06/2020)

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)	İmzası
Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KUNDAKCI (KBÜ)	.....
Üye : Doç. Dr. Enver KAPAĞAN (KBÜ)	.....
Üye : Doç. Dr. Alsou KAMALIEVA (BÜ)	.....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Hasan SOLMAZ .....
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Zinnur AKKAŞ

İmza :

ÖNSÖZ

Dil, insanların duygularını, düşüncelerini aktarmaya yarayan tabii bir vasıta, kendisine ait kuralları bulunan ve sözcükler ya da işaretler vasıtasıyla anlaşmayı sağlayan insana özgü bir bildirişim aracıdır. Geçmişten bugüne kadar bütün toplumlar, kavimler, medeniyetler ve bireyler dil aracılığıyla iletişimini sağlamış ve sağlamaktadır. Toplumlara yön veren ve toplumların her türlü özelliğini kendisinden sonraki çağlara aktaran bir vasıta olmasından dolayı ilk günden bugüne kadar her türlü kanalda araştırma söz konusu olmuştur.

Fahreddin Razi, 12. yy'da yaşamıştır. O, İslam alimi olmasının yanı sıra fizikçi, müfessir ve aynı zamanda dilbilimcidir. Sadece yaşadığı toplumda değil kendinden sonra da insanlara ekol olmuştur. Razi, dil ile ilgili çok büyük çalışmalar yapmış, dil ile ilgili hususları ele alarak açıklamaya çalışmış ve bu konuda insanları aydınlatmıştır. Birçok eser kaleme alan Fahreddin Razi, asıl ününü "Mefatihu'l-Gayb" adlı eseriyle, bugün bilinen adıyla "Tefsir-i Kebir", kazanmıştır. Dil ile ilgili bütün konuları eserinin mukaddime kısmında delilleriyle birlikte zikretmiştir.

Osmanlı Devleti kültür, sanat, eğitim, sosyal, siyasi, tarih ve daha nice dallarda eşsiz eserler meydana getirmiştir. Devletin her kademesinde eşsiz insanlar yetişmiş, bu kişiler devlet ve millet için sayısız eserler ortaya çıkarmıştır. 13.yy'dan 19. yy'a kadar devletin sayısız kadıları, askerleri ve paşaları olmuş, bu kişiler devleti için çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nde 19. yy'da yetişen mümtaz kişilerden olan ve devletin çeşitli kademelerinde farklı farklı bölgelerde görev alan mektupçuluk memuriyetiyle başlayan hayatını valiliğe kadar yükselten Giritli Sırrı Paşa, üstün vazifesi boyunca mektuplar, gezi yazıları yazmış, çeşitli Kur'an tercümeleri yapmıştır. Bu tercüme eserlerinden birisi de Sırr-ı Kur'an adlı tercümesidir.

Sırr-ı Kur'an, Sırrı Paşa tarafından Fahreddin Razi'nin Mefatihu'l-Gayb adlı eserinin mukaddimesinin tercümesini mukaddime, besmele ve Fatiha Suresi'nin tefsirini kapsayacak şekilde ele aldığı tercüme eseridir. Bu eserin mukaddime kısmında, dilin mahiyetini ve önemini, dilin doğuşunu, dilde var olan özellikleri, dile ait hususları, dilin temelini oluşturan unsurları, bir dildeki unsurları bilme yöntemini…vs. dile ait bütün hususları deliller naklederek bütün yönleriyle gözler önüne sermeye çalışmıştır. Yurt içinde ve yurt dışında bugüne kadar Giritli Sırrı Paşa'nın "Sırr-ı Kur'an" tercümesine ait bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmada Sırrı Paşa' nın ele alınan tercümesinin mukaddimesi Türkiye Türkçesi'ne transkript

edilmiş, transkript edilen bölüm dil açısından incelenmiş ve beş bölüme ayrılmıştır. Çalışmanın tamamında insanların yegâne rehberi ve hidayet kaynağı olan Kuran-ı Kerim "*Diyanet İşleri Başkanlığı-Kur'an-ı Kerim Meali"* ve dil açısından zengin bir çalışma eseri olan "*Doğan Aksan'ın Her Yönüyle Dil"* eseri temel baz alınmıştır. Çalışmanın sözcük tarama kısmında "*Şemsettin Sami'nin Kamus-ı Türki*" adlı sözlüğü, *Türk Dil Kurumu* ve *Türk İslam Ansiklopedisi* sözlüğü kullanılmıştır.

Tezin Giriş Kısmında; tez içerisinde incelenecek olan konular genel hatlarıyla verilmeye çalışılmıştır.

Tezin Birinci Bölümünde; "Mefatihu'l Gayb" adlı eserin sahibi İmam Fahreddin Razi'nin hayatı, eserleri ve Mefatihu'l-Gayb 'tan bahsedilmiş, sonrasında bu eserin mütercimi olan Sırrı Paşa'nın hayatından, eserlerinden ve Sırr-ı Kuran adlı tercüme eserden bilgiler verilmiştir. Bu bölümde genel bilgiler *Ahmet Köksal'ın Sırrı Paşa'nın Hayatı* adlı doktora tezinden, *İslam Ansiklopedisi* ve Osmanlı Devleti'ne ait meşhur kişilerin yer aldığı *Sicilli Osmani* adlı eserden faydalanılmış, aynı şekilde Fahreddin Razi için de *İslam Ansiklopedisi* ve çeşitli makaleler çalışma öncülü olmuştur.

Tezin İkinci Bölümünde; kelime ve kelimenin kısımları, kelime ve kelam arasındaki fark, ses nedir ve ses nasıl oluşmuştur, harfin çıkışı, sınırlı sözcükle sınırsız kelimenin tatbikatı gibi konular incelenmiştir. Bu bölümde kelime taraması ve konunun içerik araştırmasında *Zeynep Korkmaz'ın Türk Şekil Bilgisi* adlı eseri, *Muharrem Ergin'in Türk Dil Bilgisi* eseri ve *Berke Vardar'ın Dilbilim Terimleri Sözlüğü* temel kaynak olarak kullanılmıştır.

Tezin Üçüncü Bölümünde; Köken bilgisi (etimoloji) konusuna giriş yapılmış ve etimoloji üzerinde durulmuş, lafız, kavil, lügat vb. kelimelerin anlamsal değerlerine bakılmış, anlamlı ve anlamsız sözcükler kısmı incelenmiştir. Bu bölümde önceki bölümlerde olduğu gibi sözcük çalışması bakımından aynı kaynaklar kullanılmıştır. Bunlara ilave olarak *Marek STACHOWSKI' nin Etimoloji* adlı eseri kaynak olarak kullanılmıştır. Ayrıca bu bölüm, etimoloji alanında çalışılan çeşitli makaleler ve tezlerle de desteklenmiştir.

Tezin Dördüncü Bölümünde; Göstergebilim, lafız-mana arasındaki ilişki ele alınmış, sözcüğün bilinmesinin yöntemleri, lafızların gösterge yolu gibi alt başlıklar detaylı olarak araştırılmıştır. Bu bölümde "*Fatma Erkman'ın Göstergebilime Giriş"* adlı eser ve *"Ferdinand de Saussure' nin Genel Dilbilim Dersleri"* adlı Berke Vardar

tarafından çevrilmiş eseri kaynak olarak kullanılmıştır. Göstergebilim, lafız ve mana gibi konularda hazırlanmış olan çeşitli tezler ve makaleler ile konu desteklenmiştir.

Tezin Beşinci Bölümünde; dilin doğuşuna dair temel meseleler tek tek incelenerek araştırmalar yapılmış ve detaylandırılmıştır. Bu alanda özellikle dilin doğuşu ile alakalı olarak çalışılmış ve kaynakça kısmında gösterilmiş olan dergiler, makaleler ve lisansüstü tezleri incelenmiş ve faydalanılmıştır. Bu kaynaklara ek olarak, Doğan Aksan'ın "*Her Yönüyle Dil*" adlı eseri, Mehmet Yavuz'un Doktora tezi olan "*İbn-i Cinni-Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri"* adlı çalışması, Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Sönmez'in "*Kelamcılara Göre Dillerin Kaynağı Problemi ile İlgili Tartışmalara İlişkin Bir Değerlendirme"* adlı çalışması, Ramazan Demir'in "*Arap Dilbilimcilerine Göre Dillerin Kaynağı Meselesi"* adlı çalışılmış eseri kaynak olarak istifade edilmiştir.

Çalışmanın Sonuç kısmında; hazırlanan bu çalışma, genel hatlarıyla özetlenmiş ve bir değerlendirme yapılmıştır.

Çalışmanın Kaynakça kısmında; inceleme ve değerlendirmeler esnasında yararlanılan, dile ve esere ait bütün kaynaklar alfabetik sıra ile yer almıştır.

Tezin ekler kısmında; "*Sırr-ı Kur'an"* adlı tercüme eserin mukaddime kısmının orijinaline ve transkript edilmiş haline yer verilmiştir.

Büyük bir özveri, titizlik ve gayretle yapılan bu çalışmada metnin orijinaline ve transkriptine yer verilmesinde; bundan sonra yapılacak olan çalışmalara yol gösterici olmak amaçlanmıştır.

Her eserde olduğu gibi bu çalışmada da bütün eksikleri yazarına ait olup ilmi yönden tenkitlerin katkı sağlayacağı muhakkaktır. Bu çalışma sonraki yapılacak çalışmalara katkı sağladığı ölçüde amacına ulaşmış sayılacaktır. Bu tezin ortaya çıkmasında tenkit, uyarı ve yorumları ile bana yol gösteren, sabır ve titizlikle çalışmamı inceleyen, daima güven ve desteğini sunan kıymetli hocam sayın Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KUNDAKCI' ya, daima yanımda olan ve tez çalışması haricinde de sık sık engin bilgisinden istifade ettiğim saygıdeğer Doç. Dr. Enver KAPAĞAN' a ve Öğr. Gör. Dr. Yılmaz BACAKLI' ya teşekkürlerimi ve minnettarlığımı bir borç bilmekteyim. Tez yazım sürecinde ve öncesinde her türlü fikir, tavsiye, eleştiri, ilke aldığım şu an aklıma gelmeyen veya farkında olmadığım önemli insanlardan özür dileyerek kendilerine de teşekkür ederim. Bu tez süresi boyunca ve daima beni

destekleyen, attığım her adımda bana cesaret ve güç veren, en değerli varlığım sevgili eşim Latife BAŞGELEN AKKAŞ' a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Zinnur AKKAŞ

Mayıs-2020

ÖZ

Bu çalışmada Sırrı Paşa'nın "Sırrı Kur'an" adlı tercümesi transkript edilmiş, dilbilim, sözcükbilim, göstergebilim ve anlambilim konuları ele alınmış, çeşitli kaynaklar ile desteklenerek eserin görüşleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

İncelenen eserde dilin önemli bir vasıta olduğu ve aynı zamanda vücudun en önemli organlarından birisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca dilin katmanları içerisinde dili oluşturan unsurların dilden bağımsız düşünülemeyeceğini ve onların da dil düşüncesi içerisinde değerlendirilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Kelime, kelam, lügat, kavl, lafız ve ibare gibi birbirleri yerlerine kullanılan birçok kelimenin hangi anlamlara geldiği ve birbirleri arasındaki farklılıklara değinilmiştir. Sözcükleri oluşturan, dilin temel yapı taşlarından olan harf ve ses ile dilin bağlantıları arasındaki ilişkiler açıklanmış ve bu konulara dair görüşler, Sırrı Paşa'nın Sırrı Kur'an tercümesi baz alınarak dile getirilmiştir.

Bu çalışmada anlambilim ve dilbilim konularına ağırlıklı olarak yer verilmiş, sık sık Sırrı Kur'an tercümesinden örnekler gösterilerek araştırmanın kaynak niteliği yerine getirilmiştir. Sırrı Kur'an tercümesinde sık sık üzerinde durulan, dilin insanoğluna yaratıcısı tarafından mı verildiği yoksa insanoğlunun dünyaya geldikten sonra bunu kendi iradesiyle mi ortaya koyduğu konusu devamlı olarak ele alınmış, bu konu gerek akıl ve nakil bilgisiyle gerek dilin doğuşu meselesiyle gerekse kelime ve anlam ilişkisiyle izah edilmeye çalışılmıştır.

Sırrı Kur'an tercümesinde genel olarak dilin değişik boyutlarına ulaşılmaya çalışılmış, bunun sonucunda ise ortaya çıkan ihtilafların aslında ne kadar gereksiz ve önemsiz olduğu ortaya konmak istenmiştir. Çünkü yüzyıllar boyunca farklı farklı toplumlardan ve coğrafyalardan insanlar bu ihtilafın içerisinde yer almışlar ve bir sonuca ulaşamamışlardır. Sırrı Kur'an tercümesi de farklı coğrafyalarda dile getirilmiş olan görüşleri zikretmiş, bu tartışmaların beyhude olduğunu, ortaya konmuş tüm tartışmaların kabul edilmesi gerektiğini, bu tartışmalarda kesinliğin ve netliğin bulunmadığını anlatmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sırrı Paşa; Sırr-ı Kuran; dilbilim; göstergebilim; anlambilim; sözcükbilim.

ABSTRACT

In this study, the translation of Sırrı Pasha called “Sırrı Kur'an” was transcribed, and linguistics, lexicology, semiotics and semantics were discussed, and the opinions of the work were tried to be revealed by supporting them with various sources.

It was concluded that language is an important tool and also one of the most important organs of the body. In addition, it was concluded that the elements that make up the language within the layers of the language cannot be considered independent of the language and that they should be evaluated within the language thought. The meaning of many words used in place of each other such as words, words, vocabulary, kavl, verb and phrases, and differences between each other are mentioned. The relationships between the letter and sound, which are the basic building blocks of the language, which form the words, and the connections of the language, are explained, and opinions on these issues are expressed on the basis of the translation of Sırrı Pasha from the Qur'an.

In this study, semantics and linguistics were mainly included, and the source quality of the research was fulfilled by showing examples from the translation of Sırrı Qur'an frequently. Whether the language is given to mankind by the creator of the language, which is frequently emphasized in the translation of the Qur'an, or whether mankind has revealed it with his own will after coming to the world, this issue is explained both with the knowledge of reason and transplant, the issue of the birth of language, and the relationship between the word and the meaning tried to be explained.

In the translation of Sırrı Qur'an, it was tried to reach different dimensions of the language in general, and as a result, it was aimed to reveal how unnecessary and insignificant the disputes arise. Because people from different societies and geographies have been involved in this conflict for centuries and have not reached a conclusion. The translation of Sırrı Qur'an also mentioned the views expressed in different geographies, and explained that these discussions were futile, that all discussions should be accepted, that there was no certainty and clarity in these discussions.

Keywords: Sırrı Pasha; Sırr-ı Kuran; linguistics; semiotics; semantics; lexicology.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Sırrı Giridi' nin "Sırrı Kur'an" Adlı Tercüme Eserin Giriş Bölümünün Transkripsiyonu ve İncelenmesi
Tezin Yazarı	Zinnur AKKAŞ
Tezin Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KUNDAKCI
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans Tezi
Tezin Tarihi	05.06.2020
Tezin Alanı	Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	404
Anahtar Kelimeler	Sırrı Paşa; Sırr-ı Kuran; dilbilim; göstergebilim; anlambilim; sözcükbilim.

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Transcription and Examination of the Entry Section of the Translation "Sırrı Kur'an" by Sırrı Giridi
Author of the Thesis	Zinnur AKKAŞ
Advisor of the Thesis	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KUNDAKCI
Status of the Thesis	Master
Date of the Thesis	05.06.2020
Field of the Thesis	Department of Turkish Language and Literature
Place of the Thesis	KBU/LEE
Total Page Number	404
Keywords	Sırrı Pasha; Sırr-ı Kuran; linguistics; semiotics; semantics; lexicology.

KISALTMALAR

as.:	Aleyhisselam
b.:	bin, ibn
çev.:	Çeviren
d.:	Doğumu
h.:	Hicri
M.Ö.:	Milattan Önce
M.S.:	Milattan Sonra
No:	Numara
ö.:	Ölümü
ra.:	Radiyallahu Anh
s.:	Sayfa
sav.:	Sallallahu aleyhi ve sellem
TDK:	Türk Dil Kurumu
TDV.:	Türkiye Diyanet Vakfı
vb.:	Ve benzeri
vd.:	Ve devamı
vs.:	Vesaire
yy.	Yüzyıl

TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

ا : a,e,ı,i,u,ü	غ : Ġġ	٠ : 0
ب : Bb	ف : Ff	١ : 1
ت : Tt	ق : Ḳḳ	٢ : 2
ث : S̱s̱	ك : Kl	٣ : 3
ج : Cc	ل : Ll	٤ : 4
ح : Ḥḥ	م : Mm	٥ : 5
خ : H̱ẖ	ن : Nn	٦ : 6
د : Dd	و : Vv	٧ : 7
ذ : Ẕẕ	ه : Hh	٨ : 8
ر : Rr	لا : Lamelif	٩ : 9
ز : Zz	ي : Y,y	
ژ : Pp	ء : ʾ	
س : Ss		
ش : Şş		
ص : Ṣṣ		
ض : Ż̇ż̇		
ط : Ṭṭ		
ظ : Ẓẓ		
ع : ʿ		

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bir Osmanlı valisi olan Sırrı Paşa'nın "Sırrı Kur'an" adlı tercüme eseri transkript edilmiş, bu eserden yola çıkılarak eser içerisinde bulunan dilbilim, göstergebilim, sözcükbilim ve anlambilim konuları incelenmiştir.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Osmanlı Devleti, içerisinde yaşayan milletler ve topluluklar için ne kadar önemliyse mirası olan sonraki nesiller için de o kadar önemlidir. Devletin mirası sadece toplumsal ya da siyasi değil aynı zamanda sosyal ve kültüreldir. Bu kültürel yaşam içerisinde camiler, çeşmeler, medreseler ve ilmi eserler ortaya konmuştur. Devletin içerisinde çeşitli kademelerde görev yapan devlet adamları da bu kültürel yaşam içerisinde söz sahibi olmuşlardır. Bu vazife sahibi olanlardan birisi de Sırrı Paşa'dır. Onun birçok eseri bulunmaktadır. Bunlardan biri de Sırr-ı Kur'an'dır. Sırr-ı Kur'an, ismi ile müsemma olup Kur'an'ı Kerim'in daha iyi anlaşılmasını sağlamak için Fahreddin Razi tarafından yazılmış olan "Mefatihu'l Gayb" adlı eserinin tercümesidir.

Çalışmanın amacı, Sırrı Paşa'nın Sırrı Kuran adlı eserini ele alarak bu eser içerisinde yer alan dilbilim, anlambilim, sözcükbilim ve göstergebilim açısından incelemek ve eseri dil ve edebiyat dünyasına kazandırmaktır.

Eserde dilin doğuşu, dilin ortaya çıkış serüveni, dil çatısı altısında yer alan türevler, (kelime, kelam, lafız, lügat) lafız-anlam ilişkisi ve daha birçok dile ait meselelere yer verilmiştir. Eserin dini bir eser olması yönünden önemlidir. Kur'an'ın dilinin hitabı olan insanın dilinin anlaşılması için öncelikle dilin gerekli keyfiyetinin ve ehemmiyetinin iyi bilinmesi ve benimsenmesi gerektiğini vurgulaması bakımından önemli bir çalışmadır. Daha önce Türk dili ve edebiyatı sahasında yurtiçi ve yurtdışında sözcükbilim, anlambilim, göstergebilim gibi konular bir eser üzerinden örnekler verilerek aktarılmamıştır. Ele alınan bu çalışma bütün zikredilen konuları kapsadığı için önemlidir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

"Sırr-ı Kur'an" adlı tercüme eser ile ilgili çalışmada; veri toplama, sentezleme ve analiz etme gibi araştırma yöntemlerinden faydalanılmıştır. Bu araştırma esnasında "Sırr-ı Kur'an" tercümesi temel kaynak olmasının yanı sıra Doğan Aksan'

ın "*Her Yönüyle Dil*" adlı eseri, Fatma Erkman Akerson' un "*Göstergebilime Giriş*" eseri, Zeynep Korkmaz'ın "*Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*" adlı dil ve araştırma eseri temel olarak kullanılan kaynaklar arasında yer almıştır. Bu kaynaklara ek olarak çalışmada zikredilmiş birçok sözcüğün anlaşılması için "Türk Dil Kurumu" sözlüğü, Şemseddin Sami'nin "*Kamus-ı Türki*" eseri ve Türkiye Diyanet Vakfı bünyesinde bulunan "İslam Ansiklopedisi" eseri de yararlanılan kaynaklar arasındadır. Ayrıca çeşitli lisansüstü tezleri, makaleler, çeşitli dergiler ve bu dergilerdeki dilbilim konuları, dilbilim eserleri ve dilbilim konulu internet sayfaları araştırma için kaynak oluşturmuştur.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR

Sırrı Kur'an tercümesi, mukaddime, besmele ve Fatiha olmak üzere üç bölümden meydan gelmektedir. Eser, başta dilbilim olmak üzere hadis, kelam, fıkıh gibi birçok alana ait konular bulunmaktadır. Ancak bu çalışmada Sırrı Kur'an tercümesinin mukaddime kısmının transkript edilmesi ve incelenmesiyle sınırlandırılmıştır.

Sırrı Kur'an tercümesinin mukaddime kısmında dile dair görüşler ve dil meselelerinden bahsedilmektedir. Bu konular Türk dili ve edebiyatını ilgilendiren konular olduğu için mukaddime kısmı ile sınırlandırılmıştır.

GİRİŞ

İnsan, kâinata eşref-i mahluk sıfatıyla gelmiş bir varlıktır. Eşref-i mahluk olan insanoğlu yaratılışın ilk zamanından bugüne kadar hep farklı olmuş ve farklılığıyla bilinmiştir. Karmaşık gibi görünen ve mükemmeliyet derecesinde var olan insanoğlunu diğer varlıklardan ayıran elbette ki farklı özellikleri vardır. Düşünmesi, tefekkür etmesi, akıl etmesi, konuşması gibi bütün bu özellikler insanlara özgü kavramlardır. İnsanoğlunda bütün bu kavramlar tek bir noktada birleştirildiğinde dil (lisan) ortaya çıkmaktadır.

Lisan ya da bugün dil adı verilen bu sistematiğin insanların birbirileriyle konuşması, anlaşması, alışveriş yapması, bildirişim yoluna gitmesi, düşüncesini, duygusunu söylemesi vs. hepsi dil vasıtasıyla gerçekleşir. Çünkü dil toplumları değiştiren, yön veren, geliştiren ya da zarar veren köklü bir yapıdır. Bu bakımdan insanoğlunda var olan konuşma kabiliyeti çok önemlidir. İnsanlar sesler ya da işaretler vasıtasıyla belirli kurallar çerçevesinde bir başkası ile iletişime geçer.

İlk insandan itibaren bugüne dek dil; antropologların, felsefecilerin, filologların, tarihçilerin, tasavvufçuların, kelamcıların vs. daha nice alandaki ve toplumdaki araştırmacıların inceleme konusu olmuştur. Çünkü dil, herhangi bir toplumda, bireylerin kendi aralarında iletişim kurabilmelerine imkân veren, kendi kültür ve geleneklerinin özelliklerini taşıyan, nasıl ve ne zaman ortaya çıktığı kesin olarak bilinemeyen bir gizli antlaşmalar ve sözleşmeler dizgesidir. Milletlerin tarihteki gelişimi ile bağlantılı olarak onların duygu ve düşüncelerindeki ilerlemeyi de gösteren, canlı, yaşayan ve sosyal bir olgudur. Dilin doğasını, yapısını, kökenini, özünü ve içeriğini araştırarak farklı diller arasındaki köken ve yapı özelliklerini incelemek de mutlak surette araştırmacıların ilgi konusu olmuştur. Dil nedir, nasıl ortaya çıkmıştır, dili oluşturan sistemler nelerdir, insanlar nasıl konuşur, dilde konuşma araçları vasıtaları nelerdir, dil var mıydı sonradan mı ortaya çıktı? gibi daha birçok soru işaretleri insanların zihinlerini kurcalayan ve içerisinden çıkılmaz hale getiren sorular olmuştur. İnsan, doğasının gereğince bir şeye hükmedebilmek için dili iyi bilmesi gerekir. Dil, geçmişten bugüne ne kadar ilgi konusu olsa da kesin sonuca bağlanamayan ve kökenine dair bir bulguya rastlanamayan, hep bir filmin özetine yorum yapılırmışçasına fikirler beyan edilen bir yapı sistemidir.

İslam düşüncesinde dil üzerine yapılan çalışmalar; Müslüman dilbilimcilerin Kur'an'ı doğru anlama, anlamlandırma ve diğer Müslüman veya gayrimüslim olan toplumlara doğru bir biçimde anlatma çabaları doğrultusunda başlar. Kur'an'ı daha iyi anlama çabaları doğrultusunda ortaya çıkan tefsir, hadis, fıkıh ve kelâm gibi ilim dallarında gramerin bilinmesine ihtiyaç duyulması, dilbilim çalışmalarının gelişmesinde etkili olur. Öte yandan, fethedilen coğrafî bölgelerdeki ilmi ve kültürel çalışmaları bilme isteği; yeni diller öğrenmede ve dil üzerine incelemelerin başlatılmasında diğer bir önemli sebep olarak gösterilmektedir. Bu doğrultudan bakınca zamanın İslam müfessiri, bilgini ve aynı zamanda dilbilimcisi olan Fahreddin Razi'de bu istikamet doğrultusunda yürümüştür. Bütün ilmini kullanarak ortaya çıkarmış olduğu Mefatihu'l Gayb adlı eserinde konulara kaynaklar ve deliller göstermiş, bu konular üzerine yapılan yorumları tek tek ele alıp değerlendirmiştir.

Osmanlı Devleti'nde de devlet adamları siyasetle ilgilenmelerinin yanı sıra edebi ve ilmi olarak kendilerini geliştirmişlerdir. Edebiyattan sanata, tarihten astronomiye kadar çeşitli bilimlerle uğraşmışlar ve eserler vermişlerdir. Devlete hizmeti memuriyet hayatıyla başlayan ve daha sonra Kastamonu, Sivas, Trabzon, Bağdat gibi vilayetlerde valilik yapmış, ilim ve fazilet bakımından 19.yy'ın ender şahsiyetlerinden olan Sırrı Paşa (ö.1895), bilinen adıyla Mehmet Selim Sırrı Efendi; edebiyat, seyahat, tarih ve tefsir alanında pek çok eserler meydana getirerek bu dünyadan göçmüştür. Yaşadığı süre zarfında Sırrı Kur'an tercümesi gibi tefsir ve tercüme alanında eserler kaleme almıştır. Sırrı Kur'an tercümesi, insanlara rehber ve yol gösterici olması bakımından önem teşkil etmektedir. Zamanın ilim alimi olan Fahreddin Razi'nin eserini tercüme eden Sırrı Paşa, bu sayede 12. yy'dan beri ayakta duran ve kapsamlı bir tefsir kitabı olan Mefatihu'l Gayb adlı eserin tekrar anlaşılmasını sağlamak ve kaynaklarda kullanmak için adeta bir vasıta olmuştur. Ayrıca o dönemde yaşanan çözülmelerin ve çözülmeler neticesinde akla gelen soruların cevaplanmasına ışık tutacak nitelikte bir kaynak olmuştur.

Sırrı Kur'an; mukaddime, besmele ve Fatiha tefsiri bölümlerinden oluşmuş, eşsiz bilgiler veren bir eserdir. Ancak bugüne kadar bu tercüme eser ele alınıp incelenememiştir. Sırrı Kur'an isminden de anlaşılacağı üzere 'Kur'an'ın Sırlarını' aralayan bilgilere sahip bir eserdir. Verilmiş olan bilgiler, dayandırılmış olan deliller ile bir fener vazifesi görmektedir. Kuran'ın okunup anlaşılması hassasiyetini baz alan Sırrı Paşa, bunun için dili iyi bilmek gerektiğini, dilde var olan hususiyetleri

öğrenmek ve tatbik etmek gerektiğini tercüme eserinde nakletmiştir. Bir dilin insana Allah vergisi mi olduğunu yoksa anlaşma yoluyla toplumlar arasında mı ortaya çıktığını, dili oluşturan unsurların neler olduğunu ve neye göre sınıflandırılacağını, dilin içindeki kelime, kelimenin içerisinde isimler, fiiller ve harfler, bu kavramları ortaya çıkaran sesleri ve sesin ortaya çıkış serüvenine kadar bütün bunları ayrıntılarıyla ele alınmış muazzam bir eserdir. Hazırlanan bu çalışmada bahsi geçen bu konular ele alınarak değerlendirilmiştir.

Bu hususlara değinmeden önce incelenen konuları ele alan Fahreddin Razi ve tercümesini yapan Sırrı Paşa'nın hayatını ve eserlerini incelemek isabetli ve yerinde olacaktır.

1. BİRİNCİ BÖLÜM

Bu bölümde Fahreddin Razi'nin hayatı, eserleri ve "Mefatihu'l Gayb" adlı eseri, Sırrı Paşa'nın hayatı, eserleri, "Mefatihu'l Gayb" adlı eserin tercümesi ve bu çalışmanın kaynağı olan Sırrı Kur'an tercümesine değinilmiştir.

1.1. Fahreddin Razi

Künyesi ile tam olarak adı; Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Razi et-Taberistani' dir. Ancak Fahreddin-i Razi olarak tanınmaktadır. 1149 yılında Selçuklu Devleti'nin başkenti olan Rey şehrinde dünyaya gelmiştir. Babası onun ilk hocası olmuş ve ilk ilimlerini babasından öğrenmiştir (Yavuz, 1995, s.89).

Üstün zekâsı, güçlü hafızası ve engin ilmiyle kendi zamanında ve kendinden sonraki zamanlarda düstur olmuş, uhrevi ilimler kadar pozitif ilimlerde de mahir olmuş bir âlim, mütefekkir, bilge, filolog, müfessir. Kendi çağdaşları olan İbn-ü Rüşd, Abdulkadir Geylani, Muhyiddin İbn-i Arabi gibi isimlerin arasında kendini göstermiş çok yönlü İslam âlimi ve Orta çağ İslam medeniyetinin baş mimarlarındandır (Kaya, 2010, s.43).

Ömrü boyunca ilim yolunda yolculuklar yapmış, Cürcân, Rey, Tûs, Herat, Harezm, Buhara, Semerkant, Belh, Gazne gibi şehirlere gitmiş, ilim ve kültür merkezlerinde bulunmuş ve nice öğrenciler yetiştirmiştir, eser yazmadığı alan kalmamıştır. Kelam, fıkıh usulü, tefsir, Arap dili, felsefe, mantık, astronomi, tıp, matematik gibi alanlardaki ilimleri öğrenmiş, bu alanlarda eserler yazmıştır. Kendisine ait olduğu tespit edilen yaklaşık 190 eseri bulunmaktadır. Ömrünü ilimle dolu dolu geçirir (Yavuz, 1995, s.89; Işık, 2000, s.162-165; Gölcük, 2016, s.185).

Bütün ömrünü ilme adayan ve ilim yolunda koşan filolog ve aynı zamanda diğer ilimlerin sahibi alim, bilge Fahreddin Razi cömertliğini parayla değil ilmiyle tasadduk etmiştir. Paradan daha değerli olan mürekkebi ve kalemi sayesinde çağlar boyunca gerek kendisi ve gerekse umman niteliğinde olan eserleriyle çağları aydınlatmıştır. Bu sayede ondan sonraki kuşaklar ve bugün dahi Razi'nin irşat metoduyla insanlar yön tayini yapabilmektedir. Sultanlar tarafından büyük ilgi ve ihtimam gösterilen Razi, Harezmşahlar devletinin sultani Alaeddin tarafından kendisine yaptırılan medresede 1209 yılında Herat'ta vefat ermiştir (Işık, 2000, s.162-165).

1.1.1. Eserleri

Engin ilim ve eşsiz bilgi sahibi Fahreddin Razi'nin kendisine ait olduğu bilinen yüz doksan, bazı rivayetlere göre ise bin kadar eseri bulunmaktadır. Bine kârî olan eserlerinden bazıları şu şekilde ele alınmıştır: Münazarat, Usuli'd-Din, Risaletun fi'n Nubuvvat, Muhassal, el-Mahsul, Kitabü'l-Firase, Acaibü'l Kuran, el-Mebahisü'l-Meşrıkıyye. Bu kadar eserinin yanında onun en bilinen ve en kapsamlı eseri "Mefatihu'l-Gayb" isimli "Tefsir-i Kebir" idir (Yavuz, 1995, s.90-94).

1.1.2. Mefatihu'l Gayb

"Gaybın Anahtarı" olarak isimlendirilmiş, diğer adıyla bilinen Tefsir-i Kebir, Fahreddin Razi'nin en önemli eseridir. Bugün otuz iki cilt olarak kitap haline getirilmiştir. Fahreddin Razi, bu eserinde bütün ilmi birikimini kullanmıştır. Ancak şu unutulmamalıdır ki Fahreddin Razi bu eseri ilmindeki maharetini göstermek için değil Kuran'a yöneltilebilecek şüpheli ve tahrip edici soruları engellemek, İslam inancıyla örtüşmeyen fikirleri reddetmek, Kur'an-ı Kerim'e yöneltilen sorulara akıl prensipleri çerçevesinde cevap vermek için yazmıştır. İki dünyaya ait kelamları da orantılı kullanmıştır. İki dünyaya ait olan bilgileri orantılı bir şekilde kullanmıştır. İlmi ve itikadi konulara da yer vermiştir.

Eserde Gazali, Bakillani, Hasan-ı Basri, İmam-ı Şafii, Hz. Ali, Zemahşeri, Cübbai, Taberi, İbn-i Cinni, Sibeveyhi, İbn-i Teymiyye önemli şahsiyetlerden yararlanmışlardır (Cebeci, 2003, s. 348-350). Örneğin; "…*Vāḳıā ibn-i cinnī kelime ve kelām arasındaki farḳ maʿnevīye dāir sibeveyhiñ şu sözünden başḳa daha birçoḳ sözler īrād etmiş…*" (s. 46). "*…Ebū ʿAli bin Sinā tercüme-i ḥālini kendisi yazıp…"* (s. 15). *"İbn-i Sīnā madde ve cinsiñ beyanındaki farḳıñ beyānına dāir pek daḳīḳ sözler söylemiş." (s. 57). "…Zemaḫşerī (mufaṣṣıl)ıñ evvelinde demiş ki…"* (s. 54). "*ġulṭ daḫī şu ki zemaḫşerī müfredi lafẓa ṣıfat ḳılmaḳ lāzım gelirken ġulṭ edip maʿnāya ṣıfat ḳılmıştır."* (s. 55).

İslam coğrafyasındaki bilginlerin yanı sıra Batı ve Yunan filozoflarına da yer vermiştir Kitapta İslam âleminde Calinus adıyla bilinen Galen' den söz etmiştir. Kitabında: "…*Hatta calinus-i hekim dahi "ben bir kere bir maymunun karnını yardım. İçine elimi soktum. Parmağımla yüreğini yokladım. Anı sehvenetin derece-i nihayesinde buldum.*" demiştir (s. 203).

Fahreddin Razi, Mefatihu'l Gayb adlı eserinde başta Fatiha suresi olmak üzere birçok sureyi tefsir etmiş ve Fetih suresi ile tamamlamıştır (Cebeci, 2003, s.348-350).

1.2. Sırrı Paşa

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıl, değişim, dönüşüm ve çözülmenin yaşandığı bir dönem olmuştur. Sırrı Paşa, Osmanlı Devleti'nin yaşadığı siyasi, fikrî, idarî değişimlerinin had safhada olduğu ve bunun etkilerinin ciddi bir şekilde topluma yansıdığı bir zaman diliminde yaşamıştır (Köksal, 2013, s.1). Ananevi bir ahlak, örf ve adetle büyümüş olduğundan kendi hakkında pek malumat vermekten kaçınmış ve bu düşüncesini de "*Kâfi bana bilmek beni hiç bilmesin âlem, zira büyük afettir o şöhret neme lazım!*" sözleriyle dile getirmiştir (Köksal, 2013, s.XIV).

Kaynaklarda Sırr-ı Girîdî, Giritli Sırrı Paşa, Selim Sırrı Paşa gibi isimlerle zikredilen Sırrı Paşa'nın asıl ismi Mehmet Selim Sırrı Efendi'dir. (h.1260) 1844 yılında Girit (Kandiye)'te doğmuştur. Babası Konya'dan Girit'e göç ederek Girit'e yerleşmiş Helvacızâde Salih Tosun Efendi'dir. 12 yaşında babasını kaybeden Sırrı Paşa, ilk ilim tahsilini dedesinden almıştır. 16 yaşında İstanbul'da memuriyet hayatına başlamış ve kâtip olmuştur (Kurnaz, 2009, s.134-135). Devletin pek çok kademesinde memuriyet yapmış bir bürokrattır.

İlim ve fazilet bakımından mümtaz bir hayata sahip olan 19.yy. şahsiyetlerinden Sırrı Paşa, Kastamonu, Trabzon, Ankara, Sivas, Diyarbakır, Adana ve Bağdat gibi bölgelerde valilik görevinde bulunmuştur (Süreyya, 1996, s.1507). Sırrı Paşa'nın valilik yaptığı dönem 1879'da başlamış ölümüne kadar (1895) devam etmiştir. Bu süreç tümüyle II. Abdülhamid dönemine denk gelmektedir (Gülşen, 2010, s.165). Sırrı Paşa, devlet adamı, müfessir, kelamcı, şair olmasının yanı sıra modern ilim ve fen ile meşgul olmuş meşhur bir müelliftir. 19. yy. Osmanlı devlet adamları arasında farklı bir yere sahiptir. Edebi yönü, şairliği ve bazı meziyetlerinden dolayı şair ve müellifler onun için: "*Şiirleri az ve kendine mahsus bir üslubu olan bir şairdir.*" demişlerdir (Köksal, 2013, s.1-5).

Diyarbakır valisi olduğu dönemde tedavi görmek için geldiği İstanbul'da uzun süreden beri acı çektiği kalp rahatsızlığını yenememiş ve İstanbul'da vefat etmiştir (12 Aralık 1895). II. Abdülhamid'in iradesi ve izni ile II. Mahmut Türbesi'ne defnedilmiştir (Gülşen, 2010, s.165-166).

1.2.1. Eserleri

Sırrı Paşa'nın yaşamı boyunca mektup, tercüme, tarih, kelam, tefsir alanlarında eserleri bulunmaktadır. Bu alanların yanı sıra matematik, coğrafya, tıp, fıkıh, hadis gibi alanlarda, mecmualarda yayınlanmış birçok nazmı ve nesri de bulunmaktadır. Sırrı Paşa'nın eserlerinden bazıları şu şekildedir: Şerh-i Akaid, Ahsenü'l-kasas, Asar-ı Hame-i Sırrı Paşa, Mektubat-ı Sırrı Paşa, Mektubat, Makalat , Nuru'l-huda li- men istehda , Ruh, Araü'l-milel, Miyerü'l- Makal, Galatat, Sırr-ı Kur'an, Sırr-ı Furkan, Sırr-ı Meryem, Sırr-ı İnsan, Sırr-ı İstiva, Sırr-ı Tenzil, Numene-i Adalet (Köksal, 2013, s.299-315; Gülşen, 2010, s.166-174).

1.2.2. Sırrı Kur'an

Sırrı Kur'an, Fahreddin Razi'nin "Mefatihu'l-Gayb" adlı eserinin Sırrı Paşa tarafından Arapça' dan Türkçe' ye "Sırrı Kur'an" adıyla tercüme edilmiş halidir. Giriş, besmele ve Fatiha Suresinin tefsirini içeren bu eser, 1 cilt ve 3 bölümden oluştuğu, 1302 yılında tamamlandığı bilinmektedir (Kurnaz, 2000, s.137; Köksal, 2013, s.310-311). Sırrı Paşa, Sırrı Kur'an adlı tercüme eserinde kendisini: "*...mütercim-i faḳīr, ...limütercime'l-faḳīr...*" olarak tanımlamıştır (s. 40-172-235-vd.).

Sırrı Paşa, "Mefatihu'l Gayb" adlı eserin tercümesi olan Sırrı Kur'an giriş kısmında, Mukkaddime-i Mütercim sıfatıyla: "*…İmām-ı celīl meşār-ı ileyh tefsīr-i kebīr, ʿunvān-ı vācibü't-tevkīriyle müştehir olan kitāb-ı nefīste, ḥikmet-i tefsīri, öyle bir tarz bedīʿ-i dilnişīn üzere, zīver-i ṣahīfe-i beyān ve tahrīr etmiştir ki, andan evvel gelen müfessirīn-i ʿiẓāmıñ hiç birisi, bu üslūb-u ḫudāpesend-i ālīde ḫāmerān tahkīk olamamıştır. Hele sūre-i şerife-i ümm'ü-l kitābın, ḥāiz olduġu mertebeʾ-i ʿāliye-i iʿcāzī. Eimme-i müfessirīn içinde mehmā-emken iẓḥār ve ibrāz eden var ise o da ḥażret-i imām-ı muḥammed faḫre'd-dīn-i rāzīdir, diyebilirim. …"Sırr-ı Ḳurʿān" tesmiye ettiġim bu tercüme-i dil ārā-yı matbūġ ki üç cüzʾi müstaḳil içinde mecmūʿdur. Bi'l-lütfe's-sübḥānī, meşmūl liḥāẓe-i ḥikmet-i fāża-i ḥażret-I (ʿAbdülḥamīd Ḫānı) olursa şübhe yoḳ ki nokṣānī kemāle mübdel ve şeref mevzūʿī nisbetinde de ḥaḳīḳat mücbel olur. Sırr-ı Girīdī---Ankara-1302*" (s.3-5) ifadelerini kullanmıştır. Sırrı Paşa alçak gönüllülük sergileyerek tercüme ettiği bu eserde kendisinden bahsetmemiş, bilakis eserin sahibi olan Fahreddin Razi'yi ve dönemin sultanı II. Abdülhamit Han'ı derin bir övgü ile anmıştır.

2. İKİNCİ BÖLÜM

Bu bölümde Sırrı Kur'an tercümesine göre kelime (tanımı ve kısımları), kelam, kelime ile kelam arasındaki fark, ses (ses nedir, nasıl oluşur) sınırlı sözcükle sınıfsız ifadenin imkânı konuları ele alınmıştır.

2.1. Kelime

Türkçe sözlükte kelime: "*Anlamlı ses veya ses birliği, söz, sözcük, lügat.*" Anlamlarına gelmektedir (TDK, 2020). Kamus-ı Türki' de ise kelime; "*Manalı lafız, ifade-i meram için kullanılan sözlerin beheri: söz, lakırdı."* şeklinde açıklanmıştır (Sami, 2012, s.910).

Kelime, 'kelm' kökünden türemiş olup konuşma, 'söz söyleme, bir fikri ya da düşünceyi anlatma, ifade etme, söz.' anlamına gelen Arapça kökenli bir sözcüktür (Demir, 2008, s.22). Kelime sözcüğü ayrıca; 'yaralamak, yara, tesir etmek' manalarına da gelmektedir.

Bir manayı ifade eden lafız anlamına geldiği gibi alfabenin her harfinden anlamlı bir bütün oluşan lafza yine kelime denmektedir. Başka bir manaya göre: "*İsim, sıfat, fiil ve edatlara verilen ad*." olduğu belirtilmektedir. Bazen bir kasideye yahut bir hutbeye bile mecazi olarak kelime denmiştir (Sinanoğlu, 2002, s.212).

Sırrı Paşa, Sırrı Kur'an tercümesinde kelimeyi şu şekilde tanımlamıştır: "*…Maʿlūm olsun ki kef ve lam ve mīmiñ terkībi … Söz maʿnāsına olan (kelām) işbu maddeden müştaḳtır…kelām, semʿī ḳarʿ ile anda teʾṯīr eder. İfāde-i maʿnā vāsıṭasıyla ẕihniñde de teʾṯīr eder. Cerḥ maʿnāsına olan (kellem) dahî bundan me'huzdur. (kelam) kâfın fethi ve lâmın sükûniyle yaraya denir.*" (s. 33) Yukarıdaki paragraftan da anlaşılacağı üzere 'yara' kelimesi ya da 'yaralamak' fiilinin de bu kelime kökünden türediği belirtilmiştir.

Sırrı Paşa, yukarıdaki kelime tanımlamasına ek olarak yine Sırrı Kur'an tercümesinde: "*Kelime, lafẓī baʿżen lafẓa-i vāhide de istiʿmāl olunur da anıñla baʿz iczāsı ba'zı iczāsına mürettebat olan kelām-ı keṯīr murād olur. Serāpā bir ḳasīdeyi "kelime" tesmiye edişleri gibi. "Kelime-i şeḥādet" "kelime-i ṭayyibe-i ṣādıḳadır" denmesi de bu ḳabīldendir. Çünkü mecāz, iştirāktan evvelī olduġundan bildik ki mürekkebe (kelime) itlāḳı mecāzdır.*" (s.35). "*kelām-ı keṯīriñ baʿzı iczāsı baʿzı iczāsına mürettebāt olunca anıñ için bir nevʿi vaḥdet, ḥāsıl olur.*" (s. 36). diyerek

uzun bir cümlenin, baştan aşağı bir şiirin veyahut kelime-i şahadet ve kelime-i tevhidin mecazi olarak kelime diye adlandırılabileceğinden bahsetmiştir.

Mantıkçılar ise kelimeyi: "*Belli bir zamanda belli olmayan bir şeyin manasına delâlet eden isim veya fiil türünden lafızdır*." şeklinde tanımlamışlardır. (Sinanoğlu, 2002, s. 213).

Zeynep Korkmaz "*Şekil Bilgisi*" kitabının 'Kelimeler ve Yapıları' kısmında kelime ile ilgili olarak şunları dile getirir: "*Kelimeler, bir veya birden çok heceli ses öbeklerinden oluşan ve tek başlarına zihindeki belirli kavramlara karşılık olan somut veya soyut söz kalıplarıdır; somut ve soyut kavramlar arasında ilişki kuran dil birimleridir. Bu da demek ki, dilin kelimeleri ya anlamlı ya da görevli dil birimlerinden oluşmuştur. Bir kelimenin en küçük dil ögesini oluşturan seslerin yalnız başına anlamları yoktur. Seslerin tek bir nefes baskısı altında söylenişiyle oluşturulan hecelerin de tek başlarına birer anlamı yoktur. Bunlar kelimelerin oluşmasında yapı taşı görevi yüklenmiş olan ögelerdir. Dildeki anlamlı veya görevli en küçük birlikler kelimelerdir. Kelimelerin belirli ölçüler içinde birleşmesinden yine anlamlı ya da görevli kelime grupları ve cümleler ortaya çıkar. Cümlelerin birleşmesinden de söz ve dil oluşur… Bir dilin söz varlığını oluşturan kelimelerin büyük bir bölümü gerçekten de ağaç, at, ev, dağ…, duygu, düşünce… vd. gibi somut ya da soyut nesne ve kavramların adıdır. Bir bölümü ise, tek başlarına birer anlam taşımazlar. Ancak anlamlı kelimelerle birlikte kullanıldıklarında birer anlam kazanırlar. Bu nedenle bunlar dilin görevli kelimeler grubunu oluştururlar: ile…, ve, gibi…*" (Korkmaz, 2019, s.6-7).

2.2. Kelam

Türkçe sözlükte kelime: "*Yaralamak, konuşmak, birine hitap etmek, kelime, söz, anlatım.*" gibi anlamlara gelmektedir (TDK, 2020). Dilbilimde ise tamamıyla anlamlı seslerden oluşan sözlerdir, olarak ifade edilir. 'Dini Terimler Sözlüğünde' kelam sözcüğü: "*Allahu Teala'nın subuti sıfatlarındandır. Manası ise Cenab-ı Hakk'ın, âlet, harf veya sese ihtiyaç duymadan söz söylemesi.*" olarak ifade edilmiştir (Demir, 2008, s.21). Tıp biliminde ise kelam: *"Konuşma, sözel dilin seslerle ifade biçimidir ve insanın temel bir biyolojik özelliğidir. Motor hareketlerin kullanımını gerektiren fiziksel, psikolojik ve nörofizyolojik bir süreç olarak tanımlanan konuşma eylemi, insanda işitme ve ses yolu kullanılarak ve konuşma işlevinde görev alan bazı*

organlar yardımıyla düşüncelerin semboller ile kodlanması olayıdır." şeklinde tanımlanmıştır (Demir, 2008, s. 22).

Fahreddin-i Razi; "*Kelam; işitilen, üzerinde uzlaşılan seslerden oluşturulmuş bir sistem/dizelge*." şeklinde bir tanımlamada bulunmuştur (Civelek, 2001, s. 209).
Bu tanımlamalardan sonra Kur'an-ı Kerimdeki ayetler incelendiğinde kelam, 'konuştu, söyledi, nida etti, vahiy etti' anlamlarında kullanılan "kvl, ndy, klm" fiillerinin yer aldığı görülmektedir. Allah'ın, kulları ile açıkça konuştuğu ifade edilmekte bu kelamın harf ve sese ihtiyaç olmadan nida ettiği gerçeği de unutulmamalıdır (Yavuz, 1996, s.194-195).

Sırrı Paşa, Sırrı Kur'an tercümesinde kelamı: "*Allāhu zü'l-celāl, if'āl ḥikmet mālını kelimāt, tesmiye buyurmuştur. Nasıl ki* (*Ḳul lev kāne'l-baḥr midādel likelimāṭı rabbī le nefide'l-baḥru ḳable en tenfede kelimātu rabbī) ʿāyet-i celīlesinde meẕkūrdur.*" (s.36) şeklinde aktarmıştır. Sırrı Paşa'nın aktardığı bu kelam düşüncesi Kuran'da: "*...Rabbimin kelâmını yazmak için bütün denizlerin suyu mürekkep olsa ve bir o kadar daha yardımcı olarak ilâve etsek, Rabbimin sözleri tükenmeden o denizler tükenir.*" (Kur'an-ı Kerim:18/109) ayetiyle açıklanmış ancak bu kelama harf ve sesle güç yetirilemeyeceği aktarılmıştır.

Allah'ın kulları üzerindeki emirleri, nehiyleri ve uyarılarının söz manasına geldiği gibi Meryem oğlu İsa'nın (kelimetullah) ya da Hz. Musa'nın (kelimullah) da bir kelime olduğu bildirilmiştir. Sırrı Paşa, Sırrı Kur'an tercümesinde Hz. İsa'nın kelimullah oluşuyla ilgili olarak şunları nakleder: "*ḥażret-i ʿīsā ʿaleyhi's-selāma "kelimetallāh" denir. Bu itlāḳ daḫī ya cenāb-ı risāletmaāblarınıñ ḫilḳat ve fiṭratı belā eb, hemen (kün) emr-i şerīfiyle vücūd bulduġuçündür. Yāḫūt kelime nasıl zamān-ı ḳalīlde hādis oluyorsa ḥażret-i ʿīsā daḫī öyle zaman ḳalīldir. Kühvâre zīb hudūṯ ve vücūd olduġuçündür."* (s. 36)

Sırrı Paşa'nın aktardıkları Kur'an-ı Kerim'de: "*Bunun üzerine Meryem çocuğu işaret etti. "Beşikteki bir çocukla nasıl konuşuruz?" dediler. Cevabı çocuk verdi:* "*Ben Allah'ın kuluyum; O, bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı."* (Kur'an-ı Kerim:19/29-30). "*...Allah'ın Meryem'e ulaştırdığı kelimesidir ve O'ndan bir ruhtur...*" (Kur'an-ı Kerim:4/171). "*…Allah sana, kendisinden gelen bir kelimeyi (İsa'yı) doğrulayıcı, efendi, nefsine hâkim ve salihlerden bir peygamber olarak Yahya'yı müjdeler.*" (Kur'an-ı Kerim:3/39) ayetleriyle bildirilmiştir.

Hz. İsa'nın mucizevî olarak bebekliğinde konuşmaya başlaması, tebliğiyle gerçekleri ifade etmesi ve insanları doğruya yönlendirmesi, kendisinden önce indirilmiş ilahi kitaplarda peygamberliğinin müjdelenmiş olması sebebiyle "Allah'ın kelâmı" (kelimetullah) olarak adlandırıldığı belirtilmiştir (Sinanoğlu, 2002, s. 212-213).

Hz. Musa (as)'nın Tur-u Sina dağında Allah ile konuşmasından dolayı Musa peygambere "kelimullah" ismi verilmiştir (Yavuz, 1996, s.194) Hazret-i Musa'nın Tur-ı Sina'da Allah ile kelam etmesinden dolayı "kelimullah" ismi verilmesiyle ilgili Divan Edebiyatı şairleri bu ilahi mucizeyi şiirlerine dökerek o anı hissedip aktarmaya çalışmışlardır. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

"Hem benim Vâdi'l-Mukaddes hem benim nâr u şeçer
Hem benim nûr-ı tecellî hem Kelîmin Tûruyum." (Nesimi)

"Ben Tûr-ı 'ışka çıkmış-ıdum hâsıl-ı kelâm
Mûsî Kelîm ü dahı kelâm olmadın henüz." (Vusuli)

"Rehîn-i tîğdır kûh-ı beden berk-ı tecellâdan
Kelîm-i aşk Tûr-ı sînede ber-câ mıdır bilmem." (Şeyh Galip)

"Kem-cezbe-i tecellî-i hüsnün Kelîm-vâr
Ervâh-ı kudsu şu'le-gedâyân-ı Tûr eder." (Naili)

"Ten penbesini cân kulağından çıkarmayan
Tûr-ı niyazda ide mi Hakk ile kelâm." (Yahya Bey) (Eren, 2018, s. 197-210).

"Musa gibi gezdim bir ikrar ile
Çok kelam danıştım girdigar ile." (Âşık Sıtkı Baba) (Çiftlikçi, 2016, s.26).

"Binbir ismi Tûr-ı Sînâ'da Mûsâ söyler iken
Çekti perde-i seyrin esrarı Mevla yüzüne." (Gevheri) (Peker, 2017, s.228)

17.yy'da Karacaoğlan, Hz. Musa (as)'nın kelam oluşu ile ilgili olarak şu dizileri söyler:

“Tanrı kelamını her dem söyleşen
İdris cennettedir Musa Tur’dadır.” (Peker, 2017, s.228)

“Mûsî peygamber ile bin bir kelime kıldım.
İsi peygamber ile göklere çıkan benim.

Mûsî’yle Tûr’a çıktım bin bir kelime kıldım.
Bu halk bizi ne bilsin anda bilinip geldim.” (Kabakçılı, 2013, s.630)

Allah Kur’an-ı Kerim’de Hz. Musa ile Tur-ı Sina’ da apaçık kelam ettiğini kullarına şu ayetlerle bildirmiştir. “*Mûsâ bu süreyi doldurup ailesiyle birlikte yolda giderken Tûr tarafında bir ateş gördü; ailesine, "Siz bekleyin; ben bir ateş gördüm, belki oradan size bir haber yahut ısınmanız için bir parça ateş getiririm" dedi. Oraya gelince, o mübarek yerdeki vadinin sağ tarafından, (oradaki) ağaç yönünden kendisine şöyle seslenildi: "Ey Mûsâ! Muhakkak ki ben yalnızca âlemlerin rabbi olan Allah’ım.* (Kur’ân-ı Kerim:28/29-30). “*Sen sözü açığa vursan da (gizlesen de), O gizliyi de gizlinin gizlisini de bilir.*” (Kur’ân-ı Kerim:20/7). “*...Mûsâ ile ilgili bilgi sana erişti mi? Hani o bir ateş görmüş ve ailesine şöyle demişti: "Siz bekleyin, (şu uzakta) bir ateş bulunduğunu fark ettim; belki ondan size bir kor parçası getiririm veya ateşin başında bir kılavuz bulurum." Onun yanına geldiğinde kendisine "ey Mûsâ!" diye seslenildi. "İyi bil ki ben, evet yalnız ben senin rabbinim…*” (Kur’ân-ı Kerim:20/9-12). Hz. Musa’ya ilahi bir mekânda vasıta olmaksızın nida ettiği ve Musa (as) ile söyleştiği bu ayetlerde anlatılmıştır.
Fıkh-ı Ekber tefsirinde mealen Abdulkadir Geylani (ra.) kelimeyi şöyle izah etmiştir: “*Kelamın zuhuru nutkile, nutuk kelime ile ve kelime de en aşağı mertebede iki harften meydana gelir.*” (İncebilir, 2018, s.24).

Burada kelime ve kelamın tanımı yapılıp muhtevası açıklandıktan sonra mutlaka ele alınması gereken şey, kelam-ı lafzî ve kelam-ı nefsî düşüncesidir. Çünkü Kuran ve Kur’an’a dair deliller incelendiğinde mutlaka her şeyi var eden yaratıcının bir kelamı olması gerekir. Buna kelam-ı nefsi denir. Çünkü Allah, kâinatı yokluktan varlığa ‘ol’ kelimesinden murat ederek yaratmıştır. Sırrı Paşa bu konuyla ilgili olarak: “*Esteīẕü billāh (innemā ḳavlinā lişey’i iẕā eradnā in neḳūl lehū kün feyekūn) kavli dahi bu babtandır.*” diyerek konuyu desteklemiştir. Kur’an’da Sırrı Paşa’nın

nakline mealen: "*Biz bir şeyin olmasını istediğimiz zaman sözümüz sadece, ona, "ol" dememizdir. O da hemen oluverir.*" (Kur'an-ı Kerim: l/40) ayetiyle bu hakikat dile getirilmiştir. Bu açıdan bakıldığında kelam sıfatının sahibi, insana kelam iradesi vermiştir. Buna kelam-ı lafzî denir (Yavuz, 2002, s.196).

Kelamın evvelden mi var idi, sonradan mı var oldu?" sorusuna cevap olarak ilahi kitaplara ve Kuran-ı Kerim'e bakıldığında sonradan yaratıldığı düşüncesi vardır. Ancak Allah'ın kelam ilmi evvelidir. Allah, harfe ve sese gerek olmadan konuşabilir. Netice itibariyle şurası da unutulmamalıdır ki Allah'ın sıfatı hiçbir mahlûkatın sıfatı gibi değildir. Aynı şekilde Allah'ın ilmi de bizim mahlûkatın ilmi gibi değildir. Zira insanlar eşyayı ya da aletleri zihinlerindeki hâsıl olan suretleriyle bilirken o eşyayı ya da aleti yaratan Cenabı Hak'tır. Âlemlerin ve dahi cümlesinin rabbi olan Allah'ın hiçbir şekilde gereç yardımcılara ihtiyacı da yoktur. İnsanların ilmi sonradandır. Ancak Allah'ın ilmi ezeli ve ebedidir. O'nun sıfatları-ilim, kudret, basar, irade, semi- yarattıkları gibi değildir. O'nun kelamı yaratılmışların kelamından farklıdır. Yaratılmışların kelamı aletler, harfler ve sesler ile mümkündür. Lakin Hak Teâlâ alet, harf ve seslerden müstağni ve bütün noksanlıklardan münezzehtir, beridir. Sesler, aletler, harfler hepsi sonradan oluşmuştur. Ehli Bidatten bir grup, Allah'ın Musa (as)'ya söylediği kelamı ona ana kadar söylemiş değildi, o anda söyledi, diye lakırdı etmişlerdir. Ancak o insanların kelamları batıldır, yanlıştır. Çünkü Allah'ın ilmi ezeli mahlûkat yaratılmadan önce Halik idi. Allah'ın kudreti ve mütekellim sıfatının ilki yoktur. Hakk'ın kelamı ise mahlûk değildir, hâdis de değildir. Bu yüzden Kur'an mahlûk değildir. Kelam-ı ilahideki Allah'a aittir. Ancak insanların hıfzetmesi ve kıraat edilmesi için harf ve sese dönüşmüş ve Mushaf olmuştur. Lakin mütekellim olan Allah ezelidir (İncebilir, 2018, s. 41-45; Yavuz, 2002, s.194-195; Çalışkan, 2017, s.50-51).

2.3. Her Sözcük Kelime ya da Kelam mıdır?

Sırrı Paşa, Sırrı Kur'an tercümesinde her sözcüğe kelam ya da kelam demenin doğru olmadığını aktarmıştır. Leyleğin ağzından çıkan 'laklak' sesinin ya da kuşların cıvıltısının bir sözcük değeri taşıyıp taşımadığı, ağrısından inleyen insanın ağzından çıkan 'aah' ya da rahatlama halinde kullanılan 'ooh' sesi de kelime ya da kelam denip denmeyeceği tartışma konusu olmuştur. Sırrı Paşa tercümesinde bu konu hakkında kesin bir delil bulamadığını ve ihtilafların olduğunu dile getirmiştir. Kelime ve kelamın anlamlı ve anlamsız sözler olarak ayrılmasının doğru olacağını

aktarmıştır. Bu nedenle kelime ve kelam, anlamlı ve anlamsız sözler bölümünde detaylandırılacaktır (Cebeci; vd.,2013, s.21-23).

Sırrı Paşa, Sırrı Kur'an tercümesinde, zihniyet-i akliyedeki sözcüklere kelime veya kelam denemeyeceğini bildirmiştir. Bununla ilgili olarak şunları nakletmiştir: "*Cenāb-ı perverdigār "münāfiḳlar [yā muḥammed muḥaḳḳaḳ sen Allāh'ıñ rasūlüsün] diye şehādet ederler. Allahʿta seniñ muḥāḳḳaḳ anıñ rasūlu olduġuna şehādet eder. Ancaḳ Allah münāfiḳlarıñ bu şehādetlerinde taḥkīḳan kāẕip olduḳlarına da şehādet eyler." Meʾl menīfini müteżammın bir āyet-i celīle inzāl buyurmuştur. münāfiḳīn ise ẓāhirdir ki lafẓda kāẕip deġil idiler. Zīrā anlarda lafẓan ve lisānen ḥażret-i benī ekrem sallallāhu ʿaleyhi ve sellem efendimiziñ ḥaḳ peyġamber olduġunu iḳrār ederler idi ki işbu iḳrār ve iḫbār lafzı ve lisānı da ṣādıḳ ederler. Ḥalbuki ānifen beyān olunduġu vechle cenāb-ı ḥaḳ anlarıñ kāẕip olduḳlarını bildiriyor. Bināen ʿaleyh münāfikīniñ yalanlarını kelām-ı lafẓiden başḳa bir kelāmda aramaḳ lāzım gelir ki o da ancaḳ kelām-ı nefsīdir.*

Sırrı Kur'an'ın naklettiği bu görüş Kur'an-ı Kerim'de: "*Allah, hiç şüphesiz o münafıkların yalancılar olduğunu biliyor.*" (Kur'an-ı Kerim:63/1) ayeti delil gösterilmiştir. Hz. Peygamber zamanında müşrikler, onun yanına geldikleri vakit 'biz sana iman ettik.' demişler, ancak kendi kavimlerine döndükleri zaman 'biz Muhammed'e iman etmedik.' diyerek eski inançlarına devam etmişlerdir. Onların Hz. Peygamberin yanına geldiklerinde şehadet etmeleri ve kendi aralarına döndüklerinde ise eski inançlarına uymalarından dolayı Kur'an'da münafık oldukları beyan edilmiştir. Eğer bir insanın içinden geçen kelam muteber olsaydı münafıkların Müslüman sayılması gerektiğini ancak Allah'ın onları yalancı olarak bildirdiğini ve kelamlarının kabul edilemeyeceğini söylemiştir (Cebeci; vd., 2013, s.23-24).

Sırrı Paşa, Sırrı Kur'an'da hilafet seçimi esnasında Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer arasında yaşanan hadiseyi aktarmış ve bunu insanın içinden geçen her sözcüğün kelime ve kelam olamayacağını nakletmiştir.

"*…ḥażret-i ʿÖmer'in "raḍıyallāhu ʿanh" yevm-i seḳīfede (künte zevrat fī nefs kelāmen fesebḳīnī ebūbekr) deyişidir. Mütercim-i faḳīr der ki: İbn-i eṯīriñ(elkāmil) nām tāriḫinde meṣṭūr olduġuna göre işbu kelām ʿömer yevm-i seḳīfede beyne'l-aṣḥāb cereyān eden mübāheṯe-i maʿrūfe ve münāzia-i meşḫūreye dāir meşār-ı ileyhiñ*

müeḫḫiren zaman ḫilāfetinde irāde ettiġi bir ḫutbeden meʾḫūzdur Ḥażret-i ʿömer işbu ḫutbesinde ensār-ı kirāmıñ irtiḥāl ḥażret-i risāletpenāhı kevnī birisini namazda imāmet ve müsned neşīn ḫilāfet etmek için medīne-i münevverede vākiʿ "seḳīfe-i benī sāide" nām mevzuʿda toplanıp aḳd-i encümen meşveret ettikleri duyulunca icle-i aṣḥābtan ḥażret-i ebū bekri'ṣ-ṣıddīk" ve "ebū ʿubeyde bin el-cerrāḥ" raḍıyallāhu ʿanhumā ile birlikte mahal-i cemiyyete varıp bunların da cereyân eden muhāvere-i meşḥūreyi müeḫḫiran bi'l-münāsebe naḳl ve ḥikāye buyurduḳları şırada şu vechle irāde-i kelām edip demiş ki: "O aralıḳ bende nefsimde taḥsīn ettiġim bir sözü söylemeġe birḳaç kere davrandım ise de Ebūbekr "hele sen ṣabr et dur" diyerek baña teennī ve terk-i istiʿcāl ile emir eder. Ve żamīrimden geçeni bilirmiş gibi her defāsında benim söylemek istediġim şeylerden birisini terk etmeyip ʿaynıyla ānı ve belkide andan aḥsenini söylerdi." Kāmūsuñ beyānına göre [tezvīr] bir nesneye ḳavām ve iʿtidāl ve istikāmet ve yermekle anı taḥsīn ve tehzīb eylemek maʿnāsınadır. Bunda tefʿīl, selb içündür ki iʿicācını izāle eylemekle olur. İntihā" (s.51-52).

Sırrı Paşa, zihindeki kelimelerin ancak dile döküldüğü vakit kelime ya da kelam olacağını şu örneklerle açıklamıştır:

"İnne'l-kelām lefī'l- fevāid ve innemā

Ceale'l-lisān ale'l-fevāid delīlen

ḳavlidir. Şāir bu ḳavlinde "söz ḳalptedir. Lisān yalñız ḳalpte devrān eden söze tercümāndır" demiş ki bu da kelām-ı lafzī ve lisānīden başḳa nefs-i mütekellim ile ḳāim bir de kelām nefsiniñ vucūduna delālet eder." (s. 53).

2.4. Kelime ve Kelam Arasındaki Fark Nedir?

Kelime ve kelam sözcükleri daha önceki bölümde bahsedilmiştir. Kelime ve kelam arasında bir fark olup olmadığı İslam alimleri arasında tartışma konusu olmuştur. İslam alimlerinin bir kısmı fark olduğunu bir kısmı ise fark olmadığını dile getirmiştir. Sırrı Paşa tercümesinde ortaya çıkan ihtilafı şu şekilde nakletmiştir: "*Naḥviyūnuñ ekṣeri "kelime kelāmıñ gayrıdır. (kelime) lafẓ-i müferrededir. (kelām) cümle-i müfīdedir." demiş. ʿUṣūliyūnuñ ekṣeride kelime ile kelām beyninde maʿnāca farḳ olmadıġı ve ikisinden her biri müferrīdi de, mürekkebī de mütenāvil olduġu reʾyinde bulunmuştur. İbn-i ḥabnī, bu bābta naḥviyūna uyup mütekellimīniñ*

kelāmını istibād eyledi. Ammā ben, ibn-i habnīniñ kelāmında sībeveyhiden menḳūl "kelām, cümle-i tāmaya muḫtastır." Sözünden başḳa bir ḥuccet-i ḳuvviye göremedim. Vāḳıā ibn-i ḥabnī kelime ve kelām arasındaki farḳ maʿnevīye dāir sibeveyhiñ şu sözünden başḳa daha birçoḳ sözler īrād etmiş ise de anlar ġāyet żaīf şeylerdir. Kelime ile kelām arasında maʿnāca farḳ yoḳtur diyen usūliyūn bu mesʾelede birḳaç vech ile iḫticāc eylediler.

Vech-i evvel— kelām ki Türkçesi söz demektir. Ḫars yaʿni dilsizliġe ve bir de sükūta żad olan şeydir diye aḳla müttefiḳ ve muḫteddir. Kelime-i vāhide ile tekellüm ise ḫars ve sukūta żıddır. Bināen ʿaleyh kelime-i vāḥide daḫī kelāmdan maʿdūd olmuş olur.

Vech-i ṯānī— kelime, kelimden müştaḳtır ki biʿl-āde beyān olduġu vechle cerḥ ve teʾṯīr maʿnāsınadır. Kelime-i vāḥide işiden kimse ise maʿlūmdur ki o kelimeniñ maʿnāsını fehm eder. Demek ki bunda da ma'ʿnā-yı teʾṯīr, ḥāsıldır. Öyle ise kelime-i vāḥid daḫī kelāmdan maʿdūd olmaḳ lāzım gelir.

Vech-i ṯāliṯ— Felān şu kelime-i vāḥideyi tekellüm etti." Felān şu kelime-i vāḥideden başḳa tekellüm etmedi." denilmek ṣaḥīḥ olur ki şu istiʿmāliñ ṣıḥḥatı kelime-i vāḥideniñ de kelām olduġuna delālet eder. Yoḳsa böyle denilmesi ṣaḥīḥ olmamaḳ lāzım gelir." (s.46-47).

Yukarıda nahviyyun olarak bilinen Arap dilbilimciler ve usuliyyun olarak bilinen İslam alimleri arasında geçen tartışma ele alınmıştır. Bu tartışmada karşılıklı deliler gösterilmiştir. Buna göre nahviyyun kelime ile kelam arasında fark olduğunu, bu farkın bir sözcüğün kelime, birden fazla sözcüğün kelam olduğunu savunmuştur. Usuliyyun ise kelime ile kelam arasında hiçbir fark olmadığını kabul ettirmeye çalışsa da bu görüş ayrılığını ortak bir noktada toplayamamışlardır.

Sırrı Paşa tercümesinde kelime ve kelam arasındaki farkı anlatırken ünlü dilbilimci ibn-i Cinni'nin düşüncesine yer verir: "*İbn-i cinnī: lafẓ (kavl) kelām-ı tāmmede, kelime-i vāḥideye de alī sebīli'l-ḥaḳīḳa itlāḳ olunur. Ammā lafẓ kelāmıñ itlāḳı cümle-i tāmmeye, ve lafẓ kelime-i müferrede maḳṣūr ve maḫṣūṣtur. dedi*" (s.49) Bu tarifin devamında ise kendisi şunları nakletmiştir: "*Bināen ʿaleyh (kavl) kelime-i vāḥideyi de mütenāvil olmaḳ lāzım gelir. Kelām maddesiniñ terkībine gelince: bu*

terkīb daḫī teʾṣīr ifāde eder. Ve teʾṣīr ise cümle-i tāmmeden başḳasında ḥāsıl olamaz." (s.49). Yani kelimenin sadece bir sözcükten husule geldiğini ve tek bir sözcüğe mahsus olduğunu ancak kelamın ise tamamlanmış bir cümleden başka hasıl olamayacağını söylemiştir.

Sonuç olarak her kelam sözdür, ancak her söz kelam değildir. Kelam sözden daha mühimdir ve daha önce gelir. Allah'ın kavli (sözü) kelamdır ancak beşeriyetin kavli ise hadis (söz)'tir, düşüncesi de İslam dünyasında kabul edilmiş yaygın görüştür (Yavuz, 2008, s.196).

2.5. Kelimenin Kısımları

Kelime, oluşumu bakımından ele alındığında genel olarak isim, fiil ve harf olmak üzere üç kısma ayrılır. Ancak harfler tek başlarına bir anlamı olmayan sesler olduğundan dolayı kelime grubu içerisine dahil edilmezler (Önen, 2016, s.220).

Sırr-ı Kuran'da ise kelimenin kısımları şöyle izah edilmiştir: "*İsm, fiʿil, ḥarf üç nevʿidir ki üçüde cins kelime taḫtında dāḫildir… Şu kelimelerin eṣvāt ve ḥurūfdan ḥāsıl olduġunda şek yoḳtur.*" (s. 24).

Sırrı Paşa, Sırrı Kur'an tercümesinin bir başka kısmında kelimenin taksimatını şu şekilde açıklamıştır: "*Maʿlūm olsun ki kelimenin envāʿ-ı ṣelāṣeye taḳsīmini iki vech ile īrād etmek mümkündür. Kelime ya kendisinden yāḫut kendisiyle aḫbār-ı ṣaḥiḥ olur ki bu (isim)dir. Yāḫut kendisinden aḫbār-ı ṣaḥīḥ olmazda yalñız kendisiyle aḫbār-ı ṣaḥīḥ olur ki bu (fiʿl)dir. Yāḫut ne kendisinden ne kendisiyle aḥbār-ı saḥīḥ olur ki bu da (ḥarf)dir.*" (s.96-97).

Kelimeler, ses ve ses toplulukları halinde bulunurlar. Yani kelimelerin yapısını bir ya da birden çok ses teşkil eder. Fakat tek sesli kelimeler çok azdır. Kelimelerin büyük kısmı çok seslidir. Tek sesli kelimelerin sesi tabii ancak vokal seslerdir. a, o…gibi. Tek başlarına söylenemedikleri için kelime olamazlar. Birden fazla kelimelerin en küçüğü ise iki sesli olur (Ergin, 2009, s.98). Ancak günümüzde kelime, çoğu dilbilimci tarafından toplam olarak sekiz parçada ele alınmıştır. Bunlar daha sonraki anlamlı ve anlamsız sözler bölümünde detaylı olarak ele alınacaktır.

2.5.1. Ad (İsim)

Türkçe sözlükte isim: "*Bir kimseyi, bir şeyi anlatmaya, tanımlamaya, açıklamaya, bildirmeye yarayan söz, isim, nam*." anlamına gelmektedir (TDK, 2020).

Dilbilimsel sözlükte ise isim: "*Çekim özellikleri bakımından durum, iyelik, nicelik (tekil/ çoğul/ çift) ekleri gibi ulam belirleyici eklerle çekilebilen, tümce içinde belli bir dağıtımı olan ve belli sözdizimi işlevlerini (özne, tümleç, nesne gibi) yerine getiren sözcük ulamının üyesi; dağılım özellikleri bakımından ad öbeğinin baş öğesidir... Geleneksel dilbilgisinde kişi, yer ve nesnelerin adı ya da varlıklara ad olan sözcükler.*" biçiminde tanımlanmıştır (İmer vd., 2011, s.11-12).

Sırrı Paşa, Sırrı Kur'an tercümesinde ismin tarifini birkaç farklı şekilde nakletmiştir: "*Taʿrif-i evvel—Türkçesi isim maʿnāsından aḫbār-ı ṣaḥīḥ olan şeydir demek olur."* (s. 96). Bu fikrin zayıf ve yanlış olduğunu düşünür. Çünkü ahar-ı haber fiil ile ilgilidir. İkinci eksiklik de soru kelimelerinin haber değil isim olduğudur, der.

Sırrı Kur'an tercümesindeki diğer tarifler şu şekildedir: "*Taʿrīf-i ṯānī.—isim fiʿl veya mefʿūl ,yāḫut mużāf vāḳiʿ olması ṣaḥīḥ olan şeydir.*"

"*Taʿrīf-i ṯālīṯ.— isim ol vużʿinde iʿrāba müsteḥiḳ olan kelimedir demektir.*"

"*Taʿrīf-i rābīʿ.------ Zemaḫşerī demiş ki isim, iḳtırābından mücerred bir delāletle fī nefse bir maʿnāya delālet eden şeydir.*"

"*Taʿrīf-i ḫāmis.— isim bir kelimedir ki maʿlūmiyet ve mefḫūmiyette müsteḳil maʿyine delālet etmez.*"

"*Niçün isim şuña buña delālet eden lafẓdır. dediler diye sūʾal vārid olursa deriz ki biz lafẓı kelimeniñ cinsi ḳıldık. Kelime ise ismiñ cinsidir. Ḥadde meẕkūr olan daḫī cins gariptir. Cins-i beīd değildir. Anınçün ismī taʿrīfte (lafẓ) taʿbīrini ḳullandılar. İsim, "kelime ya kendisinden yāḫut kendisiyle aḫbār-ı ṣaḥiḥ olur ki bu (isim)dir.*" (s. 96-106). İsimlerin eksik oluşunun sebebini şu görüşe bağlar: *"(kem, keyf, matâ, izâ, mâʾ istifhâmiye, mâ'-ı şartıye) kelâmen isimdirler. Ma'hezâ ki mefhumları mustakil değildir. mevsûlât dahî bunlar gibidir.*" (s.101).

Sırrı Paşa tercümesinde isim tanımlarının eksik yetersiz görerek: "*İsim, kelime ya kendisinden yāḫut kendisiyle aḫbār-ı ṣaḥiḥ olur ki bu (isim)dir.*" (s.97) diyerek izah etmiştir.

Doğan Aksan, 'Her Yönüyle Dil' adlı eserinde ismi: "*Tabiatta bulunan canlı ve cansız varlıkları ve onların duygu, düşünce, olay ve durumlarını belirlemek için kullanılan sözcükler.*" olduğunu belirtmiştir. Bu tanımından sonra isimleri ise ikiye

ayırmıştır. Bunlar özel ve cins isimlerdir. Özel isimler: "*Tek bir kişiyi belirli bir kavramı ya da duyguyu ifade eden sözcüklerdir.*". Örneğin; Müslümanlık, Nevşehir, Latife, Türkiye, Ayasofya, Tekir, Erciyes vb. isimlerdir. Yani din, ulus, ülke, kurum, yer, hayvan, kuruluş gibi çeşitli adları içerir. Cins isimler: "*Doğadaki çeşitli varlıkları, varlıkları ya da soyut kavramlar.*" dir. Örneğin, balık, melek, cömertlik, amca, teyze, toprak vb. sözcükleri ifade eder (Aksan, 2015, s.85).

Doğan Aksan, isimleri özel ve cins olarak ikiye ayırdıktan sonra belirttikleri kavramlar bakımından;

1.Somut ya da soyut isimlerdir. Somut isimler; bulut, araba, balta vs. kelimelerdir. Soyut isimler; aşk, sevinç, acıma…vs. kelimelerdir.

2.İş ve eylem isimleridir. Bu kavramlar "eylemlik" adı verilen dilbilgisi kitaplarında isim-fiil olarak geçen bir yapıdır. Örneğin; dönmek, dönme, dönüş… vb. kelimelerdir.

3.Araç isimleridir. Örneğin; çekiç, testere, elek, açacak… vb. kelimelerdir.

4.Yapıcı isimlerdir. Bir işi yapan-eden için kullanılan isimledir. Örneğin; konuşmacı, dinleyici, kunduracı, yazar, gelen, uçan… vb. kelimelerdir.

5.Topluluk isimleridir. İsmin kendisi tekil olduğu halde anlamı çoğul olan kavramlardır. Örneğin; bölük, tabur, sürü, demet…vb. kelimelerdir.

6.Küçültmeli isimlerdir. Örneğin; yavrucuk, kedicik, kitapçık, kadıncağız, adamcağız vb. kelimelerdir, şeklinde gruplara ayırmıştır (Aksan, 2015, s. 86).

Sırrı Paşa, Sırrı Kur'an tercümesinde isim soylu sözcükleri: "*Maʿnā-yı ismiñ nefs-i tasavvuru vuḳūʿ-u şirketten ya mānaʿdır; ya değildir. Mānaʿ ise isim ya maẓẖardır ki ona ʿilm denir. Ya mużammirdir ki bu da maʿlūmdur. Ama vuḳūʿu şirketten mānaʿ olmadığı ḥalde, o maʿnāyı metṣūruñ mefhūmu ya māhiyet-i muayyene olmaz da ṣıfat-ı felāniye ile mevṣūf bir şey olur ki bu da ism-i müştaḳtır. Esved, ḳavlimiz gibi."*(s. 119) şeklinde sınıflandırmıştır. Ona göre isim grubu isim, sıfat ve zamirden müştaktır.

2.5.2. Eylem (Fiil)

Türkçe sözlükte fiil: "*Olumlu veya olumsuz olarak çekimli durumda zaman kavramı taşıyan veya zaman kavramlarıyla birlikte kişi kavramı veren kelime, eylem*." olarak tanımlanmıştır.

Köken bakımından Arapça olan fiil, diğer adıyla eylem: "*Geleneksel dilbilgisinde, öznenin yaptığı ya da konusu olduğu işi, oluşu, kılışı, vb. öznenin durumunu, varlığını ya da yüklemle özne arasındaki bağıntıyı kişi, sayı, zaman kavramlarım içererek belirten gösterge.*" olarak 'Dilbilimleri Terimler Sözlüğünde' Berke Vardar tarafından bu şekilde açıklanmıştır (Vardar, 2002, s. 97).

Sırrı Paşa, Sırrı Kur'an tercümesinde fiili birkaç farklı şekilde aktarmıştır: *"Fiʿliñ taʿrifātı*

Taʿrīf-i evvel. — sībeveyhi… demiş ki "fiʿliñ taʿrifātı isimleriñ ḥadiṯlerinden meʾḫūz māllardır." demektir. Bu taʿrīfi de fāʿil ve mefʿūl lafẓları nāḳiż eder.

Taʿrīf-i ṯānī.— … fiʿl odur ki kendi bir şeyʾe isnād olunur. Faḳaṭ kendine bir şey isnād olunmaz. Yaʿni fiʿl müsned faḳat müsnedāliye olmaz demektir. Bu taʿrīf daḫī (iẓā ve keyf) ile müteteḳḳız olur. Zīrā bu isimleriñ āḫir bir şeyʾin isnādı vācib ve faḳat şeyʾi āḫiriñ bunlara isnādı mümteniʿ olur.

Taʿrīf-i ṯāliṯ.---- zemaḫşerī … dedi ki: "fiʿl, ḥadeṯiñ zamāna muḳteran olmasına delālet edendir." demektir.Bu taʿrīf żaīftır.

Taʿrīf-i rābiʿ.— fiʿl ḥuduṯuñ zamān muʿayyende ġayr-ı muayyen bir şeyʾe ṯübūtuna dāl olan kelimedir demektir." (s.106-108).

Sırrı Paşa, Sırrı Kur'an tercümesinde verilen tanımların tek başlarına yetersiz olduklarını vurgulayarak bu tanımların hepsi birleştirildiğinde anlamlı bir fiil tanımı ortaya konabileceğini aktarmıştır.

Doğan Aksan'a göre ad sözcüğü Aristoteles tarafından bulunduğu gibi 'eylem-rhema' sözcüğü de Aristo tarafından bulunmuştur. Aristo'ya göre fiil: "*Eylemlerin bir iş, oluş, hareket ya da bir durumu gösteren sözcüktür.*" dir (Aksan, 2015, 98-99).

2.5.3. Harf

Türkçe sözlükte harf: "*Dildeki bir sesi gösteren ve alfabeyi oluşturan işaretlerden her biri, kod.*" şeklinde tanımlanmıştır (TDK, 2020). Muharrem Ergin harfi, bir dilde sesi karşılayan ve sesin yazıya geçirmesindeki işaret olduğunu söyler (Ergin, 2009, s.39). Kamus-u Türki de ise "*Okuyup yazmaya alet olan işaretlerin beheri. Kelimenin tasrif olunmaz ve kendi kendine kullanılmaz aksamı.*" olarak açıklanmıştır (Sami, 2011, s. 427).

Sırrı Paşa, Sırrı Kur'an tercümesinde harfle ilgili olarak şunları aktarır: "*Ḥarf ise bir nevʿīdir ki cins taḥtında dāḫil olup nevʿ-i ṣādıḳ olduġu vaḳit cins daḫī ṣādıḳ olur. Bināen ʿaleyh işbu ḥarfler mürekkep olmaġla berāber birer kelimedirler.*" (s.59).

"…*Ne kendisinden ne kendisiyle aḫbār-ı saḥīḥ olur ki bu da (ḥarf)dir.*" şeklinde ifade etmiştir." (s. 96).

"*Eş-şeyḫi'r-reʾis ebū alī bin sīnā ḥarfi taʿrīfte "ḥarf, ṣavte ʿārıż bir heyʾetdir ki ḫift ve ṣekālde miṣli olan ṣavt-ı ʿāḫirden o heyʾet vasıṭāsıyla mesmūʿda temeyyüz eder.*" (s.85).

"*Ḥarfler ne eṣvāttır ne de ʿavārıż-ı eṣvāttır. Ḥarfler esvātın mebde-i ḥudūṣunde ḥādiṣ olur şeylerdir. Ḥarflere "ḥarf" tesmiyeside güzel bir tesmiyedir. Zīrā ḥarf, ṭaraf demek olup bu ḥarfler daḫī eṣvātıñ etrāf ve mübādīsidir."* (s.86). Harf, sesler vasıtasıyla ortaya çıkan ve kelime olarak aktarmıştır.

Sufiler için de harf çok önemli ve üzerinde durulması gereken bir husus olmuştur. Sufiler içerisinde önemli bir isim olan İbn-i Arabi, harfin ilahi bir yetkinliği olduğunu dile getirir. Şöyle ki; harfler varlık-ı mutlak olan Allah'ın kelamını aynı zamanda onun yarattığı canlıların da kullandığı semboller olduğu için yaratan-yaratılan arasında kutsal bir bağ olduğunu dile getirir. İbnü'l-Arabi'ye göre her şey Allah tarafından verilmiş bir hediyedir. Âlemin varlığı, isimler ve sıfatlar yani her şey O'nun tarafından verilmiştir. 'Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim.' hadis-i kutsisince yaratıcı bilinmek istemiş ve Allah-âlem tasavvuru meydan gelmiştir. İşte bu perdeden bakıldığı zaman harf önemli bir mevkide bulunmaktadır. İbnü'l-Arabi yazdığı bir şiirinde şu dizeleri dile getirmiş:

"*Biz söylenmemiş yüce harfler idik*
Yüceler yücesine ilişmiş halde
Orada ben sen, biz sen, sen o idin
Her şey O'ndandır artık erene sor." (DEMİRLİ, 2008, s.227-232).

Sırrı Paşa, Sırrı Kur'an tercümesinde harflerin varlığıyla ilgili olarak şunları aktarır:

"Ḥurūfuñ ḳademine ḳāil olunanlar daḫī bir vech-i ātī aḳl ve naḳl ile iḥticāc etmişlerdir. ʿAḳl ile iḥticācları - "Her ḥarfiñ bir māhiyet-i maḫṣūṣası vardır ki o māhiyet, iʿtibāriyle yekdiġerinden mümtāz olur. Mâhiyet ise zevâl ve adem, kabul

etmez. Binâen aleyh harfler kadimdir." Nakil ile iḥticācları - Muḥaḳḳaḳdır ki kelāmullah ḳadīmdir. Kelāmullah daḫī bu ḥarflerden ʿibārettir. Bināen ʿaleyh bu ḥarfler ḳademine ḥukm etmek lāzım gelir." Kelāmullahıñ ḳademi baḥsine gelince: bedīhīdir ki kelām, ṣıfat-ı kemāldir. Adm-i kelām daḫī ṣıfat naḳıṣtır. İmdi eger kelāmullah ḳadīm olması ḫāṣā "Allahu Teālā ezelde nāḳıṣ imişte soñra mālā yezālde kāmil oldu." gibi münāsebetsiz bir sözün tefūhune cevāz vermek lāzım gelir. Bu söz ise icmāʿ müslimīn ile bāṭıldır" (s.89-90).

"…Ve ṣūret-i muṭlaḳta "kelāmullah kadīmdir." Dediġimiz de bu ifādemizle işbu elfāẓ ve ʿibārātıñ medlūlu olan ṣıfat-ı ḳadīme-i ilahiyeden başḳasını irāde etmeyiz. Ve "kelāmullah ḥażret-i muḥammed ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem efendimiziñ muʿcizesidir." Dediġimizde ḥudūṯleri bedīhī olan işbu ḥurūf ve eṣvātı ḳast ve irāde ederiz. Zīrā ẕātullah ile kāim olan ṣıfat-ı kelām ki ḳadīm olan odur ḥażret-i muḥammed ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selām efendimiz ziynetsāz ʿālem-i imkān ve vucūd olmadan muḳaddem daḫī mevcūd idi. Bināen ʿaleyh o kelām-ı ḳadīm nefs-i risāletpenāh efendimiz ḥażretleriniñ muʿcizesi nasıl olabilir? Ve "kelāmullah, sūr ve āyettir." dediġimizde daḫī yine bu ḥarfleri ḳast ve irāde ederiz. Ve "kelāmullah. Fasīhtir." dediġimizde de işbu elfāẓı irāde eyleriz. Ve kelām-ı ilahī tefsīre şurūʿdanda maḳṣūdumuz yine elfāẓ-ı ḳurāniyeyi tefsīrden ibārettir. Ḥaşvīler ḳırāat-ı ḳurān eden insandan işittiġimiz ṣavtıñ aynı kelāmullah olduġunu zaʿm ederler! Ḥaşvīyeniñ bu zaʿmı ise bāṭıldır. Zīrā bi'l-bedāha biliriz ki işbu insandan işittiġimiz ḥurūf ve eṣvāt o insanıñ lisanıyla, sesleriyle kāim bir ṣıfattır. Bināen ʿaleyh o ḥurūf ve eṣvāt-ı mesmūʿanıñ ʿaynı kelāmullah olduġuna ḳāil olsaḳ o ḥalde ṣaft-ı vāḥidenin bi-ʿaynihā hem ẕātullah ile kāim olduġuna ve hem insanıñ bedenine ḥulūl etmiş bulunduġuna kāil olmamız lāzım gelir. Bu iʿtiḳāt ise bi'ẓ-ẓarūre maʿlūmu'l-fesāddır." (s.90-93)

Yukarıda zikredilen harf bahsinde Kelamullah'ın sıfat-ı mutlak olduğunu, harflerin çok eski olduğunu ancak burada dikkat edilmesi gereken husus harflerin ve Kuran kelamının Allah'ın kelam sıfatıyla bire bir aynısı olmadığını anlatmaktadır. Bazı bidat ehli, okunan Kuran'ın Allah'ın sesi olduğunu düşünmüştür. Ancak Sırrı

Paşa, kelam-ı ilahinin Kur'an-ı Kerim indirilmeden önce de var olduğunu, bu görüşlerin mesnetsiz olduğunu aktarmıştır.

2.6. Ses (Savt)

Türkçe sözlükte ses: "*Akciğerlerden gelen havanın ses yolunda yaptığı, ağızdan çıkarak yayılan titreşim, İşitme organının duyabildiği titreşim*." şeklinde tanımlanmıştır (TDK, 2020). Kamus-ı Türki'de sesi: "S*es, bağırma, nida, avaz, insan veya hayvanın ağzından çıkan sada, gürültü, patırtı.*" manasında tanımlanmıştır (Sami, 2011, s. 566). Muharrem Ergin ise sesi: "*Ses, tek başlarına manası olmayan ancak birleşerek manalı ve vazifeli dilbilgisi birlikleri yapmaya yarayan, dilin en küçük parçası ve parçalanamayan bir gramer birliğidir.*" şeklinde tanımlamıştır (Ergin, 2009, s.29-30). Doğan Aksan, sesin dil dizgesi içerisinde bulunan anlamı ayırt etmek için kullanılan öge ya da birim olduğunu söyler (Aksan, 2015, s. 85).

Sırrı Paşa, Sırrı Kur'an tercümesinde sesi şu şekilde aktarmıştır: "*Savt, hayvan ile gayrısının savtına münkasım olur. Savt-ı insân dahî insanın halkından (boğazından) ve halkının gayrısından hâdis ve hâsıl olan savte münkasım olur. Halkı insandan hâdis ve hâsıl olan savt dahî hudûs ve husûlü şu müteleffiz olduğumuz harfler misali ahvâl-i mahsûsaya mahsus olan savte, bir de böyle olmayan ya'ni vec' ve ızdırâb veya istirâhat ve öksürük halinde âhin ah ah ah diyerek hudûs eden esvâta münkasım olur."* (s. 58).

Bu tanımdan başka Sırrı Paşa, yine Sırrı Kur'an'da sesten bahsederken: *"Reʾs-i ḥukemā ebū ʿalī bin sīnā ṣavtı taʿrīfte ṣavt, ḳārı' ve maḳrūʿ yaʿni yekdiğerine şiddetle darp edilen iki cism metṣūṭ arasında ṣıḳışan havānıñ temvecinden ḥādiṣ olur bir keyfiyettir."* (s.81) şeklinde İbn-i Sina'nın sesin oluşumuna dair görüşüne de yer vermiştir.

Sırrı Kur'an'da ses ile görüşü olanların: *"Baʿżıları "ṣavt, icsām-i ṣalibeniñ iṣṭikākı yaʿni ṭoḳuşmasıdır, demiş ise de bu ḍoğru deġildir. Zīrā iṣṭikāk denilen ṭoḳuşmaḳ bir memāsetten ʿibārettir. Memāset ise mubṣırāttan olup ḥalbuki ṣavt, mubṣırāttan deġildir. Kimisi de dedi ki "ṣavt, nefs-i ḳarʿ —yāḫut — nefs-i ḳalʿadır." Yaʿni ṣadā bir cisme diġer bir cism ile ḫızlıca urmaḳ, yāḫut bir cismi diġer cismden ḳoparmaḳ demektir. Kimisi de dedi ki "ṣavt, ḥārekeniñ temvecidir." Bu taʿrīfātıñ ise*

hiç birisi ḍoġru deġildir. Zīrā aḥvāl-i meẕkūreniñ mubṣırāttan olup ṣavt ise ġayr-ı mubṣirdir." (s. 84) sözlerini de zikretmeyi ihmal etmemiştir.

2.6.1. Sesin Oluşumu ve Sözcüğün Çıkışı

Ses, insan vücudundan belirli ölçütler sonucunda çıkan gürültü, titreşimdir. Harflerinde bu seslerin sembolik olarak ifade ediliş şekli olduğu yukarıdaki tanımlarda gösterilmiştir. Bu tanımlardan sonra Sırrı Paşa sesin oluşumu ve harfin insan vücudundan çıkışını Sırrı Kur'an tercümesinin bir bölümünde şu şekilde nakleder: "*...Esvāt ve ḥurūf, nefsiñ dāḫil sadırdan ḫārice iḫrācında ḥādiṯ olur. Şöyle ki insan müteneffis olduġu nefsi dāḫil ṣādırdan ḫārice çıḳarırken ibtidā-yı muḥābis maʿyine de ḥabs eder. Soñra o ḥabsi izāle eyler ve derḥāl ḥarfler belli olmaġa ve ses işidilmeġe başlar. Ve taʿbir-i āḫirle bu mütellaffiẓ olduġumuz ḥarfler nefsiñ āḫir zaman ḥabsinde ve evvel zaman itlāḳında tevellüd eder. Elḥāsıl lafẓıñ asıl mazâ-yı mevżūʿu lehī (ramī) dir ki atmaḳ demektir. Ve bu maʿnā-yı ramīñ işbu eṣvāt ve ḥurūfta ḥusūlü daḫī iki vechtendir.*

Vech-i evvel— insan, ḥurūf ve eṣvātı iḥdās eden nefesi dāḫil sadrdan ḫārice atar ki bu da iḫrāctan ʿibārettir. Lafẓ daḫī şu tekellüm ettiġimiz kelimātıñ ḥudūsune sebeptir. Bināen ʿaleyh işbu kelimāta şu sebepten nāṣī ism-i lafẓ itlāḳ olundu.

Vech-i ṯānī: ------- muḳaḳḳaḳtır ki ḥurūfuñ tevellüdüne sebep o havā-yı maḥbūsuñ dāḫilden ḫārice lafẓ ve remīdir. Bināen ʿaleyh insan gūyā ki şu ḥarfleri dāḫilden ḫārice atıyormuş gibi olur…" (s.42).

Sırrı Paşa, Sırrı Kur'an tercümesinin başka bir bölümünde yine sesin oluşumu ile olarak şunları söyler: *"...Muḥaḳḳaḳtır ki ḳalp denilen küştepāre-i ṣanavberi'ş-şekl ḥarāret ġarīziyeniñ yenbeġī olmasa bu bedeniñ de masāliḥi tamām olamaz. Ve çünkü bu ḥarāret-i ġazīziye biġāyet ḳuvvetli bir ḥarāret olduġundan lā celle't-taʿdīl ḳalb tervīḥa muḥtāc oldu. Bināen ʿaleyh raḥīm, ḥakīm olan sānīʿi teālā ve teḳaddes ḥażretleri bu maḳṣūdu şöyle tedbīr buyurmuştur. ḳalbe bir ḳuvve-i inbisāṭ vermiş ki ḫāric bedenden havāyı bāridi kendine ceẕb eder. Ondan soñra bu hevāyı baridiñ derūn dilde bir laḥẓa ṭurmasıyla seḫūnet-i vaḥdet ve ḥarāreti şiddet vuḳūt-u kesb ediñildiġinden ḳalp onu yine ḫārice defʿā muḥtāc olur. İnḳıbāż bu demektir. Zīrā ḳalb, munḳabıż olduḳça içindeki havā sıḳılaraḳ ḫārice çıḳar… Soñrada muḳadder-i*

ḥakīm ve müdebbir-i raḥīm olan Allāhu zü'l-celāl ḥażretleri mertebe-i sābiʿada alā sebīli'l-ġaraz vākīʿ işbu emr maṭlūbu da madde-i ṣavt ḳılaraḳ ḫalḳ ve lisān ve insan ve şeftīnde ṣavte maḫṣūṣ birṭaḳım maḫbesler, muḳṭaʿalar ḫalḳ ve īcād buyurmuştur ki işbu muḫtelif ḥarfler ve bu ḥarfleriñ terkībātından nihāyetsiz kelimeler o sebeble ḥādiṯ ve ḥāṣıl olur." (s.70-72)

İnsan vücudunda konuşma organı yoktur. Ancak vücutta yaşamsal görevi olan bazı organlar konuşma işlevini de üstlenmiştir. Bunlar gırtlak kapakçığı, ses telleri, diyafram, göğüs kafesi, göğüs kasları, küçük dil, akciğerler, soluk borusu, yutak yolu, ağız yolu, geniz yolu, burun gibi ses geçidi düzeneği oluşturan organlardır. İnsanların çıkartabildikleri ses, bir bakıma konuşmanın hammaddesidir. Diyafram, akciğerler, gırtlak, ağız boşluğu ve geniz boşluğunda yer alan organların hareketleri ile hava titreşir ve akustik semboller olarak duyulur. Hava parçacıkları basınçla gerilir, birbirini iter ve ses dalgaları meydana gelir. Böylece insandaki konuşma hadisesi ortaya çıkmış olur (Demir, 2008, s.23-24; Ergin, 2009, s.31-32).
Fıkh-ı Ekber Tefsirinde ise musannif harfin oluşumu şu şekilde açıklanmıştır: *"...Harf de havanın ısısının düşmesinden (insilal) ve cansız cisimlerin soğumasından (ıstılam) meydana gelir.*" (İncebilir, 2018. s.24).

Verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere bir insanın sesler sayesinde dile getirdiği iletişim yoluna dil denir. Bu dili oluşturan aksamlar harf ve ses olarak ikiye ayrılmıştır. Ancak burada şuna dikkat edilmelidir ki ses ne kadar önemliyse sesin tanımlanabilmesi için harfin yeri de o kadar önemlidir. Zira mutasavvıflar harflerin de insanlar gibi mahlûk olduğunu ve onların da bir âlemi olduğunu, o âlemde melekler, yıldızlar, eşyaların olduğunu, her harfin bir isminin ve vazifesinin olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca birtakım harflerin diğerlerine nazaran öneminin büyük olduğuna dikkat çekerek bunların bir kısmının kendi içlerinde peygamberleri olduğunu ve bu âlemde var olduklarını dile getirmişlerdir (Demirli, 2008, s.228-229).

2.4. Sınırlı Sözcükle Sınırsız İfade

Sözün ya da cümlenin biçimini ve özgün anlamını olanaklı kılan kuralların olması gerekir. Bu kuralı oluşturan sistemin bütünü dilde mevcuttur. Dil, insanlar arasında bir iletişim vasıtası olmasının yanında mükemmel bir fabrikaya benzetilmiştir. Şöyle ki, Humboldt' un tespitine göre söylenen her şey, ya söylenmeyeni de oluşturur. Çünkü dili kullanan kişi dilin yerleşik kurallara tabi olan

ögelerini sınırsız bir şekilde yeniden ilişkilendirme yeterliliğine sahiptir. Bu anlamda dil, kişilere "sonsuz ayrıntılar dizisi" sunar. Chomsky tarafından üretimsel dilbilgisi adı verilen teoriden yola çıkılarak üretildiği durumun koşullarına bağlı olarak, sınırlı sayıda sözcükle çok çeşitli anlamlara gelecek şekilde ifadeler kullanmak mümkündür. Dolayısıyla, günlük kullanımda bireyin ürettiği her bir sözcük, dildeki sınırlı sayıda sözcüğün farklı kombinasyonlara göre yeniden üretilmesi ve duruma uygun yepyeni cümleler halinde kullanılması anlamına gelir. Bu bağlamda dünya üzerinde var olmuş ve günümüzde yaşayan dillere bakıldığında üretim faaliyetlerini devam eden ettiği görülmüştür. (Müdür, 2016, s.61-63; Daşkıran, 2019, s.261-263).

Arapça, Hami-Sami dil ailesinden Sami koluna bağlı morfolojik açıdan (çekimli) bükümlü diller gurubunda yer alır. Arapçada kelime türetilirken başına ki bu önek (prefix), ortasına ki bu içek (infix) ve sonuna ki bu sonek (suffix) ek almaktadır. İşte bu tanım neticesinde fiil türetimine ilişkin 'iştikak-ı kebir, iştikak-ı kübbar, iştikak-ı sağır, ta'rîb ve naht' gibi türetme yöntemleri kullanılır. Ancak Türkçe'nin biçimbirim bakımından Arapça' ya uyan bir yapısı yoktur. Türkçe, Ural-Altay dil ailesinin Altay kolunda yer alan bir dildir. Arapça' nın bükümlü yapısına karşılık Türkçe sondan eklemeli bir dildir. Türkçede kelime türetimi kelimelerin sonlarına ilave edilen eklerle kelime yapılır. Örneğin; Türkçe' de "su" sözcüğünün sonuna eklenen "+cu" ekiyle ya da "+da" ekiyle kelime türetimi yapılır (Çiftli, 2019, s.1339-1340).

Sırrı Paşa, sınırlı sözcükle sınırsız ifadenin nasıl yapılacağını göstermek için bazı örnekler aktarmıştır:

1. Sırrı Kur'an'a göre kef, lam ve mim harflerinden oluşan ve söz manasına gelen terkibin başka manalara da geldiği şu şekilde aktarılmıştır: "*Ḳavl, ... söze denir. Kılv, …ḥimār-ı vaḥşiye denir. Ḳılvlı, daḫī yüksek uçan ḳuşa denir."* (s.37). "*Vaḳl, cebl vezninde daġa çıḳmaḳ bābında ḳuvvī ve tavana insan ve hayvana denir. Vaḳl, …daġa çıḳmaḳ maʿnāsıdır. Valaḳ, ḥalaḳ vezninde sürʿat eylemek maʿnāsınadır. Ve āhestece dürtmek, kılıçla urmak, bir düziye gitmek, bir düziye yalan söylemek maʿnālarında da müstaʿmeldir. Luvḳ, kaymaġa, yāḫut tereyaġına denir. Bir kavle göre ḳaymaḳla yaḫut tere yaġıyla tāze ḥurmadan, yaḫut sāfī yaġla tāze ḥurmadan müretteb ṭaāma denir.*" (s.39). "*Laḳve, dişi ṭavşancıl ḳuşuna, yāḫud çapın ve çālān olanına denir. lüġat söyleştim maʿnāsına olan (laġvet) maddesinden meʾḫuẕ fiʿle der ki aşlı lüġattir. (laġv) ḳuş cıvıltısına mevẓūʿudur.*" (s.40).

2. Sırrı Kur'an'a göre lam, ġayın, vav harflerinin terkibiyle oluşan ve farklı anlamlara gelen sözcükler terkibi şu şekildedir:

"*Laġv, sevġ vezninde bir şeyʾi aġızda öteberi yuvarlayıp döndürdükten soñra atmaḳ ve bir adama daḫī mülāzemet etmek maʿnālarına müstaʿmeldir. Ġalve, temre vezninde oḳ atımı mesāfeye denir. ġavl, …helāḳ olan şeyʾe denir. vaġl, …zaīf ve nāḳış ve bīʿiʿtibār ve her ḫuşuṣta devn-i himmet ve muḳaṣṣır adama denir. valġ" vāvıñ fethi ve ẓammı ve lāmıñ sükūnuyla ve "vulūġ" ḳuūd vezninde ve "velġān" fetḥātla köpek ḳısmī diliniñ ucuyla ḳaptan bir şey içmek, ʿalī ḳavl dilini ḳapa, ḳoçaġa soḳup yalamaḳ maʿnāsınadır.*" (s.40-41).

3. Sırrı Kur'an'a göre ʿayın, be ve re harflerinden oluşan ve ibare manasına gelen terkîbin başka anlamlara da geldiği şu şekilde zikredilmiştir:

"*ʿArab kiʿacemiñ ġayrısına denir. iʿrāb, … bir şeyʾiñ ḥaḳīḳatini iẓhār ve ʿayān eylemek ve kelām-ı arabta laḥn ve ḫatā etmeyip feṣāḥat üzere ḳavāid-i naḥviyeye riāyetle söylemek maʿnāsınadır. Burūʿ, bir ādem ʿilm ve şecāat …faẓīlet gibi her vaṣfta tām ve kāmil olmaḳ maʿnāsınadır. Baʿr, … deve ve ḳoyūn ve keçī ve kısmının ahu ḳısmıniñ tersine denir. Raʿb, …ḫāneye, maḥalleye, ḳonaġa denir*. (s.41-42).

Her dilin kendine ait bazı özellikleri bulunmaktadır. Görüldüğü üzere Arapça' nın yapısı Türkçe 'den tamamıyla farklılık göstermektedir. Türkçe' de ise harflerin yerlerinin değiştirmesiyle yeni kelimeler türetmek mümkün değildir. Ancak Türkçe eklem bakımından yeni kelimeler oluşturacak derinliğe sahiptir. Ayrıca Türkçe, kelime anlam derinliği bakımından da oldukça ileri seviyede bir dildir. Eski bir dil olduğu için kelime haznesi bol ve aynı zamanda kelime türetimi de zengin bir dildir. Bu bakımdan Türkçe diğer diller kadar derin ve sistemlidir. Deyimler, mecazlar, ikilemeler, kalıp sözler ve atasözleri bakımından oldukça zengin bir alt yapısı vardır. Aynı zamanda bir kelimeyi hem gerçek hem mecaz hem de yan anlamıyla kullanmak mümkündür. Özellikle tevriye, cinas gibi bir kelimeyi çeşitli manalarda kullanacak sanata sahip bir dil olması bakımından Türkçe, Kaşgarlı Mahmut'un savunuculuğunu üstlendiği kadar harikulade özelliğe sahiptir. Ağzını aramak, ağzını toplamak, iğneyle kuyu kazmak, gibi daha nice deyimler mecaz anlam bakımından Türkçe'nin ne kadar zengin bir dil olduğunu gösterir. Örneğin, ayak kelimesi ele alındığında birden çok anlamının olduğu görülür. Ayak kelimesi: "1. İnsanın uzvu. 2. Bir

köprünün zemine bağlanan kısmı. 3. Su ayağı (suyun gideğeni). 4. Halk edebiyatında uyak. 5. Bir doğrunun başka bir doğru ile kesiştiği nokta. 6. Güreşte bir bölüm. 7. At yarışında yer alan her bir koşu.” anlamlarına gelir. Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere Türkçe’nin anlamsal bakımdan fevkalade derinliğinin olduğu görülmüştür (Alkayış, 2016, s. 35).

3. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Bu bölümde Sırrı Kur'an tercümesinden hareketle kökenbilimi (etimoloji), anlamlı ve anlamsız sözcükler, kelimenin türevleri konusu ele alınacaktır.

3.1. Kökenbilime (Etimoloji) Dair Meseleler

Türkçe sözlükte kökenbilimi: "*Bir dildeki kelimelerin kaynağını gösteren, ne zaman ortaya çıktıklarını, nereden geldiklerini, hangi evrelerden geçtiklerini araştıran, kelimelerin hem biçim hem anlam tarihini ele alan dil bilimi dalı, etimoloji.*" şeklinde açıklanmıştır (TDK, 2020). Köken bilimi, bugünkü bilinen adıyla etimoloji terimi, Yunanca, "etimo + logos" kelimelerinden oluşmuştur. 'Etimo' kelimesi asıl (öz), hakikat, gerçek gibi anlamlara gelmektedir (Sertkaya, 2012, s. 43).

Arapça' da 'iştikak', Türkçe' de ise kökenbilim olan etimoloji, bazı dilbilimcilere göre sözcüğün hangi dilden kendi dillerine dahil olduğunu göstermek yahut dile dahil edilen kelimenin en eski biçimini göstermek olarak açıklanmıştır. Bazılarına göre ise, sözcüğü oluşturan unsurların yapısını en küçük birimine kadar gösteren yapı olarak ifade etmişlerdir (Ölmez, 2019, s.122). Örneğin; iyi kelimesi Eski Türkçe' de 'edgü', "su" kelimesi, 'sub, suw' şeklindedir. Burada 'sub' kelimesi daha sonraki dönemlere taşınırken bazı dilsel değişiklikler geçirerek günümüze 'su' şeklinde ulaşmıştır. Başka bir örnek de 'sınıkçı' kelimesidir. Bugün lehçede varlığını devam ettiren bu kelime, "Sı-n-ık+çı" şeklinde ek ve köklerine ayrılmıştır. 'sı-' fiili eski Türkçe' de 'kır-' manasında kullanılmıştır. 'Yoğurt' kelimesi de Eski Türkçe' de 'yo-' fiilinden türemiş ve yo-g-(u)r-t şeklinde Türk lehçelerine geçmiştir (Argunşah, 2010, s. 391).

Kökenbilim bir dilde incelenen kelimenin akraba dillerdeki karşılığı ve kelimenin anlamı da belirtilir. Örneğin; 'oda' kelimesi Türkmence' de, 'otağ' Eski Türkçe' de ise 'otag' şeklindedir ve ocak yakmaya yarayan yer ya da ateş anlamında kullanılan bir kelimedir. İşte kökenbilimi sadece bir kelimenin manasını vermekle kalmaz aynı zamanda o kelimenin ek-kök ayrımını yapar ve akraba dillerdeki karşılığını verir (Ölmez, 2019, s. 122; Stachowski, 2011, s. 2).

Bugün Türkçe 'deki bazı kelimelere bakıldığında asli anlamı çabucak bulunabilen kelimelerin olduğu görülmektedir. Örneğin, 'tavşancıl' kelimesinin tavşanı çok seven yırtıcı bir kuş için ya da 'delikanlı' kelimesi kanı deli şekilde akan bir genç için

kullanıldığı görülmüştür. Bazı kelimeler ise milletin kültür hazinesinde saklı kalmıştır. Örneğin; ocak, at gibi sözcükler; iki, yirmi gibi sayılar; ver- gibi fiillerdir. Bu gibi sözcükler bazı ses değişimlerine uğrasa da Türk kültür tarihinde yerini korumuştur (Üçok, 2018, s. 465-470). Bunlardan başka bazı kelimelerde vardır ki bu kelimeleri bulmak için akraba ya da farklı dillere bakılması gerekir. Bunlar için ise sadece kelimenin aslını bulmak yetmez. O dilin tarihi ve kültürüne dair bazı araştırmalar yapılması gerekir. Örneğin; Türkiye Türkçesi'nde kullanılan 'Çarşamba' ya da 'Perşembe' kelimeleri gibi. Bu kelimeler, iki kelimede oluşan birleşik bir yapıdır. Farsça asıllı "çehar" (dört) ve "şenbe" (cumartesi) veyahut "penç" (beş) "şenbe" (cumartesi) kelimelerinde olduğu gibi. Fars kültürüne bakıldığında haftanın ilk günü cumartesi olarak kabul edilir. Cumartesi'nin dördüncü günü anlamında 'Çarşamba' kelimesi haftanın beşinci günü anlamında ise 'Perşembe' kelimesini kullanmışlardır. Bir başka örnek ise fayans kelimesidir. Fayans kelimesi, Fransızca' dan Türkçe' ye geçmiş bir kelimedir. Ancak bu kelime etimolojik açıdan biraz incelendiğinde kelimenin aslı İtalya'da bir kasabanın isminden geldiği ortaya çıkmıştır. Bu kasabada sıcak balçıktan pişirilmiş kap-kacak satılmaktadır. Bu kap-kacaklar pahalı olduğu için Fransa'da taklidi yapılıp daha ucuza satılmış ve daha çok rağbet görmüştür. Zamanla 'fayance kapkaçağı' yerine 'fayance' kelimesi kullanılmaya başlanmış, bazı seslerin değişimiyle de bugünkü 'fayans' kelimesi halini almıştır. Daha buna benzer birçok kelimeyi örnek göstermek mümkündür. İşte etimoloji bir dilde bulunan kelimenin sadece asli anlamını vermekle kalmaz aynı zamanda yabancı dillerden alınan kelimelerin kökenini araştırır ve ortaya koyar. Bazı kelimeler bir dilin içerisinde saklı bulunurken bazı kelimeler ise bir milletin kültür tarihi araştırılarak ortaya konur (Stachowski, 2011, s. 2-7).

Bütün dillerin kendilerine ait bir köken bilimi olduğu gibi Arapça' nın da etimolojisi vardır. Etimoloji kelimesi ya da Türkçe' de bilinen adıyla kökenbilimi, Arapça' da 'iştikak' kelimesine karşılık gelmektedir. Şöyle ki 'iştikak' sözcüğü Arap dilbilimcilerce terim anlamı itibariyle: "*1. Anlam ilişkisi bulunmak şartıyla birtakım değişiklikler yaparak bir kelimeden farklı bir kelime oluşturmak. 2.Hem lafız hem de anlam ilişkisi göz önünde bulundurularak bir kelimeyi farklı bir kelimeye dönüştürmek. 3.Anlam ve terkip ilişkisi gözetilmesi koşuluyla bir kelimeden şekilsel olarak farklı bir kelime ortaya çıkartmak. 4.Herhangi bir lafzi değişiklik olmakla birlikte iki kelime arasında anlam ve lafız açısından ortak noktayı tespit ederek birini*

diğerine asıl kılmak." şeklinde açıklanmıştır. İştikak, bir dil sanatı olmakla beraber Arap dilciler tarafından bir ilim olarak da ele alınmıştır. Bu ilmin adı da 'ilmu'l-iştikaktır ki bu tabir batı dünyasından diğer dillere geçen 'etimoloji' kelimesinin Arapça' daki karşılığıdır. Tanımlardan da anlaşılacağı üzere iştikak hem lafız hem anlam olarak ikiye ayrılmıştır (Bolelli; Bedeva, 2019, s.62). Kelimelerin lafızlarında oluşan değişikliğe dayalı anlam kayması; mecaz, kinaye ve istiare gibi kelime türetmeye yarayan yollara manevi iştikak, dil geleneğinde ortaya çıkan ve günümüzde yaygın olarak kullanılan benzer seslerden farklı kelime türetme yolu olarak adlandırılan bu yönteme de lafzi iştikak adı verilmektedir (Gündüzöz, 2015, s.9-12). Lafzi iştikak, çoğu dilbilimcinin görüş birliği ettiği kısımdır ki iştikak-ı esgar ve iştikak-ı ekber olarak kendi içinde ikiye ayrılır.

Sırrı Paşa, Sırrı Kur'an tercümesinde iştikak ile ilgili şunları beyan etmiştir: "*Maʿlūm olsun ki müdellevāt elfāẓ-ı taʿrīfte en mükemmel yol tarik-i iştiḳāḳtır. İştiḳāḳ daḫī iki nevʿidir. İştiḳāḳ-ı esġar, iştiḳāk-ı ekber.*" (s.31).

Arap dilinde kelime türetmek için kullanılan en yaygın türler iştikak-ı esgar ve ekber' dir. Fahreddin Razi bu iştikakları büyük ve küçük iştikak adıyla zikretmeyi lüzum görmüştür (Kılıç, 2014, s. 186). Sırrı Paşa da Sırrı Kur'an tercümesinde bu şekilde nakletmiştir.

3.1.1. İştikak-ı Esgar

Arapça' da küçük kökenbilim olarak adlandırılan iştikak-ı esgar, kelimedeki harflerin dizilim sırası değişmeden başka bir kalıba aktarılmasıyla oluşur. Mazi, muzari, ismi fail ya da ismi meful türetimi yapılan kalıplar için kullanılan bir türdür. Örneğin; 'ketebe' kelimesinin 'kâtip, mektup' şeklinde çekimlenmesidir (Çiftli, 2019, s. 1340). Sırrı Kur'an tercümesinde ise iştikak-ı esgar: "*İştiḳāḳ- esġar, sīġa-i māżī ve müstekbāliñ, ism-i fāiliñ, ism-i mefūluñ vesāir sīġalarıñ masdardan iştiḳāḳına denir.*" diye nakledilmiştir. İştikak-ı esgarda yeni bir kelime oluşturma amacı yoktur. Kelimenin aynı anlamının kalmasıyla yeni kalıplar oluşturma şeklidir, denebilir. Zaid harflerden oluşturulur ve bu zaid harfler içerisinde en çok kullanılanı ise elif, vav ve ye'dir (Çiftli, 2019, s.1339-1343).

Cahil cehli ile echel de olur
Cehalet olmazsa arif de olur. (Laedri)

Yukarıda verilen beyitte geçen cehl, cahil, cehalet, echel kelimelerinde küçük kökenbilim görülür. Burada harflerin yerleri değiştirilmeden başka kalıba aktarılmıştır.

3.1.2. İştikak-ı Ekber

Arapça 'da büyük kökenbilim olarak adlandırılan iştikak-ı ekber, kelimelerin bazı harflerinin değiştirilerek yeni bir kelime türetilmesidir. Bazı Arap dilbilimciler iştikak-ı ekberi, kebir, kubbar ve ekber olarak üçe ayırmışlar ve farklı görevler taksim etmişlerdir. Lakin iştikak-ı kebir'in temel vazifesi bazı harfleri sabit bırakıp bazı harfleri değiştirerek yeni kelimeler ve yeni manalar oluşturmaktır. İştikak ilmini bazı dil bilimciler cinas türü olarak kabul etmişlerdir. Cinas, aynı türden kelimeyi bir yerde toplamak manasına gelmektedir. İşte bu yolla yapılan türetme kelimesi iştikak-ı cinas olarak da adlandırılmaktadır (Bolelli; Bedeva, 2019, 62-66).

Karşısında nice erbâb-ı denaât titrer
Hâkim-i mahkeme-i hükm-i cezâdır kalemim. (Eşref)

Mekteb yolu kitapla ruşen olur
Mektup yazan kalemle kâtib olur. (Laedri)

Hâkim mahkemede hüküm eylemiş
Muhakeme ile mahkûm eylemiş (Laedri) (URL-1, 2020).

Yukarıda verilen beyitlerde geçen hâkim, mahkeme, hüküm; mektep, mektup, kâtip gibi kelimeler aynı harflerden meydana gelerek farklı anlamlar oluşturmuşlardır. Bu beyitler iştikak-ı ekber örneğidir. Yine Felak suresinin: "ve min şerri hâsidin izâ hased." Ayetinde geçen 'hâsid ve hased' kelimeleri iştikak-ı ekbere bir örnektir (Eliaçık, 2018, s. 290).

Sırrı Paşa, Sırrı Kur'an tercümesinde iştikak-ı ekber ile ilgili olarak şunları nakleder: "*İştiḳāḳ-ı ekber, çend ḥarften mürekkeb olan bir kelimenin lā-maḥāle inḳılābāt-ı ʿadīdeyi ḳabūl etmesinden ʿibārettir. Bunuñ birinci mertebesi, kelimenin iki ḥarften mürekkeb olmasıdır. Ve böyle iki ḥarften mürekkeb olan kelime yalñız iki nevʿi taḳlīb ḳabūl eder. (min) ve (nim) gibi.*

İkinci mertebesi kelimenin üç ḥarften mürekkeb olmasıdır. (ḥamd) ḳavlimiz gibi ki işbu kelime taḳlībattan altı nevʿi taḳlībi kabūl eder. Şöyle ki: ḥurūf- ṣelāṣeden her

biri kelime-i ṣelāṣe-i meẕkūreniñ ibtidāsı olabildiġi gibi, Bāḳī ḳalan iki ḥarf daḫī teḳādīr-i ṣelāṣe-i meẕkūreden her birinden iki vech üzere vākiʿ olmaḳ mümkündür. Üçüñ ikiye ḍarbından altı ḥāsıl olur. Bināen ʿaleyh kelimāt-ı ṣelāsiyātta vukūʿ olan işbu taklibāt altı vech üzere vuḳūʿ bulmaḳ mümkündür.

Üçüncü mertebesi kelimenin rubāʿiyye olmasıdır. (ʿaḳreb) ve (ṣaʿleb) ḳavlimiz gibi ki böyle dört ḥarfli kelimeler yirmi dört vech ile teḳalībi ḳabūl eder. Şöyle ki: o ḥurūf erbaʿadan her biri kelime-i rubāʿiyye-i meżkūreniñ ibtidāsı olabildiġi gibi, ḥurūf-u ṣelāṣe-i bākiyeniñ daḫī taḳlibāttan altı nevʿi üzere vukūʿu mümkündür. Dördüñ altıya ḍarbı yirmi dört vech müfīd olur.

Dördüncü mertebesi kelimenin ḥamāsiye olmasıdır. (sefercel) ḳavlimiz gibi ki bu yüz yirmi nevʿi teḳālibi ḳabūl eder. Şöyle ki o ḥurūf-u ḥamseden her biri meẕkūr kelime-i ḥamāsīyenin ibtidāsı olabildiġi gibi, işbu teḳādirin her birinde takrīr ve beyānı sebk ettiġi vechle ḥurūf-u erbaʿa-i bākiyenin de yirmi dört vech üzere vukūʿu mümkündür." (s.31-32). Sırrı Paşa tercümesinde kelime türetilirken iki harfli ve üç harfli türetmelere güç yetirilebileceğini ancak dört harfli kelimelerde türetme yüz yirmi kadar olacağı için bu kelime türetmenin kolay olmayacağını ancak beş harfli kelimelere güç yetmeyeceğini aktarmıştır.

Sırrı Kur'an tercümesinde: "*İbn-i cinnī (kelime ile (ḳavl) da iştiḳāḳ-ı ekbere iʿtibār etmiş de (lüġat)da oña iʿtibār etmemiştir. Halbuki iştiḳāḳ bunda da ḫāṣıldır.*" (s. 36). İbn-i Cinni' nin görüşüne yer vererek kelime ve kavl sözcüklerinin de iştikak-ı ekber olduğunu nakletmiştir.

Sırrı Paşa, tercümesinde iştikak-ı esgar ve ekber ile ilgili olarak ayrıca şunları da nakleder: "*Maʿlūm olsun ki iştikāḳ-ı esġar ḳolaydır, müteaddīdir. Meʾluftur. Ammā iştiḳāḳ-ı ekbere riāyet güçtür: Şöyle ki bayağı kelimāt-ı ṣelāṣiyeden başḳalarında iştikāḳ-ı ekbere riāyet mümkün deġil gibidir. Çünkü kelimāt-ı ṣelāṣiyeniñ teḳālibi altı vechi geçmez. Anıñ için añlarda iştiḳāḳ-ı ekbere riāyet sehldir. Ammā dörder ve beşer ḥarfli kelimelerin teḳālibi pek çok ve bunlarıñ da ekṣeri mühmel ve ġayr-ı müstaʿmel olup, bināen ʿaleyh rubāʿiyāt ve ḫamāsiyatta iştiḳāḳıñ bu nevʿine yalñız alā sebīli'n-nedre riāyet olunur. Yoḳsa her vaḳit riāyet mümkün deġildir.*" (s.32-33). Sırrı Paşa tercümesinde üç harfli kelimelerde meydana

gelebilecek değişikliklerin sayısının altıyı geçmediğini ancak dört ve beş harfli kelimelerde yapılabilecek değişikliklerin gerçekten çok güç olduğunu dile getirmiştir. Ne var ki dört ve beş harfli kelimelerde türetme oluşturulunca da bu tertip ve değişimlerin birçoğunun anlamının olmadığını beyan etmiştir (Kılıç, 2014, s.187). Küçük çerçeveden bakıldığında Arapça metinler okumak ve yorumlamak için, büyük çerçeveden bakıldığında ise Kur'an'ı Kerim'i iyi anlamak ve anlamlandırmak için Arap dilbilimciler tarafından dil çalışmaları yapılmıştır. Zira dil çalışmalarının yegâne amacı da Kuran'ın yanlış anlaşılmasını, yanlış yorumlanmasını ve yanlış okunmasını önlemektir. Arap dilciler, müfessirlerin özelliklerini saydıkları Arap dilini mükemmel derecede iyi bilmek ibaresini dile getirmişlerdir. Arapça' ya hâkim olmak arasındaki şartlar içerisinde ise iştikak sanatı ya da iştikak ilmi listede yerini almaktadır. Arap filozofu İbn-i Suyuti, kelime bilgisi, anlam bilgisi kadar iştikak ilmini bilmenin de önemli olduğunu vurgulamıştır. İmam Suyûtî, iştikakın lüzumu hakkında ise birçok örnekler söylemiştir. Örneğin; "*Yahudilerden öyleleri var ki, (kelimeleri yerlerinden kaydırıp) tahrif ederek onları anlamlarından uzaklaştırırlar.* (Kur'an-ı Kerim:4/46) ayetini örnek göstererek kelime sözcüğünün aslının harften türediğini belirtmiş, burada iştikak olarak meseleye bakılması gerektiğini işaret etmiştir. Birinci anlamında kelimeleri yerinden kaydırmaktan maksadın kendi istek ve arzularına göre Tevrat'ın ifadelerini değiştirmeleridir. İkinci manada ise Tevrat'ı tahrif ettiklerini beyan etmiştir. Bu yüzden iştikak ilminin lüzumuna dikkat çekmiştir. Sonuç olarak iştikak kelime türetmek için kimilerince kullanılan bir sanat kimilerince ise bir ilim yoludur. Her iki sonuçta da iştikak da yeni bir kelime türetme mevzusu baş göstermiştir. İştikak-ı Esgar' da yeni bir harf eklemeden farklı manaya gelecek bir kelime türetilmez, İştikak-ı Ekber' de ise yeni harfler eklenir ve kelimeler türetilir (Bolelli; Bedeva, 2019, s.66-70).

3.2. Kelimenin Türevlerinin Analizi

Bu bölümde Sırrı Kur'an tercümesinden hareketle kelimenin eşdeğerlikleri olan lafız, kavl, ibare ve lügat sözcüklerine değinileceketir.

3.2.1. Lafız

Türkçe sözlükte söz ya da kelime manasında kullanılan lafız, Arapça asıllı bir kelimedir (TDK, 2020). Kamus-ı Türki'de: "*söz, kelime, manalı veya manasız olarak ağızdan çıkan esvat terkibi, mana mukabili olarak şifahi ve tahtiri söz.*" olarak tanımlanmıştır (Sami, 2012, s. 958).

Lafız, diğer bir adıyla söz ya da kelime, bir kavram ya da ses yönü olan her dilin bütünleşmiş, ses-düşünce bileşimidir. Dildeki başka ögelerle ilişiği olan anlama ve anlatma birimidir. Örneğin büyümekte olan bir çocuk konuşmaya başladığı andan itibaren annesinden, babasından ve kardeşlerinden yani aile bireylerinin bağlı bulunduğu toplumun kültürünü oluşturan dile sıkı sıkıya bağlıdır (Aksan, 2015, s. 51).

Sözcükler, harf adı verilen ve yazıya geçirilmeye yarayan harflerden ya da hecelerden meydana gelerek belirli görevler dahilinde bir ulusun bireyleri arasında belirli bir anlamı aktarma aracı olarak kullanılırlar. Örneğin, "bana bir su versene" sözcüklerine bakıldığında bu sözcükler Türkçe için belirli anlamlar oluşturmuştur. Mesela "bana" sözcüğünü "naab, aban, baan" gibi şekilde kullanılırsa bireyler arasında hiçbir anlam ifade etmez. Aynı şekilde "ver" sözcüğü içerisindeki "v, e, r" sesleri tek başlarına kullanıldıkları zaman yine anlamsız sesler topluluğu olacak ve belirli bir düşünceyi yansıtmayacaklardır (Aksan, 2015, s. 57-58). Ancak burada şu unutulmamalıdır ki "evet" veya "hayır" gibi anlam derinliği ve kapsamı çok fazla sözcükler dahi genel olarak dilde tek başlarına kullanılmazlar. Asıl görevleri tümce içerisinde bulundurdukları birlikteliklerdir (Aksan, 2015, s. 61).

Lafız sadece dilbilimciler için değil aynı zamanda fakihler, filozoflar din bilginleri için de ele alınması gereken bir konu olmuştur. İbn-i Haldun lafzı: "*belirli bir uyum içerisinde akciğer, boğaz, damak, dişler ve dudaklardan güçlü bir şekilde çıkan hava.*" şeklinde tanımlamıştır. Cüveyni ise bu konudaki görüşünü: "*kesik kesik ve düzenli harfler.*" olarak belirtmiştir. Farabi ise lafız için: "*cins ve türleri gösteren kelimeler, isimler, fiiller, zarflar ve harfler.*" yönünde bir açıklamada bulunmuştur (Civelek, s.207-208).

3.2.2. Kavl

Kamus-ı Türki'de kavl: "*söz, lakırtı, sühan, güftar, sözleşme, mukavele, muvafakat*" anlamlarında kullanılmış kelimedir (Sami, 2012, s. 857).

Sırrı Paşa Sırrı Kur'an tercümesinde: "*...Mütercim-i faḳīr der ki: Ḳāmusuñ beyānına göre kavl, kāfın fethi ve vāvıñ sükūnuyla söze denir. Gerek tam ve gerek nāḳıs olsun… Ḳavl, vücūh-u ʿadīdeye iṭlāḳ olunur. Eẓher-i nātıḳ, vāsıtasıyla ḫārice ibrāz olunan hurūftan mürekkeb, lafẓdır. Gerek müfred gerek cümle olsun. Buña fārisīde seḫn, türkīde söz denir. Nefs-i insānīde ḳable'l-ibrāz meṭsūr olan söze de "kavl" iṭlāḳ*

olunur." (s. 37) diyerek kavl kelimesini izah etmiştir. Eksik ya da tam olan bir cümleye kavl denildiğini beyan etmiştir. Gerek tek bir kelime olsun gerekse cümle olsun insanın ağzından bir şeyler söylemek için çıkan harflerden oluşmuş söze kavl dendiğini aktarmıştır.

3.2.3. İbare

Türkçe Sözlükte ibare: "*Bir düşünceyi anlatan bir veya birkaç cümlelik söz.*" şeklinde tanımlanmıştır (TDK, 2020).

Kamus-i Türki'de kavl: "*Birkaç cümle veya kelamdan ibaret terkib, fıkra.*" anlamında kullanılmaktadır (Sami, 2012, s.718).

Sırrı Paşa, Sırrı Kur'an tercümesinde ibare ile ilgili olarak: " *ʿİbāreniñ terkībi (ʿayın, be, re) maddesinden meʾḫuzdur. Bu madde daḫī teḳālîb-i sittesinde ʿubūr ve intiḳāl maʿnāsını ifāde eder… Bir ḥalden bir ḥāle tecāvüz eylemeġe mevżūʿdur. Bu maʿnādandır ki ʿubūr maddesi şuyu tecāvüz eylemekte keṣīri'l-istiʿmāl oldu… İşte "ʿibāre" ki lisān-ı mütekellimden seme-i sāmia ʿābir olan kelām olacaḳtır. Bu maddeden müteferriʿdir. Zīrā insan bir ḥarften diġer ḥarfe intikāl etmedikçe ʿibāre ile tekellüm edemez. Gūyā mütekellimiñ tekellüm ettiġi ʿibāre vasıtasıyla maʿānī kendi zihninden sāmiʿin zihnine intiḳāl eder.*" (s. 43) cümleleri aktararak ibare hakkındaki bilgileri nakletmiştir.

3.2.4. Lügat

Kamus-i Türki'de lügat: "*Terkibat-ı Arabiye'de lügat ve luga. Lisan. Bir kavim ve ümmetin söylediği lisan. Bir lisanı terkib eden sözlerin beheri. Kelime, söz.*" olarak tanımlanmıştır (Sami, 2012, s. 958).

Sırrı Paşa, Sırrı Kur'an tercümesinde lügat kelimesini: "*(lüġat) söyleştim maʿnāsına olan (laġvet) maddesinden meʾḫuẕ fiʿle der ki aṣlı lüġattir.*" şeklinde beyan etmiştir. Devamında ise: "*Mütercim-i faḳīr der ki: Ḳāmūs-u şāriḥiniñ beyānına göre aṣıl (laġv) ḳuş cıvıltısına mevżūʿudur. Baʿde mefhumsuz beyhūde kelāmda istiʿmāl olundu. Soñra tavsīʿle muṭlaḳ kelāmda müstaʿmel oldu. Her ḳavmiñ kendi lisānları üzere olan kelāma (lüġat) itlāḳı maʿnā-yı mevżūʿundan yāḫut ẕikr olunan maʿnā-yı mecāzden meʾḫuzdur.*" (s. 39) şeklinde aktarmıştır. Ayrıca beyhude sözlerin olduğunu ve kuş cıvıltısının da lügat kelimesinden türediğini belirtmiştir.

Bu tanımlamalardan başka Sırrı Paşa tercümesinde şu açıklamaları aktarır: "*Lüġatiñ lağī-yelġīden geldiġi daḫī menḳūldür. Ḥattā (ve iẕā mervu bi'l-laġvi meru kirāme) āyet-i celīlesinde vāki‘ (laġv) daḫī bundan me'ḫuzdür. Yine mütercim-i faḳīr der ki: Ḳāmūs beyānına göre "laġy" fetī vezninde laġv gibi beyhūde ve bī-maġy şey'e denir.*" (s.39-40). Bu açıklamasında lügat kelimesinin boş, faydasız sözler ve hatta ayette de 'boş sözler' anlamında geçtiğini belirtir.

Sözlük manasında kullanılan lügat, kamus kelimesinin yanı sıra, 'suya dalmak' anlamındaki 'kams' veya 'gavs' kelimesinden türediği de kabul edilir. Batlamyus' a göre ise kamus, Grekçe "okeanustan" (okyanus) kelimesinden gelmiştir (Durmuş, 2009, s.410-414).

3.3. Anlamlı ve Anlamsız Sözcükler

Kelime ya da söz dilcilere göre, bir dilde hazır olan ve bir anlamı bulunan sözcüklerdir, şeklinde tanımlanmıştır. Sözcüklerin anlamlarının belirlenmesi tamamen tanımlamalarla alakalıdır. Ancak dildeki bazı tanımlamalar yetersizdir. Çünkü bir dilde anlamlılık tabiri vardır. Eş anlamlılık veya yan anlamlılık bunlardan birkaçıdır. Bir sözcük asıl anlamını kaybetmeden başka bir anlama gelecek şekilde kullanılırsa bu yan anlam olur. Çok anlamlılık için örneğin; "ay" kelimesi. Birinci manasında dünyanın yörüngesi anlamında kullanılan bir gök cismi olarak isimlendirilirken ikinci anlamında ise "ay" bir fiile karşılık verilen tepkidir. Birincisinde somut bir maddeyi ifade ederken ikincisinde soyut bir durumu ifade etmektedir. Bu açıdan bakıldığında tanımlamalarda eksiklikler ve yanlışlıklar bulunmaktadır. Ayrıca deyimler kısmında da kelimenin anlamlı oluşuyla ilgili sıkıntılar bulunmaktadır. Çünkü deyimler, birkaç kelimeden oluşur ve genellikle anlamları dışında kullanılır (Kurudayıoğlu; Karadağ, 2005, s. 298). Kelimenin anlamlı ya da anlamsız (görevli) oluşuyla ilgili tanımların yapılamamasında ya da gruplanamamasındaki dil çeşitlilik/ eşdeğerlik konusu önem arz etmektedir. Örneğin, su, çeşme, tahta gibi kelimeleri gruplandırırken anlamlandırmada hiçbir sıkıntı yokken birleşik kelimeler ya da söz öbeklerini anlamlandırma kısmında büyük bir sıkıntının baş gösterdiği aşikardır. Fevzi Karademir bu konuyu şu şekilde ele almıştır:

"*1.Kavramsal Değer Bilgisi.*

a.Tam Sözler: kedi, dağ, gel-, oku-...

b.Yarım Sözler: de, ile, hey…

2.Yapı Bilgisi

a. Kök Sözler: el, kaş, kuş…

b.Basit Sözler: evimi, elini…

c.Türemiş Sözler: kalemlik, gecelik…

d.Öbek Halinde Sözler

d.1.Kalıcı Öbek Sözler: ağaçkakan, devetabanı…

d.2.Geçici Öbek Sözler: arabanın kornası, başı dumanlı…

e.Cümle Halinde Sözler

e.1.Geçici Cümleler: Kuşlar uçar, Mevsim bahardır…

e.2.Kalıcı/Kalıplaşmış Cümleler: Allahaısmarladık, analı babalı büyüsün…" (Karademir, 2009, s. 152-153).

Yukarıda Karademir'in verdiği bilgilere ek olarak Sırrı Paşa, Sırrı Kur'an tercümesinde şunları aktarır: "*Lafẓ ya mühmel olur ki bu maʿlūmdur, ya mustaʿmel olur ki bu üç ḳısımdır.*

Ḳısm-ı evvel, müfreddir ki iczāsından bir şey maānīden hiçbir şeyʾe delālet etmez. (fers ve ceml gibi).

Ḳısm-ı ṯānī mürekkebdir ki bir iʿtibāre göre iczāsından hiç birisi aslā bir şeyʾe delālet etmezse de iʾtibār-ı āḫirle delālet eder (ʿabdullah)

Ḳısm-ı ṯāliṯ, müellifdir ki iczāsından her bir cüzʾi için ʿalā cemīʿil-iʿtibārāt medlūl-u āḫire delālet ḥāṣıl olur. ʿĀlem ḥādiṯtir.. Semā küredir. Zīd müntaliḳtir." ḳavlimiz gibi." (s.55-56).

Muharrem Ergin söz (kelime) tanımını şu şekilde yapar: *"Kelimeler, manası ve gramer vazifesi bulunan ve tek başlarına kullanılan ses ya da sesler topluluğudur*." Muharrem Ergin söz için, bir dildeki manalı en küçük ses birlikleri tanımının eksik olduğunu söyler. Çünkü bu tarif bütün kelimeleri içine almaz. Bazı kelimeler vardır ki manalı ancak tek başlarına anlamları yoktur. Bu yüzden sözü manası ve gramer vazifesi bulunan şeklinde tanımlar. Örneğin; ile, ve, gibi, için kelimeleri gibi (Ergin, 2009, s. 95). "İle, gibi, kadar, ama, fakat" bağlaçlarına bakıldığı zaman somut bir varlığı temsil etmez. Örneğin; 'ile' edatı gibi. Sözcüğe bir vasıta anlamı katar ya da 'kadar' edatı. İnsan zihninde bir miktar kıyaslaması canlanmaktadır. Bu yüzdendir ki kelimelere anlamlı ya da anlamsız olarak değil

Muharrem Ergin'in de tarif ettiği gibi gramer vazifesi bulunan sözcükler demek daha doğru ve yerinde olacaktır (Kurudayıoğlu; Karadağ, 2005, s. 299).

Sırrı Kuran'da bu durum şu şekilde nakledilmiştir: "*(kem, keyf, mete, iẕā, māʾe istifhāmiye, māʾe şarṭıya) kelāmen isimdirler. Maʿheẕā ki mefhūmları mustaḳıl değildir."* (s.106).

Zeynep Korkmaz söz: "*Bir veya birden çok heceli ses öbeklerinden oluşan, aynı dili konuşan kişiler arasında zihinde tek başına kullanıldığında belli bir kavrama karşılık olan somut veya belli bir duygu ve düşünceyi yansıtan soyut yahut da somut ve soyut kavramlar arasında ilişki kuran dil birimidir… Dildeki en küçük anlamlı ve görevli ses birlikleridir.*" şeklinde tanımlamıştır (Korkmaz, 2009, s. 6). Zeynep Korkmaz'ın da içerisinde bulunduğu bir grup dilbilimciler kelimeleri yapı bakımından anlamlı, görevli ve anlamlı-görevli kelimeler olarak üç gruba ayırır. Toplamda sekiz adet olarak belirlenen sözcük türleri şu şekildedir: İsim, zamir, sıfat, fiil, zarf, bağlaç, edat, ünlem. Bazı dilbilimciler ise bu gruplamayı ad ve eylem görevliler olarak ikiye ayırmıştır (Yener, 2007, s. 609).

Muharrem Ergin ise Türkçe 'de kullanılan kelimeleri anlamlı ve görevli kelimeler olarak ayırt etmenin yerinde olacağını söylemiştir. Bunları anlamlı ve görevli olarak ikiye ayırır: Anlamlı Kelimeler; isim, sıfat, fiil, zamir Görevli kelimeler; bağlaçlar, edatlar, Anlamlı-Görevli Kelimeler grubunda ise; ünlemler yer alır. Aslında Türkçedeki kelimelerin tamamı, edatlar dahi bir isim ya da bir fiil menşeili olduğunu söylemiştir. Edatların bazılarının Arapça ve Farsçanın etkisiyle Türkçe' ye geçtiğini bazılarının ise Türkçe'nin özünde var olduğunu söylemiştir (Ergin, 2009, s. 367).

Sırrı Paşa, Sırrı Kur'an tercümesinde bu düşünceler ilgili olarak şunları nakletmiştir: "*Lafẓ ya mühmel olur ki bu maʿlūmdur, ya mustaʿmel olur ki bu üç ḳısımdır.*

Ḳısm-ı evvel, müfreddir ki iczāsından bir şey maānīden hiçbir şeyʾe delālet etmez. (fers ve ceml gibi).

Ḳısm-ı ṯānī mürekkebdir ki bir iʿtibāre göre iczāsından hiç birisi aslā bir şeyʾe delālet etmezse de iʾtibār-ı āḫirle delālet eder (ʿabdullah).

Ḳısm-ı şāliş, müellifdir ki iczāsından her bir cüzʾi için ʿalā cemīʿil-iʿtibārāt medlūl-u āḫire delālet ḥāṣıl olur. ʿĀlem ḥādiṯtir.. Semā küredir. Zīd müntaliḳtir.” ḳavlimiz gibi.” (s.55-56).

Birçok araştırmacı, sözcük türleri üzerinde çalışmış, çeşitli görüşler ortaya koymuştur ancak bu görüşlerin pek çoğunda Türkçe' nin doğal yapısı dikkate alınmadan, Almanca, Fransızca, İngilizce gibi dillerin dilbilgisi kurallarına göre ortaya konmuş, bu da sağlam sonuçlar elde edilmesini engellemiştir. Ancak dil ailelerinin ve yapılarının faklı olmasından kaynaklı bu durum olanaksız görünmektedir. Bu konuyla ilgili olarak Zeynep Korkmaz: “*Arap gramerinde konular başlıca isim, fiil ve harf olmak üzere üç ana bölüme ayrılmıştır. Bu bölümler Osmanlı Türkçesi gramerlerine isim, fiil ve edat olarak aktarılmıştır.*” der. Türkçenin kelime yapısı üzerinde duran yabancı Türkologlar Türkçedeki bütün kelimeleri isim ve fiil olarak iki ana gruba ayırmıştır (Yener, 2007, s. 607-608).

Sırrı Paşa tercümesinde, kelimelerin anlamlı ya da anlamsız oluşuyla ilgili olarak şunları nakletmiştir: “*söz maʿnāsına olan kelime ve kelām itlāḳ olunur zīrā “şu kelām, mühmeldir. Bu kelām, müstaʿmeldir.” denilmek ṣaḥīḥ olur. Ve keẕā “felān ġayr-ı mefḥūm bir kelām tekellüm eyledi. Yaʿni müelli añlaşılmaz bir söz söyledi.” denilmek daḫī ṣaḥīḥ olur… Müfīd olmayan söze kelime de, kelām da denmez, çünkü bu ḳāide-i iʿtibār olunmayacaḳ olsa eṣvāt-ı ṭayyūre yaʿni ḳuşların cıvıltısına da kelime ve kelām demeyi tecvīz etmek lazım gelir. Meẕelā insan vecʿi ıṣṭırāb, ya rahat ḥalinde yāḫut bir maddeden iẕḥār ḥüzn ve melāl eyledik de “āḫ, ūḫ” dediği gibi bir kimseden nā-maʿḳūl bir ḥareket ṣudūr ettik de daḫī anı istikrāhla “āḫ böyle ettiñ? Āḫ ādem niçūn söz diñlemezsin?” der. Öksürürken de “öh öh” der. İşte bunlar bir ṭaḳım esvāt-ı mürekkebe ve ḥurūf-u müellefedir ki vāḳıā maānī-i maḥsūsaya delālet ederler; lakin bunlarıñ medlūlāıına delāletleri vazʿī değil, tabiīdir. Anınçün bu meẕellü seslere de acaba kelimāt denilir mi? Kezalik ḳıṭā denilen ḳuşuñ sesi kıtaya laḳlaḳıñ sesi laḳlaḳa benzer. İmdi bu meẕellü seslere de ayā kelimāt-ı tesmiye olunur mu? diye bunda ehl-i lisān iḫtilāf etmiştir. Faḳaṭ ben iki ṭarafta da bir huccet-i muʿtebere göremdim. Meselā birisi dese ki “eğer bir kelime duyarsam ʿabdim ḥar olsun.” Soñrada şu sesle mesellü bir ses işitse, o kimsenin üzerine hınẕ ve*

bir tertip eder mi etmez mi?" (s.47-50). Sırrı Paşa, "her söze kelime denebilir mi?" sorusunu uzun uzadıya değerlendirmiştir. O her kelimeye kelam denemeyeceğini söyler. Anlamlı ya da anlamsız sözcüklerin bulunduğunu bu yüzden her sözcüğü farklı farklı kalıplarda değerlendirilmesinin doğru olacağını savunur. Örneğin; bir insan, "senden bir kelime daha duyarsam" diye başlayan bir cümle ile yemin ettiği vakit hitap ettiği kişiden "ah, öh" gibi sesler çıkarsa yeminine zarar gelir mi diyerek sözcükler arasında fark olmadığını savunanlara serzenişte bulunmuştur. Bir insan öksürürken "öh, öh" diye ses çıkarması da veyahut bir insan yatarken ya da bir uzvu ağrırken "ah, ah" diye ses çıkarması kelime kabilinden midir diyerek bazı tespitlerde bulunmuştur. Anlamlı ve anlamsız sözler bahsinde akla gelen sorulardan ilki şudur: Her sözcük söz müdür? Bununla ilgili olarak Sırrı Paşa tercümesinde kuş tayfasının çıkardığı ses taklit edildiğinde bunlar söz ya da sözcük olur mu diye bir fikir irat etmiştir. Bunun sonunda her sözcüğe söz denemeyeceğini aktararak sözcüğün anlamlı ve anlamsız sözler olarak ele alınması gerektiğini aktarmıştır.

Sonuç olarak sözcükler yapı bakımından ister anlamlı, görevli ve anlamlı-görevli olsun, ister anlamlı ve görevli olsun isterse anlamlı ve anlamsız olarak gruplandırılmış olsun sözcük türleri genel olarak sekiz kısma ayrılmıştır. Ancak bazı makalelerde yapı bakımından bu ayrımlara ek olarak sözcüksel anlamlı ve dilbilgisel anlamlı olarak da tanımlanmıştır. Sözcüksel anlamlı kelimeler, isim, sıfat, fiil ve zamir. Dilbilgisel anlamlı kelimeler, bağlama, pekiştirme, ünlem ve çekim edatları olarak ayrılmıştır (Delice, 2012, s. 27-28).

4. DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Bu bölümde genel olarak göstergebilim konularına değinilmiştir. Lafzın manaya gösterge olması, lafız ve mana arasındaki ilişki, sözcüğün gösterge yolu, sözcüğün bilinmesinin yöntemleri, akılla mı nakille mi konuları ele alınmıştır.

4.1. Lafzın Manaya Gösterge Olması

Dil, toplumların sosyo-kültürel hayatını kapsayan ve toplumlar ya da bireyler arasında alışverişi ve iletişimi sağlayan tabii bir vasıta ve bir müessesedir. Dil; toplumlar içerisinde filologların, antropologların, mantıkçıların ve dahi birçok bilim insanının inceleme ve uğraş alanı olmuştur. Çünkü insan konuşan sosyal bir varlıktır. Yaşadığı dünyada ancak dil ile var olur. Dil olmadan sosyal bir hayat kurması, var olması ve hatta diğer varlıklardan farklı olması da elbet mümkün değildir. Bu bağlamda insan, dil sayesinde öğrenir, keşfeder ve dünya ile bir bağ kurar (Çalışkan, 2017, s. 62). Saussure: "*Dil, kavramları belirten bir göstergeler dizgesidir. Onun içinde yazıyla, sağır-dilsiz abecesiyle, simgesel nitelikli kutsal törenlerle, incelik belirtisi sayılan davranış biçimleriyle, askerlerin belirtkeleriyle, vb. karşılaştırabilir. Yalnız, dil bu dizgelerin en önemlisidir.*" diyerek dilin de bir gösterge olduğunu savunmuştur (Vardar, 1998, s. 46).

İnsan, dış dünya ile irtibatını kendisini diğer varlıklardan farklı kılan duygu ve düşüncelerini lafız ve kalıpları dökebilme özelliğini kullanarak gerçekleştirir. Bu bağlamda duygu ve düşüncelerini dış ortama aksettirirken birtakım iletişim aracı kullanır. Örneğin; yazı, işaret, jest, mimik ve el-kol hareketleri, trafik işaretleri, bir kentin uzamsal düzenlenişi, görüntüler, bir müzik yapıtı, bir resim, bir tiyatro gösterisi, bir film, reklam afişleri, moda, yazınsal yapıtlar, çeşitli bilim dilleri, tutkuların düzeni, bir ülkedeki ulaşım yollarının yapısı, bir mimarlık düzenlemesi, harfler, simgeler gibi iletişim amacı taşısın ya da taşımasın her biri bir göstergedir (Rifat, 1998, s.111-112). Örneğin, Bir arabanın benzininin olup olmadığını belirtmek için arabalarda "gösterge" adı verilen bir düzenek bulunur. Bu sayede insanlar sürekli inerek depolarında benzin kalıp kalmadığını incelemek zorunda kalmazlar. İşte bu bir göstergedir. Bir ısıölçer de yine bir göstergedir. Suyun sıcaklığının kaç derece olduğunu öğrenmek için suyun içerisine el sokularak suyun sıcak ya da istenen sıcaklığa ulaşmadığını öğrenmek, deneme yanılma yöntemiyle değil ısı ölçer kullanılarak saptanabilir. İşte bu ısı ölçer de bir gösterge örneğidir. Bir okulun

önünden geçerken okulun önünde duran ‘yavaşlayın!’ işareti, yakınlarda okul olduğunu ve arabaların yavaşlaması gerektiğini belirten tabela yine bir gösterge örneğidir. Kısacası gösterge: “*Kendisi o şey olmadığı halde o şeyi çağrıştırarak iletişim sağlayan her araç.*” olarak adlandırılır (Erkman, 1987, s. 9-11). Aynı şekilde bireylerin kendilerini ifade etme ve düşündüklerini dile getirmek için dildeki ilk iletişim göstergesi sözlerdir. Bir kimse konuşurken veyahut bir meramını ifade ederken sözlere başvurur. Zira kelime (söz), anlamın kıyafeti veya mananın şekli olarak da ifade edilir. Söz, bir mana ve hüküm ifade etmek üzere sevk olunur. İnsan zihni bir sözü duyduğunda hemen onun delalet ettiği manaya intikal eder (Kahveci, 2019, s.186-187).

Dil, insanı, kültürü kısacası toplumu gösteren bir anahtar vazifesi görür. İnsanın iç dünyasından, toplumsal doğasına ve kültürün oluşumuna kadar her şeyi dil ile aktarılır. Yani dil, insanın kendi varlık alanını, psikolojisini ve toplumsal yapısını oluşturur. Nitekim bir topluluğun dili, o topluluğun yaptıklarının, ettiklerinin, yarattıklarının, tembelliklerinin bir ifadesidir. Dil bir insanın ve bir ulusun aynasıdır. Leibniz dil için: “*dil, zihnin aynasıdır.*” demiştir. Çünkü dil, zihindeki düşünceyi aktarır. Dil ne kadar berrak ise zihindeki düşünce de o derece berrak olarak dile gelir. Düşünce ile dili birbirinden ayırmak doğru değildir. İyi düşünmek, iyi dile getirmektir. Düşünme denince genellikle; gerekçe öne sürme, öncülden sonuca yürüme, tek tek tasarımları belli bir düzen içinde birbiriyle birleştirme, kanıtlama, karşılaştırma, belgeleme, tanıtlama ve benzeri şeyler anlaşılır. Bütün bunlar, dil olmadan gerçekleştirilemez. Ancak nesne düşünme esnasında zihinde bulunamayacağına göre, onun zihindeki karşılığı olabilecek sembollere ihtiyaç vardır. Bunlar, dilin sözcükleridir. Bir şeyi düşünmek de düşünülen şeye, düşünülen şeyin zihnimizdeki karşılığı olanla ve onun aracılığıyla yani dil ile bakmak, varlığı dil ile görmek demektir. Bu, varlığın kullanılan dil aracılığıyla görünmesi anlamına gelir. Farklı diller olduğuna göre varlık da farklı farklı görünmekte ya da varlığa farklı farklı bakışlar mümkün olabilmektedir (Çekin, Abdulkadir; Gören, Mustafa, 2013, s. 97).

4.1.1. Mana

Türkçe sözlükte mana: “*Bir sözden, sözcükten, simgeden, bir olgudan ya da davranıştan anlaşılan şey, bunların insana anımsattığı düşünce ya da nesne*.” olarak tanımlanmıştır (TDK, 2020). Sırrı Paşa, Sırrı Kur’an tercümesinde mananın tanımı şu

şekilde nakletmiştir: "*Maʿnā ṣūret-i zihniyenin ismidir. Mevcūdāt-ı ḫāriciyenin ismi değildir. Zīrā maʿnā ḳaṣdıñ ḳaṣt ettiġi şeyden ʿibārettir. Bu şeyʾi ise biʾz-zat ʿumūr-ı zihniye ve biʾl-ʿarż eşyā-yı ḫāriciyedendir.*" (s. 67).

Mana ile ilgili olarak Fatma Erkman Akerson 'Göstergebilime Giriş' kitabında şunları dile getirmiştir: "*Bir göstereni gördüğümüz, duyduğumuz, şu ya da bu biçimde algıladığımız zaman, onun gösterileni, yani anlamı zihnimizde oluşur. Sinemada bir 'ev' gördüğümüz zaman, bu görüntüsel imge, bizde 'ev' kavramını oluşturur. Dolayısıyla ev görüntüsüyle, ev kavramı arasında bir bağ kurulur, görüntüyle kavram ilişkilendirilir, başka bir deyişle anlamlama süreci gerçekleşir. Burada dikkat edilmesi gereken, zihnimizdeki kavramın ya da bir göstergenin taşıdığı anlamların gerçek dünyadaki nesnelerle özdeş olmadığı gerçeğidir. Kafamızın içinde gerçek bir ev değil, evin kavramı vardır. Zihnimizdeki kavramla gerçek dünyadaki nesneler aynı şeyler değildir.*" (Erkman 1987, s. 63).

Mananın insan zihnindeki suretin ismi olduğunu ve kastedilen şeyin mana olduğunu beyan etmiştir. Bu tanımlamaların daha iyi anlaşılabilmesi için şu örnekler verilebilir: "a/ğ/a/ç" seslerinden oluşan ve "ağaç" kelimesi olarak ortaya çıkan bu sözcük konuşan bir bireyin ağzından sesler vasıtasıyla çıkarak karşıdaki dinleyicinin kulağından zihnine ulaşır. Dinleyici de aynı şekilde söyleyenin kastettiği kelimeyi zihninde canlandırır. İşte bu canlandırma ve anlamlandırma sonucunda dinleyicinin zihninde ortaya çıkan ağaç tasavvurunun zihnindeki ismi manadır. Bundan başka balık kelimesi örneğidir. '/b/a/l/ı/k/' seslerinden oluşmuş ve denizde yaşamını sürdüren, çeşitli türleri bulunan bir hayvan neslinin adıdır. 'b,a,l,ı,k' sesleri ve bu seslerden oluşmuş anlamlı kelimenin sesle ya da yazıyla ifade şekli bir simge ya da *'kod'*dur. Balıkların zihinde uyandırdığı şekil *'tasarım* ya da *kavram*'dır. Bu kavramın ya da simgelerin insan zihninde oluşturduğu ve insan zihnine yansıyan soyut yapısı ise *'anlam'* adını alır (Aksan, 2015, s. 179).

4.2. Lafız ve Mana Arasındaki İlişkisi

Lafız, insan ağzından bir çırpıda çıkan, anlamlı ya da anlamsız ses veya ses gruplarıdır. Mana ise kelime anlamı itibariyle demek veya bir şeyi kastetmektir. Mana sözcüğü Arapça asıllı bir kelimedir ve bu kelimenin Türkçedeki karşılığı 'anlam' dır. Belirli işaretler, semboller, harfler ve seslerin insan zihninde canlanmasına anlam denir. Bir lafızda, bir sözcükte anlam bütünlüğü olması gerekir. Bu yüzden lafız-anlam arasındaki ilişki son derece önemlidir (Kahveci, 2009, s. 187).

Lafız ve mana arasındaki ilişkiyi somutlaştırmak için şu örnek verilebilir: İnsan bedeni bir lafız olarak düşünülürse o insanın ruhu da mana olur. İnsan-ruh bütünleşmesiyle birlikte anlamlı bir varlık ortaya çıkar. İşte bu yüzden lafız ve mana birbiriyle alakalıdır. Lafız ve manada aynı şekilde bütünleştiği zaman anlamlı bir varlık haline gelir (Kahveci, 2009, s.188).

Cenab-ı Hakkın gönderdiği kutsal kitaptaki ayetlerin bazılarının anlamının açık ve anlaşılır olduğu ancak bazı ayetlerin anlamının kapalı ve gizli olduğu bilinmektedir. Gizli ve aşikâr olan ayetlerin daha iyi anlaşılması için lafız ve mana arasındaki ilişkiyi iyi bilmek gerekir. Sırrı Kur'an, Kur'an'ın daha iyi anlaşılabilmesi için tercüme edilmiş bir eserdir.

Lafız ve mana kavramı başka bir ifadeyle isim-müsemma ya da cisim-hakikat adlandırmalarıyla zikredilmiştir. Hangi isimlerle zikredilirse zikredilsin lafız ve mana meselesi ilk çağ filozoflarından İslam alimlerine kadar bilim ve çalışma alanlarının konusu olmuştur. Platon'dan başka Aristotales, Farabi, Gazali ve Fahreddin Razi gibi birçok isimler bu konu üzerinde durmuşlardır. Daha sonra J. Locke, Pierce ve göstergebilimin babası sayılan Saussure tarafından ele alınmıştır. Nitekim Fahreddin Razi'de Mefatihu'l Gayb 'ında ya da Sırrı Kur'an tercümesinde de ele alınmıştır (Gökkır, 2009, s. 333- 338).

Platon, dil felsefesinde lafız-mana arsındaki ilişkiyi cisim-hakikat yoluyla aktarmıştır. 'Kratylos' adlı eserinde iki karşıt görüşe yer vermiştir. Bunlardan biri Kratylos'a ait olup doğalcı görüşü savunurken Hermogenes ise uzlaşımcı görüşü destekler. Doğalcı görüşe göre varlıklara verilen isimler, uzlaşımsal sonucu değil doğal bir zorunluluk sonucunda oluşmuştur. Uzlaşımcı görüş ise nesnelere verilen adların belirli bir uzlaşma ile ortaya çıktığını savunur. Platon bu iki karşıt görüşü devam ettirerek doğanın hiçbir zaman nesneye özgü bir ad veremeyeceğini nesnenin özlerinin herkes için farklı olduğunu bu nedenle cisim ile hakikat arasında bir bağ bulunmadığını savunur (Demir, 2008, s.32-39).

Lafız ve mana arasında ilişkide bazı dilbilimciler, lafzın daha ehemmiyetli olduğunu savunmuştur. Çünkü bir manayı ortaya koyabilmenin yolunun dildeki lafızları yani sözcükleri tekellüm etmekten geçtiğini savunmuşlardır. Manaların lafızlara göre şekil aldığını belirtmişler ve sözün önce var olduğunu dile getirmiştir. Hikmetli, öğütlü vecizlerin ancak dikkatli, özentili ve açık bir şekilde seçilen

sözcüklerden ortaya çıktığını ve bu sayede anlamı derin cümlelerin meydana geldiğini belirtmiştir.

Lafzın manadan daha önemli olduğunu savunan dilbilimciler, bir kelimeye lezzeti veren şeyin mana olduğunu savunur. Anlamı olmayan sözcükler değersiz ve itibarsızdır. Çünkü bir kelime her zaman güzel olsaydı tek başına kullanıldığı zaman da haz uyandırırdı. Lafızların ancak manaya göre oluşturulduğunda güzel ve ahesteli durduğunu ve bu yüzden mananın üzerinde durulması gereken bir konu olduğunu dile getirmişlerdir. Bir şiir ele alındığında onu hissiyatlı kılan kelimelerin fesahatli ve açık olmasından mümtenidir, demişlerdir.

Lafız ve mana üstünlüğü tartışmasında Fahreddin Razi'nin de içinde bulunduğu bir üçüncü bir grup olan dilbilimciler, lafız ve mananın birbirine üstün olamayacağını ancak birbirini tamamlamakla görevli olduklarını savunmuşlardır. Tıpkı vücut ve ruhtan müteşekkil olan bir insan gibi. Beden lafza, ruh da manaya benzetilecek olursa: nasıl ki beden ruhtan ayrı veyahut ruh bedenden ayrı düşünülemezse aynı şekilde lafız manadan, mana da lafızdan ayrı düşünülemez, demişlerdir (Kahveci, 2009, s.186-187; Güler, 2001, s. 136-141).

4.3. Gösterge

Türkçe sözlükte gösterge: "Bir şeyi belirtmeye yarayan şey, belirti, im, işaret." anlamına gelmektedir. Gösterge temelde anlam ile biçim arasında bağ kurar. Dil biliminde gösterge terimi genellikle sözcük karşılığı olarak kullanılmaktadır. Örneğin; uçak denince akla gelen kanatları olan, hızlı uçabilen araçtır. Bu aracın kavramsal karşılığı yani uçak kelimesi göstergedir. Bu nedenle lafız-mana ilişkisinde gösterge önemli bir yer tutar. Göstergeler, zihinsel ve zihin dışı olmak üzere ikiye ayrılır.

4.3.1. Zihinsel Göstergeler

Lafızlar, insan zihninin dışında değil bilakis insan zihninde var olan kelimelerdir. Çünkü insan zihninin haricinde hiçbir varlık yoktur. İnsan zihnindeki varlıklar şu şekilde sıralanabilir:

1. Bazı varlıklar oluşumları itibariyle insan zihninde hasıl olur. Yani kavramların insan zihninde canlanmasıdır. Örneğin; insan, ağaç, at…vb. Sırrı Kur'an tercümesinde bu durum şöyle izah edilmiştir: "*Elfāẓıñ delāletleri maʿnāyı zihniyeye münḥaṣır olup mā fī'l-aʿyāna delāletleri yoḳtur ve bu sebebten nāṣī "elfāẓ, maʿnāya delālet eder. Zīrā maānī ānīniñ yaʿni ḳāṣıdıñ ḳaṣt ettiġi şeylerdir ki anlarda umūr-u*

zihniyedir" denilir. Buna birinci delilimiz: uzaḳtan bir cism görüpte ānı ṭaş ẓannetsek deriz ki şu gördüġümüz cism bir ṭaştır. Soñra o cisme biraz daha yaḳlaşsakta onu müteḥarrik bir ḥalde görmemizle ḳuş ẓannetsek deriz ki hayır! Bu ḳuştur. Daha soñra büsbütün başlayıpta insan olduġunu bilince yine deriz ki hayır! Bu insandır. İmdi taṣavvurāt-ı zihniyeniñ iḫtilāfında esmānıñ deñişi vermesi delālet eder ki elfāẓıñ medlūlü ṣūr-ı zihniyeden ibārettir. İʿtibārāt-i ḫāriciye değildir.

İkinci Delīlimiz: Lafẓ eġer mevcūd-u ḫāricīye delālet etseydi, birisi "ʿālem, ḳadīmdir." diġeri de (ʿālem, ḥādiṯtir.) deyince ʿālemiñ hem ḳadīm, hem de ḥādiṯ olması lāzım gelirdi bu ise muḥāldir.

Ammā elfāẓıñ delāletlerini maānī-i zihniyeye munḥaṣır kıldıġımız ḥalde ḳavliñ meẕkūrīn işbu iki ḥükmüñ işbu iki şaḥṣ mefrūżdan ḥusūlüne dāl olmuş olup iki şaḥṣtan böyle iki ḥüküm müteżādıñ ḥuṣūlü ise tenāḳizī ʿīcāb etmez. Cemīʿ māhiyetiniñ (maānīniñ)elfāẓ ile müsemmā olması mümkün olamaz. Zīrā māhiyet ġayr-ı mütenāhīdir. niḥāyeti olmayan şeylerin ise ale't-tafṣīl meşʿūrebe olması mümkün değildir. Meşʿūrebe olmayan şeyʾiñ de yanına ism-i vazʿī mümteniʿdir." (s.64-67).

Sırrı Kur'an tercümesinde verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere, zihinde tasavvur eden şekiller değiştikçe isimlerde değişmektedir. Nitekim insanın bir cisim gördüğü vakit onu taş zannetmesi, yaklaşınca onun taş değil kuş olduğunu, biraz daha yaklaşınca da kuş değil insan olduğunu fark etmesi varlıkların insan zihninde oluşturduğu mana ile alakalıdır. Yani sözcüklerin insan zihninde var olması asli olandır.

2. Bazı varlıklar oluşumu itibariyle insan zihninde var olan fakat gerçekliği gözlerle görülemediği için sadece benzetme yoluyla zihinde yer alan kavramlardır. Örneğin; Kaf Dağı ve Anka Kuşu. Mitolojik unsurların da lafzen bilinmesi ancak gerçekliğinin olmaması sebebiyle bu gruba dahil edilir:(Çelebi, 1998, s.105). Bu görüşe örnek olarak Sırrı Kur'an tercümesinde: "*Baʿżı maānī var ki elfāẓ ile taʿrīfleri mümkün olamaz. Meṯela, biz bāl ile şekeriñ ṭatlılıkları arasındaki ḳırḳ ḥiss ü zevk ile idrāk ederiz. Aġzımıza alınca bu bāl, şu şekerdir deriz. Keẕālik baʿzen nefsimizde bir ḥāl ḥāṣıl olur ki onu daḫī lafẓ ve lisān ile taʿrīfe muḳtedir olamaz. Bu doġrudur. Zīrā*

vāziʿ lüġat bālıñ ḥalāvetiyle şekeriñ ḥalāveti beyanındaki farḳa delālet edecek bir lafẓ muʿayyyen vażiʿ etmemiştir. Vażiʿ etmiş olsaydı, ẕevḳen ḥiss ettiġimiz şu farḳ lafẓan ve lisānen daḫī taʿrīfe muḳtedir olurduk. Ḥattā vāẓiʿ ayrı ayrı her ṭatlınıñ ḥalāvetine de delālet edecek elfāẓ-ı maḫṣūṣa vaẓiʿ etmemiş olduġundan nāşīdir ki hiçbir ṭatlınıñ ḥalāvetini iżāfetsiz şekeriñ ḥalāveti demeye mecbūr oluruz. Baʿzen nefsimizde ḥis ve idrāk eylediġimiz ḥālāt-ı maḫṣūṣayı da lafẓan ve lisānen taʿrīfe muḳtedir olamamışız mücerred o ḥālete delālet edecek maḫṣūṣ lafẓları vaẓʿi edilmemiş olmasından nāşīdir. Ve çünkü müsemmā evvelce muḫāṭabıñda müdrek ve maʿlūmu olmadıḳça seniñ ḫūd biḫūd vażʿi edeceġin isimden kimse bir şey añlayamaz. İşte sebep budur ki meṣelā vażʿi edemezsin, etsende onuñla kimseye derdini añlatamazsın. Ammā vaḳtiyle her ṭatlınıñ ḥalāvetine delālet edecek birer lafẓ-ı maḫṣūṣ vażʿi edilmiş ve herkeste onu bellememiş olsaydı, o ḥalāveti iżāfetsiz daḫī ẕikr edebilirdik. Keẕālik bāl ile şekeriñ vesāir ḥulūyātıñ arasında zevḳen maḥsūs olan farḳa delālet eyleyecek birer lafẓ-ı maḫṣūṣ vaẓʿi edilmiş olsaydı, bu farḳı da lafẓan taʿrīfe muḳtedir olurduḳ. Bunuñ gibi sen nefsiñde ḥissedipte ʿāḫiriñ maḫṣūṣu olmayan ḥālāt-i maḫṣūṣayı vaḳtiyle daha birçoḳ adımlar taṣavvur ederek her birine başka başka birer lafẓ maḫṣūṣ vazʿi etmiş olsalardı, bunlarıñ da maānī-i sāire gibi beyānāt-ı lafẓiye ile taʿrīfi mümkün olurdu." (s.67-69) örneğine yer verilmiştir. Bu örnekte bal ve şeker tatlarının farklı oluşu lafız ve mana arasındaki ilişkiyle değil, tat alma duyusuyla ortaya konmuştur. Bunun gibi tadılan tüm lezzetler için zihinde her birinin bir karşılığı olsaydı bütün tatlar için ayrı ayrı bir sözcük dile getirilmesi gerekirdi. Bu yüzden bazı sözcüklerin lafzen bir tarifinin olmadığını ifade etmiştir.

Sırrı Kur'an tercümesinde: *ʿİnde'l-cumḥūr ḫafī olan maʿnānıñ lafẓ meşḥūrebe ile müsemmā olması mümteniʿdir. Miṣālī—ḥareket, lafzī bir lafz-ı meşḥūrdur. Cismiñ bir canibten diġer cānibe münteḳil olduġu da herkesiñ maʿlūmudur. Mütekellimīn ise ḥareket başḳa dürlü tefsīr ederler. Derler ki "Ḥareket o intiḳālī ʿīcāb eden maʿnādır." İşte bu maʿnā bir emr-i ḫafīdir. Zīrā bu maʿnāyı ḥavāṣ-ı nāstan başḳası taṣavvur etmez. Böyle olduġu ḥalde "ḥareket, nefis işbu intiḳāliñ ismidir; intiḳāli ʿīcāb eden maʿnānıñ ismi deġildir." demek lāzım gelir. Ve keẕālik ʿilm ve ḳudret, ālimiyet ve*

ḳādiriyeti mūcib olan maʿnānıñ ismi deġil, belki ʿilm, nefs-i ālimiyetiñ, kudret, nefs-i ḳādiriyetiñ ismi olmaḳ lāzım gelir." (s.66-67) örneğiyle yine bal ve şeker örneğinde olduğu gibi 'hareket' kelimesi bir lafızdır ve bir fiilin ismidir. Lakin kendine has bir sözcük değildir. Bu yüzdendir ki lafzın manaya delaletinde harici bir şey düşünülemez. Her şey insanın zihniyle alakalıdır (Çalışkan, 2017, s. 72-73).

4.3.2. Zihin Dışı Göstergeler

Gösterilen-gösterge ya da diğer bir ifadeyle biçim-içerik arasındaki mananın tamamen uzlaşı, çıkarım, deneyim ve tecrübe sonucunda ortaya çıktığı gösterge türüdür. Zihin dışı göstergeler, Zihin dışı göstergeler; dışsal göstergeler, nedensizlik ilkesi gibi isimlerle adlandırılmıştır. Fatma Erkman Akerson ve Berke Vardar zihin dışı göstergeler, İslam filologları ise 'gayr-ı zihni' olarak tanımlamıştır. Bu tanımlama her ne olursa olsun biçim-içerik arasındaki mana ezeli değil insanın büsbütün çabaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Örneğin, /a/ğ/a/ç/ harflerinden meydana gelen ağaç kelimesi ya da /k/a/r/d/e/ş/ sözcüğünden meydan gelen kardeş sözcüğünde olduğu gibi. Ağaç sözcüğü, Almanca *baum*, Fransızca *arbre*, İngilizce *tree*, Japonca *lü*, Macarca *fa*, Türkçe *ağaç*tır. Aynı şekilde kardeş kelimesi, Arapça' da *ahi*, İngilizce' de *brother*, Türkçe' de *kardeş*tir. Eğer lafız-mana ya da biçim-içerik arasındaki ilişkide sözcük, zihinsel gösterge boyutunda olmuş olsaydı bugün bütün dillerde aynı kelime konuşuluyor olurdu. Burada verilen nesnelerin isimleri varlıklarla tamamen alakasızdır. Fatma Erkman Akerson bu deneyimle ilgili olarak şunları aktarır: "*Biçimle içerik arasındaki bağlantı, özellikle dil göstergelerinde, bir uzlaşmaya, o dili kullanan topluluk üyeleri arasındaki bir gizli eski sözleşmeye bağlıdır. Sözleşmeyi burada simgesel olarak kullanıyoruz. Bu sözleşmelerin, hele başlangıçta, tam nasıl oluştuğunu bilmiyoruz. Herhalde atalarımız masa başına oturup sözleşme imzalamadılar. Uzlaşmalar, (yani bir sözcüğün hangi anlama geleceği) yaşam pratiği için edindiklerinden oluşmuş olmalı. Ne olursa olsun, ortada bir zorunluluğu değil bir uzlaşma, sözleşme vardı.*"

Dil toplumsal olarak bir zorlayıcıdır. Yani sözcüklere isim verilmesi toplumsal bir ittifaktır. Bir varlığa isim verilmesi keyfi değil toplumsal uzlaşım ile ortaya çıkmıştır. Gösterilen-gösterge kavram-içerik arasındaki mana nedensizdir. Ancak bazı durumlarda bu değişir. Örneğin; kılıçbalığı kelimesinde olduğu gibi. Kılıç kelimesi, iki tarafı keskin, ucu sivri, kesici bir alettir. Bu nesneye neden kılıç isminin verildiği bilinmemektedir. Kılıçbalığı kılıca benzediği için ona bu isim

verilmiştir. Aynı şekilde yirmi sayısı nedensizken yirmi dokuz sayısı yirmi sayısından geldiği için nedenlidir. Aynı şekilde 'ibadet' sözcüğü kavram bakımından nedensizken abid, taabbud kelimeleri nedenlidir (Şimşek, 2001, s. 82-83; Erkman, 1987, s. 39-42; Vardar, 1998, s. 111-113).

Ses, biçim ve dizim açısından zihinde belirlenmiş birtakım özellikler mevcuttur. Mesela, bir ismin neden bir fiil gibi olmadığı ya da fiil gibi kullanılamadığı, tümce oluşturulurken hangisinin yüklem hangisinin özne olduğu gibi. Dildeki her anlam, bir deneyim sonucunda ortaya çıkar. Örneğin, ateşin yakıcı, taşın cansız ve insanın canlı bir varlık olması gibi. Bu örneklere bakıldığında sözcüğün ve anlamının uzlaşımsal olduğu bilgisine varılır. İster bir dilde mevcut durumunu koruyan kelimeler ister sonradan ortaya çıkan kelimeler (radyo, astronot…vb.) isterse yansıma yoluyla meydana gelen kelimeler (cız, pat, şakır çıtırdamak…vb.) olsun nedenli ya da nedensiz sözcüklerin karşıladığı mutlaka bir anlam vardır (Aksan, 2015, s. 178-181).

Dilin yansıma sözcüklerden türediğini iddia eden dilbilimciler, yansıma kuramını ortaya koymuşlar ve yansıma sözcüklerin nedenlilik ilkesiyle ortaya çıktığını savunmuştur. Yansıma ve ünlem sözcükleri bir dilde en az yer kaplayan kelime gruplarıdır. Tik tak, gulu gulu, boru sesi, hav hav, miyav, ay! tüh! vah! vb. birçok sözcük ele alındığında nedensizlik doğrultusunda oluştuğu görülmektedir (Vardar, 1998, s.113-114). Lafzın içsel mi yoksa dışsal mı oluştuğu, lafız-mana arasında bir münasebet olup olmadığı düşüncesi Sırrı Kur'an tercümesinde dile getirilmiştir. Bu konuda ihtilafların olduğu bununla ilgili bazı delillerin ortaya konduğunu ancak ortaya konan bu delillerin ne kadar sağlam olduğu konusunda şüphelerin olduğundan bahsedilmiştir:

"*Elfāẓıñ medlūlātına delāletleri delālet-i ẕātiye-i ḥakīḳiye deġildir. ʿİbād, bu reʾyiñ ḫilāfındadır. Bizim delilimiz— Emkine ve ezmineniñ iḫtilāfıyla elfāẓ, teġayyür eder. Ẕātiyāt ise elfāẓ gibi iḫtilāf-ı emkine ve ezmine ile müteġayyir olmaz. ʿİbādıñ hücceti "Elfāẓ-ı muʿayyene ile maānī beyanında münāsebet-i maḫṣūṣa olmasa idi, elfāẓdan her birisiniñ kendi müsemmāsına taḫsīsi mümkünüñ men ġayr-ı müreccеb tercīḥi ḳablinden olmaḳ lāzım gelirdi. Bu ise muḥāldir. Ālemiñ elbette ḥādiṯ olduġu bir zaman var ya? Pek aʿlā ya andan evvel yāḫut andan soñra ḥādiṯ olmayıpta ḥudūsunuñ o zaman maʿyine iḫtiṣāṣı neden neşʾet ediyor? İmdi ḥudūs-u*

ālemiñ o zaman maʿyine iḫtiṣāṣı nasılsa elfāẓıñ müsemmālarına taḫṣīṣ daḫī o kabīldendir. İşte ḥudūṯ-u ʿālemiñ vaḳit maʿyine iḫtiṣāṣı ʿibādıñ ḥuccet mesrūdesini naḳż eder. Keẕālik her insanıñ ism-i ʿilm maʿyine iḫtiṣāṣıyla da ʿibādıñ ḥucceti dūçār işġāl olur. …baʿż elfāẓıñ maʿnā-yı mevżūʿ-u lehine rāstgele münāsib düşündüġü de olur. (Ḳıṭa) denilen ṭayr maʿrūfe (ḳaṭ) tesmiye edişleri gibi. Çünkü (ḳaṭ) lafżı ḳıṭanıñ ṣavtına benziyor. Laklakıñ laklak tesmiye olunmasıda bu ḳabīldendir. Keẕālik ʿarabıñ ḳarpuz ve ḫıyār gibi raṭb olan şeyleriñ aḳlına (ḫażm) veya bes olan şeyleriñ (aḳlına) (ḳażm) lafẓlarını vażʿ edenleri daḫī ḫā-i muʿceme ḥarfiniñ sesi yaş bir şey yenirken ağızda ḥāṣıl olan ḫışırtıya ve ḳāf ḥarfiniñ sesi ḳuru bir şey yenirken keẕalik ağızda ḥāṣıl olan gıcırtıya beñzediğinden nāşīdır. Elfāẓıñ delāletleri tevkīfiyedir diye katʿ ve cezme imkān bulamayız. Vāḳıā elfāẓıñ delāletleri tevkīfiye olduġunu ḳatʿ ve cezm edende vardır. Hattā babta ʿaḳl ve naḳl ile de iḫticāc etmiştir.

Delīl-i ʿaḳlī: Elfāẓ-ı maḫṣūṣanıñ maānī-i maḫṣūṣaya vażʿī ḳavilsiz mümkün olamaz. Herhalde söze, tekellüme muḥtāctır, imdi o söz daḫī bi'l-farż nās ṭarafından vażʿı ʿāḫirle vażʿ olunmuş olsa her vażʿin lā ilā nihāye vazʿ diġerle mesbūḳ bulunmuş lāzım gelir, bu ise muḥāldir. Bināen ʿaleyh tevfīk-i ilāhī ile ḥāṣıl olan vaẓʿa intihā lāzım gelir.

Delīl-i naḳlī (ve ʿilm-i ādemü'l-esmā-i küllehā) naẓm-ı celīlidir. Delil-i ʿaklīye cevābımız Elfāẓıñ maānīye vażʿi işāret ile de ḥāṣıl olmaḳ nīçin cāiz olmasın? Delīl-i naḳlīye cevāb: Ḥażret-i Ādeme taʿlīm-i esmādan murād, ilhām olmaḳ neden cāiz olmasın? Ve keẕā cāiz ki bu lüġatleri ḥażret-i ādemden evvel mevcūd olan aḳvām vażʿi etmiş bulunsunda müeḫḫiran Allāhu zü'l-celāl ḥażretleri cenāb-ı ādem ʿaleyhi's-selāma taʿlīm etmiş olsun." (s. 59-63).

Sonuç olarak zihinsel ya da zihin dışı göstergelerde lafızların nedenlilik ilkesiyle oluştuğunu savunan dilbilimcilerin yanı sıra nedensizlik ilkesiyle oluştuğunu savunan dilbilimciler de vardır. Sırrı Paşa, Sırrı Kur'an tercümesinde bu ihtilafların yersiz olduğunu bir sonuca ulaşılamayacağını dile getirmiştir.

4.4. Sözcüğün Gösterge Yolları

Sözcükleri ortaya koymak, göstermek ve adlandırmak için insanoğlunun kullandığı bazı gösterge yolları şu şekilde gruplandırılmıştır:

4.4.1. Dil Göstergeleri

Sözlü ya da yazılı bütün kelimelere dil göstergeleri denir. Çünkü her kelime, düşünme ve zihinde bir şeyler canlandırmaya yöneliktir. Bunun için küçük ya da büyük, dildeki anlamlı her birim sonuçta bir dil göstergesidir. Örneğin "ağaç" dendiğinde, herkesin zihninde yeşil renkli, yapraklı bir bitki belirir. O hâlde 'a.ğ.a.ç' harfleri bir gösteren, zihnimizde beliren canlı gösterilen, ortaya çıkan bu iş ise bir göstergedir. Dilsel göstergeler, diğer göstergelere göre daha güçlüdür. Çünkü insanlar duygu ve düşüncelerini en sağlıklı ve kısa biçimde kelimelerle ifade ederler. Günlük hayatta dilsel göstergeler, iletişim kurma veya bilgi verme amacıyla kullanılır. Örneğin, kalem, güneş, araba, uyku, bilgisayar, çay…vb. kelimeler bir şekil ya da kavrama bağlı kalınmaksızın dile getirilir.

4.4.2. Sosyal Göstergeler

Günlük hayattaki bazı işaretler, ahlak, görgü veya kişilerin davranışlarını biçimlendirmeye iter. Trafik işaretleri, kızma işareti, selam verme, sessiz olma işareti, görgü kuralları, onaylama hareketi, bazı beden dili hareketleri sosyal göstergelerdir. Bu göstergeler, sosyal hayatta insanlara bazı mesajlar ileterek davranışları sınırlama veya şekillendirme amacı taşır. Görsel veya işitsel göstergelerle iletim yapılır. Örneğin, kütüphanede yüksek sesle konuşan bir öğrenciye görevli tarafından işaret parmağını dudaklarına götürerek "Sessiz ol!" anlamında mesaj iletmesi sosyal göstergedir. Yine hastanelerde "sessiz ol!" anlamında kullanılan hemşire fotoğrafı da sosyal bir göstergedir.

4.4.3. Doğal Göstergeler

Doğada meydana gelen bazı değişiklikler, insanlara bazı bilgiler aktarabilir. Doğadaki olaylar nedensiz değildir. Bu olaylar, doğanın döngüsünde yeni süreçlere veya olaylara işaret eder. Bu da bir yönüyle gösterge kabul edilmektedir. Yani doğa, kışın geldiğini, yağmurun yağacağını, bir yerde yangın olduğunu, fırtına kopacağını vs. hissettirebilir. İşte bunlar doğal göstergelerdir. Bir bölgeden kuşların göç etmesi, artık sıcak veya soğuk mevsimlerin başladığına işaret eden doğal bir göstergedir. Ağaçların yapraklarının sararması, artık yaz aylarının bittiğini ve sonbaharın geldiğini göstermektedir. Aynı şekilde yağmur öncesinde gökyüzünde bulutların

birikmesi ve şimşeklerin çakması yağmurun yağacağının göstergesidir (URL-2, 2020).

4.5. Sözcüğün Bilinmesinin Yöntemleri

Sözcük, insanoğlunun geçmişten bugüne kadar yazılı ya da sözlü iletişim aracı olmuştur. İnsanlar sözlerle sulh etmişler, sözler ile savaşmışlardır. Nitekim Yunus Emre sözün önemine binaen: "*Söz ola kese savaşı, söz ola kestire başı. Söz ola ağulu aşı, bal ile yağ ede bir söz.*" demiştir. Yine sözün önemli bir kavram olduğunu: "*Aklın süsü dil, dilin süsü sözdür. İnsanın süsü yüz, yüzün süsü gözdür. İnsan sözünü dil ile söyler, sözün iyi olursa, yüzün de parlar.*" diyerek Yusuf Has Hacip sözün ve dilin ehemmiyetini vurgulamıştır (Elmalı, 2014, s. 510).

Allah Kur'an-ı Kerim' de insanların tüm duyu organlarını ve kullanarak bilgi yoluna erişmesini istemiştir. Nitekim ayette "*Onlar adeta sağır, lal, kördürler bundan dolayı düşünmezler.*" (Kur'an-ı Kerim: 2/171) diyerek duyularını kullanmayanları şiddetle menetmiştir. Allahu Teala başka bir ayette yine: "*Görmüyorlar mı ki biz suyu kuru ve otsuz yere götürüyoruz da o sayede ekin bitiriyoruz. O ekinden hayvanları da kendileri de yiyor. Görmüyorlar mı*?" (Kur'an-ı Kerim: 32/27) hitap ederek duyuların önemini vurgulamıştır. Buna benzer daha nice ayette Allah duyuların kullanılması gerektiğini insanlara bildirmiştir. Mutlak surette unutulmamalıdır ki duyular akıl olmadan gerektiği gibi vazifesini yerine getiremez. Bu yüzden de çoğu ayetlerde 'akletmez misiniz?' dendiği görülmüştür. İnsan, akıl ve duyularının ürünü olduğu için mutlaka bilgi edinme yollarında akıl, kullanması gereken yetilerin başında gelir. Sözcük bu kadar önemliyken bu sözcüğü ortaya koyan hususlar yani sözcüğün nasıl oluştuğu ya da sözcüğün nasıl ortaya çıktığı da konusu da söz kadar önemli bir mevzu olmuştur. Geçmişten bugüne kadar her toplumda sözcüğün bilinmesi 'akılla mı nakille mi olur?' sorusu akıllara gelmiş ve ihtilaflara neden olmuştur (Kubat, 2011, s.82-90).

4.5.1. Akıl

Türkçe sözlükte akıl: "*Düşünme, anlama ve kavrama gücü, us. İnsanı diğer canlılardan ayıran ve onu sorumlu kılan temyiz gücü, düşünme ve anlama melekesi*" olarak tanımlanmıştır (TDK, 2020). Akıl kelimesi, Arapça asıllı olup kelime manası itibariyle "engellemek, menetmek, bağlamak ya da alıkoymak" anlamlarına gelen bir sözcüktür. Akıl kimileri için idrak, anlayış, zekâ gibi anlamlara gelmekte olup Allah'ın imtihana tabi tuttuğu kullarına lütfettiği bir seciye, hak ile batılı ayırmaya

yarayan bir nur olduğu kimileri için ise meneden, alıkoyan ve engel olduğu düşünülmüştür (Köle, 2013, s. 83).

Akıl, insanın yaratılışıyla birlikte var olan ve insan yaşadığı sürece gelişip olgunlaşan bir komuta merkezidir. Ragıp el-İsfehani akıl için: "*Allah akıldan daha değerli bir şey yaratmamıştır*." der. Aklın hakikatini savunan bilginler: "*Akıl ile şeylerin hakikatleri bilinir ve hasenât ile seyyiât arası ayırt edilir. Akıl bilgi değil bilginin kaynağıdır*." demişlerdir. Gazali aklın mahiyetini aklı dört şekilde açıklamıştır: "*Birincisi, İnsanı diğer canlılardan ayıran, onu nazari bilgileri öğrenmeye ve düşünceye dayalı ince işleri yapabilmeye ehil kılan hilkat anlayışıdır. Bu anlamda akıl sanki kalbe atılmış bir nur olup eşyanın idraki bununla mümkün olur. İnsanın öğrendiği bütün bilgilerin temeli bu melekedir. İkincisi; akıl zaruri bilgiler meclisidir. Üçüncüsü, yaşadıkça tecrübeyle kazanılan bilgiler toplamıdır. Dördüncüsü, doğuştan bahşedilen tabiattaki imkânların geliştirilerek, insanın işlerin sonuçlarını önceden anlayabilecek, öte âleme yönelik bir nazarla nefsin peşin zevk ve arzularını bastıracak bir kerteye ulaşması.*" Fahreddin Razi de Gazali'nin görüşünü destekleyerek: "*Akıl, duyu araçlarının sağlıklı olması halinde zarurilerin bilgisine ulaştıran bir garize.*" aklın tanımını dile getirmiştir. İmam-ı Rabbani aklın: "*Ruhani bir latife olup insanı insan yapan öz*" olduğunu söylemiştir (Köksal, 2013, s.7-10).

Kur'an-ı Kerim'de akıl ile ilgili birçok ayet yer almaktadır. Bu ayetlerden bazı şu şekilde zikredilmiştir:

"*Akl edesiniz diye Allah size ayetlerini işte böyle açıklıyor.*" (Kur'an-ı Kerim: 1/242)

"*Düşünesiniz diye Allah önünüze açık işaretler koyuyor.*" (Kur'an-ı Kerim: 1/266)

"*... derin kavrayış sahibi olanlar düşünüp anlarlar.*" (Kur'an-ı Kerim: 1/269)

"*Bu inceliği yalnız akl-ı selim sahipleri düşünüp anlar.*" (Kur'an-ı Kerim: 3/7)

"*O, akıllarını kullanmayanları inkâr bataklığında bırakır.*" (Kur'an-ı Kerim: 10/100)

"*İşte biz, insanlara bu misalleri anlatıyoruz ama bunların hikmetini gerçek akıl sahibi olanlardan başkası kavrayamamaktadır.*" (Kur'an-ı Kerim: 29/43) gibi daha birçok ayette, akıl sahipleri, düşünenler, düşünmez misiniz, akıl erdirmiyor musunuz gibi sözcük ve telkinler ile Allah, kullarının akıl yönünü işaret etmiştir.

İmam-ı Gazali, insandaki cevheri yedi kısma ayırmıştır. Bunlar, nefis, ruh, kalp, akıl, sır, hafi, ahfadır. Seyyid Şerif Cürcani ise aklı iki kısma ayırmıştır. Bunlar, akıl ve nefistir. (Kutluer, 1993, s. 452). Akıl ile ilgili daha nice tanımlamalar dile

getirilmiştir. Akıl bilginin merkezidir. "*Allah, insanlara bilmediğini öğretir*." (Kur'an-ı Kerim: 96/5) anlamındaki ayette beşerî insanın doğayı bilmesi, hayatı tanımlaması ve anlaması için yine aklını kullanması gerektiği vurgulanmıştır. Aklın tabiatı gereği diğer canlılardan ayıran en tabii özelliktir. Bunun var olduğu ve kullanılması gerektiği başta kutsal kitap olmak üzere herkesçe tasdiklenmiştir. Fahreddin Razi ve onun ekolünde devam edenlere göre: "*Akıl ile nakil çeliştikleri vakit akıl asıl itibar kaynağı olur ve nakil tevil olunur*." diyerek aklın ehemmiyetine dikkat çekmeye çalışılmıştır.

Aklıyla diriliş gerçekleştiren ve akıl sağduyusunun öncüsü, aynı zamanda bütün dinler için mukaddes kişi kabul edilen İbrahim Peygamberin hayatı da akıl yönünden oldukça dikkat çekicidir. Kendisinin ve kâinatın bir yaratıcısı olduğunu düşünen, bu düşünceyle yaratıcısını aramaya başlayan İbrahim (as) gece bir yıldız görür ve bu yıldızın kendisinin rabbi olduğunu söyler. Ancak ay doğup yıldız kaybolunca bu sefer rabbinin ay olduğunu düşünür. Sabah güneş doğup ay kaybolunca İbrahim (as) Rabbinin ay güneş olduğunu düşünür. Ancak akşam olup güneş battığında ve ay çıktığında ise yine aynı düşünce aklına gelir. İbrahim (as) doğup batan hiçbir şeyin Rabbi olamayacağını akıl eder. Bunları da yaratan ve sınırsız gücü olan bir varlığın kendisinin Rabbi olabileceğini aklıyla kavrayarak kâinatın ilahına yönelişi de yine akıl sayesinde olmuştur (Öztunca, 2007, s. 171-172). Bu konu Kur'an'da aynen zikredilmiştir: "*Gece karanlık basınca, (İbrahim) bir Yıldız gördü. "Bu, Rabbimdir." dedi. "Bu, Rabbimdir." dedi. Yıldız gözden kaybolunca: "Ben kaybolanları sevmem." dedi. Ayı doğarken gördüğünde: "Bu, Rabbimdir." dedi. Ay batınca: "Eğer Rabbim bana doğruyu göstermeseydi, kesinlikle yanlış yola sapmış olan bu toplumdan olurdum." dedi. Güneşi doğarken gördüğünde: "İşte Rabbim budur ve bu daha büyüktür." dedi. Güneş de batınca: "Ey kavmim, ben sizin ortak koştuklarınızdan kesinlikle uzağım." dedi. Kuşkusuz ben yönümü gökleri ve yeri yaratana dosdoğru bir şekilde çevirdim. Ben ortak koşanlardan değilim.*" (Kur'an-ı Kerim: 6/76-79) Kâinatın yaratıcısını bulan ve tam bir teslimiyetle ona bağlanan Hz. İbrahim, daha sonraki günlerde Allah'ın bütün insanları yok edip tekrar diriltmesini bir türlü anlayamadığını dile getirmiştir. Kuranda bu olay şöyle zikredilmiştir: "*İbrahim "Rabbim! Ölüleri nasıl diriltiyorsun, bana göster!" deyince, rabbi "Yoksa inanmıyor musun?" demişti. O "Hayır inanıyorum, fakat kalbim tam kanaat getirsin diye" cevabını verdi. Rabbi "Kuşlardan*

dört tane al, onları kendine alıştır, sonra (parçalayıp) her bir tepeye onlardan bir parça bırak, sonra onları çağır. Koşarak sana gelecekler ve şunu bil ki, Allah hep galiptir ve hikmet sahibidir" buyurdu." (Kur'an-ı Kerim: 1/260) (Yar, 2006, s. 92).
Akıl olgusunun insanoğluna verilmiş bir mükafat olduğunu söyleyenlerin yanı sıra bunların tam zıddını söyleyen ve ilk tanımda anlatıldığı gibi 'bağ, engel, meneden' gibi tariflerde bulunanlar olmuştur. Özellikle sûfîler ve tasavvuf yolunda ilerleyen büyük zatlar, aklı bırakmak gerektiğini ancak aklı bırakarak ilerlenebileceğini söylemişlerdir. Zira Hz. Mevlânâ, aklın insanlara bir bağ ve bent olduğunu dile getiren; "*Akıl bir bağdır, gönül hile düzen, "cansa" örtülü perde; yol, bu üçünden de gizlidir a oğul, akıldan, candan, gönülden geçtin mi gerçeğe erersin*" sözüyle aklın insanları yolda bırakacağını anlatmıştır (Göztepe, 2005, s. 418). Ayrıca Hz. Musa (as) ve Hızır (as)'ın Kur'an-ı Kerim'de geçen yolculuk kıssası ele alındığı vakit Hz. Musa (as) akli düşüncelerinden dolayı öte geçememiş ve yolculuğun hikmetini kavrayamamıştır. Bu yüzden ulu kişiler aklın insana galebe çaldığını beyan etmiştir. Nitekim aklın insanı tökezlettiğini ve yavaşlattığını;

"İdrak-ı ukulün nihayeti ikaldir, düğümdür
Ve alemlerin gaye-i sa'yı şaşkınlıktan ibarettir. (İmam-ı Şafi)

Akıl, kişilerin bağıdır, aşk bu bağları çözer
Akıl der ki, taşkınlık etme! Aşk da teklifsiz davran, der." (Şems-i Tebrizi)

beyitlerinde dile getirilmiştir (Köle, 2013, s. 86).

Aklın insanı hezeyana sürükleyeceğini, beşeriyetin ayağına gem vuracağını düşündüklerinden dolayı tasavvuf ve sûfî erbabı kişiler aklın da farklı farklı olduğunu dile getirmişler ve aklı sadece bir yönüyle ele almanın yanlış olduğu sonucuna varmışlardır. Bu sebeple aklı ikiye ayırmayı uygun görmüşlerdir: Birinci akıl, "Akl-ı evvel, akl-ı külli ve akl-ı mead" gibi isimlerle zikredilmiştir. İkinci akıl, "akl-ı meaş, akl-ı cüzi" gibi isimlerle adlandırılmıştır. Birinci akıl, ahireti düşünen, zat-ı ilahiye' ye ulaşan cevherdir. İkinci akıl ise dünya işleri ile meşgul olan ve dünyayı düşünen hak ve hakikate varamayan varlıktır, diye tanımlamışlardır. Birinci akıl hidayetin nurundan ikinci akıl ise ruhun nurundan yaratılmıştır. Sûfîlerin ve tasavvuf temsilcilerinin insanı engellediğini düşündükleri aklın, dünya zevklerine düşkün olan cüzi aklı olduğunu belirtmişlerdir.

Tasavvufta Allah'ı bulmak ve Allah'ı bilmek anlamına gelen 'Marifetullah', akıl ötesi ve akıl dışıdır. Nefsin mertebelerini aşmak ve marifete erişmek akl-ı cüzi

ile imkansızdır. Bu yüzden de marifete erişmek isteyenler için yolun yine aklı bırakmaktan geçtiğini söylemişlerdir. Hz. Mevlânâ: "*Akıl sahipleri Allah'ın varlığını kabul etme ciheti hariç, başka yönlerden kahrolmuşlardır. Allah lütfedip kendini bizzat akıl sahiplerine tanıtmasaydı akıl O'nun var olduğunu iman cihetinden de idrak edemezdi*" diyerek Marifetullah' ı bilmede aklın noksan kalacağını söylemiştir (Göztepe, 2005, s. 423). Ayrıca kıyametin varlığı, cennet-cehennem, ahiret, miraç hadisesi, vahiy gibi kavramlar akıl ile ele alındığı vakit insanı hata yapmaya hatta isyana sürükleyebilir. Çünkü zikredilen kavramlar akıl ile ulaşmak mümkün değildir (Köle, 2013, s. 86-91).

Cüz-i akıl, insanın şehvete düşkün olduğu kısmıdır. İnsan akıl ve şehvetten husule gelmiş zavallı bir varlıktır. İnsan uçsuz bucaksız külli aklın içerisinde kendi zerre kadar olan cüz-i aklını bırakabilir ve teslim olabilirse o zaman veliler ve alimler gibi olur. Veli olan mümtaz zatlar kendi akıllarını külli akıl karşısında silip yok ettikleri için meleklerden üstün hale gelmişlerdir. Aksi takdirde kendi aklının peşine gidenler ise hayvandan daha da aşağıda olur. Nitekim Hz. Mevlâna külli aklı: "*Aklım, akl-ı küllün ışığıyla öyle şaşırmış ki ne afyona ihtiyacı var ne esrara ne de üzümden şaraba*" diyerek tarif eder (Göztepe, 2005, s. 422-426).

4.5.2. Nakil

Kelime manası olarak bir şeyi, bir yerden bir yere götürmek anlamına gelir. Ancak dinde nakil kelimesi; akla gönderilmiş olan vahyi, emirleri, tavsiyeleri ve sünnetleri terennüm eden bir kelimedir. İslam'da bilginin dört kaynağı olduğunu kabul etmişlerdir. Bunlar: 1- Kitap, 2- Sünnet, 3- İcma-i ümmet, 4- Kıyas-ı fukahadır. Bu delillerden ikisi naklin, diğer ikisi de aklın sahasına girerler. Kitap ve sünnet nakildir. İcma-i ümmet ve kıyas-ı fukahâ ise aklın temsilcisidir.

İslam'ın insanlara ilk nüzulünden itibaren insanların rehberi Hz. Kuran ve onu bizzat hayatına tatbik edip yaşayan Hz. Muhammed (sav) olmuştur. Hz. Peygamber hayatta iken ondan Kuran'ı ve Allah'ı öğrenmek isteyen sahabeler için en iyi ilim ve bilgi kaynağı kendisi olmuştur. Ancak Hz. Peygamberin vefatından sonra İslam'ı iyi anlamak, yaşamak, fikir ayrılıklarını gidermek ve Kuran'ı daha iyi anlamak ve anlatmak için bazı görüşler ortaya çıkmıştır ki bunlar İcma-i ümmet ve Kıyas-ı fukaha' dır. Bunlar her ne kadar İslami deliller sayılsa da konumları itibariyle insan kaynaklı bilgilerin toplanma merkezleridir. Bu yüzden alimler ilmi ve bilgiyi ele alırken aklî ve naklî olarak iki gruba ayırmışlardır. Kur'an-ı Kerim ile Hz.

Peygamber (sav)'in sünneti insanlığa nakil yoluyla ulaşmıştır. Hz. Peygamberden sonra onun yaptığı fiiller, hareketler ve söylediği sözler, nakil yoluyla o günden bugüne gerek yazılı gerek sözlü şekilde gelmiştir (Sunar, 1979, s. 62-68).

4.5.3. Akılla mı Nakille mi?

İslam dini, aklı kullanmayı tavsiye eden ve öğütleyen yegâne bir dindir. İslam, aklı ve bilgiyi her şeyden üstün tutmuş, cahilliği ve körü körüne taklitçiliği de her şeyden aşağı saymıştır. Bu husus ile ilgili olarak Kuran ve hadisler durmadan bu öneme işaret etmiştir: "*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Ancak, tam akıllı insanlardır ki düşünür ve ibret alırlar.*" (Kur'an-ı Kerim:39/9). "*Ey Muhammed! Sen yalnız Rabbim, ilmimi arttır, de.*" (Kur'an-ı Kerim: 20/114). "*Biz seni okutacağız ve sen unutmayacaksın.*" (Kur'an-ı Kerim:87/6). "*Allah, Adem'e her şeyin ismini öğretti*" (Kur'an-ı Kerim: 2/31). Bu ayetlerinin yanı sıra: "*Her Müslüman erkek ve kadına ilim peşinden koşmak ve ilim öğrenmek İslam dininin bir emridir*, *Beşikten mezara kadar ilim peşinde koşunuz, İlim Çin'de de olsa gidip alınız.*" İşte zikredilen ayetler ve hadisler bunun en güzel kanıtıdır.

İlk dönem Müslümanlar karşılaştıkları sıkıntılı durumlarda bizzat Hz. Peygambere gelip müracaat etmişlerdir. Ancak Hz. Peygamberden sonra dört halife döneminde İslam'ın Arabistan yarımadasının dışına çıkmasıyla birlikte fetihler neticesinde Yunan, Hint, İran gibi ülkelerin kültürü, dini, inancı vs. farklı durumlarla karşılaşılmıştır. Bu kavramlar karşısında ise çözüm yolu olarak ve bir kaynak gösterilmesi bakımından aklî ve naklî delillere yönelinmiştir (Görgülü, 2015, s. 151). Bilindiği üzere Kur'an-ı Kerim, insanlar için bir hidayet pınarı, hakkı batılı birbirinden ayıran bir iletken, insanları karanlıklardan aydınlığa çıkaran ışık, gönüller için şifa, bütün beşeriyet için nasihat, iyiye ve güzele ulaşmak isteyenlerin tutundukları vakit kopmayacak kadar sağlam bir iptir ve bu ipin ucu yüce Allah'a ulaşır. Harikulade olan bu kitabı anlama çabasının elbette çok önemli olduğu bilinen bir gerçektir. Allah katından inen bu kitabın önemi sebebiyle yüce Allah, elçisine inen vahyi tebliğ etmenin dışında açıklama ve öğretme görevi de vermiştir. Rasulullah' a indirilen vahyi açıklama görevi veren Allah, vahyin muhataplarına da onun ayetlerini düşünme ve onu anlama görevi vermiştir. Allahu Teala: "*Biz sana feyizli ve bereketli bir kitap indirdik ki insanlar onun ayetlerini iyice düşünsünler ve aklı yerinde olanlar ders ve ibret alsınlar.*" (Kur'an-ı Kerim: 38/29) ayetiyle Kur'an'ın anlayanlar için bir feyiz ve rahmet kapısı olduğunu ve ibret alınması

gerektiğini öğretmiştir. İşte düşünülmesi ve ibret alınması noktasında insanoğluna en iyi mürşit, mutlaka Hz. Peygamberdir (Birışık, 2014, s. 52-54).

Ayrıca şunu belirtmek gerekir ki mana alemi, kalbe yerleşmiş inanca dayanır, madde alemi ise, akıl gücüne dayanan ve onun kapsamına giren kavramdır. Akıl, yüce Allah'ın varlık aleminde hazırladığı diğer güçlerle birlikte madde aleminde araştırma ve inceleme yapmaya çalışır. Aklın tefekkür ve araştırma aşaması gibi iki doğal süreci yaşadığı söylenebilir. Esas itibariyle insanın fıtri yapısında akılla muhakeme ve felsefi tefekkür vardır. "*İnsan, tartışmaya her şeyden daha çok düşkündür.*" (Kur'an-ı Kerim:18/54) ayeti bu gerçeğe işaret etmektedir. İnsanoğlunun öğrendiği ilimlerinin asıl kaynağının akıl ile mi nakil ile mi ortaya çıktığı konusu tartışılmıştır (Güneş, 1998, s. 134). Bu noktada ilmin ve bilginin ancak vahiy ve nakil yoluyla bilenebileceğini düşünen dilbilimciler, kelamcılar, felsefeciler ve daha birçok noktadan ilim ve bilim insanı, naklin aklın üstünde olduğunu, aklın sadece belirli seviyelerde yetkin olduğunu ancak aşırıya gidildiğinde delalete ve yanılgıya düşünüleceğini bildirmişlerdir. Buna örnek olarak Kuran'ın vahiy yoluyla indirilip insanlara kutsal bir kitap verilmesi, cennet-cehennem, hesap günü gibi birçok İslami meselede aklın yetersiz kalacağını, akıl ile nakil çatışırsa mutlaka nakli gaye edinilmesi gerektiğini savunmuşlardır (Altıntaş, 2003, s.16).
Sırrı Kur'an tercümesinde bu konuyla ilgili olarak: "*Bu ʿālemiñ bir ilāhı vardır ki nihāyeti olmayan muḳadderāta kādir. Nihāyeti olmayan maʿlumātı ʿālemdir; kāne-i ḥācātten ġānīdir; ʿibādine baʿżı şeyler emretmiş, anları baʿżı şeylerden de nehy buyurmuştur; oña itāʿat, ve tekālifine inḳıyād etmek ḫalāiḳ üzerine vācibdir." O nihyeti olmayan ilahın bu ʿālemi yıḳıp yok etmek, soñra bir kere daha var edip evvelki ḥaline getirmek insanı evvelkinden soñra tekrar diriltmesi mümkündür.*" (s.17) gibi buna benzer birçok bilgiyi zikrederek mahşer alemiyle ilgili birçok bilginin yine naklî ilimle öğrenileceğinden bahsetmiştir.

Fahreddin Razi: "*Akıl ile nakil çelişirse akla uyulur, tevil uygulanır. Akli deliller kesin, nakli deliller zannidir.*" gibi kendisine isnat edilen düşüncelere kesinlikle katılmaz. Sahih nakil ile sarih aklın hiçbir zaman birbiriyle çelişmeyeceğini savunur. Fahreddin Razi bu sözü eleştirerek Nebi ve Rasullerin, Allah'ın sıfatları ve diğer konularla ilgili indirilen vahiylerin istidlalde bulunmayı reddetmişler. Sem'î delillerin kesinlik ifade etmeyeceğini savunan kelamcılar, akla

tevil yöntemini, önce kaide ve kuralları va‘z edip sonra da nebilerin Allah’tan getirdikleri vahiyleri bu ilkeye tabi kılarak yorumlamaya çalışan Hıristiyanların metoduna benzeterek verdiği ‘hasta örneğiyle’ izah eder. Nasıl ki hasta olan bir bedene gıdalar fayda vermezse, kalpler de aklî delillerle bozulduğu zaman bunun fesadını açıklamadan kitap ve sünnetle istidlalin gerekli oluşunu açıklamak da fayda vermez, diyerek metafizik konularda Kelamcıların nazarî aklı nassa takdim etmelerinin yanlışlığını anlatır. Onun sisteminde her ne kadar ‘sahih nasla sarih akıl çelişmez’ ilkesi revaç bulmuş olsa da akıl nassın kontrolünden ayrı bir değer olarak görülmemiştir (Altıntaş, 2003, s. 16-17). İkisinin birlikte olmasıyla alakalı olarak Sırrı Kur’an tercümesinde: “*Funūn ve ʿulūm, tecrübe ve tesādüf ve ilhāmıñ netīcesidir.” dediklerıniñ ṣıḥḥatine cālīnūsten mürevvī olan şu ḥiḳāye daḫī şehādet eder. Ḥattā Ebū ʿAli bin Sinā tercüme-i ḥālini kendisi yazıp nīce mesāil-i müşkileyi ruʿyāda hāl ettiġi beyān etmiştir.*” (s.16) zikredilmiştir. Ayrıca aklî ilimle naklî ilmin birlikte olmasını ilgili olarak Sırrı Kur’an’ da: “*Cālīnūs-ı ḥakīm, ḥiḳāye etmiş ki: “menāfiʿ iʿżāi’l-ʿayn” ḥaḳḳında bir kitāb taṣnīf etmiştim. Faḳaṭ dimāġdaki biṭanīn muḳademīniñ ġavrından bed’e ederek biri yemīnden yesāra, ve diġeri yesārdan yemīne doġru uzayıp bir yerde birleştikten soñra saġdaki saġ, soldaki sol göze müntehī olan içleri boş iki asabī yaratmasındaki ḥikmet-i ilāhiyeyi nāssa īżāh ve beyān etmeyi nasılsa esirgemiştir. O aralıḳ ālem-i maʿnāda gördüm ki gūyā cenāb-ı āsumāndan rūy-ı zemīne bir melek inmiş de baña ḫatāen “Ey cālīnūs! Allāhıñ saña diyor ki benim ḥikmetimi ʿibādeme īżāh ve beyān etmeyi niçün esirgediñ? diye nidā etmiş; müteāḳıben uyḳudan uyandım ve derhal ẕikr olunan asabetin mücevveftini yaratmasındaki ḥaḳḳıñ ḥikmetini mübīn olmaḳ üzere bir kitāb-ı müstaḳil te’lif ettim.” Yine ḥakīm-i meşār-ı ileyden menḳūldür demiş ki bir aralıḳ ṭıḥālim şişmiş idi, muālecāt-ı ṭıbbiyeden bildiġim ne var ise hepsini istiʿmāl ettim, fāide vermedi, soñra heykelde gördüm ki gūyā āsumāndan yeryüzüne bir melek inmiş de [ḥanşar ile binşar arasındaki ṭamardan ḳan al!] diye baña emretmiş!*” (s.14-15) hikayesi anlatılmıştır. Galen’ in gördüğü rüya sadece akli ilmin yetmediğini aynı zamanda nakli ilminde gerekli olduğunu ve bir filozof tarafından tasdik edildiğini delil olarak göstermiştir.

İslam alimleri, Allah'ın varlığını anlamak için insanın bir damla sudan nasıl harika bir varlık haline geldiğini düşünmesi yeterli olduğunu söylemiştir. Onlar, insanın bu oluşum derecelerini kendi bilgi ve iradesiyle gerçekleştiremediğine dikkat çekmek için Allah'ın varlığını aklen ispat etmeye çalışmıştır. Ayrıca kâinatın varlığı ve bu kainattaki nizam ve intizamın devamlılığına bakmak yine Allah'ı akli olarak bilmeye yetecek kudrettedir, diyerek inkâr edenlere hakikat gösterilmek istenmiştir. Kur'an-ı Kerim' de: "*Yaş ağaçtan size ateş çıkarandır. Ondan ateş yakarsınız*." (Kur'an-ı Kerim: 36/80) ayeti Allah'ın varlığını bilmek için vahyin yanı sıra aklı da işaret etmiştir (Görgülü, 2015, s.153).

Kelam ilmiyle meşgul olan kelamcılar sözcüğün kaynağını; beş duyu, haber ve akıl olarak üç gruba ayırmışlardır. Kelamcılar, aklı insanoğluna bahşedilen engin bir yeti olduğunu, bu yetinin yönlendirmesinde kullanılan beş duyu organın da bilgi edinme yolu olarak göstermişlerdir. Bunun yanı sıra haberi de sözcüğün bilinmesinin kaynağı olarak göstermişlerdir. Peygamberlere gelen vahiyler ve Hz. Peygamber (sav) 'in varisi olan veliler ve mümtaz zatların ilham, keşif ve kerametlerini de nakli bir haber aracı olarak öngörmüşlerdir ancak bu kaynağın kesinliği olmadığı için kesin bir kaynak olarak değerlendirememişlerdir. Bunlara ilave olarak nakli ilme rüyaları da dahil etmişlerdir. Ancak peygamberlerden sonraki rüyaları bir işaret olarak değerlendirip netlik kazanmış bir bilgi vasıtası olarak görmemişlerdir. Her ne kadar Hz. Peygambere gelen vahiyler arasında rüya yoluyla gelen vahiyler olsa ve rüyanın peygamberliğin kırk altı parçasından birisi olsa da peygamberler hariç görülen rüyaların naklî ilim yolunda kesin kaynak olarak gösterilmesinin doğru olmayacağı görüşünü savunmuşlardır (Karadaş, 2015, s.129-132).

Verilen bilgilerde de görüldüğü üzere İslam dininde akıl ve sağduyu kesinlikle reddedilmemiş, bilakis bunların kullanılması gerektiği her fırsatta beyan edilmiştir. Akıl, insanları iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayıran bir mekanizmadır. Ancak bu mekanizmayı usule uygun, hakkı ve hakikati arayan, hikmete yönelen olması kaydıyla kullanılacağı başı bozuk bir şekilde kullanmamak gerektiği bilinmesi gerekir. Zira tek başına kullanılan akıl, insanı doğrudan çok yanlışa haktan çok batıla götüren bir vasıta olabilir. Bu nedenle aklı nakille desteklemek, naklî ilmin eksik kaldığı noktalarda aklı, aklın eksik kaldığı noktalarda naklî ilmi yardıma çağırmak ve bu sayede eksik parçaları tamamlamak doğru olacaktır. Bu sebeple çoğu bilginlerce

itibar gören görüş sadece aklı ya nakli değil veyahut her ikisini aynı anda değil birbirini destekler nitelikte kullanmak doğru sayılacaktır (Turan, 2008. s. 168).

5. BEŞİNCİ BÖLÜM

Bu bölümde Sırrı Kur'an tercümesinden hareketle dil, dilin kaynağı ve dilin doğuşuna dair meseleler ve teoriler ele alınmıştır.

5.1. Dilin Doğuşu

Dilin doğuşu, bütün toplumların ve çeşitli bilim dallarının araştırma konusu olmuştur. Dilin doğuşu ile alakalı çeşitli görüşler ortaya atılmış ve bu görüşler Sırrı Kur'an tercümesinde tek tek zikredilmiştir. Dilin ehemmiyetinin daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikli olarak dilin tanımının ve özelliklerinin bilinmesi gerekir. Bu bağlamda ilk olarak dilin tanımı yapılmıştır.

5.2. Dil

Türkçe sözlükte dil: "*İnsanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle veya işaretlerle yaptıkları anlaşma, lisan, zeban.*" olarak tanımlanmıştır (TDK, 2020).

Muharrem Ergin dili: "*Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabiî bir vasıta, kendisine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş içtimaî bir müessesedir.*" (Ergin, 2009, s. 3).

Zeynep Korkmaz: "*Dil, bir toplumu oluşturan kişilerin düşünce ve duygularının o toplumda ses ve anlam bakımından ortak öğeler ve kurallardan yararlanarak başkalarına aktarılmasını sağlayan çok yönlü ve gelişmiş bir sistemdir.*" şeklinde tanımlamıştır (Korkmaz, 2003, s. 67).

Doğan Aksan: "*Dil, bir anda düşünemeyeceğimiz kadar çok yönlü, değişik açılardan bakınca başka başka nitelikleri beliren, kimi sınırları bugün de çözemediğimiz büyülü bir varlıktır. O gerek insan gerek toplum gerekse insan ve toplumdan ayrı düşünülemeyecek olan bilim, sanat, teknik gibi bütün alanlarla ilgili bulunan, aynı zamanda onları oluşturan bir kurumdur.*" demiştir (Aksan, 2015, s. 51).

Tahsin Banguoğlu: "*İnsanların meramlarını anlatmak için kullandıkları bir sesli işaretler sistemidir. Konuşma aygıtının çıkardığı diğer çeşitli seslerin son derece karmaşık bir birleşiminden meydana gelir.*" şeklinde tanımlamıştır (Banguoğlu, 2015, s. 9).

Platon dili: "*Kendi özel düşüncelerini sesin yardımıyla özne ve yüklemler aracıyla anlaşılabilir duruma getirmektir.*" şeklinde tanımlamıştır (Kayaalp, 1998, s. 53).

Walter Porzig: "*Belirli bir grup insanın birbiriyle konuşmasını sağlayan araçların tümüdür*." diye tanımlamıştır (Porzig, 1985, s. 100).

Arapça 'da "lisan" kelimesi, dil anlamında kullanılmaktadır. Farabi ise dil ile ilgili bilgiler verirken şunları söyler: "*İnsanlarca oluşturulan dil* (اللسان) *ile, yani,* (اللغة) *insanların kendi kendilerini ifade ettikleri araçla da ayrılırlar.*" (Altunya, 2003, s. 36).

Celalledin-i Suyuti, İbn-i Cinni, Sibeveyhi, Saussure ve diğer birçok dilbilimcinin dil hakkındaki tanımlamalarına bakıldığında ortak sonuç olarak insanları diğer varlıklardan ayıran bir iletişim kurma organı ve aynı zamanda dil-kültür ilişkisi kapsamında insanlar arasındaki kültür, ekonomi, sosyal, tarihi, etnik, yaşayış biçimi gibi her türlü aktarımı sağlayan, bir milleti ayakta tutan ve bir milleti millet yapan seslerden ibaret sistemli bir kurum ve ifade aracıdır.

Dil, kültürün hem bir ögesi hem koruyucusu hem de taşıyıcısı olmasından dolayı sadece insanlar arasında anlaşmayı gerçekleştirmekle kalmaz, aynı zamanda kültürün nesilden nesile aktarılmasını da sağlar. Dolayısıyla dil kültürü oluşturan ve onu aktaran bir unsura dönüşmektedir (Tural, 1992, s. 109).

Toplumların yaşama tarzından bilgi birikimine kadar her şeyi kapsayan kültür, her toplumun kendi üretimiyle zenginleşip geliştiği gibi toplumlar arası ilişkiler sonucu ve kültür unsurlarının değişimi yoluyla da gelişir ve zenginleşir. Toplumlar arası ilişkiler ise ticaret, eğitim, din, edebiyat, mimari, müzik, tarım, savaş gibi alanlarda gerçekleşir ve bilgi veya nesnelerin değiş tokuşuna yol açar. Kültürdeki bu değişmeler, kültürün taşıyıcısı olan dile de yansır ve dilde değişmelere yol açar. Dil de doğan, yaşayan ve ölen canlı bir varlık olduğu için bu etkileşimden nasibini almaktadır (Aksan, 2015, s. 64-65).

Acıların, sevinçlerin kaynağı büyük ölçüde onları ifade eden dildir. Dolayısıyla dil, bir bakıma düşüncenin de sınırlarını çizmektedir. Düşünce temelde soyuttur. Ancak dile aktarılmak suretiyle somut, algılanabilir bir hâl almaktadır. Algılama, anlama, bilme ve düşünme becerileri sayesinde dil toplum tarafından ortak kullanıma müsait sistemli bir yapıya bürünmektedir. Ayrıca bir toplumun dili, yaşama biçimi ile yakından ilgilidir. Bir halkın yaşadığı coğrafya, üretim-tüketim

ilişkileri, iklim, komşu halklarla olan ilişkileri dilin yapısı üzerinde derin izler bırakır. Herhangi bir toplumun başlangıçta dilin söz varlığını kendi arasındaki uzlaşmalarla belirlediği kabul edilse bile izole olmamış toplumların başka toplumlarla temasının dil üzerinde etkisinin görüleceği açıktır. Bu etkileşme ne kadar farklı alanlarda ve uzun süre cereyan ederse dil üzerindeki etkisi de o kadar geniş ve kalıcı olur. Dil etkileşmesinin tamamı dil ilişkileri kavramı ile açıklanır ve izlenir. Dilin ne derece önemli ve mühim olduğu konusunda Hz. Peygamber'e başvurulmuş ve kendisine güzelliğin hangi şeyde saklı olduğu sorulduğunda lisanda (dilde) cevabını buyurmuşlardır (Aydın, 2011, s. 96).

Canlı-cansız tüm mefhumları, kavramları, hareketleri kapsayan dil, insanlar arasında bir aktarışım organı olduğu bilinmektedir. Bunların insanlara aktarılmasını sağlayan organlar muhakkak ki sesler ve harflerdir (Aksan, 2015, s. 42-45).

Farabi, Kitâbu'l-Huruf'ta: "*İnsanlardaki konuşma kabiliyeti ile harfler, onlardan oluşan lafızlarla ve bir araya getirilmiş lafızlardan oluşan sözlerle (dil) inşa edilir.*" diyerek dilin oluşumunu izah etmiştir (Altunya,2003, s. 38).

5.3. Dilin Kaynağı Meselesi

İnsanoğlu, sosyal hayatı ve sosyal olmayı seven bir varlıktır. İnsan hayatı incelendiğinde ya da ilahi kitaplara bakıldığında bu açıkça görülmektedir. Allah Kuran'ı Kerim'de: "*Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık…"* hitabıyla apaçık insanın sosyal olmasını istediği görülür (Kur'an-ı Kerim:49/19). Dolayısıyla sosyal hayat, birlikte yaşamak ve birbirlerine aktarma gereksinimi duymuşlardır. Aristoteles (ö. M.Ö.322) dilin doğuşu problemini ele alarak dillerin ortaya çıkmasının insanların bir arada yaşamaya başlamasıyla gerçekleştiğini ifade etmektedir (Tunçay, 1993, s. 9-10). Böyle olunca birçok insan, hayatı ortak paylaşmak zorundadır. Bu nedenle toplum içerisinde bulunan fertler düşüncelerini, fikirlerini, duygularını ve her türlü kültürel alışverişini başka toplumlara ve bireylere aktarma zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Tüm bunların gerçekleştirilebilmesi için iyi bir iletişim sistemin olması gerekmektedir. İletişim ağının çeşitli metotları, yöntemleri ve araçlarının var olduğu bilinmektedir. Ancak iletişiminin en etkili ve en önemli birimi hiç şüphesiz dildir (Sönmez, 2010, s. 183-185).

İlahi kitapta yüce Allah: "*İnsanı yarattı. Beyanı öğretti."* (Kur'an-ı Kerim:55/3-4) beyan etmiştir. Ayrıca Kuran'ın başka bir ayetinde: "*Biz ona iki göz,*

bir dil, iki dudak vermedik mi?" (Kur'an-ı Kerim:90/8-9) şeklinde insanlara hitap etmiştir. Dilin konusu araştırılırken mutlaka ilahi kitaplardan yararlanılmıştır. Allah kullarına konuşmayı öğrettiğini, onların konuşmaları için dil ve dudak verdiğini apaçık zikretmektedir.

Toplumlar ve kültürler için olmazsa olmaz olan dil, en etkili aktarma birimi olduğu şüphesizdir. Dil, tüm filologlar, tarihçiler, antropologlar, dinler ve daha nice araştırmacılar için önem arz etmektedir. Dilin bu kadar mühim olduğu herkesçe bilindikten sonra kaynağının, kökenin araştırılması gerektiği de aşikârdır. İnsanoğlu her soru işaretine çözüm aramak mecburiyetinde kalmıştır. Dil de akıllarda soru işareti bırakan meselelerden bir tanesi belki de en önemlisidir (Yavuz, 1996, s. 114). Toplumları her yönüyle sarıp kuşatan dilin kaynağına yönelik akıllarda soru işareti de belirmektedir. Çok eskiden beri pek çok kimsenin zihnini kurcalayan ve günümüze gelinceye kadar birçok araştırıcının üzerinde çaba harcadığı dilin doğuşu konusunun değişik yönleriyle aydınlatılması gereken noktaları vardır: Acaba dil nasıl doğmuştur, dünyada en eski dil hangisidir, insan dilinin tarihi nereye kadar götürülebilir, konuşmalar ne şekilde gerçekleşmiş, anlaşma nasıl bir dille sağlanmıştır ya da diller tek bir kaynaktan mı, yoksa başka kaynaklardan mı türemiştir (Yavuz, 1996, s. 114-115)? gibi sorular araştırmacılardan, ilim adamlarından halk tabakasına kadar herkesin aklına takılmıştır. Başta Yunan, Hint ve Romalı bilginler başta olmak üzere birçok dilbilimciler, kelamcılar, mantıkçılar, felsefeciler ve tarihçiler tarafından farklı farklı görüşler ortaya konsa da herkes tarafından kabul edilen ortak bir görüş sağlanamamıştır.

Dünyanın var oluşundan itibaren insanın ve inşan dilinin var oluşu incelendiğinde en az bir milyon yıl öncesine dayandığı bilinmektedir. İlk yazılı belgeler incelendiğinde artık bu belgelerin bir 'haberleşme dili' ne dönüştüğü görülür. Ne var ki bu yazılı belgeleri dahi ortaya koyan asıl dilin nasıl ortaya çıktığı ise hep belirsizliğini korumaktadır. Dilin nasıl ortaya çıktığını anlatmak için verilen bilgileri örneklemek gerekirse bir kişiye üç buçuk saatlik bir filmin sadece son bir dakikasını izletip ondan bütün filmi yorumlanmasını istemek gibi olur. İnsan dili bu uzun süreli filme benzetilirse son bir dakikanın izletilip yorumlanması da ancak ortaya konan görüşler ve teorileri işaret eder. Nasıl ki filmin tamamını yorumlamak bu kadar güç ve yersiz ise aynı şekilde dili de yorumlamak bu konuyu çürük ve itibarsız yapacaktır. Paris Dil Kurumu yapılan dil çalışmalarından dolayı 1886

yılında tüzüğüne şöyle bir madde koymak zorunda kalmıştır: *"Bundan böyle dilin doğuşu ve oluşumu hakkında hiçbir tebliğ kabul edilmeyecektir."* (Başkan, 1969, s. 143-144).

Birçok araştırmacı dilin kaynağı konusunda farklı farklı görüşlerde bulunmuşlardır. Bunun sebebi ise tarihi plana bakılarak ilk insanın hangi dili konuştuğu ve hangi dilde konuştuğunu bilememesinden kaynaklanmaktadır. Eğer ilk insanın hangi lisanda konuştuğu bilinseydi bugün araştırmacılar arasında bulunan görüş ayrılığı ortadan kalkmış olurdu. Görüş ayrılıklarının sebepleri ise ilk insanın yaşadığı ve dünyaya gönderildiği zamanın tam olarak kestirilememesidir. Çünkü bir fert dünyaya geldiği andan itibaren hali hazırda bir dil ile karşılaşır ve bu dili aile ve çevresi vasıtasıyla yeti kazanarak konuşur. İlk insanın cennetteki dili ve dünyaya indirildikten sonraki dili arasında fark var mıydı sorusuyla alakalı kesin bir kaynak bulunamadığı için fikir birliği sağlanamamıştır (Aydın, 2011, s. 96-97). Fikir birliği sağlanamamasının asıl sebebinin ise bir kaynak olmadığıdır. İlahi kitapların ise bu konuyla ilgili sadece ipucu verdiği görülmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de Allah (cc): *"O'nun kanıtlarından biri de gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olmasıdır."* (Kur'an-ı Kerim:30/22) şeklinde buyurmuştur. Ayrıca yine başka bir ayette: *"Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti."* (Kur'an-ı Kerim:1/31) hitabıyla Hz. Adem'e öğretilen isimlerin ancak bir lisan(dil) ile öğretilebileceği ve Hz. Adem'in de öğretilenleri öğrenebilmesi için bir dil yetisine sahip olması gerektiği beyan edilmiştir. Aynı ayetin Tevrat'taki hali ise şu şekildedir: "*Ve RAB her kır hayvanını ve göklerin her kuşunu topraktan yaptı ve onlara ne ad koyacağını görmek için adama getirdi ve adam her birinin adını ne koydu ise, canlı mahlûkun adı o oldu..."* (URL-3, 2020).

İnsana dil yetisinin Rab tarafından verildiği mi yoksa sonradan kültürel ve sosyal etkileşim neticesinde mi ortaya çıktığı tartışmasına Babil Kulesi efsanesi de dil tartışmasına bir eklenti olarak verilmektedir. İncil'de diller ile ilgili olarak şu bölüm dikkat çekmektedir:

"*VE bütün dünyanın dili bir, ve sözü birdi. Ve vaki oldu ki, şarkta göçtükleri zaman, Şinar diyarında bir ova buldular; ve orada oturdular. Ve birbirlerine dediler: Gelin, kerpiç yapalım, ve onları iyice pişirelim. Ve onların taş yerine kerpiçleri, ve harç yerine ziftleri vardı. Ve dediler: Bütün yeryüzü üzerine dağılmıyalım diye, gelin, kendimize bir şehir ve başı göklere erişecek bir kule bina*

edelim, ve kendimize bir nam yapalım. Ve âdemoğullarının yapmakta oldukları şehri ve kuleyi görmek için RAB indi. Ve RAB dedi: İşte, bir kavmdırlar, ve onların hepsinin bir dili var; ve yapmağa başladıkları şey budur; ve şimdi yapmağa niyet ettiklerinden hiç bir şey onlara men edilmiyecektir. Gelin, inelim, ve birbirinin dilini anlamasınlar diye, onların dilini orada karıştıralım. Ve RAB onları bütün yeryüzü üzerine oradan dağıttı; ve şehri bina etmeği bıraktılar. Bundan dolayı onun adına Babil denildi; çünkü RAB bütün dünyanın dilini orada karıştırdı; ve RAB onları bütün yeryüzü üzerine oradan dağıttı." İnsanların konuşma aracı olan dilin tek bir dilden ortaya çıktığını ve daha sonra ise kavim kavim dillere ayrıldığını ortaya koymuştur. İnsanoğlu, bu ipuçlarından yola çıkarak tezahürler neticesinde farklı teoriler ve düşünceler ortaya atmıştır.

Hazret-i Mevlana'nın şu sözleri aslında dil ile ilgili bütün görüşleri tanımlamaya yeter:

"Hintliler karanlık bir ahıra bir fil getirip halka göstermek istediler. Hayvanı görmek için o kapkaranlık yere bir hayli adam toplandı. Fakat ahır o kadar karanlıktı ki, gözle görmenin imkânı yoktu. O göz gözü görmeyecek kadar dar ve karanlık yerde, file ellerini sürmeye başladılar. Birisi eline hortumunu geçirdi, 'Fil bir oluğa benzer' dedi. Başka birinin eline kulağı geçti 'Fil bir yelpazeye benziyor' dedi. Bir başkasının eline ayağı geçmişti, dedi ki: 'Fil bir direğe benzer.' Bir başkası da sırtını ellemişti, 'Fil bir taht gibidir' dedi. Herkes neresini elledi, nasıl sandıysa fili ona göre anlamaya koyuldu. Onların sözleri, görüşleri yüzünden birbirine aykırı oldu. Birisi dal dedi, öbürü elif. Herkesin elinde bir mum olsaydı sözlerinde aykırılık olmazdı." (Aydın, 2015, s. 40-41).

Dilin kaynağı ile ilgili araştırmalar neticesinde uzmanlar, dilin kaynağına yönelik görüşleri; İlahi Kaynaklı Görüş, Uzlaşımsal Kaynaklı Görüş, Çekimse Kaynaklı Görüş ve Birleştirici Kaynaklı Görüş olmak üzere dört kısımda incelemişlerdir (Aydın, 2011, s. 98; Demir, 2008, s. 55).

5.3.1. İlahi Kaynaklı Görüşler

Dilin kaynağının belirlenmesinin İlahi olduğudur. Yani dilin Yüce Allah (cc) tarafından insanoğluna öğretildiğine dair düşüncelerin yer aldığı görüşler bulunmaktadır. İlk insan ve aynı zamanda ilk peygamber olan Hz. Adem'e bütün kelimelerin rabbi tarafından verildiği düşünülmektedir. Buna delil olarak ise: *"Allah*

Âdem'e bütün isimleri öğretti." (Kur'an-ı Kerim:2/31) *"Derken Âdem Rabbinden birtakım kelimeler aldı."* (Kur'an-ı Kerim:2/37) ayetleri kullanılmaktadır.

Dilin ilahi olduğu görüşünü savunan bilginler şu örneğe de dikkat çeker: *"Dünyada konuşulan ilk dilin hangisi olduğunu kestirmek için deneyler de yapılmıştır. Ünlü tarihçi Herodot'un kaydettiğine göre, çocukların yanında kimse ağzını açıp tek söz söylemeyecekti; ayrı bir odada kendi başlarına büyüyeceklerdi, çoban, belli saatte keçileri alıp yanlarına götürecek süt içirip iyice doyuracak, sonra kendi işlerine bakacaktı. Psammetikos'un böyle yapmasının ve bu emri vermesinin nedeni, çocukların viyaklamalar çağını aştıktan sonra ağızlarından çıkacak ilk sözü yakalamaktı; gerçekten de öyle oldu. Üzerinden iki yıl geçince, bir gün çoban kapıyı açıp içeri girdi, önünde diz üstü duran iki çocuk, ellerini uzatarak, "Bekos!" diye bağırdılar. Çoban bu sözü ilk duyduğunda bir şey demedi, ama daha sonra da her gelişinde aynı sözü işitince efendisine haber verdi ve isteği üzerine çocukları kendi görsün diye aldı, ona götürdü. Psammetikos kendi kulağı ile de duyduktan sonra, herhangi bir şeye bekos adını vermiş olan insanların kimler olduklarını araştırmaya koyuldu; araya taraya Phrygialıların ekmeğe bekos dediklerini öğrendi*." (Aksan, 2015, s. 95-96; Demir, 2012, s. 320-322).

Bazı Ehl-i sünnet âlimlerinin uzun süredir bu konuda tartıştıkları tarihi bir vakıadır. Onlar, varlıklara verilen isimlerin kim tarafından verildiği konusunda müttefik olamazlar. Ebü'l-Hasan al-Eş'arî (ö.941), Ebu Ali al-Cubbâî, Ebu'l-Kasım Abdullah al-Ka'bî (ö.929), Muhammed b. el-Hasan İbn-i Fûrek (ö.1015) ve Fahreddin Razi (ö.1210) gibi bazı bilginler varlıklara verilen isimlerin Allah tarafından verildiğini ve bu nedenle tüm dillerin Allah tarafından verildiğini söyler (Aydar ve Ulutaş, 2010, s. 683-684).

Ebu'l Hasan al-Eş'arî' ye göre dil, tevkifidir. Bir sözü anlatabilmek için yine başka bir söz gerekmektedir. Bu zincirleme halinde sonsuza kadar gitmektedir. Dillerin kaynağının uzlaşımsal olması konuyu nihayetsiz bir sonuca götürür. Bu sebeple dilin başlangıcının ilahi olması zaruridir (Çam, 2018, s. 376).

İbn-i Suyûtî, dil hakkındaki görüşlerini şu şekilde beyan etmiştir: "*Allah Teala Adem'e bütün mahlukatın ismini bütün dillerde öğretti. Âdem ve evladı ise bütün bu dillerle konuşuyorlardı. Sonra ise onun evladı yeryüzüne dağıldı da onlardan her birisi bu dillerden sadece birine yapıştı. O dil onun üzerinde baskın oldu, o dilin dışındakiler ise onlardan uzak kalıp konuşmadıkları için, ondan silindi gitti." Dilin*

tevkifiliği konusunda farklı bir pencere açan diğer yandan 'tevkifin gerçekleştiği zaman' unsuruna da işaret eden bir aktarıma göreyse 'tevkif, en önce tek bir dil üzere vaki olmuştu. Onun dışındaki diğer dillere gelince onlar hakkındaki tevkif, Tufandan sonra, Nuh'un evladı yeryüzünün dört bir tarafa dağıldıklarında onlar vasıtasıyla gerçekleşmişti." (Kılıç, 2014, s. 212).

Ehl-i Sünnet âlimlerinden olan Fahreddin Razi (daha sonra görüşünü değiştirmiştir.), dilin tevkifi olarak meydana geldiğini Bakara Suresindeki: "Allah Âdem'e bütün isimleri öğretti." ve Alak suresinde yer alan: "*İnsana bilmediklerini öğretti.*" (Kur'an-ı Kerim:96/5) ayetini delil olarak göstermiştir. Bu ilahi hitaplardan yola çıkarak çıkarımda bulunmuş ve ıstılah bir kişinin diğerine içindekileri açıklamasının ancak sözle mümkün olabileceğini savunmuştur. Ancak daha sonra âdemoğullarının çeşitli kavimler oluşturup yeryüzüne dağılmasından sonra dilin ilk halinin unutulduğunu beyan etmiştir (Aydın, 2011, s.102-103).

Mantık, kelam, din, felsefe gibi alanlarda da dilin kaynağı büyük bir tartışma konusu olmuştur. Ünlü dilbilimci ve mantıkçı İbn-i Hazm, dilin tevkifi olduğunu: "*Yeni doğmuş bir çocuğun, anne ve babasının onu büyütüp beslemelerine, her türlü hastalıktan, soğuktan, sıcaktan, yırtıcı hayvanlardan ve diğer tehlikelerden korumalarına muhtaç olduğu ortadadır. Böyle bir çocuk bu ihtiyaçlarını tek başına ve kimseden yardım almaksızın gideremez. Aynı şekilde dili öğrenmek için de kişinin kendisinin olmadığı bir zamanda bu dillerin üretilip kendi hizmetine sunulması gerekir. Aksi takdirde çocuğun yetişkin hale gelinceye kadar kendi ihtiyaçlarını karşılaması nasıl imkânsız ise, ilk insanın da konuşma ihtiyacını kendi kendine üretip karşılaması mümkün değildir. Yani ona vahiy veya ilham yoluyla Allah tarafından öğretilmiştir.*" söyleriyle zikretmiştir (Sönmez, 2010, s. 192).

Dil, beşeriyete yaratıcısı tarafından verilmiş bir nimettir. Örneğin, Jean Jacques Rousseau'nun bu konuda söylediği: *"...gittikçe çoğalan güçlüklerden ürktüğüm için dillerin kendiliğinden doğup, sırf beşerî araçlarla kurulmuş olmasının imkânsızlığına inanıyorum"* sözüyle, dillerin farklı farklı kaynaktan gelmediğini bir kaynaktan türediğini savunanlar için önemli bir tespit olarak değerlendirilmektedir (Sönmez, 2010, s. 187).

Sonuç olarak nasıl ya da ne şekilde verildiği bilinmese de dil, insana bahşedilmiştir. Kabul edilmesi gereken de budur. Hocaoğlu makalesinde: *"...Söz gelimi, tabiat ortasında herhangi bir yerde taş-taş üstüne konarak vücûda getirilmiş*

bir duvar görecek olursak, bu duvardan, onu binâ eden bilinç sâhibi (zî-şuur) bir varlığın mevcûdiyetine gideriz; zîra, bedîhidir ki, "duvar", çıplak tabiatın mahsûlü değildir, o, tabiata bir eklentidir; yâni bir "eser"dir. Bu sûretle "eser"den "müessîr"e gidilmiş olmaktadır: Mâdem ki ortada bir eser (fiil) vardır, öyleyse bir de müessir (fâil) olmalıdır…" diyerek konuyla ilgili son sözü söylemiştir (Hocaoğlu, 2007, s. 24).

5.3.2. Uzlaşımsal Kaynaklı Görüşler

Türkçe sözlükte Uzlaş- ya da Arapça karşılığı olan muvazaa kelimesi: "*Karşılıklı anlaşmak, görüş ve fikir birliğine varmak, uyuşmak, mutabık kalmak.*" anlamlarına gelmektedir (TDK, 2020).

Uzlaşımsal kaynaklı görüşlere ya da teorilere göre dil yetisi yaratıcı tarafından vakfedilmeyip insanların birtakım kazanımları veya çalışmaları sonucunda ortaya çıktığı düşünülmektedir. Başlangıçta insanların el-kol hareketleriyle birtakım jest-mimiklerle anlaşma yoluna gittiği daha sonra taklidi sesler veya farklı türdeki sesleri kullanarak dil yetisi kazandığını ve kurallı manzumeler ortaya çıkardıklarını savunmaktadır (Toparlı, Karataş, Vural, 1996, s. 14.).

Dillerin ortaya çıkışıyla ilgili en önemli kaynakların başında elbette ki kutsal kitaplar ve metinler gelmektedir. Allah diğer ilahi kitaplarda olduğu gibi Kuran'ı Kerim'de de insanlara bilgiler vermiştir. Kuran'a bakıldığı zaman: *"…lisanlarınızın ve renklerinizin farklı olmasıdır."* (Kur'an-ı Kerim:30/22) *"Biz, her peygamberi, onlara hakikatleri iyice açıklasın diye kendi milletinin diliyle gönderdik"* (Kur'an-ı Kerim:14/4) gibi ayetlerde dillerin farklılığından ve çeşit çeşit olduğundan haber verilmiştir.

Aristo'ya göre dil tabii değil itibaridir. Sesler tabii ve ilahi olsa da onların kullanılışı beşerî ve ihtiyaridir (Tombul, 2014, s. 240).

Eskiçağ Ege Medeniyetinin önemli bir düşünürü olan Demokritos, dilin doğal olmadığını, tersine insanlar arasındaki toplumsal uzlaşımdan kaynaklandığını söyler. Nesne ile kelime arasındaki bağın ise insanların arasındaki anlaşmadan doğduğunu belirtir. Çünkü ona göre insanda dili "eklemleme" yeteneği vardır. İnsan yeteneği ve içgüdüsü sayesinde çıkardığı bazı anlamsız sesleri daha anlamlı hale getirerek seslerden örülmüş anlamlı iletişim aracı ortaya koyduğunu öne sürmüştür (Altunya, 2003, s. 10-11).

Hintli dil bilgini Yaska, 'Nirukta' adlı eserinde dil ile nesneler arasında doğal bir bağın olmadığını, dilin insan üretimi olduğunu, ancak bu üretimin kendi içinde dilbilgisi kurallarının da gösterdiği gibi bir tutarlılığının bulunduğunu vurgular.

Farabi, Platon'u çok iyi okuyan ve anlayan bir mantıkçıdır. Ona göre dilin oluşumu ve gelişimi tıpkı Platon ve ondan sonra gelen Aristoteles gibi insanların birbirleriyle iletişim kurma ihtiyacı hissettikten sonra oluştuğunu düşünür ve savunur (Altunya, 2003, s. 54-55). Farabi ayrıca dil hakkındaki görüşlerini "İhsa'ul-Ulum ve Kitabu'l-Huruf" adlı eserinde yer vermiştir. Eserlerinde insanların mesajlarını diğer insanlara bildirme (iletişim) ihtiyacı ilk önce işaretlere daha sonra da bu işaretlerden seslenmeye dönüşmüştür. Seslenmeye dönüşen ilk sesler de nida sözcükleri olduğunu belirtmiştir. Dilin insan ihtiyaçlarından doğduğunu ve tedrici olarak oluştuğunu belirtmiştir (Çam, 2018, s. 371). Istılahı görüşün savunucularından ve aynı zamanda ilk İslam dilbilimcilerinden İbn-i Cinni, dilin kaynağı ile ilgili görüşlerini kendi birikimleri, araştırmaları, çalışmaları neticesinde bu kanıya vardığını dile getirmiştir. Ona göre dil, insan ihtiyaçlarından ve beşeriyetin gelişiminden ortaya çıkmıştır. Çünkü rüzgârın uğultusu, şimşeğin çakması, suyun şırıltısı, atın kişnemesi, eşeğin anırması, karganın gaklaması gibi tabiattaki varlıkların seslerinin taklit edilmesinden doğduğunu söyledikten sonra bunun akla daha yatkın ve isabetli bir görüş olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Bakara suresinde: "*Allah Âdem'e bütün isimleri öğretti.*" (Kur'an-ı Kerim:2/31) ayetinin ilahi bir görüş olarak savunulamayacağını savunmuştur. Çünkü burada 'öğretti' kelimesinin aslında öğrenmeye muktedir kıldı anlamına geldiğini, yine aynı ayette bahsedilen 'isimler' kelimesinden yola çıkarak Allah (cc)' ın Hz. Adem'e o an lazım olan bütün isimleri öğrettiğini ancak Hz. Adem'in cennette yaşadığı vakit ve cennetten çıkarıldıktan sonraki vakti vardır. Hiçbir dil, bir kerede ve aynı anda ortaya çıkmamıştır. İnsan ihtiyaçlarına göre dil peyderpey gelişmiştir görüşünü savunmuştur (Yavuz, 1996, s. 117-118).

Batı dünyasında özellikle 18. yy'dan itibaren dil, dilin kaynağı ya da kökeni ile ilgili birçok filolog araştırma yapmıştır. Herder, Humboldth, Leibniz, Grimm, Franz Bopp vb. dilbilimciler dille ilgili çalışmalar yürütmüştür. Örneğin; Condillac 1746 yılında öne sürmüş olduğu görüşe göre dil el hareketlerinden ortaya çıkmıştır. A. Smith 1759 yılında dilin sessiz dil olarak adlandırılan vücut ve yüz hareketlerinden ortaya çıktığını savunur. 1765 yılında Brosses, 1777 yılında Gebelin

dilin yansımalardan ortaya çıktığını söyler. 1781 yılında J. J. Rousseau dilin hem el hareketlerinden hem de ağlamaktan ortaya çıktığını savunmuştur. Bu aşamadan sonra ritüellerin diler dönüştürüldüğünü savundu (Kerimoğlu, 2016, s. 49-50). Bu görüşe benzer bir görüş ise Urban'ın yazmış olduğu makalede yer alır. Örneğin; dünyadaki birçok kültürde bulunan ayinleşmiş ağıt biçimleri vardır. Bu tür ağlamalar, dinleyiciye ağlamayı hatırlatan sesler üretmek için oluşturulur. Bu ağlamalar doğuştan ortaya konan ağlamalardan farklı şekilde tasarlanmış ses vokalleridir. Bu yeni bir sosyal anlam ortaya koyar ve sosyalleşme ifadelerinin işaretleridir. Acı, sıkıntı için oluşturulan bu yas ağlamaları daha sonra dile rehberlik eder (Urban, 2002, s. 233).

20.yy'da İsviçreli dilbilimci Ferdinand da Saussure tam ve sistemli çalışmasından dolayı dilbilimi alanında kurucu olarak kabul edilir (Aksan, 2015, s. 20-21). Saussure: *"Dil bir sözleşme, bir uzlaşımdır ve üstünde anlaşmaya varılan göstergenin öz niteliği önemsizdir."* (Vardar, 1985, s. 29) görüşünü savunmuştur.
Noam Chomsky, dil ile ilgili görüşünü şu şekilde dile getirmiştir: *"Dil, cümleler topluluğudur. Her cümle sessel bir biçim, onunla aynı anlamsal yorum ve ses ile anlam arasındaki uyumu açıklayan dizelgeler, dilin kurallarını içerir. Eldeki bütün kanıtlar, dili edinme ve kullanma yeteneğinin türe özgü bir insan yeteneği olduğunu, insan dilin doğasını belirleyen ve kökleri insan zihnini kendine özgü yapısında bulunan çok derin ve sınırlayıcı ilkeler olduğunu destekler niteliktedir."* (Civelek, 2001, s.227).

Ünlü filolog Ernest Renan "Dilin Kökeni Üzerine" adlı kitabının -Ek- kısmında Lucretius'un "Dilin Kökeni" adlı bir yazısını kitabına dâhil etmiştir. Bu yazıda:

"Doğadır türlü dillerin kaynağı, nesneleri
Adlandırmadır, küçük çocuklar imlerle anlatır
Nesneleri, sözcük yetersizliğinden, dilsizce
Davranırlar, parmakla gösterirler, anlam verme
Alışkanlığı gelişir. Tüm dirilerde vardır yaşamakta
Elverişliyi sezme yetisi.
…
İlkin nesnelere ad veren, kişilere sözleri
Öğreten bir bulucuya saçmadır inanmak, yoktur.

...

Niçin düşünülür dilin yararı, nereden gelmiş

Ona ilk yeti; ne yapmayı düşünmüş, nereden çıkmış

Tinde bilmek, anlamak? Olacak iş değil nesnenin

Birçoğuna söz geçirmesi, öğrenmek için adlarını

Nesnelerin, bu güçlüğe katlanması, sağırlara

Kulakları dibinde iş göstermek daha kolayken." (çvr. Altınörs, 2011, s. 157-158).

Görüldüğü üzere farklı toplumlardan, farklı çağlardan, farklı coğrafya ve hatta farklı dinlerden olan birçok kişinin dil ile ilgili görüşüne yer verilmiştir. Bu görüşler neticesinde dillerin belirli durumlar sonucunda çıktığını savunan bazı görüşler (teoriler) şunlardır:

5.3.2.1. Yansıma Teorisi

Türkçe sözlükte yansıma: "*Doğa seslerine benzer seslerle yapılan kelime, taklidî kelime, onomatope.*" Anlamına gelmektedir (TDK, 2020). Muharrem Ergin'in ifadesiyle 'taklidi söz' dür. Doğan Aksan: "Doğadaki seslerin insanlar tarafından tekrar edilmesiyle ortaya çıkan seslerdir." şeklinde tanımlamıştır (Aksan, 2015, s. 96).

Zeynep Korkmaz yansımayı: "*Doğadaki insan dışı canlı ve cansız varlıkların çıkardığı ses ve gürültüleri taklit yolu ile yansıtan sözler: gür gür, çat pat, pat pat, küt küt, hır hır, gürül gürül, hav hav, civ civ, ciyak ciyak, mışıl mışıl, zırıl zırıl, panlda-, patırda-, hırılda-...vb.*" şeklinde açıklamıştır.

Hüseyin Dallı ise: "*Bireyler gerçeklikleri algılarken bunlarla ilgili doğal sesleri de algılayarak bunları zihinlerinde anlamlandırırlar. Kişiler duydukları doğa seslerini taklit ederler, bu sesler yoluyla da duygularını ve hislerini iletirler. Daha sonra bu sesler, ses simgelerine dönüşür ve gösterge niteliğinde çalışır. Bir nesnenin düşmesi, çarpması ve kırılması esnasında ortaya çıkardığı sesler önce insan zihninde anlamlı hale getirilir. Böylelikle de dilin söz dağarcığına yeni sözcükler eklenmiş olur: çat, pat, par par, fıldır fıldır, hor hor...*" şeklinde belirtmiştir (Ünveren, 2019, s.84).

Genel itibariyle yansıma: "*miyavlamak, tıkırtı, takırtı, şırıldamak, tak tak, gürlemek, vızıldamak, mışıl mışıl örneklerinde olduğu gibi doğa ve hayvan seslerine benzer seslerle yapılan, görüntüleri işitimsel bir izlenim yansıtacak biçimde, ses*

öykünmesi yoluyla aktaran dilsel öge" şeklinde ifade edilir (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2011, s. 353).

Hangi dil ele alınırsa alınsın doğadaki sesleri yansıtmaya, taklit etmeye yönelik sesler çıkardığı görülür. Bu sesler evvelde taklide dayandığı daha sonraları ise belli kalıplara döküldüğü görülür. Örneğin; tınla- kelimesi Latincede *tinninnare,* Arapçada *tani:n*, Türkçede *tın* olarak kullanılır. Aynı şekilde kedilerin çıkarmış olduğu *miyav* sesi Alm. *Miauen,* Fra. *miauler* şeklindedir (Aksan, 2015, s. 96).

Banguoğlu, yansıma ile ilgili görüşlerini şu şekilde nakleder: "*Annelerin çocuklarına söylediği ninni ve tekerlemelerde yansımalar çoktur. Bebeklerde, iletişim yansımalarla başlar. İlk sözcükler yansıma türündedir l.Eee , eee , eee , eeh ! l.Fış fış kayıkçı, kayıkçının küreği, hop hop eder yüreği" O.Veli'nin Çirozuame adlı şiirinde kullanılan dizelerde yansımalar vardır: ....Çıktı merdivene "yüksek mi yüksek , Mıhladı sivri çiviyi "tak takda lak lak,... İndi merdivenlerden tekrar " tıkır da tıkır* ..." (Demircan, 1996, s. 175-176).

Her dilde var olan hayvan seslerinden köpek sesi örnek olarak gösterilebilir. Bazı ses olaylarında değişiklik olmakla beraber çıkarılan sesler aynıdır. Türkçe' de *hav hav (ya da wow wow),* İngilizce' de *bow-wow*, Çince' de *wu-wu,* Japonca' da *wan-wan,* Rusça' da *gaf-gaf,* Fransızca' da *ouah ouah* biçiminde ifade edilmiştir (Ünveren, 2018, s. 87). Ayrıca yine Türkçe' deki *tak tak* sesi, İngilizce' de *knock knock* Fransızca' da *toc toc* şeklimdedir. İnek sesi, Türkçe' de *mö*, İngilizce 'de. *moo,* Fransızca' da *Meuh* şeklindedir (Sarıca, 2016, s. 5-10).

Bütün yansıma kelimelerin yapısına bakıldığında oluşumları bakımından iki kategoriye ayrılabilir. Yansımalar, nesneleri oluş ve kılışları sesler yoluyla betimledikleri için 'tasvir' ve doğadaki sesleri taklit ederek aktardıkları için 'taklit' tir (Ünveren, 2018, s. 87).

Tasvirler sonucunda ortaya çıkan bazı sesler şu şekildedir: çat, pat, küt, çıt, cart, zırt, hor, vır, şır, dır, gır, gür, hır, tak, tuk, zınk, kös, rap, şıp, garç, gurç, faş, cız, vız, bam, güm, tan, tun…vb. kök halindeki seslerdir. Bunlar daha sonra iki heceli olarak ya da kelime yapısına girerek; çatır çatır, patır, kütür, fırıl, pırıl, horul, şarıl, gürül, takır, lıkır, zıngır, tokur, mışıl gibi şekillerde kullanılır.

Taklit sonucunda ortaya çıkan bazı sesler ise şu şekildedir: mee, moo, bee, tıs, miyav, cikcik, cırcır, havhav, vikvik, gak, dink dong, vb. (Ünveren, 2018, s. 87). Bunlara ek olarak zırzır, taktak, vrum vrum, çuf çuf, düt düt, şak şak, hapşu, pat,

güm, bom…gibi birçok taklit sonucu ortaya çıkan seslere örnek olarak gösterilebilir (Sarıca, 2016, s. 7-15).

Bu şekilde bütün dillerde bulunan ortak yansıma kelimelere birçok örnek verilebilir. Bu teori 19. yy'ın sonlarına doğru Wilhelm Oehl tarafından ortaya konmuştur. Oehl: "*Şırıl şırıl akmak, çınlamak, vızıldamak gibi sözcükler doğal seslerin birer yansımalarıdır.*" der ve doğal dillerin bir taklit sonucu ortaya çıktığını savunur (Altınörs, 2003, s. 17).

5.3.2.2. Ünlem Teorisi

Tıpkı yansıma sözcükler gibi ünlemler de bir dilde insanların çeşitli olaylar karşısında çıkarmış oldukları seslerin daha sonra sözcüklere dönüşerek söz varlığı arasında yerini almasıdır (Aksan, 2015, s. 96-97). Diğer bir adıyla Poh-Poh Kuramı, acı, korku, hayret, ağlama, şaşkınlık, mutluluk gibi durumlarda çıkardığı seslerdir. Bu görüşü savunanlar dilin bu sesler neticesinde ortaya çıktığını düşünmüştür. Örneğin; bir insan rahatlama sesi *oh*, iğrenme sesi *iy*, inilti sesi *of,* refleks durumunda bağırma *ay*, bir durum karşısında acı sesi *ah…* vb sesler vokalleşerek dildeki sözcüklere dönüşmüştür (Karaman, 2017, s. 25) Bir insan acı duyduğu zaman bunu Türkçe' de *ah*, İngilizce' de *ouch*, Rusça' da *oi* şeklinde söyler (Kerimoğlu,2016, s. 51). Bununla birlikte hayvanlara seslenme de ünlemlerden sayılır: *deh! oha! çüş! kıh! tos! geh! pist! hoşt!* vb. (Ünveren, 2018, s. 87).

Güç ve kuvvetinin yetmediği doğa olayları veya doğal afetler neticesinde insanlarda bazı duygular ortaya çıkmıştır. Örneğin; gök gürültüsünde ya da bir yanardağ patlamasında insanlarda bir korku peyda olmuştur. İç sezgilerini tetikleyen bu itici güçler sayesinde birtakım anlamsız sesler meydana gelmiştir. Daha sonra insanın iç dünyasında bulunan bazı dürtülerle iletişim sağlayacağı dil ortaya çıkmıştır (Özdemir, Cemal; Elif Ö., 2017, s.1-8).

5.3.2.3. İş Teorisi

Dilin doğuşunu ortak bir çalışma ya da birlikte iş yapma neticesinde ortaya çıktığını savunan görüştür. İnsandaki duygu ve düşünceleri harekete geçirme yeteneği uyandıran sistem çalışmaktır. İnsan sosyal bir varlıktır. Aynı zamanda insan toplu halde yaşayan ve yaşamayı seven bir varlıktır. Toplu halde iş yapma ve bu işi yaparken birtakım sesler çıkarma neticesinde dilin oluştuğu düşünülmektedir. Örneğin, ağır bir aracı iterken hoy-hoy vb. çıkarılan sesler gibi. İlk dönemdeki insanlarda bir kütüğü iterken ya da boruyu çekerken grup üyelerine koordinasyonun

sağlanması için birtakım ritmik sesler çıkarmışlardır. Bu sesler neticesinde dilin ortaya çıktığını savunmuşlardır. Ludwing Noire, Arthur Diamond, Müller, Rumbaugh gibi bazı araştırmacılar bu görüşün olabileceği ihtimaline değinmişlerdir. Güç gerektiren kas hareketlerine ritmik gayretle beraber insanın dil, dudak, boğaz, gırtlak gibi konuşma organlarında alıp verdiği nefesle ilkel sesler çıkardığını söylemişler ve insanın sosyal olmasından dolayı bu seslerin bir dile dönüşeceği ihtimalini dile getirmişlerdir (Aksan, 2016, s. 97; Karaman, 2017, s. 23).

5.3.2.4. İşaret Dili Teorisi

İnsanlar, duygularını ifade edebilmek için çeşitli şekilde el-kol ve beden hareketleri yapmışlardır. İşaret Dili Teorisi, bu hareketlere bağlı olarak dilin ortaya çıkabileceği görüşünü savunan bir teoridir. Dil, konuşmaya ve sese dayalı bir örgüttür. Ancak dilin ilk çıkış yapısı ve hazırlayıcısı bilinmediği için dilin evvela jest ve mimiklerle ve el-kol hareketleriyle daha sonra da sese dönüştüğünü savunulur. El-kol hareketlerini kullanmak insan için vazgeçilmezdir. Örneğin, bir insan başka bir insanla telefonda konuşurken bile el-kol hareketleri istemsizce devam etmektedir (Kerimoğlu, 2016, s. 65-66). Dil üzerine çalışılmış bir makalede beden dil kuramı şu şekilde tarif edilmiştir: "*Dilin doğuşu esnasında ilk safhada seslerin değil de işaretlerin ortaya çıktığını belirten teoriler mevcuttur. Dil öncelikli olarak işaretlerin dili şeklinde meydana gelmiş; sonrasında ise insanların kendilerini geliştirerek ellerinde yeni aletler ile işlerini yapmaya başlaması ile ses seviyesine çıkmışlardır. İnsanların ses telleri ile gırtlağı arasında bulunan uzaklığın günümüzdeki şekline gelmesiyle insanların çok farklı sesler çıkarabilme yetenekleri gelişerek; iletişim dilleri, jest ve mimik seviyesinden şu anki ses seviyesine çıkmıştır."* (Özdemir, Cemal; Elif Ö., 2017, s.1-8).

Beden hissedilir biçimde, lakaytlık, emin olmama, çözüm bulamama, dikkat kesilme, kaygı ve arzuyu bir arada, müteessir olduğu hislerin sırasıyla birbirine baskın çıkmalarına göre, güven, sevinç, kaygı, haz, acı, keder, neşe, umut, umutsuzluk, nefret, sevgi, öfke, vb. duyguları dışa vurur. Dilin, ruhun hissiyatını dışa vurmasının ancak vücut hareketleriyle ortaya çıkabileceği düşünülmektedir (Altınörs, 2003, s. 96).

Dilin işaret olabileceğine dair ilk görüşü 1746 yılında Condillac savunur. Daha sonra Wundth, Darwin, Corballis, Reeves, Rizzolatti, MacNeilage gibi birçok isim bu teorinin dilin ilk aşaması olduğunu iddia ermiştir (Kerimoğlu, 2016, s. 65).

Dilin doğuşu ve ortaya çıkışıyla ilgili daha birçok teoriler ortaya atılmıştır. Mırıldanma Kuramı, Gen Değişinimi Kuramı, Avlanma Kuramı, Okus Pokus Kuramı, Yan Ürün Kuramı, İcat Kuramı ve Atatürk'ün isteği üzerine oluşturulmuş Güneş-Dil Kuramı…vb. (Karaman, 2017, s. 22). Bu kuramlarla ilgili olarak Özcan Başkan, makalesinde şunları dile getirir: "*Bu gibi varsayımlar özellikle 19.yy'da hızla çoğalmışlar ve bugüne kadar bile kendilerini kuvvetle duyurmuşlardır. Hepsi hayal ürünü olan bu varsayımlar, dillerdeki kelimelerden ancak bir kısmını açıklamaya çalışmakla yetinmişlerdir. Bunların gülünçlüğünü belirtmek üzere bunlara alaycı isimler takılmış ve ileri sürülen fikirlere "teori" adı verilmiştir…Bu gibi varsayımlar sadece belli ve sınırlı bir malzemeye ve belli sayıdaki Batı Avrupa dillerine dayandıklarından temelsiz ve gülünç kalmışlar.*" (Başkan, 1969, s. 144-145).

5.3.3. Birleştirici Kaynaklı Görüş

Bu görüş Ebu İshak El-İsferayini (ö.1027) tarafından ortaya konmuştur. Ona göre dilin konuşulacak ve uzlaşım sağlayacak kadarının (tevkifi) geri kalan kısmının ise uzlaşımsal olduğunu savunan görüştür. Bu görüşe göre dilin oluşmasını sağlamak için Allah (cc) insanlara ilham etmiş, daha sonra insanlar iletişim ve uzlaşım yoluyla dili geliştirmiştir (Çetkin, 2014, s. 140). Bir bakıma ilahi kaynaklı görüşü ve uzlaşımsal kaynaklı görüşü birleştirmiştir. İsferâyanî, dilin uzlaşımsal olması insanı kısır bir döngüye götüreceğini söyler (Aydın, 2011, s. 111).

Hüseyin Küçükkalay, 'Kur'an Dili Arapça' adlı eserinde İsferâyini'nin dile getirmiş olduğu bu konuyla benzeşen düşüncesini şu şekilde açıklar: "*Bizce dil, bütünü değilse de bir kısmı, Allah tarafından Âdem'e vahiy ve ilham yoluyla öğretilen ve daha sonra zamanla, şartlar müsait olduğu nispette gelişip büyüyerek insanların anlaşmalarına vesile olan, belli başlı bir hayata sahip sesler mecmuasıdır. Böyle mükemmel bir düzenin hiç konuşma bilmeyen birkaç insan tarafından meydana getirilmiş olduğuna şimdilik taraftar değiliz. Bu hususta varit olan şeri deliller, bütün dillerin Cenâb-ı Hak tarafından vahiy ve ilham yoluyla öğretilmiş olduğunda kati değilse de Hz. Âdem'e bazı şeylerin öğretilmiş olduğuna mutlak surette delalet etmektedir.*" (Küçükkalay,1969, s. 15-16). İsferâyanî' nin ortaya koyduğu bu görüş pek kabul edilen bir görüş olmamıştır (Demir, 2008, s.74).

5.3.4. Çekimser Kaynaklı Görüş

Dilin menşeine yönelik görüşlerin üçüncüsü olarak kabul edilen bu görüş, dilin doğuşu ile ilgili hiçbir fikri ya da görüşü ispatlama yoluna girmeyip diğer düşünceler hakkında çekimser kalmayı tercih eder ve diğer görüşlerin de caiz olabileceğini savunur. Bu görüşü başta Ebubekir El-Bakillâni (ö.1013) olmak üzere bu yolun müdavimlerinden olan Fahreddin Razi (ö.1209) ve daha sonraları ise Cüveyni, Gazali ve Ali Kuşçu (ö.1474) gibi dilbilimci mütefekkirler takip edecektir (Aydın, 2011, s. 107; Yaşar, 2014, s. 93).

Fahreddin Razi, cumhurun fikir ayrılığının hepsinin de kabul edilebilir olacağını söylemiştir (Yavuz, 1996, s. 117). Sırrı Kuran'da dil ile ilgili meseleyi Sırrı Paşa Sırrı Kur'an tercümesinde şu şekilde nakletmiştir: "*Allāhu Teālā vāżiʿ kendi olduġuna dāir ʿālemi ḫalḳ etmeksizin yalñız "vāżiʿ luġat şu lafẓı bu maʿnāya vazi' etmiştir" diye ḳalpte ʿilm-i żarūrī ḫalḳ eder denilmek nīçün cāiz olmasın? Bunuñ cevāzı taḳdīrinde işkāl zāil olur. …luġatleriñ kāffesi tevfīkiyede olabilir; ıṣṭılāḥiyede olabilir, baʿżısı tevfīkiyye, baʿżısı ıṣṭılāḥiyede olabilir; demeden çekinmeyiz.*" (s.62-63)

Onların çekimser kalmalarının ya da tarafsız olmalarının sebebi bütün bilgilerin imkân dâhilinde olması ve kaynağının kesin bir sonuca dayandırılamamasıdır. Bu yüzden de kesin bir hüküm vermekten çekinmişlerdir.
İmam Gazali'ye göre ilahi ya da uzlaşımsal görüşü savunanlara cevap olarak: "*Bazıları dillerin ıstılah ile meydana geldiğini savunmuşlardır. Bunlara göre, eğer diller tevkîf ile meydana gelmiş olsaydı önceden üzerinde uzlaşı oluşmamış tevkîf sahibinin sözü muhataplar tarafından anlaşılamazdı.*" söylemiştir. İlahi görüş fikrini savununlara ise*:* "*Istılah, dili meydana getirmek için bir hitap, çağrı ve davet ile başlar. Bunun da ancak ıstılah için bir araya gelmeden önce bilinen bir lafızla gerçekleşmesi gerekir.*" şeklinde bir açıklama yapmıştır (Aydın, 2011, s. 109). Dilin ilahi ya da uzlaşımsal olması mümkündür. Bu konuda bir emir ve yasak, inanç açısından da insana bir yükümlülük getirmemektedir. Dolayısıyla dilin menşeine yönelik tahmin ve varsayımların bir sonuca götüremeyeceğini ve bu işlerle uğraşmanın manasız olduğunu belirtmiştir (Demir, 2008, s. 85).

Ona göre dilin tevkifi ya da uzlaşımsal olarak insanların iç âlemlerinde kendilerine gerekli olan hissiyatın sağlanmış olmasında hiçbir problem yoktur. Çünkü Allah (cc) her şeye gücü yetendir. Bu sebeple dili tevkifi olarak harfleri ve

sesleri bütün insanlara ya da bir kişiye ulaştırır ya da uzlaşımsal olarak onların iç âlemlerinde bir hissiyat oluşturur. İnsanlar ise bu hissiyatı ses ve harfe dönüştürüp belirli anlamlar çıkararak lisanı ortaya çıkarabilir (Demir, 2008, s. 84).

Yüce Allah (cc), herhangi bir harfe, sese ya da dile ihtiyaç duymaz ve onu konuşmak mecburiyetinde olmaktan münezzehtir. Çünkü Allah bizzat kelam ilminin kendisidir. Dile ihtiyaç duyan ise insanın kendisidir. Bu ihtiyacını giderebilmek için Allah Teâlâ ona konuşma yeteneği vermiştir. Âdem (as)'e öğretilen dilin hangi dil olduğu hususunda herhangi bir delil olmadığına göre bu konuda ileri sürülen görüşlerin temelsiz iddialardan öteye geçmeyeceği açıktır (Sönmez, 2010, s. 201).
Ebubekir Al- Bakillâni, Allah (cc)'ın var olan ya da daha önce hiç var olmamış şeyleri yaratma güç ve kudretine sahiptir. Bu düşünceden hareketle daha önce dil bilmeyen veya hiç konuşmamış bir insana, Allah (cc) konuşma kabiliyetini verebileceğini ve bunu Allah (cc) için mümkün olduğunu ve onun bunu yapmaya gücünün yeteceğini belirtir (Demir, 2008, s. 78; Çetkin, 2014, s. 141).

Cüveyni' de dilin Allah (cc) tarafından verildiğini göstermek için bir ispata ya da delile gerek olmadığı görüşünü savunur. Allah (cc) çeşitli sembol ya da işaretleri oluşturarak anlamları kavraması için insana sezgisel bir kabiliyet verir. Sezgisel kavrayışı ve akıl sahibi olan insanlar da bu semboller ve işaretleri alarak söz konusu olan iletişim sistemini ortaya çıkarırlar. Bakillâni ya da Fahreddin Razi gibi o da elde delile sabit bir bilgi olmadığı için çekimser kalmayı tercih etmiş ve iki görüşün de olabileceğini söylemiştir (Demir, 2008, s. 81-82; Çetkin, 2014, s. 142).
Ali Kuşçu'da bu ikamet üzere hareket etmiş bir mütefekkirdir. O da benzer bir görüş sunar ancak farklı bir yöntemle anlatır. Ona göre lafız-anlam arasındaki ilişkiye bakmak isabetli olacaktır. Eğer bir lafız ve mana arasındaki bağ sağlamak için düşünüldüğünde Allah belirli bir grubu adlandırmada muktedir kılıp lafza anlam vermesiyle de ya da lafız ile anlam arasındaki bağı insana zorunlu bilgiyi vererek adlandırma yoluna gitmiş olabilir. Buna ilahi yol denir. Lafız ve mana arasındaki bağ yine insanlar arasındaki uzlaşım yoluyla çıkmış olabilir. Bu yol ıstılahidir. Bu da mümkündür. O bir gruba dâhil ya da bir görüşe taraftar olmayı tercih etmek yerine tevakkuf (çekimser) olmayı tercih etmiş tek tek görüşlere yer vererek açıklamalarda bulunmuştur. Değerlendirmeleri sonucunda ise bilgiler hakkında net bir fikrin olmadığını hatırlatmıştır (Demir, 2008, s. 92-93).

Dilin ilahi olduğu görüşüne karşılık bazı dilbilimciler, insanın vücudundaki çeşitli organları ile beden hareketlerini, isteklerini, arzularını ve diğer davranışlarını yapabilme kuvveti vardır. Aynı zamanda insan, konuşan, düşünen ve düşündüklerini eyleme geçiren canlı bir varlıktır. Bu yüzden konuşma eyleminin insanda sadır olması, vuku bulması doğru bir eylemdir. Konuşma onun için elde edilebilir bir olgudur, der (Demir, 2008, s. 79).

İnsan bilgiyi idrak ederek kavrar. Bu bilginin bazı kısmını zorunlu bazısını hissederek bazısını da inceleme-araştırma yoluyla elde eder. İnsanın elde ettiklerini bir başkasına aktarma konusunda ise elbette bir vasıtaya ihtiyaç vardır. Bu konuda ise uzlaşma gereklidir. Çünkü insanların ihtiyaç duyduklarında ses, harf ve kelimelerden oluşan dili bir iletişim aracı olarak kullanmaları yeme-içme kadar önemli bir husustur (Demir, 2008, s. 80).

Mehmet Kaplan ise dil ile ilgili görüşünü şu şekilde ifade etmiştir: "*Kelimeler hakikatin ta kendisi değildir. Biz güçlü bir refleksle kelimenin, eşyaya tıpatıp tekabül ettiğini sanır ve aldanırız. Dile inanan adam daima aldanır. Çünkü hakikat dilde değil, dilin delalet ettiği varlıktadır.*" (Kaplan, 1983, s. 16).

Ferdinand de Saussure, dilin kökeni meselesini gündeme getirmenin beyhude olduğu yönündeki kanaatini şöyle ifade etmektedir: *"Gerçekten de dil, eski kuşakların miras bıraktığı ve olduğu haliyle benimsenmesi gereken bir üründür: Bu eskiden olduğu gibi bugün de böyledir. Onun için, dilin kökeni meselesi sanıldığı kadar mühim değildir. Dahası, bu meseleyi ortaya atmak yersizdir."* (Vardar, 1998, s.117).

Dilin kaynağına yönelik mesele ilk dönemden itibaren bilimsel, dini, mantıksal ve fizyolojik bir şekilde ele alınıp değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelerde İlk Çağ'dan Orta Çağ'a, İslam dünyasından Batı dünyasına kadar birçok filolog tarafından dilin kaynağının ilahi mi yoksa uzlaşımsal mı olarak ortaya çıktığı fikri incelenmiş ve onların bu görüşler ile ilgili olarak neler söylediğine yer verilmiştir. İnsan dilinin temeli ele alınırken insanın doğuşu ya da tarihi gelişimi ile arasında sıkı bir bağ vardır. Ayrıca akıl, düşünce ve fikir bağlamında bakıldığı zaman dil ile ilişkisi vardır. Ancak şu da es geçilmemelidir ki insanı mükemmel şekilde yaratan ve ona konuşma (beyan) öğreten Allah (cc)'ın kudretinin ve gücünün sonsuz olduğudur. Çünkü ilk insandan itibaren bugüne kadar olan bütün lisanların sahibi de O'dur. Çünkü kendisi bu ilmin ezeli ve ebedi kaynağıdır. Ancak insanoğlunun

mükemmeliyeti de göz önüne alındığı zaman dilin karşılıklı uzlaşma neticesinde ortaya çıkabileceği de bir kenara atılmamalıdır. Çünkü insan "hayvan-ı natık" olması sebebiyle diğer varlıklardan tamamen sıyrılır. İnsanda beyan özelliği vahiy ve ilham yoluyla olabileceği ihtimali yanı sıra insana bütün varlıkların isimleri öğretildikten sonra bilgi yaratmak suretiyle de ortaya çıkmış olabilir (Yaşar, 2014, s. 93-94).

SONUÇ

Yaratılışı ve oluşumu itibariyle pek çok meselede söz konusu olan dil, insanoğlunun en tabii fıtratıdır. Düşüncelerini, tecrübelerini, kültürünü, birikimini kısaca bir kişiye veya topluma ait ne varsa bunları karşı tarafa aktaran bir taşıma bir ileti organı ve sistem merkezidir. Dil, Mevlana'nın da söylediği gibi bir tencerenin kapağı gibidir. Tencere kokusunu salmaya başladığı zaman kapak kıpırdar ve içinde ne pişiyor anlaşılır. İnsanın fikrine ve hissine ait ne varsa konuştukça dilinden dökülmeye başlar. Bu durum üzerinden bakıldığı vakit kişilerin ya da toplumların dünyasında olayları kültürel ve duygusal yönden görmek mümkün olur. Bu açıdan bakıldığında, dil toplumların hayata bakışlarını, olayları yorumlayışlarını ve tepki verme yollarını yansıtan bir araçtır.

İnsan kelimelerinden müteşekkil ve kelimeleriyle düşünen bir varlıktır. Bu sebeple insan organizmasında dilin ve dili var eden kelimelerin yeri büyüktür. Konfüçyüs' a: "*Size izin verilse ve sizde bir ülkenin yönetimine gelseniz ilk ne yaparsınız ve neyi değiştirirsiniz?*" diye sorulduğunda "*dili*" cevabını vermesi dilin ehemmiyetini yine gözler önüne sermektedir. Dilin bu derece mühim bir konumda olması, onu konuşan ve kullanan insanın araştırmasına ve dil alanında eğilim göstermesine yol açmıştır. Açılan bu yol neticesinde Eski Yunan'dan Mısır'a, Platon'dan Farabi'ye, İbn-i Cinni ve Fahreddin-i Razi'den Chomsky ve Saussure' ye kadar geniş bir coğrafyada ve yüzyıllar boyunca inceleme ve çalışma alanı oluşturmuştur. Eski Mısırlıların en eski dili ortaya koyabilmek için hiç dil öğretilmemiş bir çocuğu teste tabi tutmaları ve bu çocuğun bir müddet sonra ekmek anlamına gelen "bekos" kelimesini söylemesi dil adına yapılan çalışmanın ilk örneği olarak gösterilebilmektedir. Mısır coğrafyasından Eski Yunan' a gidildiği vakit Eflatun ya da diğer adıyla Platon' un felsefik açıdan karmaşık bir sistem olan dili anlamak ve bunu yansıtmak için eserinde geçen Kratylos diyaloğu dikkat çekicidir. O coğrafyadan İslam coğrafyasına dönüldüğü vakit Farabi, Gazali ve elbette ilmiyle çağlara rehber olan Fahreddin Razi gibi isimler fikkat çekmektedir. Fahreddin Razi' nin yaklaşımları hep akla ve mantığa dayalı ve İslam'ı esas alan yöntemleriyle insanların fikirlerinde vücut bulur. Bu bakımdan Fahreddin Razi'nin görüşleri bütün çalışma alanları açısından mühimdir.

Fahreddin Razi hayatı boyunca Kur'an'ı anlama ve anlatma çabasında olmuş, çalıştığı her ilme bu yönden bakmıştır. Rehberi ve hedefi olan Kur'an-ı Kerim' i ilmi ve akli yönden en yükseğe çıkararak ondaki ilimden istifade etme yoluna gitmiştir. Çünkü uçsuz bucaksız hazine olan bu ilahi kitabı anlamak ve en güzel şekilde aktarabilmek onun en büyük arzusu olmuştur. Bu bakımdan eserleri incelendiğinde delilleri akli ve nakli kaynaklarla birlikte zikredilmiştir. Bütün eserleri arasında bütün ilmi bilgi ve topladığı onca eşsiz tecrübesini aktardığı "Mefatihu'l Gayb" eseri onun akla ve nakle ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Bu eser sadece fıkhî açıdan değil aynı zamanda filolojik açıdan da bir bilgi birikimidir. Çoğu tefsir ve Kur'an alimlerinin sağlam kaynak olarak kullandığı demirbaş eserler arasında bu eseri zikretmiştir. Bugün yirmi üç cilt halinde basılmış olan Mefatihu'l Gayb' ın birinci cildinde mukaddime, Besmele-i şerif ve Fatiha suresi ele alınmıştır. Razi, Kur'an-ı Kerim'i daha iyi anlamak açıklamak ve buna göre yaşamak için sağlam bir bilgi olması gerektiğini bildiğinden işe en temelinden başlamak gerektiğini düşünmüştür. Bu düşünce neticesinde Kur'an-ı Kerim'i dile, kelimeye, sözcüğe, harfe, sese kadar indirgemiş ve bu bakış açısını da mikroskobik boyutta ele alarak Kur'an-ı Kerim'in içinde bulunduğu kelamın yani dilin ortaya çıkışına ulaştırmıştır. Büyük bir parçadan önce zerreye bakmış sonra büyük parçanın ehemmiyetini kavramaya ve kendisinden sonra ışık olarak toplumlara, kitlelere aksetmeye çalışmıştır. Bu bakımdan "Mefatihu'l Gayb" ilahi kitapları anlamak için bir anahtardır. Bu anahtarı hakkıyla kavrayabilmek için 19.yy.'da Girit adasında doğan ve memurluk ile başlayan hayatını valilik vazifesiyle tamamlayan Osmanlı Devleti' nin son çağlarında üstün hizmet ve ilim müşahedesiyle görevini yerine getiren Sırrı Paşa' nın da bu halkanın mihenk taşları arasında zikredilmesi gereken ender şahsiyetlerden olduğu unutulmamalıdır.

Sırrı Paşa, devlet vazifesi itibariyle çeşitli vilayetlerde valilik yapmış ve bu valilikleri sırasında çeşitli eserler kaleme almıştır. Bütün eserleri mühimdir lakin aralarında değer bakımından hususi bir özelliğe sahip olan bir eser vardır ki "Sırr-ı Kuran" adlı tercüme eseridir. Sırrı Kuran'da mukaddime kısmında Besmele-i şerif ve Fatiha suresine geçmeden önce Ümmü'l-Kitap olan Fatiha suresi ve onun anahtarı olan Besmele-i şerifi hakkıyla bilebilmek için harfin, sesin ve bunların ilk halinin bilinmesinin elzem olduğunu nakletmiştir. Bu yüzden de Besmele-i şerif ve Fatiha suresine geçmeden önce Fahreddin Razi'nin mukaddimesini tercüme etmiştir.

Sırrı Paşa tercümesinde dilin insanlara Allah (cc) tarafından mı verildiği yoksa bu dili dünyada insanların bazı kazanımları sonucu mu oluştuğu konusundaki düşünceleri söyleyen kişilerin görüşlerini aktarmıştır. Dilin tevkifi yani ilahi ya da uzlaşımsal tartışmasını ya da her ikisini de kabul eden görüşün bir sonuca ulaşamayacağı görüşünü savunmuştur. Çünkü dil öyle bir kaynaktır ki insanoğlunun var oluşundan itibaren yaşayan bir sistemdir. Ancak ilk insan milyonlarca yıl önce dünyaya geldiği için tam anlamıyla kesin bir sonuç çıkarılamayacağını belirtmiştir. Hz. Allah'ın ilminin ve kudretinin hududunun nihayetsiz olduğunun unutulmaması gerektiğini aktaran Sırrı Paşa, dilin verili, uzlaşımsal ya da her ikisini de savunan görüşün kabul edilebileceğini, tartışmaların yersiz olduğunu aktarmıştır. Çünkü Hz. Allah (cc) Kur'an-ı Kerim'de: "*Allah Adem'e bütün isimlere öğretti.*" hitabına dayanarak dilin verili olduğuna dair kesin bir delil olarak ele alınamayacağını zikretmiştir. Bunun yanında bir dilin uzlaşımsal olduğuna dair görüşlerde leyleğin çıkardığı "laklak" sesinden dolayı, tavşancıl kuşunun tavşan avladığından dolayı veyahut yansıma seslerin yansımadan dolayı bu isim ile adlandırılmış olmasını zikretmiş ve dili bunlarla sınırlandırmanın dile ait bir fikir oluşturma konusunda yeterli olamayacağını nakletmiştir. Ayrıca onun bu görüşüne ilave olarak dilbilimciler, bütün dillerde bu yansıma seslerin farklılık gösterdiğini belirtmektedir. Bu yüzden uzlaşımsal olması konusunda da verilen örnekler yetersiz kalmıştır. Sonuç olarak her iki görüşün de nakıs olduğunu ancak ikisinin birlikte tamam olabileceğini aktarmıştır. Çünkü bilginin akıl sahibi insanlarda olabileceği ayrıca aklı olan insanın kudreti ve ilmi sonsuz olan Allah (cc)'ın hiçbir şey bildirmeyince insanların da bir şey bilemeyeceğini aktarmıştır.

Kelime bir dilde bilinmesi gereken en önemli mevzularından birisidir. Çünkü bir kişinin başkalarıyla konuşabilmesinin yolu kelimelerden geçmektedir. Anlamlı ve bütünlüğü ifade eden sesler iletişim de harflerle örülmüş bir yapıyı ifade etmektedir. Kelimenin ölçütü ve önemi bu derece mühimdir. Bu yüzden Sırrı Paşa tercümesinde kelimenin neden iyi bilinmesi gerektiğini ve kelimeyi oluşturan unsurların neler olduğuna değinmiştir. Kelimenin taksimatı kısmında dayandığı hususları izah etmiştir. Sesin oluşumu hadisesi ve sesin ortaya çıkışı ile kelimenin tekellüm hadisesini tercümesinde ayrıntılı olarak zikretmiştir. Her sesin bir değerinin olup olmadığı görüşüne örnekler göstermiştir. Örneğin, kuşların cıvıltıları anlamlı ses olarak kabul etmek mümkün mü diyerek anlamlı ve anlamsız sözcükler ve kelimeler

ile ilgili tutumunu dile getirerek her sesin bir sözcük değeri taşıması bakımından ayrılması gerektiğini savunmuş, sözcükleri anlamlı ve anlamsız olarak ikiye ayırmıştır.

Bu konunun devamında ise lafız-mana ilişkisini ele almış, lafız için ön koşul nedir her lafzın bir manası var mıdır, mananın derecesi nedir, mana nasıl ortaya çıkar gibi birçok sorunun cevabını tercümesinde tek tek aktarmıştır. Bir insanın ağzından çıkan her sözcüğe lafız diyebilir miyiz ve bunların bir anlamı var mıdır diye tartışılan görüşleri bir sıra halinde verdikten sonra mutlaka başvurulması gereken kaynağın bir taraf olamayacağını, lafız ve mananın birlikte tamam olacağını belirtmiştir. Lafız ve mana arasındaki ilişkiyi bir kıyafet ve insan bedeni gibi düşünmek doğru olacağını, sadece birisi ele alındığında diğerinin eksik kalacağını ifade etmiştir.

Dilin doğuşu ile ilgili ilk günden bugüne değin adım atılmış çalışmaların tamamına yakını Sırrı Kur'an tercümesinde zikretmiştir. Câlinus-u hekim olarak bilinen Galen örneğinden İbn-i Sina'ya kadar ilim sahasında şöhret bulmuş ve mihenk taşı olarak addedilen birçok dilbilimcinin sadece aklî yönden değil aynı zamanda naklî yönden söz sahibi olan İbn-i Teymiye gibi bazı hadis alimlerinin de görüş ve düşüncelerini zikrettikten sonra Fahreddin Razi'nin görüşlerini aktarmıştır.

Bu çalışma önemi ve kapsamı bakımından kendinden sonraki çalışmalarda araştırmalara ışık tutacak nitelikte ve yetkinliktedir. Sırr-ı Kur'an tercümesi, alanında yetkin bir bilgiye sahip olması bakımından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Aksan, Doğan. (2015). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Alkayış, M. Fatih. (2016). *Türkçeyi İyi Bilmeyen ya da Yeni Öğrenen Bireylerin Mecazları Anlamada Karşılaştıkları Güçlükler, The Journal of International Lingual, Social and Educational Sciences*. *Cilt :2, Sayı:1*, s.35-39.

Altınörs, Atakan. (2003). *Dil Felsefesine Giriş*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Altıntaş, Ramazan. (2003). *Nass Karşısında Aklın Değersel Durumu*. KADER Kelam Araştırmaları Dergisi, *Cilt: 1, Sayı*:1, s.11-20.

Altuntaş, Halil; Şahin, Muzaffer. (2011). *Kur'an-ı Kerim Meali*. Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Altunya, Hülya. (2003). Farabi'de Dil Felsefesi. Yüksek Lisans Tezi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı*. Isparta.

Argunşah, Mustafa. (2010). Türk Dili Dergisindeki Etimoloji Köken Bilimi Yazılarına Genel Bir Bakış, *Türk Dili Dergisi*, s.383-398.

Aristoteles, (çvr. Tunçay, Mete). (1993). *Politika*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aydar, Hidayet; Ulutaş, İsmail. (2010). Dilin Kökeni: Kur'an-ı Kerim ve Diğer Kutsal Kitaplara Göre Dil Olgusu. *Turkish Studies-International Periodical For the Languages, Literatureand History of Turkish or Turkic, Volume: 5/4,* s.680-696.

Aydın, İsmail. (2011). Kuran Perspektifinden Dillerin Kökeni Meselesi, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 3*, s. 95-115.

Aydın, Mehmet. (2015). Diller Var Dil İçre. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Cilt: CIX, Sayı: 767-768,* s. 39-46.

Banguoğlu, Tahsin. (2015). *Türkçenin Grameri*, 10.Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Başkan, Özcan. (1969). İnsan Dilinin Doğuşu. *Türk Dili Araştırmaları, Yıllığı-Belleten, Cilt: 16,* s. 143-156.

Birışık, Abdulkadir. (2014). Temel İslâm İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri. Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı, s.17-109, İstanbul, *İslâmî İlimler Araştırma Vakfı*.

Bolelli, Nusrettin; Bedeva, Abdullah. (2019). İbn Âşûr 'un Tefsirinde Kelimelerin Farklı Köklerden Türetilmesi ve Anlama Yansımaları. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 13*, s. 59-75.

Çalışkan, Kamil. (2017). Fıkıh Usulünde Lafızlar bahsi Bağlamında Umum ve Husus Kavramlar. Yüksek lisans Tezi, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslami Bilimler Anabilim Dalı*, Ankara.

Çalışkan, Osman. (2018). Seçmen Tercihlerinin Yönlendirilmesinde Argümantasyon Faktörü: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Referandumu Kapsamındaki Tartışmalara Dair Örnek Bir Politik Argümantasyon Analizi. Doktora Tezi, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler Anabilim Dalı,* İstanbul.

Çam, Elmas Gülhan. (2018). Dillerin Kökenine İlişkin Kelâmî Yaklaşımlar: Bâkıllânî Örneği, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 45*.

Cebeci, Lütfullah, vd., (çev.). (2013). *"Mefatihu'l-Gayb", Tefsir-i Kebir*. Cilt:1, İstanbul: Huzur Yayın-Dağıtım Pazarlama Ticaret Ltd. Şti.

Cebeci, Lütfullah. (2003). "Mefatihu'l-Gayb" maddesi. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, Cilt:28,* s.348-350.

Çekin, Abdulkadir; Gören, Mustafa. (2013). Dil Bilimi ve Kelime Semantiğinde Bazı Türkçe Kelimelerin Çeşitli Anlam Değişmeleri. *21.Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi, Cilt:2, Sayı:4.* s.94-103.

Çelebi, İlyas. (1998). Klasik Bir Kelam Problemi Olarak İsim-Müsemma Meselesi. *İLAM Araştırma Dergisi*, *Cilt: 3, Sayı: 1*, s.103-116.

Çetkin, Muhammed. (2016). Celâleddîn es-Suyûtî ve Dillerin Kaynağı Hakkındaki Görüşleri. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *Sayı:4*, s.131-150.

Çiftli, Murat. (2019). Fiil Çatısına İlişkin Arapça ve Türkçe Kavramların Karşılaştırılması. *Tasavvur Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, *Cilt:5, Sayı:2*, s.1335-1365.

Çiftlikçi, Ramazan. (2016). Âşık Sıtkı Baba Divanı'nda Devriyeler. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*, *Cilt:2, Sayı: 2*, s.13-33.

Civelek, Yakup. (2001) VII.-XI. Asır İslam Dünyasında Dil Olgusuna Yaklaşımlar ve Batılı Dilbilimcilerle Mukayesesi. *Kur'an ve Dil-Dilbilim ve Hermenötik-Sempozyumu,* Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Van.

Daşkıran, Yaşar. (2019). Ta'lik Karinesi Çerçevesinde Cümle Ögeleri Arasındaki İlişkiler. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, Sayı:23*, sayfa:255-272.

Delice, H. İbrahim. (2012). Sözcük Türkleri Nasıl Tasnif Edilmeli. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume: 7/4*, s.27-34.

Demir, Muzaffer. (2012). Herodotos ve Yabancı Kültürler: Mısır Örneği. *Tarih İnceleme Dergisi, Cilt/: XXVII, Sayı:2*, s. 315-338.

Demir, Ramazan. (2008). Arap Dilbilimcilerine Göre Dillerin Kaynağı Meselesi. Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı*, İstanbul.

Demircan, Ömer. (1996). Türkçe Yansımaların Özüne Doğru. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesinde Toplanan IX. Dilbilim Kurultayı, *Dilbilim Araştırmaları Dergisi,* s.176-191.

Demirli, Ekrem. (2008). Normatif Geleneğe Karşı Sembolik Anlatım: İbnü'l-Arabide Harf Sembolizmi. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *Sayı:17*, s.227-232.

Durmuş İsmail. (2009). "lügat", *Türkiye Diyanet Vakfi İslam Ansiklopedisi, Cilt:37*, Ankara, TDV yayınları, s.402-414

Eliaçık, Muhittin. (2018). Arap Harfli Belâgat Kitaplarında İştikâk Sanatı ve Cinasla İlişkisi. *Researcher: Social Science Studies, Cilt: 6, Sayı: 3*, s. 288-294.

Elmalı, Murat. (2014). Kutadgu Bilig'de Dil Olgusu ve Dilsel Belirlemecilik. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 9/9*, s. 505-518.

Eren, Abdullah. (2018). Klasik Türk Şiirinde Tasavvufî Açıdan Tûr-i Sînâ. *Rumeli'de Dil ve Araştırma Dergisi, Sayı:4*, s.64-74.

Ergin, Muharrem. (2009). *Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri İçin Türk Dil Bilgisi*. Cilt:1, İstanbul: Bayrak Basım Yayım Tanıtım.

Erkman, Fatma. (1987). *Göstergebilime Giriş*. 1.Baskı, İstanbul: Alan Yayıncılık.

Gökkır, Necmettin. (2009). Tefsir Usulünde "Lafız-Mana" İlişkisinin Tespiti ve Bağlam Bilgisinin Önemi. *Kur'an ve Tefsir Akademisi*, s.333-344.

Gölcük, Şerafettin. (2016). *Kelam Tarihi*. 9.baskı, İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları.

Görgülü, Faruk. (2015). Ebu'l-Hasen El-Eş'arî'de Akıl-Nakil İlişkisi. *Diyanet İlmi Dergi, Sayı:51/4*, s.145-160.

Göztepe, Yüksel. (2005). Mevlânâ Celaleddin Rumî'nin Akla Eleştirel Bakışı. *Tasavvuf İlim ve Akademik Araştırma Dergisi, Sayı:14*, s.417-438.

Göztepe, Yüksel. (2007). Gazâlî ve Öncesi Bazı Sûfîlerin Akla Eleştirel Bakışı. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, Sayı: 19,* s. 297-326.

Gülşen, Ekrem. (2010). 19. Yüzyılda Bir Osmanlı Valisi: Giritli Sırrı Paşa ve Tefsir Anlayışı. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XII, Sayı: 22.* s. 161-188.

Gündüzöz, Soner. (2015). *Arapçanın Söz Varlığı*. 1.Baskı, Ankara: Grafiker Yayınları.

Güneş, Abdülbaki. (1998). İslam'da Akılcılığın Ortaya Çıkışı ve Tefsire Girişi. *EKEV Akademi Dergisi, Cilt:1, Sayı:3*, s.133-148.

Hocaoğlu, Durmuş. (2007). Dil Üzerine Notlar: İnsan'ın ve Dil'in Sıfır Noktası; İnsan, Dil ve Cemiyet ve bir Tipoloji Olarak Aveyron'lu Victor. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:13*, s.5-36.

İmer, K., Kocaman, A. & Özsoy, S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

İncebilir, Uğur. (2018). *Fıkh-ı Ekber Şerhi, Şerefü'l-Akide*. 1.Baskı, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.

Işık, Hidayet. (2000). Fahreddin Razi'nin Çeşitli Dinler ile İlgili Bilgi ve Görüşleri. *Dini Araştırmalar, Cilt:3 Sayı:7*, s.161-204.

Kabakçılı, Osman. (2013). Yunus Emre'nin Şiirlerine Kur'andaki Peygamber Kıssalarının Etkisi. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Sayı:8/12*, s.615-634.

Kahveci, Nuri. (2009). Lafız Mana İlişkisi Bağlamında İşaretin Delaleti. *İstanbul Hukuku Araştırma Dergisi, Sayı:14,* s.185-202.

Kaplan, Mehmet. (1983). *Kültür ve Dil*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Karadaş, Cağfer. (2015). *Kelam'a Giriş*. 6.Baskı, Ankara: Saray Matbaacılık.

Karademir, Fevzi. (2009). Kavramsal Değerleri Açısından "Söz, Sözcük ve Sözcük Türü" Terimleri. *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 62*, s.140-154.

Karaman, Burcu İlkay. (2017). Dilin Kökeni- The Orıgın Of Language. *AKADEMİK-DER Tarih, Eğitim, Bilim ve Kültür Dergisi, Sayı: 1*, s. 21-33.

Kaya, Veysel. (2010). Zamanında İlim Adamı: Fahreddin Razi. *Avrupa Diyanet Aylık Dergisi*, Sayı:140.

Kayaalp, İsa. (1998). *İletişim ve Dil*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kerimoğlu, Caner. (2016). Dilin Kökeni Arayışları I: Dilin Kökeniyle İlgili Akademik Tartışmalar. *Dil Araştırmaları, Sayı:18* s: 47-84.

Kılıç, Sadık. (2014). Fahreddin Er- Razi Bağlamında Dil, Anlam ve Dış Dünya İlişkisine Dair Bir Deneme. *İslami İlimler Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 1*, s.185-220.

Köksal, Ahmet. (2013). Giritli Sırrı Paşa, Doktora Tezi, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,* Erzurum.

Köle, Bekir. (2013). Tasavvufa Göre İlâhî Hakikatlerin İdrakinde Aklın Konumu. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı/No:3*, s.81-96.

Korkmaz, Zeynep. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. 3.Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kubat, Mehmet. (2011). İslam Düşüncesinde Aklın Vahiy Karşısındaki Konumu, Milel ve Nihal: Eğitim. *Kültür ve Düşünce Platformu Derneği, Cilt:8 Sayı:1*, s.71-118.

Küçükkalay, Hüseyin. (1969). *Kur'an Dili Arapça*. Konya: Manevi Değerleri Koruma ve İlim Yayma Cemiyeti.

Kurnaz, Cemal. (2009). Giritli Sırrı Paşa Hayatı, Eserleri, Şiirleri. *İlmi Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri, Sayı:9,* s.134-137.

Kurudayıoğlu, Mehmet; Karadağ, Özay. (2005). Kelime Hazinesi Çalışmaları Açısından Kelime Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt:25, Sayı:2,* s. 293-307.

Kutluer, İlhan. (1993). "Calinus" maddesi. Türkiye Diyanet Vakfı, *İslam Ansiklopedisi, Cilt:7*, s.32-34.

Kutluer, İlhan. (1993). "cevher" maddesi. Türkiye Diyanet Vakfı, *İslam Ansiklopedisi, Cilt:7,* s.450-455.

Müdür, Fatih. (2016). Noam Chomsky'de Üretici Dilbilgisi: Derin Yapı ve Yüzey Yapı Ayrımı. *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, Sayı:27,* s.61-63.

Ölmez, Mehmet. (2019). Etimoloji Sözlükleri Üzerine Kısa Bir Değerlendirme, Tanımı ve r-'li Yabancı Kelimelerin Türkçeye Giriş Yolları. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt:59, Sayı:1*, s.122.

Önen, Hacı. (2016). Taberi Tefsirinde Kelime Tahlil Metodu. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, Cilt:8, Sayı:1*, s. 217-233.

Özdemir, Cüneyt & Elif. (2007). Dillerin Ortaya Çıkışı ve Gelişmesi Üzerine Bir Değerlendirme. *ResearhGate, Cilt:6, Sayı:12,* s.1-8.

Öztunca, Ömer Faruk. (2007). *Tarih-i Taberi*. 1.Baskı, İstanbul: Sağlam Yayınevi.

Peker, Selçuk. (2017). 17.Yüzyıl Türk Saz Şiirinde Dört Büyük Peygamber. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:10, Sayı:52,* s.228.

Porzig, Walter. (çev. Vural Ülkü), (1985). *Dil Denen Mucize*. 1.Baskı, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Renan, Ernest, (çev. Atakan Altınörs) (1848). *Dilin Kökeni Üzerine*. 1.Baskı, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım.

Rifat, Mehmet. (1998). *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları*. 1.Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Sami, Şemseddin. (2012) "ses" maddesi. *Kamus-ı Türki,* Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, 2. Baskı, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık Reklam ve Organizasyon San. Tic. Ltd. Şti.

Sami, Şemseddin. (2012). "harf ve ibare" maddeleri. *Kamus-ı Türki,* Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat. 2. Baskı, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık Reklam ve Organizasyon San. Tic. Ltd. Şti.

.

Sami, Şemseddin. (2012). "kavl" maddesi. *Kamus-ı Türki,* Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat. 2. Baskı, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık Reklam ve Organizasyon San. Tic. Ltd. Şti.

Sami, Şemseddin. (2012). "kelime" maddesi. *Kamus-ı Türki,* Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat. 2. Baskı, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık Reklam ve Organizasyon San. Tic. Ltd. Şti.

Sami, Şemseddin. (2012). "lafız" ve "lügat" maddeleri. *Kamus-ı Türki*, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat. 2. Baskı, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık Reklam ve Organizasyon San. Tic. Ltd. Şti.

Sarıca, Nurten. (2016). Fransızca ve Türkçe' de Yansıma Sözcükler ve Bunların Eşdeğerlikleri Üzerine. *Dil Bilimleri Kültür ve Edebiyat Dergisi*, *Cilt:1*, s.163-175.

Saussure, Ferdinand de. (çev. Berke Vardar) (1998). *Genel Dilbilim Dersleri*, Ankara: Multılıngual Yayınları.

Sertkaya, Osman Fikri. (2012). Etimoloji Nedir- Ne Değildir ve İsimden İsim Yapan +ay/+ey Eki Üzerine. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi, Cilt:19/1*, s.43.

Şimşek, Mehmet Ali. (2001). Delalet Kavramı Çerçevesinde Lafız ve Anlam İlişkileri. *İsam, Nüsha Yaz*, s. 80-111.

Sinanoğlu, Mustafa. (2002). "kelime" maddesi. Türkiye Diyanet Vakfı, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt:25, Ankara: TDV Yayınları.

Sönmez, Mustafa. (2010). Kelamcılara Göre "Dillerin Kaynağı" Problemi ile İlgili Tartışmalara İlişkin Bir Değerlendirme. *Kelam Araştırmacıları, Cilt: 8/1*, s.183-210.

Stachowski, Marek. (2011). *Etimoloji*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Sunar, Cavit. (1979). İslam Dininin Kaynağı ve Gayesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 23*, s. 59-95.

Süreyya, Mehmed. (1996). *Sicill-i Osmani*, Cilt: 5, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Vakfı.

Tombul, Arife Ece, (2014). Dilin Kökenleri. *Gazi Türkiyat-Türkoloji Araştırmaları Dergisi, Sayı:14*, s.239-241.

Toparlı, Recep; Karataş, Turan; Vural, Hanefi. (1996) *Türk Dili*, Sivas: Seyran Yayınları.

Turan, Maşallah. (2008). Din Dilini Yorumlama Çabaları ve Bu Bağlamda Akıl-Nakil Dengesinin Önemi. *Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *Sayı:30*, s.140-171.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü, Erişim Tarihi: 26.04.2020 tarihindehttps://sozluk.gov.tr/ adresinden erişilmiştir.

Üçok, Necip. (2018). Filoloji Bakımından Türkler ve Komşuları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt:1, Sayı:4*, s.465-476.

Ünveren, Dilek. (2019). Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretiminde Onomatopiler (Yansımalar). *EKEV Akademi Dergisi, Sayı: 79*, s.83-99.

Urban, Greg. (2002). (çev.*)* Matesignaling and Language Origins, *Cilt. 104, No. 1*, s. 233-246.

URL-1. Edebiyat Okulu, Erişim Tarihi: 15.04.2020 tarihinde https://www.edebiyatokulu.org/2015/12/istikak-sanati.html adresinden alınmıştır.

URL-2. Cokbilgi, Gösterge Çeşitleri, Erişim Tarihi: 26.04.2020 tarihinde https://www.cokbilgi.com/yazi/gosterge-cesitleri-nelerdir-ornekleri/ adresinden alınmıştır.

URL-3. Yaratılış, Erişim Tarihi: 24.04.2020 tarihinde https://incil.info/kitap/Yaratilis/11 adresinden alınmıştır.

Vardar, Berke. (2002). "ad" maddesi. *Açıklamalı Dilbilim Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınlan.

Yar, Erkan. (2009). Hz. İbrahim ve Akılcı Metodu. *Kader Kelam Araştırmaları Dergisi, Sayı: 4/2*, s. 1-104.

Yaşar, Recep. (2014). Arap Dilbilimcilerine Göre Dillerin Kaynağı Meselesi: Hz. Adem'in Dili. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:5*, s.89-94.

Yavuz, Mehmet. (1996). İbn-i Cinni Hayatı ve Arap Gramerindeki Yeri. Doktora Tezi, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı,* İstanbul.

Yavuz, Yusuf Şevki. (2002). "Fahreddin Er-Razi" maddesi. *İslam Ansiklopedisi*, Cilt:12, Ankara: TDV Yayınları.

Yavuz, Yusuf Şevki. (2002). "kelam" maddesi. *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 25, Ankara: TDV Yayınları.

Yener, Mustafa Levent. (2007). Türk Dilinde Sözcük Türleri Tasnifi Sorunu Üzerine. *Türkoloji Araştırmaları, Vol:2/3*, s. 607-623.

EKLER

EK-1 SIRR-I KURAN (TRANSKRİPT)

3

Muḳaddime-i mütercim

Şimdiye ḳadar ʿālem-i insāniyeti şereflendiren eāzımıñ kāffesi zarf-ı zamāna ṣıġmayan bu nice bedāyiʿ ʿāṣār-ı mücerred nakd-ı vakti izāaʿ ve isrāf etmek gibi, bir hareket mecdāne ve teālā pervāne sāyesinde vucūda getirmişlerdir. İşte o eāzımdan birisi de, meydān-ı ʿirfānın yeni ṣāzī imām muḥammed faḫre'd-dīn rāzīdir ki, ʿulūm ve funūn-u şitāda vüsʿat-ı ihāta cihetiyle, māderāyāmıñ miṣlini doġurmakta pek az semāhat gösterdiġi nevādirdendir.

İmām-ı celīl meşār-ı ileyh tefsīr-i kebīr, ʿunvān-ı vācibü't-tevkīriyle müştehir olan kitāb-ı nefīste, ḥikmet-i tefsīri, öyle bir tarz bedīʿ-i dilnişīn üzere, zīver-i ṣahīfe-i beyān ve tahrīr etmiştir ki, andan evvel gelen müfessirīn-i ʿiẓāmıñ hiç birisi, bu üslūb-u ḫudāpesend-i ālīde ḫāmerān tahkīk olamamıştır. Hele sūre-i şerife-i ümm'ü-l kitābın, ḥāiz

4

Olduġu mertebeʾ-i ʿāliye-i iʿcāzī. Eimme-i müfessirīn içinde mehmā-emken iẓḥār ve ibrāz eden var ise o da ḥażret-i imām-ı muḥammed faḫre'd-dīn-i rāzīdir diyebilirim.

müṭālā-i kütbü'd-dīniyeye raġbet inhimākı, tehalik derecesinde olan mücerred-i ʿāciziñ, bu defʿā sūre-i kerime-i meşār-ı ileyhaya müteallik taḥrīrāt tedḳīḳāt ḥażret-i imāmı, Türkçeye naḳl-ü tercüme gibi bir emir ḫaṭīrıdır ahde etmesi, arzu ifādeden ziyāde, heves-i istifādeden münbeis bir eṣer meyelān vicdān olmasıyla, bu ḥareket cürʿetkārānesi, ehl-i ʿilmiñ maẓḥar afv ü ṣafḥ-ı cemil-i ʿālicenābanesi olur ümīdindeyim.

Tercüme-i sālifü'ẕ-ẕikr ile müşteġıl olduġum leyāl tenhāyıda, gah ve bīgah, musādif ẓallām-ı tereddüd ve iştibāh olduḳça, derḥāl ḳarşımda tecelliye başlayan, nūr-u naẓar feyz eṣer hazret-i ḫilāfetpenāhı, emīn-i vahy-i ilāhī gibi, bana irāe-i minḥāc hedy ve remūz maʿnī eder idi.

5

İşbu tecelliyāt-ı ḳudsī-yi āṣār, keşf-ü rāh ṣavāba medār olaraḳ taḫrīr-i merādda ḥamem, miṣāl ʿāb-ı revān cedāvil-i sütūrda aḳar giderdi.

"Sırr-ı Ḳurʿān" tesmiye ettiġim bu tercüme-i dil ārā-yı matbūġ ki üç cüzʾi müstaḳil içinde mecmūʿdur. Bi'l-lütfe's-sübḥānī, meşmūl liḥāẓe-i ḥikmet-i fāża-i ḥażret-i

(ʿAbdülḥamīd Ḫānı) olursa şübhe yoḳ ki nokṣānī kemāle mübdel ve şeref mevzūʿī nisbetinde de ḥaḳīḳat mücebbel olur.

Hemen cenāb-ı ḥaḳ şirāze-bend kitāb-ı ekvān, nüsḫa-i kübrā-yı zāt-ı pāk zille'l-lehilerini ile'l-ebed serīr ārā-yı şevket ve şān ve kıblegāh ḥācetmendān-ı ciḫān buyursun āmīn ve'l-ḥamdü lillāhi rabbi'l-ʿālemīn ve'ṣ-ṣalātü ve's-selāmü ʿalā seyyidinā ve nebiyyinā muḥammedin ve ʿalā ālihī ve saḥbihi't-tayyibīne't-ṭāḫirīne ecmaīn. Ve billāhi't-tevfīḳ.

Sırrı-i Girīdī Ankara-1302

6

Bismillāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm.

Muḳaddime

Sırrı Ḳurʿān

Faṣl-ı Evvel

Sūre-i fātihānın müteżammın olduġu ʿulūmu ʿalā sebīli'l-ichāl beyān eder.

Sūre-i şerīfe-i fātiḥā'l-kitābıñ fevāid ve nefāisinden on biñ mesʾele istinbātı mümkün olduġunu nasılsa bir aralıḳ demiş bulundum. Baʿżı ḥisād ile baʿżı ehl-i cehl ve ʿinād ise bu sözümü cidden istibʿād eylediler. Ben de vaktāki şu kitābı taṣnīfe başladım. Evvelce demiş bulunduġum sözüñ mümkünü'l-husūl, garībü'l-vusūl bir emir olduġunu göstermek içün işbu muḳaddimeyi taḳdīm eyledim. İmdi müstenīden bi't-tevfīkullāhi ve teālā deriz ki:

Eūẕu billāhimine'ş-şeyṭānni'r-racīm.

Ḳavlimizden murād, şüphe yoḳ ki kāne-i münhiyāt ve maḥẓūrāttan istiāzedir. Ve yine şüphe yoḳ ki münhiyāt ya iʿtikādāt, yāḫud iʿmāl-i cevāriḥ bābındandır. İʿtikādāta gelince: ḫaber-i meşhūrda vārid olmuş ki

7

Rasūl-u ekrem sallallāhu ʿaleyhi ve sellem efendimiz ḥażretleri "garībü'l-ʿahdde ümmetim yetmiş üç fırḳaya ayrılacaktır. Bu fırḳaların bir dānesinden māadāsı nārdadırlar." buyurmuşlardır. Bu ḥadīṯ-i şerīf-i nebevī ise farḳ-ı meẕkūreden yetmiş ikisiniñ aḳāid fāside ve mezāhib-i bāṭıla ile mevsūf olduḳlarına delālet eder.

Ḳaldı ki farḳ ḍālle-i meẕkūreden her birinin ḍelālīde yalñız bir mesʾeleye maḥsūs ve munḥaṣır deġildir. Her fırḳanın delālī Allāhü zü'l-celāliñ ẕātına, ṣıfatına aḥḳāmına efāline, esmāsına, mütealliḳ mübāḥis ile cebire, ḳadere, taḳdīre, tecvīze, ṣevāba,

meāda, vaʿde, veīde, esmāya, ahkāma, imāmete müteallik nīce mesāiliñ żamnında ḥāsıldır.

İmdi işbu yetmiş iki fırḳa-i ḍāllenin adedini şu mesāil-i keşīreye tevzīʿ ettiġimizde aded-i hāsıl. Bir meblaġ aẓīme bāliġ olur. Bunların hepsi ise ümmet-i islāmiye fırḳalarında hāsıl olan delāletin envāīdır.

Ḳaldı ki bu ümmet-i merḥūmeden ḫāric olan ehl-i delāl fırḳalarının adedi de yedi yüze garīb olduġu meşḥurdur. İmdi bunların da ilāhiyāta, aḥkām-ı ẕevāt ve ṣıfāta müteallik kāffe-i mesāil-i ʿakliyyedeki envāʿ ḍelāllerine żım olunursa farḳ-ı ḍālle-i islāmiyenin mevcūd olan envāʿ dalāllerine zım olunursa, ḍalālet-i vāḳıānın mecmūʿī ʿadedce haḳīḳaten bir meblāġ-ı aẓīme bāliġ olur.

8

"Eūẕu billāh" kavilimiziñ ise şüphe yoḳ ki şu ẕikr olunan ḍalāletiñ cemīʿ envāʿından istiāzeye şemūlu vardır. Halbuki müsteāz-ı menhī ve anın gubh ve bāṭılānını bilmeksizin andan istiāze mümkün olamaz. İşte şu ṭarīk ile ẓāhir olur ki "Eūẕu billāh" ḳavlimiz mesāil ḥaḳiḳiye-i yaḳīniyeden binlerce mesāileyi müştemildir.

ʿAʿmāl-ı bāṭılāya gelince: maʿlūmdur ki ʿamel-i bāṭıl, diye kurʿānda ya ʿaḫbār-ı mütevātirede ya ʿaḫbār-ı ʿāhādde ya icmāʿ-ı ümmette veyāḫud ḳıyāsāt-ı ṣaḥīḥada kendisinden nehy, vārid olan her şeyʾe denir. İşbu münhiyāt ise şüphe yoḳ ki binlerce adedden ziyāde olup bunlarıñ da cümlesine "Eūẕu billāh" kavlimizin şemūlu der-kārdır. İşte şu ṭarīḳ ile de müstebān olur ki yalñız "Eūẕu billāh" ḳavlimiz mesāil-i mühimme-i muʿtebereden on biñ, ya andan ziyāde ve ya eksik mesāileyi müştemildir.

Kavle celle celālühū "Bismillāhi'r-rahmāni'r-rahīm"

Bunda iki nevʿ-i baḥs vardır.

Nevʿ-i evvel — ʿinde'l-ʿulemā müştehir olmuştur ki Allāhu teālā ve teḳaddes ḥażretlerinin esmā-yı muḳaddese-i muṭahhereden biñ bir ismi vardır. Ve bu esmā-yı ḥüsnü , kitāb ve sünnette mevcuddur. Esmā-yı meẕkūrenin her birinden baḥs ise şüphe yoḳ ki başlı başına bir mesʾele-i şerīfe-i āliyedir. Bir de bedīhidir ki müsemmā bilinmedikçe ismi bilinemez.

9

Şu müsemmiyātıñ ṣübūtundan, ve ṣübūtuna dāl olan delāildir. Ve nefyi ḥaḳḳında muẕkūr olan şübhātıñ ucūbesinden bahsde daḫī mesāil-i keşīre vardır ki bunlarıñ ʿinde'l- ḥisāb ʿadedleri biñleri geçer.

Nevʿ-i Ṣānī — "bismillāh" daki "bā", bā-yı's-sādıḳtır ki fiʿle müteallikтir. (bismillāhi eşreʿu fī edâi't-ṭaʿāt) taḳdīrindedir ki maʿnāsı "Allāhıñ ism-i şerīfiyle edā-yı ṭaʿate

şurūʿ ederim.” demektir. Halbuki aksām-ı taʿate vāḳıf olmadıḳça bu maʿnā muḫlis ve maʿlūm olamaz.

Aksām-ı taʿat daḫī aḳāid ḥaḳka ve iʿmāl-ı ṣāfiye demektir ki şu maʿnānıñ muḫlis ve maʿlūm olabilmesi ol emrde bunlarıñ delāil ve binātıyla, ve şübhātından verilen ʿucūbe ile berāber cümlesini bilmeġe mütevaḳḳıftır. Bunuñ yekūnu ise muḥaḳḳaḳtır ki on biñ mesāileden ziyādeye de varır.

****

İstiāzanın besmele-i şerīfe üzerine taḳdīminde bir sır var ki anı faḫre’l-müfsirīn ḥażret-i imām fahr-ı rāzī leṭāif-i celīleden olmak üzere bir vech-i ātī beyān buyururlar. Diyorlar ki: “Eūzu billāh” ḳavlī-i ʿakāid ve ʿiʿmālden mālā yenbeġīyi nefye, “Bismillāh” ḳavl-i şerīfi de ʿiʿtikādāt ve ʿameliyāttan mā yenbeġīyi iṣbāta işārettir. [taḫliye baʿde’l-taḫliye] İmdi ʿakāid-i ḥaḳḳa ile ʿiʿmāl-i sāfiyenin kāffesine kesb-i vuḳūf eylemeksizin “Bismillāh” nedir bilinmez.

10

Bu bir tertībdir ki ṣıḥḥatine ʿaḳl-ı ṣaḥīḥ, ve ḥaḳḳ-ı ṣarīḥ şeḥādet eder. Kavle celle celālühū “Elhamdu lillāh”

Maʿlūm olsun ki ḥamd ancaḳ niʿmete olur. Niʿmete ḥamd ise o niʿmeti bilmeksizin mümkün olamaz. Şu ḳadar ki (Ve in teuddū niʿmetallāhi lā tuhsūhā) nass-ı celīli ḥükmünce niʿm-i celīle-i ilāhiyenin aḳsāmı taḥdīd ve ihsādan ḫārictir.

O cihetle Allāhıñ ḥadsiz, niḥāyetsiz niʿmetlerinden yalñız birini miṣāl olaraḳ mevżūʿ baḥṣ edelim. Şöyle ki: Her şaḫs ʿākıl kendi ẕātından ʿibret almaḳ lāzım gelir. Zīrā insān , nefis ve bedenden mürekkebtir: Fażīlet ve menfaatce şu cüzʾiyyenin edvini ise şüphe yoktur ki bedendir ; öyle iken yine erbāb-ı fenn-i teşrih-i mesnūʿ dest-i ḳudret olan beden insāni taḫlīḳ ve īcādda cenāb-ı ḥakīm mütʿāl ḥikmet-i bāliġġa-i sübḥāniyesiyle envāʿ-i menāfīʿ ve mesāliḥten beş biñe garīb , menfaat ve maṣlaḥāt tedbīr buyurmuş olduğunu bi’t-tatḳīḳ beyān ve iṣbāt etmişlerdir. Ḳaldı ki kütüb-ü teşrīhi mütālaʿa ile şu menāfīʿ ve meṣāliḥ mekşūfeye vākıf olan erbāb-ı fen ve baṣīret bilir ki, maʿlūm ve mekşûf olanların miḳdārı baḥr-i muḥīte nisbetle ḳatre müṣābesindedir. Bu ḥalde ẓāhir ve eşkār olur ki yalñız ḫilḳat cihetiyle cenāb-ı ḥakīm raḥmānın beden-i eẕhār ettiġi aksām-ı ḥikmetin maʿrifeti on biñ, ve belki dahā ziyāde mesʾeleyi müştemildir.

11

İmdi bu ḥāsıl cemīʿ “ʿarş-ı kürsüyü” itbāk-ı semāvātı, ṣābit ve seyyār ecrām-ı nīrātı, yaratmasında, ve bu ecrāmdan her birini bir ḳadar maḥsūs ile bir ḳadar levn-i maḥsūs ve gayr-i maḥsūsa taḫṣīs buyurmasındaki āsār ḥükm-ü ilāhiye zam ve ilāve olunursa, ve bu cümleyede cemādāt ve nebātāt ve hayvanāttan olan ümmühāt ve mevlidātı ve

bunlarında esnāf-ı aksāmını, aḥvālini ḫalḳ ve tekvīndeki āsār hükm-ü ilāhiye ḳatılırsa, mesāil mecmūānıñ yekūnu milyon raddesine varacaġı maʿlūm olur.

Bundan sonra şurası da ḫātırdan devr olmasın ki cenāb-ı hallāk lem yezel, işbu kāinātın ekṣerini insanın nefʿ-i fāidesi içün yaratmış olduġuna (ve seḫḫara lekum mā fi'ṣ-semāvāti ve'l-arż) āyet-i iḥsān-ı ġayetiyle tenbiye buyurmuştur ki yerde gökde ne vār ise anı hālik-i teālā size müsaḫḫar ḳılmıştır demektir imdi bu taḳdīrde ẓāhir olur ki "Elhamdülillāh" kavl-i şerīfi milyonlarca mesʾeleyi müştemildir.

Ḳavle celle celalühū "Rabbi'l-ālemīn." Maʿlūm olsun ki burada (rab) kavlī mużāf; (elālemīn) kavli de mużāf-ı ileyh vākīʿ olmuştur. Halbuki mütezāyifīn bilinmedikçe bir şeyin bir şeyʾe iżāfetini bilmek mümteniʿdir. Bu taḳdīrde (rab) kimdir (ālemīn) neden ʿibārettir? Buraları bilinmeksizin Allāhu zü'l-celāliñ rabbi'l-ālemīn olduġunu bilmek muhāldir. İmdi "ālemīn" ki ālemiñ sīġati'l-cemīʿidir; sūyallah her

12

mevcūddan ʿibārettir. Ve bu mevcūdātta üç ḳısımdır. Müteḥayyizāt, muferaḳāt, ṣıfat. Müteḥayyizāt— ya besāittir; ya mürekkebāttır. Besāit— eflāk, kevāḳib, ve ümmühāttan ʿibārettir. Mürekkebāt— mevālid-i ṣelāṣedir. Bununla berāber ecsāmın aksām-ı ṣelāṣe-i meẓḳūreye inḥiṣārına dāir delīlimiz de yoḳtur. Zīrā delīl ile ṣābittir ki hāric-i ālem bir ḫalā-yı nā-mütenāhī vardır. Ve yine delil ile sâbittir ki mevlā-yı mütāl ḥaẓretleri cemīʿ-i mümkünāta kādirdir. Bināen ʿaleyh ṣānīʿ teâlâ ve teḳaddes ḥażretleri ʿālemin ḫāricinde her biri bu ʿālemden büyük olmaḳ üzere milyonlarca avālim-i ḫalḳ ve īcāda ḳādirdir. Eski filosofların " ʿālem vāḥiddir." diyerek vaḥdet-i ʿāleme dāir īrād etmiş olduḳları delāile gelince: Bu delillerin hepsi pek żaīf pek raḳīḳ şeyler olup muḳaddemāt-ı vāhiyeye mebnīdir.

Kāl ebū'l-alā'l-maarrī

Yā eyyühe'n-nās kem lillāhi min felek

Tecrī'n-nucūm be ve'ṣ-ṣemsi ve'l-ḳamer

Hīn-i ʿalellāh māzīnā ve ġaber nā

Femā lenā min nevāḥī ġayra ḥaṭır

Müteḥayyizānıñ ẕikr olunan aksāmından baḥṣ ise bir baḥṣ-i tavīli'z-zīldir ki miyarlarca mesʾeleyi müştemīl eddüki maʿlūmdur. Bu baḥṣ ʿamīkin żımnındaki mesʾele nasıl hadd ü ġāyet teʿyīn olunabilir ki insan bi'l-farż işini gücünü, elḥāsıl her şeyʾi

13

Bir yaña bıraḳsa da yalñız erḥām-ı cibāldaki filizātdan mütevellid olan ʿicābet maādini, esḥār-ı ṣāfiyeyi, kibritleriñ, zirnīhleriñ, envāını ʿalā vechi'l-iḥāta bilmek irāde etse, ve ezhār ve envār ve ṣemārıyla berāber ʿacāib aḥvāl nebātı, ve behāim ve vuḥūş ve ṭuyūr ve ḥaşerāttan ʿacāib aḳsām-ı ḥayvānātı öġrenmek istese şüphesiz şu müṭālibin aḳl-ı galīlini bile istiḥsāle muvaffaḳ olmaḳsızın, ve hiçbiriniñ ġavrına varmaḳsızın ömrü biter tükenir!! Nitekim ḥaḳ subḥāne ve teālā ḳurʿān-ı kerīmde (velev enne mā fi'l-arża min şecereti aḳlām ve'l-baḥrīmde min baʿdi sebʿati ibḥar mā nefedet kelimātillāh) āyet-i celīlesiyle āṣār-ı ḳudret ilāhiyesini iḥātādaki ʿaczimizi bildirmiştir.

İşbu mesāil ise tamāmıyla "rabbi'l-ālemīn" kavl-i kerīmi taḥtında dāḫildir.

Kavle teālā "Er-raḥmāni'r-raḥīm"

Maʿlūm olsun ki "raḥmet" envāʿ-ı ʿāfetten taḫlīs, ve asḥāb-ı ḥācete īṣāl-i ḫayrattan ʿibārettir. Aksām-ı āfetten taḫlīs baḥṣine gelince: Bedīḥīdir ki aḳsām-ı āfeti bilmedikçe andan taḥlīsiñ yoluda bilinemez. Āfātıñ aḳsāmı ise ol ḳadar çoḳtur ki aded ve miḳdārını allahdan başḳası bilmez. Aḳsām-ı āfātın bir cüzʾi ḳalīline vāḳıf olmaḳ isteyen, kütüb-ü ṭabī mütālea etsin. Tāki beden insanıñ iʿzāsından, iczāsından her bedende tevellüdü mümkün olabilen esḳām ve imrāżı añlasın. Andan sonra da Allāhu teālā ve teḳaddes ḥażretleri gerek meādenden, ve

14

Gerek nebāt ve ḥayvāndan insana ġıdā, ve derde devā olabilecek şeyleri bulmaġa ve bilmeġe ʿukūl-u ḫalḳa nasıl hidāyet iḥsān buyurmuş olduġunu düşünsün. İnsān ise iyice fikir ve teʾmīl edince bu bāb-ı ḥikmet müebbin yer baḥr-i bī pāyān olduġuna bi'l-bedāha hükm eyler.

****

Cālīnūs-ı ḥakīm, ḥiḳāye etmiş ki: "menāfīʿ iʿżāi'l-ʿayn" ḥaḳḳında bir kitāb taṣnīf etmiştim. Faḳaṭ dimāġdaki biṭanīn muḳademīniñ ġavrından bedʾe ederek biri yemīnden yesāra, ve diġeri yesārdan yemīne doġru uzayıp bir yerde birleştikten soñra saġdaki saġ, soldaki sol göze müntehī olan içleri boş iki asabī yaratmasındaki ḥikmet-i ilāhiyeyi nāssa īżāh ve beyān etmeyi nasılsa esirgemiştir. O aralıḳ ālem-i maʿnāda gördüm ki gūyā cenāb-ı āsumāndan rūy-ı zemīne bir melek inmiş de baña ḫatāen "Ey cālīnūs! Allāhıñ saña diyor ki benim ḥikmetimi ʿibādeme īżāh ve beyān etmeyi niçün esirgediñ? diye nidā etmiş; müteāḳıben uyḳudan uyandım; ve derhal ẕikr olunan asabetin mücevveftini yaratmasındaki ḥaḳḳıñ ḥikmetini mübīn olmaḳ üzere bir kitāb-ı müstaḳil teʾlif ettim." Yine ḥakīm-i meşār-ı ileyden menḳūldür demiş ki

Bir aralıḳ ṭıḥālim şişmiş idi, muālecāt-ı ṭıbbiyeden bildiġim ne var ise hepsini istiʿmāl ettim, fāide vermedi, soñra heykelde gördüm ki gūyā āsumāndan yeryüzüne bir melek inmiş de [ḥanṣar

15

ile binṣar arasındaki ṭamardan ḳan al!] diye baña emr etmiş! (1) mütercim-i faḳīr der ki: "Funūn ve ʿulūm, tecrübe ve tesādüf ve ilhāmıñ netīcesidir." dediklerіniñ ṣıḥḥatine cālīnūsten mürevvī olan şu ḥiḳāye daḫī şehādet eder. Ḥattā Ebū ʿAli bin Sinā tercüme-i ḥālini kendisi yazıp nīce mesāil-i müşkileyi ruʿyāda hāl ettiġi beyān etmiştir. (intiha)

İşte ʿAli Tālibiñ evāil-i ḥālinde ʿalāmetiniñ ekṣeri bu meṣellū tenbihāt ve ilhāmāta müntehī olur:

İmdi insan bu meṣellū mebsāḥas-ı daḳīḳaya vāḳıf olduḳça Allāhu Teālā ve teḳaddes ḥażretlerinin ʿibādī ḥaḳḳındaki aksām-ı raḥmeti żabṭ ve iḥsādan ḫāric olduġunu añlar.

Kavle celle celāluhū "Māliki yevmi'd-dīn."

Maʿlūm olsun ki insan bu dünyada misāfir gibidir. Seneleri fersaḫlara, ayları millere, nefesleri ḫaṭvelere beñzer.

Maʿlūm olsun ki insanıñ dünyāya gelmekten maḳṣadı da bir ʿālem-i diġere intiḳāl ve vusuldür. Zîrâ bâkîyyat sâlihâta fevz ve zafer bu âlem dünyada müyesser olur.

İmdi insanın esnāyı rāhde musārıf-ı naẓar imʿānı olacaḳ

(1) Heykelden murād eski Yunanlılarıñ butḫānesidir. Ḫanṣar ḫanıñ kesriyle münteḥā-yı eṣābiʿ olan küçük parmaḳ. Binṣar, bānıñ kesriyle müntehā-yı eṣābiʿ olan küçük parmaġın yanındaki parmaḳ.

16

Şu envāʿ-ı ʿacāib melekūt-u arż ve semāya nisbetle ġıbṭada, behcette saādette ʿālem āḫiretiñ ʿacāib ḥāli nasıl olmaḳ lazım geleceġini fikr ve mülāḥazaya muḥtāc kalır.

Burasını belledin ya? İmdi deriz ki: "Māliki yevmi'd-dīn" kavl-i şerīfi maād, ḫaşr, neşr, mesāiline işārettir. Mesāil meşār-ı ileyhe daḫī iki ḳısımdır. Baʿzıları mesāil-i ʿakliye-i muḥāza, baʿzıları da mesāil-i semāiyedir.

Miṣāle-i ʿaḳliye-i maḥża

“Bu ʿālemi yıḳıp yok etmek, soñra bir kere daha var edip evvelki ḥaline getirmek insanı evvelkinden soñra tekrar diriltmek mümkündür.” gibi ḳavlimiz, mesāil-i ʿakliye-i maḥżadandır ki bu bāb ancaḳ cevher-i nefsiñ ḥakīḳatinden, ve aḥvāl ve ṣıfatı , ve baʿde’l- beden beḳāsı keyfiyetinden ve saādet ve şeḳavetinden , ve Allahu teālānıñ anı iādeye ḳudretinden baḥṣ ile tamām olur.

İşbu mübāhiṣ ise mesāil-i daḳīḳa-i ʿaḳliyeden beşyüze garīb mesāile ile ancaḳ tamām olabilir.

17

Mesāil-i semʿiye

Bunlarda üç kısımdır.

Ḳısm-ı evvel— Ḳıyām-ı ḳıyāmetten evvelki aḥvāldir ki bu ʿalāmetiñ baʿżısı ṣaġīr, baʿżısı kebīrdir. Ve bunlarda ḳarīben żikr edeceġimiz on ʿalāmetten ibārettir.

Ḳısm-ı ṯānī— Ḳıyām-ı ḳıyāmetteki aḥvāldir ki nefḫ-i fi’ṣ-ṣūr, mevt-i ḫalāik, taḥrīb-i semāvāt ve kevākib, rūhānīleriñ, cismānileriñ mevti keyfiyetidir.

Ḳısm-ı ṯāliṯ— Ḳıyām-ı ḳıyāmetten sonraki aḥvāl ile ehl-i muvaffaḳıñ şerḥ aḥvālīdir ki bunlar pek çoḳ olup “ḥalḳıñ muvafaḳda keyfiyet vuḳūfu ile bunlarıñ orada müşāhede edecekleri aḥvāl, melāike-i kirām ve enbiyâ-yı ʿaʿżam ʿaleyhimü’s-selām mevḳūfda keyfiyet hużūru, keyfiyet hisāb, keyfiyet-i vezn-i ʿaʿmāl, bir ṭaḳımıñ cennete, diġer ṭaḳımın cehenneme zehābı, ehl-i cennetin, ehl-i nārın ṣıfatları: “hep bu cümlede dāḫil olur.

Ehl-i cennet ve nārın, cennet ve nāra vusullerinden soñraki ḥallerinin şerḥi ile orada söyleşecekleri kelimātıñ, ve mübāşiret edecekleri ʿaʿmālıñ şerḥide bu babdan olup işbu mesāil-i ʿaḳliye ve naḳliyenin mecmūʿı ise cāiz ki biñlere varır. İşte bunlarıñ da hepsi (māliki yevmi’d-dīn) kavl-i şerīfi taḥtında dāḫildir.

18

Kavle teālā “iyyāke naʿbudu ve iyyāke nestaīn” Maʿlūm olsun ki ʿibādet, āmiri taʿẓīmen meʾmuriye olan maʿlum fiʿl-i etyān ve ecrādan ʿibārettir.

İmdi “bu ʿālemiñ bir ilāhı vardır ki nihāyeti olmayan muḳadderāta kādir. Nihāyeti olmayan maʿlumātı ʿālemdir; kāne-i ḥācātten ġānīdir; ʿibādine baʿżı şeyler emr etmiş; anları baʿżı şeylerden de nehy buyurmuştur; oña itāʿat, ve tekālifine inḳıyād etmek ḫalāiḳ üzerine vācibdir.” diye buraları delīl ile ṯābit olmadıḳça “iyyāke naʿbudu” ḳavlinin levāzımıyla ḳıyām mümkün olamaz.

Bir de maḳām-ı meẕkūrdan baʿde’l- firāġ, o teḳālifiñ aḳsāmını tafṣīl, ve şu o emr ve nevāhınñ envāını ve dinimizde taṣnīf olunmuş ne ḳadar fıḳḥ kitābı var ise hepsini

beyān etmek lāzım gelir ki bu babda şerīat-ı muṭaḥḥare-i muḥammediye deki teḳālif-i ilāhiyeden başḳa enbiyā-yı müteḳaddimīniñ şerāi' sābikālarındaki teḳālif-i ilāhiyede, Allāhu zü'-lcelāliñ melāike-i kirāmı yaradalı, ve anlara ʿibādet ve taʿat ile iştiġāli emr edelidenberi kendilerini tebʿiyetiyle mükellef ve meʿmūr ḳıldıġı şerāiʿ-i ilāhiyesi de dāḫil olur.Bir de kütüb-ı fıḳḥa, ʿaʿmāl-i cevārıḥa müteveccih olan teḳālifiñ şerḥini de müştemil olduġundan iş daha ziyādeleşir.

ʿAʿmāl-i ḳulūbda mevcūd olan teḳālifiñ aksāmı ise, ötekilerden ekber ve aʿżam ve eceldir. Bunlar da melel-i muḫtelife, ve imām-ı mütebāyineden her birisinin ḥāl ve şānına göre teʾlif olunmuş olan

19

Aḫlāḳ ve siyāset kitaplarının müştemilāttan ʿibārettir. İnsan ise işbu mübāḥiṣiñ mecmūnu pīş-i nażar iʿtibāra alıpta bunlarıñ tamāmıyla "iyyāke naʿbudu" kavli taḥtında dāḫil olduġunu añladıġı taḳdirde şüphesiz cezm ve yakīn-i ḥāsıl eder ki işbu āyet-i celīlenin müştemil olduġu mesāil-i şerīfe ʿukūl ve efḳārıñ ancaḳ miḳtār ḳalīline rehyāb-ı vusūl olabildiġi bir baḥr-i muḥayyit gibidir.

Kavle celle celāluhū "ihdine'ṣ-ṣırāṭa'l-müstaḳīm"

Maʿlūm olsun ki bu kavl-i kerīm taleb-i hidāyetten ʿibāret olup taḥsīl hidāyet içün de iki yol vardır.

Birincisi— delīl ve cehtle, ikincisi— tasfiye-i bāṭın ve riyāżatla talep maʿrifettir.

Ṭuruḳ-ı istidlāle gelince: istidlāliñ yolları ġayr-ı mütenāhibtir. Zīrā ẕerrāt-ı ʿālem aʿlī ve esfelden hiçbir zerre yoḳ ki ṣānīʿ-i teālā ve teḳaddes ḥażretlerinin kemāli'l-ehiyyetine, ʿizzet-i ʿizzetine, celāl-ı ṣamdiyetine şāhid olmasın. Nitekim şāir demiştir.

Ve fī külli şeyʾi leh āyet Tedl-ü ʿalī ene vāḥid

Bunun taḳrīr ve beyānı şu vecihledir ki ecsām-ı ʿālem, māhiyet-i cismiyette mütesāvī iselerde ṣıfatta muḫteliftirler. Her cismiñ levnī, mekānī, hālī başkadır. Ayrı ayrı her biriniñ kendi ṣıfat-ı mʿayinesine iḫtiṣāṣı da cismiyetten, yāhud levāzım-ı cismiyetten nāşī olmaḳ müsteḥildir.

20

Ve'l-uḥṣūl istivā lāzım gelir.

Bināen ʿaleyh her cismiñ kendine maḥsūs ve maʿyin olan ṣıfat-ı iḫtiṣāṣı bir muḫaṣṣaṣıñ taḫṣīṣinden, bir müdbiriñ tedbīrinden nāşī olmaḳ vācib olur, o muḫaṣṣaṣ daḫī eġer cism olsa oña da kelām-ı ʿavdet eder ve eġer cism değilse fehuve'l-maṭlūb"

Soñra o mevcūd eġer(ḫāṣā) ḥay, ʿālim, ḳādir olmasa belki bunun ecsām-ı kāinata teʾṣīri feyz ve tabʿ-i ṭarīkiyle olsa yine vücūb-u istivā ḥaḳḳındaki elzām ʿavdet eder. Ve eġer muḫaṣṣaṣ ve müdebbir-i kāināt, cismin ġayrı olaraḳ ḥayat, ʿilm, ḳudret ṣıfatlarıyla muṭṭaṣıf bir mevcūd ise fehuve'l-maṭlūb"

Burası maʿlūmuñ olduḳda zerrāt-ı kāināttan her birisi ḳādir, hakīm, ʿalīm bir ilāhın vucūduna şāhid ṣādıḳ, ve vaḥdāniyet secāniyesini muḫbir-i nāṭıḳ olduġu ẓāhir olur.

Pederim (1) şeyḫ imām ziyāe'd-dīn ʿömer raḥmetullāhi ʿaleyh derdi ki:

"Her bir cevher-i ferdde ḳudret-i bāliġa-i seccāniye, ve ḥikmet ve raḥmet-i şāmile-i rabbāniyeye delālet eder. Envāʿ-ı delāil ġayr-ı mütenāhiye vardır."

Doġrudur. Çünkü her bir cevher-i ferdiñ iḥyāz-ı ġayr-ı mütenāhiyede ʿalā sebīli'l-bedel vukūʿu mümkün olduġu gibi güzellik ṣıfatı ġayr-ı mütenāhiye ile ʿalā sebîli'l-bedel ittiṣāfı da mümkündür.

(1)Faḫre'd-dīn-i Rāzīniñ pederi.

21

O ahvāl-i mikdāreden her birisi ise bitaḳdīri'l-vukūʿ bir sāniʿ hakīm-i rahīmiñ vücūduna iftikāre delālet eder.

İmdi bu nevʿ-i mübāhiṣ-i şerīfiye nihāyet olmadığı beyānāt ve iżāhāt-ı vākıāmızla vāsıl dereceye ṣebūt olmuştur. Riyāzet ve taṣfiye tarīkiyle isticṣāl-i hidāyet baḫṣine gelince:

Bu yol sāhilsiz bir deryādır. Sāir-i ilallāh onlardan her birisinin münhec-i ḫāṣṣı, bir meşreb maʿyini vardır. Nitekim mevlā-yı mütʿāl "ve küllü vecheti hüve mevlāhā" buyurmuştur. Şu esrār-ı ḫafiyeye ʿaḳıllar ermez. Fehmler ise o envārın meydanlarınıñ mübādīsinden bile ḫaberdār deġildir. Ehl-i taḥḳīḳ olan ʿārifler bunda öyle mübāhiṣ ʿamīḳa, ve esrār-ı daḳīḳa mulāḥaẓa buyurmuşlar ki çoḳ kimselerin fehmleri, o derece-i ʿāliyeye pek az teraḳḳī edebilmiştir.

Ḳavle celle celāluhū "Ṣırātalleẕīne enʿamte ʿaleyhim ġayri'l-maġḍūbi ʿaleyhim vele'ḍ-ḍāllīn"

İşbu muḳaddemātıñ ecel-i ʿaʿlī bir maḳam, bu merātibden aʿżam bir mertebe olamaz. Beyānāt-ı vaḳıāmıza vāḳıf olan merd-i basīre işbu hālet-i şerīfinin mübādīsine kesb itlāʿ imkān pezīr olur.

İmdi muḥaḳḳaḳdır ki sebḳ eden beyān ve īżāh ile işbu sūre-i şerīfinin nihāyetsiz mübāḥiṣi, ve ġayetsiz esrārı müştemil olduġu

22

Ve “bu sūre-i şerīfe on biñ mesʾeleyi müştemildir.” diyen kimse “küllemā” miṣdāḳınca mücerred sāmiʿīniñ añlayışına göre bir söz söylemiş bulunduġu ẓāhir olur.

****

Faṣl-ı ṯānī

Elfāẕ-ı ḳalīleden mesāil-i keṯīre istinbātı mümkün olduġuna delālet eder

Bir meşrūʿ-u āḫiriñ taḳrīri

“Eūẕu billāh” ḳavlimizden söze başlayalım.

İmdi deriz ki:

“Eūẕu” fiʿl-i mużārīʿ envāʿından bir nevʿidir. Fiʿl-i mużārīʿde envāʿ-ı fiʿilden bir nevʿidir. Ve “(billāhi) ḳavlindeki bā, bā-yı’ṣ-ṣāktır. Ve bu da ḥurūf-u cer envāʿinden bir nevʿidir. Ḥurūf-u cer daḫī envāʿ-ı ḥurūfdan bir nevʿidir.

(billāhi) deki laḥza-i celāle daḫī alā iḫtilāfü’l-ḳavleyn-i fīh, ya esmā-yı aʿlāmdan, ya esmā-yı müştekādan bir ism-i muīndir. Gerek ism-i ʿilm, ve gerek ism-i müştak bunlarıñ ikisi de ism-i muṭlaḳ envāʿından bir nevʿidir. Ulūm-u ʿaḳliyede ise ṯābit olmuştur ki cins bilinmedikçe nevʿin bilinmesi mümteniʿdir. Zīrā cins, nevʿin māhiyetinden bir cüzdür. Besīṭa

23

Yaʿni cüzʾi ʿālemiñ teallıḳi ise lābed-i mürekkebe ʿalemiñ teallıḳinden muḳaddemdir.

İmdi evvela— ismi, fiʿli, ḥarfi bilmedikçe {Eūẕu billāh} ḳavlimiziñ mefhūmu kemā yenbeġī bilinmek mümkün olamaz.

İşbu maʿrifet daḫī ismiñ, fi’lin, ḥarfiñ ḥudūd ve ḫavāsı ẕikr olunmadıḳça ḥāsıl olamaz.

Ve bunlarıñ ẓikrinden fāriʿ olduḳtan soñra ismī ism-i ʿulemā, ism-i müştekā, ism-i cinse taḳsīm; ve aḳsām-ı meẕkūreden her birini ḥudeyle, resmiyle, ḫavāsıyla taʿrīf etmek lāzım gelir. Bu taḳsīm ve tāʿrifinde fāriʿ olunca:

Lafẓatullāh, ism-i ʿilm midir? İsm-i müştaḳ mıdır? Müştaḳ olduġu taḳdīrde neden müştaḳdır? Bunlara dāir iżāhat verilmek Ve aḥvāl-i meẕkūreden her biri ḥaḳḳında ʿulemā-yı kirāmıñ ẕikr ve beyān etmiş olduḳları vucūh-u keṯīre dermeyān edilmek lāzım gelir.

Bir de ḥaḳīḳat fiʿl-i mutlaḳtan baḥṯ edilmek; ve andan soñra da aksām fiʿli ve ezān cümle fiʿl-i mużārīʿ ve bunun da hadyini, ḫavāsını aḳsāmını ve baʿde ʿale't-taḫṣīṣ {eūẕu} ḳavlimize müteallik olan mübāhiṯi ẕikr eylemek vācib olur.

Keẕālik ḥaḳīḳat ḥarf-i mutlaḳtan baḥṯ ile berāber ḥarf-i cerri, ve anıñ da ḥadyini, ḫavāsını, aḥḳāmını ve daha soñra bā-yı'ṣ-ṣākı ve anın da hadyini, ḫavāsını, ẕikr etmek lazım gelir.

İşte şu mübāḥiṯiñ tamāmına kesb-i vuḳūf edildiġi ḥalde "eūẕu billāh" ḳavlimize müteallik olan mübāḥiṯ-i lafẓiyeniñ tamāmına da

Vuḳūf-u ḥāsıl edilmiş olur. Muākidine işāret ettiġimiz şu mübāhiṯiñ ise cidden çoḳ olduġu ʿumūr maʿlumādandır.

Baḥṯiñ Dördüncü Mertebesi

İsm, fiʿil, ḥarf üç nevʿidir ki üçüde cins kelime taḫtında dāḫildir. Bināen ʿaleyh kelimenin de māhiyetinden, ḥaddinden, ḫavāsından baḥṯ etmek lazım gelir.

Andan başḳa bu maḳamda kelimeye şebîh baʿz şeyler daha var ki anlar da kelām, ḳavl, lafẓ, lüġat, ʿibāredir. Bināen ʿaleyh bunlarıñ da evvelā her birinden metāniye bunlar elfāẓ-ı müterâddifeden midirler? Elfâz-ı mütebâniyeden midirler? Nederler? Sânien elfâz-ı mütebāyineden olduḳları taḳdirde farḳları nedir? Buralardan baḥṯ olunmaḳ lāzım gelir.

Baḥṯiñ Beşinci Mertebesi

Şu kelimelerin eṣvāt ve ḥurūfdan ḥāsıl olduġunda şek yoḳtur. İmdi bu ḥalde ṣavtıñ ḥaḳīḳatinden, ve esbāb-ı ḥudūs ve vücūdunda baḥṯ etmek lāzım gelir.

Hayvanda ṣavtıñ ḥudūṯu ise maʿlumdur ki ṣadrdan nefsiñ ḫurūcu sebīniyledir. Demek ki evvelā müte'n-nefs olduġumuz nefsiñ ḥaḳīkatinden; ṯāniyen insanıñ alā sebīli'ż-żarūre müte'n-nefs olmasındaki

Ḥikmet nedir? Bu ṣavt ve ṣadā nefsiñ istidḫāli, veyāḫut iḫrācı sebeble mi? Ne sebeble ḥāsıl oluyor? Bundan da baḥṯ etmek lāzım gelir.

Bināen ʿaleyh mübāḥis daḳīḳa-i meẕkūreden baḥṯe girişmek ahvāl-i ḳalbi, raeyi, savtıñ hareketinin mebde-i evveli olan hicābī [perdeyi] batınıñ sāir ʿażālet-i muḥarrekesini, ḥancereyi, lisānı, şeftini, bilmekle iḫtiyāc mes eder.

Ve ḥarf, nefs ṣavtı mıdır? Yoḳsa ṣavte muġayyir olaraḳ ṣavtta mevcūd bir heyʾet midir? Bundan da baḥṯ etmek lāzım gelir. Bir de şübhe yok ki işbu ḥarfler ṣavtıñ

taḳdīʿinden tevellüd ediyor ve bu da ḥalḳta, lisānda, insanda, şeftinde, birṭaḳım muḫāric-i maḫṣūṣadan ʿibārettir. Bināen ʿaleyh o mübāḥiṣede baḥṣs etmek lāzım gelir. Ḥalbuki ʿilm-i teşrīḥ bilinmedikçe işbu mübāḥiṣiñ ḥarf ve ṣavte delāleti tamam olmaz.

Baḥṣiñ Altıncı Mertebesi

Ḥarf ve ṣavt, hāse-i semʿ ile, renkler, żıyālar hāse-i baṣarla; ṭuūm daḫī ḥāse-i zevḳ ile ḥis olunur keyfiyāt olup sāir keyfiyāt-ı maḥsūsada da ḥal bu minvāl üzeredir.

İmdi "bu keyfiyāt" birtaḳım envāʿidir ki cins-i vāḥid taḥtında dāḫildir; tamam māhiyetinde yekdiġerine mübāyinedir; aralarında levāzım-ı

26

Ḫāricīyeden başḳa müşāreket yoḳtur." denmek saḥīḥ olabilir mi? Deyü bu mesʾeleden de baḥṣ etmek lāzım gelir.

Baḥṣiñ Yedinci Mertebesi

Meşḥūrda keyfiyāt-ı maḥṣūṣa, envāʿ cins-i keyfden bir nevʿidir. Bināen ʿaleyh evvelā muḳāvele-i keyfden; ṣāniyen keyfiñ taḥtındaki envāʿa ḥamelī, cinsiñ envāʿi üzerine muḳavveliyet ve mecmūliyeti ḳabīlinden mi deġil mi? Bundan da baḥṣ etmek lāzım gelir.

Baḥṣiñ Sekizinci Mertebesi

Muḳavvele-i keyf, muḳavvele-i kem, muḳavvele-i nisbet, bunlarıñ üçü de ʿarżdır. Bināen ʿaleyh muḳavvele-i ʿarzında da, anın aḳsāmından, aḫḳāmından, levāzımından, tevābiʿinde baḥṣ etmek lāzım gelir.

Baḥṣiñ Dokuzuncu Mertebesi

ʿArż ve cevherin [mümkün] taḥtında duḫūlde müşterek olduḳları gibi mümkün ve vācib daḫī [mevcūd]uñ taḥtında duḫūlde müşterektirler. Bināen ʿaleyh [mevcūd]uñ vācib ve mümkün üzerine ḥamilī, cinsiñ envāʿı

27

Üzerine muḳavveliyet ve mecmūiliyeti ḳabīlinden midir? Yoḳsa levāzımıñ mevsūfātı üzerine muḳavveliyet ve maḥmūliyeti kabîlinden midir? Deyu levāḥıḳ vucūd-u ʿademden daḫī baḥṣ etmek lāzım gelir.

Maʿlūm olsun ki: Merātib-i meẕkūreyi mevcūdātıñ cüzʾiyātından her cüzde taṭbīka ḳalkışılacaḳ olursa, birṭaḳım mübāḥiṣ ġayr-ı mütenāhiye ḳapıları açılır ki insanın ʿaḳl ve idrākı o mübāḥiṣiñ çoġunu iḥātādan ʿāciz ḳalır.

İşte elfāẕ-ı ḳalīleden ʿulūm-u keṯīreniñ keyfiyet istinbātı şu īżāḥāt ve tafṣīlāt ile maʿlūm olur.

Faṣl-ı ṯāliṯ

İşbu sūre-i celīleden mesāil-i keṯīre istinbāṭı mümkündür dediġimizi taṣḥīḥi için bir meşreʿ-i āḫiriñ taḳdīri

****

Maʿlūm olsun ki biz bu kitābta mevzūʿ baḥṯ edeceġimiz bir mesʾeleniñ ṣıḥḥatine miṯāl on vech ile istidlāl edecek olursaḳ o vech ve delāilden her birisi başlı başına bir mesʾele demektir.

28

Andan soñra da o mes'ele ḥaḳḳında meselā beş şübhe naḳl ve ḥikāye edecek olursaḳ, işbu şübḥāt-ı ḫamseden de her birisi bi-nefsiḥā bir mesʾele müsteḳile olur. Baʿde şübḥāt-ı meẕkūrenin her birinden ikişer veya üçer vech ile cevāb verecek olursaḳ, o ʿucūbe-i ṯelāṯede üç mesele demektir.

Bir de meṯelā kelām-ı ʿarabda vārid olan elfāẕ ve lüġatten birisini mevzūʿ baḥṯ edipte bunuñ altmış maʿnāsı vardır ve o altmış vechde tafṣile beyān edersek, ḥaḳīḳatte altmış mes'ele daha meydāna ḳoymuş oluruz. Zīrā (mes'ele)niñ maʿnāsı mevzūʿ sual ve taḳrīrdir. Mes'eleniñ bundan başḳa maʿnası yoḳtur. İmdi mādemki şu vucūh-u sittīnden de her birisi böyle birer mevzūʿ sual ve taḳrīrdir; birer mes'ele-i müstakile demektir.

Burası añlaşıldı ya; imdi deriz ki: Biz ism ve fiʿle müteallik mübāḥiṯi naẕar-ı diḳḳat ve iʿtibāre alupta soñrada ifāli maʿlūm ve meẕkūre taḳsimiye müteallik olan mübāḥiṯe, bir de mevcūd ve maʿlūma ve kezā vācib ve mümküne, cevher ve ʿarża, mukavvele-i keyfe, ve bunuñ keyfiyet-i maḥṣuṣa ve ġayr-ı maḥṣūṣaya keyfiyet inḳisāmına, ṣavte, ṣavtıñ keyfiyet-i ḥudūṯuna, ve ṣavtı iḥdāṯ eden izālātıñ keyfiyetine müteallik mübāḥiṯe nuzūl ettiġimiz de işe fevḳe'l-ʿāde büyülterek bir bāb-ı vāsīʿ açmış oluruz.

Şu ḳadar ki biz kitāpta kelimeye, kelāma, ḳavle, lafza, ibâreye, müteallik olan mübāḥiṯten başlayaraḳ tā "Eūẕu billāh" ḳavlinde mevcūd

29

Olan envāʿ-ı ṯelāṯeye müntehī oluncaya dek yalñız isim ve fiʿl ve ḥarfiñ müteallik-i mübāḥiṯe, andan da esmānın, efʿālin, ḥurūfuñ taḳsimātına müteallik mübāḥiṯe nuzūl edeceġiz.

Hemen şu maṭlūb-u kerīme rihyāb-ı vusūl olmaġa bizi muvaffaḳ buyurmuş Allāhu teālā ḥażretleriniñ fażl-ı ʿumūminden ricā eyleriz.

30

Birinci Kitāb

“Eūẕu billāhi mine’ş-şeyṭāni’r-racīm” ḳavlinden müstenbiṭ olan ʿulūm beyānındadır.

Maʿlūm olsun ki şu kelimeden müstenbiṭ olan ʿulūm iki nevʿidir.

Nevʿi evvel— luġat ve iʿrāba. Nevʿi s̱ānī— ʿilm-i ʿusūl ve furūa mütealliḳ olan mübāḥiṣ̱tir.

Birinci kitābın ḳısm-ı evveli

Kelimeye müteallik olan mübāḥiṣ̱-i edebiye beyānında olup birḳaç bābı müştemildir.

Bāb- ı evvel

Kelimeye ve mücerrā-yı kelimede cārī olan elfāẕa müteallik mübāḥiṣ̱e beyānında olup birḳaç mesʾeleyi müştemildir.

Birinci Mesʾele

Maʿlūm olsun ki müdellevāt elfāẕ-ı taʿrīfte en mükemmel yol tarik-i iştiḳāḳtır. İştiḳāḳ daḫī iki nevʿidir.

31

İştiḳāḳ-ı esġar, iştiḳāk-ı ekber

İştiḳāḳ- esġar, sīġa-i māżī ve müstekbāliñ, ism-i fāiliñ, ism-i mefūluñ vesāir sīġalarıñ masdardan iştiḳāḳına denir.

İştiḳāḳ-ı ekber, çend ḥarften mürekkeb olan bir kelimenin lā-maḥāle inḳılābāt-ı ʿadīdeyi ḳabūl etmesinden ʿibārettir.

Bunuñ birinci mertebesi, kelimenin iki ḥarften mürekkeb olmasıdır. Ve böyle iki ḥarften mürekkeb olan kelime yalñız iki nevʿi taḳlīb ḳabūl eder. (min) ve (nim) gibi.

İkinci mertebesi kelimenin üç ḥarften mürekkeb olmasıdır.

(ḥamd) ḳavlimiz gibi ki işbu kelime taḳlībattan altı nevʿi taḳlībi kabūl eder. Şöyle ki: ḥurūf- s̱elāṣeden her biri kelime-i s̱elāṣe-i meẕḳūreniñ ibtidāsı olabildiġi gibi, Bāḳī ḳalan iki ḥarf daḫī teḳādīr-i s̱elāṣe-i meẕkūreden her birinden iki vech üzere vākīʿ

olmaḳ mümkündür. Üçüñ ikiye ḍarbından altı ḥāsıl olur. Bināen ʿaleyh kelimāt-ı ṣelāsiyātta vukūʿ olan işbu taklibāt altı vech üzere vuḳūʿ bulmaḳ mümkündür.

Üçüncü mertebesi— kelimenin rubāʿiyye olmasıdır.

(ʿaḳreb) ve (ṣaʿleb) ḳavlimiz gibi ki böyle dört ḥarfli kelimeler yirmi dört vech ile taḳlībi ḳabūl eder.

Şöyle ki: o ḥurūf erbaʿadan her biri kelime-i rubāʿiyye-i meżkūreniñ ibtidāsı olabildiġi gibi, ḥurūf-u ṣelāṣe-i bākiyeniñ daḫī taḳlibāttan

32

Altı nevʿi üzere vukūʿu mümkündür. Dördüñ altıya ḍarbı yirmi dört vech müfīd olur.

Dördüncü mertebesi kelimenin ḥamāsiye olmasıdır.

(sefercel) ḳavlimiz gibi ki bu yüz yirmi nevʿi teḳālibi ḳabūl eder. Şöyle ki o ḥurūf-u ḥamseden her biri meẕkūr kelime-i ḥamāsīyenin ibtidāsı olabildiġi gibi, işbu teḳādirin her birinde takrīr ve beyānı sebk ettiġi vechle ḥurūf-u erbaʿa-i bākiyenin de yirmi dört vech üzere vukūʿu mümkündür.

İkinci Mesʾele

Maʿlūm olsun ki iştikāḳ-ı esġar ḳolaydır, müteaddīdir. Meʾluftur. Ammā iştiḳāḳ-ı ekbere riāyet güçtür: Şöyle ki bayağı kelimāt-ı ṣelāṣiyeden başḳalarında iştikāḳ-ı ekbere riāyet mümkün deġil gibidir. Çünkü kelimāt-ı ṣelāṣiyeniñ teḳālibi altı vechi geçmez. Anıñ için añlarda iştiḳāḳ-ı ekbere riāyet sehldir. Ammā dörder ve beşer ḥarfli kelimelerin teḳālibi pek çok, ve bunlarıñ da ekṣeri mühmel ve ġayr-ı müstaʿmel olup, bināen ʿaleyh rubāʿiyāt ve ḫamāsiyatta iştiḳāḳıñ bu nevʿine yalñız alā sebīli'n-nedre riāyet olunur. Yoḳsa her vaḳit riāyet mümkün deġildir.

Kelimāt-ı ṣelāṣede daḫī cemīʿi-teḳālib mümkünesi muʿteber ve müstaʿmel

33

Olanlar pek az bulunur. Ekṣer kelimāt-ı ṣelāṣiyede teʿḳālib-i mümkünesinin baʿżıları müstaʿmel ise de baʿżıları mühmeldir.

Üçüncü mesʾele

Kelimeniñ tefsīri

Maʿlūm olsun ki kef ve lam ve mīmiñ terkībi bu ḥurūfuñ teḳālib-i mümkünesi ḥasebiyle ḳuvvet ve şiddet ifāde eder. Tekālîb-i meẕkūreden beşi muʿteber ve müstaʿmel olup biri de żāyiʿ ve mühmeldir.

Evvelkisi.— kef, lam, mim.

Söz maʿnāsına olan (kelām) işbu maddeden müştaḳtır. Kelām şiddetten ḫālī deġildir. Zīrā kelām, semʿī ḳarʿ ile anda teʾṯīr eder. İfāde-i maʿnā vāsıṭasıyla ẕihniñde de teʾṯīr eder. dahî bundan me'huzdur. (kelam) kâfın fethi ve lâmın sükûniyle yaraya denir. Cerḥ maʿnāsına olan (kellem) daḫī bundan me'ḫuzdur. (kellem) kāfiñ feṭḥi ve lāmıñ sükūnuyla yareye denir. Cerḥ daḥī cīmiñ żammıyla yārenin ismidir.

(kellemde)ise şiddet vardır.

(kelāʿİ'rāb vezninde ṭopraġı ḳalın olan yüze denir. Bu tesmiyeye de sebep o meṣellü arżın şiddetidir.

İkincisi.— kef, lam, mim.

Bu terkīb daḫī kūt-u müfīddir. Zārā kāmil, nāḳıstan aḳvādır.

Üçüncüsü. lam, kef, mim.

(leküm) Lāmıñ feṭḥi ve kāfıñ sükūnuyla yumruḳ ile urmaḳ,

34

Ve alī kavl bir ādemiñ göġsüne urmaḳ, yāḫut bir ādamı öte ḳaḳmaḳ maʿnāsınadır ki bundan da şiddetiñ maʿnāsı ẕāhirdir.

Dördüncüsü.— mim, kef, lam.

(bier-i mükevvel) bundan meʾḫüzdür. (mükel) kütüf vezninde bi'l-cümle ṣuyu çekilip iḫrāc olunmuş ḳuyuya denir.

(mükevvel) ḳuūd vezninde ḳuyunuñ dibinde "mekle" denilen ṣu olmaḳ maʿnāsınadır.

(mekle) mīmiñ feṭḥi ve żammı ve kāfıñ sükūnuyla ḳuyunuñ dibinde irkilip birikmiş su maddesine denir.

(mükevvel) ṣabūr vezninde içinde "mekle" denilen ṣu olan ḳuyuya denir. Ve şol ḳuyuya da denir ki ṣuyu azalmaġla etrāfından azca azca irkilip bir miḳtārca dibinde müctemīʿ ola. Bu mādde daḫī maʿnā-yı şiddeti müteżammındır. Zīrā ḳuyu bu ḥāle gelince ṣuyūnuñ vürūdu mekrūh ve bināen ʿaleyh vürūdunda bir nevʿ-i şiddet ḥāsıl olur.

Beşincisi.— mim, lam, kef.

"Meleketü'l-ʿacīn ve emleketü'l-ʿacīn" denir. Melek, mīmiñ, feṭḥıyla ḫamīri kuvvetle özleyerek yoġurmak maʿnāsıdır. İmlāḳ ve temlīk daḫī bu maʿnāya gelir.

(ʿacīn) emīr vezninde yoġrulmuş şeyʾe denir. Ḫamīr gibi.

(ʿacīn) ʿaynıñ feṯḥi ve cimiñ sükūnuyla yoġurmaḳ maʿnāsıdır. Temlīkin daha başḳa maʿnāları da vardır. Kezālik "imlāk" daḫī diġer maānīde de istiʿmāl olunur.

35

Ez cümle imlāḳ, hemzeniñ kesriyle bir adama ḫātūn tezvīc eylemek maʿnāsına müstaʿmeldir. Bir de emr-i taṭlīḳ maḥalinde istiʿmāl olunur. "Melekü'l-insān" kavli de işbu maddeden meʿḫüzdür. Zīrā melek daḫī bir nevʿi ḳudrettir.

"emleketü'l-cāriyet" kavlinde de ḳudret, derkārdır. Zīrā baʿlıñ ḳudreti cāriye üzerine teallük eder.

"baʿl", bānıñ feṯḥi ve ʿaynıñ sükūnuyla bir şeyʾin sāḥib ve mālikine denir. Zevc ve zevceye de iṭlāḳ olunur.

Dördüncü Mesʾele

Kelime, lafẓī baʿżen lafẓa-i vāhide de istiʿmāl olunur da anıñla baʿz iczāsı baʾzı iczāsına mürettebat olan kelām keṯīr murād olur.

Serāpā bir ḳasīdeyi "kelime" tesmiye edişleri gibi.

"Kelime-i şeḥādet" "kelime-i ṭayyibe-i ṣādıḳadır" denmesi de bu ḳabīldendir. Çünkü mücāz, iştirāktan evvelī olduġundan bildik ki mürekkebe (kelime) itlāḳı mücāzdır. Ve bu daḫī iki vechten nāşīdir.

Vech-i evvel.— muḥaḳḳaḳdır ki mürekkeb ancaḳ müfredāttan terekküb eder. Bināen ʿaleyh kelām-ı mürekkebe "kelime" itlāḳı cüzʾüñ ismini külle itlāḳ ḳabīlinden olmuş olur.

Vech-i ṯānī.— yine muḥaḳḳaḳdır ki kelām-ı keṯīriñ baʿzı iczāsı

36

baʿzı iczāsına mürettebāt olunca anıñ için bir nevʿi vaḥdet, ḥāsıl olur. Bināen ʿaleyh o kelām-ı keṯīr şu vucūh-u irtibaṭta müferrede şübhe olmuş olur. Müşābehet ise ḥüsn-ü mücāz esbābından birisidir. İşte bu sebepten nāşīdir ki kelām-ı ṭavīle "kelime" lafẓī itlāḳ olundu.

Beşinci mesele

Ḳurʿān-ı kerīm nātık olunduġu üzere "kelime" lafzī diğer iki mefhumda da istiʿmāl olunmuştur.

Mefhūm-u evvel.— ḥażret-i ʿīsā ʿaleyhi's-selāma "kelimetallāh"denir. Bu itlāḳ daḫī ya cenāb-ı risāletmaāblarınıñ ḫilḳat ve fiṭratı belā eb, hemen (kün) emr-i şerīfiyle

vücūd bulduġuçündür. Yāḫūt kelime nasıl zamān-ı ḳalīlde hādis oluyorsa ḥażret-i ʿīsā daḫī öyle zaman ḳalīldir. Kühvâre zīb hudūṯ ve vücūd olduġuçündür.

Mefhūm-u ṯānī.—Allāhu zü'l-celāl, ifʿāl ḥikmet mālını kelimāt, tesmiye buyurmuştur. Nasıl ki (Ḳul lev kāne'l-baḥr midāden likelimātı rabbī le nefide'l-baḥru ḳable en tenfede kelimātu rabbī) ʿāyet-i celīlesinde meẕkūrdur.

Bundaki sebep daḫī mesʾele-i rābiāda beyān olunan vechindir. Yaʿni lafẓ kelimeniñ maʿnā-yı mevzūʿu lehi birdir. Gerek cenāb ʿīsā ve gerek fiʿl-i hüdāya kelime itlāḳı ya mecāz-ı mürsel, yāḫud istiāre-i maṣraḥa ṭarīkiyledir. Vallāhu aʿlem.

37

Altıncı mesʾele

Ḳavl

İşbu terkīb teḳālib sittesi ḥasebiyle ḥareket ve ḫafta delālet eder.

Evvelkisi. —kaf, vav,lam.

Ḳavl, bu maddeden meʾḫuẕdur. Bunda ise haft derkārdır. Zīrā kavlin lisān üzerine cerbānı emr-i sehldir. Mütercim-i faḳīr der ki: Ḳāmusuñ beyānına göre kavl, kāfın fethi ve vāvıñ sükūnuyla söze denir. Gerek tam ve gerek nāḳıs olsun.

Ḳavl, vücūh-u ʿadīdeye iṭlāḳ olunur. Eẓher-i nātıḳ, vāsıtasıyla ḫārice ibrāz olunan hurūftan mürekkeb, lafẓdır. Gerek müfred gerek cümle olsun. Buña fārisīde seḫn, türkīde söz denir. Nefs-i insānīde ḳable'l-ibrāz metṣūr olan söze de "kavl" itlāḳ olunur. Vücūh-u sāiresideki kütb-ü lüġatta mesṭūrdur. [intihā]

İkincisi. — kaf,lam,vav

Kılv, bu maddeden meʾḫuzdur.

Kılv ḳāfıñ kesresi ve lâmın sükūnuyla ḥimār-ı vaḥşiye denir. Oña (kılv) denilmesi ḫafīfi'l- ḥareke olmasından nāşīdir. ʿArab "şey'i kılv" dır ki ḫafīf demektir. Ḳılvlı , daḫī yüksek uçan ḳuşa denir.

Üçüncüsü. vav,ḳaf, lam.

38

Vaḳl, vaʿl demektir.

Vaḳl, cebl vezninde daġa çıḳmaḳ bābında ḳuvvī ve tavana insan ve hayvana denir.

Vaʿl, vāvıñ feṯıyla feles, ve vaʿl, kütüf vezninde ve vaʿl, deil vezninde daġ keçisiniñ tekesine denir. Ve vaʿl , masdar olur ki yükseġe çıḳmaḳ maʿnāsına müstaʿmeldir.

Vaḳl, daḫī naḳl vezninde daġa çıḳmaḳ maʿnāsıdır. Birisi daġa çıktıġında "tevḳıl fi'l-cebel" denir.

Dördüncüsü. —vav, lam, kaf.

Valaḳ, ḥalaḳ vezninde sürʿat eylemek maʿnāsınadır.

Ve āhestece dürtmek, kılıçla urmak, bir düziye gitmek, bir düziye yalan söylemek maʿnālarında da müstaʿmeldir.

Ḳāmūsuñ beyānına göre (iẕā telakkūne biʿl-sīnetiküm) ḳavl-i kerīmi daḫī bu bābdandır ki tānıñ fethi ve lāmıñ kesriyle "tesriūne'l-keẕb" demektir. Sāḥib-i tefsīr der ki bu kavl-ʻ kerīm (iẕā telakkūne biʿl-sīnetiküm) daḫī oḳundu. Maʿnā-yı şerīfi " taḥaffūn ve tesreūn" demektir.

Beşincisi.— lam, vav, ḳaf.

Luvḳ, lāmıñ żammıyla kaymaġa ,yāḫut tereyaġına denir. Bir kavle göre ḳaymaḳla yaḫut tere yaġıyla tāze ḥurmadan, yaḫut sāfī yaġla tāze ḥurmadan müretteb ṭaāma denir.

39

Telvīḳ, tereyaġıyla ṭaāmı ıṣlāḥ eylemek maʿnāsınadır. Naṣıl ki ḥadīs-i şerīfte gelmiştir. "lā ekelü't-taāmı illā māluklī" Ey iʿmaleti'l-yed fī taḥrīke ve telyīḳa ḥatta yeṣleh.

Altıncısı.—lam, kaf, vav.

Laḳve, ki ʿiḳābıñ ismidir; bu maddeden meʾḫuzdur. ʿİḳābe (laḳve) denilmesi ḫiffetinden ve sürʿat ṭayranına nāṣīdir. Ḳāmūsta der ki "laḳv, laḳve" lāmıñ fethi ve kesriyle dişi ṭavşancıl ḳuşuna, yāḫud çapın ve çālān olanına denir."

Yedinci mesele

İbn-i cinnī raḥmetullāh demiş ki:

(lüġat) söyleştim maʿnāsına olan (laġvet) maddesinden meʾḫuẕ fiʿle der ki aṣlı lüġattir. Āḫirindeki he-i vavdan ʿavaẕdır.

Mütercim-i faḳīr der ki.

Ḳāmūs-u şāriḥiniñ beyānına göre aşıl (laġv) ḳuş cıvıltısına mevẓūʿudur. Baʿde mefhumsuz beyhūde kelāmda istiʿmāl olundu. Soñra tavsīʿle muṭlaḳ kelāmda müstaʿmel oldu. Her ḳavmiñ kendi lisānları üzere olan kelāma (lüġat) itlāḳı maʿnā-yı mevẓūʿundan yāḫut ẕikr olunan maʿnā-yı mecāzden meʾḫuzdur. [intihā]

Lüġatiñ lağī yelġīden geldiġi daḫī menḳūldür. Ḥattā (ve iẕā mervā bi'l-laġv merv ikrāme) āyet-i celīlesinde vākiʿ (laġv) daḫī bundan meʾḫuzdür.

40

Yine mütercim-i faḳīr der ki:

Ḳāmūs beyānına göre "laġy" fetī vezninde laġv gibi beyhūde ve bī-maġy şey£e denir.[intihā]

İbn-i cnī (kelime ile (ḳavl) da iştiḳāḳ-ı ekbere iʿtibār etmiş de (lüġat)da oña iʿtibār etmemiştir. Halbuki iştiḳāḳ bunda da ḥāṣıldır.

Şöyle ki:

Birincisi.—lam, ġayın, vav.

Bi'l-edā beyān olunduġu vechle lüġat kelimesi bu maddeden meʾḫuz olduġu gibi kelām lüġat, ve ʿamel-i laġv daḫī bu maʿnādan alınmıştır.

İkincisi.—lam, vav, ġayın.

Mütercim der ki:

Ḳāmūsuñ beyānına göre (laġv) sevġ vezninde bir şeyʾi aġızda öteberi yuvarlayıp döndürdükten soñra atmaḳ ve bir adama daḫī mülāzemet etmek maʿnālarına müstaʿmeldir. [intihā]

Üçüncüsü.—ġayın, lam, vav.

Ġalv, semʿū vezninde ḥady-i tecāvüz etmek maʿnāsınadır ki ʿarabıñ "felānıñ şevşīde ġalvi vardır." deyişleri bu maʿnādan meʾḫuzdur. (ġalve)de bu maʿnādan meʾḫuzdür.

Ġalve, temre vezninde oḳ atımı mesāfeye denir.

Dördüncüsü.— ġayın, vav, lam

Mütercim-i faḳīr der ki:

41

Ḳāmūsuñ beyānına göre ġavl, ġaynıñ ẓammıyla sebep helāḳ olan şeyʾe denir.[intihā]

(lā fīhā ġavl) kavl-i kerīmi bu maʿnādan meʾḫuzdür.

Beşincisi.— vav, ġayın, lam.

ʿArabıñ “felā evġal fī keẕā” deyişleri bundan meʾḫuzdür.

Mütercim-i faḳīr der ki: Ḳāmūsuñ beyānına göre vaġl, vāvıñ fethi ve ʿayn-ı muʿcemeniñ sükūnuyla zaīf ve nāḳıṣ ve bī ʿiʿtibār ve her ḫuṣuṣta devn-i himmet ve muḳaṣṣır adama denir.

Aġval, eyġāle’d-dīn fiʿl-i māẓīdir. Eyġal, hemzeniñ kesriyle pek īrāḳ gitmek ve bir adamı ʿaceleyle bir yere ṣoḳmaḳ maʿnālarınadır.[intihā]

Altıncısı.—vav, lam, ġayın.

“Velġi’l-kelb fīʾl-enāʾ” ḳavli bundan meʾḫuzdür.

Mütercim-i fakīr der ki: Ḳāmūsuñ beyānına göre “valġ” vāvıñ fethi ve ẓammı ve lāmıñ sükūnuyla ve “vulūġ” ḳuūd vezninde ve “velġān” feṭḥātla köpek ḳısmī diliniñ ucuyla ḳaptan bir şey içmek, ʿalī ḳavl dilini ḳapa, ḳoçaġa soḳup yalamaḳ maʿnāsınadır.[intihā]

Sekizinci mesele

Lafẓ

Ẓannederim ki ifāde-i maʿnā eden bu esvāt ve ḫurūfa (lafz) itlāki ʿalā sebīli’l-mücāzdır.

42

Çünkü bu esvāt ve ḫurūf, nefsiñ dāḫil sadırdan ḫārice iḫrācında ḫādiṯ olur.

Şöyle ki insan müteneffis olduġu nefsi dāḫil ṣādırdan ḫārice çıḳarırken ibtidā-yı muḥābis maʿyine de ḥabs eder. Soñra o ḥabsi izāle eyler ve derḥāl ḥarfler belli olmaġa ve ses işidilmeġe başlar. Ve taʿbir-i āḫirle bu mütellaffıẓ olduġumuz ḥarfler nefsiñ āḫir zaman ḥabsinde ve evvel zaman itlāḳında tevellüd eder.

Elḥāsıl lafẓıñ asıl mazâ-yı mevżūʿu lehī (ramī) dir ki atmaḳ demektir. Ve bu maʿnā-yı ramīñ işbu eṣvāt ve ḫurūfta ḥusūlü daḫī iki vechtendir.

Vech-i evvel— insan, ḫurūf ve eṣvātı iḥdās eden nefesi dāḫil sadrdan ḫārice atar ki bu da iḫrāctan ʿibārettir. Lafẓ daḫī şu tekellüm ettiġimiz kelimātıñ ḥudūsune sebeptir. Bināen ʿaleyh işbu kelimāta şu sebepten nāṣī ism-i lafẓ itlāḳ olundu.

Vech-i şānī: ------- muḳaḳḳaḳtır ki ḥurūfuñ tevellüdüne sebep o havā-yı maḥbūsuñ dāḫilden ḫārice lafẓ ve remīdir. Bināen ʿaleyh insan gūyā ki şu ḥarfleri dāḫilden ḫārice atıyormuş gibi olur. Müşābehet ise mecāz esbābındañ birisidir.

Dokuzuncu mesele

ʿİbāre

ʿİbāreniñ terkībi (ʿayın, be, re) maddesinden meʾḫuzdur.

43

Bu madde daḫī teḳālîb-i sittesinde ʿubūr ve intiḳāl maʿnāsını ifāde eder.

Evvelkisi.— ʿayın, be, re.

Bu madde bir ḥalden bir ḥāle tecāvüz eylemeġe mevżūʿdur. Bu maʿnādandır ki ʿubūr maddesi şuyu tecāvüz eylemekte keṣīri'l-istiʿmāl oldu. Gerek sebāḥat ve gerek sefīne ve devāb ve ḳıntara olsun. İşte " ʿibāre" ki lisān-ı mütekellimden seme-i sāmia ʿābir olan kelām olacaḳtır Bu maddeden müteferriʿdir.

Zīrā insan bir ḥarften diġer ḥarfe intikāl etmedikçe ʿibāre ile tekellüm edemez. Gūyā mütekellimiñ tekellüm ettiġi ʿibāre vasıtasıyla maʿānī kendi zihninden sāmiʿin zihnine intiḳāl eder.

Ve dema maʿnāsına olan (ʿibret) daḫī andan münşeabdır. Zīrā dema ki işiñ ḫūnīn demektir. Çeşmiñ dāḫilinden ḫāricine sāyil ve münteḳil olur.

Ve (ʿibret) ki maʿrifet-i müşāhidden müşāhid olmayana vesile-i teveṣṣül olan ḥāletten ʿibārettir. Bu da madde-i meẕkūreden müteferri'dir. Zīrā bunda da şāhitten ġāibe intikāl vardır. Maʿber ki minber vezninde köprüye denir. ; bu da madde-i meẕkūreden meʾḫuzdur. Zīrā insan bu vāsıta ile deniziñ yāḫut nehriñ öte yaḳasına geçer.

Ve taʿbir ki ruʿyānıñ ẓāhirinden bāṭınına ʿubūrdur, andan müteferriʿdir. Zīrā insan ʿālem-i menāmda gördüġü şeylerden meānī-i ġāibeye intiḳāl eder.

44

İkincisi.— ʿayın, re, be.

ʿArab ki ʿacemiñ ġayrısına denir. Ṣayf ve şitā mevsimlerinde başḳa başḳa maḥallerde naḳl ve rıḥletle pek çok intiḳālātta bulunduḳları cihetle arab tesmiye olunmuştur.

"Falan iʿrab fī kelāme" ḳavlide bundan münşeibtir. Zīri'l-faẓ ḳable'l- iʿrāb mecḥūl olup oña iʿrāb dāḫil olunca mecḥūliyetten maʿrifet ve beyāna münteḳil olur.

Li’l-mütercim— ḳāmūsuñ beyānına göre iʿrāb hemzeniñ kesriyle bir şeyʾiñ ḥaḳīḳatini iẓhār ve ʿayān eylemek ve kelām-ı arabta laḥn ve ḫatā etmeyip feṣāḥat üzere ḳavāid-i naḥviyeye riāyetle söylemek maʿnāsınadır.

“Yeḳālü iʿrābı kelāme ey efṣaḥ ve lem yelḥan fīh” intihā

Üçüncüsü.— be, rı, ʿayın.

ʿArabıñ “birʿu fī keẕā iẕā tekāmül ve tezāyid” ḳavli bundan meʾḫuzdur.

Ḳāmūsuñ beyānına göre “berāat” semāḥat vezninde ve (burūʿ) ḳuūd vezninde bir ādem ʿilm ve şecāat muḳavvelesi evṣāfta fāiki’l-eḳrān olmaḳ ve ʿalī kavl cemāl ve faẓīlet gibi her vaṣfta tām ve kāmil olmaḳ maʿnāsınadır. İntihā

Dördüncüsü.— be, ʿayn, re.

45

Baʿr bānıñ fetḥi ve ʿaynıñ sükūnu ve fetḥiylede deve ve ḳoyūn ve keçī ve kısmının ahu ḳısmınıñ tersine denir. Dāḫilden ḫārice münteḳil olduġuçün baʿr tesmiye olunmuştur.

Beşincisi.-------- re, ʿayn, be.

Ḳorḳuya “ruʿb” denilmesi ḫavfıñ ḫudūṣunda insan, ḥalden ḥāle münteḳil olduġu içindir.

Altıncısı.-------- re, be, ʿayn.

Raʿb, rānıñ fethi ve bānıñ sukūnuyla ḫāneye, maḥalleye, ḳonaġa denir.

Nās daimā bir ḫāneden diġer ḫāneye, bir maḥalleden diġer maḥalleye, bir ḳonaḳtan diġer ḳonaġa naḳl edindiġinden ḫāneye, maḥalleye, konaġa raʿb denildi.

Onuncu mesʾele

Naḥviyūnuñ ekṣeri “kelime kelāmıñ gayrıdır. (kelime) lafẓa-i müferrededir.

(kelām) cümle-i müfīdedir.”demiş.

ʿUṣūliyūnuñ ekṣeride kelime ile kelām beyninde maʿnāca farḳ olmadığı ve ikisinden her biri müferrīdi de, mürekkebī de mütenāvil olduġu reʾyinde bulunmuştur.

İbn-i cinnī, bu bābta naḥviyūna uyup mütekellimīniñ kelāmını istibād eyledi.

Ammā ben, ibn-i cinnīniñ kelāmında sībeveyhiden menḳūl “kelām, cümle-i tāmaya muḫtastır.”

46

Sözünden başḳa bir ḥuccet-i ḳuvviye göremedim. Vāḳıā ibn-i ḥabnī kelime ve kelām arasındaki farḳ maʿnevīye dāir sibeveyhiñ şu sözünden başḳa daha birçoḳ sözler īrād etmiş ise de anlar ġāyet żaīf şeylerdir. Kelime ile kelām arasında maʿnāca farḳ yoḳtur diyen usūliyūn bu mesʾelede birḳaç vech ile iḫticāc eylediler.

Vech-i evvel— kelām ki Türkçesi söz demektir.

Ḫars yaʿni dilsizliġe ve bir de sükūta żad olan şeydir diye aḳla müttefiḳ ve muḫteddir. Kelime-i vāhide ile tekellüm ise ḫars ve sukūta żaddır. Bināen ʿaleyh kelime-i vāḥide daḫī kelāmdan maʿdūd olmuş olur.

Vech-i ṯānī— kelime, kelimden müştaḳtır ki biʿl-āde beyān olduġu vechle cerḥ ve teʾṯīr maʿnāsınadır. Kelime-i vāḥide işiden kimse ise maʿlūmdur ki o kelimeniñ maʿnāsını fehm eder. Demek ki bunda da ma'ʿnā-yı teʾṯīr, ḥāsıldır. Öyle ise kelime-i vāḥid daĤī kelāmdan maʿdūd olmaḳ lāzım gelir.

Vech-i ṯāliṯ— Felān şu kelime-i vāḥideyi tekellüm etti." Felān şu kelime-i vāḥideden başḳa tekellüm etmedi." denilmek ṣaḥīḥ olur ki şu istiʿmāliñ ṣıḥḥati kelime-i vāḥideniñ de kelām olduġuna delālet eder. Yoḳsa böyle denilmesi ṣaḥīḥ olmamaḳ lāzım gelir.

47

[1] On birinci mesʾele

[2] On ikinci mesʾele

On üçüncü mesʾele

Lafẓ-ı kelime vü kelām, mühmeli mütenāvil midir?

Yaʿni elfāz-ı mühmele ve ġayr-ı müstaʿmeleye de kelime ve kelām denir mi denmez mi?

Kimi mütenāvildir yaʿni mühmelede söz maʿnāsına olan kelime ve kelām itlāḳ olunur zīrā "şu kelām, mühmeldir. Bu kelām, müstaʿmeldir." denilmek ṣaḥīḥ olur. Ve keẕā "felān ġayr-ı mefḥūm bir kelām tekellüm eyledi. Yaʿni müelli añlaşılmaz bir söz söyledi." denilmek daḫī ṣaḥīḥ olur. Bir de lafẓ müstaʿmel gibi lafẓ-ı mühmel daḫī kulaġa teʾṯīr ede geldiġinden lafẓ-ı mühmele maʿnā-yı teʾṯīr ve kelām ḥāṣıl olmuş olur.

Kimi de kelime ve kelām itlāḳı müfīd olan söze maḳṣūrdur.

Müfīd olmayan söze kelimede, kelām da denmez, çünkü bu ḳāide-i iʿtibār olunmayacaḳ olsa eṣvāt-ı ṭayyūre yaʿni ḳuşların cıvıltısına da kelime ve kelām demeyi tecvīz etmek lazım gelir.

---

[1] [2] iḫtilāf-ı meẕkūr üzerine pir mesʾele-i faḳhiye tefriʿ ettiġini ḥażret-i müfessir işbu on birinci ve on ikinci mesʾelelerde tafṣīl ve īżāḥ buyurmuş ise de mütercim-i faḳīr anı tay eyledi.

48

On dördüncü mesʾele

Maʿnā-yı delālet eder bir terkīb ile müterekkib, esvāt ḥāṣıl olduḳ da, şu ḳadardır ki o terkīb, terkīb-i żaʿy deġil de terkīb-i tabīġī olsa, o meselli eṣvāta kelime ve kelām tesmiye olunur mu? Meṣelā insan vecʿi ıṣṭırāb, ya rahat ḥalinde yāḫut bir maddeden iẓḥār ḥüzn ve melāl eyledik de "āḫ, ūḫ" dediġi gibi bir kimseden nā-maʿḳūl bir ḥareket ṣudūr ettik de daḫī anı istikrāhla "āḫ böyle ettiñ? Āḫ ādem niçūn söz diñlemezsin?"der.

Öksürürken de "öh öh" der. İşte bunlar bir ṭaḳım esvāt-ı mürekkebe ve ḥurūf-u müellefedir ki vāḳıā maānī-i maḥsūsaya delālet ederler; lakin bunlarıñ medlūlāıına delāletleri vazʿī deġil, tabiīdir. Anınçün bu meṣellü seslere de acaba kelimāt denilir mi?

Kezalik ḳaṭā denilen ḳuşuñ sesi kataya laḳlaḳıñ sesi laḳlaḳa benzer. İmdi bu meṣellü seslere de ayā kelimāt-ı tesmiye olunur mu? diye bunda ehl-i lisān iḫtilāf etmiştir. Faḳaṭ ben iki ṭarafta da bir huccet-i muʿtebere göremdim.

Bu baḥṣiñ fāidesi mesʾele-i ātiyede ẓāhir olur.

Meselā birisi dese ki "eġer bir kelime duyarsam ʿabdim ḥar olsun." Soñrada şu sesle mesellü bir ses işitse, o kimsenin üzerine hınṣ ve bir tertip eder mi etmez mi?

49

On beşinci mesʾele

İbn-i ḥabnī "lafẓ (kavl) kelām-ı tāmmede, kelime-i vāḥideye de alī sebīli'l-ḥaḳīḳa itlāḳ olunur. Ammā lafẓ kelāmıñ itlāḳı cümle-i tāmmeye, ve lafẓ kelime-i müferrede maḳṣūr ve maḫṣūṣtur." dedi.

Mā beynī farḳta ibn-i habnīniñ ḥāsıl-ı kelāmı şu oluyor ki ānifā beyān olunduġu vechle (kavl) maddesiniñ terkībi ḫaft ve suḥulete delālet eder. Bināen ʿaleyh (kavl) kelime-i vāḥideyi de mütenāvil olmaḳ lāzım gelir. Kelām maddesiniñ terkībine gelince: bu terkīb daḫī teʾṣīr ifāde eder. Ve teʾṣīr ise cümle-i tāmmeden başḳasında ḥāsıl olamaz. Şu ḳadar ki bu istidlāl kelime lafẓıyla dūçār eşkāl olur. Bu eşkālle

taḳviyet veren şeylerden birisi de şāiriñ “ ḳultü lehā faḳḳī feḳālet ḳānī” ḳavlinde maḥbūbesiniñ mücerred (ḳād) deyişini (ḳavl) tesmiye etmiş olmasıdır.

On altıncı mesʾele - yine ibn-i cinnī demiş ki:

(ḳavl) lafẓı mecāzen iʿtikādāt ve ārā maʿnāsına istiʿmāl olunur. “felan yeḳūl beḳūl ebī ḥanīfet ve yeẕheb ilā kavl-i melek.” denir.

Görmez misin ki meṣelā ru’yetillāhıñ sıḥḥatini sorduġun bir kimseden “ruʾyet bārī cāiz deġildir.” cevābını alsañ oña “bu muʿtezileniñ

50

Kavlidir.” Sözüyledir red cevāp edersin de taʿsif yolunu iltizām etmedikçe “bu muʿtezileniñ kelāmıdır.” demezsin.

On yedinci mesele

(ḳāl) lafzı itsāʿ ve mecāz üzere nuṭḳuñ ġayrıda da istiʿmāl olunur.

Kāle ebū’n-necm

Kāl lehe’ṭ-ṭayr tekaddüm rāşiden Anın lā terciʿ illā hāmiden

İmmā maʿnāsınada istiʿmāl olunur.

Şiʿr

Ve ḳālet lehe’l-ʿaynen semīan ve ṭāat

Vaḥder tā kâldır limâ yeṣḳab

Delālet maʿnāsına da müştemildir.

Şiʿr

Emṣelāi’l-ḫavż ve ḳāle ḳatınī

Mihlen ve ravīden ḳad melāt bātınī

Esteīẕü billāh (innemā ḳavlinā lişeyʾi iẕā eradnā in neḳūl lehū kün feyekūn)

Ve ḳavle teālā (feḳāle lehā ve li’l-arż ietyā ṭavʿan ev kerhen kāletā āteynā tābiīn) āyet-i kerīmelerindeki (ḳavl) daḫī bu babtandır.

On sekizinci mesʾele

Kelām-ı nefsīyi inkār edenler kelām, ḳavl, şu telaffuẓ ve tekellüm ettiġimiz elfāẓ ve kelimātıñ ismidir diye ittifāḳ etmişlerdir.

51

Kelām-ı lafẓīden başḳa bir de kelām-ı nefsīyi iṯbāt edenler daḫī elfāẓ ve kelimāt-ı meẕkūreniñ medlūli olan maʿnā-yı nefsānīyede hem kelām, hem de kavl denildiġine ittifāḳ ve bu bābta kurʿān ile, eṯerle, şiʿr ile iḥticāc eylemişlerdir.

Kurʿāndan ḥuccetleri (vallāhu yeşhed inne'-l münāfiḳīne lekāẕibūn) naẓm-ı celīlidir.

Cenāb-ı perverdigār "münāfiḳlar [yā muḥammed muḥaḳḳaḳ sen Allāh'ıñ rasūlüsün]diye şehādet ederler. Allahʿta seniñ muḥāḳḳaḳ anıñ rasūlu olduġuna şehādet eder. Ancaḳ Allah münāfiḳlarıñ bu şehādetlerinde taḥkīḳan kāẕip olduḳlarına da şehādet eyler." Meʾl menīfini müteżammın bir āyet-i celīle inzāl buyurmuştur. münāfiḳīn ise ẓāhirdir ki lafẓda kāẕip deġil idiler. Zīrā anlarda lafẓan ve lisānen ḥażret-i benī ekrem sallallāhu ʿaleyhi ve sellem efendimiziñ ḥaḳ peyġamber olduġunu iḳrār ederler idi ki işbu iḳrār ve iḫbār lafzı ve lisānı da ṣādıḳ ederler.

Ḥalbuki ānifen beyān olunduġu vechle cenāb-ı ḥaḳ anlarıñ kāẕip olduḳlarını bildiriyor. Bināen ʿaleyh münāfikīniñ yalanlarını kelām-ı lafẓiden başḳa bir kelāmda aramaḳ lāzım gelir ki o da ancaḳ kelām-ı nefsīdir. Eṯerden ḥuccetleri, ḥażret-i ʿÖmer'in "raḍıyallāhu ʿanh" yevm-i seḳīfede (künte zevrat fī nefs kelāmen fesebḳīnī ebūbekr)deyişidir.

Mütercim-i faḳīr der ki:

İbn-i eṯīriñ(elkāmil) nām tāriḫinde mesṭūr olduġuna göre işbu kelām ʿömer yevm-i seḳīfede beyne'l-aṣḥāb cereyān eden mübāheṯe-i

52

maʿrūfe ve münāzia-i meşḫūreye dāir meşār-ı ileyhiñ müeḫḫiren zaman ḫilāfetinde irāde ettiġi bir ḫutbeden meʾḫūzdur.

Ḥażret-i ʿömer işbu ḫutbesinde ensār-ı kirāmıñ irtiḥāl ḥażret-i risāletpenāhı kevnī birisini namazda imāmet ve müsned neşīn ḫilāfet etmek için medīne-i münevverede vākiʿ "seḳīfe-i benī sāide" nām mevzuʿda toplanıp aḳd-i encümen meşveret ettikleri duyulunca icle-i aṣḥābtan ḥażret-i ebū bekri'ṣ-ṣıddīḳ" ve "ebū ʿubeyde bin el-cerrāḥ" raḍıyallāhu ʿanhumā ile birlikte mahal-i cemiyyete varıp bunların da cereyân eden muhāvere-i meşḫūreyi müeḫḫiran bi'l-münāsebe naḳl ve ḥikāye buyurduḳları ṣırada şu vechle irāde-i kelām edip demiş ki:

"O aralıḳ bende nefsimde taḥsīn ettiġim bir sözü söylemeġe birḳaç kere davrandım ise de Ebūbekr "hele sen ṣabr et dur" diyerek baña teennī ve terk-i istiʿcāl ile emir

eder. Ve żamīrimden geçeni bilirmiş gibi her defāsında benim söylemek istediğim şeylerden birisini terk etmeyip ʿaynıyla ānı ve belkide andan aḥsenini söylerdi.”

****

Kāmūsuñ beyānına göre [tezvīr] bir nesneye ḳavām ve iʿtidāl ve istikāmet ve yermekle anı taḥsīn ve tehzīb eylemek maʿnāsınadır. Bunda tefʿīl, selb içündür ki iʿvicācını izāle eylemekle olur. İntihā

Şiʿrden huccetleri, şāir iḫṭalıñ

53

İnne’l-kelām lefī’l- fevāid ve innemā

Ceale’l-lisān ale’l-fevāid delīlen

ḳavlidir.

Şāir bu ḳavlinde “söz ḳalptedir. Lisān yalñız ḳalpte devrān eden söze tercümāndır”

Demiş ki bu da kelām-ı lafzī ve lisānīden başḳa nefs-i mütekellim ile ḳāim bir de kelām nefsiniñ vucūduna delālet eder.

İşbu kelām-ı nefsīyi inkār edenler daḫī vech-i ātī üzere iḥticāc edip demişler ki:

Nuṭḳ etmeyen ve ḥurūf ile müteleffiẓ olmayan kimse için ʿörf ve lüġatte [tekellüm etmedi] denir ve ḫans ve bir daha işbu elfāẓa teallüḳ eder. Bināen ʿaleyh kelām ancaḳ kelām-ı lafziye itlāḳ olunur.”

Bizim asḥābımızdan da ḳavl ve kelāmıñ, maʿnā-yı nefsānī ile lafẓ-ı lisānā beyninde müşterek olduġu reʾyinde olanlar vardır.

On dokuzuncu mesʾele

İşbu kelimāt ve ʿibārāt baʿżen (ehādīs tesmiye olunur. Allahu teālā (felyeʾtū biḥadīsi miṯleh) buyurmuştur.

Bu tesmiyede sebep budur ki işbu kelimāt, müteākip ve mütevāli’l-vurūd olan ḥarflerden terkip eder. Şu ḥurūf-u müteākibe-i mütevāliyeden her birisi ise diġeriniñ ʿaḳībinde ḥādiṯ ve ḥāṣıl olur. İşte bu sebepten nāşī kelimeye (ḥadīs)denilmiştir.

54

Bir de ḥurūfuñ semāī ḳulūbta ʿulūm ve meānī iḥdāṯ ettiğinden bu tesmiyede bu da bir sebeb-i diġer olabilir. Vallāhu Aʿlem.

Yirminci mesʾele

Bu mesʾelede pek çoḳ mesʾeleler vardır. Birincisi kelime, ikincisi kelām, üçüncüsü ḳavl, dördüncüsü lafẓ, beşincisi ʿibāre, altıncısı ḥadīṯdir ki bunları bāsir hā şerḥ etmişizdir.

Yedincisi nutktur ki bunuñda hem keyfiyet iştiḳāḳından hem de nutk şu elfāẓ-ı meẕkūreni baʿżısına mürādif midir mübāyin midir? Mübāyin olduġu taḳdirde farḳları nedir? Bundan baḥṯ etmek lāzım gelir.

Yirmi birinci mesʾele

Kelimeniñ ḥady(taʿrīfi) beyānındadır.

Zemaḫşerī (mufaṣṣıl)ıñ evvelinde demiş ki: “elkelimeti hiye’l-lafẓati’d-dāleti ʿalā maʿnī müfred bi’l-vużuʿ ” yaʿni kelime maʿnā-yı müfrede bi’l-vużuʿ delālet eden lafża denir. Bu taʿrīf ise ceyd deġildir. Zīrā sīġa-i māżī daḫī kelimedir. Maʿḥeẕā ki sīġa-i māżī maʿnā-yı biʾl-vużūʿ delālet etmez. Bināen ʿaleyh bu taʿrīf ġulttur. Zīrā kelime iki emre yaʿni ḥadṯ ve zamāna dāldir. Sa, me, ḳavlimiz gibi esmā-yı efālde de ḥāl bu minvāl üzeredir.

55

Yaʿni ism-i fiʿller daḫī kelimelerdir. Faḳat sīġa-i māżī gibi bunlar daḫī maʿnā-yı müfrede bi’l-vużūʿ delālet etmezler. Sebeb-i ġulṭ daḫī şu ki zemaḫşerī müfredi lafẓa ṣıfat ḳılmaḳ lāzım gelirken ġulṭ edip maʿnāya ṣıfat ḳılmıştır.

Li’l-mütercim

Ḳāmūsta beyān olduġu vechle [sa] sādıñ feṭḥi ve heniñ sukūnuyla ve heniñ münevvenen kesriyle mütekellime kelime-i zecirdir. Yaʿni tekellüm eden adama zecr ve āzār ile “ṣūṣ” maʿnāsında istiʿmāl olunur.

[Me] mīmiñ fethi ve heniñ teşdīdiyle develeri rıfk ve suhūletle ḳullanmaḳ maʿnāsınadır.

Mütercim-i ḳāmūs der ki: mā gibi ṣā daḫī fiʾl-aṣl maṣdar maḳāmına ḳāim ṣavt olup baʿde ism-i fiʿl emr olmuştur. “soñ”

Yirmi İkinci Mesʾele

Lafẓ ya mühmel olur ki bu maʿlūmdur, ya mustaʿmel olur ki bu üç ḳısımdır.

Ḳısm-ı evvel, müfreddir ki iczāsından bir şey maānīden hiçbir şeyʾe delālet etmez.(fers ve ceml gibi).

Ḳısm-ı ṯānī mürekkebdir ki bir iʿtibāre göre iczāsından hiç birisi aslā bir şeyʾe delālet etmezse de iʾtibār-ı āḫirle delālet eder (ʿabdullah)

56

Ḳavlimiz gibi ki işbu mecmūʿu ism-i ʿilm diye iʿtibār edersen iczāsından hiç birisi başḳa aṣlā delālet etmez. Ammā anı mużāf ve mużāf-ı ileyh ḳıldıġımız da iczāsından her bir cüzʾi şeyʾi ʿāḫire dāl olur.

Ḳısm-ı s̱āliṣ, müellifdir ki iczāsından her bir cüzʾi için ʿalā cemīʿil-iʿtibārāt medlūl-u āḫire delālet ḥāṣıl olur. ʿĀlem ḥādiṯtir.. Semā küredir. Zīd müntaliḳtir." ḳavlimiz gibi.

Yirmi Üçüncü Mesʾele

Mesmūʿ-u müfīd. Dört ḳısma münḳasım olur. Zīrā ya lafẓ ve maʿnānıñ ikisi de müellef olur. "İnsan ḥayvandır, zīdin ġılāmı ḳavlimiz gibi.

Yāḫut mesmūʿ ve maʿnānıñ ikisi de müfred olur. Vaḥdet ve noḳta ḳavlimiz gibi. Ve yāḫut lafẓ (müfred) maʿnā (müellef) olur. (insan) ḳavlimiz gibi. Zīrā lafẓ-ı insan gerçe müfreddir. Ancaḳ maʿnā-yı māhiyet mürekkebedir ki ʿumūr-u keş̱īreden terkib eder. Yāḫut lafẓ-ı (mürekkeb) maʿnā (müfred) olur ki muḥāldir.

Yirmi Dördüncü Mesʾele

"Elkelimetü hiye'l-lafẓati'l-müfredeti'd-delālet bi'l-istilāḥ ʿalā maʿnā" yaʿni kelime bir lafẓ müfreddir ki bir maʿnāya bi'l-istilāḥ delālet eder.

57

Bu taʿrīf ḳuyūd-u erbaʿadan mürekkebtir.

Ḳayd-ı evvel, kelimenin lafẓ olmasıdır. Ḳayd-ı s̱ānī, müfred olmasıdır. Ḳıyd-ı s̱āliṣ, dāl olmasıdır.(bu ḳayd mühmelāttan iḥtirāz içündür.)

Ḳayd-ı rābiʿ bi'l-istilāḥ dāl olmasıdır.

Elfāẓıñ delāletleri ise delālet ü żaʿya olur delālet ẕātına olmadıġına ḳarīben delīl-i iḳāme edeceġiz.

Yirmi beşinci mesele

"ḳīlı'l-kelimeti ṣavti müfred dāl alā maʿnā bi'l-vużuʿ" yaʿni kelime bir ṣavt-ı müfreddir ki maʿnāya bi'l-vużuʿ delālet eder" yolunda da taʿrīf olunmuştur.

Ebū ʿalā bin sīnā kitāb (evsaṭ) da demiş ki " bu cāiz deġildir. Zīrā ṣavt maddedir. Lafẓ ise cinstir. Ḥalbuki cinsiñ ẕikri maddeyi ẕikirden evlādır.

İbn-i Sīnā madde ve cinsiñ beyanındaki farḳıñ beyānına dāir pek daḳīḳ sözler söylemiş ise de o sözler daḳīḳ olmaya beraber ẓaīfdirler. Vech-i ẓaʿfını daʿaḳliyātta beyān etmişizdir.

Kelime-i taʿrīfte ṣavtı ẕikr etmeniñ cāiz olması ḥaḳḳında bin sebep ātīyi buluyorum. Şöyle ki:

Ṣavt, ḥayvān ile ġayrısınıñ ṣavtına münḳasım olur.

Ṣavt insan daḫī insanıñ ḥalkından (boġazından) ve ḥalkınıñ ġayrısından ḥādiṯ ve ḥāṣıl olan ṣavte münḳasım olur. Ḥalk

58

İnsandan ḥādiṯ ve ḥāṣıl olan ṣavt daḫī ḥudūṯ ve ḥusūlu şu müteleffiẓ olduġumuz ḥarfler meṯellü aḥvāl-i maḥṣūṣaya maḥṣūṣ olan ṣavte, bir de böyle olmayan yaʿni vecʿ ve ıżdırāb veyā istirāḥāt ve öksürük ḥālinde āḫin āḫ āḫ āḫ diyerek ḥudūṯ eden eṣvāta münḳasım olur. Bināen ʿaleyh (ṣavt) cins-i beīd (lafẓ) cins-i garīb olup cins-i garībi īrād ise cins beīdi īrāddan evlādır.

Yirmi Altıncı Mesʾele

Muʿtezile "kelimeniñ müfīd olmasınıñ şarṭı iki yāḫut daha ziyāde ḥarften mürekkeb olmasıdır"demişse de bu ḳavillerini (ḳaf) ve (ʿayn) kelimeleri naḳż eder.

Zīrā (ḳaf) (ʿayn) ḥarften ibāret olduġutḥalde ikiside emr-i ḥāẓır olup birer maʿnā ifāde eder. Vāḳıā muʿtezile ṭarafından cevāb verilmiş ki bunlar taḳdīren mürekkebtir.

Zīrā teṯniye ḥālinde (kaya) (ʿaya) denilmesi delīliyle ṯābit olduġu üzere aṣılları (kī) ve (ī) dir.

Faḳat cevābü'l-cevāb olaraḳ denilmiş ki " terkib muḳadderdir! Ammā vāḳıāda ḥarf vāḥiddir.

Mu'tezileniñ bu ḳavlini keẕalik lām-ı taʿrīf, nūn-u tenvīn, iżāfet daḫī naḳż eder.

59

Zīrā bunlarıñ üçü de müfīd olan ḥarflerdir.

Ḥarf ise bir nevʿīdir ki cins taḥtında dāḫil olup nevʿ-i ṣādıḳ olduġu vaḳit cins daḫī ṣādıḳ olur. Bināen ʿaleyh işbu ḥarfler mürekkep olmaġla berāber birer kelimedirler.

Yirmi Yedinci Mesʾele

Evvelī olan "Her mantūḳ bā ki bi'l-vażiʿ bir şeyʾi ifāde eder kelimedir" denilmeli ki bu taḳdirde, müfredde mürekkepte taʿrīfte dāḫil olur.

(mantūk bā) ḳāyd-ı ḫaṭ ve işāretten iḥtirāz içindir.

Yirmi Sekizinci Mesʾele

Elfāẓıñ medlūlātına delāletleri delālet-i ẕātiye-i ḥakīḳiye deġildir.

ʿİbād, bu reʾyiñ ḫilāfındadır.

Bizim delilimiz— Emkine ve ezmineniñ iḫtilāfıyla elfāẓ, taġyir eder.

Ẕātiyāt ise elfāẓ gibi iḫtilāf-ı emkine ve ezmine ile müteġayyir olmaz.

ʿİbādıñ hücceti—"Elfāẓ-ı muʿyine ile maānī beyanında münāsebet-i maḫṣūṣa olmasa idi, elfāẓdan her birisiniñ kendi müsemmāsına taḫsīsi mümkünüñ men ġayr-ı müreccec tercīḥi ḳablinden olmaḳ lāzım gelirdi. Bu ise muḥāldir.

60

Cevābımız

Ālemiñ elbette ḥādiṯ olduġu bir zaman var ya? Pek aʿlā ya andan evvel yāḫut andan soñra ḥādiṯ olmayıpta ḥudūsunuñ o zaman maʿyine iḫtiṣāṣı neden neşʾet ediyor? İmdi ḥudūs-u ālemiñ o zaman maʿyine iḫtiṣāṣı nasılsa elfāẓıñ müsemmālarına taḫṣīṣ daḫī o kabīldendir.

İşte ḥudūṯ-u ʿālemiñ vaḳit maʿyine iḫtiṣāṣı ʿibādıñ ḥuccet mesrūdesini naḳż eder. Keẕālik her insanıñ ism-i ʿilm maʿyine iḫtiṣāṣıyla da ʿibādıñ ḥucceti dūçār işġāl olur.

Yirmi Dokuzuncu Mesʾele

Kāh baʿż elfāẓıñ maʿnā-yı mevżūʿ-u lehine rāstgele münāsib düşündüġü de olur.

(Ḳıṭa) denilen ṭayr maʿrūfe (ḳaṭ) tesmiye edişleri gibi. Çünkü (ḳaṭ) lafżı ḳıṭanıñ ṣavtına benziyor. Laklakıñ laklak tesmiye olunmasıda bu ḳabīldendir. Keẕālik ʿarabıñ ḳarpuz ve ḫıyār gibi raṭb olan şeyleriñ aḳlına (ḫażm) ve ya bes olan şeyleriñ (aḳlına) (ḳażm) lafẓlarını vażʿ edenleri daḫī ḫā-i muʿceme ḥarfiniñ sesi yaş bir şey yenirken aġızda ḥāṣıl olan ḫışırtıya ve ḳāf ḥarfiniñ sesi ḳuru

61

Bir şey yenirken keẕalik aġızda ḥāṣıl olan gıcırtıya beñzediğinden nāşīdır. İbn-i cinnī (ḫaṣāiṣ)de buña dāir birçoḳ miṯaller īrād etmiştir.

Otuzuncu Mesʾele

Elfāẓıñ delāletleri tevkīfiyedir diye katʿ ve cezme imkān bulamayız. Vāḳıā elfāẓıñ delāletleri tevkīfiye olduġunu ḳatʿ ve cezm edende vardır. Hattā babta ʿaḳl ve naḳl ile de iḥticāc etmiştir.

Delīl-i ʿaḳlī

Elfāẓ-ı maḫṣūṣanıñ maānī-i maḫṣūṣaya vażʿī ḳavilsiz mümkün olamaz. Herhalde söze, tekellüme muḥtāctır, imdi o söz daḫī bi'l-farż nās ṭarafından vażʿı ʿāḫirle vażʿ olunmuş olsa her vażʿin lā ilā nihāye vazʿ diġerle mesbūḳ bulunmuş lāzım gelir, bu ise muḥāldir. Bināen ʿaleyh tevfīk-i ilāhī ile ḥāṣıl olan vaẓʿa intihā lāzım gelir.

Delīl-i naḳlī

(ve ʿilm-i ādemü'l-esmā-i küllehā) naẓm-ı celīlidir.

Delil-i ʿaklīye cevābımız

Elfāẓıñ maānīye vażʿi işāret ile de ḥāṣıl olmaḳ nīçin cāiz olmasın?

Delīl-i naḳlīye cevāb

Ḥażret-i Ādeme taʿlīm-i esmādan murād, ilhām olmaḳ neden cāiz olmasın?

62

Ve keẕā cāiz ki bu lüġatleri ḥażret-i ādemden evvel mevcūd olan aḳvām vażʿi etmiş bulunsunda müeḫḫiran Allāhu zü'l-celāl ḥażretleri cenāb-ı ādem ʿaleyhi's-selāma taʿlīm etmiş olsun.

Otuz Birinci Mesʾele

Elfāẓ ve lüġatiñ bi'l-ışṭılāḥ ḥāṣıl olduġunda cezm ve ḳaṭʿā imkān yoḳtur. Yalñız muʿtezile elfāẓ ve lüġatiñ bi'l-ıstılāḥ ḥuṣūlü mümkün olduġu reʾyinde olup bir vech-i ātī iḥticāc etmiştir. Demişler ki: ṣıfata ʿilm, ʿilm-i żarūrī olduġu ḥalde mevṣūfe ʿilm daḫī ʿilm-i żarūrī olmuş olur. İmdi Allāhu Teālā işbu lafẓı bu maʿnāya vaziʿ ettiġine dāir ḳalb-i ʿaḳılda ʿilm, ḫalḳ etse ʿilm billāh daḫī żarūrī olmaḳ lāzım gelir. Bu ise teklīfiñ ṣıḥḥatine ḳādiḥ ve māniʿ olur.

Cevāb

Allāhu Teālā vāżiʿ kendi olduġuna dāir ʿālemi ḫalḳ etmeksizin yalñız "vāżiʿ luġat şu lafẓı bu maʿnāya vazi' etmiştir" diye ḳalpte ʿilm-i żarūrī ḫalḳ eder denilmek nīçün cāiz olmasın? Bunuñ cevāzı taḳdīrinde işkāl zāil olur.

Otuz İkinci Mesʾele

Vaḳtāki şu delāiliñ żaīfi añlaşıldıysa luġatleriñ kāffesi tevfīkiyede

63

Olabilir; ıṣṭılāḥiyede olabilir, baʿżısı tevfīkiyye, baʿżısı ıṣṭılāḥiyede olabilir; demeden çekinmeyiz.

Otuz Üçüncü Mesʾele

Lafẓ-ı müfred elbette kendi müsemmāsını müfīd değildir. Zīrā o elfāẓıñ o maānāya mevzūʿ olduġu bilinmedikçe lafż kendi kendine hiçbir şey müfrediñ o maʿnāya ifāde etmez. Lakin lafż müfrediñ o maʿnāya mevżūʿ olduġunu bilmek elfāẓ ile o maʿnā beyanındaki nisbet-i maḥṣūṣāya ʿilmdir beyne'l- emrīn maḥṣūṣ olan nisbet-i ʿilm ise lafẓ ve maʿnānıñ ikisinden de muḳaddem ḥāṣıl olur. Yaʿni nisbet-i meẕkūre bilinmedikçe lafẓ ve maʿnā bilinemez. İmdi eġer lafẓın ma'nâ-yı mevzūʿ lehine ʿilmimizine o lafẓdan müstefād olsa devr lāzım ki bu muḥāldir.

Buña şöyle cevāb verilmiş ki: Ḫayālde lafẓ muayyen ile maʿnā-yı muayyen beyanında muḳārenet müsteḳar olunca iḫtimāl ki lafẓa şuʿūr ḥāṣıl olduḳta ḥayāl maʿnāya münteḳil olur.

Ve bu taḳdīrde devriñ fesādı mündefiʿ olur.

Otuz Dördüncü Mesʾele

Müfreddeki eşḳāl-i meẕkūre, mürekkebte ḥāṣıl değildir. Zīrā terkībātıñ ifādeleri ise ifāde-i ʿaḳliyedir.

64

Bināen ʿalā ẕālik şu müfredātı işitince ʿaḳl anlarıñ terkibātını naẓar defet ve iʿtibāre alır da soñra o terkībāt-ı ʿaḳliye vāsıtasıyla o mürekkebāt taḥṣīl ʿilm ve vuḳūfa rihyāb vuṣūl olur. İşte aradaki farḳ ẓāhir oldu.

Otuz Beşinci Mesʾele

Elfāẓıñ delāletleri maʿnāyı zihniyeye münḥaṣır olup mā fī'l-aʿyāna delāletleri yoḳtur ve bu sebebten nāşī "elfāẓ, maʿnāya delālet eder. Zīrā maānī ānīniñ yaʿni ḳāṣıdıñ ḳaṣt ettiği şeylerdir ki anlarda umūr-u zihniyedir" denilir.

****

Elfāẓıñ Delāletleri Maānī-i Zihniyeye Münḥaṣır Olduġuna Birinci Delīlimiz

Biz uzaḳtan bir cism görüpte ānı ṭaş ẓannetsek deriz ki şu gördüġümüz cism bir ṭaştır. Soñra o cisme biraz daha yaḳlaşsakta onu müteḥarrik bir ḥalde görmemizle ḳuş ẓannetsek deriz ki hayır! Bu ḳuştur. Daha soñra büsbütün başlayıpta insan olduġunu bilince yine deriz ki hayır! Bu insandır.

65

İmdi taṣavvurāt-ı zihniyeniñ iṯtilāfında esmānıñ deñişi vermesi delālet eder ki elfāẓıñ medlūlü ṣūr-ı zihniyeden ibārettir. İʿtibārāt-i ḫāriciye deġildir.

İkinci Delīlimiz

Lafẓ eġer mevcūd-u ḫāricīye delālet etseydi, birisi "ʿālem, ḳadīmdir."diġeri de (ʿālem, ḥādiṯtir.) deyince ʿālemiñ hem ḳadīm, hem de ḥādiṯ olması lāzım gelirdi bu ise muḥāldir.

Ammā elfāẓıñ delāletlerini maānī-i zihniyeye munḥaṣır kıldığımız ḥalde ḳavliñ meẕkūrīn işbu iki ḥükmüñ işbu iki şaḫṣ mefrūżdan ḥusūlüne dāl olmuş olup iki şaḫṣtan böyle iki ḥüküm müteżādıñ ḥuṣūlü ise tenāḳizī ʿīcāb etmez.

Otuz Altıncı Mesʾele

Cemīʿ māhiyetiniñ (maānīniñ)elfāẓ ile müsemmā olması mümkün olamaz. Zīrā māhiyet ġayr-ı mütenāhīdir. niḥāyeti olmayan şeylerin ise ale't-tafṣīl meşʿūrebe olması mümkün deġildir. Meşʿūrebe olmayan şeyʾiñ de yanına ism vazʿī mümteniʿdir.

Otuz Yedinci Mesʾele

İfsāḥ ve beyānına en ziyāde iḥtiyāç mes eyleyen maʿnā hangisi

66

ise anıñ yanına vazʿ lafẓ olunmaġa maānī-i sāireden o daha lāyıḳ ve münāsibtir, o emr ve nevāhī, ʿumūm ve ḫuṣūṣ sīġaları gibi bunuñ delīlide şudur ki o maʿnāyı ehemmī anlatmaġa ḥācet mes eder. Bināen ʿaleyh o vaẓʿa dāī, kāmil ve mānīʿzāil olur. Dāī ise kuvvī ve mānīʿ zāil olduġu vaḳt anıñ fiʿli vācibü'l-ḥuṣūl olur. Yaʿni iş bu gelince pereseye gelince ifsāḥ ve beyanına ihtiyāc mes eyleyen maʿnāyı ehemmī taʿbir ve taʿrīf için vaziʿ lafẓa mecbūriyet elverir.

Otuz Sekizinci Mesʾele

ʿİnde'l-cumḥūr ḫafī olan maʿnānıñ lafẓ meşḥūrebe ile müsemmā olması mümteniʿdir.

Miṯālī—ḥareket, lafzī bir lafz-ı meşḥūrdur. Cismiñ bir canibten diġer cānibe münteḳil olduġu da herkesiñ maʿlūmudur. Mütekellimīn ise ḥareket başḳa dürlü tefsīr ederler. Derler ki "Ḥareket o intiḳālī ʿīcāb eden maʿnādır." İşte bu maʿnā bir emr-i ḫafīdir. Zīrā bu maʿnāyı ḥavāṣ nāstan başḳası taṣavvur etmez. Böyle olduġu ḥalde "ḥareket, nefis işbu intiḳāliñ ismidir; intiḳāli ʿīcāb eden maʿnānıñ ismi deġildir."demek lāzım gelir. Ve keẕālik ʿilm ve ḳudret, ālimiyet ve ḳādiriyeti mūcib

olan maʿnānıñ ismi deġil, belki ʿilm, nefs-i ālimiyetiñ, kudret, nefs-i ḳādiriyetiñ ismi olmaḳ lāzım gelir.

67

Otuz Dokuzuncu Mesʾele

Maʿnā

Maʿnā ṣūret-i zihniyenin ismidir. Mevcūdāt-ı ḫāriciyenin ismi deġildir. Zīrā maʿnā ḳaṣdıñ ḳaṣt ettiġi şeyden ʿibārettir. Bu şeyʾi ise biʾz̲-z̲at ʿumūr-ı zihniye ve biʾl-ʿarż eşyā-yı ḫāriciyedendir.

İmdi "ḳāil bir lafẓ ile işbu maʿnāyı irāde etti." denildiği vaḳt murād, ḳāil lafẓı z̲ikr ile o emr-i mutaṣavvırı taʿrīf etmek istedi demek olur.

Ḳırḳıncı Mesʾele

Baʿżı maānī var ki elfāẓ ile taʿrīfleri mümkün olamaz. Meṣela, biz bāl ile şekeriñ ṭatlılıkları arasındaki ḳırḳ ḥiss ü zevk ile idrāk ederiz. Aġzımıza alınca bu bāl, şu şekerdir deriz. Keẕālik baʿzen nefsimizde bir ḥāl ḥāṣıl olur ki onu daḫī lafẓ ve lisān ile taʿrīfe muḳtedir olamaz.

Bu doġrudur.

Zīrā vāziʿ lüġat bālıñ ḥalāvetiyle şekeriñ ḥalāveti beyanındaki farḳa delālet edecek bir lafẓ muʿayyyen vażiʿ etmemiştir. Vażiʿ etmiş olsaydı, z̲evḳen ḥiss ettiġimiz şu farḳ lafẓan ve lisānen daḫī

68

Taʿrīfe muḳtedir olurduk. Ḥattā vāẓiʿ ayrı ayrı her ṭatlınıñ ḥalāvetine de delālet edecek elfāẓ-ı maḥṣūṣa vaẓiʿ etmemiş olduġundan nāṣīdir ki hiçbir ṭatlınıñ ḥalāvetini iżāfetsiz şekeriñ ḥalāveti demeye mecbūr oluruz.

Baʿzen nefsimizde ḥis ve idrāk eylediğimiz ḥālāt-ı maḫṣūṣayı da lafẓan ve lisānen taʿrīfe muḳtedir olamamışız mücerred o ḥālete delālet edecek maḫṣūṣ lafẓları vaẓʿi edilmemiş olmasından nāṣīdir. Ve çünkü müsemmā evvelce muḫāṭabıñda müdrek ve maʿlūmu olmadıḳça seniñ ḫūd biḫūd vażʿi edeceġin isimden kimse bir şey añlayamaz. İşte sebep budur ki meṣelā vażʿi edemezsin, etsende onuñla kimseye derdini añlatamazsın.

Ammā vaḳtiyle her ṭatlınıñ ḥalāvetine delālet edecek birer lafż-ı maḫṣūṣ vażʿi edilmiş ve herkeste onu bellememiş olsaydı, o ḥalāveti iżāfetsiz daḫī z̲ikr edebilirdik. Keẕālik bāl ile şekeriñ vesāir ḥulūyātıñ arasında zevḳen maḥsūs olan farḳa delālet eyleyecek birer lafẓ-ı maḫṣūṣ vaẓʿi edilmiş olsaydı, bu farḳı da lafẓan taʿrīfe

muḳtedir olurduḳ. Bunuñ gibi sen nefsiñde ḥissedipte ʿāḫiriñ maḫṣūṣu olmayan ḥālāt-i maḫṣūṣayı vaḳtiyle daha birçoḳ adımlar taṣavvur ederek her birine başka başka birer lafẓ

69

Maḫṣūṣ vazʿi etmiş olsalardı, bunlarıñ da maānī-i sāire gibi beyānāt-ı lafẓiye ile taʿrīfi mümkün olurdu.

Kırk Birinci Mesʾele

Maʿānīye elfāẓıñ vazʿinde ḥikmet nedir?

Maʿlūmdur ki insan cemīʿi havāyıḥ ve mühimmātını bi'l-istiḳlāl istiḥṣāle muḳtedir olmayacaḳ ṣūrette yaratılmış olduġundan mutalḳa teāvün ve tenāṣüre muḥtāçtır. Teāvün ve tenāṣüre daḫī herḥalde yek diġere ifāde-i mā fī'ż-żamīr ile taʿātī-i efkār ve araya mütevaḳḳıf olup ifāde-i merāmede elbette bir ṭarīk ve vāsıṭa lāzımdır. Kitabat ve işāret gibi, taṣfīk yed (el çarpmaḳ) gibi, iʿżā-yı sāireyi kımıldatmaḳ gibi, ṭarḳ ve taʿrīf ise çoḳtur. Şu ḳadar ki ṭarḳ-ı meẕkūreniñ eshel ve aḫseni işbu müteleffiẓ ve mütekellim olduġumuz elfāẓıñ istiʿmāli olduġundan işte maānīye elfāẓıñ vazʿindeki ḥikmet budur.

Tarḳ-ı taʿrīfiñ eshel ve iḥsanı bu olduġuna vucūh-u ātīye daḫī delālet eder.

Vech-i Evvel.------ müteneffis olduġumuz nefs, derūn dilden ḫārice çıḳtıġında ṣavṭıñ,ve eṣvātıñ, taḳṭīātı ḥālinde ḥurūf-u muḫtelifeniñ ḥudūṣüne sebeb olup bu vāsıṭa ile maʿānī-i ḳalbiyeniñ taʿrīf ve işāret gibi sāir ṭarḳ-ı taʿrīf de bulunamaz.

70

Vech-i Ṯānī — ifāde-i merām ḫidmetinde ḳullandıġımız bu sesler vucūdu aḳībinde fānī oluverir. Şöyle ki insan ifāde-i merām için tekellüme muḥtāc olunca derḥal ṣavt, ḥusūle gelir ve ḥācet zāil olunca da fānī munḳażī olur.

Vech-i Ṯāliṯ.— muḫāric-i ḥurūftaki taḳdīāt-ı keṯīre ḥasebiyle eṣvāttan ḥurūf-u keṯīre tevellüd eder. Ve terkībāt-ı keṯīresi ḥasebiyle o ḥurūf-u keṯīreden kelimāt ġayr-ı mütenāhiye ḥuṣūle gelir. İmdi o kelimāt ḥâṣıladan her maʿnāya bir kelime taḥsīs ettiġimizde elfāẓ, iltibās ve iştibāha maḥal ḳalmayaraḳ maānīye tevzīʿ edilmiş olur. Bundaki suḥūlet ve muḥsenātıñ miṯāli ise bedīhīdir ki işāret ve taṣfīk gibi sāir ṭarḳ-ı taʿrīfte bulunamaz.

İşte şu üç sebebten nāşīdir ki ʿuḳūl-u selimiye mā fī'l-ḳulūbuñ ahsen-i taʿrīfātı elfāẓ olduġuna ḥükm eder.

Ḳırḳ İkinci Mesʾele

Kemāl-i insān, ḥaḳḳı ḥaḳ ṭanıyıp ḫayrı daḫī muḳteżāsıyla ʿamel içün bilmededir. Cevher-i nefs ise aṣl-ı ḫilḳatte bu kemāllerden ʿārī olmaya irāde bundan ḫakdānī vāsıta olmadıḳça mümkün deġil iḳtiṣāb kemāl edemez. Bināen ʿaleyh meṣnūʿ dest-i ḳudret olan beden insanıñ ḫalḳ ve tekvīni mücerred işbu ḥikmetten nāşī maṭlūb oldu.

Bir de muḥaḳḳaḳtır ki ḳalp denilen küştepāre-i ṣanavberi'ş-şekl

71

Ḥarāret ġarīziyeniñ yenbeġī olmasa bu bedeniñ de masāliḥi tamām olamaz. Ve çünkü bu ḥarāret-i ġazīziye biġāyet ḳuvvetli bir ḥarāret olduġundan lā celle't-taʿdīl ḳalb tervīḥa muḥtāc oldu. Bināen ʿaleyh raḥīm, ḥakīm olan sānīʿi teālā ve teḳaddes ḥażretleri bu maḳṣūdu şöyle tedbīr buyurmuştur.

Ḳalbe bir ḳuvve-i inbisāṭ vermiş ki ḫāric bedenden havāyı bāridi kendine ceẕb eder. Ondan soñra bu hevāyı baridiñ derūn dilde bir laḥẓa ṭurmasıyla seḫūnet-i vaḥdet ve ḥarāreti şiddet vuḳūt-u kesb ediñildiġinden ḳalp onu yine ḫārice defʿā muḥtāc olur. İnḳıbāż bu demektir. Zīrā ḳalb, munḳabıż olduḳça içindeki havā sıḳılaraḳ ḫārice çıḳar.

İşte ḥayvanı müteneffis ḳılmaḳtaki ḥikmet-i hüdā budur.

Ḳasd-ı evvel ile maḳṣūt olan şey ise cevher-i nefs ʿilm ve ʿamel ile tekmīlden ʿibārettir. Bināen ʿaleyh bu kemāl-i iḳtisāba vāsıta-i münefferde olan bedeniñ ḫalḳ ve tekvīni maṭlūbiyetiñ mertebe-i ṣāniyesinde ve ḳalbi taḫlīk ile onu ḥarāret ġarīziyeniñ menbeʿī ḳılmaḳ maṭlūbiyetiñ mertebe-i ṣāliṣesinde, velā celle't-tervīḥ-i ḫāricten hevā-yı ṭayyibiñ inciẕābını mūcib olan inbisāṭa ḳalbī iḳdār buyurmaḳ maṭlūbiyetiñ mertebe-i rābiāsında ve o hevāyı muḫarrefiñ ḫurūcunu īcāb eden inḳıbāza yine ḳalbi ḳudretiyāb etmesen maṭlūbiyetiñ mertebe-i ḫāmsesinde ve ḳalbiñ inkıbāżī ḥālinde ḫāric olan hevā-yı madde-i ṣavte ṣarf edivermek maṭlūbiyetiñ mertebe-i sādisesinde vākiʿ oldu. Soñrada muḳadder-i ḥakīm

72

Ve müdebbir-i raḥīm olan Allāhu zü'l-celāl ḥażretleri mertebe-i sābiʿada alā sebīli'l-ġaraz vākiʿ işbu emr maṭlūbu da madde-i ṣavt ḳılaraḳ ḫalḳ ve lisān ve insan ve şeftīnde ṣavte maḫṣūṣ birṭaḳım maḥbesler, muḳṭaʿalar ḫalḳ ve īcād buyurmuştur ki işbu muḫtelif ḥarfler ve bu ḥarfleriñ terkībātından nihāyetsiz kelimeler o sebeble ḥādiṣ ve ḥāṣıl olur. Andan soñra da işbu nuṭḳ ve kelāmda birṭaḳım ḥukm-ü ʿāliye ve ışrār-ı bāhire īdāʿ buyurmuş ki aḳvāl-i evvelīn ve āḫiriñ anıñ baḥrinden bir ḳatreyi, anın şemsinden bir şaʿleyi bile iḥātādan ʿāciz ḳalmıştır.

(fesübḥani'l-müdebbir bi'l-ḥikmeti'l-bāhiret ve'l-ḳudreti'-l ġayri'-l mütenāhiyet)

Ḳırḳ Üçüncü Mesʾele

Beyānāt sābıḳāmızla ẓāhir oldu ki kelām-ı lisānīniñ maʿnāsı bir ışṭılāḥtan ʿibārettir. Şöyle ki: nāss-ı ḳulūb ve ẓemāirde devrān eden maʿānīye işbu eṣvāt ve muḳaṭṭaʿā ve ḥurūf-u mürekkebeyi muārref ḳılaraḳ kelām-ı lisānı bu ṣūretle meydāna geldi. Bi'l-faraż ve't- taḥḳīḳ mā fī'ż-żamīri taʿrīf ve taʿyīn için işbu eṣvāt-ı mukattaʿa ve ḥurūf-u mürekkebeniñ yerine başḳa şeyler vazʿi etmiş olsalardı, o eşya daḫī berikīler gibi kelām olurdu. Böyle olunca demek ki kelām-ı lisāni ʿilm ve ḳudret ve irāde ṣıfatları gibi bir ṣıfat-ı ḥaḳīḳiye deġil, belki bir emr vazʿī-i ışṭılāhīdir.

73

{Taḥḳīḳ}

"Kelām-ı lisānī, ḥayat ve ḳudret ṣıfatlarıyla muttaṣıf olan kimsenin żamīrindeki irādāt ve iʿtiḳādātı āḫire taʿrīf için işlediġi bir fiʿil-i maḫṣūṣadan ʿibārettir."

Bu ḥalde ẓāhir olur ki insanıñ bu ḥārflerle mütekellim olmasından murād, mücerred şu ġaraż-ı maḫṣūṣ yaʿni ifāde-i mā fī'ż-żamīr için o ḥarfleriñ fāʿili olmasıdır.

fā mā kelām-ı nefs ki ẕāt-i mütekellim ile ḳāim olan maʿnādır. Bu kelām-ı lisānī gibi olmayıp ʿilm ve ḳudret ve irāde ṣıfatları gibi bir ṣıfat-ı ḥaḳīḳiyedir.

Ḳırḳ Dördüncü Mes'ele

vaḳtā ki elfāẓ mā fī'ż-żemāir ve'l-ḳulūbuñ delāili ettiġi ṣābit olduysa işbu elfāẓıñ medlūlu ʿaleyhi daḫī irādet ve iʿtiḳādāt yāḫut nevʿi āḫir olmaḳ lāzım geleceġinden muʿtezile (ifʿal) sīġası irāde-i fiʿl için mevżūʿ bir lafẓdır. (ḫaber) daḫī (o ḳāiliñ felān şey şöyle böyledir diye i'tikād eder olduġundan taʿrīf içindir.) dedi.

Bizim aṣḥābımızda (ṭaleb-i nefsāni irādeye muġāyirdir. Ḥükm-ü ẕihni daḫī iʿtiḳāda muġayir bir emrdir.) dediler.

74

Ṭaleb-i nefsānīniñ irādeye muġāyir olduġuna delilimiz müttefiḳ-i ʿaleyhidir ki Allāhū Teālā ve teḳaddes ḥażretleriniñ kāfirede īmān ile emr etmiş velakin kāfiriñ īmānını īrāde etmemiştir. İrāde buyursa idi, kāfir küfürde ḳalmaz müʾmin olurdu.

Buna da şu iki vech-i ātī delālet eder.

Vech-i evvel.— kāfiriñ ḳudreti eġer küfrü mūcib ise o ḳudretiñ ḫāliḳi küfrü mürīd olmuş demek olur. Zīrā mürīd-i ʿillet, mürīd-i maʿlūldur. Ve eġer küfr ve īmānıñ ikisine de ṣāliḥ ise çünkü merciḥsiz aḥd-i hemānıñ āḫir üzerine ruchāni mümteniʿ ettiġinden merciḥ ya ʿabd ya Allah olmaḳ lāzım gelir. Eġer merciḥ ʿabddir denirse bu ḥalde taḳsīm-i evvel ʿavdet eder. Eġer terciḥ ṭaraf-i ilāhīden ise bu taḳdirde de ḳudret vedāʿiyeniñ mecmūʿī küfrü mūcib olmuş olur. Mürīd-i ʿalet ise mürīd-i

maʿlūldur. Öyle ise kāfirden küfrü mürīd olan Allahu Teālā ve teḳaddes ḥażretleri ettiġi ṣābit oldu.

Vech-i ṣānī.— Allahu Teālā kāfiriñ küfür edeceġini bilir. Bu ʿaleminiñ ḥusūlü ise īmānıñ ḥuṣūlüne żaddır. Zādın beynini cemiʿ daḫī muḥāldir. Bir şeyʾin mümteniʿ el-vuḳūʿ olduġunu bilen ẕāt ise onu irāde etmez.

İmdi Allāhu Teālā kāfire īmān ile emir buyurmuş ammā anıñ īmānını īrāde buyurmuş olduġunu ṣābit oldu. Bināen ʿaleyh emr-i ilāhīniñ

75

Medlūlu irādeden başḳa bir şeyʾin fiʿli olmaḳ lāzım gelir. Ve huve'l-maṭlūb.

Hükm-ü zihnīniñ iʿtikātta ʿilmede muġāyir olduġuna delīlimiz

Birisi "ʿālem, ḳadīmdir." dediḳde bu ḳavliñ medlūlu ḳāiliniñ ḳadem-i ʿāleme ḥukmünden ʿibāret olup ḥalbuki baʿżen ḳāil hem böyle " ʿālem, ḳadīmdir" der hem de ʿālemiñ ḳadīm olduġunu iʿtiḳād eder. Bundan biliriz ki ḥukm-ü zihni ḥāṣıl iʿtiḳāt ġāyr-ı ḥāṣıldır. Anıñ için ḥukm-ü zihni iʿtiḳāta muġāyirdir.

Ḳırḳ Beşinci Mesʾele

Elfāẓıñ medlūlātı baʿżen elfāẓa muġāyir şeyler olur. Semā ve arż lafẓları gibi. Baʿzen daḫī elfāẓıñ medlūlātı yine elfāẓ olur.

İsm, fiʿl, ḥarf, ʿām, ḫāṣ, mücmel, mübīn ḳavlimiz gibi. Çünkü bu lafẓlar birtaḳım esmālardır ki müsemmāları da yine elfāẓdır.

Ḳırḳ Altıncı Mesʾele

Luġati bilmeniñ yolu

Lūġat yalñız ʿaḳl ile bilinmek muḥāldir. Lüġat yalñız naḳl-i mütevātiri ve rivāyāt āḥād ile bilinebilir.Ve ṣaḥīḥ olan da budur.

76

Gerçi ʿaḳl ve naḳlden mürekkep olan istidlāl ile de bilinir denilir olmuş ve çok kimselerde birçoḳ lüġati iṣbatta bu yolu ṭutmuş ise de bu ṭarīk istidlāl żaīftir.

ʿAḳl ve Naḳlden mürekkeb istidlāl

Meṣelā deriz ki: (min) sīġası üzerine istinānıñ idḫali cāiz olduġu naḳl ile ṣabittir. Ve kezā istinānıñ huḳmü ol şeyʾi iḫrāctır ki eġer iḫrāc olunmasa müstesnā maʿnāda dāḫil olur" diye yine naḳl ile ṣābittir.

İmdi şu iki naḳliñ mecmūʿundan bi-ḥukmü'l-aḳl (min) sīġasınıñ ʿumūma mevżūʿ olması lāzım geleceġi istidlāl olunur. Şu ḳadar ki bu istidlālin ṣaḥīḥ olabilmesi muḳaddemin meẕkūretīniñ vāzʿī daḫī işbu mülāzemeyi muʿterif olmaġa mütevaḳḳıftır. Yoḳsa yaʿni vāżʿi bunu muʿterif olmazsa tenāḳıż lāzım gelir.

Lakin vāziʿ luġat eġer Allāhu Teālā ve teḳaddes ḥażretleri olduġu ṣābit olursa anın ẕāt-ı pākini münāḳażadan vācib olur.

Ammā vāżiʿ o deġilde nās etmişse çünkü nās, kelāmlarında tenāḳıż edebilecekleri beden anları münāḳıżadan tenzihe luzūm yoḳtur.

Ve vaḳtāki işbu aṣl, meşḳūḳ olduysa delīl daḫī aṣlı gibi meşḳūḳ olur.

Yaʿni mādemki vāziʿ luġat cenāb-ı Allahımı nāsımı kimdir? Burası

Ḳatʿıyyen ṣābit olmayıp dāire-i şek ve iştibāhta ḳalmıştır. Bu bābta īrād olunan delīl daḫī keẕālik meşkūkiyetten ḳurtulamaz.

Ḳırḳ Yedinci Mesʾele

Bize menḳūl olan luġatiñ baʿżıları tevātirle, baʿżıları da rivāyet-i āḥād ile menḳūldür. Ehl-i lisānda baʿżısı şu istiʿmāl edinildiġimiz luġatleriñ tevātiren menḳūl olduġunu ḳabūl etmeyip demiş ki: Eşher-i elfāẓ, lafzat(Allah)dır. Ḥalbuki işbu lafẓa-i celālede de iḫtilāf, vākiʿ olur kimi dedi ki (Allah) lafẓı ʿarabī deġildir;

ʿIbrīdir. Kimi dedi ki ism-i ʿalemdir. Baʿżıları da esmā-yı müşteḳādandır deyip keyfiyet iştiḳāḳında on vech ẕikr eylediler. İşte emr bu ānedeñ şu iḫtilāfāt içinde mevḳūf ḳalmıştır. Keẕālik elfāẓ-ı meşḥūreden olan (īmān) ve (küfr) lafẓlarında da iḫtilāf-ı şedīd ile iḫtilāf ettiler. Bunuñ gibi o emr ve nevāhī, ʿumūm ve ḫuṣūṣ sīġaları muḫtelif fīḥā olub maʿ heẕā ki bunlar da elfāẓ meşhūredendirler. İmdi düşünmeli ki iẓhar ve eşher olan elfāẓıñ ḥāl ve şānı bu olursa ya ẓuḥūr ve şehreti bu derecede olmayan elfāẓıñ tevātirine naṣıl inanılabilir?

Daha ḍoġrusu aranırsa deriz ki elfāẓ-ı meẕkūreniñ işbu ʿuṣūl-ü mevāridde ve vurūdu tevātirle maʿlūmdur. Māhiyet ve iʾtibārātına gelince işte muḫtelif fīḥā olan bunlardır, faḳat anlarıñ muḫtelif-i fīhā olması fi'l-ʿuṣul tevātiriñ ḫuṣūlünde kadḥī mūcib deġildir.

Ḳırḳ Sekizinci Mesʾele

Kimisi de "işbu elfāẓıñ baʿżısında yalñız ḥāl-i ḥażır da tevātiriñ ḫuṣūlünü teslīm eyledi. Şu ḳadar ki edvār mā sīġanıñ ḥāli maʿlūm olduġu için cāiz ki edvār-ı

mäż,yeniñ baʿżısında naḳl, rivāyet-i āḥāde müntehī ola. Ve bir kimse (eġer edvār-mäżiyeniñ baʿżısında naḳl,āḥāde müntehi olsaydı. Müştehir ve ḥadd-i tevātire bāliġ olurdu) diyemez. Zīrā bu muḳaddime ṣıḥḥati taḳdīrinde bile veḳāiʿ-i ʿaẕīme ḥaḳḳında ṣaḥīḥ olabilir. Ṭaṣrīfāt olmasıyla iştiḥārı ve ḥadd-i tevātire bulūġu lāzım gelmez.

****

Ḍoġrusu budur ki meṣelā semā, arż, cidār, dār lafẓlarınıñ ve iştibāhınıñ ezmine-i mäżiyedeki ḥalleri bu zamandaki ḥalleri gibi olduġunu ʿilm-i żarūrī ḥāṣıldır.

Ḳırḳ Dokuzuncu Mesʾele

79

Şek yoḳ ki lügatleriñ ekseri rivāyet-i āḥād ile menḳuldür. Vāhidiñ rivāyeti ise ẓandan başḳa bir şey ifāde etmez.

Bir de eḥādīs-i şerīfe-i nebeviyeniñ rāvīleri ḥaḳḳında birçoḳ şatlara riāyet olunmaḳta olduġu ḥalde luġatleriñ rāvīleri ḥaḳḳında öyle şartlara riāyet ve iʿtibār etmemişlerdir. Maʿ heẕā ki luġat eḥādiṣ-i şerīfeniñ ʿuṣūlü mücerrāsında cāridir.

İşbu suʾāl-i müekked olan aḥvāldendir şu ki üdebādan baʿżıları yekdiġerini kāh techīl ve kāh tefsīk ile taʿan ve tesnīʿ etti. Kūfiyūn ve baṣriyūn arasında ḥāṣıl olan adāvet daḫī meşhurdur. Ekṣer muhaddisīniñ ekser erbābı mālā yenbeġīye nisbet edişi de keẕalik meşhurdur. Böyle olduġu ḥalde üdebānıñ rivāyetleri maḳbūl olamaz. İşte bu ṭarīk ile luġatiñ ekṣeri derecāt-ı ḳabūlden sāḳıṭ olur.

80

Ellinci Mesʾele

Elfāẓıñ maʿnālarına delāletleri delâlet-i ẓannīdir. Zīrā elfāẓıñ maʿnālarına delāletleri hem luġatiñ, hem iʿrābāt ve taṣrīfātıñ naḳline mevḳuftur. Maʿheẕā o naḳilleriñ evāil aḥvāline naẓar olunursa herbiriniñ ḫaber-i vāḥid olduġu añlaşılır.

Rivāyet-i āḥād ise żandan başḳa bir şey ifāde etmez. Keẕalik elfāẓıñ maʿnālarına delāletleri ʿadem-i iştirāke (1) ʿadem-i mecāze (2) ʿadem-i naḳle (3) ʿadem-i icmāle (4) ʿadem-i taḫṣīṣa (5) ʿadem-i marīż-i ʿaḳliye (6) mevḳūftur ki marīż ḥāṣıl olduġu taḳdirde lafẓī mecāze ṣarf etmek lāzım gelir.

İşbu muḳaddemāt-ı menfiyeye iʿtiḳāt ise şek yoḳ ki żann-ı muhādir.

Zanna mevḳūf olan daḫī żan olmaya evlādır. Vallāhu aʿlem.

****

(1)Lafẓıñ maʿnā-yı vāḥitte munḥaṣır olması(2) Lafẓıñ vazʿ-i evvel ile mevżuʿ olduġu maʿnāda müstaʿmel olması (3) lafẓıñ vazʿ-i evvel ile mevżūʿ olduġu maʿnādan aḫire menḳūl olması (4) maʿnāsınıñ beyāna muḥtāc olması (5) lafẓıñ ilġāẓ-ı ʿumūmdan olması (6) lafẓıñ müteşābihāttan olması.

(li'l-mütercim)

Bāb-ı Ṣānī

ṣavt ve ḫurūftan müstenbiṭ olan mübāḥiṯe ve ṣavt ve ḫurūfuñ aḥkāmına dāir olup çend mesʾeleyi müştemildir.

Birinci Meseʾle

Reʾs-i ḫukemā ebū ʿalī bin sīnā ṣavtı taʿrīfte " innehū keyfiyeti taḥaddiṯ min temveci'l-hevāʾi'l- munẓaġıṭ beyne ḳāriʿ ve maḳrūʿ" demiş ki: Türkçesi ṣavt, ḳāri' ve maḳrūʿ yaʿni yekdiġerine şiddetle darp edilen iki cism metṣūṭ arasında ṣıḳışan havānıñ temvecinden ḥādiṯ olur bir keyfiyettir." demektir. Ben derim ki. Māhiyet-i ṣavt uẓv-u semʿi olan ḳulaḳla ḥiss-i idrāk olunur.

mevcūdāt içinde ise maḥṣūṣtan iẓhar bir şey yoḳ ki maḥṣuṣ anınla taʿrīf olunabilsin. Bināen ʿaleyh ibn-i sīnānıñ bu sözü ṣavtıñ sebeb-i ḥudūṯune işārettir. Yoḳsa māhiyetini taʿrīf deġildir. Li'l-mütercim, derviş paşanıñ ḥikmet-i ṭabīʿa kitābında meẕkūrdur ki: herhangi cismi'l- istigīniñ bir sebeb-i ḫāricīniñ teʾṯiriyle

Cüzʾi ferdleri ve żāʿiyat-ı aṣliyelerinden ḫurūc eylese iczā-yı merḳūme yine ol vażʿiyeti eḫaẕ etmek için birtaḳım ḥarekāt reḳāsiye icrā ederek işbu ḥarekāt, cisme daḫī sirāyet eder.

İşte ḥarekāt reḳāsiye-i meẕkūre pek serīʿ olduḳları ḥalde " iḫtizāzāt taʿbīriyle maʿrūf olup ẕikr olunan cismi'l-isteyḳī bu miṯāli iḫtizāz eylediġi ṣūrette derūnunda bulunduġu vāsıṭanıñ temvecini daḫī mūcib olmaḳla kendisiniñ iḫtizāzından ḥādiṯ olan keyfiyete "ṣadā" veya "ṣavt" itlāḳ olunaraḳ evvel daḫī vāsıṭānıñ temveci ḥasebiyle ʿuẓv-u semʿi olan kulaġa bi'l-vuṣūl hiss olunur. Ve bu cihetle ṣadā ḥāṣıl eden cism-i'l-isteyḳīye daḫī "cism-i metṣūt" tesmiye ḳılınır.

Şu münāsebetle el-isteykīyetiñ de taʿrīfi lāzım gelmekle bend-i ātīyi keẕalik kitāb-ı meẕkūrden ʿaynen naḳl eyleriz.

İcsāmıñ cüzʾi ferdleri ekṯeriya taẓyīḳ vāsıṭāsıyla vazʿi aṣliyelerinden ayrıldıḳlarında yaʿni birbirlerine daha ziyāde taḳrīb olunduḳlarında iczā-yı merkūme beyanında vāḳiʿ kuvve-i defʿā ziyādeleşip ol cüzʾileri takrīb eden sebeb rafiʿ olunduġu gibi yine vażʿi aṣlīlerine bi'l-vurūd ol vazʿī bir miḳtar merūd ve yine geriye ʿavdet edip teḳrār vażʿi aṣliyelerine geldikten soñra ol vażʿī yine bir miḳtār murūr ve baʿde

ʿavdet ederek bu siyāḳ üzere birtaḳım ḥarekāt reḳāziyeden soñra vazʿi aṣliyelerinden sākin ḳalırlar. İşte iczā-yı merḳūmeniñ bu meṣellū ḥarekāt-ı reḳāsiyeleriniñ

83

sebī ancaḳ beyanlarında olan ḳuvve-i cāẕibe ile ḳuvve-i defʿā olup keyfiyet-i meẕkūreye (el-isteyḳiyet) veya "ḳuvve-i'l-isteḳıye" taʿbīr olunur. intihā

İkinci Mesʾele

Muhkīdir ki mütekellimīn-i muʿtezilīnden meşhūr niẓām gūyā ṣavt, cisimdir diye zaʿam edermiş de anıñ bu zaʿmını vucūh-u ātīye ile ibṭāle ḳalḳışmışlardır.

(1) icsām, cismiyette müşterektirler. ṣavtte ise müşterek değildir.

(2) icsām olan ve ṣāniyen görünür, lems olunur şeylerden olub ṣavt ise öyle değildir.

(3) cism, bāḳīdir, ṣavt ise bāḳī olmayıp ḥudūṯuyle berāber zāil ve fānī olur. Bināen ʿaleyh ṣavt ve ṣadā icsāmdan maʿdūd olamaz.

Ben derim ki: niẓām eẕkiyā-yı nāstan bir ādem idi. Bināen ʿaleyh öyle ẕekī ẕātıñ nefs-i cismi olduġuna ẕāhib olması pek beʿīd görünür. Şu ḳadar ki niẓām vaḳtāki ṣavtıñ sebeb-i ḥudūṯu hevānıñ temveci olduġuna ẕāhib olduysa cāhiller ẓan etmişler ki niẓām gūyā ẕavt o hevā-yı mütevveciñ ʿaynı olduġuna ḳāil oluyor da anınçün böyle red ve cerḥa ḳalḳışmışlar.

84

Baʿżıları "ṣavt, icsām ṣalbeniñ iṣṭikākı yaʿni ṭoḳuşmasıdır. Demiş ise de bu ḍoġru değildir.

Zīrā iṣṭikāk denilen ṭoḳuşmaḳ bir memāsetten ʿibārettir. Memāset ise mubṣırāttan olup ḥalbuki ṣavt, mubṣırāttan değildir. Kimisi de dedi ki "ṣavt, nefs-i ḳarʿ —yāḫut — nefs-i ḳalʿadır." Yaʿni ṣadā bir cisme diġer bir cism ile ḫızlıca urmaḳ, yāḫut bir cismi diġer cismden ḳoparmaḳ demektir. Kimisi de dedi ki "ṣavt, ḥārekeniñ temvecidir."

Bu taʿrīfātıñ ise hiç birisi ḍoġru değildir. Zīrā aḥvāl-i meẕkūreniñ mubṣırāttan olup ṣavt ise ġayr-ı mubṣirdir. Vallāhu aʿlem

Dördüncü Mesʾele

Denildi ki: ṣavtıñ sebeb-i ḳarībi temvec-i havādır. Temvecinde murādımız bir mebdeʾi muʿayyende bir müntehā-yı muāyyenedeñ ḥareket intiḳaliye demek değildir. Belki murād-ı hevānıñ temvecine şübhe olan bir ḥālettir. Zīrā temvec-i hevā ṣadmāt ve süknāt müteʿāḳḳıbe ile şeyʾen şefīʾen ḥādiṯ olur bir emrdir.

Temveciñ sebebi ise ya emsās ʿanīftir ki ḳarʿı budur. yāḫut tefrīḳ-i ʿanīfdir ki ḳaliʿ da budur.

85

Bu mubḥisiñ taḥḳīḳīni arzu eden kütüb-ü ʿaḳliyemize mürācaʿat etsin.

Beşinci Mesʾele

Eş-şeyḫi'r-reʾis ebū alī bin sīnā ḥarfi taʿrīfte "İnnehü heyʾe-i ʿārzati li'ṣ-ṣavt temyīz bihā an ṣavt-I āḫir misle fī'l-ḫift ve'l-ṣiḳāl temeyyüzen fī'l-mesmūʿ " demiş ki Türkçesi "ḥarf, ṣavte ʿārıż bir heyʾetdir ki ḫift ve ṣekālde misli olan ṣavt-ı ʿāḫirden o heyʾet vasıṭāsıyla mesmūʿ da temeyyüz eder" demektir.

Altıncı Mesʾele

Ḥurūf ya muṣavvete olur ki bunlar naḥvde med ve līn tesmiye ḳalınan ḥarfler olup bunlarla ibtidā mümlün olamaz. Ya ṣāmite olur ki bunlar da muṣavveteniñ ġayrı olan harflerdir. Ṣadālı demek olan ḥurūf mesevveteye gelince şüphe yoḳ ki bunlar ṣavte ʿārıż olan heyʾettendir.

Ṣadāsız ḥarfler demek olan ṣavāmata gelince; bunlardan da bā, tā , dāl , ṭā, gibi baʿżıları var ki anların temdīdi mümkün olamaz. Ve ḥurūfuñ her iki ḳısmı da nefsiñ āḫir zaman ḥabsiyle evvel zaman irsāli olan anda ḥāṣıl ve ḥādiṯ olur. Ḥarfleriñ ṣavte nisbeti noḳtanıñ ḥatā, anıñ zamāna nisbeti gibidir.

86

Ḥarfler ne eṣvāttır ne de ʿavārıż-ı eṣvāttır. Ḥarfler esvātın mebde-i ḥudūṯunde ḥādiṯ olur şeylerdir.

Ḥarflere "ḥarf" tesmiyeside güzel bir tesmiyedir. Zīrā ḥarf, ṭaraf demek olup bu ḥarfler daḫī eṣvātıñ etrāf ve mübādīsidir.

Ṣadāsız ḥarflerden bi-ḥasb elzāhir-i temdīdi mümkün olunlar da vardır.

Soñra işbu ṣadāsız ḥarfler daḫī iki ḳısma ayrılır.

Bir ḳısmı ḥā, ḫā gibi ḫarflerdir ki bunlar her naḳder bi-hasbi'l his-ı zemāniyeti'l-vucūd ise ẓann-ı ġālibe göre nefsi'l-emrde āniyeti'l- vucūddur.

Zīrā hā, ḫā ḥarfler her ne ḳadar birbirini taʿkīb eden ānātta ḥāṣıl olur gibi ẓan olunursa da nefsi'-l emrde her birisi āni'l-vucūddur. Lakin ḥis, baʿżısınıñ baʿżısından mümtāz olduġunu farḳ edemediġinden anları ḥarf-i vāḥid zamānı ẓan eyler. Diġer ḳısmı sīn, şīn gibi ḥarflerdir ki bunlarda ẓann-ı ġālibe göre ḥaḳīḳatte zamāniyeti'l-vucūddur. Zīrā bu ḥarfler ṣavte ʿārıẓ ve ṣavtıñ istimrārıyla olur heyʾetleridir.

Yedinci Mesʾele

Ḥarf, mutlaḳā ya sākin, yāḫut müteḥarrik olur.

87

Bu taʿbīr ile murādımız ḥareket ve sukūn, ḥarfe ḥulūl eder demek deġildir. Zīrā ḥareket ve sukūn evṣāf ve ḫavās-ı ʿumūmiye-i icsāmdandır. Burada ḥareket ve sukūn ile murād ḥarf sāmetiñ ʿaḳībinde ṣavt-ı maḫṣūṣa ile ḥāṣıl ve ḥādiṯ olan ḥālettir.

Sekizinci Mesʾele

Ḥarekeler ṣadālı ḥarfelerin ibʿāżıdır. Buña delīlimiz şudur ki işbu ṣadālı ḥarfler ziyāde ve noḳsānī ḳabul ederler. Noḳsan cānibinde ise işbu ḥareketten başḳa ṭaraf yoḳtur. Bir de işbu ḥarekāt, med olunduḳta ṣadālı ḥarfler hādiṯ olur ki bu da ḥarekeler ṣadālı ḥarfleriñ ibʿāżı olduġuna delālet eder.

Dokuzuncu Mesʾele

Ṣadāsız ḥarfi ḥareke tesmiye olunan ṣadālı ḥarf-i maḳṣūr üzerine müteḳaddem ve sabıḳtır. Delīlimiz de şudur ki işbu ḥarekāt ile tekellüm, ḥarf-i sāmitle tekellüme mevḳūf olduġundan eġer ḥarekātı ṣadāsız ḥarfler üzerine müteḳaddem ve sābık olsa idi devr lāzım gelirdi. Devr ise muḥāldir.

88

Onuncu Mesʾele

Ḥurūf ve esvāttan mürekkep olan (kelāmıñ) ḳadīm olması mümteniʿdir diye aḳl bi'l-bedāha ḥukm eyler.

Bunuñ bedāhatide iki vechten nāşīdir.

Vech-i evvel.— ḥarfler mütevvellī olmadıḳça kelime, kelime olamaz. İmdi münkażī olan ḥarf evvel muḥdeṯstir. Zīrā ʿadımı ṯābit olanıñ ḳademi mümteniʿdir.

Birinci ḥarfiñ inkıżāsından soñra ḥādiṯ olan ḥarf-i ātī daḫī evvelkisi gibi şübhe yoḳ ki ḥādiṯtir.

Vech-i ṯānī.— kelimeniñ müteʾellif ve müterekkib olduġu ḥarfleriñ hepsi defʿaten vāhideten ḥusūlü farż olunsa kelime ḥuṣūle gelemez. Zīrā meṯelā kelime-i ṯelāṯiyeniñ altı vechle taḳlībi mümkündür. Bināen ʿaleyh o kelimeniñ müteʾellif ve müterekkib olduġu ḥarfleriñ yekdiġerini velī ve taʿkīb etmeyerek üçü birden ḥāṣıl olsa bile kelimeniñ teḳālib-i sittesinden yalñız birisi meydāna gelebilir ötekiler ḳalır.

Ḥalbuki vücūhu sitte-i meẕkūreden biriniñ vuḳūʿ ve ḥuṣūlü diġerleriniñ vuḳūʿ ve ḥuṣūlünden evveli deġildir.

Vucūh-u metrūkeniñ terkine de bir sebeb yoḳtur. Ve eġer kelimeniñ müteʾellif olduġu ḥarfler öyle defʿaten ḥāṣıl olamayıpta bildiġimiz gibi alī't-teākib ḥāṣıl yaʿni ḥarf-i sāniyeniñ

89

Ḥudūṯ ve ḥusūlü ḥarf-i evveliñ inḳıżāsına mütevaḳḳıf olursa demek ki işbu ḥurūf ve esvāttan müterekkib olan kelāmda ḥādiṯtir. Ḥurūfuñ ḳademine ḳāil olunanlar daḫī bir vech-i ātī aḳl ve naḳl ile iḥticāc etmişlerdir.

ʿAḳl ile iḥticācları

"Her ḥarfiñ bir māhiyet-i maḫṣūṣası vardır ki o māhiyet, iʿtibāriyle yekdiġerinden mümtāz olur. Mâhiyet ise zevâl ve adem, kabul etmez. Binâen aleyh harfler kadimdir."

Nakil ile iḥticācları

Muḥaḳḳaḳdır ki kelāmullah ḳadīmdir. Kelāmullah daḫī bu ḥarflerden ʿibārettir. Bināen ʿaleyh bu ḥarfler ḳademine ḥukm etmek lāzım gelir."

kelāmullahıñ ḳademi baḥsine gelince: bedīhīdir ki kelām, ṣıfat-ı kemāldir. Adm-i kelām daḫī ṣıfat naḳıṣtır.

İmdi eġer kelāmullah ḳadīm olması ḫāṣā "Allahu Teālā ezelde nāḳıṣ imişte soñra mālā yezālde kāmil oldu." gibi münāsebetsiz bir sözün tefūhune cevāz vermek lāzım gelir. Bu söz ise icmāʿ müslimīn ile bāṭıldır.

Kelāmullah bu ḥarflerden ʿibārettir" deyişimizin birḳaç vechi vardır.

Vech-i evvel.—Allahu Teālā (ve in eḥad mine'l-müşrikīn ihticārek fe ecirh ḥattā yesmeu kelāmullah) buyurmuştur.

90

Maʿ heẕā maʿlūmdur ki mesmūʿ olan kelām bu ḥarflerden başḳası deġildir. Bināen ʿaleyh bu āyet-i celīle delālet eder ki kelāmullah şu ḥurūf-u mesmūʿadır.

Vech-i s̱ānī.— bir kimse kelāmullahıñ semāʿī üzerine yemin etse, soñra ḥurūf ḳuraniyeyi işitse üzerine bir ū ḫanṯ tertib eder.

Vech-i s̱āliṯ.— bize tevātir ile naḳl olunmuştur ki benī ekrem ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem efendimiz "işbu matlūʿ ve mesmūʿ olan ḳuran kelām-ı ilāhīdir." buyururlardı.

Bināen ʿaleyh bunu münekkir olan dīn-i muḥammed ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selāmdan tevātirle bilinen şeyʾi münekkir demek olup oña küfr lāzım gelir.

İḥticāc-ı ʿaḳlīye cevāb

Bu dediğiniz yalñız māhiyet ḥurūfa maḫṣūṣ ve maḳṣūr deġildir. Māhiyet sāireniñ daḫī ṣānı budur. Bināen ʿaleyh bu istidlāle muʿtemid iseñiz kāffe-i māhiyetiñ kademine kāil olmañız lāzım gelir.

İḥticāc-ı naḳlīye cevāb

İşbu istidlāliñiz bedīhiyyāt muḳābilinde ḫaffī olduġundan bāṭıldır.

Onbirinci Mesʾele

İşbu ḥurūf-u mütevāliye ve eṣvāt-ı müteāḳıbe içün "bunlar kelamullahtır" dediğimiz ẕāt Allah ile ḳāim olan ṣıfata delālet eden

91

Elfāẓı irāde etmiş oluruz. Bināen ʿaleyh ḥurūf ve eṣvāt-ı meẕkūreye ism-i kelāmıñ itlākı yaʿni bunlara kelāmullah denilmesi alā sebīli'l-mücāzdır.

Hins-i bir sözüne gelince:

Bir minvāl-i muharrir ḥurūf ve eṣvāt-ı ḳuraniyeniñ semāʿından hins-i biriñ tertībi yeminleriñ bināsı ʿörf üzerine mebnī olduġuçündür.

Ve ṣūret-i muṭlaḳta "kelāmullah kadīmdir." Dediğimiz de bu ifādemizle işbu elfāẓ ve ʿibārātıñ medlūlu olan ṣıfat-ı ḳadīme-i ilahiyeden başḳasını irāde etmeyiz. Ve "kelāmullah ḥażret-i muḥammed ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem efendimiziñ muʿcizesidir." dediğimizde ḥudūṯleri bedīhī olan işbu ḥurūf ve eṣvātı ḳast ve irāde eyleriz.

92

Zīrā ẕātullah ile kāim olan ṣıfat-ı kelām ki ḳadīm olan odur ḥażret-i muḥammed ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selām efendimiz ziynetsāz ʿālem-i imkān ve vucūd olmadan muḳaddem daḫī mevcūd idi. Bināen ʿaleyh o kelām-ı ḳadīm nefs-i risāletpenāh efendimiz ḥażretleriniñ muʿcizesi nasıl olabilir?

Ve "kelāmullah, sūr ve āyettir." dediğimizde daḫī yine bu ḥarfleri ḳast ve irāde ederiz.

Ve "kelāmullah. Fasīhtir." dediğimizde de işbu elfāẓı irāde eyleriz.

Ve kelām-ı ilahī tefsīre ṣurūʿdanda maḳṣūdumuz yine elfāẓ-ı ḳurāniyeyi tefsīrden ibārettir. Ḥaṣvīler ḳırāat-ı ḳurān eden insandan işittiğimiz ṣavtıñ aynı kelāmullah olduġunu zaʿm ederler! Ḥaṣvīyeniñ bu zaʿmı ise bāṭıldır. Zīrā bi'l-bedāha biliriz ki işbu insandan işittiğimiz ḥurūf ve eṣvāt o insanıñ lisanıyla, sesleriyle kāim bir ṣıfattır.

Bināen ʿaleyh o ḥurūf ve eṣvāt-ı mesmūʿanıñ ʿaynı kelāmullah olduġuna ḳāil olsaḳ o ḥalde ṣaft-ı vāḥidenin bi-ʿaynihā hem ẕātullah ile kāim olduġuna ve hem insanıñ bedenine ḥulūl etmiş bulunduġuna kāil olmamız lāzım gelir. Bu iʿtiḳāt ise bi'ẓ-ẓarūre maʿlūmu'l-fesāddır.

Haşvīleriñ bu zaʿm fāṣidleri naṣārıñ "aḳnūm kelime, nāsūt ṣarīḥa ḥulūl etti."

Ve yine aḳnūm kelime, ḥażret-i ʿīsā aleyhi's-selāmıñ nāsūtuna olmaġla berāber Allahu Teālā ve teḳāddes ḥażretleriniñ ṣıfatıdır. Ve andan zāil deġildir" dediklerıniñ ʿaynıdır.

Zīrā haşeviye ne diyor? "kelāmullah bu insanıñ lisānına ḥulūl etmiştir. Maʿheẕā zātullahtanda zāʾil deġildir." diyor. Ḳavliñ arasında ise hiçbir farḳ yokḳur. Şu kadar ki naṣārī

93

Bu ḳavli yalñız ḥażret-i ʿīsā ʿaleyhi's-selām ḥaḳḳında īrād eylediler. Ḥalbuki aḥmaḳ haşvīler meşrıḳtan maġribedeñ dünyadaki nāsıñ hepsi ḥaḳḳında bu ḳavli ḥabīṯī tefūha cerʾat etmiş oldular.

On Üçüncü Mesʾele

Kerāmīler "kelām, söze ḳādir olmanıñ ismidir."dediler. ve bu babta "noḳta-i ḳādir olana her ne ḳadar ḥāl-i hażır da sözle müşteġıl olmasa daḫī yine mütekellim denir. Keẕalik kelāmıñ żıddı ḫarstır.

Ḫars, ise söz söylemeden ʿāciz olmaktır.[1]

Bināen ʿaleyh kelām daḫī söz söylemeye ḳādir olmaḳtan ʿibāret olmaḳ lāzım gelir." Yolunda istidlāl eylediler.

Bunlar demek isterler ki "Allahu Teālā ve teḳaddes ḥażretleriniñ söz söylemeye ḳudreti ḳadīm olduġundan bu maʿnāca kelāmullah ḳadīmdir. Ammā söz ḥādiṯtir.

İşte sözleriniñ tafṣīli bu olunup bize ise anların sözlerini ibṭāl etmişizdir.

On Dördüncü Mesʾele

Haşvīler, eşʿarīler demişler ki: Eġer ḳuran, kadīmdir demeden Ḫars, der ki fetḥatīnle der ki dilsizlik demektir.[1]

94

Murādıñız işbu ḳuran, cemīʿ meʾmūrāt ve muḥarremāta müteallik olan ṣıfat-ı ḳadīmeye dāldir demek ise dünyada taṣnīf olunmuş olan her bir kitābıñda ḳadīm olması lāzım gelir. Zīrā o her bir kitābta birer medlūlu, birer mefḥūmu vardır. Ve

çünkü kelām-ı ilāhıñ cemīʿi müteallikata teallikı ʿām ve şāmil olduġundan kelāmullah müsnifāt-ı meẕkūreden her biriniñ medlūlātından da bir ḫaber olmuş olur.

İmdi bu taḳdīr ve tefsīre göre ḳadīm olmaḳtan ḳurān-ı kerīm ile birtaḳım fāḥş ve hicvī müteżammın olan sāʾir kitāb-ı müʾellife beyānında farḳ ḳalmaz.

Ve eġer ḳurānıñ ḳademinden murād şundan bir vech ise o vechi de beyān ve īżāh etmeniz lāzım gelir.

Eşāʿireniñ cevābı— biz kelāmullāhıñ cemīʿi muḫberāta müteallik olmasını iltizām etmeyiz.

Bu taḳdirde işbu sūal şāḳıt olur. Maʿlūm olsun ki her aḫbār olunan şey doġru olmaḳ lāzım gelir. Muḫberātıñ lābed yalanıda vardır. Kelāmullahta ise iḥtimāl keẕb, muḥāldir. Onun için kelāmullah cemīʿi muḫberāta müteallik etmez buyururuz. Ẓannolunmasın! Bizim kelāmullāhıñ cemiʿi muḫberāta müteallik olunması iltizām etmeyişimiz bundan nāşī deġildir.

95

Zīrā Allahü ẕü'l-celāl ḥażretleri baʿzı aḳvāmıñ ekāẕīb ve faḥşiyātı aḫbār ettiklerini de aḫbār buyurmuştur. Bināen ʿaleyh cenāb-ı ḥaḳḳıñ bu aḫbārı keẕb olmaz. Kelāmullāhıñ cemīʿi muḫberāta teallikı mücerred Allahu Teālā ve teḳaddes ḥażretlerini neḳāʾişten tenzīhe rāciʿ olan bir emr diġerinden nāşī menʿ olunur.

Zīrā işbu faḥşiyāt ve saḫfiyātıñ aḫbārı mücerrā-yı naḳṣta cārīdir ki bu cenāb-ı ḥaḳḳa göre muḥāldir.

****

Maʿlūm olsun ki ḥurūfuñ, ṣavtin, mübāḥiṯi ve ḥurūfu fāʿil olan użlātıñ teşrīhi ve ḳadim-i ḳurʾan ḥaḳḳındaki işkālāt-ı meẕkūreniñ beyānı güç pek daḳīḳ şeyler olup bināen ʿaleyh bu ḳadarla iktifā etmek evlādır. Vallāhu aʿlem bi'ṣ-ṣavāb.

96

Bāb-ı ṯāliṯ

İsim ve fiʿl ve ḥurūfa müteʿallik mübāḥiṯe beyānında olup meṯāil-i şitāyı müştemildir.

Birinci Mesʾele

Maʿlūm olsun ki kelimenin envāʿ-ı ṯelāṯeye taḳsīmini iki vech ile īrād etmek mümkündür.

Birincisi— kelime ya kendisinden yāḫut kendisiyle aḫbār-ı ṣaḥiḥ olur ki bu (isim)dir.

Yāḫut kendisinden aḫbār-ı ṣaḥīḥ olmazda yalñız kendisiyle aḫbār-ı ṣaḥīḥ olur ki bu(fiʿl)dir.

Yāḫut ne kendisinden ne kendisiyle aḫbār-ı saḥīḥ olur ki bu da (ḥarf)dir.

****

İsimden aḥbār-ı ṣaḥīḥ olur ammā ḥarf ve fiʿlden aḫbār-ı ṣaḥīḥ

97

Olmaz" denilmesi olduġundan şu taḳsīm buña mebnīdir. Bināen ʿaleyh şu iki baḥṣi başḳa başḳa birer mesʾelede ẕikr ve ḥal edeceġiz.

İkinci Mesʾele

Fiʿl ve ḥarften aḫbār ṣaḥīḥ olmadığına naḥviyūn ittifāḳ edip "fiʿl ve żarftan aḫbār-ı ṣaḥīḥ olmaz. Zīrā (ḍarb- ı ḳatl) dir demek yaʿni (ḍarb) fiʿlini muḫbirʿāne ve (ḳatl) fiʿlini (muḫbirbe) ḳılmaḳ cāiz deġildir." dediler. Lākin ḳāil diyebilir ki miṣāl-i vāḥidiñ, ḥükm-ü āmī isbāta kāfī deġildir.

Yine ḳāil diyebilir ki miṣāl-i vāhidiñ ḳāide-i ʿumūmiyeyi iṣbāta kāfī olmadığına şude delālet eder ki "cidār semādır" demek yaʿni cidārı muḫbirʿāne ve semāyı muḫbirbe ḳılmaḳ ṣaḥīḥ deġildir.

Maʿheẕā ki bu ḥamliñ ʿadem-i sıḥḥati ismiñ kendisinden ve kendisiyle iḫbār ṣaḥīḥ olmadığına delīl olamaz. Zīrā miṣāl-i vāḥid, ḥükm-ü āmā iṣbāta kāfī deġildir. İşte bu maḳamda da öyledir.

Bir de denildi ki: fiʿl ve ḥurūftan aḫbārıñ ṣaḥīḥ olduġuna yaʿni fiʿl ve ḥarfiñ muhberʿāne olabildiġine delālet eden birḳaç vech vardır.

Vech-i evvel—biz "ḍarb yaḍrib eḍrib" sīġalarınıñ ifʿāl olduġunu aḫbār ettiġimizde bu ḫaberde muḫbirʿāne ya isim ya fiʿl yāḫut ḥarf olacaḳtır. İmdi muḫbirʿāne eġer evvelkisi ise

98

Bu ḫaber kiẕb olur. Ḥalbuki öyle deġildir. Ve eġer ikincisi ise fiʿl olduġu ḥayṣiyetle muḫbirʿāne olmuş olur. Şāyed "bu ḫaberle muḫbirʿāne olan şey şu ẕikr olunan sīġalardır. Bunlar ise isimdirler." Derlerse cevāb veririz ki bu suʾāl raḳīḳtir. Zīrā bu taḳdirde fiʿldir diye ḫaber verilen şey isim olmaḳ lāzım gelir. Bināen ʿaleyh bu suʾāliñ ḥāṣılı şu eşkāliñ evvelinde meẕkūr olan ḳısmından ḳısım ola rāciʿ olmuş olur ki biz anı da evvelce ibṭāl etmişizdir.

Vech-i ṯānī.— fiʿl ve ḥarf, isim değildirler diye ḥaber verdiġimizde daʿvāmızıñ taḳrīr ve beyānı māteḳaddemiñ ʿaynı olur.

Vech-i ṣāliṣ.— fiʿl muḫbirʿāne olmaz, sözümüz fiʿliñ muḫbirʿāne olmadığını aḫbardır. Bu aḫbār ise “Fiʿl muḫbirʿāne olmaz” sözümüzle mütenāḳıżtır.

İmdi “kendisiniñ iḫbār olunmaz deyu muḫbirʿāne olan şey işbu lafẓdır.” derlerse bizde deriz ki bunuñ aḫbār olunan lafẓ eġer isim ise bu bāṭıldır. Zīrā her bir isim muḫbirʿānedir. Ve isimden aḫbārıñ aḳl-i derecātı daḫī ismin isim olduġunu aḫbārdır. Ve eġer muḫbirʿāne olamaz denilen lafẓ, isim olmayıpta fiʿl ise fiʿl, muḫbirʿāne oldu gitti.

Dördüncü vech.— Fiʿl, Fiʿl olduġu ḥayṣiyetle ve ḥarf ḥarf olduġu ḥayṣiyetle bir māhiyet-i maʿlūmedir ki māʿidāsından mütemeyyizdir.

99

Ḥāl ve şānı bu olan her şeyden ise “bu şey sāʿidāsından mümtāzdır.” diye ḫaber vermek ṣaḥīḥtir.

İmdi “fiʿl fiʿl olduġu ḥayṣiyetle isimden mümtāz bir māhiyettir” diye ḫaber verdiġimiz de fiʿliñ şu imtiyāzını aḫbār etmiş oluruz.

Beşinci vech.— fiʿl ya maʿnā-yı maḫṣūṣa dāl olan sīġadan yāḫut işbu sīġanıñ medlūlu olan maʿnā-yı maḫṣūṣtan ʿibārettir. İmdi fiʿl dediġimiz eġer evvelkisi ise anıñ yaʿni sīġanıñ maʿnāya delīl olduġunu aḫbār etmiş olduḳ.

Ve eġer ikincisi ise anıñ yaʿni maʿnā-yı maḫṣūṣuñ daḫī o sīġanıñ medlūlu olduġunu keẕalik aḫbār etmiş olduk. İşte bunlar pek güç suʾallerdir.

Üçüncü Mesʾele

ʿUlemā-yı naḥviñ “el-ismi mā-yeṣḥi’l-iḫbārʿāne” ḳavline ki Türkçesi isim kendisinden aḫbār-ı ṣaḥīḥ olan lafẓdır demek oluyor. Baʿżıları ṭaʿan edip “eyn, keyf, iẕā lafẓları daḫī isimdirler. Maʿheẕā bunlardan aḫbār ṣaḥīḥ olmaz” dediler.

“biz el-ism mācāz el-aḫbārʿāne” dediġimizde “mācāz el-iḫbār ʿmaānāh” diye irāde ederiz ki Türkçesi isim maʿnāsından aḫbār, cāiz olan lafẓdır demek olur. (iẕā)nıñ maʿnāsından ise

100

Aḫbār ṣaḥīḥ olur. Zīrā sen (ātīk iẕā taleʿte’ş-şems)dediġinde bu sözüñden güneş ḍoġduġu vaḳt saña gelirim.” Maʿnāsı müstefād olur. Vaḳitten aḫbār ise ṣaḥīḥtir. Ve bunun ṣıḥḥatine de “vaḳt eyüleşti” demek olan (ṭābe’l-vaḳt) ḳavliñ delālet eder. Abdulḳādiriñ sözü bitti.

Ben derim ki bu ʿaẕm pek ẓaīftir. Zīrā (iẕā)nıñ maʿnāsı yalñız vaḳt deġildir. (iẕā)nıñ vaḳt maʿnāsı müfīd olması mücerred şeyʾi āḫire ṭaraf ḳılınmasına mütevaḳḳıftır. Vaḳit ise ḥādiṯ-i āḫire ẓarf ḳılındığı ḥalde andan mümkün deġil aḫbār ṣaḥīḥ olamaz.

İmdi derlerse ki (iẕānıñ ecrā-yı māhiyetinden birisi isim olduġuçün (iẕā) isim olmaḳ lāzım gelir." Bizde cevap veririz ki bu söz bāhiri'l-bāṭılandır. Zirā iẕānıñ isim olmasına bu ḳadar münāsebet kāfī olsaydı fiʿl daḫī isim olmaḳ lāzım gelirdi. Zīrā fiʿliñ de eczā-yı māhiyetinden birisi maṣdardır ki maṣdarda isimdir. Ve madem ki fiʿliñ isim olması bāṭıldır, keẕalik (iẕā) isimdir dedikleri de bāṭıldır.

Dördüncü Mesʾele

Kelimenin Taḳsimīnden İkinci Nevʿiñ Taḳrībi

Kelimeniñ ma'nāsı ma'lūmiyet ve mefhūmiyette ya münteḳil olur ya olmaz. İkincisi ḥarftır.

101

Evvelkisi ya zamān maʿyine delālet eder, ya etmez. Bunuñ ikincisi daḫī isim evvelkisi fiʿldir. İşbu ḳısımda baʿżı sūaller var ki anları isim ve fiʿliñ taʿrīfinde beyān edeceġiz.

Beşinci Mesʾele

İsmiñ taʿrīfi

İsmiñ taʿrīfinde nās birḳaç vech beyān etmişler.

Taʿrīf-i evvel.—"El-ismi hüvelleẕī yeṣḥi'l-aḫbār an maʿnāh" demişler ki Türkçesi isim maʿnāsından aḫbār-ı ṣaḥīḥ olan şeydir demek olur.

Maʿlūm olsun ki şeyʾiñ māhiyetinden aḫbārıñ ṣıḥḥati, şeyʾin tamām-ı māhiyeti bilindikten soñra oña maḫṣūṣ ḥāṣıl olan bir ḥüḳmdür. Bināen ʿaleyh taʿrīf-i meẕkūr, avārıżıyla taʿrīf demek olan rusûm bābından olur. Ẕātıyātıyla taʿrīf demek olan ḥudūd bābından olamaz.

Bu taʿrīfe iki vechten işḳāl vārid olur.

Birincisi.---- eġer maʿnāsından aḫbār, ṣaḥīḥ olan her lafẓ isim olmaḳ lāzım gelse fiʿl ve ḥarf daḫī isim olmalı idi. Zīrā fiʿl ve ḥarften de aḫbār ṣaḥīḥ olur.

İkincisi.----- iẕā, keyf, eyn lafẓları da isimdirler. Maʿheẕā muḫbirʿāne olamazlar.

102

Bu iki sūāliñ taḳrīr ve beyānı dördüncü mesʾelede geçmiştir.

Taʿrīf-i ṣānī.—“el-ismi hüvelleẕzi yeṣh in yeʾtī fāʿilen ev mefʿūlen ev mużāfen” Türkçesi isim fiʿl veya mefʿūl ,yāḫut mużāf vāḳiʿ olması ṣaḥīḥ olan şeydir demek olur. Maʿlūm olsun ki bu taʿrīfiñ ḥāṣılı sālife’ẕ-ẕikr taʿrīf ola rucūʿ eder.

Taʿrīf-i ṣālīṣ.— el-ismi kelimeti testeḥiḳ el-iʿrāb fī evveli’l-vużūʿ ” Türkçesi isim ol vużʿinde iʿrāba müsteḥiḳ olan kelimedir demektir. İşte bu taʿrīf daḫī birinci ve ikinci taʿrīf gibi resmdir.

Zīrā ṣıḥḥat-ı iʿrāb bir ḥaldir ki baʿde tamāmi’l-māhiye isme ṭārī olur. Taʿrīfteki (fī evveli’l-vużūʿ) ḳaydı iki şeyden iḥtirāz içindir ki anlarıñ birisi (mebniyāt)dır zīrā (mebniyāt) ḥurūf ile aralarındaki münāsebetten nāşī iʿrāb ḳabul etmez. Eġer aralarında bu münāsebet olmasaydı anlarda iʿrābı ḳabul edeceklerdi.

Şeyʾiniñ ikincisi de şudur ki mużārīʿ gerçi maʿrubtur Lākin iʿrābı liẕāta deġil belki isme müşābe olması sebebindendir. Anuñçün evvelkiler gibi bu taʿrīf daḫī żaīftır.

Taʿrīf-i rābīʿ.------ Zemaḫşerī (müfeṣṣil) nām-ı teʾlifinde “el-ismi mādal ʿalā maʿnā fī nefse delālete mücerredet ʿani’l-iḳtirān” demiş ki Türkçesi “isim, iḳtırābından mücerred bir delāletle fī nefse bir maʿnāya delālet eden şeydir.”demektir.

103

Maʿlūm olsun ki bu taʿrīf birḳaç vechten muḫteldir. Şöyle ki: yine zemaḫşerī ibtidā kelimeyi taʿrīfte “el-lafẓi’d-dāl alā maʿnā-yı müfred bi’l-vużūʿ ”demiş yaʿni kelimeyi “ kelime, bi’l-vuẓūʿ maʿnā-yı müfredde dāl olan lafẓdır.” Yolunda taʿrīf etmiş iken soñra mufaṣṣıla yazdıġı ḥāşyelerde “kelimeyi taʿrīfte lafẓı ẕikr etmeniñ vucūbu şu eceldendir ki eġer lafẓı ẕikr etmeyerek yalñız (kelime bir maʿnāya dāl olandır) demiş olsak taʿrīfimiz aḳd ve ḫaṭ ve işāretle müntekıż olur.” dedi.

Bināen ʿaleyh zemaḫşeriye denir ki:

Evvela.---- bu söz eġer ḍoġru ise yine seniñ “isim fī nefse bir maʿnāya delālet eden şeydir” siyākında tercüme edilebilen “el-ismi mādal ʿalā maʿnā fī nefsih” ḳavliñ üzerine müteveccih olur.

Zīrā aḳd ve ḫat ve işāret daḫī anıñ gibidir. Yaʿni bunlarıñ daḫī her birisi fī nefse birer maʿnāya delālet eder. Maʿheẕā bunlar isim deġildirler.

Ṣāniyen---- “fī nefse” ḳavlindeki ẓamīr ya dāle, ya medlūle, yāḫut bir şeyʾi ṣāliṣe ʿāʾiddir.

İmdi eġer dāle ʿāʾid ise taʿrīf-i meẕkūre “el-ismi mādal ʿalā maʿnā ḥāṣıl fi’l-ism”taḳdīrinde olur ki Türkçesi “isim isimde ḥāṣıl olan maʿnāya delālet şeydir demek olur. Bināen ʿaleyh maʿnā “el-ismi mādal ʿalā maʿnā hüve medlūle” siyāḳında olur ki Türkçesi “isim medlūlü olan maʿnāya delālet eder.” demektir. Ḥalbuki bu daʿaştır.

104

Bundan başḳa taʿrīf-i meẕkūr ḥarf ve fiʿl ile de münteḳıż olur. Ve eġer żamīr, medlūle āʾid ise “el-ismi mādal ʿalā maʿnā ḥāṣıl fī nefs żalike’l-maānā ” taḳdīrinde olur ki Türkçesi “ isim şol bir maʿnāya delālet eden şeydir ki o maʿnā yine o şeyʾin nefsinde ḥāṣıldır.” demektir. Taḳdīr-i meẕkūre ise şeyʾin kendi nefsinde ḥāṣıl olmayı muḳteżīdir ki bu muḥāldir. Ṣāyet fī nefse ḥāṣıl olmanıñ maʿnāsı fī ġayra ḥāṣıl deġil demektir. Derlerse bizde cevāb veririz ki bu tefsīre göre esmā-yı ṣıfat ve nisb ile ḥadd-ı munteḳıż olur. Zīrā müsemmiyāt-ı meẕkūre daḫī nefislerinde deġil ġayrılarında ḥāṣıldırlar.

Taʿrīf-i ḫāmis.—“el-ismi kelimeti’d-dālet ʿalā maʿnā müsteḳıl bi’l-maʿlūmiyet min ġayrı min ġayrı en yedel ʿala’z-zamāni’l-muayyenilleẕī vāḳıʿ fīh zalike’l-maʿnā” Türkçesi “isim bir kelimedir ki maʿlūmiyet ve mefḫūmiyette müsteḳil maʿyine delālet etmez.”demektir.

Şu taʿrīfte kelimeyi ẕikr edişimiz yaʿni “isim bir kelimedir” deyişimiz ḫaṭ ve aḳd ve işāret, taʿrīften ḫāric ḳalmaḳ içindir. İmdi “niçün isim şuña buña delālet eden lafẕdır.” demediler diye sūʾal vārid olursa deriz ki biz lafẓı kelimeniñ cinsi ḳıldık. Kelime ise ismiñ cinsidir. Ḥadde meẕkūr olan daḫī cins gariptir. Cins-i beīd deġildir. Anınçün ismī taʿrīfte (lafẕ) taʿbīrini ḳullandılar.

105

Maʿlūmiyet ve mefhūmiyette istiḳlāliñ şarṭına gelince: denildi ki bu şarṭ ṭardan ve aḳsen yaʿni cemʿan ve menʿan bāṭıldır. Ṭardan bātılānıñ esbābı şunlardır.

Evvelā.— bilinmek şānından olan her ne var ise elbette maʿlūmiyette müsteḳıl olur. Zīrā şeyʾin māhiyeti taṣavvur olunmadıḳça ġayrıyla taṣavvuru mümtenīʿdir. İmdi mademki fī nefse taṣvvuru maʿ ġayra taṣavvuru üzerine muḳaddemdir. Bilinmek şānından olan her şey maʿlūmiyette müsteḳıl olmuş olur.

Ṣāniyen.— ḥarfiñ mefhūmu maʿlūmiyyette ġayrı müsteḳıl olduġu bilinmekle müsteḳildir ki o da istiḳlālidir.

Ṣāliṣen.----- naḥviyūn ittifāḳ etmişler ki: (bā) eʾṣ-ṣāḳ ve (min) tebʿīżī ifāde ḥarf daḫī isim olmuş olur. Ve eġer maʿnā-yı eʾṣ-ṣāḳ maʿlūmiyette mustaḳıl deġilse eʾṣ-ṣāḳıñ mefhūmu maʿlūmiyette mustaḳıl olmamış olur ki bu taḳdīrde de isim, ḥarf olmuş olur. [*] ʿaḳsen bāṭılānı sebebi de şudur.

****

[*] Bu sūʾaliñ cevābı şudur ki: (eʾṣ-ṣāk) sözüyle “kütibet bi’l-ḳalem” terkībinde vāḳiʿ olan bānıñ müteẕammın olduġu maʿnā-yı eʾṣ-ṣāk beyanında farḳ görüyoruz. Bināen ʿaleyh istiḳlāl ile murādımız bu farḳtır.

106

(kem, keyf, mete, iẕā, māʾe istifhāmiye, māʾe şarṭıya) kelāmen isimdirler. Maʿheẕā ki mefhūmları mustaḳıl deġildir. Mevṣūlāt daḫī bunlar gibidir.

Altıncı Mesʾele

İsmiñ ʿalāmetleri ya lafẓı yāḫut maʿnevī olur.

ʿAlāmet-i lafẓıye ismiñ ya evvelinde ḥāṣıl olur ki bu da ḥarf-i taʿrīf, ya ḥarf-i cerdir.

Ya ḫuṣūnda ḥāṣıl olur tesniye ve cemʿ ḥarfleri gibi ʿalāmet-i maʿneviye daḫī ismiñ mevṣūfe ṣıfat ve fāʿil ve mefʿūl ve mużāf-u ileyh ve muhbirʿāne vāṣıl vażiʿ ile iʿrāba müsteḥiḳ olmasıdır.

Yedinci Mesʾele

Fiʿliñ taʿrifātı

Taʿrīf-i evvel.— sībūya "innehā emṣelet eḫaẕet min lafẓ-ı iḥdāṣi'l-esmāʾ "demiş ki "fiʿliñ taʿrifātı isimleriñ ḥadiṣlerinden meʾḫūz māllardır." demektir. Bu taʿrīfi de fāʿil ve mefʿūl lafẓları nāḳıż eder.

Taʿrīf-i ṣānī.— elleẕī istidālī şeyʾi velā yestendāliye şeyʾi " Türkçesi fiʿl odur ki kendi bir şeyʾe isnād olunur. Faḳaṭ kendine

107

Bir şey isnād olunmaz. Yaʿni fiʿl müsned faḳat müsnedāliye olmaz demektir. Bu taʿrīf daḫī (iẕā ve keyf) ile müteteḳḳız olur. Zīrā bu isimleriñ āḫir bir şeyʾin isnādı vācib ve faḳat şeyʾi āḫiriñ bunlara isnādı mümteniʿ olur:

Taʿrīf-i ṣāliṣ.---- zemaḫşerī "el-fiʿlu mādal ʿalā iḳtırān ḥādṣ bi-zamân" dedi ki: "fiʿl, ḥadeṣiñ zamāna muḳteran olmasına delālet edendir." demektir.

Bu taʿrīf iki vech ile żaīftır.

Vech-i evvel.----- taʿrīfte "kelimet dālet ʿalā iḳtıran ḥadeṣ bi-zamān" demek yaʿni "kelime" sözünü ẕikr ve taṣrīh etmek lāzım gelirdi. Zīrā fiʿli kelime ile taḳyīd etmezsek "ḥadeṣiñ zamāna iḳtıranı" sözü taʿrīfi naḳż eder. Çünkü "ḥadeṣiñ zamāna iḳtırānı" Türkçesindeki elfāz-ı ṣelāṣeniñ mecmūʿu her ne ḳadar ḥadeṣiñ zamāna iḳtırānına dāl ise de bu mecmūʿu , fiʿl deġildir. Ammā fiʿl "kelime" ile taḳyīd edersek şu sūʾal, mündefiʿ olur. Zīrā elfāz-ı meẕkūreniñ mecmūʿu kelime-i vāḥide deġildir.

Kelime ẕikr edilmezse ḫaṭ ve aḳd ve işāretlede taʿrīf, müntaḳıż olur. Bir de kelime, elfāz ṣelāṣe-i meẕkūreniñ cins-i ḳarībi gibi olduġundan ḥadde mutlaḳa ẕikr olunmaḳ lāzım gelir.

Vech-i ṣānī.— [bundan soñra ẕikri gelecek]

Taʿrīf-i rābiʿ.—el-fiʿl-i kelimeti dālet ʿalā ṣubūti'l-maṣdar liṣeyʾi

108

Ġayr-ı muʿayyen fī zamān-ı muʿayyen" yaʿni fiʿl-i ḥuduṣuñ zamān muʿayyende ġayr-ı muayyen bir ṣeyʾe ṣübūtuna dāl olan kelimedir demektir,

(kelimet (deyişimiz (kelime) fiʿliñ cins-i ḳarībi olduġuçündür.

(dālet ʿalā ṣubūt-u ṣey'i) demeyipte (dālet ʿalā ṣubūti'l-maṣdar) deyişimiz ḥuduṣuñ baʿzen "ḍarb ve ḳatl" gibi emr-i ṣābit ve baʿżen daḫī "fennī ve ʿadem"gibi emr-i ademī olmasından nāṣīdir. Zīrā "fennī ve ʿadem fiʿlleriniñ maṣdarları "fenāʾi ve ʿadem"dir.

Ve (ġayr-ı muayyen bir ṣeyʾe) deyişimiz ḳarīben delīl iḳāmesiyle iṣbāt edeceġimiz vechle fiʿlde delāletiñ bu ḳadarı muʿteber olduġuna mebnīdir. Ve (fī zaman-ı muʿayyen) ḳaydıyla taḳyīd edişimiz daḫī esmādan iḥtirāz içindir.

Maʿlūm olsun ki bu ḳuyūdda birçoḳ mübāḥiṣler vardır.

Ḳıyd-ı evvel ki "yedel ʿalā ṣubūti'l-maṣdar li-ṣeyʾi" yaʿni ḥadeṣiñ bir ṣeyʾe ṣübūtuna delālet eder" ḳavlimizdir. Bu ḳıyd, işkālāt-ı ātiyeden ḳurtulamaz.

Evvela.— biz (ḫalkallāhu'l-ʿālem) yaʿni "Allah ʿālemi ḫalk etti." dediġimizde buradaki "ḫalḳ" fiʿli Allah subḥāne ve Teālā ḥażretlerine ḫalḳ ve ʿīcādiñ ṣübūtuna ya delālet eder. Ya etmez. İmdi eġer delālet etmezse, ḳayd-ı meẕkūr bāṭıl olur. Ve eġer delālet ederse o ḫalḳ ve īcād, maḫlūḳa muġāyır olmaḳ lāzım gelir. Ve o ḫalḳ ve īcād, eġer muḥaddiṣ ise ḫalḳ ve īcād-ı āḫire mufettekır olaraḳ teselsül lāzım gelir. Ve eġer ḳadīm ise maḫlūḳuñ daḫī ḳademi lāzım gelir.

109

Ṣāniyen.— biz (vecdi'ṣ-ṣeyʾi) dediġimizde işbu (vecd) fiʿli āyā bir ṣeyʾiñ vucūdunuñ ḥuṣūlune delālet eder mi? etmez mi? eġer delālet etmezse bu ḳāyd, bāṭıl olur. Ve eġer delālet ederse vücūduñ kendiniñ ġayrı bir ṣeyʾe ḥuṣūlü lāzım geldiġi gibi vücūduñ ġayrı olan ṣeyʾin daḫī nefsinde ḥuṣūlü mümteniʿdir. Bināen ʿaleyh bir ṣeyʾin vücūdunuñ ḥuṣūlü ḥuṣūl-ü ʿāḫirle ilā ġayrı'l-nihāye mesbūḳ olmaḳ lāzım gelir; bu ise muḥāldir.

Ṣāliṣen— biz (ʿademi'ş-şeyʾi ve fennī) dediğimizde bu ḳavlimiz o māhiyete zīrā ʿadem ve fenānın ikisi de naṣ maḥż olduġundan bunlarıñ kendileriniñ ġayrıya ḥuṣūlü nasıl maʿḳūl olabilir?

Rābiʿan.— (vucūd) māhiyet üzerine zāʿid olduġu taḳdirde "vucūd işbu mâāhiyete ḥāṣıl ve ṣābit oldu." Ḳavlimiz ṣādıḳ olur. Bināen ʿaleyh vucūd-u meẕkūr için vucūd-u ʿāḫiriñ ilā ġayrı'n-nihāye ḥusūl ve ṣubūtu lāzım gelir. Bu ise muḥāldir.

Ve ammā vucūd, nefs-i māhiyet olduġu taḳdirde (ḥudusu'ş-şeyʾi ve ḥāṣıl) ḳavlimiz o şeyʾe vücūduñ ḥuṣūlünü iḳtiżā etmez. Ve illā vücūduñ māhiyet üzerine zāʿid olması lāzım gelir. Ḥalbuki biz şimdi vūcūduñ nefs-i māhiyeti ettiğinden baḥṣ ediyoruz.

Ḳāyd-ı ṣānī ki.— zamān muʿayyende" ḳavlimizdir. Bu ḳayda daḫī birḳaç sūʿal vārid olur.

110

Evvelkisi.----- vecdi'z-zamān) yāḫut fenni'z-zamān) dediğimizde bu sözümüz zamānıñ āḫir içinde ḥuṣūlünü iḳtiżā edip iş teselsüle varır.İmdi eġer zamānın mevhum bir zamān āḫir içinde vāḳiʿ olması işbu ḥaddiñ (taʿrīfiñ) ṣıḥḥatine kifāyet eder derlerse cevāb veririz ki (ḥudūṯu'z-zamān ve huṣūl baʿde in kāne maʿdūmen) sözünüñ bir doġru söz olduġuna ve bunda yalan olmadıġına nāss-ı ittifāḳ etmiş olduġundan eġer sizin dediğiniz gibi olsa şu çok sözün bāṭıl ve kāẕip olması lāzım gelir.

İkincisi.— biz "kāne'l-ʿālem maʿdumā fî'l-ezel" yaʿni ʿālem ezelde yok idi, dediğimizde (kāne) ḳavlimiz fiʿl olduğundan eġer bu kelime ḥuṣūl zamānı meşʿār olsa, ezelde zamānıñ ḥuṣūlü lāzım gelir. Bu ise muḥāldir.

İmdi "şu fiʿliñ delālet ettiği zamān, muḳadderdir; muḥaḳḳaḳ deġildir."derlerse, cevāb veririz ki takdīr zihni ḫārice mutābıḳ ise sūʾal, ʿavdet eder. Deġilse fiʿl-i meżkūruñ zamāna delāleti kiẕb olmuş olur. Ve ol ḥalde ḥaddiñ de feṣādı lāzım gelir.

Üçüncüsü.----- "kānellahi mevcūden fî'l-ezel" dediğimizde bu ḳavlimiz Allahu zü'l-celāliñ zamānı olması iḳtizā eder: bu ise muḥāldir.

Dördüncüsü.------ bu taʿrīf, ifʿāl-i nāḳısa ile de münteḳıż olur. Zīrā ifʿāl-i nāḳıṣadan olan (kāne) ezmine-i ṣelāṣeniñ birinde ḥudūṯuñ vuḳūʿuna ya delālet eder. Ya etmez. Eġer delālet ederse ol ḥalde fiʿil nāḳıṣ olmaz, fiʿl tam olur. Zīrā lafẕ bir zamān

111

Muʿayyende ḥudṯuñ ḥuṣūlüne delālet edince o kelām kelām-ı nāḳıṣ deġil, kelām-ı tamdır. Ve eġer delālet etmezse (kāne)niñ fiʿil olması lāzım gelir.

Beşincisi.— bu taʿrīf, esmā-yı ifʿāl ile de bāṭıl olur. Zīrā esmā-yı fiʿil zamān muʿayyene dāl olan elfāẓa delālet eder. Bir şeye dāl olana delālet eden şey ise o şeyʾe de dāldir. Bināen ʿaleyh esmā-yı fiʿiliñ daḥī zamān muʿayyene delāleti vardır.

Altıncısı.— İsm-i fāʿil munḥaṣıran ya ḥāl veya istiḳbāli mütenāvil olup māżīyi ʿalā mütenāvil deġildir. Bināen ʿaleyh ism-i fāʿil zamān muʿayyene dāldir.

Cevāb

"Fiʿil" ḥudūṯuñ bir şeyʾe ṯübūtuna delālet eder. Ḳavlimize īrād olunan dört sūʾal ile "fiʿil" zamāna delālet eder. Ḳavlimize edilen üç sūʾale bir cevābımız vardır. Deriz ki maʿnā-yı laġvīyi bilmede lafẓıñ mefhūmunu taṣavvur kāfīdir. O mefhum gerek ḥaḳ ve gerek bāṭıl olsun.

"Bu taʿrīf, ifʿāl-i nāḳṣa ile mütenaḳḳıż olur." İʿtirāżınada cevābımız budur ki benim ẕāhip olduġuma göre (kāne) lafẓī mutlaḳa fiʿil tamdır. Şu ḳadar ki işbu (kāne) lafẓınıñ müsned-i ileyhi olan isim, baʿzen başlı başına müsteḳıl bir māhiyet müfrede olur. (kāne'ş-şeyʾi) ḳavlimiz meṯelli ki burada [kāne] ḥādiṯ ve ḥāṣıl oldu; maʿnāsınadır.

112

Baʿża daḫī o māhiyet bir şeyʾiñ şeyʾi āḫire mevṣūfīyetinden ʿibāret olur.

"kāne zeyd munṭaliḳan" ḳavlimiz meṯellü ki bunuñ maʿnāsı "zeydin inṭılāḳ ile mevṣūfiyetiniñ ḥudūṯ ve ḥuṣūlü demek olsaydı bu miṯālde de (kāne) lafẓınıñ maʿnāsı gerçe ḥudūṯ vuḳūʿudur.

Şu ḳadar ki işbu māhiyet-i mürekkebe nisbet bābından olup ḥalbuki müntesibini ẕikr etmeksizin nisbetiñ ẕikri mümteniʿ edeninden burada müntesībini de ẕikr etmek lāzım geldi.[1]

İmdi naṣıl ki "kāne zeyd" ḳavlimiziñ maʿnāsı "ḥāṣıl ve vecd" demek ise (kāne zeyd munṭalıḳa). Ḳavlimiziñ de maʿnāsı "zeydin inṭılāḳ ile mevṣūfiyeti ḥāṣıl oldu." demektir.

İşte bu amīḳ, acīb, daḳīḳ bir baḥṯdir ki ʿulemā-yı muteḳaddimīn bundan ġaflet etmişlir.

Muʿteriżiñ beşinci iʿtirāzındaki "lafẓınıñ fiʿil olmasında ḥaḳīr olan vāsıṭasız olaraḳ zamāna delāletidir. "cevābını veririz.

Altıncı iʿtirāzında da ism-i fāʿil, münḥaṣıran ya ḥāl veya istiḳbāli mütenāvildir." demişti. Ḥalbuki necāt, ism-i fāʿil, māżī maʿnāsına olduḳta fiʿliñ ʿamelī gibi ʿamel edemez. Faḳat ḥāl maʿnāsına olduġu

[1] müntesiyīnniñ birisi zeyd diġeri munṭalıḳtır nisbet daḫī (kāne)niñ maʿnāsı olan ḥuṣūl vukūʿudur.

113

Vaḳt fiʿliñ ʿameli gibi ʿamel eder.” demişler. Bināen ʿaleyh ẕalik ism-i fāʿiliñ ḥāl ve istiḳbāle maḳṣūriyetini teslīm etmeyiz.

Sekizinci Mesʾele

Kelimeniñ maʿnāsı maʿlūmiyet ve mefhūmiyette ya müsteḳıl olan kelimeye gelince:

Bu daḫī kendi müsemmāsına maḥṣūṣ olan zamān-ı muʿayyyene ya delālet eder. Ya etmez.

Bunuñ ikincisi daḫī isimdir.

İmdi isim daḫī fiʿilden ḳayd ʿademī ile mümtāz oldu.

Fiʿilden māhiyette ḳuyūd vucūdiye ile müterekkibtir.

Dokuzuncu Mesʾele

Sīġa-i māżī-i maʿlūm üzere (ḍarb) dediġimizde bu ḳavlimiz ʿalā el-iṭlāḳ bir şeyden ḍarbıñ sudūruna delālet eder. Şu ḳadar ki o şeyʾi işbu (ḍarb) lafẓı ʿale’l-taʿyīn ẕikr ve īżāh etmiş olmaz.

Sūʿal

Derlerse ki bu muḥāldir. Muḥāl olduġuna da şu iki vech delālet eder.

114

Vech-i evvel.— eġer öyle olsaydı yalñız başına sīġa-i fiʿiliñ ṣıdḳa kiẕbe iḥtimāli olurdu.

Vech-i ṯanī.— (ḍarb) sīġası eġer nefsi’l-emrde ḍarbıñ bir şey mübheme isnādına delālet etse fiʿil ḍarbıñ şeyʾi muayyyene isnādına delālet etse bu da bāṭıldır. Zīrā biz biż-żarūre biliriz ki mücerred (ḍarb) ḳavlimiz ḍarbıñ beʿyine zeyde yāḫut beʿyine ömrühü isnādı içün vazʿi olunmamıştır.

Cevāb

Şu iki sūʿal bir cevābımız vardır, deriz ki:

(ḍarb) sīğası nefsi’l-emrde mübhem olan bir şeyʾe ḍarbıñ isnādı için vażiʿ olunmamıştır.

Belki (ḍarb) diyen kimseniñ ẕikr ettiġi şeyʾe ḍarbıñ isnādı için vazʿi olunmuştur. Bināen ʿaleyh ḳāil, o şeyʾi ẕikr etmeksizin yalñız başına (ḍarb) sīġası ne kelām tam olur ve nede ṣıdḳ ve kiẕbī muḥtemel olur.

Ve bu taḳdīr sūʿal-i meẕkūr mündefiʿ ve zāʿil olur.

Onuncu Mesʾele

Ḥarfi taʿrīfte (el-ḥarf mācāʾi limaġnā ġayre) dediler ki:

" Ḥarf, ġayride olan maʿnāya gelen şeyden ʿibārettir." Demek olup bu ise bir lafẓ mübhemdir. Zīrā ḥarfī bu yolda taʿrīf

115

Edenler eġer "ḥarf ḥarfiñ ġayrisinde ḥāṣıl ve ġayrısında ḥāl olan delālet eden şeydir." demek istemişlerse cemīʿ iʿrāż ve ṣıfatıñ isimleri de ḥurūf olduġuna ḳāil olmalıları lāzım gelir. Ve eġer "şol bir maʿnāya delālet eden lafẓdır ki o lafẓıñ medlūlü o maʿnānın ġayrıdır."demek isterlerse bu da ẓāhiri'l-fesāddır. Ve şāyet üçüncü bir maʿnā irāde edenler ise onu beyān ve īżāh etmeleri lāzım gelir.

On Birinci Mesʾele

İşbu isim ve fiʿil ve ḥurūftan mümkün olabilen terkībāti'l-teydir.

Evvelkisi. — (ism maʿl-ism)dır ki bu, mebtedāʾ ile ḫaberden ḥāṣıl olan cümledir.

İkincisi. — (isim maʿl-isim) dir ki buda fiʿil ile fāʿilden ḥāṣıl olan cümledir.

İşte bu iki cümlenin müfīd olduḳları müttefiḳ ʿaleyhdir.

Üçüncüsü.— (isim maʿl-ḥarf) dır ki bunlardan ḥāṣıl olan terkībiñ keyfiyet ifādesi muḫtelif-i fīhtir. Kimi dedi ki bu iki ṣūrette müfīd olur.

Ṣūret-i evveli

(ya zeyd) terkībidir. İmdi denildi ki (ya zeyd) terkībiniñ müfīd olması mücerred (enādī) taḳdīrinde olduġu içündür.

116

Bunu diyenler iki vech ile iḫticāc etmişler.

Vech-i evvel.— (ya) lafẓına imāle dāḫil olur. İmāle ise isim ve fiʿilden başḳasına duḫūl etmez.

Vech-i ṣanī — lam-ı cer, (ya)ḥarfine teʿallüḳ eder de (yāʿl-zeyd) denir. Zīrā bu lām, lām-ı iştiġāṣe-i der ki o da ḥarf-i cerdir. Ḥalbuki (ya) ḳavlimiz maḳām fiʿilde ḳāim olsaydı, ona ḥarf-i ceriñ teʿallüḳ etmesi cāiz olmazdı. Zīrā ḥarf üzerine ḥarf dāḫil olmaz.

Kimisi de (yā) nıñ (inādi) maʿnāsına olduġunu bi'l-inḳār maḳām iḥticācta dedi ki:

(1) (inādī) sözü bundan iḫbārdır. Bir şeyden iḫbār ise muḫbirʿāne muġāyırdır. Bināen ʿaleyh (inīdī zeyden) ḳavlimiziñ (yā zeyd) ḳavlimize muġāyır olması lāzım gelir.

(2) (inādī zeyden) sözümüz ṣdıḳ ve kiẕbe muḥtemel olan bir kelāmdır. (yā zeyd) ḳavlimiziñ ise ṣıdḳ ve kiẕbe iḥtimāli olmaz.

(3) (yā zeyd) ḳavlimiz münād ile berāber bir ḫitābtır. (inādā zeyden) ḳavlimiz ise münādāya maḳṣūd deġildir.

(4) (yā zeyd) ḳavlimiz ḥāl-i ḥażırda nidānıñ ḥuṣūlüne delālet eder. (inādī zeyden) sözümüz ise nidānıñ ḥāl-i ḥażıra iḫtiṣāṣına delālet etmez.

(5)inādī zeyden ḳāimen) denmek ṣaḥīḥ olur da (yā zeyd ḳāimen) denmek ṣaḥīḥ olmaz.

117

İmdi şu vucūh-u ḫamse (yā) ḥarf nidāsıyla (inādī) kelimesi beyninde farḳ olduġuna delālet eder.

Ṣūret-i ṣāniye

(zeyd fī'd-dār) ḳavlimizdir. İmdi (zeyd) ḳavlimiz mübtedādır. Ḫaberi de (fī) ḳavlimiziñ delālet ettiġi maʿnādır. Şu ḳadar ki ẓarfiyet maʿnāsınıñ mefhūmu baʿzen dāre, baʿzen mescide ve sāʿir maḥalle şāmil olduġundan mücerred edāt ẓarf olan (fī) ḥarfi ifāde-i ḫaberde kāfī olmayıp şu żarfiyet, sāʿir envāʿından temīz için dāre iżāfet olundu.

İmdi "işbu (zeyd fī'd-dār) sözünüñ müfīd olması mücerred (zeyd istiġār fī'd-dār) ve (zeyd müsteġar fī'd-dār) taḳrīrinde olduġuçündür." Derlerse cevāb veririz ki: şu sözünüz bāṭıldır. Zīrā (istiġar) ḳavlimiziñ maʿnāsı (ḥāṣıl fī'l-istiḳrār) demektir. Bināen ʿaleyh (fīh) ḳavlimiz ḥuṣūl-ü āḫiri müfīd olmuş olur. Bu ḥuṣūl-u āḫir daḫī kendisinde o istiḳrārıñ ḥāṣıl olduġu ḥuṣūlden ʿibārettir. Bu ise muḥāl ve bāṭıl olan teselselī mafżī ve mūʾdī olur.

Bināen ʿaleyh ṣābit oldu ki (zeyd fī'd-dār) sözümüz bir kelām-ı tam olup onu bir fiʿil miḳtār mużammire taʿlīk etmek mümkün deġildir.

On İkinci Mesʾele

Cümle-i mürekkebe, [terkīb-i evvelī] ya [terkīb-i sānevī] ile mürekkep olur,

118

Terkīb-i evveli ile mürekkep olan cümle daḫī cümle-i ismiye, ya cümle-i fiʿiledir.

Rütbede cümle-i ismiyeniñ cümle-i fiʿiliye üzerine muḳaddem olması daha ziyāde yaḳışır. Zīrā isim, basittir. Fiʿil, mürekkeptir. Basit ise mürekkep üzerine muḳaddemdir. Bināen ʿaleyh cümle-i ismiyeniñ cümle-i fiʿiliyeden iḳdam olması vācib olur.

Şöyle denmek mümkündür ki:

"Ḫayır! Cümle-i fiʿiliye iḳdamdır. Zīrā isim ġayrısına isnād olunmaḳta ġayr-ı aṣlīdir. Bināen ʿaleyh cümle-i fiʿiliye cümle-i ismiyeden iḳdam olmuş oldu."

Terkīb-i ṣānevī ile mürekkeb olan cümle daḫī cümle-i şarṭıyedir. (in kāneti'ṣ-ṣemsi'ṭ-ṭāliʿati fi'n-nehāri mevcūd) ḳavliñ gibi.

Zīrā (eṣ-ṣemsi't-tāliʿat) ḳavliñ bir cümledir. (en-nehār mevcūd) ḳavliñ daḫī cümle-i ʿihrādır. Soñra cümletīniñ birine ḥarf şart ve diġerine ḥarf cezā idḫāl olunmaḳla cümletīniñ mecmūʿunda cümle-i vāḥde ḥāṣıl oldu. "vallahu aʿlem"

119

Bāb-ı rābiʿ

İsmiñ kendi envāʿına taḳsimātı

Taḳsīm-i evvel

Maʿnā-yı ismiñ nefs-i tasavvuru vuḳūʿ-u şirketten ya māniʿdir; ya deġildir. Māniʿ ise isim ya maẓḥardır ki ona ʿilm denir. Ya mużammirdir ki bu da maʿlūmdur. Ama vuḳūʿu şirketten māniʿ olmadıġı ḥalde, o maʿnāyı meṭsūruñ mefhūmu ya māhiyet-i muayyene olmaz da ṣıfat-ı felāniye ile mevṣūf bir şey olur ki bu da isim müştaḳtır. Esved, ḳavlimiz gibi.

Zīrā esvediñ mefhūmu sevād ile muttaṣıf olan şey demektir. İmdi şu beyānımızla ṣābit oldu ki (isim) taḥtında envāʿı ṣelāṣe bulunan bir cinstir.

Esmā-yı aʿlām, esmā-yı icnās, esmā-yı müştaḳā. Öyle ise işbu aḳsāmıñ da aḥkāmını ẕikr edelim.

Nevʿi Evvel

Aʿlāmıñ Aḥkāmı

Aḥkām-ı aʿlām çoḳtur.[mütercim-i faḳīr yalñız ikisiniñ ẕikriyle iktifā eyledi.]

120

Ḥükm-ü evvel.— mütekellimīn, ism-i ʿilm aṣlā bir şeyʾi müfīd deġildir demiş!

Ben derim ki: vāḳıa ism-i ʿilm müsemmāda bir ṣıfat ifāde etmez. Bu doġrudur. Ammā aṣla bir şey ifāde etmez dedikleri doġru deġildir. Naṣıl ḍoġru olabilir ki ism-i ʿilm, mevżūʿu lehi olduġu ẕāt-ı maḫṣūṣayı taʿrīf eder. [ḥażret-i müfessir bu taʿrīf daḫī bir ifādedir demek ister.]

Ḥükm-ü ṯānī.—Müttefeḳ-u ʿaleyhdir ki esmā-yı ecnāsında esmā-yı aʿlāmı vardır.

Meṯelā " esed" işbu ḥaḳiḳatiñ ism cinsīdir. "esāme" daḫī anıñ ism-i ʿalemdir.

Taḳsīm-i ṯānī

İsim ʿilm, ya müfred olur. "zeyd" gibi. Ya beyanında ʿalāḳa olmayan iki kelimeden mürekkeb olur ki bu ʿalāḳa daḫī ya iżāfet ʿalāḳası olur "ʿabdullah" ve "ebī zeyd" gibi.

Yāḫud isnād, ʿalāḳası olur ki bu da ya cümle-i ismiye, yāḫut cümle-i fiʿiliyedir.

Taḳsīm-i ṯāliṯ

ʿİlm ya menḳūl olur. Ya mürtecel olur.

121

Menḳūl daḫī ya bir lafẓ-ı müfīdden, yāḫut lafẓ ġayr-ı müfīdden menḳūl olur.

Lafẓ-ı müfīdden menḳūl olan ʿilm ya ismiñ, ya fiʿliñ, ya ḥarfiñ, ayrı ayrı her birinden ve yāḫut bunlarıñ mecmūʿundan menḳūl olur. İsimden menḳūl olan " ʿilm" ya isim ʿayndan menḳūl olur. Esed gibi ṯūr gibi.

Ya isim maʿnādan menḳūl olur. Faḍl, naṣr gibi.

Ya bir ṣıfat-ı ḥakīkīden menḳūl olur. Ḥasen gibi. Ya bir ṣıfat-ı iżāfiyeden menḳūl olur. Mezkûr, merdûd gibi.

Fiʿilden menḳūl olan ʿalī daḫī ya sīġa-i māżīden menḳūl olur. Şemr gibi.

Ya sīġa-i mużārīʿden menḳūl olur yaḥyā gibi.

Ya sīġa-i emrden menḳūl olur. eṭraḳ gibi.

Ḥarften bir sīġa ile tesmiye olunmuştur.

Gelelim isim ve fiʿil ve ḥarfiñ terkībinden menḳūl olan ʿalime; bunda naẓar olunur: mürekkeb eġer müfīd ise bu taḳsīm-i ṣānīye de meẓkūr olan ʿalemdir. Yaʿni taḳsīm-i ṣānīyede meẓkūr olan (ʿAbdullah) terkībi gibi olur ki bu min ḥayṣü'l-terkīb Allahıñ ḳavli demektir. Ve min ḥayṣü'l-ʿilm ṣaḫṣ muʿayyene delālet eder. Eġer müfīd deġil ise alemiñ kendi müfīd olur. Yaʿni min ḥayṣü'l-terkīb bir maʿnāyı müfīd deġil ise de min ḥayṣü'l-ʿilm bir ṣaḫṣ-ı muʿayyene delālet eder.

122

Ṣavtten menḳūl olan ʿalime gelince bu da baʿż mulūḳ ʿulūviyeye "ṭaba ṭaba" tesmiye olunmuş olması gibidir.[1]

Mürtecel olan isim ʿilm daḫī baʿżen ḳıyāsī olur (ʿimrān. ḥamdān) gibi. Zīrā bu iki isim, serḥān [2] nedimān [3] meṣellü esmā-yı ecnāsdandır. Baʿżen daḫī ṣāẕ olur ki naẓīrī pek az bulunur "tecīb" ve mūhib" gibi.

Taḳsīm-i rābiʿ

aʿlām, ya ẕevāta, yāḫut maʿānīye vażʿi olunur. Ve ʿalā kelā't-taḳdīrin ʿilm, ya ʿilm-i ṣaḫṣ, yāḫut ʿilm-i cins olur. Demek ki bunda dört ḳısım vardır. İşbu aḳsāmı şerḥa başlamazdan evvel şurasını bildirmemiz lāzım gelir ki işḫāṣ ẕevāt, aḥvālinden ʿalā sebīli't-taʿyīn aḥbāre ġarż, teʿallük eden şeylerdendir. Eşḫāṣ-ı ṣıfat ise iġleb aḫvālde öyle deġildir.

****

[1] ṭaba ṭaba.— ʿulvīlerden (yaḥyā bin el-hüdā) nām-ı zātıñ yemende 288 tārīḫ hiçbirisinde teşkīl eylediġi ḥükūmettir. Bu ḥukūmet 345 tarihine ḳadar pāyidār oldu. Merkez idāresi (ṣaʿna) ve (saʿd) şehirleri idi. Meʿsus meşār-ı ileyhiñ lisānında bir nevʿi lekinet vār imiş de dāimā (ṭaba ṭaba) der imiş. Bināen ʿaleyh (ṭaba ṭaba) hem kendine hem de teşkīl ettiġi ḥükūmete ʿilm olmuştur.

[2] serḥān, kesresīn ile ḳurda denir. Cemʿī serāḥīn ve inşāsı serḥānettir.

[3] nedmān, pişmān olmuş kimseye ve bir de ḳadeḥ arḳadaşına denir.

123

Gelelim aḳsām-ı erbaʿanıñ aḥkāmına:

Ḳısm-ı evvel ki ẕevāta mevżūʿ olan ʿilmdir; bunuñ şarṭı müsemmā vāziʿiñ meʾlūfu olmaḳtır. Meʾlūfātta da aṣl olan (insān)dır. Zīrā esmā-yı aʿlāmı istiʿmāl eden insandır. Şeyʾiñ kendi nevʿīne olan ins ve ülfeti ise nevʿiniñ ġayrıya olan ins ve'l-fitneden etem ve ikmāldir.

Derece-i s̱āniyedeki meʾlufāt daḫī insanıñ muhtāc-ı ileyhi olduġu ve dāimā müşāhede edinildiği meʾlūf ve meʾnūs olmadığı şeylerden işḫāṣa aʿlām, vażʿī ise ḳalīl ve nādirdir.

Ḳısm-ı s̱ānī.— ẕevāta mevżūʿ olan ʿilm cinstir. Esed "esāme". S̱aʿlebe "s̱eʿāle" dedikleri gibi.

Ḳısm-ı s̱āliṣ.— ṣıfatıñ ifrād muʿayyenesine vażʿi ʿilm etmektir ki fāidesiz lakinden nāşī bu türlüsü mefḳūddur.

Ḳısm-ı rābiʿ— maānīye mevżūʿ olan ʿilm cinstir.

Bir lafẓıñ ġayr-ı menṣūruñ olması ḳāidet esbāb-ı tesʿiye-i maʿlūmeden iki sebebiñ ictimāʿına mütevaḳḳıftır. İmdi yalñız bir sebeb ḥāṣıl ve mevcūd olupta sebeb-i s̱ānī mevcūd deġil iken yine o lafẓı ḥarften menʿi ettikleri görülünce bilinir ki anı ism-i ʿilm ḳıyılmışlar da anın içün ḥarften menʿi eylemişlerdir.

İşte maʿānīye mevżūʿ olan ism-i ʿilmi bilmenin ḳāidesi budur. İbn-i ḥabnī bu babta baʿżı miṣaller daḫī ẕikr ve īrād edip demiş ki:

124

Tesbīḥi "sübḥān" düşmanı "kesbān" tesmiye edişleri bu ḳabīldendir. Zīrā bunlarıñ ikisi de ġayr-ı munṣarıfṭır. İmdi sebeb-i vāḥid olan elif ve nūn ẕāten mevcūd olup bināen ʿaleyh ʿilmiyetin de ḥuṣūlü lābed ve lāzımdır ki menʿ ḥarf için meşrūṭ olan sebebīn, tamam olsun,

Taḳsīm- ḫāmis

Maʿlūm olsun ki ism-i cins baʿżen isim ʿulemā münḳalib olur.

Şöyle ki: lafẓıñ mefhūmu ʿumūr-u kesīrede iştirāke ṣâliḥ bir emr küllī olduġu ḥalde oña lām-ı taʿrīf dāḫil olursa şaḫṣ-ı muʿayyenemaḳṣūr olur da o lafẓa isim cins iken ism-i ʿulemā munúalib olur. Nitekim en-necm, fi'l-aṣl her necmiñ ismi iken böyle maʿrifet olaraḳ kevkeb-i s̱eryāya ʿilm olduġu gibi.

Kezalik (semāk) daḫī irtifāʿdan müştaḳ bir isim olduġu gibi.

Kezalik (semâk) dahî irtifâiden müştak bir isim olduğu halde muʿarref olaraḳ el-semāk, kevkeb-i muʿayyene ʿilm olmuştur.

Bāb-ı Ḫāmis

Esmā-yı ecnās ile esmā-yı müşteḳānıñ aḥkāmı beyānındadır.

Esmā-yı ecnāsıñ aḥkāmı Ḥükm-ü evvel.— māhiyet ve taʿbīr diġerle māżī baʿżen mürekkeb,

125

Baʿżen basīt olur ʿulūm-u ʿakliyede ise ṣābit olmuştur ki mürekkeb, cinste basītten ve basit-i faṣlda mürekkebten muḳaddemdir.

Bir de baḥsibü'l-istiḳrā ṣābit olmuştur ki cinsiñ ḳuvveti şiddette faṣlıñ ḳuvvetinden ileridir. Bināen ʿaleyh māhiyet-i mürekkebeniñ isimleri māhiyet-i basītiniñ isimleri lüzruna sābiḳ ve muḳaddem olmak lāzım gelir.

Ḥükm-ü ṣānī.— esmā-yı icnās, rütbece esmā-yı müştekādan ileridirler. Zīrā ism-i müştaḳ, minhe müteferriʿdir. Bināen ʿaleyh ism-i müştaḳ minhe daḫī ism-i müştaḳ gibi müştaḳ öyleydi, ya teselsül ya devr lāzım gelirdi.

Ḥalbuki devr ve teselsül ikisi de muḥāldir. Bināen ʿaleyh iştiḳākta esmā-yı mevżūʿ-u cāmidāya intihā vācib olur.

İmdi bundan şu netice ḥāṣıl olur ki (ism-i mevżūʿ cāmid) ism-i müştaḳtan müstaġnī olup ism-i müştaḳ ise biʿl-aḳs ism-i mevżūʿu cāmide muḥtāc edeniñden ism-i mevżūʿ cāmidin rütbece ism-i müştāktan ileri olması lāzım gelir. Ve şu iżāhāt ile de ẓāhir olur ki gerek ehl-i lüġatıñ ve gerek necātıñ her lafẓ için mutlaḳā bir maḥal iştiḳāḳ aramaya kemāl-i tehālike çalışmaları boş boşuna bir yorġunluk ve bāṭıl bir saʿy imiş!

Ḥükm-ü ṣāliṣ.— Mevcūd ya vācibtir. Ya mümkündür.

Mümkün daḫī ya müteḥayyizdir. Ya müteḥayyizde ḥaldir. Yāḫut ne müteḥayyizdir. Ne de müteḥayyizde ḥaldir? Şu ḳadar ki beynān yalñız ḳısmıñ evvelindir. Baʿde ezīn delīl ile ṣābit olmuştur ki müteḥayyizāt, ẕatlarınıñ

126

Tamamında yekdiġerine müsāvīdir. Ve bunlarıñ arasındaki iḫtilāf yalñız kendileriyle ḳāim olan ṣıfat sebebiyle vuḳūʿa gelir. Bināen ʿaleyh icsāmıñ her nevʿine verilen isimleriñ müsemmāları yalñız ẕāt-ı cism deġil, yalñız cismiñ ṣıfatı da deġil, belki hem ẕātıñ hem de anıñla ḳāim olan ṣıfat-ı maḫṣūṣanıñ mecmūʿudur.

"esmā-yı müştekānıñ aḥkāmı" dörttür.

Ḥükm-ü evvel.----- ẕātıñ müştak-ı minh ile mevṣūf olması ism-i müştakıñ şarṭından deġildir. Zīrā (maʿlūm) daḫī ʿilmden müştāḳtır. Maʿheẕā ʿilm, maʿlūm ile ḳāim deġildir. Meẕkūr, merʾi, mesmūʿ, lāik rāmīde de ḥāl bu minvāl üzeredir.

Ḥükm-ü ṣānī.— İsm-i müştakıñ ṣıdḳınıñ şarṭı müştāḳ-ı minhiñ derḥāl ḥuṣūlüdür. Zīrā kafirede islāma geldiği anda "kāfir değildir." demek ṣādıḳ olur.

İşte bu delālet eder ki müştaḳ-ı minhiñ beḳāsı ism-i müştaḳıñ ṣıdḳında şarṭtır.

Ḥükm-ü ṣāliṣ.— müştak-ı minhe eġer māhiyet-i mürekkebe ise iczāsınıñ müctemīʿan ḥuṣūlü mümkün olamaz. Kelām, ḳavl, ṣalāt gibi.

Zīrā ism-i müştaḳıñ ʿalā sebīli'l-ḥaḳīḳa ṣādıḳ olması ancaḳ iczā-yı meẕkūreden cüzʾi aḥyarıñ ḥuṣūlüne mütevaḳḳıftır.

Ḥükm-ü rābiʿ.— (ḍārıb) ḍarbtan müştaḳ bir isimdir ki mefhūmu fiʿil-i ḍarb kendisiyle ḳāim olan şaḫs demektir.

127

Fāmā o ẕāt, cism meydir. Cismiñ ġayrıdır. Burası mefhūmdan ḫāric olup ancaḳ delālet-i iltizām ile bilinir.

****

Bāb-ı Sādis

İsmi muʿarrebe, mebnīye taḳsīm ile berāber bu iki ḳısma mütferiʿ olan aḫkām beyānında olup mesāil-i şitāyı müştemildir.

Birinci Mesʾele

İʿrāb, lafẓında iki vech vardır. Birincisi.— lafẓ-ı iʿrābıñ "iʿrāb an nefsih" ḳavlinden meʾḫūẕ olmasıdır ki bir kimse żamirindekini beyān ettiği vaḳt denir. Zīrā iʿrāb, īżāh-ı maʿnā demektir. İkincisi.---------- lafẓ-ı iʿrābıñ " ʿrabte miʿdeti'l-racul" ḳavlinden menḳūl olmasıdır ki miʿdeniñ feṣādında denir. Bu taḳdīrde iʿrābtan murād, iżāle-i fesād ve rafiʿ ibḥām demek olur. Kitābıñ ʿucmāsını izāle maʿnāsına olaraḳ " iʿcameti'l-kütüb" denildii gibi.

İkinci Mesʾele

Bir lafẓ, aḥvāl-i muḫtelifeye murād olan maʿnāya vażʿi olunduḳta

128

Aḥvāl-i muḫtelife-i lafẓıye aḥvāl-i muḫtelife-i maʿneviye dāl olmaḳ için o lafẓıñ daḫī aḥvāl-i muḫtelifeye murād olması lāzım gelir.

Naṣıl ki cevher-i lafẓ, aṣlı māhiyete dāl olduġu için anın iḫtilāf-ı aḥvāli aḥvāl-i maʿneviyeniñ de iḫtilāfına dāl olur. İmdi iʿrāb denilen şey aḥvāl-i muḫtelife-i maʿneviyeye dāl olan şu aḥvāl-i muḫtelife-i lafẓīden ʿibārettir.

Liʿl-mütercim

Aḥvāl-i muḫtelife-i lafẓiye " fāʿiliyet ve mefʿūliyet ve iżāfet" ʿalāmātıdır ki aḥvāl-i muḫtelife-i maʿneviyeye delālet eden bunlardır. Bitti.

Üçüncü Mesʾele

İfʿāl ve ḥurūf, (māhiyet) ve taʿbīr diġerle (maʿānīye) ʿārıż olan aḥvāldir. ʿAvārıża ise diġer ʿavārıż, ʿārıż olmaz. Bu ḳāide-i külliye deġilse bir ḥükm-ü ekṣerīdir.

Aḥvāl-i muḫtelifeye muʿarrıż olan ancaḳ ẕevāttır. Bu ẕevāta delālet eden elfāẓ daḫī isimlerdir. Bināen ʿaleyh vażʿ-i evvel ile iʿrāba müsteḥik olan yalñız isimlerdir.

Dördüncü Mesʾele

İʿrābıñ kelimeniñ ḥarf-i aḫirīne iḫtiṣāṣı iki vechten nāşīdir.

129

Vech-i evvel.— ẕāta ʿārıż olan aḥvāl, ẕātıñ vücūd ve ḥuṣūlünden soñra vücūda gelir. Lafẓ daḫī ḥurūf-u mürekkebesinden ḥarf-i aḫiriñ vucūd ve ḥudūṯundan soñra ḥuṣūle gelir.

Bināen ʿaleyh aḥvāl-i muḫtelife-i maʿneviyeye dāl olan ʿalāmetler daḫī kelimeniñ tamamından soñra ḥāßıl olmaḳ lāzım gelir.

Vech-i ṯānī.— kelimeniñ birinci ve ikinci ḥarfiniñ iḫtilāf ḥāli evzān kelimeniñ iḫtilāfına delālet içindir. Bināen ʿaleyh aḥvāl-i iʿrābiyeyi kabūl için kelimeniñ ḥarf-i ahirīnden başḳa ḥarfler ḳalmaz.

Beşinci Mesʿele

İʿrāb, o aḫir kelimette mevcūd olan ḥarekāt ve sukūnattan ʿibāret deġildir. Çünkü iʿrābtan ḥālī olan mebniyātıñ daḫī o aḫirinde ḫarekāt ve sükūnāt bulunur.

Ya iʿrāb nedir?

İʿrāb, kelimātın ʿavāmil-i maḥṣuṣa ḥasebiyle işbu ḥarekāta istiḥḳāḳından ʿibārettir. Ve bu istiḥḳāḳ maʿḳūldür, maḥsūs deġildir. iʿrāb daḫī bir hālet maʿkūledir. Ḥālet-i maḥsūse deġildir.

Altıncı Mesʾele

Ḥarfe müteḥarrik yāḫut sākin denmesi mecāz ṭarīkiyledir. Zīrā

130

Ḥareket ve sükūn ṣıfat icsāmındandır.

Ḥarf ise cisim deġildir.

Ya ḥarfiñ ḥarekesinden murād nedir?

Ḥarfiñ ḥarekesinden murād lafẓıñ telaffuẓu ʿaḳībinde ḥuṣūle gelen ṣuret-i maḥṣūṣadır.

Ya ḥarfiñ sükūnundan murād nedir?

Ḥareke denilen ṣuret-i maḥṣūṣa kendisini taʿkīb etmeksizin ḥarfiñ ḥuṣūle gelmesinden ʿibārettir.

(yedinci mesʾeleden on yedinci mesʾeleye ḳadar) [1]

On Sekizinci Mesʾele

İʿrāb, ḥarf veya ḥareke vāsıṭāsıyla ʿavāmiliñ vuḳūʿa gelen iḫtilāfıyla āḫir kelimeniñ taḥḳīḳan yāḫut taḳdīren muḫtelif olmasıdır.

İḫtilāf daḫī āḫir kelimeniñ meṣelā müteḥarriḳ iken sükūn ve sākin iken ḥareke ile mevṣūf olmasından ʿibārettir. İşbu mevṣūfiyet ise şek yoḳ ki bir ḥālet-i maʿḳūledir. Ḥālet-i maḥṣūṣe deġildir. İmdi maʿnādan nāşīdir ki abdülḳāhir naḥvī "iʿrab bir ḥālet-i maʿḳūledir. Ḥālet-i maḥsūse deġildir." dedi.

---

[1]işbu mesāil ḥarekāt ve sükūnata ve ʿilm-i ḳırāʾata mütealliḳ-i mübāḥise şāmil olup tercümesinden ṣarf naẓar ḳılınmıştır.

iʿrābıñ taʿrīfinde " ʿavāmiliñ" iḫtilafıyla denilmesiydi. Bunuñ ne demek olduġunu iżāḥat-ı ātīye bildirir. Şöyle ki:

āḫir ḥarfi dāimā ḥālet-i vāḥide üzere müstemer olup deġişmeyen lafẓ ancaḳ (mebnī)dir.

āḫirleri iḫtilāftan ḫālī olmayanlar daḫī iki ḳısımdır. Bir ḳısmı şol lafẓdır ki āḫir ḥarfi ḥarekāt ve sükūnātça iḫtilāftan ḫālī deġilse de bu iḫtilāf sebebiyle maʿnāsı aḥvāl-i muḫtelifeyi ḳabūl etmez. Yaʿni maʿnāsı deġişmez. (min) kelimesi gibi ki (eḫazeti'l-māli min zeyd) terkībinde sākin el-āḫir iken (eḫazeti'l-māl mine'r-racul) deyinnce nevnī meftūḥ oḳunur.

(eḫazeti'l-māl min ebnek) deyincede meksūr oḳunur.

Şu ḳadar ki bu iḫtilāf, iʿrāb deġildir. Zīrā (min) kelimesinden mefhūm olan maʿnā vāḥid olup aāvāl-i muḫtelifeyi ḳabūl etmez.

Ḳısm-ı ṯānī.— Ṣoñ ḥarfiniñ aḥvāli deġiştikçe maʿnāsı da deġişen lafẓıfıdır ki iʿrāb işte bu iḫtilafı īcāb eden ḫālet-i maʿḳūleden ʿibārettir.

(On dokuzuncu mesʾeleden yirmi dördüncü mesʾeleye ḳadar metrūk)

Yirmi Beşinci Mesʾele

“Ġayr-ı munṣarıf olan bir kelimeyi elif ve lām dāḫil olunca yāḫud

132

O kelime mużāf olaraḳ istiʿmāl edilince munṣarıf olur diye necāt-ı ittifāḳ etmişlerdir. (mürrat bi’l-ahmar ve’l-mesācid ve ʿömrüküm) terkīblerinde vāḳiʿ olduġu gibi.

(Yirmi altıncı ve yirmi yedinci mesʾele metrūk)

Yirmi Sekizinci Mesʾele

Sībūya demiş ki ġayr-ı munṣarıf olan kelime mevżūʿu cerde meftūḥ olur.

Yirmi Dokuzuncu Mesʾele

İsimleriñ i’rābı üçtür. refʿ, naṣb, cer.

Bunlarıñ her birisi bir maʿnāya ʿalāmettir.

Refʿ, ʿalāmet-i fāʿiliyettir. Naṣb, ʿalāmet-i mefʿūliyettir. Cer, ʿalāmet-i iżāfettir.

Otuzuncu Mesʾele

Fāʿiliñ merfūʿ mefʿūluñ manṣūb, mużāf-ı ileyhiñ mecrūr olması sebebi şudur ki:

Evvela.—fāʿil birdir. Mefʿūl ise muʿtediddir. Zīrā fiʿil baʿżen bir, baʿzen iki, baʿżen üç mefʿūle ve bir de mefʿūl-u lehe, ẓarfına[1], maṣdara, hāle taʿdiye eyler.

****

[1]ẓarf-ı zamān, ẓarf-ı mekān. (liʿl-mütercim)

133

İmdi vaḳtā ki mefʿūller keṣīr olduysa bunlar için eḫaf ḥarekāt olan naṣb, ve fāʿil daḫī vaḳtāki ḳalīl olduysa bunun içinde eşkāl ḥarekāt olan refʿ iḫtiyār olundu. Tāki fāʿil ile mefāʿil beyanında miḳtarca iʿtidāl ḥāṣıl olsun.

Ṣāniyen.— merātib-i mevcūdāt üçtür. Evvelkisi müeṣṣir gayr-ı müteʾeṣṣir, ikincisi müteʾeṣṣir, ġayr-ı müteʾeṣṣir üçüncüsü bir iʿtibār ile müʾeṣṣir iʿtibār diġerle müteʾeṣṣir olandır ki aḳvā-yı aksām olan evvelkisi fāʿiliñ vāzʿif aksām olan ikincisi mefʿūlüñ, ve beyne’l-aksām mütevessiṭ olan o ikincisi üçüncüsüde mużāf-ı ileyhin derecesidir. İşte bunlar gibi ḥarekātıñ daḫī merātibi üçtür ki işbu merātib-i ṣelāṣeniñ akvāsı żamma, vazʿīfi fetḥa ve üstü kesre olup bināen ʿaleyh her nevʿī şibīhine ilḥāk eylediler. Şöyle ki aḳvā-yı ḥarekāt olan refʿ aḳvā-yı aksām olan fāʿile, vażʿif ḥarekāt olan fetḥa iżāf aksām olan mefʿūle, olan mużāf-ı ileyhe taḫṣīṣ ettiler.

Otuz Birinci Mesʾele

Merfūʿāt yedidir; fāʿil (1) mübtedā (2) mübtedānıñ ḫaberi (3) kāneniñ ismi (4) leyseye müşābe olan mā ile lānıñ ismi (5) in niñ ḫaberi (6) cinsi nāfī olan lā (7)

134

İmām-ı ḫalīl dedi ki "refʿde aṣıl olan fāʿildir; bāḳīleri fāʿile teşbīh olunmuştur." Sībeveyhi dedi ki "refʿde aṣıl olan mübtedādır; bāḳīlerde ona teşbīh olunmuştur." Aḫfeş dedi ki "refʿde gerek fāʿiliñ ve gerek mübtedānıñ her birisi bi-nefseh aṣıldır."

135

Birinci Kitābıñ İkinci Ḳısmı

İstiʿāzaya müteʿallik-i mübāḥiṣe naḳliye ve aḳliyeyi müteżammın olup çend bābı müştemildir.

Bāb-ı Evvel

"Eūẕu billāhi mine'ş-şeyṭāni'r-acīm" ḳavlimizden müstenbit olan mesāil-i faḳhiye beyānındadır.

Birinci Mesʾele

Ekṣer eimme-i dīn, ḳırāʿat-i istiāzenin vaḳti ḳırāʿat-i fātiḥādan evveldir diye ittifaḳ etmişlerdir.

Yalñız (nefʿī)den mürevvīdir ki ḳırāʿat-i istiāzanıñ vaḳti ḳırāat-i fatiḥādan soñradır. Bu, dāvud-u isfeḥānīniñ ḳavlİ ve ibn-i seyrīniñ menḳūl olan rivāyetiniñ biridir. Bunlar demişler ki ṣalāte ḳıyām eden kimse sūre-i fātiḥāyı bi-temāmiḥā oḳuyup "āmīn" dedikten soñra "eūẕu billāh" demelidir.

136

"cebīr bin muṭʿīm" rivāyet etmiş ki ḥażret-i benī ekrem ṣallallāhu ʿaleyhi ve teālā ʿaleyhi ve sellim efendimiz namaza başlarken üç kere (Allahu ekber kebīran) üç kere (ve'l-ḥamdulillah keṣīran) üç kere ve (subḥanallahi bukraten ve aṣīlā) derler ve andan soñrada (eūẕu billahi mine'ş-şeyṭāni'r-racīm min hemze ve nefḫa ve nefse) buyururlardı.

Bināen ʿaleyh istiāẕanıñ ḳırāʿatini, ḳırāʿat-i fatiḥāya taḳdīm etmelidir diye evvelkiler bu rivāyetle iḫticāc ve istidlāl eylemişlerdir. Bu raʾyeye muḫālif olan daḫī (feiẕā ḳırāʿati'l-ḳurʾan feisteʿiẕ billāhi mine'ş-şeyṭāni'r-racīm) āyet-i kerīmesiyle iḫticāc eyledi.

Dedi ki: “bu āyet-i celîle kırāʿat-i ḳurʾan şarṭ, ve ẕikr-i istiāẕa cezā olduġuna delālet eder. Cezā ise şarṭṭan müteʾaḫḫirdir.” Bināen ʿaleyh istiʿāẕa, ḳırāʿat-ı ḳurʾandan müteʾaḫḫir olmaḳ lāzım gelir. Ve bu aḳla da muvāfıḳtır. Zîrā kırāʿat-ı kurʾan, kārie-i ṣevāb-ı aẕîmi müstevcibtir. Anın için şu taʿati idâdan dolayı ḳāriʾe aceb gelecek olursa ṣevāb-ı meẕkûr sāḳıt olur. Zîrā ḥāce-i kāinât aleyhi’ṣ-ṣālatü ve’s-selām efendimiz ḥażretleri bir ḥadîṣ-i şerîflerinde (ṣelāṣe-i mahluḳāt) buyurmuş ve üçten birisinde (iʿcābı’l-merʾi bi-nefsih) dir demiştir.

“işte bu sebepten nāşîdir ki ḥaḳ subḥāne ve teālā ḥażretleri risāletpenāh efendimizi Ḳırāʿat-i ḳurʾandan soñra şeyṭān taʿat-i meẕkûreniñ ṣevābını istiāẕa ile meʾmûr buyurdular.”

137

Dediler ki (iẕā ḳumtüm ile’ṣ-ṣalāti faġsilû vucûhekum ḳavl-i kerîmi (iẕā eradtümü’l-ḳıyām ile’ṣ-ṣalāt) maʿnāsına olduġu gibi. (iẕā ḳırāʿati’l-ḳurʾan) ḳavl-i kerîmi daḫî (iẕā eradte kırāʿati’l-kurʾan) taḳdîrindedir yolunda teʾvîlede cevāz yoḳtur. Zîrā mevżûʿ delîlde ẓāhiri terk, sāir mevżûʿlarda da liġayr delil-i terkî ʿicāb etmez.

Cumhûr-u fıḳhāya gelince: bunlar dediler ki: (feiẕā ḳıraʿati’l-ḳurʾan feisteiẕ billāh) āyet-i kerîmesinden murād (iẕā iradet) olmaḳ iḥtimāli vardır. Ve bu da şükürsüzdür. Ḥalbuki iḥtimāl, ṣābit olduḳta işbu āyet-i celîle ile infān rivāyet eylediġimiz ḫaber beyānını tevfîk için (iẕā ḳırāʿati’l ḳurʾan) lafẓını “iẕā eradte kıraʿati’l-kurʿan” maʿnāsına ḥaml, vācib olur.

Cumhûr-u fıḳhānıñ bu ḳavlini taḳviye eden münāṣebāt-ı ʿaḳliyeden de şurası var ki istiʿāẕadan maḳṣûd, eṣnā-yı ḳırāʿat-ı ḳurʾandan vesāvis-i şeyṭānı nefydir. Cenāb-ı ḥaḳ (Vemā erselnā min ḳablike min rasûlin velā nebiyy illā iẕā temennā elka’ş-şeyṭānu fî umniyyetihi feyenseḫu Allahu mā yulḳi’ş-şeyṭānu) buyurdu. İşte ḥaḳ subḥānehû ve teālā ḥażretleriniñ kıraʿat-i ḳurʾana istiʿāẕanıñ taḳdîmini emr buyurması mücerred bu sebebten nāşîdir.

Ben derim ki burada bir ḳavl-i ṣāliṣ vardır. Şöyle ki bi-ḳaderi’l-imkān delîlinin beyānını cemʿ için istiʿāẕayı muḳteżā-yı ḫaberle ḳırāʿat-i ḳurʿandan muḳaddem ve muḳteżā-yı ḳurʿan ile ḳırāʿat andan soñra oḳumaktır.

138

İkinci Mesʾele

ʿİṭā, istiʿāẕa her ḳırāʿat için vācibtir. Namazda olsun olmasın “dedi. İbn-i sîrîn, kişi müddet ʿömründe bir kere ḳurʿān okurken teʿavvuẕ etse ısḳāṭ-ı vucûbta kifāyet eder.” dedi. Bākîlerde “istiʿāẕe, vācib deġildir.” dediler.

Cumhūruñ Ḥucceti

Benī ekrem raṣūl-u muḥterem ṣallallahu ʿaleyhi ve sellem efendimiz ḥażretleri iʿrābıya cümle-i iʿmāle ṣalāt sırasında istiʿāẕayı taʿlīm buyurmamıştır.”

Li’l-mütercim.—anıñçün istiʿāẕanıñ vucūbuna ḳāil olamayız demek isterler. bitti.

Ḳāil diyebilir ki: ḫaber-i meẕkūr bi’l-cümle vācibāt ṣalātın beyānını müştemil deġildir. Bināen ʿaleyh ḫaber-i meẕkūrda istiʿāẕanın ʿadem-i ẕikrinden ʿadem ve vucūbu lāzım gelir.

İṭā, istiʿāẕanıñ vucūbuna birḳaç vech ile iḥticāc etmiştir.

Vech-i evvel.—aleyhi’ṣ-ṣalātü ve’s-selām efendimiz istiʿāẕaya muvāẓıbāt buyurmuşlar. Bināen ʿaleyh bizde de istiʿāẕa vācib olur. Zīrā cenāb-ı ḥaḳ (ve etbeūh) ḳavliyle her ḫuṣūṣta ḥażret-i peyġambere mütābiʿat etmemizi emir buyurdular.

139

Vech-i ṣanī.—“festeʿiẕ” ḳavl-i kerīmi emrdir. Ve bu da vucūb içindir. Bir de her ḳurʿan oḳunduḳça istiʿāẕa etmek lāzım gelir. Zīrā Allahu Teālā (feiẕā ḳıraʿati’l-ḳurʿān in festeʿiẕ billāh) buyurmuştur. Vaṣf-ı münāsib akībinde ḥükm-ü ẕikr ise taʿlīle delālet eder. Anıñçün ḥükm ve taʿbīr-i diġerle (vucūb) ʿilletiñ tekrārıyla tekrār eder.

Vech-i ṣāliṣ.—Allahu tebārek ve teālā ḥażretleri şeyṭānı’r-racīmden defʿ şer için dergāh-ı ʿizzetine istiʿāẕa ve ilticā ile emr buyurdu.

Zīrā (festeʿiẕ billāhi mine’ş-şeyṭāni’r-racīm) ḳavl-i kerīmi bunu müşʿardır.

Şerr-i şeyṭānı defʿ ise vācibtir. Demek ki bu babta vācibi edā istiʿāẕaya mütevaḳḳıftır. Öyle ise istiʿāẕada vācibtir. Zīrā tamām vācib, ona munḥaṣır olup vācib ansız tamām olamaz.

Vech-i rābiʿ.— muḥaḳḳaḳtır ki tarīk-i ihtiyāṭ her kırāʿatte istiʿāẕayı icāb eder.

Üçüncü Mesʾele

Ekṣer-i fıḳhā ʿindinde ḳable’l-ḳurāʿ-e teavvüẕ müsteḥibtir.

İmām-ı şāfīʿ raḍıyallāhu anh (üm)de dedi ki ʿAbdullah bin ʿömer raḍıyallāhu anhumā istiʿāzayı iḫfā ederdi diye rivāyet olunmuştur. Ebū Ḥureyreden de mürevvīdir ki o istiʿāẕayı cehren oḳurdu: yine imām

140

Meşār-ı ileyh ilāveten dedi ki istiʿāẕada gerek iḫfā ve gerek cehr cāizdir.

Yine imām-ı meşār-ı ileyh (imlâ)de dedi ki “istiʿāẕa cehren oḳunmalıdır. Şāyet iḫfāda edilirse żarūrī yoḳtur.”

İmām-ı meşār-ı ileyh kendi ʿindinde cehr, evveli olduġunu beyān etti. Ben derim ki istiʿāża ancaḳ baʿde’l-iftitāḥ ve ḳable’-l fātiḥā oḳunur. İmdi eġer istiʿāżayı fātiḥānıñ mā ḳabline ilḥāḳ edersek iḫfā lāzım gelir. Ve eġer fātiḥāya ilḥāḳ edersek cehr lāzım gelir. Şu ḳadar ki istiʿāẕa ve iftitāḥ beyninde müşāhebet etemdir. Çünkü her ikisi de ʿinde’l- fuḳahā nāfiledir. [*] ve çünkü cehr, keyfiyet-i vucūduya olup iḫfā, ise o keyfiyetiñ ademinden ʿibāret ettiġinden aṣl olan da ʿademdir.

Beşinci Mesʿele

İmâm-ı şāfīʿ raḍıyallāhu ʿanh her rekʿatta teʿavvüz olduġunu (üm) de sīġa-i temrīz ile beyān ettikten soñra “benim reʾyimce yalñız rekʿat olan da neʿūz olunur” dedi. Ben derim ki imām-ı meşār-ı ileyh için şöyle iḥticāc etmek mümkün idi. Diyebilirdi ki: aṣl olan ademdir. Zikr-i istiʿāẕa ile meʾmūr olmamızdı. İcāb eden şey daḫī (feiẕā ḳıraʿati’l- kurʿan festeʿīẕ billah) āyet-i celīlesidir. (iẕā) kelimesi ise ʿumūm ifāde etmez.

****

[*] nāfiledir yaʿni istiʿāẕa ve iftitāḥıñ ikisi de ḫāric-i ṣalāttır. (li’l-mütercim)

141

Ḳāil diyebilir ki bi’l-edā beyān olunduġu üzere vaṣıf münāsib üzere ḥükmü tertīb, ʿaleyte delālet eder. Bināen ʿaleyh ʿilletiñ tekrārıyla ḥükmüñ tekrārı lāzım gelir.

Altıncı Mesʾele

Ḥaḳ subḥānehū ve teālā ḥażretleri sūre-i naḥlde (feiẕā ḳırāʿati’l-ḳurʾān festeiẕ billāhi mine’ş-şeyṭāni’r-racīm) diġer bir sūrede daḫī (innehū huve’s-semīʿu’l-ʿalīm)—üçüncü bir sūre-i şerīfede de (innehū semīʿu’l-ʿalīm) buyurdu.

İşte bu sebebten nāşī ʿulemā-yı iḫtilāf edip imām-ı şāfīʿ (eūẕu billāhi mine’ş-şeyṭāni’r-racīm) demek vācibtir dedi. İmām-ı ebī ḥanīfeniñde reʾyi budur. ʿUlemā böyle demelidir; dediler. Zīrā işbu naẓm [*] (festeʿiẕ billāhi mine’ş-şeyṭāni’r-racīm) ḳavl-i kerīmine muvāfıḳtır. Keẕalik cebīr bin mutʿimden rivāyet ettiġimiz ḫaberin de ẓāhirine muvāfıḳtır. İmām (Ahmed bin Ḥanbel) āyetini cemʿi içün olan (eūẕu billahi mine’ş-şeyṭāni’r-racīm innehū huve’s-semīʿu’l-ʿalīm) demektir buyurdular. Baʿżı aṣḥābımız daḫī evveli olan (eūẕu billahi’s-semīʿu’l-ʿalīmi mine’ş-şeyṭāni’r-racīm) demektir. Zīrā bu daḫī āyetini cemʿi etmiştir dedi. Muḥaddiṯīnden (imām-ı beyḥākī) kitāb-ı sünende ebī saʿide’l-ḫudrī

[*]Yaʿni eūẕu billāhi mine’ş-şeyṭāni’r-racīm. (li’l-mütercim)

142

Raḍıyallahu anh ḥażretlerinden naḳlen rivāyet etmiş ki Rasūlullah ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem efendimiz ḥażretleri gece ḳāʿim oldukları vaḳt üç kere tekbīr edip "eūẕu billāhi's-semīʿi'l-ʿalīmi mine'ş-şeyṭāni'r-racīm." buyurdular. (imâm-ı ṣevrī) ile (evzāʿī) daḫī evveli olan "eūẕu billāhi mine'ş-şeyṭāni'r-racīm innallāhe huve's-semīʿu'l-ʿalīm demek buyurdular. (żıḥāk) ḥażret-i ibn-i ʿibāseddin "raḍıyallāhu ʿanhumā" naḳl ve rivāyet etmiş ki cibrīl-i ʿaleyhi's-selāmıñ cenāb-ı mustafāya olan "esteʿīẕu billāhi's-semīʿu'l-ʿalīmi mine'ş-şeyṭāni'r-racīm" ve ṣāniyen " bismillāhi'r-rahmāni'r-raḥīm iḳraʾ bismi rabbikelleẕī ḫalaḳ " naẓm-ı celīllerini tenzīl eyledi. Ve bi'l-cümle şübhesizdir ki istiʿāẕa istiġrāḳ fillehden māniʿ ne var ise anıñ hepsinden ḳalbi teṭhīr eyler. Tesmiye dahī ḳalbi heybet celālullāha tevcīh eder. (vallāhü'l-hudā)

Yedinci Mesʾele

Namazda teavvüẕ, ḳırāʿat içün mi ṣalāt için mi?

İmām (ebī ḥanīfe) ile imām (muḥammed) ʿindinde ḳırāʿat içindir.

İmām (ebī yūsuf) ʿindinde de ṣalāt içindir.

Bu aṣl üzerine iki ferʿ teferruʿ eder.

Ferʿi - evvel.— mʾtem ki imāma iḳtidā eden demektir. Ḫalef imāmda teʿavvüz etmeli mi? etmemeli mi? imām-ı aʿżam ile imām-ı muḥammede göre müʾtem

143

İçün teʿavvüz vācib deġildir. Zīrā o ḳırāʿat etmez. İmām ebū yūsufa göre ise müʾtem daḫī teʿavvüz etmelidir. İmām aʿżam ile imām-ı muḥammediñ vech-i iciḥādı (feiẕā ḳırāʿati'l-ḳurʿān festeʿīẕu billahi mine'ş-şeyṭāni'r-racīm) ḳavl-i kerīmidir. Zīrā cenāb-ı bārī bu āyet-i kerīmede esteʿīẕey,i ḳırāʾate taʿlīk buyurdu. Muḳtedīye ise kırāʾat vācib deġildir. Bināen ʿaleyh añа teʿavvüẕ daḫī lāzım gelmez.

İmām ebī yūsufuñ daḫī vech-i ictiḥādı şudur ki eġer teavvüẕüñ vucūbu ḳırāʾat içün olsaydı kırāʾatin tekrārıyla neʿūẕ daḫī mütekerrir olmaḳ lāzım gelirdi. İmdi mademki kırāʿatin tekrārıyla teʿavvüẕ tekrār etmiyor belki yalñız ṣalātıñ tekrārıyla tekrār ediyor. İşte bu delālet eder ki istiʿāẕa kırāʾat içün deġil ṣalāt içindir.

Ferʿi-ṣānī.— ṣalāt-ı ʿıydiñ iftitāḥında "subḥāneke"yi oḳuyup "eūẕu billāh" derde andan soñra mı yoḳsa andan evvel mi tekbīr getirmelidir.

İmām-ı aʿżam ile imām-ı muḥammede göre evvelā tekbīrleri getirmeli; soñra kırāʾate başlanacaġı vaḳt teʿavvüẕ etmelidir.

İmām ebū yūsufa göre de teʿavvüẕü tekbīrāta taḳdīm eylemelidir.

Mesāil-i fātiḥādan baʿżı şeyler ḳalmıştır ki anları da burada ẕikr edeceġiz.

Sekizinci Mesʾele

Ḳurʾanı tertīl üzere oḳumaḳ sünnet-i seniyyedir. Zīrā tebārek ve teālā ḥażretleri (ve ratle'l-ḳurʾane tertīlan) buyurmuştur.

144

Tertīl, diye ḥurūf ve kelimātı añlaşılacaḳ şūrette açıḳ açıḳ ẕikr etmeye denir. Bunun kāidesi şudur ki ḳurʾan-ı ʿaẕīmü'ş-şānıñ ḳırāʿati bu vech üzere vāḳiʿ olduġu vaḳt oḳunan elfāẓıñ maānī-i şerīfesini ḳārīʾi hem kendi añlar, hem de ġayrısına yaʿni sāmiʿīne añlatır. Ammā sürʿatle oḳununca maʿānī-i şerīfesini ne kendi añlar, ne de ʿāḫire añlatabilir. Bināen ʿaleyh tertīl, sürʿatle ḳırāʿatten olandır.

Doḳuzuncu Mesʾele

Kurʾan, cehren oḳunduġu vaḳt ḳırāʿatte tecvīd, sünnettir. Ebū dāvud (berāʾ) ibn-i ġāzipten naḳlen rivāyet edip dedi ki rasūlullah ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem efendimiz "zīynü'l-ḳurʾan bi esvātikum" buyurmuştur. Kurʾanı sesleriñizle tezyīn ediniz demektir.

Onuncu Mesʾele

Bizim ʿindimizde muḥtār olan budur ki (ḍād) ḥarfini (ẓā) ḥarfine müşābe bir ṣūrette telaffuẓ etmek ṣalātı iptāl etmez. Zīrā ikisiniñ beyanında cidden müşābehet vardır. Bir ṣūretteki yekdiġerinden farḳ ve temyīzi güçtür. Bināen ʿaleyh eṣnā-yı ḳırāʿatte behīme ḥāl ikisiniñ beyānını farḳ ile teklīf sāḳıṭ olmak vācib olur.

145

Li'l-mütercim.— ḥażret-i müfessir ḍād ile ẓā ḥarfleriniñ arasındaki müşābeheti birḳaç vech ile beyān buyurduḳtan soñra demiş ki ḥarf-i ḍādı kemāhī ḥaḳḳa edā ʿaraba maḫṣūṣtur.

Ḥażret-i peyġamber efendimiz "Ene efṣaḥa min nuṭḳ bi'ḍ-ḍād" buyurmuştur. İmdi ṣābit olur ki ḍād ve żā ḥarfleri beyānında müşābehet-i şedīde vardır. Bir ṣūretteki ikisiniñ arasını farḳ ve temyīz edebilmek ġayetle güçtür.

Burası ṣābit olunca deriz ki bu farḳ, muʿteber evveliydi, raṣūlullah ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem efendimiz ḥażretleriniñ zamān-ı ṣaādetlerinde, ezmine-i saḥābede, lā semmiyā acemiñ islāma duḫūlünde bu farḳtan sūʾal vākiʿ olurdu. İmdi mademki işbu mesāʾileden sūʾal vuḳūʿū ḳatʾen menḳūl deġildir. İşbu ḍād ve ẓā teklifte vākiʿ deġildir.

On Birinci Mesʾele

Lām-ı muġalliẓa luġāt-ı nasīḥadan mı değil mi diye iṯtilāf olundu. Luġat-ı fasīḥadan olduġunuñ ṣubūtu takdīrinde de ʿulemā ittifāḳ etmiştir ki meksūr olduġu ḥalde taġlīẓi cāiz değildir. Zīrā kesreden lām-ı muġalliẓa ile telaffuẓa intiḳāl lisana ṣakīl gelir. Bināen ʿaleyh o seḳalletiñ luġat-ı faṣīḥadan nefʿī ve izālesi lāzımdır.

146

On İkinci Mesʾele

Namazda meṣelā (elḥamdü lillāh) yı ḥamdıñ dālini meksūr veyāḫut (lillāh) nıñ lāmını mażmūm oḳumaḳ gibi ṣāẕ olan vucūh ile ḳırāʿat-i ḳurʾan cāiz değildir diye ittifāḳ etmişlerdir. Zīrā delīl, vucūh-u ṣāż ile ḳırāʿat-i ḳurʾanıñ cevāzını ṣūret-i muṭallaḳada nefy eyler. Çünkü o vucūh-u ṣāża eġer kurʾandan maʿdūd olsaydı, şehrette hadd-i tevātire bāliġ lāzım gelirdi.

İmdi mademki şehrette hadd-ı tevātire bāliġ olmamıştır.

Vucūh-u ṣāzeʾi meẓkūre kurʾandan değildir diye cezm eyleriz.

Şu ḳadar ki biz namāz ḫaricinde cevāz ḳırāʾatte işbu delīlden udūl eyledik. Bu taḳdīrde vucūh-u ṣāẕenin namāzda kırāʾati ʿaṣl menʿī üzere bāḳī ḳalmaḳ vācib olur.

On Üçüncü Mesʾele

Kırāʾat-ı meşhūreniñ naḳl-i mütevātirle menḳūl olduġuna ekṣer ʿulemā ittifāḳ etmiştir. Ancaḳ bu ḳavl cā-yı işkāldir. Zīrā biz deriz ki işbu kırāʾat-ı meşhūre ya naḳl-i mütevātirle menḳūldür, ya değildir. İmdi eġer naḳl-i mütevātirle menḳūl ise o taḳdirde yine naḳl-i mütevātirle ṣābit olmuş olur ki Allahu teālā ve teḳaddes ḥażretleri mükellefini işbu kırāʾatte taḫyīr ve ḳırāat-i meẓkūreniñ beyānını cevāzda tesviye buyurmuştur.

147

Böyle olduġu ḥalde de ḳırāʾat-i meẓkūreden biriniñ diġerine tercīḥi tevātirle ṣābit olan ḥükmüñ ḫilāfına vāḳiʿ olmuş olur. Bināen ʿaleyh baʿżı ḳırāʿati baʿżı āḫiri üzerine tercīḥi ẓāhib olanlarıñ tekfīri lāzım gelmezse müstevcib tefsīḳ olmaları lāzım gelir. Biz ise görüyoruz ki ḳırāʾe müvemmī ileyhimden her birisi ḳırāʾatiñ bir nevʿīni tercīḥ ederek nāsı ol vechle kırāʾat-i ḳurʾana sevḳ ve teşvīḳ ve ḳırāʾat-i sāireden menʿ ediyor. Bināen ʿaleyh ḳırāʾe-i müvemmī-i ileyhim ḥaḳḳında beyān ettiġimiz tefsīḳiñ lüzūmu taḥaḳḳuḳ eder. Ammā işbu kırāʾat-i meşhūre tevātirle değil, belki āḥād tarīkiyle ṣābit olmuştur dersen, bu taḳdīrde de ḳurʾan-ı kerīm cezm ve ḳatʿı ve yakīn ile muḳayyed olmaḳtan ḫurūc eyler. Bu ise bālā cemāʿ bāṭıldır.Buna şu vechle cevāb verilebilir ḳırāʾat-i meẓkūreniñ baʿżısı mütevātirdir ve bundanda beyne'l-ümmet iṯtilāfta yoḳtur. Kırāʾat-i meẓkūreniñ her birisiyle baʿżısıyla kırāʾati tecvīz daḫī āḥād bābındandır. Baʿżı kırāʾatlerin āḥād bābından olması ise ḳurʾan-ı kerīmiñ bekliyyete ḳatʿī olmaḳtan ḫurūcunu iḳtiżā etmez (vallāhu aʿlem)

148

Bāb-ı Ṣānī

“Eūẕu billahi mine’ş-şeyṭāni’r-racīm” ḳavlimizden müstenbit olan mübāḥiṯ-i aḳliye beyānındadır.

Maʿlūm olsun ki bu bābta söz erkān-ı ḫamseye teʿallüḳ eder.

İstiʿāẕa, müsteʿīẕ müsteʿāẕibe, müsteʿāẕmine, bir de kendisi için istiʿāẕa ḥāṣıl olan şey.

Rükn-ü Evvel

İstiʿāẕa

İstiʿāẕa mesāʿil-i şitāya müştemildir.

Birinci Mesʾele

“Eūẕu billāhi mine’ş-şeyṭāni’r-racīm” ḳavlimiziñ bi-hasebi’l-luġa tefsīri beyānındadır.

“Eūẕu” kelimesi (eūẕ) dan müştaḳtır.

149

ʿAynıñ fetḥi ve vāvıñ sukūnuyla eūẕun iki maʿnāsı vardır.

Birisi— ilticā ve isticāre; ve diġeri ittiṣāḳtır. İlticā ve isticāreniñ Türkçesi sıġınmaḳ, ve ittiṣāḳıñ da maʿnā-yı Türkçesi yapışmaḳ ve ulaşmaḳtır.

“eṭyabi’l-lahm eūẕ” denir ki kemiġe mülteṣiḳ olan laḥm demektir.

Çünkü eūẕ, sekrozununda kemiġe yapışıḳ olan ete itlāḳ olunur. İmdi vech-i evvele göre “eūẕu billāh” ḳavliniñ maʿnāsı “Allahu teālānıñ raḥmet ve ismetine sıġınırım” demektir. Vech-i ṯānīye göre de maʿnā-yı şerīfi “nefesimi Allahu ẕü’l-celāliñ faẓl ve raḥmetine el-ṣāḳ eylerim” demektir.

Şeyṭān, lafẓına gelince: bu maddede iki ḳavl vardır.

Ḳavl-i evvel.— şeyṭān, biʿad maʿnāsına olan (şeṭn)dan müştaḳtır. (şaṭnı dārek) denir. Bināen ʿaleyh ins ve cin ve dābeden mütemerrid olana, reşād ve sedāddan baʿdī cihetle şeyṭān, itlāḳ olunur.

Allahu teālā [enam suresi 112.ayet] (vekeẕalike cealnā li-külli nebiyyin ʿaduvven şeyṭāni’l-insi ve’l-cin) buyurmuştur.

Hażret-i ʿömer birgün bir bargire biner, barkir şaḫlanmaġa şıçramaya başlar, o şaḫlandıḳça ḥażret-i ʿömerde ḳırbaçladı, ḳırbaçladıḳça ḥayvanıñ azġınlıġı arttı, nihāyet ḥayvandan indi ve adamlarına “mā ḥamelet mevnī’l-ʿaʿlā şeyṭān” buyurdu ki azġın ḥayvana şeyṭān itlāḳ olunduġu meşār-ı ileyhiñ bu kelāmıyla da müstedildir.

Ḳavli s̱ānī.— şeyṭān, [şāṭ yeşīṭ] ḳavlinden meʾḫuzdur.

Mütemerrid, Türkçesi azġın kimse kendi vucūh-u meṣāliḥini mubṭāl

150

Olduġu sebebiyle nefesinde bāṭıl gibidir. Anıñ için her azġına şeyṭān, itlāḳ olundu. Li’l- mütercim.— tercüme-i ḳāmūsta daḫī “şeyṭān”maddesi bu vechle mażbūṭ olmaḳla berāber ʿinde baʿżı iżāḥat zāʾide-i munderic ettiġinden bir vech-i ātī naḳl olunur. “şeyṭān” ciḥān vezreninde maʿlūmdur ki fārisīde deyyūh denir.

Müellifiñ [1] beṣāirde beyānına göre şeyṭān maddesinde iki ḳavl vardır.

Biri “baʿīd” maʿnāsına olan (şuṭūn) dan meʾḫuzdur. Baʿīd ani’l-ḥaḳ yāḫut baʿīd ani’r-raḥme olduġu için itlāḳ olundu. Bu ṣūrette nevnī aṣliye olup veznī fīʿāl olur. Ḳavl-i s̱anī (şeyṭ) maddesinden meʾḫuzdur ki iḥtirāḳ maʿnāsıdır iblis ḳuvve-i nāriyeden maḥlūḳ olduġu için itlāḳ olundu.

Bir ṣūrette veznī faʿlān, ve nevnī zāʾide olur. Ve bir ḳavl daha vardır ki helāk maʿnāsına olan (şeyṭ) dan meʾḫuzdur. İsm-i aṣliyesi aāzīl idi. Ve şeyṭān-ı muṭlaḳa azġın olan şaḫsa denir. Gerek ins, ve gerek cin olsun. (niḥāyet) racīm daḫī faʿīl bi-meʿnī mefūldür ki merḳūm demektir. “kef ḫażīb” ve “racul laʿīn” dedikleri gibi ki maḫżūb

[1] müʾellifi ḳāmūs

151

Ve melʿūn maʿnāsıdır [1] şeyṭānıñ mercūmiyetinde daḫī iki vech vardır.

Vech-i evvel— şeyṭānıñ mercūm olması min ḳablillāhi melʿūn oluşundan kināyedir. Allahu teālā şeyṭana “cennetten çık! Sen melʿūn ve meṭrūdsun” meʾalinde olarak (iḫrac minhā fe inneke raḥīm) buyurmuştur.

İşte bu ʿāyet-i kerīmeden de añlaşılacağı gibi “laʿn” racīm tesmiye olunur. Li’l-mütercim.— ḳāmūsuñ beyānına göre “racīm” rānıñ feṭḥi ve cīmiñ sukūnuyla ḳatl eylemek maʿnāsınadır. Bu maʿnā ve ātī’ẕ-ẕikr maʿānī-i sāire rami bi’l-ḥicāre maʿnāsından muteferriʿdir. Ve bir adamıñ namūsuna ṭoḳunmaġa denir. Ve ġayb, ẓan ve kemān ve dost, nedīm ve muṣāḥib, laʿn ve nefrīn, sokmak ve bir şeyi külliyen terk ve ḳatʿi eylemek, ḳoġmaḳ, bir adamı ṭaşa ṭuṭmatı gibi maʿnālarıda gelir. Bir de “racim” bir kimseye atılan ṭaşıñ ismidir. (bitti).

Yine ḳurān-ı kerīmde cenāb-ı ḥaḳ ibrāhim aleyhi’s-selāmıñ pederinden ḥikāyet buyurmuşlar ki peder-i ibrahim cenāb-ı ibrāhime [yasin suresi 36.ayet](leʾin lem yentehü lenercü mennek) dedi. Baʿżıları demiş ki peder-i ibrāhim bu taʿbīr ile “racim bi’l-ḳavl” irāde etti.

Yine cenāb-ı ḥaḳ ḳurān-ı mübīnde ḳavm-i nūhtan ḥikāye ṭarīkiyle

---

[1]ḥiżāb, bu ya ḥażīb, boyanmış maʿnāsıdır. “keyf ḥażīb” ḳınalanmış rengin al demektir.” “keyf ḥażīb” bir yıldızıñ da adıdır. Kemāl ḥumretten anıñla kināye olunmuştur.

152

Buyurmuş ki ḳavm-i nūḥ, cenāb-ı nūḥa (lein lem yentehu yā nūḥu letekūnenne mine’l-mercūmīn) [şuara suresi 116.ayetdediler.

Yasin, sūre-i şerīfesinde de (leʾin lem yentehü lenercu mennekum) buyurmuşlardır. Vech-i ṯānī.— şeyṭanıñ mercūmiyetle mevṣūf olmasınıñ sebebi şudur ki Allahu teālā şeyāṭını semāvāttan ṭard için şebh ve ṯevāḳıbla ramī etmelerini melāike-i kirāma emr buyurmaġla baʿd-i ezān lafẓ-ı racīm, her azġın, şerīr mütemerrid kimseye vaṣf edilmiştir. (İnnallāhe huve’s-semīʿu’l-ʿalīm) ḳavlinde daḫī iki vech vardır.

Vech-i evvel.— istiāẕadan ġaraż, vesvese şerrinden iḥtirazdır. Vesvese ise maʿlūmdur ki ḳalb insanda gūyā ḥurūf-u ḫafīye imiş de anlara hiç kimseye muṭlaʿ deġil imiş. Anın içün ʿabd gūyā dermiş ki “Ey her müsemmūʿ işiten, her gizli serī bilen bārī-yi teālā? Sen şeyṭānıñ vesvesesini işidir ve bundaki ġarżını da bilirsin; anın bu vesvesesini benden defʿā ḳādir olanda ancaḳ sensin; öyle ise o vesvese-i şeyṭāniyeyi faẓl ve keremiñle benden defʿ et!”

İşte bu sebebten nāşī bu mevżūʿada taʿyīni mücerred lafẓ-ı kadʾine iḳtidāddan nāşī bu mevżūʿda es-semīʿul-ʿalīm ẕikri eẕkār-ı sāʾireden evveli ve insabtır.

Vech-i ṯānī.—es-semīʿul-ʿalīmiñ bu mevżūʿda taʿyīni mücerred lafẓ kadʾine iḳtidāddan nāşīdir; çünkü ḳurān-ı kerīmde (ve immā yenza ġanneke mine’ş-şeyṭāni nezġun festeʿiẕ billāh innehū semiʿul-ʿalīm)[fussilet suresi36.ayet] buyrulmuştur.

153

ḥamm-i’s-secde sūre-i şerīfesinde de (innehū hüve’s-semīʿu’l-ʿalīm) buyurdular.

İkinci Mesʾele

Māhiyet istiʿāẕādan baḥṯ aḳlı beyānındadır.

Maʿlūm olsun ki “istiʿāẕa” ancaḳ ʿilm ile, ḥāl ile ʿamel ile tamām olur.

ʿilm.— ʿabdiñ cemīʿ menāfiʿ-i diniye ve dünyevīyeyi celbten ve cemīʿi mużār-ı dīniye dünyevīye defʾadan ʿāciz olduġunu, vallahu teālā ve teḳaddes ḥażretleriniñ ise cemīʿi menāfīʿ-i diniye ve dünyevīyeyi defʿā ḳadir olub andan başḳası ne o menfeʿatleri celbe ve ne de bu ḥażretleri defʿ ā aṣlā muḳtedir olmadıġını bilmesidir.

İmdi ḳalpte bu ʿilm, ḥāṣıl olduḳta bundan yine ḳalbte bir ḥāletiñ ḥuṣūlü tevellüd eder ki o da inkisār ve tevāżuʿdan ʿibārettir.

Ve bu ḥālet-i şerīfiyeye Allaha teżarruʿ ḫużūʿ taʿbīr olunur.

Ve bu ḥāletiñ ḥuṣūlu yine ḳalpte diġer bir ṣıfatıñ, insanda da başḳa bir ṣıfatıñ ḥuṣūlünü īcāb eder.

Ḳalbe ḥāṣıl olan ṣıfat, ʿabd ʿāciz Allahu teālā ẕü'l-celāl kendisini āfāttan maṣūn, ve ḫayrāt ve ḥasenātıñ ifāżāsına maḫṣūṣ ve maḳrūn buyurmasını mürīd olmasıdır.

154

lisānda ḥāṣıl olan ṣıfat daḫī keẕalik ʿabd ʿācziñ işbu maʿnāyı ḥaḳ subḥānehū ve teālā ḥāżretlerinden lisānıyla ṭālib olmasıdır. Ve o ṭaleb daḫī istiʿāẕadan ʿibārettir. istiʿāẕada (eūẕu billāh) ḳavlidir.

****

beyānāt-i vāḳıʿāmız muḥāṭ ʿilm-i yeḳīniñ olduḳta istiʿżanıñ rükn-i īʿżāmı (ʿilm'l-ʿabd billāhi ve ʿulemā bi-nefseh) ettiġi saña ẓāhir olur ki ʿabdiñ hem Allahını, hem de kendi ḥālini bilmesi demektir.

ʿİlm-i'l-ʿabd billāh nedir?

Bu ḥaḳ subḥānehū ve teālā ḥażretleriniñ cemīʿi maʿlumātı ʿālim, yaʿni kāffe-i mümkün mümteniʿātı ʿilmen iḥāṭā ettiġini bilmesidir. Zīrā emr böyle olması Allahu teālanıñ ʿabdi de, ʿabdiñ aḥvāliñi de bilememesi cāʾiz olur. Bināen ʿaleyh bu taḳdīrde ḥaḳ teālā ḥażretlerine istiʿāẕa ve ilticā abṣ olmuş olur.

Birde " ʿilmi'l-ʿabd billāh" ḥaḳ subhānehū ve teālā ḥażretleriniñ cemīʿi mümkünāta ḳādir olduġunu daḫī ʿabdiñ bilmesidir. Ve illā ḥaḳ teālā ḥażretleri bi'l-feriż cemīʿi mümkünāta ḳādir olmasa, ʿabdiñ murādını taḥsilden baʿżen ʿāciz ḳalabilir.

Ve keẕā " ʿilmi'l-ʿabd billāh" Allāhu zü'l-celāliñ mutlaḳa cevād olunduġu da ʿabdiñ bilmesidir. Zīrā Allahu zü'l-celāl ḥaḳḳında baḫl cāʾiz olsa, oña istiʿāẕa ve ilticāda fāʾide olmamaḳ lāzım gelir.

155

Ve keẕā "ʿilmi'l-ʿabd billāh" Allahtan başḳası muḳaṣıd ve āmāliniñ ḥuṣūlüne muʿāvenet etmeġe muḳtedir olmadıġını ʿabdiñ bilmesidir. Zīrā ʿabdiñ muḳaṣıd ve

āmāline Allahıñ ġayrı muʿayyen olabilmek cāʿiz oldu, Allahu teālāya istiʿāẕada raġbet, kuvvī olmazdı. İşbu ʿulūm ise ancaḳ tevḥíd-i mutlaḳ ile tamām olur.

Tevḥīd-i mutlaḳ ile murād, "mudebbir ʿālim, vāḥiddir. ʿAbd kendi ifʿālinde musteḳıl deġildir. Zīrā müsteḳıl olsa ġayra istiʿāẕa ve ilticāda fāʾide olmazdı." diye ʿabdiñ bilmesidir. İmdi şu iżāḥātimizle ṣābit oldu ki ʿizzet ve rubūbiyeti ve ẕillet-i ʿubūdiyeti bilmedikçe ʿabdiñ "eūẕu billahi mine'ş-şeyṭāni'r-racīm" demesi ṣaḥīḥ olamaz. Vāḳıā "istiʿāẕade mutlaḳa şu muḳaddemātı ʿalā sebili't-tafṣīl bilmeġe ḥācet yoḳtur. Belki insan yalñızca emr böyle olduġunu ʿalā sebīli'l-icmāl tecvīz edince (eūẕu billāh) demek bicādır" diyenlerde vardır. Ancaḳ bu ḳavl cidden żaīftir. Zīrā ibrāhim aleyhi's-selām (lime taʿbüdü mā lā yesmeʿu velā yubṣiru velā yuġnī ʿanke şeyʾen) ḳavlinde pederini taʿayyub eyledi. İmdi ilāh-i vāḥid; celle şāne ḥażretleri cemīʿi maʿlūmātı ʿālim, cemīʿi maḳdūrāta ḳādir olmadıġı taḳdīrde ʿabdiñ aña sūʾali işitmez göremez kimseye edilen sūʾale benzeyeceġinden ḥażret-i ibrāhim ʿaleyhi's-selāmıñ pederine ʿayb saydıġı şeyʾin taḥtında dāḫil olmuş olur.

156

'ilmi'l-ʿabd bi-hāl-i nefse nedir?

Bu daḫī ʿabdiñ kendi muṣāliḥine ʿalā sebīli't-tamām riʿāyetten ʿāciz ve ḳāṣır olduġunu ve bi'l-ferż kendi muṣāliḥine kemmiyet ve keyfiyet ḥasebiyle bilmek mümkün olsa bile, anları fiḳdānī ḥālinde tafsīle, vucūdu ḥālinde de ibḳāya muḳtedir olmadıġını bilmesidir.

Burasını belledik ya? İmdi deriz ki:

ʿAbdiñ ḳalbinde ʿulūm-u meẕkūre ḥāṣıl ve bunları müşāhede ile ʿilmī mertebe-i yaḳīne vāṣıl olduḳta mirʿāt-ı dil tabınakında inkisār ve ḫużūʿ denilen ḫālet-i şerīfe vācibu'l-ḥuṣūl olur.

Ve bu taḳdīrde ʿabdiñ cenānında ṭaleb ve lisānında o ṭalebe dāl olan lafẓ, ḥāṣıl olur ki bu da "eūẕu billāhi mine'ş-şeyṭāni'r-racīm" ḳavlidir.

İnsanıñ dünyāya, ʿuḳbāya muteʿalliḳ muṣālih nefsini taḥsìlden ʿāciz olduġunu maḳām-ı istidlālde deriz ki: insandan ṣādır olan ya ʿameldir; ya ʿilmdir. İnsanıñ ise bu iki babta da ʿaczi derece-i niḥāyededir. İnsanıñ 'ilm babındaki ʿaczine gelince: taḥsīl-i ʿilmde Allaha istiʿāẕa ve ilticāya ve ʿilmin żadīnıñ ḥuṣūlünden iḫtirāzda da yine Allaha istiʿāẕa ve ilticāya ʿabd eşed iḫtiyāc ile muḥtāc olup buñā da vucūh-u ātīye delālet eder.

Vech-i evvel.— ʿaḳlā-yı muḥaḳḳaḳından nice kimseleri görmüşüzdür ki iliştikleri bir mesʾeleniñ ḥākīkatını keşf ve ḥāl edemeyerek müddet ʿömrleri şübhe ile geçer. Yalñız ḳalsalar iyi! Faḳaṭ baʿżıları

157

Yañlış belledikleri mesʾeleniñ sıḥḥatine ḳāʿil, ve ḫaṭalarında muṣır olaraḳ o şübhe ve ḫaṭalarını ʿilm-i yaḳīnı ve burḥān celī ẓan ederler. Neden soñra başḳaları gelir ki o muhaḳḳaḳlarıñ vech-i ġaletini keşf ederek mesʾeledeki ḫaṭālarını fennen iẓḥār ve iṯbāt ile ḥaḳīḳāt ḥāli meydāna korlar. İmdi mademki bu ḥāl-i nāsıñ baʿżısı ḥaḳḳında cāʿizü'l-vuḳūʿudur; bunuñ miṯāli herkes ḥaḳḳında da cāʿiz olabilir. Ḥattā bu yañlış añlayış olmasaydı, ehl-i ʿilm arasında edyān ve meẕāhib bu ḳadar iḫtilāf vākīʿ olmazdı. İmdi emr böyle olunca, acabā Allahu teālā ve teḳaddes ḥażretleriniñ ʿavn ve ʿināyeti ve faẕl ve kerem ve irşādı olmasa, bir kimse bulunabilir mi ki ḍalālet ṭāliġaları ve ẓulmet girdabları arasından mücerred kendi sefīne-i fikriyle rahyāb ḫalās vesāḥileris necāt olabilsin? heyhāt!

Vech-i ṯānī.— dünyada herkes bir dīn ḥaḳ, bir iʿtiḳad saḥīḥ ḥāṣıl etmeġe çalışır. Kimse yoḳ ki kendiniñ cehl u küfrüne rāżī olsun. İmdi emr herkesiñ saʿy ve irādetine ve ibsitā olsaydı, ʿumūmuñ muḥaḳ ve ṣādıḳ olması lāzım gelirdi. Ḥalbuki ʿumūmen ḫalḳıñ muḥaḳ ve sādıḳ olması şöyle ṭursun! Belki bi'l-aḳs muḥaḳ olanlar mubṭallere nisbetle ṣūr-u esvediñ cildinde bir beyāż ḳıl muṯābesinde ḳalıyor. Yaʿni ehl-i ḥaḳḳıñ azlığı bu nisbettedir. İşte bundan da añlayabilir ki ḫālḳi'l-ʿarż ve'l-simānıñ avn ve ʿināyet-ī ilāhiyesi manżum olmadıḳça ẓulumāt ḍalāletten ḫalāsa yol yoḳtur.

Vech-i ṯanī.— insan, ṣıḥḥat ve fesādında mutevaḳḳıf olduġu

Bir ḳayżaınıñ mevżūʿuyla maḥmūlü arasında ḥad ve evsaṭ dāḫil olmadıḳça ṣaḥīḥ veya fāsid olduġunu cezme yol bulamaz.

İmdi eġer ḥadd-i evsaṭ o insanıñ müstaḥżarı ise ḳıyās, münʿaḳıd, netice lāzım olur. Ol ḥalde demek ki ḳazıye-i meẕkūrede aḳl mütevaḳḳıf deġil, bi'l-aḳs cāzim imiş! Biz ise anı mutevaḳḳıf farż etmiştik; maʿheẕā ki cāzime mutevaḳḳıf denmez. Ve eġer ḥadd-i evsaṭ o insanıñ müstahżarī deġil ise bu ḥalde o ʿadem ḥadd-i evsaṭı ṭalebe edebilir mi? edemez mi? yolunda bir sūʿal vārid olur.

Evvelkisi ise yaʿni imkān ṭalebi bāṭıldır. Zīrā şaḫs-ı mutevaḳḳıf eġer ḥadd-i evsaṭı beʿīne aramaḳ evvelā anı bilmeġe mutavaḳḳıftır.

Ve eġer beʿīne biliyorsa bu taḳdīrde ḥadd-i evsaṭ müstaḥżarī demek olacağından anın ṭalebi ḥāṣılı taḥsīl ḳabīlinden olmuş olur.

Ve ama ḥadd-i evsaṭı ṭalebi şaḫs-ı mutevaḳḳıf, ṭarīḳ imkān bulamadığı takdīrde demek ki tavaḳḳuf-u meẕkūreden ḳurtulmaġa ve ẓulmet-i ḫayrattan çıḳmaġa medār olan ṭarīḳi taḥṣīlden ʿācizdir.

İşte abdiñ derece-i nióÀyede hayret ve dehşette bulunduğuna bu bir delil-i alenidir.

Vech-i rābiʿ.— Ḥaḳ teālā ḥażretleri rasūl-u ekrem ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem efendimize (ve ḳul rabbi eūẕu bike min hemezāti'ş-şeyātīn) [muminun suresi 97.ayet] buyurmuştur.

İşbu emr-i istiʿāẕa ise muṭlaḳtır. Bir ḥālet-i maḫṣūṣa ile

159

Muḳayyed deġildir. Bināen ʿaleyh bu emr-i ilāhi aḳāid ve ʿulūmu taḥṣīlden ʿabdiñ kemāl-i ʿaczini beyāndır.

ʿAbdiñ kendine celb-i menfeʿate ve nefisten defʿa mużarrata medār olan iʿmāl-i ẓāhiresi. İşte bu iʿmāl ẓāhireden de ʿabdiñ ʿaczi hemān taḫṣīl ālemdeki ʿaczi gibidir….. Buña da vucūh-u ātīye delālet eder.

Vech-i evvel.— Erbāb-ı beşāʾire münkeşif olmuştur ki işbu beden ḫakdānī düzḫa beñzer ve bu düzḫūn ḳapısında on ṭoḳuz nevʿi zebānī oturuyor ki bunlar ḥavās-ı ḫams-i ẓāhire, ḥavās-ı ḫams-i bātıne, şehvet, ġaẓb, bir de yedi ḳuvve-i ṭabīʿiyeden ʿibārettir. Ve bu on ṭoḳuz nevʿi zebānīdir. Her birisi baḥsi'l-cins-i vāḥiddir. Şu ḳadar ki bunlardan her biriniñ taḥtında biḥasbi'l-şaḫs ve'l-aded, iʿdād ġayr-ı mutenāhiye dāḫil olur. Bu keşreti ḳuvve-i bāsire ile de iʿtibār edebilirsin! Zīrā ḳuvve-i bāṣireyi idrāki üzerine taḳviye eden şeyler ʿumūr-u ġayr-ı mutenāhiyedir ki ʿumūr-u meẕkūreniñ her birini görmekten ḳalpte bir eġer maḫṣūṣ ḥāṣıl olur. O eşer-i maḫṣūṣ daḫī ḳalbi ʿālem-i rūḥāniyetiñ ucundan ālem-i cismāniyātıñ ḫażīẓine cer ve tenzīl eyler. Bu daḳīḳa maʿlūmuñ olduḳta ẓāḫir olur ki şu avāʾiḳ ve alāyıḳıñ

160

Keşretiyle berāber iʿāşet ve iġānet-i ilāhiye meded res olmazsa, bu girdāb-ı ẓulmāttan ḳalbiñ ḳurtulacaġı yoḳtur.

Ve vaḳtāki cihāt-ı noḳṣānāt ʿabde nihāyet ve kemāl-i raḥmet ve ḳudret ve ḥikmet-i ḫudāyada ḥadd ve ġāyet olmadıġı ṣābit olduysa; cemīʿi o ḳatta Allahu teālāya istiʿāẕa ve ilticānıñ vācib olduġu da ṣābit olur. İşte bu sebebten nāşīdir ki her ḳavliñ, her ʿameliñ evvelinde, her lafẓa ve laḥẓanıñ mebdeʾinde (eūẕu billāhi mine'ş-şeyṭāni'r-racīm) demek üzerimize vācib lāzımdır.

Vech-i ṣānī.— bu ḥayāt-ı ʿācilede ḥāṣıl olan lezzetler iki ḳısımdır. Birisi lezzāt-ı ḥissiye, ve diġeri lezzāt-ı ḫayāliyedir. lezzāt-ı ḫayāliye, lezzāt-ı riyāsetten ʿibārettir. Ve insan bu iki ḳısım lezzāttan her hangisiniñ taḥsīlinde mimarsa ḥāṣıl etmemiş ise o lezzeti duyamaz, añlayamaz, lezzetini doymadıġı şeyʾede insanıñ raġbeti bi't-tāʿi az olur. Faḳat o lezzetlere bi'l-mimarsa vuḳūf, ḥāṣıl ettiġinden soñra anlarla mütelezziz olmaġa başlar. Ve iltiẕāẕınıñ tezāyidi nisbetinde anlara raġbetide artar. Şöyle ki insan, taḥsīl-i lezzāt ve tayyibātta ne ḳadar ʿalī bir maḳāma vāṣıl olursa olsun, mutlaḳa andan ileri, andan yüce bir maḳām-ı ʿāḫire vusūl için şiddet raġbeti, ve

ḳuvvet ḥarsı daḫī o nisbette tezāyid ve teraḳḳī eyler. El-ḥāṣıl insan, muṭalib ve maḳāṣıdına ne ḳadar çoḳça nāʾil olursa, andan ziyādesini taḥsilde de, ḥırsı, o ḳadar aẕīm, ve raġbeti o mertebe şedīd olur.

161

Ve çünkü merātib-i kemālāta nihāyet olmadığı gibi, ḥarsıñ derecātına da keẕalik ḥadd u gāyet yoḳtur. Ve naṣıl ki nihāyeti olmayan kemālātıñ taḥṣīli mümkün deġilse, keẕalik elem şevḳ ve ḥarṣı daḫī ḳalpten izāleye ʿabd için imkān, mefḳūddur. El-ḥāṣıl, bu bir meriżdir ki ʿalācine ʿabdiñ ḳudreti teʿallük etmez. Bināen ʿaleyh bu bābta raḥīmi, keremi, nuṣreti, ḳullarına mebẕūl ve rāyikān olan vācib teālā ḥażretlerine rucūʿ ile (eūẕu billāhi mine'ş-şeyṭāni'r-racīm) demek, ve anıñ dergāh-ı ʿizzetine istiʿāẕa ve ilticā eylemek lāzım gelir.

Vech-i ṣāliṣ.— ātī'ẕ-ẕikr āyāt-ı celīle daḫī taḳrīr-i sābıḳāmızı teʾyid eyler. Ḳavl-i Allahu teālā (iyyāke naʿbudu ve iyyāke nesteʿīn) ve ḳavl celle celāluhu (ve esteīnū bi'ṣ-ṣabri ve'ṣ-ṣalāt) ve ḳavle mūsā li-ḳavmih (esteʿīnū billāhi ve's-birū inne'l-arẓa lillāhi yüverisuhā men yeşāʿu min ʿibādihì, ve'l-ʿāḳıbetu lil mutteḳīn) Baʿżı kitāb-ı ilāhiyede de mezḳūrdur ki bārī teālā ve teḳaddes ḥażretleri ʿizzet u celāline ḳasem ederek buyururlar ki: Benim dergāh-ı ʿizzetimiñ ġayrı yerden ümīd var ʿināyet olanı elbette maḳtūʿul-emel ve'l-bās ṣevab-ı muẕilletle muẕellil ederim. Şeref-i ḳaribimden ḫāʾib ve ḫāsır ve ṣālimden ibʿād ile ile'l-ebed ḥayrān-ı mütefekkir ḳılarım. Eṣnā-yı şedāidde o, ġayrımdan meded umuyor! Ḥalbuki şedāʾid benim yedd-i ḳudret-i ḳahiremdedir. Ḥay ve ḳayyūm olan

162

Benim; o başḳasından ricāmend oluyor! Başḳa ḳapıları çalıyor! Ḥalbuki ḳapalı ḳapılarıñ anaḫtarları benim dest-i meşʾitemdedir. Benim bāb-ı raḥmetim baña duʿā ve münācāt edene açıḳtır."

Mezheb ehl-i cebr ile mezheb-i ḳudriyeye göre istiʿāẕa naṣıl saḥīḥ olabilir?

Muʿtezile demiş ki "Eūẕu billah" yaʿni Allaha istiʿāẕa ve ilticā, iʿtikād-ı cebrī birḳaç vech ile ibṭāl eder.

Vech-i evvel.—"Eūẕu billāh" ḳavli ʿabdiñ fiʿl-i istiʿāẕāyı fāʿil olduġunu iʿtirāftır.

İmdi eġer aʿmāliñ ḫāliḳi Allahu ẕü'l-celāl olsa, ʿabdiñ fiʿl-i istiʿāẕayı fāʿil olması mümteniʿ olurdu. Zīrā ḥāṣılı taḫṣīl muḥāldir.

Keẕalik fiʿl-i istiʿāẕayı Allahu teālā ʿabdde ḫalḳ ettiġi vakit anıñ defʿī mümteniʿ olduġu gibi etmemincede taḥṣīli yine mümteniʿdir. Bināen ʿaleyh "Eūẕu billāh" ḳavli ʿabdiñ kendi ifʿālini mūcib olduġunu serāḥaten iʿtirāftır.

Vech-i ṣānī — musteʿaẕ minhā olan ʿumūr eġer Allahu teālānıñ maḥlūḳu deġilse vāḳıā Allahu teālā ḥażretlerine istiʿāẕa becādır. Ammā ʿumūr-u meẕkūreniñ fāʿili Allahu teālā olunca, o ʿumūrdan Allahu teālāya

163

İstiʿāẕa mümteniʿ olur. Zīrā bu taḳdīrde ʿabd gūyā Allahıñ ayn işlediġi şeyde Allahtan yine Allaha sıġınmış olur.

Vech-i ṣaliṣ.— muʿāsīden Allaha istiʿāẕa, ʿabdiñ maʿāṣīya rāẕı olmadıġına delālet eder. İmdi maʿāṣı eġer Allahu teālānıñ taḥliḳiyle ḳażasıyla ḥükmüyle ḥāṣıl oluyorsa ʿabdiñ maʿāṣıya ʿicmaʿı ümmetle nāşīdir.

Vech-i rābiʿ Eġer vesvese şeyṭānıñ fiʿili ise vāḳıā vesvese-i şeyṭāndan Allaha sıġınmaḳ maʿḳūl ve mustaḥsen olur. Ammā vesvese Allahıñ fiʿili olubta vucūd-u vesvesede şeyṭānıñ ḳatʿan dāḫil ve eṣeri yoḳ ise ol ḥalde şerr-i şeyṭāndan istiʿāẕa naṣıl maʿḳūl ve beca olabilir? Belki bu taḳdīrde Allahıñ şerrinden istiʿāẕa edilmek lāzım gelir. Zīrā hiçbir şey yoḳ ki men ḳablellāhi ṣādır olmuş olsun.

Vech-i ḫāmis.— şeyṭān-ı ʿaleyh mā yestaḥik diyebilir ki: "Ben haḳīḳatte hiçbir şeyʾin fāʿili olmadıġım ḥalde ya ilāhe'l-ʿālemīn! Sen vesveseniñ ṣudūrunu benden bildiñ. Bende ise ḳudret ki muḥālefete ḳudret yoḳ. Soñra da [Bakara suresi 285. Ayet] (lā yükellifullāhu nefsen illā vusʿahā) ve [Bakara Suresi 185.ayet] (yerīdullāhu bikümül yüsra velā yurīdu bi-kümü'l ʿusr.) ve (mā ceʿale ʿaleyküm fi'd-dīni min ḥarac) [hac suresi 78.ayet] buyurdun. İmdi bu iʿẕār-ı ẓāhire ve esbāb-ı ḳuvviye meydanda iken beni ẕem ve laʿn etmek seniñ nezd-i ḥikmet ve raḥmet-i rabbāniyende naṣıl cāʾiz olabilir?

164

Vech-i ṣādiṣ— yine şeyṭan diyebilir ki: "benden ṣādır olan bir cürm sebebiyle yāḫut, benden ṣādır olmayan bir cürm sebebiyle benī mercūm ve melʿūn ḳıldın. İmdi benim mercūmiyet melʿūniyetim eġer benden ṣādır olan cürm sebebiyle ise şübhe yoḳ ki cebr, bāṭıl olur. Ve eġer benden ṣādır olmayan bir cebr sebebiyle ise yine şübhe yoḳ ki bu muḥż ẓulmdür. Sen ise buyurmuşsun ki (ve mallāhu yurīdu ẓulmān liʿl-ʿibād) imdi yā rab! Bu ẓulm saña lāyıḳ mıdır?

Bunuñ üzerine denirse ki işbu eşkaller cebre ḳāil olana vārid olur. Sen ise ne cebre ḳāilim, ne ḳadere. Belki ben derim ki ḥaḳ cebre ve ḳader beyninde mutevassıṭ olan emrdir ki o da kesbīdir. Biz de sebīli'l-istiḳlāl müʾessirdir. Ya deġildir. Eġer müʾesser ise söz mezheb iʿtiẓāle muncer olur. Deġil ise cebr maḥża varır. Ẕikr olunan sūʿaller ise cebr muḥaṣ üzerine vārid olup bināen ʿaleyh cebr ve ḳader beyninde vāsıta naṣıl teʿallüḳ olunabilir?

Ehl-i senetiñ muʿtezileye cevābı Ey ehl-i iʿtizāl! Siziñ bize ilzām ettiġiñiz eşkalleriñ hepsi iki vechten dolayı size vārid olur.

Evvela.—ʿabdiñ ḳudreti ya aḥad-i taʿrīfini taʿyine munḥaṣır, yāḫut her iki ṭarafta sāliḥ olur. İmdi şeḳḳ-i evvel, iḫtiyār olunursa cebr lāzım gelir. Şeḳḳ-i s̱ānī iḫtiyar olunursa ol ḥalde aḥad ṭarifiniñ āḫir üzerine rüchānī ya bir müreccеḥa mutevaḳḳıf olur, ya olmaz.

165

Bir müreccaḥa mutevaḳḳıf olunca da o müreccahıñ fāʿili ya ʿabddir ya cenāb-ı bārīdir ki şeḳ evvela göre taḳsīm ol ʿavdet eder. Şeḳḳ-i s̱āniye göre daḫī Allahu teālā o emr müreccіḥi fāʿil olunca fiʿil, vācibü'l-vuḳūʿ ve fāʿil olmayınca da mumteni'l-vuḳūʿ olur. Bu taḳdīrde bizim ʿaleyhimizde īrād ettiġiniz işkālātıñ kāffesi size vārid olmuş olur.

S̱āniyen.— Ahd-i tarīfiniñ āḫir üzerine rüchāni müreccehe mutevaḳḳıf deġildir "denilebilir ki sözüñ de bātılānına şu iki vech-i ātī delālet eder.

Vech-i evvel.— eġer bu cāʾiz olsa, mümkünüñ taʿrīfininden—yaʿni vucūd vu'dumundan--- birinin diğeri üzerine tercihi ile vucud mercīhe istidlāl bāṭıl olurdu.

Vech-i sani.— ahd-i ṭarifiniñ āḫir üzerine rucḥāni mercīhe mutevaḳḳıf olmadığı taḳdīrde o rucḥān, ʿabdden ṣādır olmuş sayılmaz. Belki raset gele olmuş sayılır. Bu ḥalde cebr maḥż, ʿavdet eder.

İşte bizim ʿaleyhimizde her ne ki īrād etmiş iseñiz anın tamāmıyla size vārid olduġu bu beyān ve īżāh ile s̱ābit olur.

Bir de ey ehl-i iʿtizāl! Siziñde mesellimeñiz olduġu vechle mademki Allahu züʿl-celāl cemʿī maʿlumātı ʿalemdir. Bir şeyʾin ʿala ḥalaf ʿalemi vuḳūʿ ilm-i ilāhisiniñ cehle inḳılābını iḳtiżā etmez mi. ve bu ise maḥal değildir? Ḥalbuki maḥale netīce veren şeyde maḥal olduġunda şübhe yoḳtur. Bināen ʿaleyh ḳaza ve ḳader baḥs̱inde bizim ʿaleyhimiz her ne ki

166

īrād etmiş iseñiz ʿilm taḫtında tamamıyla size vārid olur. Bu babta öyle bir luzūm ḳatʿī ile mülezzemesiñiz ki verecek cevābıñız yoḳtur. Andan soñra ehl-i senet ve cemāʿat demiş ki (eūẕu billāhi mine'ş-şeyṭāni'r-racīm) ḳavl-i şerīfi istiḳād ḳadri birḳaç vech ile ibṭāl eder.

Vech-i evvel.—"eūẕu billahi mine'ş-şeyṭāni'r-racīm" ḳavliñ ile maṭlūb, Allahu teālānıñ ya nehy ve taḥzīr ṣūretle ve yāḫut ḳahr-ı ṭarīkiyle ʿamel u vesveseden şeyṭānı menʿ etmiş olacaktır. Evvelkisine gelince: bu olmuş yitmiş bir iştir. Bināen ʿaleyh böyle olmuş yitmiş olan bir işi yaʿni nehy u taḥzīr ṣūretle şeyṭānı ʿamel u

vesveseden menʿ etmeyi tekrār ṭaleb etmek ḥāṣılı tehsīl demektir ki muḥāldir. İkincisine gleince: bu da ġayr-ı cāizdir. Zīrā ilcā, şeyṭānıñ mükellefiyetine menāfiʿ dir. Ḥalbuki şeytanıñ daḫī mükellef olduḳları ṣābittir.

Muʿtezileniñ bu sūʿale cevābı- Dediler ki: istiʿāẕa ile cenāb-ı ḥaḳtan maṭlūbumuz mücerred ʿabd mükellefi fiʿl-i ḥasene ve terk kabiha da'vet eden ettafi işlemekten ibarettir. O eltaf, basır ha cenabı hakkın fi'li olup fi'li olunca anları talebe ne faide vardır? denilmesin. Zira baʿżı elṭāf var ki anıñ işlenmesi yalñız bu duʿā vaḳtinde yaʿni hīn-i istiʿāẕada baḥā olur; Bināen ʿaleyh duʿā-yı meẕkūr yaʿni istiʿāẕa taḳdīm etmedikçe o elṭāfıñ fiʿili beḥā olamaz deriz.

167

Ehl-i sünnet ve cemāʿatiñ cevābü'l-cevābı

Dediler ki: cenāb-ı ḥaḳtan fiʿli maṭlūb olan o eltāfı işlemeniñ cānib fiʿl-i cānib terk üzerine tercīḥte eṣeri ya vardır; ya yoḳtur. Var ise tercīḥiñ ḥuṣūlu ḥalinde fiʿil, vācibü'l-vuḳūʿ olur.

Bunun delīli de şudur ki vucūd-u cānibīniñ rücḥānınıñ ḥuṣūlu ḥālinde bi'l-farż ʿadem ḥāṣıl olsa o taḳdirde vucūd, cānibīniñ rücḥānı ḥāṣıl olmaḳ lāzım gelir. Bu ise naḳīżıñ beyanını cemʿ demektir ki muḥāldir. Bināen ʿaleyh ṣābit oldu ki rucḥānıñ ḥuṣūlu ḥālinde fiʿliñ vucūbu ḥāṣıl olur; ve bu da īʿtiḳād-ı iʿtizāli ibṭāl eyler. Ve şāyed o ilṭāfıñ fiʿli ḥasebiyle vucūd tarafınıñ rucḥānı ḥāṣıl olmazsa demek ki elṭāf-ı meẕkūreyi işlemeniñ tercīḥinde aṣlā bir teʾsir yoḳtur. Bināen ʿaleyh o elṭāfı işlemeniñ abeṣ muḥāż olmuş olur; bu ise ḥaḳ bārīyede muḥāldir.

Vech-i ṣānī.— diyebilir ki Allahu teālā ʿabdiñ salāḥ ḥālini ya ister; ya istemez. Fiʿil-i ifṣādīde şeyṭandan ya tevḳiʿ eder, ya etmez. imdi ʿabdiñ ṣalāḥ ḥālini irāde ile berāber şeyṭandan tevḳīʿ feṣād eder. Buyursa, bunuñ beyānı naßıl tevfīḳ olunabilir. Zīrā vācib-ü teālā mademki ʿabdiñ ṣalāḥ halini irāde buyuruyor, ve bununla berāber şeyṭandan daḫī fi'l ifṣādı tevkīʿediyor! Bārī şeyṭanı hiç yaratmamaḳ ve mādemki yarattı, ʿabdiñ üzerine muṣallaṭ etmemek lāzım

168.sayfa

Gelirdi. Ve eġer şeyṭandan fiʿl-i ifṣād beklenmiyorsa, ol ḥalde de şeyṭandan istiʿāzaya ʿabdiñ ne iḥtiyācı ḳalır? Amma Allahu teālā ʿabdin ṣalaḥ ḥālini olan şeyʾe irade etmez denilirse, bu taḳdīrde de Allaha istiʿāẕa şerr-i şeytandan iʾʿtiṣāmı naṣıl müfīd olabilir?

Vech-i ṣāliṣ. — şeytan ya munḥaṣıran şer işlemeye mecburdur; yāḫut şerride hayrıda işlemeye ḳādirdir. İmdi bunuñ doġrusu evvelkisi ise demek ki Allahu teālā anı şerre icbār buyurmuştur. Bu icbār ise muʿtezileniñ "bāri-yi teālā ṣalāḥ ve ḫayrdan başḳa bir şey irāde etmez" dediklerini ḳadeh ve cerh eyler. Ve şāyed doġrusu ikincisi ise ki

bu da şeyṭānıñ fiʿil şerde; fiʿil-ḫayrda ḳādir olmasından ʿibārettir. Bu ṣūrette fiʿil ḫayrıñ fiʿil şer üzerine müreccehsiz tercīhi mümteniʿ olur. Ve o müreccih daḫī Allahu teālā olmaḳ lāzım gelir. Öyle olunca şerr-i şeyṭandan istiʿāẕada ne fāide vardır?

Vech-i rābiʿ.—Tutalım ki beşeriñ irtikāb maʿāṣı etmesi şeytanıñ vesvesesi sebebiyledir. Ya şeyṭanıñ maʿsiyeti acabā ne ṣūret sebeble vukūʿ bulmuştur? İmdi eġer şeytanıñ maʿsiyeti de diġer şeyṭanıñ vesvesesiyle vuḳūʿ bulmuştur derseñ; bāhiri'l-bāṭılān olan teselsül lāzım gelir. Şeyṭān ʿāḫiriñ vesvesesi sebebiyle deġildir. Derseñ; ya bunun miṯli ḥaḳḳ-ı beşerde niçün cāʾiz olsun?

169

Cāʾiz olduġu taḳdirde de şerr-i şeytandan Allaha ṣıġınmaḳta fāʾide yoḳtur. Ve eġer Allahu teālā beşere şeyṭanı musallaṭ etmiş ammā şeyṭana şeytan-ı āḫiri musallaṭ etmemiş derseñ, ya bu beşere yazıḳ deġil midir? İżrāra dūçār edivermek cenāb-ı rabbü'l-ʿālemīniñ ʿibādī ḥaḳḳındaki merḥamet-i şāmile-i ilāhiyyesine münāfiʿdir.

Vech-i hamis.— müsteʿāẕmine olan fiʿil, eġer maʿlūmu'l-vuḳūʿ ise demek ki vācibü'l-vuḳūʿdur. Bināen ʿaleyh andan istiʿāẕada ne fāʾide var? ve eġer maʿlūmu'l-vuḳūʿ deġil ise mümteni'l-vuḳūʿ olmuş olur ki yine andan istiʿāẕada fāʾide taṣavvur olunamaz.

****

Maʿlūm olsun ki işbu münāżara "eūẕu billah" ḳavliniñ haḳīḳati olmadıġına delālet eder. Mukerrer ki ḫayr ve şer hep Allahtan olduġu ʿabde münkeşīf ola.

Ḥażret-i Rasūl-u Ekrem ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem efendimiz ḥażretleri [eūẕu birıżāke min saḫdike ve eūẕu biafvike min gażabike ve eūẕu bike minke lā eḫaṣṣī ṣenāʾi ʿaleyke ente kemā üṣniyet ʿalā nefsike] buyurmuşlardır. Işte ḥulāsā-ı kelām ve netīce-i merām budur ve's-selām.

170

Rukn-ü ṯānī

Müsteʿāẕibe

Maʿlūm olsun ki musteʿāẕibe, kurʾan ve iḫbārda iki vech üzerine vārid olmuştur.

Birisi "eūẕu billah" diġeri "eūẕu bikelimātillah". "Eūẕu billah" ḳavliniñ beyānı ancaḳ lafẓatullahtan baḥṯ ile tamam olur ki bu baḥṯ daḫī ḳarīben bismillāhıñ tefsīrinde gelecektir.

"Euzu bikelimātillahi't-tāmmeh" ḳavl-i şerīfine gelince: maʿlūm olsun ki "kelimātillah" ile murād (innemā ḳavlinā lişeyʾi iẕā eradnā inne neḳūlu kün feyekūn)

ḳavl-i şerīfidir.(kün) ḳavliylede murād, ḳudret-i ḳāhire-i subḥāniyesiniñ mümkünātta; meşʾiyet nafiẕʾi ilāhiyyesiniñ kāinatta hiç bir āʾiḳ ve māniʾike ʿarūżī mümkün ve metṣūr olamayacaḳ bir ḥayṣiyetle nefāẕ ve süryānidir.

Şek ve iştibāh ise yoḳtur ki Allaha [istiʿāẕanıñ bihā olması ancaḳ kendi ẕat-ı pāki böyle bir ḳudret-i ḳāhire bir meşʾiyet nafiẕʾe ile mevṣūf olduġu içindir. Keẕalik maʿlūmdur ki cismāniyyāt-ı ḳuvveden fiʿile tedrīcen ḫurūc etmek ṭarīkiyle culūhkar sāḥa-i ḥudūṯ ve vucūd olur.

171

Rūḥāniyetiñ tekvīniyle ḳuvveden fiʿile ḫurūcu ise bi'l-ʿaḳs defʿi ve ānīdir. Bināen ʿaleyh rūḥāniyetiñ ḥudūṯ-u tekvīni ān ġayr-ı munḳasemde mevcūd olan ḥarfe şibīh olup işte müşābehāttan nāşī der ki ḳudret-i ṯāniānıñ nefāẕı (kelime) tesmiye ḳılınmıştır. Keẕalik ʿilm maʿkulātta ṯābit olmuştur ki ʿālem-i ervāḥ, ʿālem-i ecsām üzerine müstevlīdir. Ve bu ʿālem-i cismānīnıñ müdebbirātı ervāḥ-ı ʿulūvviyedir. Nitekim bārī-yi teālā (fe'l-müdebbirāti emrā) buyurmuştur. İmdi "eūẕu bikelimātillāhi't-tāmmeh" ḳavl-i şerīfi ervāḥ-ı beşerīyeden ervāḥ-ı habīṯe-i ẕulmāniye-i kidreniñ şerlerini defʿāda ʿālī, muḳaddes, ṭahir, ṭayyib olan ervāḥa istiʿāẕa demek ve bu taḳdīrde Allahıñ kelimāt-ı tammetiyle de murād, şu ervāḥ-ı ʿāliye-i ṭāhire edeni bī-şektir.

Bu maḳāmda bir daḳīḳa dahā vardır. Şöyle ki: (eūẕu bikelimātillāhi't-tāmmet) ḳavl-i şerīfiniñ ẕikri ancaḳ ʿabdiñ naẕarında henüz ġayr-ı varlıḳta Allaha iltifāt bāḳī ḳaldığı müddetçe mütevelliġil olduġu ce Allahtan ġayrı varlıḳta kimseyi göremez bir ḥāl istiġrāḳa geldiġi vaḳt Allahtan ġayrıya istiʿāẕa Allahtan ġayrıya ilticā Allahtan ġayrıya ittiḳāl ve iʿtimād edemeyeceġiñizden ol ḥāl şeref-i me'alinde ancaḳ "eūẕu billah" ve "eūẕu minallāhi billāh" diyeceġinden şübhe yoḳtur.

172

Naṣıl ki ḥāce-ı kāināt alyh efḍāl iltiḥayāt efendimiz ḥażretleri daḫī "eūẕu bike minke" buyurmuştur. Şurasıda maʿlūm olsun ki bu maḳamda daʿabd ġayrı Allah ile müşteḳīl olmuş olur. Zīrā istiʿāẕa mutlaḳa ya ṭaleb veyāḫut harb için olur. Gerek ṭaleb ve gerek harb ise şübhe yoḳ ki Allahu teālānıñ ġayrıyla iştiġāl demektir. İmdi ʿabd bu maḳamdan ileriye teraḳḳī edibte nefsinden fānī ve nefsiniñ fenāsından keẕalik fānī oldukta derḥal "eūẕu billah" maḳāmından daḫī ileri geçerek baḥr-i nūr bismillahta musteġraḳ olur. Görmez misin ki ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selām efendimiz daĤī evvela "eūẕu bike minke" deyip baʿde bu maḳamdan teraḳḳī ederek "ente kemā üṣniyet ʿalā nefsik" buyurdular.

Limütercime'l-faḳīr

Gönül kim maḥv-ı maḥviyetle ermiş ser tevḥīde

Naṣıl ẕabt eyliyor mülk-ü fenāfillahı görsünler

173

Rükn-ü Ṣāliṣ

Maʿlūm olsun ki “eūẕu billah” sözü Allah tarafından “böyle söyleyiñ!” diye ḳullarına bir emr eder. Ve bu emr daḫī bir şaḫs-ı maʿniye muḫtaṣ ve maḳṣūr olmayıp ʿalā sebīli’l-ʿumūm ve īrād olmuştur. Zīrā Allahu teālā işbu istiʿāẕayı evliyā ve enbiyāsı lisānından da ḥikāye buyurmuşlardır. Bu ise her maḫlūḳuñ Allahu ẕü’l-celāle müsteʿiẕ olmasını īcāb eyler.

Ḳurʾān-ı kerīmde el-sineʾi enbiyādan menḳūl olan istiʿāẕalar

Evvelkisi.— bārī-yi teālā ve teḳaddes ḥażretleri nūḥ-u nebī ʿaleyhi’s-selāmdan ḥikāyet [hud suresi 47.ayet] (ḳāle rabbī innī eūẕu bike en esʾelüke mā leyse lī bihī ʿilm) buyurmuşlardır.

Ḥażret-i Nūḥ bu istiʿāẕası üzerine “selām ve berekāt” ḫilʿatleriyle maẓhar iʿzāz-ı ilāhī olmuştur. Şöyle ki bārī-yi teālā ve teḳaddes ḥażretleri oña (yā nūḥ ehbiṭ biselām mina ve berekāt aleyke)

İkincisi.— züleyḥānıñ mürāvedeʾi maʿlūmesi üzerine ḥażret-i

174

Yusuf ʿaleyhi’s-selāmdan ḥīkayeten (ḳāle meʿaẕallahu innehū rabbī aḥsen meṯvāya) buyurmuşlardır. İşbu ʿayet-i kerīme nāṭık olduġu üzere ḥażret-i Yūsuf irtiḳāb-ı faḫştan cenāb-ı Allaha istiʿāẕa etmesi üzerine “ḥarf-i sūʾi ve faḥşā” ḥāletleriyle nāʾil ʿiṣmet-i ḫudā olmuştur. Şöyle ki: mevlā-yı mutʿāl ḥażretleri anıñ ḥaḳḳında (linaṣrife ʿanhu’s-sūʾi ve’l-faḥşā) buyurmuşlardır.

Üçüncüsü.--- ḳaḥıṭ senelerinde ḥażret-i yūsufuñ kardeşleri ikinci defʿā olarak ẕeḫīre mubāyıʿāsıçün Mısıra geldiklerinde benīʾi meşār-ı ileyh bi’l-āḫire kendini ṭanıttırmaya ve peder bezīrguvārlarını Mısıra getirmeye vesile olmaḳ üzere ittiḫāẕ buyurduḳları tedbīr maʿrūf ile liebeveyn olan biraderlerini nezdinde alıḳoymaḳ isteyince henüz vāḳıf-ı ḥaḳīḳat ḥāl olmayan diġer biraderleri aña “ḫıẕ eḥaẕnā mekānā” demişler idi ki ḫulāṣāʾi müʾellī anıñ yerine birimizi alıḳoy demektir. Benīʾi meşār-ı ileyh daḫī anlara [yusuf suresi 79.ayet] “maʿāẕallah inne neʾḫize’l-emn vecednā metāʿanā ʿindeh” yolunda cevāb vermişlerdi ki ḫlāṣāʾi maẓmūn-u şerīfi nezdinde metāʿ-ı mesrūḳumuzu bulduġumuz ẕātı bıraḳıpta anıñ yerine diġerini aḫaẕ ve tevḳīf etmek gibi bir ẕulūmda bulunmaḳtan cenāb-ı ḥaḳḳa sığınırız demektir.

işte bu istiʿāẕa sebebiyle ḥażret-ī meşār-ı ileyh “ve refeʿa ebeveyhi ʿaleʿl-ʿarşı ve ḫarrū lehū succedān” ekrāmiyle mükerrem ve müşerref olmuştur.

Dördüncüsü.— Mūsā ʿaleyhis’selām ẕebh-i baḳara ḥaḳḳındaki emr

175

İlahīyi benī isrāʾile tebliġ edipte anlar da (itteḫaẕnā huzuvā) deyince benīʾi meşār-ı ileyh daḫī (eūẕu billahi en ekūne mine’l-cāhilīn) dedi diye cenāb-ı ḥaḳ ḳurān-ı kerīmde ḥażret-i mūsādan ḥīkāyeten beyān buyurmuşlardır. İşte bu istiʿāẕası üzerine ḥażret-i mūsāyı Mevlā-yı mutʿāl ḥażretleri iki ḫilʿat-ı fāḫre iḥsānıyla tebcīl buyurmuştur ki bir-i izāleʾi tehmet, ve diġeri iḥyā-yı maḳṭūldür. Şöyle ki cenāb-ı ḥay ve ḳayyūm (feḳulnā eḍribūhu bibaʿḍihā keẕalik yuhyillāhu’l mevtā) buyurmuştur.

Li’l-mütercim.— İmām-ı Faḫre’d-dīn Rāẕī raḥmetāllahi ʿaleyh (ve iẕ ḳāle mūsā li ḳavmihī innallāhe yeʾmurukum in teẕbehū baḳarat…) ʿāyet-i kerīmesiniñ tefsīrinde ḥażret-i ibn-i ʿabbas raḍıyallāhu ʿanhumādan vesāir-i müfessirīnden mürevvī olmaḳ üzerine naḳl ve beyān buyururlar ki benī İsrāʾilden bir kimse mirāsına ḳonmayı istiʿcāl ettiġi aḳrabasından birisini ḳatl edip yoluñ ortasına atıverdi. Sonra da ḥażret-i mūsā ʿaleyhi’s-selāma varıp “benim bir karımı öldürdüler” diye şikāyet eyledi.

Benī meşār-ı ileyh daḫī pek çoḳ taḥḳīḳ ve taḥarrī etmiş ise de mümkün deġil ḳātili bulamadı. Vāḳtā ki taḥārriyat vāḳıā ile ḳātilin ẕāhire iḫrācı mümkün olamadı. Benī İsrāʾil ḥażret-i mūsāya “şunun ḳātilini meydana çıḳarmaḳ için Allaha yalvar” dediler. Ḥażret-i Mūsā daḫī bunu cenāb-ı ḥaḳtan ṭalep ve niyāz etmesi üzerine ẕebh-i baḳara ile meʾmur oldu. Benī İsrāʾil ise işbu emr-i ilāhi kendi-

176

lerine teblīġ edilince taʿāccüb ve istiġrāb ederek cenāb-ı kelīmullāha “bizimle eġleniyor musun?” meʾalinde bir söz söylediler. Keīimūllah daḫī istiḥzāi-i cehldir. Ben ise öyle cehālette bulunmaḳtan Allaha sıġınırım. Sīyāḳında cevāb verdi. [1]benī İsrāʾil işiñ ciddiyetini añlayınca ẕebhiyle meʾmūr olduḳları baḳaranıñ vaṣfını ṭalebte istiḳṣā eylediler. Soñra da pek çoḳ aradılar taradılar; faḳaṭ o vaṣıfta bir öküz bulamadılar. Nihāyet bir adamda evṣāf-ı maṭlūbe ile mevṣūf bir öküz buldular. Ve diġer behāsınıñ birḳāç ḳatını verip aldılar, kestiler. Ḥażret-i Mūsānıñ emr ve taʿlīmi vechle bakar-i meẕbūḥuñ bir ʿuḍvuyla naʿş-ı maḳtūle urdular. Urar urmaz maḳṭūl cenāb-ı ḥaḳḳın izniyle dirildi. Ve kendisini öldüren şaḫsıñ ismini ḫaber verdi. Ve rivāyete göre yine cansız olaraḳ yere serildi.

ḳātil maḳtūlüñ vāriṣi olan şaḫs maʿhūd imiş ki cināyet ḳatli irtiḳāb ettikten soñra ḥażret-i mūsāya varıp ceʿali olaraḳ şikāyet eylemişti. Bunun üzerine ḳātil merḳūm derdest edilerek ḳışāṣan iʿdām olundu. “tam istıdrādi’l mütercim”

Beşincisi.— kendini ḳatl ile tehdīd ve iḫāfā ettiklerinde de ḥażret-i mūsā Duhan suresi 20.ayet(ve innī ʿuẕtü birabbī ve rabbukum en tercumūn) ve diġer bir āyette daḫī [müʾmin suresi 27.ayet](İnnī ʿüẕtü birabbī ve rabbukum min külli mütekebbirin lā yuʾmin biyevmi'l-ḥisāb) demiş olduġu ṭaraf-ı ilāhiden ḥikāyeten beyān buyrulmuştur.

---

[1]istihzā, cehl maʿnāsına olduġu gibi ʿāyet-i kerīmede meẕkūr olan (cāhilīn) den murad (müstehzeʾīn) demektir.

177

Bu sebepten nāşī Allahu teālā daḫī anı nāʾil murād ve düşmānını maḥv ve beryād ederek iʿdāsınıñ memālik ve arāżisine vāris ve mālik eyledi.

Altıncısı.— ḥażret-i meryemiñ vālide-i muḥteremesi meryemi doġurdukta (ve innī uʿīzuhā bike ve ẕürriyetihā mine'ş-şeyṭāni'r-racīm) dedi. Bu cihetle ümm-ü Meryem daḫī nāʾil ḫilʿat ḳabūl olup ḥaḳḳında (feteḳabbelehā rabbuhā biḳabūlin ḥasenen ve enbetehā nebāten ḥasenen) buyruldu.

Yedincisi.--- ḥażret-i Meryem ʿaleyhi's-selām tenhā neşīn olduġu bir zamanda nefh-i rūḥ için Cibrīl-i emīniñ ṣūret-i beşerde mütemessil olaraḳ nezd-i ʿİsmetpenāhlarına geldiġini görünce anı insan ẓannederek [Meryem sures 18.ayet] (innī eūẕu birraḥmāni minke in künte taḳiyyā) dedi. Anıñçün meşār-ı ileyh daḫī niʿmetiñ aẕīmetine nāʾil oldu ki anıñ birisi babasız bir veled-i nebīye ve diġeri o ṭıfıl-ı nevzādıñ lisānıyla ṭaraf-ı ḥaḳtan maẓḥār olduġu tenzihīdir.

Li'l-mütercim.—Velādet-i ʿīsāyı duyan ve ḥaḳīḳat ḥāle vāḳıf olmayan eḳārib ve ḫavīşānı nezd meşār-ı ileyhāya varıp da "ey Hārunuñ hemşehrisi senin baban kötü adam; anañ fāḥişe değil idi. Sen bu cināyeti naṣıl irtiḳāb ettiñ? diye taḳrīʿ ve teşnīʿa başladıḳlarında ḥażret-i Meryem daḫī beşikte ḳamāṭ ārā-yı ʿız ve ḥurmet olan cenāb-ı ʿīsāya işāretle bu sırr-ı serbeste-i ḳadrī o beyān etsin gibi bir īmā-yı maʿṣūmanede bulundu. "Hiç beşikteki ṭıfl nevzād söz söyler mi?" gibi maḳālāt ile birikiler taʿaccüb ve istiġrāblarını arttırmaḳta olduḳları bir anda

178

İdi ki ḥażret-i ʿīsā ʿaleyhi's-selām lisān-ı faṣīḥi'l-beyān ile (innī Abdullah…) diye söze aġāz ile vālide-i mācidesiniñ ʿiffet ve ʿismetine ve ḥaḳḳında edilen sūʾi żandan berāʾat-i ẕimmetine şahādet eyledi. Tāmmi'l- istidrād.

Sekizincisi.—Allahu teālā ḥażretleri ḫātime-i şerīfnāme-i nebüvvet ʿaleyhi icmāli't-taḥiyyāt efendimizede muʾminun suresi 97.ayet (ve ḳul rabbi eūẕu bike min hemezāti'ş-şeyāṭīn) muʾminun suresi 97.ayet ve (eūẕu bike rabbi en yaḥżurūn) ve (ḳul eūẕu bi rabbi'l-felaḳ) ve (ḳul eūẕu bi rabbi'n-nās) ʿāyetlerinde istiʿaẕayla mükerreren emr buyurdu.

Dokuzuncusu.— yine cenāb-ı ḥaḳ ṣūre-i aʿrāfta (ḫuẕi'l-afv ve emri biʿl-maʿrūf ve aʿriḍ ʿani'l-cāhilīn ve immā yenzeġanneke mine'ş-şeṭāni nezġu festeʿiẕ billāhi innehū semīʿun ʿalīm)Aʿraf suresi 199.ayet ve hammi'l-fussilet ṣūresinde (idfeʿu billetī hiye aḥsen feiẕelleẕī beyneke ve beynehū adāvete keennehū veliyyün hamīm)— ileyye en ḳāl—ve immā yenzeġanneke mine'ş-şeyṭāni nezġ festeʿiẕ billāhi innehu huve's-semīʿu'l-ʿalīm) buyurdu.

İşte şu ʿāyet-, beyyināt, delālet eder ki enbīyā-yı ʿaʿẕam ʿaleyhimü's-selāmıñ kāffesi şeyātīn ins ve cin şerrinden dāʾimā istiʿāẕada idiler. İstiʿāẕa ḥaḳḳındaki iḫbār-i murevveye gelince bunlar pek çoḳtur.

Ḫaber-i evvel

Muʿaẕ bin cebel raḍıyallāhu ʿanhtan mervīdir. Demiş ki huẕūr-u pürnūr cenāb-ı risāletpenāhīde iki kişi yekdiğerini şetm ederek nihāyet

179

Derecede ḥiddetlendiler. Bunuñ üzerine ḥabīb-i edib-i ḫūda "ben bir kelime bilirim ki bu adamlar anı ẕikr etseler ikisinden de bu ġadap ve ḥiddet ḥāli zāʾil olur; o kelime daḫī (eūẕu billāhi mine'ş-şeyṭāni'r-racīm)dir." buyurdular. Ben derim ki bu maʿnā aḳla da ġarīb olup birḳaç vech ile īżāh ve beyān olunabilir.

Vech-i ṣānī.— insan pek ʿaʿlā bilir ki bu ʿameliñ meṣālih ve mefāṣıdına olan ʿilm ve vuḳūfu ġāyet azdır. Ve evvelince ʿilm ve vuḳūfuda mücerred ʿaḳlıñ iʿānesiyle ḥāṣıldır. Ḥalbuki vaḳt-i ġadabta insanıñ başından aḳlı gidiverir. Bināen ʿaleyh kişi o ḥāl ġadapta her ne der ve her ne yaparsa ḳānūn-u ḥikmeye aṣlā tevaḳḳuf etmez.

İmdi insan bunu der ḫāṭır edince maʿnā-yı meẕūur o miṣallī ḳānun ḥikmete muġāyir aḳvāl ve ifʿāle iḳdāmdan kendini menʿ ve taḥṣīl ḫayrāt ve defʿi āfātta cenāb-ı Allaha rucūʿa mecbūr eder de şüphe yoḳ ki (eūẕu billah) diyerek ʿismet-i ḫudāya sıġınır.

Vech-i ṣānī.— insan, ḥaḳ kendi cānibinde mi ḫaṣmında mı burasını katʿiyyen bilemez. İmdi mademki ḥaḳ ne tarafta olduġunu bilemiyor; Allaha tefvīż emr ederek "eġer ḥaḳ bende ise şübhe yoḳ ki adl-i ḥaḳīḳī olan Allah ḥaḳḳımı ḥaṣmımdan alır. Eġer ḥaḳ ḥaṣmımda ise o ḥalde evveli ola oña ẕulm etmemeliyim."der ve bir minvāl muḥarrir daʿvānıñ faẕlını cenāb-ı aḥkami'l-ḥākimīne bi'l-iḥāle (eūẕu billah) ḳavliyle Allaha ilticā eder.

180

Vech-i ṣāliṣ.— insan, ḫaṣmına galebesini teʾmin edecek ṣūrette nefsinde bir ḳuvvet ve şiddet muferreṭa ḥis etmese ġaḍaba gelmez. İnsanıñ ġaḍablanması mücerred nefsinde böyle bir ḳuvvet ve şiddet ḥis etmesinden nāşīdir. İmdi ġaḍabı kurʾāna başlayan insan düşmansa dese ki "yāhū! Ben kimim? Ben bir ʿabd acizim; ilahi ʿālem benden daha ḳuvvī, daha ḳadir iken ve ben ʿāciz ve müskenetimle berāber oña

pek çoḳ defʿā ʿısyan etmiş iken o, kemāl faẕl ve keremiyle benim ʿisyanımdan geçti; bana lāyıḳ olduġum muʿāmeleyi etmedi; öyle ise evveli olan ben daḫī şu maġḍūb ʿaleyke ḳusūruna baḳmamalıyım."

İşte bu maʿnā o ġaḍabnāḳ insanıñ ḫāṭırına geldiği anda ḫuṣūmet ve mnāziʿāyı terk ile (eūẕu billah) demeġe ʿafv ve merḥamet-i ilāhiyeye ilticā eylemeye mecbūr olur.

İşbu maʿnānıñ kāffesi (innellezine'teḳū iẕā messehum ṭayfe mine'ş-şeyṭāni teẕekkerū ve iẕā hum mubṣırūn)[araf suresi 201.ayet] ʿāyet-i celīlesinden istinbāt olunmuştur.[1]

ʿāyet-i celīleniñ ḫulāṣā-i mażmūn-u şerīfi şu demek olacaḳ ki insan işbu ışrār ve maʿānīyi teẕekkür ve taḥattir ettiği vaḳt, ṭarīk-i rüşd ve sedādı görür de nezāʿ ve defāʿī terk ile ḥükm ve ḳażā-yı mevlāya gerdandāde'i inḳıyād ve rıżā olur.

---

[1] ṭayf, ḫayf vezninde ḫışım ve ġaḍab maʿnāsındadır.

181

Ḫaber-i ṯānī

Müfʿāl bin yesār raḍıyallāhu ʿanh ḥażret-i Rasūl-u ekrem ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem efendimizden rivāyet edip demiş ki cenāb-ı risāletmaʿāb "her kim sabah vakti üç kere (eūẕu billāhi mine'ş-şeyṭāni'r-racīm)der; ve şūre-i ḥaşrıñ ʿāḫirinde üç ʿāyet ḳırāʿat ederse o gün aḳşama ḳadar kendisine ṣalāt ve selām getirmek üzere cenāb-ı ḥaḳ yetmiş bin melek müʾekkil eder. Ve şāyet eceli gelmiş bulunurda o gün vefāt eylerse mertebe-i ʿāliye-i şehādete nāʾil olur. Ve aḳşam vaḳti bunu yapan kimse daḫī yine o şeref ve münezzeleti ḫāaiz olur." buyurdular.

İşbu ḥadīṯ-i şerīfiñ medlūl menīfini ʿaḳlen şöyle īżāh ve beyān edebiliriz ki: "eūżu billah" ḳavli nefsiñ kemāl-i ʿaczini ve nihāyet mertebedeki ḳuṣūrunu müşāhede ve ṣūre-i ḫaşrıñ ʿāhirinde oḳunacaḳ üç ʿāyet-i kerīme daḫī Allahu teālānıñ kemālini, celālini, ʿaẕīmetini, müşāhede demek olup maḳām-ı ʿubūdiyette kemāl-i ḥāl ise bu iki maḳāmsız müteyessir olamaz.

Ḫaber-i ṯāliṯ

Enes raḍıyallāhu ʿanh ḥażret-i peyġamber efendimizden rivāyet etmiş ki risāletpenāh efendimiz ḥażretleri "günde on kere istiʿāza eden kimseye cenāb-ı ḥaḳ bir melek müʾekkil ḳılar ki andan dāimā şeyṭānı ṭard ve tebʿīd eder." buyurdular.

182

Bundaki sebeb şudur ki insan vāḳtāki maʿnāsını añlayaraḳ ve bilerek "eūẕu billah" der. Bu istiʿāẕadan kendiniñ noḳṣan ḳudretini, noḳṣan ʿilmini, fehm-i idrāk etmiş demek olur. Bunu idrāk edincede nefs-i emmāresiniñ emrettiği iʿmāl fāsidāya da

iḳdām eylemez. En büyük şeyṭān ise nefistir. Demek ki şu kelimeniñ ḳıraʿati insandan şeyṭānı ṭard tebʿīd eylediġi s̱ābit oldu.

Ḫaber-i rābiʿ

Havlet binti ḥakīm raḍıyallāhu ʿanha benī muḥterem ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellemden rivāyet etmiş ki ṣultan-ı enbiyā "birisi bir menzile nāzil olduġunda (eūẕu bikelimātillāhi't-tāmmet min şerri mā ḫalaḳ) dese o menzilden münezzil diġere irtiḥāl edinceye dek oña hiçbir şey żarar veremez." buyurdular.

Bundaki sebeb daḫī şudur ki işḫās-ı rūḥāniyeniñ kesreti işḫās-ı cismāniyeniñ kesretine fāʾiḳ olduġu ve semāvātın daḫī ervāḥ-ı ṭāhire ile memlū bulunduġu ʿulūmu ʿaḳliyede s̱ābit olmuştur. Nitekim ʿaleyhiṣ'ṣalātü ve's-selām efendimiz (etadi's-semāʿi ve ḥaḳ lehā en taʿat mā fīhā mevżiʿa ḳademi'-l ʿufiye melikun ḳāim ev ḳāid) buyurmuşlardır ki ḫulāṣā-i maẕmūn-u şerīfi gök inledi; inlemeye de ḥaḳḳı var; zīrā gökte ayaḳ başacaḳ ḳadar bir yer yoḳ ki anda bir melek ya ḳāʿim, yāḫut ḳāʿid olaraḳ ʿibādet-i ḫudā ile meşġūl bulunmasın demektir. Es̱īr ve hevā daḫī semā gibi ervāḥ ile memlūʿdur. Bu ervāḥıñ da

183

Baʿżıları ṭāhir, meşrıḳ, ḫayrdır. Ve baʿẓıları gider, müʾeẓẓī, şerīrdir. Bināen ʿaleyh bir kimse (eūẕu bikelimātillāhi't-tāmmeh) dedikde ervāḥ-ı ḫabīs̱eniñ şerrinden ervāḥ-ı ṭāhire-i meẕkūreye sıġınmış olur. "kelimātillah" daḫī bi'l-ʿadede beyān olunduġu vechle (kün) ḳavlidir ki bu da ḳudret-i nāfizeden ʿibārettir. İmdi her kim ki Allahıñ ḳudretine sıġınırsa oña hiçbir şey īrās̱ żarar edemez.

Ḫaber-i ḫāmis

ʿÖmer bin şuʿayb babasından o da ceddinden rivāyet ederek demiş ki seyyidü'l-enbiyā ʿaleyh ekmelü't-taḥiyya efendimiz ḥażretleri "biriñiz uyḳu arasında ḥayḳırır ḳorkarsa (eūẕu bikelimātillāhi't-ṭammat min ġadabi ve ʿaḳabe ve şerri ʿibāde ve min şerri hemezāti'ş-şeyṭān ve in yaḥżurūn) duʿāsına muvāẕibet etsin, oña hiçbir żarar gelmez." buyurdular.

Ve ʿAbdullah bin ʿÖmer işbu duʿāyı kölelerinden ḫad bulūġa vāṣıl olanlara taʿlīm ve bir varaḳaya yazıp bāliġ olmayanlarıñ boyunlarına taʿlīk ederdi.

Ḫaber-i sādis

İbn-i ʿabbas raḍıyallāhu ʿanhumādan mervīdir demiş ki benī ekrem ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem efendimiz ḥażret-i ḥasan ve ḥażret-i ḥüseyin raḍıyallāhu teālā ʿanhūmayı teʿavvüz ederek "eūẕu bikelimātillāhi't-tāmmeh min külli şeyṭān ve ḥameti ve min külli ʿayni lāmet" derler ve cenāb-ı

184

Risāletmaʿābları “babam İbrāhim ʿaleyhiʾs-selām İsmāʾil ve isḥak ʿaleyhimeʾs-selāmı bu istiʿāẕa ile taʿvīẕ ederdi” buyururlardı.

Ḫaber-i sābiʿ

Aleyhiʾṣ-ṣalātü ve’s-selām efendimiz ḥażretleri emr-i istiʿāẕaya fevkeʾl-āde ehemmiyet verirlerdi. Ḥattā bir vaḳt bir ḫātun tezevvüç buyurmuşlardı. Zifaf gecesi ḫātun risāletpenāh efendimize ḫitāben (eūẕu billāhi minke) dedi. Ḥażret-i peyġamber efendimiz daḫī der ʿuḳb (izzeti bimiʿāẕ fi’l-ḥaḳḳi bi-ehlik) deyip ḫātunu aḳrabāsı nezdine iʿāde eyledi.

Maʿlūm olsun ki ḥażret-i risāletpenāhıñ işbu muʿāmeleleri şuña delālet eder ki Nurullah ile müstebṣir olan kimse ḳāile iltifāt etmez. Anıñ iltifātı ḳuladır. Bināen ʿaleyh o ḫātun vāktāki (eūẕu billah) kelimesini ẕikr eyledi, ḥażret-i rasūlu ekrem ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem efendimiziñ ḳalb-i münevverleri kelime-i meẕkūreniñ müzayā-yı ʿāliyesiyle muştaḳıl ḳalaraḳ o ḫātun bu kelimeyi an ḳaṣd mı yoḳsa min ġayrı kaṣd mı söyledi buraya iltifāt buyurmuşlardır.

Ḫaber-i ṯāmin

Ḥasan-ı baṣrīden mürevvīdir; demiş ki bir vaḳt birisi kölesini döġmeġe başladı.; bīçāre köle “eūẕu billah” demeye yaʿni Allaha ilticā ettiġini söylemeye devam ettiyse de herif anı döġmekten vazgeçmedi. O sırada benī muḥterem efendimiz üzerlerine vardı. Köle ḥażret-i

185

peyġamberi görünce “eūẕu birasūlillāh” diyerek merḥamet-i seniyyeʾi risāletpenāhıya sıġındı. O herifte derḥal köleyi salıverdi. Risāletpenāh efendimiz “Allaha āʿid ve mülteci olan salıverilmeġe aḥaktır.” Maḳāl ḥikmet-i meʾaliyle köle cenab-ı ḥaḳḳa sıġındıġı vaḳt ṣalıverilse idi, ṣıfat-ı ʿubūdiyete daha muvāfıḳ olurdu. Demek istediler. Ṣaḫs-i dārib daḫī ḫatāsına vāḳıf olup derḥal tedārik mefʿat için “yā Rasūlallah bu kölemiñ levechillah ḥar olduġuna seni şāhit tutarım.”dedi. Bunuñ üzerine rasūl-u ekrem ṣallallāhu aleyhi ve sellem efendimiz “nefsimiz yed ḳudretinde muṣaḫḫar olan Mevlā-yı mutʿāl ḥażretlerine ḳasem ederim ki eġer bunu yapsaydın maẕhār aẕāb ve iḳāb-ı ilāhi olurdun” meʾalinde īrād maḳāl buyurdular.

Ḫaber-i tāsiʿ

Sevīd demiş ki Ebūbekir-i’ṣ-ṣıddīk ḥażretleri birgün minbere çıḳıp ḫitābet eder iken (eūẕu billāhi mine’ş-şeyṭāni’r-racīm) deyip baʿde “ben rasūlullah ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem efendimizi şeyṭāni’r-racīm şerrinden Allaha taʿavvüz ve ilticā ettiġini işitmişimdir. Bināen ʿaleyh dünyada bākī olduġum müddetçe istiʿāẕayı terk edemem.” buyurmuşlardır.

Ḫaber-i āşer

Ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem efendimizden mervī olan şu ḥadīṯ-i şerīftir “eūẕu berżāk min saḫaṭin ve eūẕu biafvike ġaḍabike ve eūẕu bike minke)

186

Rükn-ü Rābiʿ

Müsteʿaẕ minh

Müsteʿaz minh, şeyṭandır istiʿāẕadān da maḳṣūd, defʾi şerr-i şeyṭandır, maʿlūm olsun ki şerr-i şeyṭan ya vesvese ile ya vesveseniñ ġayrıyla olur, nitekim Mevlā-yı mutʿāl ḥażretleri (kemā yeḳūmulleẕi yeteḫabbetuhuʾş-şeyṭānu mineʾl-mess) ʿāyet-i kerīmesinde beyān buyurmuştur.Bu bābta ʿaḳliyāt ve ʿulūm-u mükāşifāttan birçoḳ mesāʾil ġāmiẕāʾi daḳīḳa vardır.

Birinci Mesʾele

Cin ve şeyṭanıñ nas iḫtilāf etmiştir, baʿẓıları cin ve şeyāṭīni inkār edip ne cin var, ne şeyṭān derler.Tedḳīḳate girişimizden evvel cin ve şeyāṭīniñ māhiyetinden baḫṣ etmek lāzım gelmekle deriz ki cin ve şeyāṭīniñ nas ve behāʾim meṣellü gelir gider işḫāṣ-ı cismāniye-i keşīfeden ʿibāret olmadıġı müttefīḳ-i ʿaleyhtir, bu bābta iki ḳavl vardır.

Ḳavl-i evvel.— cin ve şeyāṭīn, eşkāl-i muḫtelife ile kendilerini

187

Teşkīle muḳtedir icṣām-ı hevāiyedir, ʿaḳılları, fehmleri ve iʿmāl sābiʿaʾi şākiye ḳudretleri vardır.

Ḳavl-i ṣānī.— çoḳ kimseler cin ve şeyāṭīn mevcūdāt müteḫayyize ḳısmından deġildir. Mütehayyizeʾi ḥulūl etmiş de değildir diye iṣbāta ḳalḳışıp cin ve şeyāṭīn, cismiyetten mücerred mevcūdāttır diye zaʿam eylediler.

Tafṣīl.— işbu mevcūdāt-ı mücerredeniñ birṭaḳımı tedbīr icsāmından biʾl-külliye muḳaddes ve ʿālīdir ki bunlar melāike-i muḳarrabīndendir, nitekim Allahu teālā (ve min indeh lā yestekberūn an ʿibādetihi ve lā yestahsirūn) buyurmuştur. Mertebe-i evvelāda olan işbu ervāḥ-ı ʿāliye-i muḳaddeseyi tedbīr-i icsāma müteallik olan ervāḥ-ı laṭīfe veli ve taʿḳīb eder ki bu ikinci mertebedekilerin de eşrefleri cümle-i arştır, nitekim Allahu teālā (ve yaḥmel ʿarşi rabbeke fevḳuhum yevmeiz semāniyet) buyurmuştur.

Mertebe-i ṣāliṣ.— melaʾikeʾi kürs

Mertebe-i rābiʿ — melaʾikeʾi semāvāt

Mertebe-i ḫāmis — melaʾikeʾi kürreʾi eṣīr

Mertebe-i sādis. — melaʾikeʾi kürreʾi hevā (nesīm)

Mertebe-i sābiʿa— melaʾikeʾi kürreʾi zemherīr

Mertebe-i sāmine.— denizlere müteʿalliḳ ve müʾekkil olan ervāḥ

Mertebe-i tisʿa.— ḥabāba müteʿalliḳ olan melāʾike.

Mertebeʾi āşira.— işbu ʿālemde mevcūd icsām-ı nebātiye ve ḥayvāniye de mutṣarrıf olan ervāḥ-ı selefiyye.

188

Maʿlūm olsun ki her iki ḳavle göre işbu ervāḥıñ baʿżıları nūrānī, ilāhī, ḫayr, ṣāʾid, şekkī olur ki şeyāṭin ile müsemmā olanlarda bunlardır.

Cin ve şeyāṭīniñ vücūdunu inḳār ile (ne cin var, ne şeyāṭīn) – diyenler birḳaç vech ile iḫticāc etmişlerdir.

Ḥuccet-i evvelī

Şeyṭan, mecvūd olsaydı, ya cism-i keşf, ya cism-i laṭīf olmaḳ lāzım gelirdi. Ḥalbuki her iki ḳısmda bāṭıldır, Bināen ʿaleyh şeyṭan var sözü de bahire'l-batılandır gözden nihan olan şeytanın cism-i keşfī olması mümteniʿdir dememiziñ sebebi şudur ki eġer şeyṭan bir cism-i keşf olsaydı, selīmi'l- ḥas olan herkes anı görebilmek lāzım gelirdi, o gözümüzün önünde birtaḳım icsām-ı kesīfe mevcūt olduġu ḥalde bizim anları görememekliġimiz cāʾiz olabilirdi, keẕalik pīş-i naẕarımızda birtaḳım yüksek daġlar, parlaḳ güneşler, raʿdlar, barḳlar mevcūt olduġu ḥalde bizim anlardan da hiçbir şey görememekliġimiz cāʾiz olmaḳ lāzım gelirdi ʿaḳldan ḫāric olan böyle bir şeyʾi tecvīz eden ise zu-yuʾl-ʿaḳldan maʿdūd olamaz.

Şeyṭānıñ icsām-ı laṭīfeden olması da cāʾiz deġildir" dememizin sebebi de şudur ki eġer şeyṭānıñ icsām-ı laṭīfeden olmaları cāʾiz

189

Olsaydı riyāḥ-ı ʿāṣifeʾi ḳuvviyenin ḥubūbu ḥālinde müteḫarriḳ ve müteferrik olmaları yaʿni parçalanıp daġılmaları ve bir de iʿmāl-ı şekāye ḳādir olmaları lāzım gelirdi, ḥalbuki cin var diyenler "cin tāifesi iʿmāl-i şākiye ḳādirdir" derler vāktāki gerek cism-i keşf gerek cism-i laṭīf olduḳlarınıñ baṭlānı taḥaḳḳuḳ etti (cin var) sözünüñ de feṣādı ṣābit oldu.

Ḥuccet-i ṣāniye

Cin, denilen eşḫāṣ eġer bu ʿālemde ḥāẕır ve mevcūt olupta beşer ile mahlūṭ imişler bu ḳadar uzun iḫtilāṭ ve muṣāḥibet sebebiyle mutlaḳā beynehimā da ya ṣadāḳat yāḫut

ʿadāvet, ḥāṣıl olmalı idi eġer ṣadāḳat ḥāṣıl olmuş ise o ṣadāḳat sebebiyle birtaḳım menafiʿin żuḥūru. ve eġer adāvet ḥuṣūle gelmiş ise o ʿadāvet sebebiyle birtaḳım māzaratlerin ẓuḥūru biʿt-tābiʿ lāzım gelirdi. Ḥalbuki biz ne öyle bir sadāḳatten ne de öyle bir ʿadāvetten eser gördüġümüz yoḳtur. Ve sanat tagarrime (efsunculuġa) mimarsa eden şu maʿhūdlar daḫī oña dibden nāʿib müsteġfir olduḳlarında sürülseler ʿāmirlerinde cebden eṣer müşāhede etmemiş olduḳlarını iʿtirāf ederler.

İşte cin ve şeytānıñ ʿadem-i vucūdu ḥaḳḳındaki ẓanna ḳuvvet veren aḥvālden birisi de budur. Vāḳıā cinciliġi terk ile tāʿib ve müsteġfir olmuş olan bir kimseden ben daḫī işittim derdi ki “ben felan ġarīmete (efsuna)

190

Şu ḳadar gün muvāẓabet ve mudāvemet eyledim. Hemen bir daḳīḳa bile boş durmadım. Bunyñla berāber azāʿim ḥanlarıñ beyān edinildikleri aḥvālden bir eṣer ve ḥaber müşāhede edemedim.”

Ḥuccet-i ṣāliṣe

Maʿrifet eşyāya üç yol vardır; biri ḥis; diğeri; ḫaber; üçüncüsü de delīldir. Ḥissiñ ise bu şeyleriñ yaʿni cinniñ; şeyṭānıñ; vucūduna katʿan delāleti yoḳtur. Zīrā bu şeyler mevcūṭ olsalardı vucūdlarını ya ṣūret ve ya ṣavt ile ḥiss u idraḳ etmemiz lāzım gelirdi. İmdi mademki bunlarıñ vücūduna delālet ne bir ṣūret gördüġümüz ne de bir ṣavt işittiġimiz vardır; cin ve şeyāṭin ḥaḳḳında naṣıl idā-yı iḫṣāṣ edebiliriz. Zīrā anlarıñ ṣūretlerini gördük, yāḫut seslerini işittik duyanlar ise iki taʿifedir ki birisi mizaclarınıñ ḥālli sebebiyle öyle baʿżı şeyler taḥayyül ederek gördük żanneden mecnūnlar; ve diġeri maʿḥūd yalancı cincileridir.

Enbiyā ve rasūl ḥazerātınıñ aḫberleri vāsıtasıyla bu şeylerin iṣbātı ise bāṭıldır. Çünkü bu şeyler ṣābit olacaḳ olsa enbiyānıñ nübüvveti bāṭıl olmaḳ lāzım gelir. Zīrā bunlarıñ vucūdu ṣābit olduġu taḳdirde enbiyā-yı kirām aleyhimüʾs-selāmıñ yed-i müʾyedelerinde ẓuḥūr eden muʿcizāt, (ḥāṣā) cin ve şeyāṭīnıñ iʿānesiyle denmek cāʾiz olur; ḥalbuki aṣlıñ ibtālini müʾeddi olan her fürʿuñ da bāṭılānı tabīʿi ve ẓarūridir.

191

Bunuñ miṣāli –biz bir kere cinniñ bu atn-ı insana duḫūlünü tecvīz edecek olsaḳ soñra denilebilir ki cedġiñ ḥanīni yaʿni ḥażret-i peyġambere ses veren ḥurma aġacınıñ ṣadāsı muʿcize eṣeri değildi. Belki şeyṭān ceẕʿā nüfūz etti de ses veren o idi. Keẕalik denilebilir ki rasūl-u ekrem ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem efendimize naḳanıñ tekellüm etmesi muʿcize eṣeri değildi belki şeyṭan, neḳānıñ cevfine girdi de tekellüm eden o idi; yine denilebilir ki şecereniñ kökünden su gelivermesi muʿcize eṣeri değildi, belki şeyṭān anı söküverdi.

Bināen ʿaleyh cin ve şeyāṭin demek bi’l-ʿāḫere enbiyā-yı ʿaʿẓām ʿaleyhimü’s-selām buṭlān nübüvvetlerine ḳāʾil olmayı īcāb eder. Bu şeyleriñ delīl ve naẓar vāsıṭasıyla iṯbātı baḥsine gelince hele bu büsbütün müteʿazzirdir. Zīrā biz bir delil-i aḳlī bilemiyoruz ki cin ve şeyāṭınıñ vücūduna delālet edebilsin. Demek ki bu şeyleriñ vücudūna taḥsīl ʿilm ve maʿrifete bizim için yol yoḳtur.

Öyle ise cin ve şeyāṭin var dedikleri bāṭıl bir sözdür. İşte cini, şeyāṭini inḳār edenlerin bi’l-cümle şübheleri bunlardır.

Cevāb

Evvelki şübheleriniñ cevābında deriz ki: siziñ ẕikr ve beyān ettiġiniz şübhe ciniñ cismī olması mümteniʿ ettiġine delālet eder; bunda ḥakkıñız var diyelim faḳat “cin cismiyāṭtan mücerred bir cevherdir.” denmek niçün cāʾiz olmasın?

192

Şu rāşīde maʿlūm olsun ki “cin cismiyāttan mücerred bir cevherdir” diyenler farḳ-ı ʿadīdeye munḳasımdırlar.

Farīk-i evvel.— bunlar demişler ki ebedān insandan ayrılan nüfūs-u nātıḳa-i beşeriyeden baʿżıları şerīr olur. Ḫayır olanlar yeryüzü melekleridir. Şerīr olanlar da yeryüzü şeyṭanlarıdır. Soñra o nüfūs mufariḳḳanıñ bedenine müşābehet tāmmesi olan bir beden diġer ḥadīṯ olupta o beden-i ḥādiṯe nefs-i müfāriḳaya beġāyet müşābe bir nefes, teʿallük edince o nefs-i müfāriḳa için bundan ḥādiṯe bir nevʿi taʿallüḳ ḥadiṯ ve ḥāṣıl olur. Bināen ʿaleyh o nefs-i müfāriḳa bundan ḥādise müteʿalliḳ olan nefse kendine lāiḳ iʿmāle müʿāvenet eder.

İmdi bu taḳdirde nefisleriñ ikisi de ṭāhir, nūrānī ḫayr olan nüfūstan iseler o muʿāvenet ve muʿāżedete (elḥām) ve eġer nufūs-u ḥabīse-i şerīreden iseler o muʿāvenet ve munāṣarata (vesvese) denir.

İşte ferīk-i ṯānī.—“cin ve şeyāṭin” birtaḳım cevāhirdir ki cismiyāttan da, cismiyāṭın ʿalāikinden de mücerreddirler. Ve bunlarıñ cinsleri, nufūs-u nātika-i beşeriyeniñ cinsine muḫāliftir” diyenlerdir. Baʿdāzīn maʿlūm olsun ki nufūs-u nātıḳa-i beşeriyeniñ cinsi mütenevvī olduġu gibi mücerredāt-ı meẕkūreniñ de cinsi taḥṭında envāʿ, münderiç olur. Şöyle ki, cevāhir mücerrede-i meẕkūreniñ ṭāhir ve nūrānīleri pīr melāʾikesidirler ki bunlara ṭāife-i cinniñ ṣāliḥleri denir.

193

Ḫabīṯ ve şerīrleri daḫī şeyāṭīn-i müʾezziyedir. Buñu belledik ya, imdi deriz ki cinsiyet, ẓamma sebeb ve ʿalet olduġundan ṭāhir ve nūrānī olan nufūs-u beşeriye öteki ervāḥ-ı ṭāhire-i nūrāniyeye manżum ve ḫayr ve bir taḳvī-yi ebvābīnden olan iʿmāle muʿayyen olurlar.

Ferīk-i ṣāliṣ— Bunlarıñ ervāḥ-ı süfliyeniñ vucūdunu inḳār ve faḳat ervāḥ-ı mücerrede-i felekiyeyi iṯbāt ve iḳrār edenlerdir. Ve bunlarıñ zaʿmınca gūyā ervāḥ-ı mücerrede-i felekiye, ʿalī, ḳāhir, ḳuvvī, birtaḳım ervāḥtır ki cevāhir ve māḥiyetçe muḫteliftirler. Ve ervāḥ-ı beşeriyeden her bir rūhuñ naṣıl bir beden muʿayyini var ise ervāḥ-ı felekiyeden her bir rūḥuñ da öyle bir beden-i muʿāyyini vardır ki o beden dahi felek-i ma'yineden ʿibārettir. Ve beşeriñ rūḥu naṣıl ki evvelā ḳalbe teʿallük eder de soñra teʿallük-u meẕkūr vāsıṭasıyla o rūḥuñ eṣeri mecmūʿu iʿżā-yı bedene sārī ve münteşir oluyorsa rūḥ-u feleġi daḫī keẕalik evvelā kevākibe teʿallük eder de soñra teʿallük-u meẕkūr vāsıṭasıyla o rūḥuñ eṣeri hem o feleġin, hem de ʿālemiñ külliyātına sārī ve münteşir olur. Ve ḳalb ve dimāġında naṣıl ervāḥ-ı laṭīfe tevellüd ediyor, ve ervāḥ naṣıl şerr-i ʿayin ve iʿẕāya bi'l-cümle iczā-yı iʿẕādan her cüzʾe bu ṭarīk ile naṣıl vuṣul buluyorsa keẕalik cezm-i kevākibden daḫī birtaḳım ḫuṭūṭ-u şeʿāiye münbeʿiṯ olaraḳ cevānib-i ʿālime vāṣıl ve kevākib-i

194

Meẕkūreniñ ḳuvveti o ḫuṭūṭ-u şeʿāiye vāsıṭasıyla iczā-yı ʿālime-i müteʿaddī ve münteşir olur.

Ve ḳalb ve dimaġdan iczā-yı bedene feyẕī sārī olan ervāḥ vāsıṭasıyla naṣıl ki o bedeniñ iczāsından her cüzde ġazeye namiye, müvellede, ḥasese gibi muḫtelif ḳuvvetler ḥāṣıl oluyor ve bu ḳuvvetler külliyāt-ı beden müdebbir olan cevher-i nefsin naṣıl ki netāyic ve evlādı gibi ṣayılıyorsa, keẕalik kevākibten daġılaraḳ bu ʿālemiñ iczāsına vaṣıl olan ḫuṭūt-u şaʿiye vāsıṭasıyla iczā-yı ʿālemde nefs-i zeyd gibi, nefs-i ʿömr gibi, birtaḳım nüfūs-u maḫṣūṣa ḥādiṯ ve ḥāṣıl olur ki bu nüfūs ḥādiṯe-i maḫṣūṣa daḫī nüfūs-u fülkiyenin evlādı gibi ṣayılır.Ve nüfūs-u fülkiye cevāhir ve māhiyette naṣıl muḫtelif iseler keẕalik meṣelā nefs-i feleġiñ zaḫilden mütevellid olan nefis ile nefs-i feleġiñ müşterīden mütevellid olan nüfus başḳa başḳa birer ṭaʾife olup bināen ʿaleyh rūḥ-u zehle müntesib olan nüfūs, mütecānis ve müteşāriḳ ve beyinlerinde muḥabbet ve muveddet ḥāṣıl olursa da rūḥ-u zehle müntesib olan nüfūs, tābiʿ ve māhiyetçe rūḥ-u müşteriye müntesib olan nüfūsa muḫālif olur.

Bunu bellediñ ya! İmdi deriz ki: Ḳademā-yı ḥikmātıñ ḳavline göre ʿillet, maʿluldan ekvā olur. Nüfūs-beşeriye ise ervāḥ-ı felekiyeden bir rūḥuñ kendine maḫṣūṣ bir

195

Tabiʿātı vardır. Bināen ʿaleyh tabiʿāt-ı meẕkūreniñ rūḥ-u felekīdeki ḳuvveti ervāḥ-ı beşeriyedeki ḳuvvetten daha ziyāde, daha ʿālīdir. Ve şu ervāḥ-ı felekiye, ervāḥ-ı beşeriye şu ṭāʾifesine niṣbetle eb müşfīḳ ve ṣultān-ı raḥīm gibidir. İşte bu sebebten nāşī ẕikr olunan ervāḥ-ı felekiye evlatları müşābesinde evvelā insanlarıñ maṣāliḥīne muʿāvenet ile anlara kāh uyḳuda ʿalā sebīli'r-ruʾyā ve kāh yakẕāda ʿalā sebīli'l-elhām iraʾe-i ṭarīk rüşd ve sedād ederler.

Birde işbu nüfūs-u beşeriyeniñ baʿżısı ḫāsiyet-i meẕkūre cinsinden bir ḳuvve-i kuvvīyeye rāset gele maẓhār olup kendiniñ aslı ve maʿdenī olan rūḥ-u felekiye ittişāli ḳuvvileştiği vaḳt o nefiste ifʿāl-i ʿacebiye ve ādetā muḫālif iʿmāl-i ġarībe ẓuhūr ediverir. İşte cin ve şeyāṭīni iṯbāt ile [bunlar birtaḳım mevcūdāttır ki ne icsāmdırlar. Ne de cismāniyedirler.] diye zaʿam edenlerin mezhebleriniñ tafṣīli budur.

Maʿlūm olsun ki felāsefeden baʿżıları bu mezhebi taʿan ve tezyīf ile "maddeden mücerred olanıñ cüzʾiyātı idrāk etmesi de, mücerredātıñ ifʿālʾi cüzʾiyeyi fāʾil olması da, mümteniʿdir." diye zaʿam eylediler. Bu zaʿamıñ buṭlānı ise ātī'ẕ-ẕikr iki vech ile iṯbāt olunur. Vech-i evvel. — "şu şaḫṣ-ı muʿayyen, insandır fars deġildir diye ḥükm eyleyebiliriz. İki şeyʾe ḥukm edecek nefsinde ise maḳẕī ʿaleyhimānıñ ḫuẓūru lābeddir. İmdi bu bābta külliyi müdrīk olan

196

Yalñız şeyʾi vāhiddir ki o da nefistir bināen ʿaleyh nefsiñ cüzʾīyi de müdrīk olması lāzım gelir.

Liʾl-mütercim.— ḥażret-i müfessir demek ister ki insan küllīdir; işḫāṣ-ı muʿayyen daḫī cüzʾīdir; imdi nefs-i nātıḳa insanıñ külliyātına ḥükm ettiği vaḳt yine maḳżī ʿaleyh olan şaḫṣ daḫī ʿinde'n-nefs ḫuẓūru tābiʿī ve żarūrīdir. Ḥalbuki şu ḥukmleriñ ikisini de veren şeyʾi vāhiddir ki o da nefstir. Bināen ʿaleyh nefs-i nātıḳa küllī olan insanı müdrīk olduġu gibi cüzʾi olan şaḫṣ-ı muʿayyene de idrāk eden yine odur. Bu taḳdīrde baʿżı ḥukemānıñ nefs-i nātıḳa cüzʾiyātı idrāk etmez dedikleri bāṭıldır. "tam kelāmi'l-mütercim"

Vech-i ṯānī.— tutalım ki nefs-i mücerrede ibtidāʿī yaʿni bilā vāsıṭa cüzʾiyātı idrāke muḳtedir olamıyor. Lākin ʿalet-ı cismāniye vāsıṭasıyla cüzʾiyātı da idrāḳ etmeġe ḳudretiyāb olduġunda nezaʿ yok ya? İmdi "cin ve şeyatin denilen ervah-ı mücerredenin kürre-i esirden yahut kürre-i zemherīrden ʿālāt-ı cismāniyāları vardır ki o ʿālet-i cismāniye vāsıṭāsıyla cüzʾiyātı idrāke ve bu ebeden insanda taṣarrufa muḳtedir olamıyorlar." denmek niçin cāʾiz olmasın?

İşte bu mezhebin şerhinde diyeceġimiz sözüñ tamāmı budur. Cin, icsām-ı hevāʾiye yāḫut icsām-ı nāriye diye zaʿam edenlerin mezhebine gelince, bunlar demişler ki: icsām, ḥacmiyet-i miḳtārda

197

Mütesāvīdir. Halbuki bu maʿnāların ikiside – yaʿni ḥacmiyet-i miḳtarda ---iʿrażdan olup bināen ʿaleyh icsām bu iʿrāżı ḳabūlde mütesāvīdir. Bi'l-māhiye muḫtelif olan eşyānıñ ise baʿżı levāzımda iştirākleri mümteniʿ deġildir. Bu ḥalde "icsām, her ne ḳadar ḥacmiyet ve miḳtārı ḳabūlde müşterek iselerde zevāt-ı maḫṣūṣa ve māhiyet-ı muʿayyeneleri ḥasebiyle muḫteliftirler." denmek niçin cāʾiz olmasın.

İşte bu ṣābit olduḳta bizde deriz ki: “icsāmıñ bir nevʾi icsām-ı laṭīfedir. Nefāzdır. Kendiliġinden ḥaydır. ʿAlete muḥtāç olmayaraḳ ʿākildir. Keẕalik ʿalete muḥtāc olmayaraḳ iʿmāl-i ṣaḳḳāya ḳādirdir. Ve laṭīf olmaḳla berāber tefrīk ve temzīk ġayr-ı ḳabīldir.” denmek niçin cāʾiz olmasın? Böyle olduġu ḥalde icsām-ı meẕkūre kendi kendilerini ne riyāḥ-ı ʿāsife temzīk ve ne de icsām-ı tefrīk edebilir. Felāsefe “sāʾiḳalardan munfaṣıl olan ateş (siyāle-i berkiye) bir laḥza-i laṭīfe de iḫcār ve hadīdiñ bu atanına nüfūz ederek diġer cānibten çıkıverir.” dediler mi? öyle ise letāfet-i cismiyyeleri ḥasebiyle cin ve şeyāṭin ḥaḳḳında da bu nüfūz ve ḥurūcun imkān ve iḥtimāli müstebīd ve na- maʿḳūl olmayacaġından bunların bu eṭān nāsa nüfūz ile anda taṣarrufa ḳudretleri ve ecel-i muʿayyen ve vaḳt-i maʿlūmuñ ḥulūlüne dek ḥay ve faʿāl ḳalaraḳ fesāttan yaʿni mevtten muṣāvveniyet ve maḥfūziyetleri şāyān ḳabūl görülür.

198

İmdi bu ʿaḥvāliñ kāffesi iḥtimālāt-ı ẓāhireden olup ibtālinde delīl-i ḳāim olmadıġından bāṭılānına ḥükm olunamaz.

Şübhe-i ṯāniyeniñ cevābı

Cin ve şeyātīniñ mefrūz olan ṣadāḳat ve ʿadāvetleri mutlaḳā her bir insan ile ḥāṣıl oluvermek lāzım gelmez. Herkes ise yalñız kendi ḥālini bilebilir. Kendinden başḳasınıñ ḥāline vāḳıf ve ʿāgah deġildir. Bināen ʿaleyh bu emr, ḫayz ihtimālde ḳalmıştır.

Şübhe-i ṯālisẹeniñ cevābı

Cin ve şeyātīniñ vücūdu, enbiyā-yı aʿẓām ʿaleyhimü’s-selām ḥażrātınıñ nübüvvetlerinde taʿnī iʿcāb ettiġini biz teslīm edemeyiz. Bunuñ cevābı da bundan sonra ḳarīben ẕikr edeceġiñiz ʿucūbeden ẓāhir olur. İşte işbu şüpheleriñ cevābında sözümüzüñ sonu budur.

İkinci Mesʾele

Maʿlūm olsun ki gerek kurʾān gerek iḫbār, cin ve şeyātīniñ vücūduna delālet eder.

Cin ve şeyātīniñ vücūduna delālet eden ʿāyāt-i kurʾāniye ʿAyet-i evveli.--- “Ve iẕ ṣarrafnā ileyke neferan mineʾl-cinni yestemiʿūne’l- ḳurʾāne, fe lemmā ḥaḍaruhū ḳālū ensiṭū, fe lemmā ḳuḍıye velev ilā ḳavmihim munẓirīn; Ḳālū yā ḳavmenā innā semiʿnā kitāben ünzile min baʿdi mūsā muṣaddiḳan limā beyne yedeyhi yehdī ilal ḥaḳḳı ve ilā ṭarīkın mustaḳīm.”

199

İşte bu ʿāyet-i kerīme ṭāʿife-i cinniñ vucūduna, vaḳar anı işittiklerine ve kendi ḳavimlerini inẕār ettiklerine, delālet eder bir naṣ-ı sarīḥtir.

Liʾl-mütercim.— işbu ʿāyet-i kerīme cinden bir cemaʿatiñ ḥuẕūr fāizi'n-nūr ḥażret-i risāletpenāhıya gönderilip ʿaleyhi'ṣ-ṣalatü ve's-selām efendimiziñ kıraʿāt buyurduḳları ʿāyāt-i ḳurʾāniyyeyi estemiʿ eyledikten sonra ḳavīm ve ḳabīleleri nezdiye ʿavdetle "ya ḳavminā! Biz mūsādan soñra inzāl buyrulmuş bir kitāb işittik ki mūsāya münezzil olan tevrātı muṣaddıḳ olup ḥaḳḳı ve doġru yolu gösterir." demiş olduḳları beni nātıḳtır son.

ʿāyet-i ṣānī.— (vettebeʿū mā tetlu'ş-şeyātīni ʿālā mülki süleymān)

ʿāyet-i salis.--- ḳavle teālā fī ḳaṣat-i süleyman ʿaleyhi's-selām (yaʿlemūne lehumā yeşāʿu min muḥarib ve temāʾil ve cefāni kelcevāb ve ḳaderū rāset aʿmelū.--- ve kale teala (veşşeyāṭīni külli bināʿe ve ġavāṣ ve ʿāhirīne muḳarrinīne beyne fi'l-eṣfād) ve ḳāle teālā.--- ve liʾl-müslimīne'r-riyāḥ ilā ḳavle teālā.--- ve mine'l- ḥaccı min yaʿmel beyne yedeyhi bi-izni rabbih)

ʿāyet-i rābiʿ.— (yā meʿaşşeriʾl-cinne ve'l-inse in esteṭāʿtüm in tenfeẕū min aḳdari's-semāvāti ve'l-arż fenfeẕū)

ʿāyet-i ḫāmis.— (innā zeyyennā's-semāi'd-dünya bi-zīnetihi'l-kevāḳib ve ḥafeẓan min külli şeyṭānin marīḍ)

Cin ve şeyāṭīniñ vücūduna delālet eden haberler

ḫaber-i evvel.— imām-ı mālik (mūtāʾi) nām-i teʾlif-i şerīfinde

200

Ṣeyfī bin iflaheʾd-din o da hişām bin zühreniñ azādlusı ebī essāibten naḳlen şöyle rivāyet etmiştir. Ebī essāib demiş ki, "ebī saʿide'l-ḫudrī raḍıyallāhu ʿanh ḥażretleriniñ nezdine gitmiş idim; anı namazda bulduġumdan oturdum; namazını bitirsin diye bekliyordum. Bir de sandalyeniñ altında bir şeyʾin kımıldadığını duydum. Diḳḳat ettim. Gördüm ki ḳımıldanan mekrī-i ḳuvvece bir ḥayā imiş! Hemen ayaġa ḳalḳıp öldürmeye davrandım ise de meşār-ı ileyh ebī ṣāʿid baña otur diye işāret eyledi. Vāḳtāki namazını bitirdi. Ḥānesindeki bir odayı baña göstererek dedi ki: şu odayı görüyor musun? Bir vaḳt bunda yeni evlenmiş bir delikanlı var idi. Delikanlı birgün ḥānesine gelirken ḥanımını ḥalkıñ yanında gördü. Deliḳanlı ḳısḳançlıktan periḥādet kesilerek ḫātunu bitirmek üzere mzraġına davrandı. Ḫātun ona "yāhu acele etme, ḥanene gir baḳ da soñra ne yapacaġın varsa yaparsın!"dedi. Deliḳanlı bir de ḥānesine girer girmez gördü ki kendi yataġında mühib bir hāya ḳıvranmış yatıyor. Derḥal mızraġını ḥāyaya saplayıverdi. Hāya mızraġın ucunda ṭolanmaya başladı. Faḳaṭ deliḳanlı da o anda cansız olaraḳ yere serildi. Şöyleki: ḥāya mı? deliḳanlı mı? İkisinden hangisiniñ önce canı çıḳtıġını anlayamadıḳ. Soñra bunu ḥażret-i rasūl-u ekrem ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem efendimize naḳl ettik. Saʿādetle buyurmuşlar ki "medinede islāma gelmiş birtakım cin vardır. Bunlardan size görünen olursa savaşması için ona üç gün iẕin veriñiz şāyed gitmez de üç

201

Günden soñra yine size görünecek olursa hemen öldürüñüz. Zīrā o demek ki cinn-i müslim deġil, şeyṭāndır.”

Ḫaber-i ṯānī.— yine imām-ı mālik (mūṭaʾan) nām-ı teʾlīf-i laṭīfinde yaḥyā bin saʿidden naḳlen rivāyet etmiştir ki: rasūlullah ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem leyle-i isrāda cinden bir ʿifrītını görmüşler ki bir şaʿleʾi ateşin ile ẕāt-ı nübüvvetissemātlarını taʿkīb edip gelir. Şöyle ki cenāb-ı risāletmaʿābları her ne vaḳt dönüp baḳsalar ifriyet merḳūm müṣādif-i naẓar hümāyunları olurdu. Ḥabīb-i ḫudā efendimiziñ refīk-i ṭarīkleri olan Cibrīl ʿaleyhiʾs-selām bu hāli görünce “Yā Rasulallāh! Saña birḳaç kelime öğreteyim ki anları söyler söylemez, şu ifriyetin şaʿlesi söner; kendisi de aġzı üzerine yere ḳapanır düşer dedikten soñra ya Rasulallāh! [eūẕu bivechillāhi’l-kerim, mine’s-semāʿi ve min şerri mā yaʿric fīhā ve min şerri mā nezzele ileʾl-arżi ve min şerri ma yaḫric minhā ve min şerri ṭavāriḳ ile’l-leyli ve’n-nehāri ile’t-ṭarīḳan yaṭrik bi-ḫayri ya raḥmān] duʿāsını oḳu!” buyurdular.

Ḫaber-i ṣālis.— yine imām-ı mālik (muvaṭṭā) da rivāyet etmiş ki (kaʿbe’l-aḫbar) eūẕu bi-vechillāhi’l-ʿaẓīmellezi leyse şerri aʿzam minhu bi-kelimātillāhi’t-tāmmet elletī lā yücāviz hünne bir velā fācir ve biesmāihī küllehā mā ḳad ʿalimete minha ve maʿlem ʿaʿlem min şerri mā ḫalaḳ vüzraʾ ve beraʾ ” der idi.

Ḫaber-i rābiʿ.— yine imām-ı mālik rivāyet etmiş ki ḫālid bin velid uyḳusu arasında ḳorḳmaḳta olduġunu rasūl-u ekrem ṣallallāhu ʿaleyhi

202

ve sellem efendimize ʿarż etti. Sāḥib-i şerīʿat efendimiz daḫī “eūẕu bikelimātillāhi’t-tāmmeti min ġaḍabi ve ʿuḳabā ve şerri ʿibādeh ve min hemezāti’ş-şeyāṭīn ve inne yaḥẓurūn” duʿāsını müdāvemet eylemesini ona emr buyurdular.

Ḫaber-i ḫāmis.— benī ekrem ṣallallāhu ʿaleyhi ve sellem efendimizin leyletü’l-cinne ṭāifesine kurān-ı aẓīmi ḳıraʿāt ve anları dine daʿvet buyurduġuna dāʾir meblūġ tevātire olan ḫaber meşḥurdur.

Ḫaber-i sādis.--- ġāzī Ebūbekir (ḫudāya) da rivāyet etmiş ki ḫazret-i ʿīsā bin Meryem ʿaleyhime’s-selām şeyṭānıñ benī ʿādemde mevẓūʿu neresi olduġu baña göster ya rabbi! diye cenāb-ı ḥaḳtan duʿā ve niyāz eyledi. Cenāb-ı ḥaḳta gösterdi. Bir de yaşı ḫāye başına beñzer bir şey gördü ki başını benī ʿādemiñ süveydā-yı ḳalbine ḳoyuyor. Şöyle ki: benī ʿādem ẕikrullāh ile meşġūl olduġu vaḳt geri çekilir; ve ẕikr-i ilāhi terk edince o da ser ḫabāset ifsārını neʿūẕu billāhi teālā süveydāyı dāl insana vāżiʿ ile ilḳā-yı vesvese eylerdi.

Ḫaber-i sābiʿ.—“inne’ş-şeyṭān li-yecrī min ʿadem mücerri’d-dem” ḥadīṯ-i şerīfidir ki şeyṭān-ı laʿiniñ insanın ṭamarlarına girdiġini ve ḳan arūḳ beden insanda naṣıl cereyān ediyorsa o ḫabīṯin daḫī beden-i insanda öyle nāfiẕ ve cārī olduġunu īżāh ve beyān eder. Yine ḥażret-i rasūl-u müctebī “mā minkum aḥadi’l-evvelühü şeyṭān”

203

Buyurmuşlar ki bu ḥadīṯ-i şerīf daḫī benī ʿādemden herkese bir şeyṭanıñ musallaṭ olduġunu işʿār eyler. Ḥattā bu ḥadīṯ-i şerīfin şerr-i fesnūḥ ve ṣudūr buyrulduġunda “ ya Rasulallāh cenāb-ı risāletmaʿābıñız daḫī bu ḥükmden dāḫil misiñiz?” yolunda īrād-i sūʾal eyleyen aṣḥāb, (neam) cevābıyla mucāb ve faḳaṭ bu cevābı velī ve taʿḳīb eden “şu ḳadar ki iʿāne-i rabbāniye ile binmeġi islāma gelmiştir.” īẕāhıyla da cenāb-ı risāletmaʿāb vech-i maʿnādan perde bir endāz-ı şek ve irtibāt oldular.

Bu bābta mürevvī olan eḥādiṯ-i nebeviye pek çoḳ ise de şu ẕikr ve beyān ettiġimiz miḳtār daḫī iṯbāt-ı medāya kāfīdir.

Üçüncü Mesʾele

Cin, ateşten yaratılmıştır. Delīlimiz de “ve’l-cānne ḫalaḳnāhu minke ḳabli min nāri’s-semūm” ʿāyet-i kerīmesiyle iblīs-i laʿinden ḥikāyete vārid olan “ḳāle ḫalaḳtenī min nāri ve ḫalaḳtehū min dīn” naẕm-ı celīlidir. Ve şurasıda maʿlūm olsun ki ateşte ḥayātın ḥuṣūlü müstebʿīd deġildir. Görmez misin ki iṭbā” nefsin müteʿallik evveli ḳalb ve rūḥtur.” demişler. Kālb ve rūḥuñ sehveneti ise derece-i nihāyededir. Ḥattā cālinūs-u ḥakīm daḫī “ben bir kere bir maymunuñ ḳarnını yardım. İçine elimi ṣoḳtum. Parmaġımla yüreġini yoḳladım. Anı suḫūnetin derece-i nihāyesinde buldum” demiştir.

204

Zīrā ise daha ilerisine de varıp deriz ki: iṭbā “ḥayat ancaḳ ḥarāret-i ġarīze ile ḥāṣıl olur. Başḳa türlü ḥāṣıl olamaz.” demişler. Baʿżıları da demişler ki iʿleb-i żanna göre kerre-i nār rūḥāniyāt ile memlūdur.

Dördüncü Mesʾele

Cinniñ vech-i tesmiyesinde iki ḳāvl vardır.

Ḳavl-i evvel.— lafẓ-ı cin, istiṭārdan meʾḫuzdur. Feṯḥ-i cīm ile (cennet) lafẓı daḫī bu maʿnādan alınmıştır. İşcār ile müstetir olduġu için.

Żamm-ı cīm ile (cinne) daḫī bundan meʾḫuzdur. İnsanı sātir olduġu için. (cīn) daḫī gözlerden müstetir ve nihan oldukları için bu isim ile tesmiye olunmuşlardır.

(mecnūn) lafẓı da bundan alınmıştır. Aḳlı müstetir olduġuçün. (cinīn) de bundan meʾḫuzdur. Baṭında müstetir olduġuçün.

(vettaḫaẕū īmānihim cennet) ʿāyet-i kerīmesinde vāki’ olan (cinne) daḫī bundan meʾḫuzdur ki vaḳāya ve setr maʿnāsınadır.[1] Bir de maʿlūm olsun ki melāʾike-i kirām daḫī ʿuyūn ve ibṣār benī

205

ādemden müstetir ve nihān olduḳları için bu ḳavle göre anların da cinden olmaları lāzım gelir. Mekr deniyle ki bu iṭlāk [1] ʿörf sebebiyle taḳyīd-i muṭlāḳ bābındandır.

Ḳavl-i ṯānī.— cin, evāʾil ḥallerinde cennetiñ ḫazinleri idi. Anıñ içün bu isim ile tesmiye olunmuşlardır. Lākin ḳavl-i evvel aḳvādır.

Beşinci Mesʾele

Maʿlūm olsun ki ṭavāʾif-i mükellīfīn dörttür. (melāʾike, ins, cin, şeyṭān)

Cin ve şeyāṭīn de iḫtilāf ettiklerinde kimi demiş ki şeyāṭin bir cinstir cin daḫī cins-i ʿāḫirdir. Nitekim insan ile fers başḳa başḳa birer cins olduḳları gibi kimi demiş ki cinniñ aḫyārı da, işrārı da vardır. Ve şeyātīn, işrār-i cinniñ ismidir.

Altıncı mesʾele

Cinniñ bu bevāṭın-ı beşere nüfūza ḳudretleri olduġu meşḥurdur. Muʿtezileniñ ekṯeri bunu nefy ve inkār etti.

---

[1] yaʿni gerek cin ve gerek mülk-ü istitar da müşterīk iken bu vechten dolayı yalñız cinne cin denmesi ʿörf sebebiyle muṭlaḳ bābtandır. (liʾl-mütercim)

206

Müṯbet olanları birḳaç vech ile iḫticāc eylediler.

Vech-i evvel.— cin, eġer ne cism ve ne cismānı olmayan bir mevcūttan ʿibāret ise bu taḳdirce cinniñ bevāṭın-ı beşere nüfūza ḳādir olmasınıñ maʿnāsı bevāṭın-ı beşerde taṣrīfe ḳādir olması demek olur bu ise müstebīd deġildir.

Ve eġer anefen vaṣf ettiġimiz gibi hevāʾi, laṭīf, nifāz bir ḥayvandan ʿibāret ise keẕalik bunun baṭn benī ʿādeme nüfūẕu nefse ve ġayrısına ḳıyāsen mümteniʿ deġildir.

Vech-i ṯānī—(lā yeḳūmūne’l-ikmā yeḳūmullezī yaḫbıta’ṣ-şeyṭān mine’l-mess) [bakara suresi 275.ayet] ʿāyet-i kerīmesinde bu maʿnā vażihtir.

Vech-i ṯāliṯ.— ʿaleyhi’ṣ-ṣāletü ve’s-selām efendimizin “inne’ṣ-şeytan liyecrī min ibn-i ʿādem mücri’d-dem” ḥadīṯ-i şerīfinde de şeyṭānıñ baṭn benī ʿādame nüfūz cerayānı ṣaraḥaten beyānı buyrulmuştur. Münker olanlar daḫī ʿumūr-u ʿātīye ile iḫticāc etmişlerdir.

Emr-i evvel.--- Allāhu teālā iblīs ʿaleyhi'l-lāʿneden ḥikāye ṭarīkiyle (vemā kāne li ʿaleyküm min ṣultān illā en daʿvetikum festecibtüm lī) [İbrahim sure 22.ayet] buyurmuştur.

İşbu ʿāyette ise şeyṭānıñ beşer üzerine tesellüt ve istilāsı ancaḳ min vech olup bu daḫī vesvese ilḳā ve bāṭıla daʿvetten ʿibāret ettiġini vācib-i teālā ve teḳaddes ḥażretleri taṣrīḥ buyurmuştur. Emr-i ṯānī.— şeksizdir ki enbiyā-yı aʿżam ve ʿulemā-yı muḥaḳḳakīn şeyṭāna hem laʿan etmeġe hem de andan berāʾate nasıl daʿvet buyururlar. Bināen ʿaleyh enbiyā ve ʿulemā ile şeyṭān arasındaki ʿadāvet envāʿı ʿadāvetin

207

En büyüġü olmaḳ lāzım gelir. İmdi şeyāṭin eġer bevāṭīn-i beşerde nüfūz ile onlara şer ve belā işāline muḳtedir olsalardı sāʾir herkesten ziyāde enbiyā ve ʿulemānıñ şeyṭānlardan muteẕarrir olmaları lāzım gelirdi.

Mademki bu doġru deġildir bildik ki şeyṭānıñ bu ʿaṭn-i beşere nüfūz ve istiʿlāya ḳudretleri vardır sözü de bāṭıldır.

Yedinci Mesʾele

Müttefik-i ʿaleyhtir ki melāʾikeʾi kirām yemezler, içmezler, cīmaʿ etmezler. Leyl ve nehār tesbīḥ ederler ʿibāretten aṣlā fuṭūr getirmezler. Cin, ve şeyāṭīne gelince: bunlar yerler, içerler, ḥattā peyġamber efendimiz revṣ ve aʿżam cin ṭāʾifesiniñ zād ve zehiresidir diye beyān buyurmuşlardır.

Tevālid daḫī ederler. Şeyṭānıñ zürriyeti olduġunu (iftitahizünehu ve zürriyetehü evliya-i min duni) [kehf suresi 50.ayet]ʿāyet-i celīleside nātıḳtır.

Sekizinci Mesʾele

Vesveseniñ keyfiyeti beyānındadır. "Şeytan-ı laʿin insanıñ bāṭınına dalar; başını süveydā-yı ḳalbine

208

kor; vesvesesini ḳalbine ilḳā eyler."demişler ve bunuñ sıḥḥatine (inne'ş-şeytane li yecrī min ibn-i ademe mücriye'd-dem illa feseyeḳū mücāriye bi'l-cūʿ) ve (lev lā inne'ş-şeyāṭīni yehūmūne ʿalā ḳulubi benī ademe liyenẕurū ilā melekūtu's-semāvāt) ḥadiṯ-i şerīfiyle iḫticāc eylemişlerdir. Bazı kimseler daḫī işbu ḫaberleri ḫāl-i teʾvīl etmek lāzım gelir. Zīrā bu meṣellū ḫaberleri zevāhir üzerine ḫameli mümteniʿdir." dediler ve bu babta birḳaç vech ile iḫticāc eylediler.

Vech-i evvel.— şeyāṭīniñ bevātīn-i nāsa nüfūzu muḫāldir. Zīrā nüfūẕu mümkün olsa ya mucārī-i meẕkūreniñ itsāʿī, yāḫut icsām-ı şeyāṭīniñ tedāḫulü lāzım gelir.

Vech-i ṣānī.— evvelcede beyān ettiġimiz vecihle şeyṭan ile ehl-i dīn arasında ʿadāvet-i şedīde vardır. İmdi şeyṭānlar işbu nüfūẕa ḳādir imişlerseler ya niçūn ehl-i dīne daha ziyāde żararları doḳunmuyor?

Vech-i sālis.--- şeyṭān, ateşten yaradılmış olduġundan dāḫil beden insana duḫūl edebilse dāḫil bedene kāne ateş nüfūz etmiş gibi olurdu. Ḥalbuki öyle bir şeyʾin ḥissolunmadıġı maʿlūmdur.

Vech-i rābiʾ.— şeyṭanlar maʿāṣīyi ve envāʿ-ı küfür ve füṣūḳu severler maʿheẕa envaʿ-ı füṣūḳu iẓhār edivermeleriçün biz anlara pek ziyāde yalvarıp yaḳardıġımız ḥalde hiçbir eṣer ve fāʾide gördüġümüz yoḳtur. Biʾl-cümle otlardan da bir żarar, sadāḳatlerindende bir fāʾide görmüyoruz.

209

Müṣbet olanların cevābları

Birinci sūʾaliñ cevābı

Bunlar eġer nüfūs-u mücerrede iseler sūʾal, cevābından müstaġnī ḳalır. Żiyā-i hevā gibi icsām-ı laṭīfeden iseler yine sūʾal zāil ve cevabtan istiġnā ḥāṣıl olur.

İkinci sūʾaliñ cevabı

Allahu teālā ve anın melekleri ʿulemā-yı beşeri īżādan şeyṭanları mānīʿ ederler demek basit deġildir.

Üçüncü sūʾaliñ cevābı

Vaḳtāki ḥaḳ subḥānehū ve teālānıñ nār-ı ibrāhime (yā nār ḳūnī berden ve selāmen ʿalā ibrāhīm)

Dördüncü sūʾaliñ cevābı

Şeyṭanlarda muḫtār olduḳlarından cāʾiz ki ḳabāʾihten dilediklerini işlerler de dilemediklerini işlemezler.

Dokuzuncu Mesʾele

İşbu mesʾele imām-ı ġazālīniñ (kitābüʾl-iḥyā) da taḳrīr ve beyān buyurduḳları üzere vesvese ḥaḳḳındaki ḳelāmıñ taḥḳīḳini mübīndir.

210

İmām-ı ġazālī der ki:

Ḳalb, müteʿaddid ḳapılı ḳubbe gibidir ki aḥvāl her ḳapıdan ona mensūb olur.

Ya miṯl-i ḥadīftir ki sihām-ı her cānipten oña ṭoġru atılır. Ya mirʿāt-ı menṣūbe gibidir ki önünden işḫāṣ geçtikte ṣūreten baʿde ṣūret hepsi anda culūḥkar olur.

Yāḫut ḥavż gibidir ki enhār-ı meftūḥadan miyāh-ı muḫtelife oña menṣūb olur. Bir de maʿlūm olsun ki ḳalbte sāʿat bisāʿat müteceddid olan işbu āṯārıñ müdāhili ya ẓāhirdendir ḥavaṣ- ḫamse gibi.

Ya bevātīndendir, ḫayal, şehvet, ġadab, bir de mizāc-ı insanda mürekkeb olan aḫlaḳ gibi.

İmdi insan, ḥavaṣ-ı ẓāhire vāsıṭasıyla bir şey idrāk ettiġi vaḳt andan ḳalbinde bir eṯer ḥāṣıl olur. Ve keẕa şehvet, yāṣut ġadap, heyecana, geldiġi vaḳt o aḥvālden de ḳalbte yine birtaḳım āṯār ḥuṣūle gelir.

Ve ammā insan idrākāt-ı ẓāhireden māniʿ olunduḳta, nefisteki ḫayālāt ḥaṣıla bākī ḳalır; ve ḫayal bir şeyden bir şeyʾe müntaḳil olur; ve ḫayāliñ intiḳāli ḥasebiyle ḳalb daḫī bir ḥalden bir ḥāle müntaḳil olur. İmdi bu esbabtan nāşī ḳalb-i ʿadem dāʾimā teġayyür ve teʾessüredir.

Ḳalbte ḥāṣıl olan āṯārıñ ehaṣī ise ḫavāṭırdır. Ḫavāṭırdan murād-ı ḳalbe ʿārıż olan efkār ve eẕkārdır. Efkār ve eẕ-

Kardan da murād, ya ʿalā sebīli't-teceddüd yāḫut ʿalā sebili't-teẕekkür ḥuṣūle gelen idrākāt ve ʿulūmdur. Ve bunlara ḫavāṭır-ı tesmiye olunması mücerred ḳalb bunlardan ġāfil iken ḫayāle ḫuṭūr ettikleri ḫaysiyetten nāşīdir.

İmdi ḫavāṭır, idrākāṭın, irādat daḫī iʿzanın muhrekleri olmuş olur. Sonra işbu iradatı muharrek olan havatır iki kısma munkasem olur. Bir kısmı şerri yani akibette muzar diğer kısmı da akibette nafi' olanı da'vet eden şeydir.

İmdi bunlar muḫtelif iki ḫāṭır olduḳlarıçün muḫtelif iki isme de muḥtāc müfteḳir olup bināen ʿaleyh ḫāṭır-ı maḥmūd (ilhām) ve ḫāṭır-ı meẕmūm (vesvās) tesmiye olunur.

Bundan soñra da sen bilirsin ki işbu ḫavāṭır birtaḳım aḥvāl-i ḥādiṯedir. Bināen ʿalā ẕālik bunlar için bir sebeb lāzımdır. Teselsül ise muḥāl olduġundan aḥvāl-i ḥādiṯe-i meẕkūreniñ kāffesi cenāb-ı vācibü'l-vucūdda müntehā ve müstenid olmaḳ lāzım gelir ki bunlarıñ hepsini yapan yaradan odur demek olur.

İşte taṭvīlātını ḥaẕfden soñra imām-ı gazālīniñ kelāmınıñ mulḫaṣı budur.

Onuncu Mesʾele

Taḥḳīḳi’l-kelām fīmā ẕikre’l-ġazālī maʿlūm olsun ki bu ẕāt-ı ʿālīḳtir gerçi ḥūl-u maḳṣūdda

212

Devrān etmiştir. Şu ḳadar ki kelāmını epeyce tenkīḥ etmedikçe murād añlaşılamaz. Bināen ʿaleyh deriz ki maḳṣūda girişmezden evvel baʿẓı muḳaddemātı taḳdīme lüzūm vardır.

Muḳaddime-i evvel.— şübhe yoḳ ki bu maḳamda bir maṭlūb, bir de mehrūb vardır her maṭlūb ise biʾẕ-ẕātih-i maṭlūb olur; yāḫut liġayri maṭlūb olur. Yoḳsa her maṭlūbuñ yalñız li-ġayri maṭlūb olması ve her mehrūbuñ da yalñız li-ġayri mehrūbuñ anh olması cāʾiz deġildir. ve illā yāḫud ve ya teselsül lāzım gelir. Ḥalbuki bunlarıñ ikisi de muḥāldir.

İmdi ṣābit oldu ki (liẕātih-i maṭlūb) ve (li-ẕātih-i mehrūb) ʿanh birer şey var olduġunu iʿtirāf etmek lāzım gelir.

(2) muḳaddime.— istiḳrā delālet eder ki maṭlūb-u bi’ẕ-ẕāt, lezzet ve sürūrdur. Maṭlūb-u bi’t-tābiʿ daḫī lezzet ve sürūra vesile olan şeydir. Ve mehrub-u anh biʾẕ-ẕāt, elem ve ḥazīndir. Mehrub-u anh bi’t-tābiʿ daḫī elem ve ḥazīne vesile olandır.

(3)muḳaddime.—ḳuvve-yī nefsāniyeden her bir ḳuvveniñ ʿindindeki lezīz bir şey ʿāḫirdir. İmdi ḳuvve-i baṣīre ʿindinde lezīz olan şey, ḳuvve-i sāmiʿā ʿindinde lezīz olan şeyin ġayrıdır ḳuvve-i şehvāniye ʿindindeki lezīzde üçüncü bir şeydir. Ḳuvve-i ġażabiye ʿindinde lezīz olan daḫī dördüncü bir şeydir. Ḳuvve-i ʿāḳile ʿindindeki lezīz ise beştecī bir şeydir.

213

(4)muḳaddime.— ḳuvve-i bāsire ḫaricte bir mevcūdu idrāk ettiġi vaḳt o idrāk-i bāsirīniñ ḥuṣūlünden mürre-i meẕkūruñ māhiyetine zihniñ vāḳıf olması lāzım gelir.

Ve zihniñ oña vuḳūfu ḥālinde o mürrenin ya lezīz, ya müʾellim, yāḫut lezzet ve ilmiñ ikisindende ḥālī olduġuna ʿilm ḥāṣıl olursa anı taḥsīle meylin ḥuṣūlü bu ʿilm veya iʿtiḳādıñ ḥuṣūlü üzerine müterettibtir. Ve eġer müʾellim ettiġine ʿilm ḥāṣıl olursa andan uzaḳlaşıp ḳaçmaya meyliñ ḥuṣūlü daḫī bu ʿilm veya iʿtikādıñ ḥuṣūlü üzerine tertīb eder.

Ve eġer müʾellim olduġuna da, lezīz olduġuna da ʿilm ḥāṣıl olmazsa ḳalpte daḫī andan ne firāra, ne de anı taḥsīle raġbet ḥāṣıl olmaz.

(5) muḳaddime.— mürreniñ lezīz olduġunu bilmeniñ anı taḥṣīle ḥuṣūl meyl ve raġbeti mūcib olması mücerred o ʿilmiñ maʿāriż ve muʿavıḳtan ḫālī olduġu vaḳt ḥāṣıl oluvermesine mütevaḳḳıftır. Feimmā bu maʿārıż ḥāṣıl olduġu vaḳt o ʿiḳtiẕa ḥāṣıl olmaz.

Miṣāli.— bir lezīz-i ṭaʿam gördüġümüz de anın lezīz olduġunu bilsek daḫī żarārı nefʿīnden ziyāde olmadığını iʿtiḳād etmedikçe mücerred o bilmişiz taʿām-ı meẕkūruñ tenāvülüne iḳdāmda müʾeṩṩer olamaz.

Żarārı nefʾīnden ziyāde olduġunu iʿtikād ettiġimiz vaḳt daḫī aḳl-ı maʿāriż ve tercīḥ keyfiyetini naẓar-ı diḳḳat ve iʿtibāre alır. Ve maʿārıża

214

Ve tercīḥten hangisiniñ erciḥ olduġu ẓannına ġalebe eylerse richānıñ muḳteżāsıyla ʿamel u ḥareket eder.

Miṣāl-i diġer.— insan, baʿżen kendini öldürür. (intiḥār eder) baʿżen de kendini daha büyük bir elemden ḳurtulacaġını, yāḫut daha ʿālī bir menfeʿate bu vāsıṭa ile vāṣıl olacağını muḥaḳḳaḳ bilmedikçe bu ʿamel müʾellime cerʿāt etmez.

İmdi şu beyānātımızla ṩābit oldu ki bir şeyʾin lezīz veya müʾellim ettiġini iʿtiḳād etmenin raġbet ve nefreti īcāb etmesi mücerred o iʿtiḳādıñ maʿārıżdan ḫālī bulunmasıyla meşrūṭṭur.

(6) muḳaddime.— işbu muḳaddime taḳrīr-i sālif elbeyānımızıñ ifʿāl-i ḥayvāniyeniñ tertīb-i ẕatı-i lüzūmu-i aḳlī ile tertīb birtaḳım mertebeleri olduġuna delālet ettiġi beyānındadır. Şöyle ki ifʿāl-i ḥayvaniyeniñ merātibi vardır. Zīrā işbu ifʿāl-i ḥayvāniyeniñ maṣdar-ı garībi aḍālette mevcūd olan ḳuvādır. Şu ḳadar ki ḳuvā-yı meẕkūre fiʿil ve terke ṣāliḥtir. Bināen ʿaleyh bunların ḥūd bīḥūd-u terkten bedel, fiʿile ve fiʿilden bedel terke maṣdar olmaları mümteniʿdir. Böyle fiʿil ve terkten birine maṣdar olabilmeleri mücerrred bir żamīmeniñ kendilerine inzimāmına muḥtāctır ki o zamīme de irādāttır. Soñra o irādāt kendileriniñ lezīz, yāḫut müʾellim olduḳları bilinmediġi için ḥādiṩ ve ḥāṣıl olur.

215

Soñra da o ʿulūm ve idrākat eġer insanıñ fiʿliyle ḥāṣıl oluyorsa bunda da baḫs-i evvel, ʿavdet ederek ya devr veya teselsül lāzım gelir ki bunlarıñ ikisi de muḥāldir. Yāḫut esbāb-ı ḫāriciyeden cevher-i nefeste ḥāṣıl olur. Birtaḳım ʿulūm ve idrākat taṣavvurāta intihā lāzım gelir. Ve bu esbāb-ı ḫāriciye daḫī baʿżı felāsife-i ḳadīmeniñ mezhebine göre ya ittiṣālāt-i felekiyedir; yāḫut sebeb-i ḥaḳīḳīdir sebeb-i ḥaḳīḳī daḫī o iʿtiḳādātı yāḫut ʿulūm ve idrākātı cenāb-ı ḥaḳḳın ḳalb-i insanda ḫalk etmesidir.

İmdi ḥayvandan fiʿil naṣıl ṣādır olur; sözünüñ ḫulāṣāti'l-ḫulāṣāsı budur.Bunu anladıñ ya! Şimdi şurasıda maʿlūmuñ olsun ki şeyāṭīnı da vesveseyi de nefy ve inkār edenler dediler ki ifʿāl-i hayvāniyeniñ maṣdar-ı ḳarībi ʿuzlet ve o tardaki ḳuvve-i meẕkūre olduġu ṩābittir.

İmdi ṩābit oldu ki ḳuvve-i meẕkūre kendilerine meyl ve irāde-i manẓūm olmadıḳça hodbihod fiʿil ve terkin maṣdarı olamazlar.

Ve yine ṣābit oldu ki o irāde şey-i maṭlūbun lezīz, yāḫut müʾellim olduġuna şuʾūrun levāzım-ı ḥuṣūlündendir. Ve şuʿūr-u meẕkūrun ḥuṣūlüde ya ibtidāʾen (bilā vāsıṭa) yāḫut taḳrīr ve beyān ettiġimiz vechle her birisi kendiniñ mā baʿdini müstelzem olmaḳ şānından olan birtaḳım merātibin vāsıṭasıyla Allahu teālānıñ ḫalḳ ve īcādına müsteniddir. Ve yine ṣābit oldu ki işbu merātibten her birisiniñ mā ḳablindeki mertebeye tertībi luzūm zātī-yi vācib ile lāzımdır.

216

Bināen ʿaleyh insan bir şeyʾi iḥsān edip tābiʿīne mülāyim geldiġini de añlayınca oña meyl ediverir. Ve meyl edincede derḥal ḳuvve-i ḥayvāna ḥarekete gelip anı aramaġa başlar. İmdi bu merātib ḥāṣıl olduḳta fiʿil daḫī lābed ḥuṣūlu-pezīr olur anıñ için ḫāricten ilḳā-yı vesveseye muḳtedir bir şeyṭānıñ vücūdunu farż ve taḳdīr ettiġimizde de vesvese-i meẕkūre adīmeti'l-eṣer olmuş olur.

Zīrā merātib-i meẕkūre ḥāṣıl olduġu vaḳt bihimā ḥal fiʿil ḥuṣūle gelir.

Vesvese-i şeyṭān ḥāṣıl olsun olmasın.

Merātib-i meẕkūreniñ mecmuʿū ḥāṣıl olmadıġı ḥalde de fiʿil ḥuṣūle gelir.

Vesvese-i şeyṭān ḥāṣıl olsun olmasın. Bināen ʿaleyh bildik ki "şeytan var, vesvese var" sözü bir ḳavli bāṭıldır. Bunuñ ṭoġrusu şudur. Demeliyiz ki: Eġer işbu merātib-i ittifāḳan ṭaraf-ı nāfiʿde ḥāṣıl oluverirse anı (ilhām) tesmiye ederiz. Ve eġer rāstgele żararlı ṭarafta ḥāṣıl oluverirse ona da (vesvese) nāmını veririz. İşbu eşkāli taḳrīr ve beyānda sözün tamāmı ve nihāyeti budur.

Cevāb

Bu ẕikr ve beyān ettikleriñizin hepsi ḥaḳtır doġrudur. Şu ḳadar ki insanıñ bir şeyden ġāfil olabilmesi de müstebʿīd deġildir. Bināen ʿaleyh

217

Şeyṭān, o şeyʾi ḫāṭıra getirdiġinde insan da taḥattür ve teẕekkür eder. Ve teẕekkür edince o şeyʾe māʾil olur ve o meylin ḥuṣūlüne de fiʿil tertīb eyler. İmdi şeyṭān ḫāriciniñ etyān ettiġi şey ancaḳ şu teẕekkürden ʿibārettir.

Ve Allahu teālānıñ lisān-ı iblisten ḥikāyeten (vemā kānelī ʿaleyküm min ṣultāni illā en daʿvetikum festecübtum lī) buyurduġu daḫī buna ʿişārettir. Şu ḳadar ki kāʾil için bunda yalñız bir söz ḳaldı. Diyebilir ki:

Bu taḳdīrde de insanıñ maʿṣıyete iḳdāmı ancaḳ sulṭānıñ tezkīriyle vākiʿ olmuş olur. İmdi şeyṭānıñ da maʿsiyete iḳdāmı eġer şeyṭān ʿāḫiriñ tezkīri ile ise şeyāṭīnin teselsülü lāzım gelir. Ve eġer o şeyṭān ʿameli şeytan-ı ʿāḫirin teẕkīrinden nāşī deġilse şeyṭān-ı evvelin maʿsiyete iḳdāmı mücerred o iʿtikādın ḳalbinden ḥuṣūlünden nāşī

olduġu sābī olur. Ve o iʿtikāt-ı ḥadīṯin de ḥuṣūlüne mutallaka bir sebep mūcib lāzımdır ki bu da Allah subḥānehu ve teāla ḥażretleriniñ ḫalḳından başḳa bir şey deġildir. Bu ḥalde ḥayır ve şerrin hepsi Allahtan olduġu ẓāhir olur. İşte bu baḥs-i daḳīḳ ve amīḳte söyleyebileceġimiz sözün gāyet ve nihāyeti bu olup ḥāṣıl-ı kelām seyyidi'l-mürselīn ʿaleyhi'ṣ-ṣalātü ve's-selām efendimiz ḥażretleriniñ buyurduḳlarıdır ki o da (eūẕu bike minke) ḳavli şerīfidir vallāhu aʿlem.

218

Maʿlūm olsun ki insan, tenhā nāṣīn olup da ḳalbine ḫāṭır-ı tevātir etmeġe başladıġı vaḳt kah derūn ḳalp ve dimaġında ḳāne birtaḳım gizli sesler, gizli ḥarfler işitir ve ḳāne bir mütekellim kendisiyle söyleşir ve bir muḥāṭab kendisiyle muḥātaba eyler gibi baʿżı şeyler ḥis eder. İşte bu herkesiñ nefsinde vāḳiʿ olan bir emr-i vicdānīdir.

Soñra nas o ḫāṭır ḥuṣūsunda iḫtilāf edip felāsefe demiş ki: Bu şeyler ne ḥarftir ne de esvāttır. Bunlar ancaḳ ḥurūf ve esvātın tahyilātıdır. Bir şeyʾin taḫyīli ise resim ve miṯaliniñ ḥayalde ḥużūrundan ʿibārettir. Naṣıl ki daġların, deñizlerin işḫāṣın ṣūretlerini edeceġimizde bu şeylerin āyānı aḳl ve ḳalbte ġayr-ı mevcūt olup belki alıḳ ve ḳalpte mevcūt olan yalñız bunlarıñ ṣūretleri, miṯālleri, resimleridir. İşte onlar gibi buñlar da ʿalā sebīl altmış yıl mirʿatte murtaşım olan ṣūret, mecrāsında cārīdir.

İmdi biz āyine de feleġin, şemsin, ḳamerin, ṣūretini iḫṣāṣ ettiġimiz de ʿacabā ʿayinede bu şeyleriñ ẕevātı mevcūt mudur da bize görünen onlar mıdır? Ḥāyır deġildir. Zīrā bu muḥaldir. Mirʿatte ḥāṣıl olan ancaḳ bu şeylerin resimler, mīṯalleri ṣūretleridir.

219

Mubsirātı taḫyīlde bu naṣılsa ḥurūf ve kelimāt mesmuʿāyı taḫyilde de ḥāl o minvāl üzeredir işte cumḥūr-u felāsefeniñ ḳavli budur.

Ḳāʾil diyebilir ki: "ḥurūf ve kelimātın taḫyīli" diye tesmiye ettiġin şey acabā māhiyette ḥurūf ve kelimeye müsāvī midir deġil midir? İmdi eġer müsāvī ise ḥayalde ḥāṣıl olan şey, ḥurūf ve esvātın ḥaḳāiḳi ve baḥr ve sīmāyı taḫyīl ederken ḥayalde ḥāṣıl olan şey daḫī baḥr u sīmānıñ ḥaḳīḳati olduġuna kelām ʿavdet eder. Ve eġer bunuñ doġrusu ikincisi ise.— yaʿni ḥayalde ḥāṣıl olan mubsırāt ve mesmūʿata muḫālif diġer ise bu taḳdīrde de sūʾal ʿavdet eder. Yaʿni biz işbu sūr-u mürʿiyātı, bu kelimāt ve ibārātı kendiliġimizden naṣıl bulabilivéririz? Ve bunlarıñ aḳla gelir ḥurūf-u mütevāliye ve zihnine gelir elfāẓ muteʿaḳḳıbedir diye ve cidānan naṣıl bilāşek ve şübhe ḥükm edivéririz? İşte felāsefeniñ sözünü beyānda müntehā-yı kelām budur. Ehl-i ʿālemiñ cumhūr-u aʿẓāmına gelince: bunlar işbu ḫavāṭır-ı mütevāliye-i müteʿaḳḳıbeniñ ḥaḳīḳaten ḥarf ve eṣvāt olduġunu teslīm ettiler.

Maʿlūm olsun ki bu sözü söyleyenler dediler ki işbu ḥurūf ve eṣvāṭın mevcūt ve fāʿili ya o insanıñ kendidir ya insan ʿāḫardır; veyāḫut rūḥānī, mübāyine ve o ḥurūf ve eṣvātı bu

220

İnsana ilḳāya muḳtedir ve mütemekkin diġer bir şeydir. O mütekellim olan isterse cin ve şeyāṭīn olsun isterse melek olsun. Yāḫut denilir ki o ḥurūf ve eṣvāṭın ḫāliḳi Allahu teālādır.

Evvelki ḳısım ki işbu ḥurūf ve eṣvāṭıñ mevcūt ve fāʿili o insanıñ kendi olmasıdır bu bāhiri'-lbatlāndır. Zīrā insan kendi iḫtiyārıyla ḥāṣıl olan şeyʾi terkte muḳtedirdir imdi işbu ḫavāṭırıñ ḥuṣūlü insanıñ fiʾiliyle olsaydı insan murāt ettiġi vaḳt o ḫavāṭırı defʾi ve terk etmeye de muḳtedir olabilmeli idi. Ḥalbuki insanıñ ḫavāṭırı ve irʿdeyi ve defʾe muḳtedir olamadıġı maʿlūmdur, insan işbu ḫavāṭırı fiʿil ve terkten ʿāciz olup ḫavāṭır bi-ġayrı iḫtiyāra tābiʿ ve zihnine müteʿaḳḳib el-verūd olur.

İkinci ḳısım ki işbu ḫavāṭır insan ʿāḫirin fiʿiliyle ḥāṣıl olmasıdır, buda ẓāhiri'l-fesattır. Vaḳtā ki işbu iki ḳısmıñ da baṭlānı mütebeyyin ve ṯābit olduysa ḳısm-ı ṯāliṯ ḳaldı ki bu da ḫavāṭırıñ cinniñ ya meleğiñ veyāḫut Allahu teālānıñ fiʿilinden ḥuṣūle gelmesidir.

Allahu teālā fāʿil kabāiḥ olmaḳ cāʿiz deġildir" diyenlere gelince: Bunlar kendi mezheblerine lāyıḳ olan "işbu ḫavāṭır-ı ḥabīṯe Allahıñ fiʿilinden deġildir" demelidirler. Bināen ʿaleyh bir şey ḳalır ki o da ḫavāṭırıñ eḥādiṯ-i cin ve şeyāṭīnden olmasıdır "Allahıñ hiçbir fiʿili ḳabīḥ deġildir" diyenlere gelince

221

Bunlarıñ da mezheblerinde işbu ḫavāṭırı ḥaḳ subḥāneḥu ve teālā ḥażretlerine iṯnāddan kendilerini menʿi edecek bir māniʿ yoḳtur. Maʿlūm olsun ki ṯenevīye "ʿAleminñ (ḥāṣā) iki ilāhı vardır. Biri ḫayırdır ve bunuñ askerīde melāʾikedir. Ve diġeri şerīrdir. Ve bunuñ askeri şeyāṭīndir. Ve bu iki ilāh ʿālemdeki her şey için dāʾimā yekdiġeriyle ḫuṣūmet ve nizaʿ ederler. Bināen ʿaleyh her birisiniñ o şeyʾe birer teʿallüḳü olduġundan iʿmāl ḫayra dāʿī olan ḫavāṭır münḫaṣıran Allahın askerinden ḥāṣıl olur. İʿmāl-i şerre dāʿī olan ḫavāṭır daḫī ancaḳ şeyṭānıñ askerlerinden ḥuṣūle gelir" derler. Maʿlūm olsun ki iki ilāh iṯbātı delāʾil-i ʿaḳliye ve naḳliye ile feṣādı ṯābit olan bāṭıl, fāsid bir sözdür. İşte bu babtada sözüñ soñu budur.

On İkinci Mesʾele

Nāstan baʿżıları işbu şeyāṭīniñ iḥyāya, emātaya, ḫalḳ-i icsāma, işḫās ṣūret-i ʿasliye ve ḫilḳat-i evveliyelerinden başḳa ṣūrete taḥvīl ve teġayyüre ḳudretleri olduġunu iṯbāt eyledi.

Baʿżıları da işbu aḥvāli inkār edip “şeyāṭīniñ işbu aḥvalden hiçbir şeyʾe ḳudreti yoḳtur” dedi.

222

Bizim asḥābımız olan eʾimme-i ehl-i sünnete gelince: meşār-ı ileyhim ḳudret īcād ve tekvīn ḳudret iḥdāṯ ancaḳ ḫālik-i teālāya maḥṣūṣtur diye delīl iḳāme etmiş olduḳlarından meẕāhib-i meẕkūreniñ bi’l-külliye bāṭlānı muteḥaḳḳiḳtir. Muʿtezileye gelince: bunlar insanıñ baʿżı ḥavādisi īcāda ḳādir olduġunu teslim ettiklerinden çaresiz işbu şeyāṭīniñ ḫalḳ-i icsām ve ḥayāta ḳudretleri olmadıġını bir vech-i ātī beyān ve iṯbāta muḥtāc oldular.

Dediler ki:

“Şeyṭān cisimdir, her cisim daḫī ḳudret vāsıṭasıyla ḳādirdir; ḳudret ise īcād-i icsāma ṣāliḥ deġildir.” İşte bu delīl üç muḳaddeseden mürekkebtir.

Muḳaddime-i evveli.— şeyṭān, cisimdir.

Muʿtezile, bu muḳaddimeyi “ māsivallah muteḥayyizdir, ya müteḥayyizde ḥāldir.” Ḥaṣr-ı istiḳrāyesi üzerine binā etmişlerdir. Muʿtezileniñ ise bu muḳaddimeyi iṯbātta ḥuccetleri şöyle dursun şübheleri bile yoḳtur.

Muḳaddime-i ṯaniye.--- cisim ancaḳ ḳudret vāsıṭasıyla ḳādir olur. Muʿtezile, bu muḳaddimeyi de “icsām, memāsileyi müstelzem olan şeylerdendir. Bināen ʿaleyh icsāmdan bir şey lezzāta yaʿni bilā vāsıṭı’l- ḳudret

223

Ḳādir olsaydı, icsāmıñ hepsi de böyle bilā vāsıṭı’l-ḳudret melek iḳtidār olmaḳ lāzım gelirdi.” İstidālı üzerine binā etmişlerdir ki işbu muḳaddimeniñ de bināsı temāsil icsām eṣāṣına müsteniddir.

Muḳaddime-i ṯāliṯe.— muʿtezileniñ “bize maḥṣūṣ olan ḳudret, ḥalk-i icsāma ṣāliḥ deġildir. Bināen ʿaleyh ḳudret-i ḥādiṯeniñ ḫalḳ-i icsāma ṣāliḥ olması lāzım gelir.” siyāḳındaki sözlerdir. Ḥalbuki muʿtezileniñ bu sözleri de evvelkileri gibi żaʿiftir. Zīrā anlara denilir ki bizim ḳudret-i ḥāṣılamıza muḫālif, ve ḫalk-i icsāma ṣāliḥ bir ḳudretin ḥuṣūlü niçn cāʾiz olmasın? Zīrā bir şeyʿin ḫāl-i ḥażırda mevcūt olmasından o şeyʾin ḥadd-i ẕevātında vücūdu mümteniʿ olmaḳ lāzım gelir.

Onüçüncü Mesele

Cin, ġaybı bilir mi?

Bu meselede iḫtilāf etmişlerdir. Allahu teālā kitāb-ı kerīminde cin tāʿifesiniñ ḳıyd-ı süleyman altında bulunduḳlarını ve cenāb-ı süleymanın vefatından soñra bir müddet ḥapsinde ḳaldıḳlarını ve mevt-i süleymanı bilemediklerini beyān buyurmuştur.

Anların bu ḥāli ise ġaybı bildiklerine delālet eder. Kimi de “ḥayır! Cin, ġaybı bilir.” dedi. Soñra buña ḳāʾil olanlarda iḫtilāf edip kimi “cin ta-

224

ʾifesinden baʿżıları semāvāta yāḥut oña yaḳın yere suʿūd ile elsine-i melāʾikeden iştirāḳ ettiġi baʿżı ġuyūbī aḫbar eder” dedi.

Kimi de “cinniñ maʿrifet-i ġuyūbta başḳa yolları vardır ki o yolları Allahtan başḳası bilmez,” dedi. Maʿlūm olsun ki bu meṣellī mubāḥiste ne ḳadar feth-i bāb etnāb edilse ṭenvından başḳa bir şeyʾi müfīd olmaz. ʿālem-i ḥaḳāiḳ ḥāl ise ancaḳ mevlā-yı müteʿāldir.

225

Rükn-ü ḫāmis

Mubāḥis-i istiʿāẕa erkānından beşinci rükün, bāʿiṯ-i istiʿaẕa olan muṭālibtir. ʿābdiñ ḥāceti nāmütenāhī olduġunu beyān etmiştik. İmdi ʿabd pür iḫtiyaç hiçbir ḫayır yoḳ ki anı istiḥāle ve hiçbir şey yoḳ ki anı da def ve ibṭāle muḥtāc olmasın. “Eūẕu billah” ḳavli ise cemiʿ şurūr-u rūḥāniye ve cismāniyeniñ defʿini mütenāvil ve şāmildir ve bunlarıñ da hepsi ʿumūr-u ġayr-ı mütenāhiyedir. Biz ise anlarıñ yalñız muʿaḳḳidine tenbiye ederiz de deriz ki: şurūr, ya ḳulūbta ḥāṣıl olan iʿtiḳāt bābındandır; yāḫut ibtanda mevcūt olan iʿmāl bābındandır.

Ḳısm-ı evvele gelince: cemīʿi ʿaḳāʿid-i bāṭıla bunda dāḫil olur. Birde maʿlūm olsun ki ʿaḳsām-ı maʿlūmat, nāmütenāhīdir. Bunlardan her birisiniñ ṣaḥīḥ, ṣavāb bir iʿtiḳāt olmaḳ üzere iʿtiḳāt olunması mümkün olduġu gibi fāsid, ḫatā bir iʿtiḳāt olmaḳ üzere iʿtiḳāt olmasıda mümkündür. Ve ʿālemde ne ḳadar meẕāhib-i ḍalāl var ise hepsi işbu cümlede dāḫil olur ki yalñız bu ümmet-i merḥūmeden olanları yetmiş ikidir. Bu ümmetten olnaların da yedi yüzden ziyādedir.

226

İmdi (eūẕu billah) ḳavli meẕkūr farḳ-ı ḍalāliñ ayrı ayrı her birisinden istiʿaẕāyı mütenāvil ve şāmildir. Gelelim iʿmāl-i bedeniyeye müteʿalliḳ olan şurūra: bunlar iki ḳısımdır. Baʿżıları madār-ı diniyeyi, ve bazıları muzar-ı dünyeviyyeyi müfid olanlardır.

Muzar-ı dīniye.— cemīʿi aḳsām teklifīde Allahu teālānıñ nehy ettiġi şeylerdir ki münhiyāt-ı meẕkūreniñ żabṭı ʿādeta müteʿaẕẕir gibi olup (eūẕu billah) ḳavli ise hepsini mütenāvil ve şāmildir. Maḍār-ı dünyeviye: bu ḳısımda ʿālām, isfām, ḥark, ġark, fezr, kötürümlük, körlük gibi şeyler daḫī dāḫildir ki envāʿı hemān nāmütenāhī bir rāddeye varıyor. İmdi (eūẕu billah) ḳavli bunlarında her birisinden istiʿāẕayı mütenāvil ve şāmildir. Mā ḥāṣal (eūẕu billah) ḳavli ātī’ẕ-ẕikr üç ḳısmı mütenāvil ve şāmildir ki bu ḳısımlarıñ her biri mecra-yı mālā nihāye de cārīdir.

Ḳısm-ı evvel.— cehl.

Mademki aḳṣām-ı maʿlūmat, nāmütenāhīdir, envāʿı cehālat daḫī ġayr-ı mütenāhīdir. İmdi ʿabd müsteʿīẕ, cehālātıñ kāffeʾi envāʿından cenāb-ı Allaha istiʿāẕa etmiş olur ki bu cümleye ehl-i küfrün ehl-i bidʿatıñ meẕāhib-i keṣīresi de dāḫil olur. Bidʿatiñ meẕāhib-i keṣīreside dāḫil olur.

Ḳısm-ı ṯānī.— fıṣḳ.

Mademki tekālifiñ envāʿı cidden çoḳtur. Mademki kütüb-ü aḥkām bunları muḥtevīdir. (eūẕu billah) ḳavl-i şerīfiniñ bunlarada şumūlu ṭabīʿidir.

227

Ḳısm-ı ṯāliṯ.— mekrūhāt, āfāt, muḫāfāt.

Buñlarında aḳsām-ı envāʿı nāmütenāhī olmaḳla beraber (eūẕu billah) ḳavliniñ hepsine şumūlu vardır.

Her kim aḳṣām-ı āfātı mümkün mertebe ʿilmen iḫātā etmek isterse kütüb-ü tabīʾi müṭālaʿa etsin. Tākī aʿża-yı beden insandan her birisinin kendisine maḫṣūṣ ne ḳadar ʿālām ve aḳṣāma istiʿdādı olduġunu añlasın. Şu ḥalde aḳla vācib olan budur ki (eūẕu billah) demek istediġi vaḳt işbu icnās-ı ṯelāṯeyi ve bunlardan her birisiniñ envāʿına ve nevāʿi envāʿına taḳsīmini zihnine getirmeli ve bu taḳsim ve tafṣilde mübālaġa etmelidir.

Birde insan ʿaḳl şu ḥisāb ve taʿdāda gelmeyen envāʿı āfāt ve muḫāfātı bir kere ḫayal ve ḫāṭırına getirip de baʿde bütün ḫalḳ-ı ʿālemin ḳudret ve ḳuvveti bunları def ve iżāleye kāfī ve vāfī olmadıġını düşünse añlasa, anın tabīʿi ve aḳlı kendisini maḳdūrāt ġayr-ı mütenāhiyeyi defʿā ḳādir olan Allahu zü'l-celāliñ ʿismet ve raḥmetine ilticāya mecbūr ederek hemān (eūẕu billahi'l-ḳādir ʿalā külli'l-maḳdūrāt min cemīʿi iksāmi'l-ʿāfāt ve'l-muḫāfāt) diye, istiʿāẕaya başlar.

Artıḳ bu babtaki mübāḥisten bu ḳadarla iktifā edelim. "vallāhu'l-hādī "

228

Bāb-ı ṯāliṯ

"Eūẕu billāhi mine'ş-şeytāni'r-racīm" ḳavlinden müstenbiṭ olan letāʾif beyānındadır.

Birinci Nükte

"Eūẕu billah" ḳavl-i şerīfinde ḫalḳtan ḫāliḳa, mümkünden vācibe ʿurūc ve ilticā maʿnāsı derḳārdır ki bidāyet-i sülūkta müteʿayyin olan ṭarīk budur.

Zīrā bidāyet-i sülūkta ḫalḳıñ iḫtiyācıyla ġanī, ḳādir olan ḥaḳḳın vücūduna istilālden başḳa ʿabd için māʿrifet-i bāriye yol yoḳtur. Demek ki (eūẕ) ḳavli ḥācet-i tāmmeye işārettir. Zīrā iḫtiyāc olmasa istiʿāẕada fāʾide olmazdı. (billah) ḳavl-i şerīfide cenāb-ı ḥaḳḳın ġanā-yı tāmına işārettir. Bināen ʿaleyh ʿabd-i ʿacziñ (eūẕ) demesi kendisiniñ faḳr ve ḥācetini iḳrārdır. (billah) demesi de ātī'ẕ-ẕikr iki emri iḳrārdır ki birisi.— Cenāb-ı ḥaḳḳıñ hem cemīʿi ḫayrātı taḥṣīle, hemde ʿāfātı defʿa

229

Ḳādir olması, ve diġeri.— cenāb-ı ʿizzetinden ġayrı kimse bu ṣıfatla muttaṣıf olmayıp hem defʿi ḥācet, ve hem iʿṭā-yı ḫayrāt ḫuṣūṣlarınıñ ancaḳ ẕāt-ı aḳdes-ı ilāhīsine maḫṣūṣ ve münḥaṣır bulunmasıdır.

İmdi ʿabd-i ʿāciz işbu ḥālet-i şerīfiniñ şuhūduyla cilāsız başar-ı bisabret olunca gerek kendi kendinden, ve gerek cenāb-ı ḥaḳḳın ġayrı her şeyden firāra şitābān olur. Ve hemān işbu firārda (fefervā illallāh) sözünü müşāhede ile mutmaʾini'l-cenān olur ki işbu ḥālet daḫī (eūẕ) ḳavlinde culūḥkar sāheʾi ḥuṣūl olur. Baʿde ġıybet ḥaḳḳa vuṣūl ve iltiḥāḳ ile nūr-u celāl ḥaḳḳında rehīn istiġrāḳ olur ki ol an feyz-i nişānda da (ḳulillahi s̱ümme ẕerhum) sırr-ı subḥānisi kendisine ʿayān olaraḳ (eūẕu billah) ḳavliyle merṭūbu'l-lisān olur.

İkinci Nükte

(Eūẕu billah) ḳavli nefsin acz ve iftiḳārını ve ḫāliḳ-i teālānıñ ḳuvvet ve iḳtidārını iʿtirāftır. Bu ise ḳurb ḥażret-i ḫüdāya acz ve inkisārdan başḳa vesile-i mevṣale mefḳūd ettiġine delālet eder.

Ḥażret-i seyyid-i kāʾināt ʿaleyhi ekmelü't-taḥiyyāt efendimizin

"kendini bilen ḫāliḳini bilir" mażmūnundaki (men ʿarefe nefsehū faḳad ʿarefe rabbehū) ḥadiṯ-i şerīfleri daḫī bu maʿnāyı müşʿārdır ki medlūl-u laṭīfi (men ʿarere nefsehu bi'ż-żaīf ve'l-ḳuṣūr, ʿarefe rabbehū bāne ḳādir ʿalā

230

külli maḳdūr) yaʿni kendiniñ żaʿif ve ḳusurunu bilen, Mevlā-yı müteʿalliḳiñ her maḳdure ḳādir olduġunu da idrāk eyler. (ve min ʿarefe nefsehu bi'l-cehl, ʿarefe rabbehu bi'l-fuḍul ve'l-ʿadl) yaʿni kendiniñ cehlini bilen, cenāb-ı vācibü'l-vucūduñ fażl ve ʿadl ile muttaṣıf olduġunu da añlar.

(ve min ʿarefe nefseh bi iḫtilāli'l-ḥāl, ʿarefe rabbe bi'l-kemāl ve'l-celāl) yaʿni kendi ḥāli iḫtilālden ġayrı ḥāli olduġunu bilen ḫāliḳiniñ kemāl ve celālini de idrāḳ eyler demektir.

Üçüncü Nükte

Ṭāʿate iḳdām, ancaḳ şeyṭandan firār ile teyessür nemā-yı ḥuṣūl olur ki bu firār, mücerred Allahu ẕü'l-celāle sıġınmaḳtan ʿibārettir. Şu ḳadar ki işbu istiʿāẕa daḫī ṭāʿatten bir nevʿīdir. Bināen ʿaleyh ṭāʿate iḳdām, eġer istiʿāẕanıñ ṭāʿate taḳdīmini ʿicāb ediyorsa, istiʿāẕanıñ kendisi daḫī istiʿāẕa-i eḫāẕayı taḳdīme muḥtāc ve mufteḳir olur; ve bu ḥalde teselsül lāzım gelir, ve eġer tāʿate iḳdām, istiʿāẕayı oña taḳdīme muḥtāc olmuyorsa, ol ḥalde de istiʿāẕada bir fāʾide yoḳ demek olur.

Anın içün ʿabd-i ʿacze gūyā denir ki "istiʿāẕayı ṭāʿate taḳdim etmedikçe iḳdām ʿala't-ṭāʿate tamām olmaz. İstiʿāẕa ise nihāyeti olmayan birçoḳ şeyleriñ etyānını ʿicāb eder. Ḥalbuki etyān mālā nihāye,

231

Sinin dāʾireʾi vesʿi vaḳtādır ki ḫārictir. Yalñız şurası var ki bu ḥālet muḥāṭ ʿilm-i yaḳīniñ oldukta sen, ʿāciz ki müşāhede ve ḳuṣūr ki iʿtirāf etmiş olursun. Bināen ʿaleyh ben de edā-yı ṭāʿate saña iʿāne ederim; ve ṭāʿate keyfiyet şurūʿ ki saña öğretirim, hemān sen (eūẕu billahi mine'ş-şeytani'r-racīm) ḳavliyle baña ilticā et!"

Dördüncü Nükte

İstiʿāẕanıñ serri.---- senden ʿāfātı defʿ edecek bir ḳādir-i ḳayyūma ilticādan ʿibārettir.

Birde muḥaḳḳaḳtır ki şeyṭān-ı laʿiniñ ilḳā-yı vesveseye yeltendiġi ʿumūruñ ecel ve aʿẓāmı ḳıraʿat-ı ḳurāndır. Zīrā ʿibādet raḥman niyetiyle ḳırāʿat-ı ḳurān ve maʿ ẕalik anıñ ve adında, ve aydında, ʿāyātında beyānātında, tefekkürle taḥkīm īmān eden kimseniñ ṭāʿat-ı ḥaseneye raġbeti, ve muḥarremātından ruhbeti bi'ṭ-ṭabiʿi müzdād ve firāvān olur.

İşte bu sebebten nāşīdir ki ḳırāʿat-i ḳurān, ṭāʿat ve ʿibādātıñ iʿaẓamı addolunur. Bināen ʿalā ẕalik şübhe yoḳ ki şeyṭānıñ ʿabd-i müʾmini ḳırāʿat-i ḳurān menʿa maṣrūf olan saʿyi ʿibādāt-ı sāʾireden manʾe maṣrūf olan mesāʿisinden iblaġdır. Ve o cihetledir ki ʿabdiñ daḫī eṣnā-yı ḳıraʿatte kendisini şerr-i şeyṭāndan ḥıfẓ ve ṣıyānet edecek bir ẕāt iḳdasa sıġınmaġa iḫtiyacı daha şedīddir. İşte bu ḥikmete mebnīdir ki ḳıraʿat-i ḳurān istiʿāẕaya maḳṣūrdur.

232

Şeyṭān, insanıñ düşmanıdır. Nitekim Allahu teālā kitāb-ı kerīminde (inne'ş-şeytane leküm adüvvün fettaḫazūhu aduvvā) buyurmuştur. Ḥażret-i raḥmān ise, insanıñ mevlāsı, ḫāliḳi ve mühimmāṭınıñ maṣlaḥıdır. Bundan soñra muḥaḳḳaḳtır ki insan, ṭāʿat ve ʿibādete başlayınca düşmandan ḳorḳar. Bināen ʿaleyh kendisini o düşman īmānıñ zahmetinden ḳurtarmaḳ için māliki olan cenāb-ı yezdānıñ rızā-yı şerīfini taḥrīye saʿy ve ictiḥāt eyler. İmdi ḥażrete vāṣıl olupta envāʿı biḥuccet ve kerāmeti müşāhede eyledikye düşmanı unutuverirde ḫıdmet-i ceyyibe bi'l-külliye iḳbāl ve o

ḫıdmet ṣaʿādet munkabete husur-u iştiġāl eder. Demek ki maḳām-ı evveli maḳām-ı firārdır ki o da (eūẕu billahi mine'ş-şeytani'r-racīm) ḳavlidir. Maḳām-ı ṯānī daḫī ḥażret-i mülk-i cibārda istiḳārardır ki bu da (bismillahi'r-raḥmāni'r-raḥīm) ḳavlidir.

Altıncı Nükte

Bārī-yi teālā ḥażretleri ḳurān ḥaḳḳında (lā yeemessuhu ille'l-muṭahherūn) Buyurmuştur ki iḥdaṯtan ṭāhir olmayana mess-i ḳurān ḥaramdan demektir. İmdi ḳalb-i insan ġayr-ı Allaha teʿallük edipte lisān daḫī ġayr-ı Allahıñ ẕikriyle cārī-yi evvelince bunların her birinde ṭahāreti mūcib, bir nevʿi

233

Levṯ hāṣıl olur ki ol ḥalde ṭuhūr [1]-u istiʿmāl lāzım gelir. Bināen ʿaleyh ʿabd vaḳtāki (eūẕu billah) diyerek Allaha sıġınır. Derhāl tuhur, ḥāṣıl olur ve ẕikr Allahtan ʿibāret olan ṣalāt-ı ḥaḳīḳiyeye ḥazırlanır da (bismillah) diyebilecek bir ḥāle gelir.

Yedinci Nükte

Erbab-ı işārāt dedi ki: seniñ ḫaṣm-ı can ve düşman-ı dīn ve īmānıñ ikidir. Ve bunlarıñ biri ẓāhir ve diġeri bāṭındır. Ve sen bu iki ḫaṣm-ı ḳuvvī ile muḥārebeye meʾmursun. Mevlā-yı mutʿāl ḥażretleri düşman-ı ẓāhir ḥaḳḳında [tevbe suresi 29.ayet] (ve ḳātilüllezine vela yüʾminūne billāh) ve düşman-ı bāṭın ḥaḳḳında da [fatır suresi 29.ayet] (inne'ş-şeytāni leküm aduvvun fettaḫizūhu aduvvā) buyurmuştur.

İmdi Allahu teʿālā kāʾine-i ḳavline şöyle ḫitāp eder. Buyurur ki düşman-ı ṭāhirgile muḥārebe ettiġinde müdriksin melek olur." [nitekim ḳurān-ı kerimde (in yümdidküm bi-ḫamsetihi ālāfin mine'l-melā£iketi müsevvemīn) buyurmuştur.]

Bināen ʿaleyh düşman-ı bāṭınla muḥārebe; düşman-ı ẓāhirle muḥārebeden evlādır.

---

[1] ṭuhūr, ṣabūr vezninde fuʿūl bi-maʿn fāʿildir ki bi-nefsih ṭāhir ve ġayrıyı muṭahhar olan şeyʾe denir.

234

Zīrā düşman-ı ẓāhir fırsatiyāb olsa daḫī anñn ḳaṣdı metāʿ-ı dünyaya münḥaṣırdır. Faḳat düşman-ı bāṭın, fırṣat bulursa bunuñ ġalebesi dīn ve yaḳīniye mużārdır. Birde düşman-ı ẓāhiriñ ġalebesi taḳdirde daḫī biz yine ictiḥādımızla meʾcūr oluruz. Faḳat ḥadd-i inkārda düşman-ı bāṭın bize gālip olursa menkur oluruz. Keẕalik düşman-ı ẓāhiriñ yedinde maḳṭūl olan şehīd olur. Faḳat Allah ḳapısından ṭarīd ve baʿid olur.

Bu sebebten nāşī düşman-ı bāṭın, şerrinden daha ziyāde iḥtirāz edilmelidir. Bu iḥtiraz daḫī mücerred kişi ḳalbiyle, lisānıyla "eūẕu billāhi mine'ş-şeytāni'r-racīm" diyerek Allaha sıġınmaḳla olur.

Sekizinci Nükte

Müʾminiñ ḳalbi eşrefü’l- beḳāʿıdır.

Bināen ʿaleyh ne ḳadar ḫoş kāşāneler. Maʿmūr bostanlar, cennet miṯāl bağçeler var ise, ḳalb müʾmini anlarıñ hepsinden eşref ve aʿlā bulursun. Ḳalb-i müʾmin, ṣıfāda ʿāyine gibidir; belki ʿāyineyede fāʾiḳtir. Zīrā mirʿāt-ı miṣfānıñ önüñe bir perde çekilse anda artıḳ bir şey görülmez olur. Ḥalbuki ḳalb-i müʾmine ḫift-i esmādan değil, ḥatta kürsü ve arş-ı raḥman bile ḥicāb ḥāʾil olamaz.

Nitekim Allahu ẕü’l-celāl (ileyhi yeṣʿadü’l-kelimü’ṭ-ṭayyib ve’l-ʿameli’ṣ-ṣāliḥu yerfeʿuh) buyurmuştur.

235

İşte ẓāhiren bir kuştipāre-i ṣınv biri’ş-şeklden başḳa bir şey değil ẓan olunan ḳalb-i insan, öyle bir tecelligāh ve raḥmandır ki bunca ḥicab-ı ṣūriyeniñ ḥulūletiyle berāber yine celāl-i rubūbiyeti mütālaʿa ve ṣıfat-ı ṣamediyeti ʿilmen iḫāṭā eder.[1]

Ḳalbiñ eşref-i beḳāʿ olduġuna delālet eden vechler çoḳtur.

Evvelkisi.— ʿaleyhi’ṣ-ṣalātü ve’s-selām efendimiz ḥażretleri “elḳabr ravżati min riyāżi’l-cenneteh” buyurmuştur. Ḳabir ise bir ʿabd-i ṣāliḥ meytiñ mekānından başḳa bir şey değildir. İmdi ḳalb, maʿrifete Allahıñ serīri, ilāhiyyetin ʿarşı olduġu ḥalde şübhe yoḳ ki eşref-i bekāʿ olmaḳ lāzım gelir.

İkincisi.— ṭaraf-ı ilāhiden gūyā şu yolda ḫitāb-ı ʿizzet gelir ki “yā ḳulum! Seniñ ḳalbiñ benim bostanımdır; benimde cennetim seniñ bostanıñdır. İmdi mademki sen bostanıñı benden esirgemiyorsun ve esirgemedikten başḳa belkide benim maʿrifetimi anda inzal ediyorsun; ben bostanımı senden naṣıl esirger ve seni bostanıma girmekten nasıl menʿ eylerim?”

Üçüncüsü.— Ḫüdā-yı müteʿāl, ʿabd-i ṣāliḥiñ bostan cennete

---

[1] “anıñ edni pāyesi baḳ ʿarş-ı aʿlādanda aʿlādır”

“Göñül derler serr-i sīnede bir tahṭgāhın var.”

“Göñülden, dīdeden, nerdense artıḳ (serri) fehm ettim”

Ḥarīmli maʿ Allaha var yer bir gizli rāḥıñ var.”

(li’l-mütercime’l-ḥaḳīr)

236

Keyfiyet nuzūlünü ḥikāye ederek (fī muḳad ṣıdḳ ʿinde’l-melīk muḳtedir) buyurmuş da ḳıyd (muḳtedir) i ḥıẕf ile yalñız (ʿinde’l-melīk) dememiştir. Allahu teālā kāʿine “ben yevm-i āḫirette bir melīk-i muḳtedir olurum; ḳullarımda mülūk olurlar. Şu

ḳadar ki anlar her ne ḳadar mülūk olacaḳlarsa da yine benim taḥt-ı ḳudretimde bulunacaḳlardır.” buyurmuştur. Birde ṭaraf-ı ilāhīden kāʾine şöyle ḫitāb-ı ʿizzet gelir ki “ey ḳulum! Ben cennetimi ṣaña taḥṣīṣ ettim, sende gerçi cennetini baña taḫṣīṣ etmişsin. Lākin yine sen baña insafsızlık ediyorsun. Hele söyle bakalım! Benim cennetimi gördüñ mü? ʿAbd “ḥāyır! Yā rabbi” cevabını verince “ya ben seniñ cennetine girdim mi?” sūʿali vārid olaraḳ buna da “evet! Yā rabbi” cevābını vermekle mecbūr olur. Bu sırada “vāḳıʿā sen henüz benim cennetime girmemişsin; faḳat seniñ zaman-ı duḫūlüñ yaḳlaşınca ben mücerred seniñ nuzūlüñ için şeyṭāna [meẕmūm ve medḥūr olduġun ḥalde cennetimden çık!] diyerek anı cennetimden ṭard ve iḫraç eyledim. İmdi ben seniñ nuzūlünden muḳaddem düşmanını cennetimden böyle ṭard ve tebʿīd edeyim de sen ḥālā benim düşmanımı bostandan ṭard ve iḫrāç etmeyi nefsine naṣıl revā görüyorsun? Maʿ heẕā ki ben seniñ bostanına nuzūl edeli yetmiş yıl oluyor.” yolunda olan şerefṣadūr ḫitāb ʿitāb āmīz-i ilāhiyeye ḳarşı bākemāl şerm ve ḥicāb “inhiye! Sen benim düşmanımı cennetinden çıkarmaġa ḳādirsin. Ammā ben bir ʿabd-i ʿāciz ve żaʿīf olduġumdan seniñ düşmanını bostan-ı dilden çıkarmaġa muḳtedir deġilim.” cevābıyla ʿarż-ı muʿtezirāta

237

Şitāb edince “bir melek ḳāhiriñ ḥimāyesi altına giren ʿāciz, ḳuvvī olur. Bināen ʿaleyh sende benim taḥt-ı ḥimāyetime gir! Tāki cennet cenanıñdan ṭard ve iḫrāc düşmana ḳudretiyāb olamasın. Hemān (eūẕu billāhi mine’ş-şeyṭāni’r-racīm) diyerek baña ilticāya istiʿcāl et!” ḫitāb-ı müstedābıyla tesellitiyāb olur.

İmdi “mademki ḳalb-i insan, bostan-ı ḫüdādır; yaʿni çün şeyṭānı oradan kendi çıkarmıyor?” yolunda vārid olan sūʿale cevāben ehl-i işārāt bir vech-i ātī lüʾlü baş taḥḳīḳ olmuştur.

Kāʾine bu babta ṭaraf- ilāhiden ḫitāb-ı ʿizzet gelir ki “ya ʿabdī! Sen o kimsesin ki sulṭān maʿrifeti ḥücre-i ḳalbte mihmān eyledik; ḥalbuki kendi ḥücresine bir sulṭān ẕīşānı mihman etmek isteyen kimse elbette ḥucresini silib süpürüp temizlemeġe de mecbūrdur. Yoḳsa hücreniñ taṭhīr ve tenẕīfi sulṭān-ı mihmāna vācib deġildir, imdi sende (eūẕu billāhi mine’ş-şeyṭāni’r-racīm) diyerek münezzil sulṭān-ı maʿrifet olan ḳalbini levs-i vesveseden pāk etmelisin.”

Doḳuzuncu Nükte

Kāʾine ḫitāb-i ʿizzet gelir ki “yā ḳulum! Sen baña insafsızlık ediyorsun. Şeyṭānıñ dergāh-ı ʿizzetimden maṭrūdiyetine sebeb ne olduġunu bilir misin? Melāʾike ʿibādetimde naṣıl kāʾim iseler, şeyṭān daḫī baña öyle ʿibādet eder dururdu, ẓāhirde benim ilāhiyetimi maḳr ve muʿterif

238

İdi; soñra seniñ babañ ʿādeme secde etmesini oña emrettim. O da imtinaʿ ediverdi. İmdi vaḳtāki tekebbür etti. Bende anı ḥiddetimden nefy ve ṭard eyledim, şeyṭān ise ḥaḳīḳatte babaña düşmanlık etmemişti; yalñız benim ḥiddetimden imtinaʿ etmişti. Soñra o saña yetmiş senedir ki düşmanlıḳ ediyor. Sen ise yine oña muḥabbet ediyorsun. Ne ḳadar ḥayret ve ḥasenāt var ise, hepsinde o saña muḫālefet ediyor. Sen ise bi'l-aḳs kāffeʾi mürādātında oña muvāfaḳat eyliyorsun. İmdi bu meẕmūm yolu bıraḳ da (eūẕu billahi mine'ş-şeyṭāni'r-racīm) diyerek sende oña düşman olduġunu göster!

Onuncu Nükte

İnsan! Bir kere babañ ʿādemiñ ḳışşaşına naẕar etseñ şeyāṭın-ı ʿaleyhi'l-laʿne babaña "ben saña nāsīhındenim" diye yemin etmemiş mi idi? Soñra anıñ naṣīḥat dediği emriñ ʿāḳibeti netīcesi ne oldu? Babañı cennetten çıkarmaġa çalışmaḳtan ʿibāret olmadı mı! bir de seniñ ḥaḳḳında söylediği söze diḳḳat etseñ ā.sını iżlāl ve iġvā edeceġine ḳısm ederek (febi ʿizzetike lā uġviyennehum ecmāʿin illā ibādike minhumu'l-muḫlasīn)[sad suresi 82-83.ayet] demedi mi? imdi düşman ki " ben saña nāsiḥindenim" diye yemin ettiği ẕāt ile muʿāmelesi bundan ʿibāret olunca artıḳ iżlāl ve iġvā edeceġine ḳısm ettiği kimse ile muʿāmelesi naṣıl olmaḳ lāzım gelir?

239

Onbirinci Nükte

"Eūẕu billāh" deyip de "billāh" yerine diġer bir ism-i ẕiḳr etmemesi maʿāṣīddan zācir ve māniʿ olmaḳta işbu ism-i şerīf, sāʾirʾi esma ve ṣıfāttan eblaā olduġu içindir. Zīrā (ilāh) ol ẕāt-ı pākdir ki ʿibādete müsteḥaḳtır. Ve ʿibādete istiḥḳāḳı daḫī ḳādir, ʿālim, ḥakīm olduġu içindir. Bināen ʿaleyh (eūẕu billah) ḳavli (eūẕu bi'l-ḳādiri'l-ʿilmi'l-ḥakīm) demeniñ mecrāsında cārīdir. İşbu ṣıfatlar ise zecr ve menʿī ifādede vāṣıl mertebe-i nihāyettir.

Tefṣīl

Ḫırsız bey aʿlā bilir ki yaḳayı ele verecek olursa sulṭān anıñ ḥaḳḳından kelimeye muḳtedirdir. Maʿheẕā fırṣat bulunca sulṭānıñda malını çalmaḳtan geri ḳalmıyor. Zīrā ḫırsız pek aʿlā bilir ki sulṭān her ne ḳadar icrā-yı mücāzāta ḳādir ise de malınıñ sāriḳi kim olduġunu bilmez.

İşte ḫırsızıñ mal-ı sulṭānı sirḳate ictisārı bu sebebten nāşīdir. Bināen ʿaleyh yalñızca ḳudret, zicr ve maʿnāda ḳafī olmayıp belki ḳudretle berāber ʿilim daḫī lāzımdır. Keẕālik yalñız ḳudret ve ʿilm daḫī zecrin ḥuṣūlüne kifāyet etmez. Zīrā ḥażret-i pādişāh bir fiʿil münkeri görür de neyh-i ʿani'l-münker etmezse anıñ yalñız ḥuẕūru fiʿil-i münkere māniʿ olmaz. Hem ḳudret, hem ʿilm, hem de ḳābāiḥten menʿi

240

Edici ḥikmet ḥāṣıl ve müctemiʿ olduḳta şübhesi zecr-i kāmil ḥāṣıl olur.

İmdi ʿabd “eūẕu billah” dediġinde gūyā ki “eūẕu billahi’l-ḳādiri’l-ʿilmi’l-ḥakīmilleẕī lā yerżī bişeyʾi mine’l-münkirāt” demiş olur. Anıñ için şübhesiz, zicr tām ḥāṣıl olur.

On İkinci Nükte

ʿAbdiñ “eūẕu billāhi mine’ş-şeyṭāni’r-racīm” diyerek ʿismet-i ḫudāya ilticā etmiş kendisiniñ şeyāṭna mücāvir ve muʿāvin olmaġa rāżī olmadıġına delālet eder.

ʿAbdiñ buña ʿadem-i rıżāsı da mücerred şeyṭānıñ Allaha olan ʿisyānından nāşīdir. Ḥalbuki şeyṭānıñ ʿisyānı işbu müsellem müsteʿīẕe ḥaḳīḳatte bir żarar vermez. İmdi ʿabd-i müsellem öyle bir ʿāsīniñ ḥattā civār ve ḥimāyetine bile rāżī deġil iken, ya kendi bir fiʿil münkere rıżā dāde olur mu? Elbette olmaz.

On Üçüncü Mesʾele

(şeyṭān) isimdir, (raḥīm) ṣıfattır.

İstiʿāẕada Allahu teʿālā isim üzerine iḳtiṣār etmiyor ṣıfatı da ẕikr etti.

241

gūyā cānib-i ḥaḳtan ḫitāb-i ʿizzet gelir ki: “şeyṭān, ḫıdmet-i ʿubūdiyette biñlerce seneler devam etmemişti; o ḫabīsiñ bize bir żarar, bir kötülük edebileceġini sen hiç işittiñ mi? maʿ heẕā soñra biz anı raḥīm ederek dergāh-ı ʿizzetimizden ṭard ve tebʿīd eyledik. İşte sende muḥaḳḳaḳ bilmelisin ki eġer o melʾūn, bir laḥẓā ḳarīniñ olacaḳ olursa, mutlaḳā seni ebedī ateşe ilḳā eder. Bu ṣūrette naṣıl olur ki sen öyle bir düşman din ve īmānı ṭard ve tebʿīd ile müştaġil olmuyorsun? Öyle ise hiç durma! Heman (eūẕu billāhi mine’ş-şeyṭāni’r-racīm) diyerek baña sıġınmaġa baḳ!”

On Dördüncü Nükte

Ḳāʾil diyebilir ki.

En devn mertebede olan bir melek daḫī şeyṭānı defʿā kifāyet ederken sebeb nedir ki Allahu teʿālā bu köpeġi ism-i pāki muḳabilinde ẕikr eyledi de bize (eūẕu bi’l-melāʾiketi) dememizi emr buyurmadı.

Cevāb.—Allahu teʿālā kāʾine buyururlar ki: “Ḳulum! Şeyṭān seni görür; sen ise anı göremezsin. İşte o ḫabīṯiñ kiyd ve muẓirretine uġramañızıñ başlıca sebebi de budur. Bināen ʿaleyh siz şeyṭānı görür faḳat şeyṭān anı görmez olan ẕāt-ı vācibü’l-vucūtta temessük ediñiz de (eūẕu billāhi mine’ş-şeyṭāni’r-racīm) deyiniz.”

242

On Beşinci Nükte

(eş-şeyṭān) lafẓına elif ve lāmıñ duḫūlü taʿrīf içindir. Zīrā görünür görünmez şeyṭānlar çoḳtur. Belki de ekṯeriya görünür şeyṭān görünmez şeyṭāndan eşit olur.

Baʿżı ehl-i teẕkīrden maḥkīdir ki bir defʿā meclis ẕikrinde "bir kimse fuḳarāya taṣadduḳ etmek istediġinde yetmiş ḳadar şeyṭān ellerine, ayaḳlarına ḳalbine sarılıp asılırlar da ʿānı iʿtā-yı ṣıdḳadan menʾe çalışırlar."dedi.

Ḥażır bi'l-mecālis olanlardan biri " ben o şeyṭānlarıñ yetmiş ilede muḥārebe ederim."diyerek hemān ḳālḳıp ḫānesine vardı. Etkine ḥanṭāyı bıraktırıncaya ḳadar uġraştı ṭurdu. Zavallı adamcaġız da ḫāʾibe mescide döndü geldi. Müẕekkir oña "ne yapdıñ baḳalım?" diye sūʾal edince:

Şeyhim! Ben şeyṭānlarıñ yetmişine de ġalebe etmiştim; faḳaṭ en soñra ānāları çıḳageldi de naṣılsa o beni münhezim eyledi" cevābını verdi.

243

İşte görünür şeyṭānlarıñ şerri görünmezlerden daha şedīd olduġuna bu ḥikāye bir miṯaldir. (eş-şeyṭān) lafẓına dāḫil olan elif ve lāmıñ ahde mevżūʿu olması da cāʾizdir. Zīrā cemīʿi maʿāṣı bu şeyṭānıñ rıżāsına maḳrūn olup bir şeyden rāżī olan ise o şeyʾin fāʿili ḥükmündedir. Şāyet bunu istibʿād ediyorsan! Meṯele-yi şerʿīye ilede ḥāl müşkül edebilirsin. Çünkü imām-ı aʿẓam ebū ḥanīfetü'l-kūfī ḥażretleri ʿindinde imāmıñ firāʿati muḳtedānıñ ḳırāʿati ḥükmündedir. Sebebi de muḳtedānıñ ḳırāʿat-imāma rıżā göstermesi ve imām arḳasında sükūt edip durmasıdır.

On Altıncı Nükte

Şeyṭān, maʿnā-yı baʿdi müteżammın olan (şaṭn) maddesinden meʾḫuzdur. Anıñçün şeyṭān, beʿīd ani'l-ḥaḳ olmaḳla maḥkūm-u ʿaleyhtir. Mutīʿ, ise ḳarīb ile'l-ḥaḳtır. Allahu teʿālā (vescidū iḳtirab)

—vallahu ḳarib mink--- ve iza seʾeleke ʿibādī ʿannī feʾinnī ḳarīb) buyurdu. Racīm; daḫī mercūm demektir ki ḫadniñ laʿn ve şekāvetle müremmī olmaḳ maʿnāsından kināyettir.

244

Sana gelince: sen lehü'l-hamd habl-i metin saadete mezvulsun. Allahu teala müminlerin şanında (ve elzemehüm kelimeti't-takva) buyurdu.

İşte bu delalet eder ki allahu teala şeytanı rahmetten baid, ve siham-ı lain ve şekavetle mercum kıldığı gibi, seni de rahmet-i ilahisine karib, ve saadet-i ebediyeye mezsul kılmıştır.

Birde haktan baid olan şeytanı karib ve karin rahmet etmeyeceğini de ihbar eyledi. Zira (velen tecide lesünnetallahi tahvila) buyurdu. Binaen aleyh malum irfan-ı

melzumun olsın ki Mevla-yı müteal hazretleri mademki kemal-i lafz ve keremiyle seni mazhar-i şerif-i karb etti. Fazl ve rahmetinden artık tard ve tebid eylemez.

Onyedinci nokta

İmam-ı ca'fer-i sadık, radıyallahu anh buyurmuşlar ki: "kıraat-i kurandan evvel mutlaka teavvüz etmelidir." Taat-i sairede ise teavvüz olunmaz. Bundaki serr-i hikmet şudur ki: abdin lisanı bazen kizb, gıybet, nemiye ile müteneccis olduğundan allahu zü'l-celal hazretleri abde teavvüz ile emir buyurdu.

Taki abdin lsianı zahir olsun da Tayyib-tahir olan rabbü'l-aleminin kelam-ı menzilini lisan-ı tahirle okusun.

Onsekizinci nokta

Taraf-ı hudadan kaine-i abd mümine şöyle hitab-ı izzet gelirki:

245

"o şeytan-ı racimdir, ben ise rahman-ı rahim; binaen aleyh şeytan-ı racimde ırak evvelki rahman-ırahime vasıl olasın."

On dokuzuncu nükte

Şeytan demiştir. Sen ise andan gafisin. Gaibsin. Nasıl ki Allah Teâla "İnnehu yerâkum hüve ve kabîluhu min haysu lâ terevnehum" buyurmuştur. Dmek ki senün bir düşman gaibin, bir de habîb galibin var. Çünkü Allah Teâla "Vallahu galibün alâ emrihi" buyurmuştur. İmdi düşman gaib sana kast ettiğinde, habîb galibe iltica it "Vallahu subhanehu ve teâla âem bi-murâda"

246

Bâb-ı râbi

"Eûzü billahi min-eşşeytânirracîm" kuluna mülhik olan mesâil beyanındadır."

Birinci mesâil

"Eûzü billah" dimekle "billah eûzü dimenin beyanında fark-ı azîm vardır. Zira evvelkisi hasr ifade itmez. İkincisi ise hasr ifade ider. Mademki böyledir, ya niçün evvelkisiyle emr varid oldı da ikincisiyle emr varidolmadı? Mahza ki biz bunun ikincisi ekmel oldığını da yerinde beyân ve izâh itmişizdir. Güzellik hamdde hem "Elhamdülillah" hem de "lillah-il hamd" varid olub istiâzede de ise yalnız "eûzu billah" denildi de "billah eûzu" denilmedi. Acaba bunun farkı nedir?

İkinci mesâil

"Eûzü billah" kulunun lafz-ı haberdir. Manası da "Allahım izânı" takdirinde olarak duadır. Görmez misin ki vâcib-i teâla vetekaddes

247

Hazretleri ümm-i müryemden hikayet" ve inni a'yiz ha bike ve zürriyyetiha mineşşeytanirracim" buyurmuştur.

Euzu billah, kavli "allahım ağfirli" manasına olan (estağfirullah) gibidir.

Bunun dua manasına olduğunu da delil şudur ki: euzu billah kavli yalnız müsteizin fi'linden ihbardır. Bu kadarcığını da ise faide yoktur. Faide abd-i müsteizi cenab-ı hakkın iaza etmesindedir. Öyle ise sebep nedir ki "euzu billah" dedi de "i'zini" dedi?

Cevap

Rab ile abd beyanında ahid vardır. Nitekim hak teala (ve üveffüve ba'dellahi iza ahedtüm) bir de ve üveffüve ba'di üveffi ba'deküm) buyurmuştur. Binaen aleyh abd-i kaine der ki "ben leim-i insaniyet ve naks-ı beşeriyetle beraber euzu billah diyerek ynai sana sığınarak ahd-i ubudiyetimde vefa ettim. İmdi sen ya rabbi! Nihayet kerem, ve gayet fazl ve rahmetle "inni a'yizike mineşşeytanirracim" yani ben de seni şeytan-ı racimin şerrinden hıfz ve sıyanet ederim diyerek ahd-i rububiyette vefa etmeye evlasın."

Mesele [cim]

Euzu, kelimesi fi'l-i muzaridir. Fi'l- muzari ise halede, istikbalede salihtir. İmdi bu kelime, halde de, istikbaldede, hakiki midir?

248

Hak olan halde hakikat, istikbalde mücaz olmasıdır. İstikbale ihtisası ancak (sin) ve (sefv) nın ilavesiyledir.

Dal

Di'l-i muzariin hal-i hazır ve müstakbel beyanında müşterek olup da hal-i hazır ve mazi beyanında müşterek olmasına sebep nedir?

He

Muzari ile ism beyanındaki müşareket nasıldır?

Vav

Muzari'de amil nasıldır?

Hâlbuki muzar'in ma'mul olduğunada şüphe yoktur.

İmdi muzar'in amili hangisidir?

Ze

"euzu" kavli gerek halde, ve gerek cemi-i zaman istikbalde abdin müstemre müsteiz olduğuna delalet eder ki kemal dahi budur. İmdi kavl-i mezkur işbu istiazanın cennette de baki olduğuna delalet eder mi?

Ha

“euzu” kavli nefs-i mütekellim vahde olup (atin kavlinde mezkur olan dört harften birisi kendisinde bulunmak labed ve lazımdır.

249

Gelelim “euzu billah” kavlindeki ba ya müteallik olan mübahis-i akliyeye: bunlar çoktur.

Elif

Billahideki (ba) ba-yı’l-saktır.

Bunda birkaç mesele vardır.

Birinci mesele

Bu ba-yı basriyun (ba-yı’l-sak) ve kufbun (ba-yı alet) tesmiye ederler. Başkaları da buna (ba-yı tazmin) namini verirler.

Elhasıl, bu ba şüphe yok ki bir fi’l-i müteallikti r. Fi’l-i müteallik olmasındaki faidede şudur ki o fi’lin başlı başına essakı mümkün değildir. fi’lin essakı bihima hal işbu banın medhul aleyhi olan şeyin vasıtasına muhtaçtır. Binaen aleyh essaka sebep olduğu için bu baya essak denildiği gibi alet- olan şeye dahil olduğu için de ba-yı alet denilir.

İkinci mesele

Billahi deki ba da bir fi’lin lüzum izmarı müttefik-i aleyhtir.

250

İmdi sen yalnız “bi’l-kalem” dersen bu sözün bir kelam-ı müfid olmaz. Belki sözün müfid olabilmesi için “ketebtü bi’l-kelam” demek lazım gelir. İşte bu delalet eder ki billahideki hard ba bir muzammire mütealliktir. Ve bunun naziri de “billahi la fi’lin” kavlidir ki “ahlef billahi la fi’lin” manasınadır da kelamın “ahlef” ye delaletinden naşi “ahlaf” hızf olundu. İşte billahide de öyledir.

Ve bunun bir naziri şudur ki birisi niyet-i sefer edip de diğer bir zattan istizan ettiğinde o zat; müteizin sefer bire “ala ismillah” der ki “sır ala ismillah” takdirindedir.

Üçüncü mesele

Mademki izmarın lüzumu sabit olmuştur. Deriz ki: Bu makamda hızf-ı zamir, ifsahtır. İfsah olmasına da sebep şudur ki fi’l-i muzammir tasrih olunsa “euzu billah” kavli o hükm-ü ma’yine maksur olur. Amma inde’l-hızf ve hem her mezhebe zahib olmakla beraber cemi’ mühimmatın ancak allhu zü’l-celale istiaza ve iltica vasıtasıyla, ve inde’l-ibtida ism-i allahın zikriyle tamam olduğunu da hazıra getirir.

Bunun da nazarı “allahu ekber” kavlidir. “allahu ekber mine’ş-şeyi’l-filani” buyurmayıp da (allahu ekber) demesi mücerred ifade-i umum içindir. İşte euzu billahide de öyledir.

251

Dördüncü mesele

Sibeveyhi dedi ki “işbu b anın keserden başka ameli yoktur. Bu sebepten naşi ba-yı mezkur, meksur olundu.”

Denirse ki “kaf-ı teşbihinde keserden başka ameli yoktur. Ma’heza ki kaf-ı teşbiye, meksur değil, bilakis mefturdur.

Cevabında deriz ki:

Kaf-ı teşbiye, isim makamında kaimdir. İsim ise amelde zaiftir. Amma harfin vücudu ancak bu eser hasebiyledir. Binaen aleyh kelam anda kuvvi olur.

Beşinci mesele

(ba) bazen asliye olur. (kul ma kanet bedia minerrasul) kavl-i keriminde olduğu gibi. Ve bazen zaide olur. Ve bu da dört vech üzeredir.

1----- assak içindir. Kema fi kavlia “euzu billah” ve “bismillah”

2----- inde’l-şafi’ radıyallahu anh tebiz içindir.

3----- te’kid-i nefy içindir. Kegavlü teala (vemallahu bi zallami’l-lilabid).

4----- ta’diye içindir. Kegavlüh teala “zeheballahi nübevviruhum) ey ezheb nuruhum.

252

5----- fi, manasına olan badır. Kal “hal baidanın ma hal bi” ey hal fi i’daik.

Gelelim ba-i kısme: bu ba (billah) kavlindeki ba olup ba-yı’l-sak cinsindendir.

Altıncı mesele

Bazıları dedi ki (vemsehu biruusikum) kavl-i keriminde vaki’ olan (ba) ba-i zaidedir. Ve mazmun ayet “vemsehu ruusikum” takdirindedir.

İmam-ı şafi’ ise bundaki (ba) tabiz ifade eder dedi. İmam-ı şafi’inin hüccet-i vucuh-u atiyedir.

1---- bu ayetteki (ba) için ya lağvdır; ya müfiddir diyeceğiniz; ihtimal ol ise batıldır. Zira rabbü’l-alemin, ve ahkami’l-hakimin hazretlerinin kelam-ı şerifi lağv ve bi manadır demek emr-i beiddir.

Çünkü kelamdan maksud, izhar-ı faidedir. Binaen aleyh anı lağva hamil etmek aslın hilafıdır.

Ve buna her kim kail oldu ise o faide-i zaide de tabizdir dedi.

2---- “musahhat bedi’l-menzil” kavliyle “mashat yedi’l-menzil” kavli beynindeki fark ba-yı mezkurun tabiz ifade ettiğinin sıhhatini isbata kafidir. Çünkü evvelkisi icza-yı menzilden yalnız bir cüzi, ve ikincisi kaffe-i icza-menzili el-leyl mesh ettiğini meşardır.

3---- ehl-i lügatten ba’zıları (ba) bazen tebiz manasına

253

İfade eder dedi. Bazıları da bunu inkar etti. Lakin tebiz ifade eder diyenlerin rivayeti racihtir. Binaen aleyh (ba) tabiz ifade eder olduğu sabit ve mütehakkak ise de o ba’zın miktarı gayr-ı mezkur ettiğinden ba’z-ı tesmiye olunan miktar ne ise işte o kadarcığı müfid olması lazım geldi, ve bu takdirce raşin akl-i cüzini mesh ile iktifa vacip oldu.

İşte imam-ı şafi’nin kavli budur.

Hazret-i imamın bu kavline şöyle bir işkal varid olur. “vacibü’l- teala hazretleri (femsehu bivücühikum) dahi buyurdu. Binaen aleyh imam-ı şafi’nin şu kavline göre icza-yı vech ve yedek aklını mesh-i yetimde kafi olmak lazım gelir. Halbuki inde’l-şafi’ yetimde kaffe-i icza-i vech ve yedek meshi labed ve lazımdır.

Buna şu vechle cevap verilip denilir ki işbu nasın muktezası temimde de iczanın aklıyla iktifa etmektir. Şu kadar ki inde’l-şafi’ nas üzerine ziyade nash değildir. binaen aleyh delail saireden naşi itmamı icab ettik. mesh ra’sinde ise itmamın vücubuna delalet eder delil bulunmadığından bunun hakkındaki nasdada kader-i mezkur ile iktifa ettik.

Yedinci mesele

İmam-ı a’zam ebu hanifenin radıyallahu anh ashabı ba-i elsaka ba’z mesail tefri’ ettiler.

254

1-İmam-ı muhammed (kitabı’z-ziyadet) de dedi ki kişi zevcesine (ente talik inşallah) kavli gibidir.

Fakat (limeşietillah) dise talak vaki olur. Zira bunu ta’lil muharrecine ihraç eyledi.

Vekezalik (ente talik beradetillah) dese talak vaki’ olmaz. Fakat (la radetillah) dese talak vaki’ olur.

Amma (ente talik biilmillah) yahut (leilmillah) dese iki vechte de talak vaki’olur. Anınçün nasıl söylediğini fark etmek lazımdır.

2---- yine imam-ı muhammed kitabı’l-imamında dedi ki kişi zevcesine (inne haracte min heze’d-dar illa biizni fanet talik) dese hatun her çıkışında kocasının iznine muhtaç olur; yoksa boşanır gider.

Fakat (inne haracte illa en izni lek) dese, ve sonra da bir kere ona izin verse kafidir.

Anınçün nasıl söylediğini fark etmek lazımdır.

3---- kişi zevcesine (talaki nefsek selasa bielf) dese, zevceside nefsini taleka-i vahide ile tatlik etse, kocasının şart ettiği binin selasesine vaki' olur. Çünkü burada yani (bielf) kavlindeki (ba) bedeliyete delalet eder. Binaen aleyh bedel mübdele tevzi' olunur da her bir taleklaya binin mevazı olmuş olur. Ve eğer (telakki nefsik selasen ala elf) dese, hatunda nefsini

255

Taleka-i vahide ile tatlik eylese, imam-ı a'zam indinde bir şeye vaki' olmaz. Zira (ala) lafzı kelime-i şarttır. Şart ise birlenmedi ki meşrut vaki' olsun. Fakat imameyn indinde hatun taleka-i vahide ile salis-i elife vaki' olur.

Ben derim ki burada ba ya müteallik mesasil-i kesire vardır.

1---- imam-ı a'zam ebu Hanife demiş ki sanma ba dahil olursa, semn-i müsemmenden temiz eder. Anınçün (biati keza bikeza) dediğinde b anın medhulu aleyhi yalnız seminde ve bey'-ı fasidin meselesi bu fark üzerine bina kılınmıştır. Zira imam-ı a'zam demiş ki kişi (ba'te heza el-kirpas bimen mine'l-hamr) dediğinde bey' akd-i fasid ile münkaid olmuş olursa da sahihtir. Fakat (biati heze'l-hamr biheze'l-kirpas) dediğinde bey' sahih olmaz. farkı da şudur ki hamr, suret-i evlada semin olup suret-i saniyede ise müsemmindir. Hamrı semin kılmak ise caizdir. Amma semn kılmak caiz değildir.

Ba--- imam-ı şafi' demiş ki (biatti minke heza's-sevab biheze'd-dirhem) dediğinde o dirhem ta'yin eder.

Fakat imam-ı a'zam ebu Hanife indinde ta'yin etmez.

Cim--- allahu teala (innellahe işteri mine'l-müminine enfüsehüm ve emvalihim bienne lühumü'l-cennet) buyurdu. Ve cenneti nefis ve mala semn kıldı.

256.sayfa

Usul-u fıkıhtan da ba ya müteallik ba'zı mesail vardır.

Elif.---- ba sebebiyete delalet eder. Allahu teala (zalike biennehüm şakkullah) buyurdu. İşte bu ayet-i celiledeki b sebebiyete delalet eder.

Bir de denildi ki b anın sebebiyete delaleti sahih olmaz. Zira ba nın sebeb üzerine idhali caizdir şöyle ki (sebbet heze'l-hukmu biheza's-sebeb) denir.

Ba.---- ba sebebiyyet ifade eder dediğimizde ba-i sebebiyye ile lam sebebiyye beyanında fark ne olduğunu da beyan etmek lazımdır.

Cim.--- "subhanekellahumme ve bihamdik" kavlindeki badanda bahis etmek lazımdır.

Zira buradaki banın ne ye müteallik olduğu bilinmiyor. Kezalik “ve nahnü nüsebbihu bihamdik” kavlindeki b anında müteallik meçhuldür. Binaen aleyh bu ba dan da bahis etmek lazımdır.

Dal---- denildi ki ulumun kaffesi kütüb-ü irbeada, kütüb-ü erbaanın ulumu kuranda, kuranın ulumu--- fatihada, fatihanın ulumu--- bismlede, bismlenin ulumu da bismillahın basında mündirectir.

Ben derim ki bu doğrudur. Zira kaffe-i ulumdan maksud, abdin cenab-ı halike vusulidir. Bu ba ise ba-yı’l-saktır. Binaen aleyh ba-yı mezkur abdi cenab-ı halike el-sak eder ki kemal-i maskud dahi budur.

257

Nev-i salis

Ez mübahis ibn-i bab

Mübahis harf-i cer

İşbu kelime--- yani euzu billahi mineşeytanirracim---huruf-u cerden iki nevi müştemildir.

Evvelkisi harf (ba) ikincisi lafz (min) dir.

İmdi deriz ki (min) lafzında mübahis-i kesire vardır.

Elif.---- sen “ehazeti’l-mal min ibnike” dersin de (min)in nevnini meksur okursun. Sonra ehazeti’l-mal mine’r-racül” dersin de bunda da meftuh okursun. İşte bu makamda kelime-i mezkurenin ahiri avamlık ihtilafıyla muhtelif oldu. Amilin ise işbu harekata müstehik olmaktan başka manası yoktur. Binaen aleyh işbu kelimenin dahi ma’rib olması lazım gelir.

Ba.---- (min) kelimesi dört vech üzere varid olmuştur. İbtida-yı gayet (1) tebiz (2) tebyin (3)ziyade. (4)

Cim.---- müberrid, dedi ki (min) de asıl olan ibtida-yı gayettir.

258

Bakileri ona müferri’dir. Başkaları dedi ki aslı olan tebizdir. Bakileri ona müferriğdir.

Dal.----bazıları (min) kelimesinin kelime-i zaide olmasını inkar etti.

(yugayyirlekum min zunubükum) ayet-i kerimesinde vaki olan (min) kelimesine gelince: bununda faide-i zaide ifade ettiğini beyan etmişlerdir. Allahu teala güya (yugayyirlekum ba’de zunubükum) buyurmuştur. Halbuki zunubun her bazını afv eden hepsini de afv eder.

He.--- (min) ile (an) beyanındaki farkı da zikir ve beyan etmek labeddir. Şeytan-ı aleyhi'l-la'neh (sümme yetnehum min beyni eydihim ve min halfihim ve an imanihim ve an şemailihim) dedi.

Bu kavlde iki sual vardır.

(1) niçin birincisi ile ikincisi (min) ve üçüncüsü dördüncüsü (an) lafzına tahsis olundu?

(2) mademki şeytan gerek (min) ve gerek (an) lafızlarının ikisini de zikir eyledi. Ya niçin istiaza (min) lafzıyla geldi yani niçin "euzu billahi mineşşeytanirracim" denildi de "anilşeytanirracim" denilmedi?

259

Nev'-i rabi'

Ez mubahis eyn-i bab

Şeytan, lafzı şeytanatta mübalağa ma'nasınadır. Nasıl ki rahman, rahmette mübalağa ma'nasına olduğu gibi -ve şeytan hakkında "birracim" fiil bima'na faildir.

Şu kelime, şeytan-ı racimden rahman-ı rahime firar iktiza eder. Ve bu da beynehuma da müsavatı muktazidir. İşte haşa "Allah ve iblis, ahavindir. Şu kadar ki (allah) eh kerim, racim, fazıldır. İblis ise eh leim, hasis, mü'zidir binaen aleyh akıl olan bu eh-i şerirden o eh-i hayra firar ve iltica eder diyen sunuviyenin menşee kavli budur.

Be.--- (ilahe) rahim ve kerim midir? İmdir eğer rahim, kerim ise ya niçin şeytanı yarattı da ibad üzerine musallat etti? Ve eğer rahim kerim değilse kendine rucuunda ve şerr-i şeytandan ona istiaza ve iltica da ne faide vardır?

Cim.--- gönüllerde melekler "euzu billahi mineşşeytanirracim"

260

Derler mi? ve eğer melekler dahi istiaza ediyorlarsa, demek ki kendi nefislerinin şururundan istiaza ediyorlar. Yoksa şürur ve şeytandan istiaza etmiyorlar.

Dal.---

Ehi cennet, cennette "euzu billah" der mi?

He.---- enbiya ve sadikinin niçin "euzu billah" diyerek şerr-i şeytandan allaha sığınırlar? Ma' heza ki şeytan (febiizzetike laguvenniyehum ecmaini'l-ibadike minhumü'l-muhlisin) kavlinde kendinin enbiya ve sadıkına teallükü olmadığını ihbar etti.

Vav.--- şeytan (vema kan eli aleyküm min sultani illa en da'vetikum festecitum lif ela televvümüni velev ma enfüsikum) kavlinde ibad allaha mücerred davetten başka teallükü olmadığına ihbar etti. Demek ki insan kendi kendini belaya ilka ediyor. Bu

takdirce insan şerr-i şeytandan ziyade kendiden istiaza etmelidir. Hal böyle iken ya niçin insan istiazade de en mühim tarafı bırakıyorda en zayıf taraftan başlıyor?

------ ---------- ---------- ---------- ----------

Tammü'l-cüzi'l-evvel biavnillahi azze ve celle veliyyehu'l-cüzi's-sani

Fi 14 cemadi'l-ahire 1302 ve fi 19 mart 1301

Vallahü'l-müveffiki ve'l-mürşid

261

Hata savab-ı cudulü

Sahife	**satır**	**hata**	**savab**
4	10	celil	cemil
6	5	ala sebili'l-icmal	ala sebili'l-icmali
10	4	ni'mete	ni'met
12	16	taharri	tecri
12	18	mütehayyizanın	mütehayyizatın
13	2	iscar	ihcar
13	17	tahlisin	tahlisin
13	19	afakın	afatın
14	4	bi bahr	bir bahr
16	1	su	şu
16	5	maaz	maad
18	3	olan	.
18	14	zü'l-halalin	zü'l-celalin
21	3	bir nev'	bu nev'
21	7	münhic hassı	bir münhic hassı
24	17	sebiliyledir	sebebiyledir
25	2	sebiliyledir	sebebiyledir
262			
38	16	tefsidirki	tefsir der ki
39	6	taryanında	tıranında
43	5	seyahat	Sebahat
43	8	intikal ettikçe	intikal etmedikçe

43	17	muabber, vezninde	muabber ki münebbir vezninde
44	12	keleme	kelama
44	16	berağat	beraat
45	6	hududunda	hudusunda
60	5	tahsis	tahsisi
65	9	mefruzunundan	merfuzdan
69	10	tasfik yer	tasfik yed
71	13	cevher nefs	cevher nefsi
71	19	muharrefin	muharrekin
72	15	esvat ve mukattaa	esvat-ı mukattaa
72	16	bi'l-farz ve't-tahkik	bi'l-farz ve't-takdir
73	8	kelam-ı nefs	kelam-ı nefsi
75	3	i'tikatta	i'tikata da
76	11	mukkadimin mezkuretinin	mukkaddimetin mezkuretiyenin
83	12	hadisle	hudusuyla
85	5	temyiz biha	temiz biha
90	6	hanes	hanes
263			
91	17	kadim-i nefs	kadim nefsi
97	5	sarftan	harften
105	12	tebizi	tebiz
106	18	istad	isnad
107	1	müsned fakat	müsned olur fakat
108	2	kemledir	kelimedir
109	11	nass-ı muhas	nefy-i muhas
109	18	ve hasıl	vahsıl
112	15	lafzının	lafzın
112	15	hakir olan	mu'teber olan
131	5	meynidir	mebnidir
137	16	buyurii	buyurdu

140	15	neavvud	teavvud
143	8	neavvud	teavvud
144	2	kaadesi	faidesi
145	5	ki	ki
145	19	nefi	nefy
146	3	yi	deki
146	3	nin	ın
150	19	merkum	mercum
151	13	tutmayı	tutmak
264			
152	8	edilmiştir	olmuştur
152	13	mesmu’	mesmuu
152	21	kadeine	kurana
154	9	alim	alim olduğunu
154	18	olunduğunuda	olduğunuda
160	1	iaset	iğaset
160	1	eğanet	ianet
160	21	tahsilded,	tahsilde de
161	13	kavl	kavle
161	14	vasberu	vasberu
162	162	binaen aleyh	binaen aleyh sabit
	16	mevcud	mucid
166	6	matlab	matlub
171	10	evrah	ervah
173	4	bir emir eden	bir emirdir
174	4	harf	sarf
175	8	ahrabu	azrabu
176	19	anı	inni
176	22	(cahilin)de	(cahilin)den de
178	7	euzu rabb	euzu bi rabb
265			
185	3	aid	aiz
186	6	yetehayyita	yetehabbeta

187	14	kürs	kürsi
187	20	hababe	cibale
189	1	müteharrik	mütemezzik
189	15	teğarrime	teazzime
189	16	naib	taib
189	22	ğarimete	azimete
191	2	cedğin	cüzin
192	22	pir melaikesi	yer melaikesi
196	4	işhas ma’yin	şahs-ı ma’yin
196	1	nariye	nariyedir
197	1	hacmiyet	hacmiyette
198	20	yehhedi	yehdi
199	11	vettebeu	vettebeu
199	13	ve temail	ve temasil
201	8	ciyb-i huda	ciyb-i huda
201	16	duasın	duasını
201	19	bikelimatillah	ve bikelimatillah
202	11	yaşı	başı
266			
204	20	ma’nasına gelir ki	ma’nasına da gelir
206	9	yahbetu	yetehabbetu
208	6	hameli	haml
208	12	ehli	ehl
209	3	cevabından	cevaptan
210	13	kalbinde	kalpte
212	6	bi’l-zata	ya lezzata
215	9	imdi	işte
216	16	oluverse	oluverirse
217	3	haricnin	haricinin
217	6	buyuduğu	buyurduğu
224	6	tununda	zununda
227	14	ağlasa	anlasa
229	10	hakkında	hakta

231	18	kıraatte	kıraatte
233	13	tahir	zahir
233	14	in yemidukum bihamset	in yemidukum rabbukum bihamset
234	5	menkun	meftun

268.sayfa

Fihris-i sırr-ı kuran

Sahife

2 mukaddime-i mütercim

6 sure-ifatihanın mütezammın olduğu ulumu mücmelen beyan eder.

16 mesail-i akliyye mahza.0

17 mesail-i semiyye.

Fasl-i sani

22 elfaz-ı kalileden mesail-i kesire istinbatı mümkün olduğuna delalet eder bir meşru'-u ahirin mertebesi

24 bahsin dördüncü ve beşinci mertebesi

25 bahsin altıncı mertebesi

26 bahsin yedinci sekizinci ve dokuzuncu mertebesi

Fasl-i salis

27 işbu sure-i celileden mesail-i kesire istinbatı mümkün olduğuna dair takdir.

269

Birinci kitap

(euzu billahi mineşşeytanirracim) kavlinden müstenbit olan ulum beyanındadır

Birinci kitabın kısm-ı evveli

Kelimeye müteallik mübahis-i edebiyye beyanında olup birkaç babı müştemildir.

Bab-ı evvel

30 kelimeye ve mücerreen kelimede cari olan elfaza müteallik mübahisin beyanında olup birkaç meseleyi müştemildir.

Birinci mesele----iştikak

32 ikinci mesele-----kelimat-ı selasiyyede iştikak

32 üçüncü mesele----- kelimenin tefsiri
35 dördüncü mesele---- kelimenin suret-i itlakı
36 beşinci mesele---- kelimenin suret-i isti'mal değeri
37 altıncı mesele----- kavl.
39 yedinci mesele----- lüğat.
41 sekizinci mesele----lafız.
42 dokuzuncu mesele---- ibare
45 onuncu mesele---- kelime ve kelam.
47 onbirinci mesele---- " "
270
47 on ikinci mesele---- kelime ve kelam
47 on üçüncü mesele---- elfaz-ı mühimmele ve gayr-ı müsta'mele.
48 on dördüncü---- esvat-ı müterekkibenin suret-i tesmiyesi
49 on beşinci---- kavlin suret-i terkibi
49 on altıncı mesele---- mücaze isti'mali
50 on yedinci mesele---- kal.
50 on sekizinci mesele---- kelam-ı nefsi
52 on dokuzuncu mesele---- hadis
54 yirminci mesele---- natık
55 yirmi ikinci mesele---- lafzın mühmel ve müsta'mel olduğu.
56 yirmi üçüncü ve yirmi dördüncü mesele---- lafz ve ma'na
57 yirmi beşinci mesele---- ta'rif-i kelime
58 yirmi altıncı mesele---- kavl-i mu'tezile.
59 yirmi yedinci mesele---- kelimenin asah-ı tarifi
59 yirmi sekizinciden otuz sekizinciye kadar yani on meselede elfazın suret-i delaleti ta'rif ve tafsil olunmuştur,
67 otuz dokuzuncu mesele---- ma'na
67 kırkıncı mesele---- elfazla ta'rifleri mümkün olamayan maani.
69 kırk birinci mesele----maaniye elfazın vuzuundaki hikmet.
70 kırk ikinci mesele---- kemal-i insan.
271

72 Kırk üçüncü mesele---- kelam-ı lisani.
73 kırk dördüncü mesele----irade ve i'tikat.
75 kırk beşinci mesele---- medlulat-ı lafziyyenin kısm-ı mugayiri
75 kırk altıncı mesele---- lugatı bilmenin yolu
77 kırk yedinci mesele---- lügatin suret-i intikali
78 kırk sekizinci mesele---- elfazın tevatiri
79 kırk dokuzuncu mesele----lugatın rivayeti müstenit olması.
80 ellinci mesele---- elfazın ma'nalarına delaleti.

Bab-ı sani

Suret ve huruftan müstenbit olan mübahise ve savt ve hurufun ahkamına dair olup çend meseleyi müştemildir.

81 birinci mesele---- savt
83 ikinci mesele---- savtin cismiyyetini red.
84 üçüncü mesele---- savtin gayr-ı mübessir olması.
84 dördüncü mesele---- temvec-i heva.
85 beşinci mesele---- tarif-i harf
" altıncı mesele---- hurufun taksimi
87 yedinciden onuncuya kadar üç meselede harflerin hareket ve sukunu ve ibazı ve ahvali beyan olunur.

272

88 onuncu mesele---- kelamın kadim olması.
90 on birinci mesele----kelamallah ta'birinin ala sebili'l-mücaz olması.
92 on ikinci mesele----kavl-i huşunun reddi
93 on üçüncü mesele---- keramilerin kavl-i merdudu.
93 on dördüncü mesele---- kuran hakkında eşairenin cevabı

Bab-ı salis

İsim ve fi'l ve hurufa müteallik mübahis beyanında olup mesail-i şitayı müştemildir

96 birinci mesele---- kelimenin taksimatı
97 ikinci mesele---- nahviyunun fi'l- ve huruf hakkındaki akvali.
99 üçüncü mesele---- isim.
100 dördüncü mesele---- kelimenin taksiminden nev'i saniyenin takriri.

101 beşinci mesele---- ismin tarifi
106 altıncı mesele---- ismin alameti
106 yedinci mesele---- fi'lin tarifatı
113 sekizinci mesele---- kelimenin ma'lumiyyet ve mefhumiyetindeki hali.
113 dokuzuncu mesele---- sıga-i mazi ile ta'yin eden sual.

273

114 onuncu mesele---- harfin tarif değeri
115 onbirinci mesele---- isim ve fi'l ve huruftan mümkün olabilen terkibiyat
117 on ikinci mesele---- cümle-i mürekkebe.

Bab-ı rabi'

İsmin kendi envaına taksimiyatı

119 taksim-i evvel.
120 taksim-i sani ve salis
122 taksim-i rabi
124 taksim-i hamiş.

Bab-ı hamis

Esma-yı icnas ile esma-yı müştekanın ahkamı beyanındadır

124 esma-yı icnasın ahkamı.
126 esma-yı müştekanın ahkamı.

274

Bab-ı sadis

İsmi- muarribe, mebniye taksim ile beraber bu iki kısma müteferri' olan ahkam beyanında olup mesail-i şitayı müştemildir.

127 birinci mesele--- i'rab
127 ikinci mesele---- ahval-i muhtelife-i lafziye.
128 üçüncü mesele--- ifal ve huruf
128 dördüncü mesele----i'rabın kelimenin harf-i ahirine vucuh-u ihtisası,
129 beşinci mesele---- i'rab nedir.

129 altıncı mesele---- harfe müteharrik ve sakin denilmesi mücazendir.
129 yedinci meseleden on yedinci meseleye kadar yoktur.
130 on sekizinci mesele---- ta'rif-i irab.
130 on dokuzuncu meseleden yirmi dördüncü meseleye kadar metruk.
131 yirmi beşinci mesele---- kelimenin muzaf olması.
131 yirmi altıncı ve yirmi yedinci mesele metruk.
132 yirmi sekizinci ve yirmi dokuzuncu mesele--- isimlerin i'rabı.
275
132 otuzuncu mesele---- merfu', mansub, mecruriyetin esbabı.
133 otu birinci mesele---- merfuat.

Birinci kitabın ikinci kısmı

İstiazaya müteallik mübahis-i nakliye ve akliyyeyi mütezammın olup çend babı müştemildir.

Bab-ı evvel

135 birinci mesele---- vakt-i istiaza
138 ikinci mesele---- istiaza için cumhurun hücceti.
139 üçüncü mesele---- kavl-i fukaha.
139 dördüncü mesele---- istiazanın suret-i kıraati
140 beşinci mesele---- teavvüzün lüzum ve tekerrürü
141 altıncı mesele---- cümle-i teavvüziye
142 yedinci mesele---- namazda teavvüz.
143 sekizinci mesele---- kuranın tertilen kıraati
144 dokuzuncu ve onuncu mesele kuranın cehren kıraatinde tecvidin lüzumu ve hurufun müteşabihatın telaffuzu hakkında.
145 on birinci mesele---- lam-ı mugalliza.
146 om ikinci mesele---- vücuh-u şaze ile kıraat-i kuran ve gayr-ı mücazdır.
276
146 on üçüncü mesele---- kıraat-i meşhure.

Bab-ı sani

Cümle-i teavvüziyeden müstenbit olan mübahis-i akliyye beyanındadır.

Rükn-ü evvel

İstiaza

148 birinci mesele---- cümle-i teavvüziyenin bihasebi'l-lüga tefisiri.

153 ikinci mesele---- mahiyet-i istiazadan bahs-i aklı.

162 üçüncü mesele---- mezheb ehl-i cebre ile mezheb-i kadiriyeye göre istiaza nasıl sahih olabilir.

Rükn-ü sani

170 müstazibe.

Rükn-ü salis

173 müsteiz

Rükn-ü rabi'

176 müsteiz minh.

277

176 birinci mesele---- cin ve şeyatin

198 ikinci mesele---- cin ve şeyatinin vücuduna delalet eden ayet-i kuraniye ve ahbar.

203 üçüncü mesele cin ateşten yaratılmıştır.

204 dördüncü mesele cinnin vech-i tesmiyesi

205 beşinci mesele---- taif-i mükellefin.

205 altıncı mesele---- cinnin batın-ı beşere nüfuzu bahsi.

207 yedinci mesele---- cin ve şeyatinin te'kil ve teşarib ve tevalid eylediklerine dair

207 sekizinci mesele---- vesvese.

209 dokuzuncu mesele---- imam-ı gazalinin vesvese hakkındaki kelamının tahkikini mübindir.

211 onuncu mesele---- tahkiki'l-kelam fima zikre'l-gazali.

218 on birinci mesele---- huruf ve kelimat-ı mesmuayı tahyilde cumhur-u felasefenin kavli.

221 on ikinci mesele---- şeyatinin ahval-i fevkaladeye kudreti olup olmadığı bahsi.

223 on üçüncü mesele---- cin gaybı bilir mi.

Rükn-ü hamiş

225 bais-i istiaza olan mutalib

278

Bab-ı salis

Cümle-i tavvüziyeden müstenbit olan letaif beyanındadır.

228 birinci nokta--- euzu ya allah kavl-i şerifinin ma'nası.

229 ikinci nokta--- kavl-i mezkur ile nefsin aciz ve iftikarı ve halkın kuvvet ve iktidarı matluptur.

230 üçüncü nokta--- taate ikdam ve istiaza ile olur.

231 dördüncü nokta--- istiazanın sırrı.

232 beşinci nokta--- şeytan.

232 altıncı nokta--- istiaza ile zuhur husulü

233 yedinci nokta--- istiazanın kalb ve lisan ile icrası

234 sekizinci nokta--- kalb-i mümin

237 dokuzuncu nokta--- istiaza için ikaz

238 onuncu nokta--- insan.

239 on birinci nokta--- euzu billahi kavlinin tafsili.

240 on ikinci nokta--- abdin istiazasından maksad

240 on üçüncü nokta--- istiazada da sıfat.

241 on dördüncü nokta--- cümle-i teavvüziyede ism-i şeytanın sebeb-i zikri.

242 on beşinci nokta--- eş-şeytan.

279

243 on altıncı nokta---- şeytanın ma'nası.

244 on yedinci nokta--- kıraat-i kuran evvel lüzum-u teavvüz.

245 on sekizinci ve on dokzuncu noktalar---- şeytandan ictinab ve cenab-ı hakka iltica edilmesi hakkındadır.

Bab-ı rabi'

Euzu billahi mineşşeytanirracim, kavline mülhık olan mesail bayenındadır.

246 ikinci mesele---- euzu billahi kavlinin ma'nası.

Billahideki (ba) ba-yı'l-sak olup bunda birkaç mesele vardır.

249 birinci mesele---- bu ba kaç suretle yad olunur.

249 ikinci mesele---- billahideki ba da bir fi'lin lüzum ve izmarı.
250 üçüncü mesele---- hızf-ı zamirin ifsahiyyeti.
251 dördüncü mesele---- işbu ba hakkında seybuyenin kavli.
251 beşinci mesele---- banın envaı

280

252 altıncı mesele---- ba hakkında imam-ı şafi'inin kavli.
253 yedinci mesele---- ba hakkında imam-ı a'zam ebu hanifenin kavli.
257 mübahis harf-i cer
259 şeytan hakkındaki akval-i muhtelife.

EK-2 ORİJİNAL METİN

EK-2 SIRRI KUR'AN ORİJİNAL METNİ

سرّ قرآن

فخر رازی تفسیرندن مختصر ترجمه‌سی

مترجمی

سدّی کریدی

والیٔ ولایت انقره

İSTANBUL
Y. İslâm Enstitüsü Kütüphanesi
Kayıt No. 227/1-3
Konu No.

جلد اول

معارف نظارت جلیله‌سنك رخصتیله طبع اولنمشدر
رخصتنامه نومروسی ٤٦١

استانبول
مطبعهٔ (ا. ق. ت.) ادارهٔ شرکت مرتبیه باب‌عالی جاده‌سنده نومرو ٣٤
١٣٠٢

مقدمهٔ مترجم

شمدی یه قدر عالم انسانیتی شرفلندیرن اعاظمك کافه‌سی، ظرف زمانه صیغمیان بونجه بدایع آثاری، مجرد نقد وقتی اضاعه واسراف ایتمامك کبی، برحرکت مجدانه وتعالی پرورانه سایه‌سنده وجوده کتیرمشلردر.

ایشته او اعاظمدن بریسی ده، میدان عرفانك یکه تازی، امام محمد فخرالدین رازی درکه، علوم وفنون شتاده وسعت احاطه جهتیله، مادرایامك مثلنی طوغورمقده پك از سماحت کوستردیکی نوادردندر.

امام جلیل مشارالیه تفسیر کبیر، عنوان واجب التوقیریله مشتهر اولان کتاب نفیسده، حکمت تفسیری، اویله بر طرز بدیع دلنشین اوزره، زیور صحیفهٔ بیان وتحریر ایتمشدرکه، آندن اول کلن مفسرین عظامك هیچ بریسی، بو اسلوب خدا پسند عالیده خامه‌ران تحقیق اوله‌مامشدر. هله سورهٔ شریفهٔ ام الکتابك، حائز

اولدینی مرتبهٔ عالیهٔ اعجازی. ائمهٔ مفسرین ایچنده مهما امکن اظهار و ابراز ایدن وار ایسه اوده حضرت امام محمد فخرالدین رازی‌در دیه بیلیرم .

مطالعهٔ کتب دینیه‌یه رغبت وانهماکی ، تهالك درجه‌سنده اولان محرر عاجزك ، بو دفعه سورهٔ کریمهٔ مشارالیهایه متعلق تحریرات و تدقیقات حضرت امامی ، ترکجه‌یه نقل و ترجمه کبی برامر خطیری درعهده ایتمه‌سی ، آرزوی افاده‌دن زیاده ، هوس استفاده‌دن منبعث ، براثر میلان وجدان اولمه‌سیله ، بوحرکت جرأتکارانه‌سی ، اهل علمك مظهر عفو و صفح جلیلی عالیجنابانه‌سی اولور امید ندیم .

ترجمهٔ سالف الذکر ایله مشتغل اولدیغم لیال تنهایی‌ده ، کاه و بیکاه ، مصادف ظلام تردد واشتباه اولدقچه ، درحال قارشیمده تجلی‌یه باشلایان ، نور نظر فیض اثر حضرت خلافتپناهی ، امین وحی آلهی کبی ، بکا ارائهٔ منهاج هدی ، وحل رموز معنی ایدر ایدی .

اشبهِ تجلیات قدسی آثار ، کشف راه صوابه مدار اولهرق تحریر مراده خامه‌م ، مثال آب روان ، جداول سطورده آقار کیدردی .

« سر قرآن » تسمیه ایتدیکم بو ترجمهٔ دل آرای مطبوع که اوچ جزء مستقل ایچنده مجموع در ، بلطفه السبحانی ، مشمول لحاظهٔ حکمت افاضهٔ حضرت {عبد الحمید خانی} اولورسه شبهه یوق که نقصانی کماله مبدل ، وشرف موضوعی نسبتنده‌ده حقیقة مبجل اولور .

همان جناب حق شیرازه بند کتاب اکوان ، نسخهٔ کبرای ذات پاك ظل اللهیلرینی الی الابد سریر آرای شوکت وشان وقبله‌کاه حاجتمندان جهان بیورسون آمین والحمد لله رب العالمین و الصلوة والسلام علی سیدنا ونبینا محمد و علی آله وصحبه الطیبین الطاهرین اجمعین وبالله التوفیق .

سریٔ کریدی

انقره ۱۳۰۲

بسم الله الرحمن الرحيم

مقدمه

سرّ قرآن

فصل اول

سورهٔ فاتحه‌نك متضمن اولديغى علومى على سبيلى الاجمال بيان ايدر

سورهٔ شريفهٔ فاتحة الكتابك فوائد و نفائسندن اون بيك مسأله استنباطى ممكن اولديغنى نصلسه بر ارالق ديمش بولندم. بعض حساد ايله بعض اهل جهل و عناد ايسه بو سوزمى جداً استبعاد ايلديلر. بن ده وقتاكه شو كتابى تصنيفه باشلادم. اولجه ديمش بولنديغم سوزك ممكن الحصول، قريب الوصول بر امر اولديغنى كوسترمك ايچون اشبو مقدمه‌يى تقديم ايلدم.

ايمدى مستنداً بتوفيق الله تعالى ديرزكه:

« اعوذ بالله من الشيطان الرجيم »

قولمزدن مراد، شبهه يوقكه كافهٔ منهيات و محظوراتدن استعاذه‌در. وينه شبهه يوقكه منهيات يا اعتقادات، ياخود اعمال جوارح بابندندر. اعتقاداته كلنجه: خبر مشهوردده وارد اولمش كه

رسول اكرم صلى الله عليه وسلم افندمز حضرتلرى « قريب العهددده امتم يتمش اوچ فرقه‌يه آيريله‌جقدر. بو فرقه‌لرك بر دانه‌سندن ماعداسى نارده درلر. » بيورمشلردر.

بو حديث شريف نبوى ايسه فرق مذكوره‌دن يتمش ايكيسنك عقائد فاسده و مذاهب باطله ايله موصوف اولدقلرينه دلالت ايدر.

قالدىكه فرق ضالهٔ مذكوره‌دن هر بريسنك ضلالى‌ده يالكز بر مسأله‌يه مخصوص و منحصر دكلدر.

هر فرقه‌نك ضلالى الله ذو الجلالك ذاتنه، صفاتنه، احكامنه افعالنه، اسماسنه، متعلق مباحث ايله جبره، قدره، تعديله، تجويزه، ثوابه، معاده، وعده، وعيده، اسمايه، احكامه، امامته متعلق نيچه مسائلك ضمننده حاصلدر.

ايمدى اشبو يتمش ايكى فرقهٔ ضاله‌نك عددينى شو مسائل كثيره‌يه توزيع ايتديكمزده عدد حاصل. برمبلغ عظيمه بالغ اولور. بونلرك هيسى ايسه امت اسلاميه فرقه‌لرنده حاصل اولان ضلالتك انواعيدر.

قالدىكه بو امت مرحومه‌دن خارج اولان اهل ضلال فرقه‌لرينك عددى ده يدى يوزه قريب اولديغى مشهوردر.

ايمدى بونلرك‌ده الهياته، احكام ذوات وصفاته، متعلق كافهٔ مسائل عقليه‌ده‌كى انواع ضلاللرى فرق ضالهٔ اسلاميه‌نك موجود اولان انواع ضلاللرينه ضم اولنورسه، ضلالات واقعه‌نك مجموعى عددجه حقيقةً بر مبلغ عظيمه بالغ اولور.

« اعوذ بالله » قولمزك ايسه شبهه يوقكه شو ذكر اولنان ضلالاتك جميع انواعندن استعاذه‌يه شمولى واردر .

حالبوكه مستعاذ منهى و آنك قبح وبطلانى بيلمكسزين آندن استعاذه ممكن اولهماز . ايشته شو طريق ايله ظاهر اولوركه « اعوذ بالله » قولمز مسائل حقيقيهٔ يقينيه‌دن بيكلرجه مسأله‌يى مشتملدر .

اعمال باطله‌يه كلنجه : معلومدركه عمل باطل ، ديه قرأنده ، يا اخبار متواتره‌ده ، يا اخبار آحاده ، يا اجماع امته و ياخود قياسات صحيحه‌ده كنديسندن نهى ، وارد اولان هر شيئه دنير . اشبو منهيات ايسه شبهه يوقكه بيكلرجه عددن زياده اولوب بونلرك‌ده جمله‌سنه « اعوذ بالله » قولمزك شمولى درکاردر .

ايشته شو طريق ايله‌ده مستبان اولوركه يالكز « اعوذ بالله » قولمز مسائل مهمهٔ معتبره‌دن اون بيك ، يا اندن زياده و يا اكسك مسأله‌يى مشتملدر .

قوله جل جلاله « بسم الله الرحمن الرحيم »

بونده ايكى نوع بحث واردر .

نوع اول — عند العلما مشتهر اولمشدركه الله تعالى وتقدس حضرتلرينك اسمای مقدسهٔ مطهره‌دن بيك بر اسمى واردر . و بو اسمای حسنى ، كتاب و سنتده موجوددر .

اسمای مذكوره‌نك هر برندن بحث ايسه شبهه يوقكه باشلى باشنه برر مسألهٔ شريفهٔ عاليه‌در . برده بديهيدركه مسمى بيلمدكچه اسم بيانه‌مز .

شو مسميات ثبوتندن ، و ثبوتنه دال اولان دلائلدن ، و نفيى حقنده مذكور اولان شبهاتك اجوبه‌سندن بحث‌ده دخى مسائل كثيره واردركه بونلرك عندالحساب عددلرى بيكلرى كچر .

نوع ثانى — « بسم الله » ده‌كى با ، باى الصاقدركه فعله متعلقدر . (باسم الله اشرع فى اداء الطاعات) تقديرنده دركه معناسى « اللهك اسم شريفيله اداى طاعاته شروع ايدرم . » ديمكدر . حالبوكه اقسام طاعاته واقف اولمدقچه بو معنى ملخص و معلوم اولهماز .

اقسام طاعات دخى عقائد حقه و اعمال صافيه ديمكدركه شو معنانك ملخص و معلوم اوله بيلمسى اول امرده بونلرك دلائل و بيناتيله ، وشبهاتندن ويريلان اجوبه ايله برابر جمله‌سنى بيلمكه متوقفدر . بونك يكونى ايسه محققدركه اون بيك مسأله‌دن زياده‌يه‌ده وارر .

استعاذه‌نك بسمله‌ٔ شريفه اوزرينه تقديمنده بر سر وارکه آنى فخر المفسرين حضرت امام فخر رازى لطائف جليله‌دن اولمق اوزره بروجه آتى بيان بيورمشلر . ديبورلركه : « اعوذ بالله » قولى عقائد و اعمالدن مالا ينبغى نفيه ، « بسم الله » قول شريفى‌ده اعتقادات و عملياتدن ماينبغى اثباته اشارتدر [تحليه بعد التخليه]

ايمدى عقائد حقه ايله اعمال صافيه‌نك كافه‌سنه كسب وقوف ايلمكسزين « بسم الله » نه‌در بيلمز .

بو بر ترتیبدرکه صحتنه عقل صحیح . وحق صریح شهادت ایدر.

قوله جل جلاله « الحمدلله »

معلوم اولسونکه حمد انجق نعمته اولور . نعمته حمد ایسه او نعمتی بیلمکسزین ممکن اولهماز . شوقدرکه (وان تعدوا نعمة الله لاتحصوها) نص جلیلی حکمنجه نعم جلیلهٔ الهیه‌نك اقسامی تحدید و احصادن خارجدر .

او جهتله اللهك حدسز ، نهایتسز نعمتلرندن یالکز برینی مثال اولهرق موضوع بحث ایدهلم .

شویلهکه : هر شخص عاقل کندی ذاتندن عبرت المق لازم کلیر . زیرا انسان ، نفس و بدندن مرکبدر : فضیلت ومنفعتجه شو جزئینك ادونی ایسه شبهه یوقدرکه بدندر ؛ اویله ایکن ینه ارباب فن تشریح ، مصنوع دست قدرت اولان بدن انسانی تحلیق و ایجاددده جناب حکیم متعال ، حکمت بالغهٔ سبحانیه‌سیله انواع منافع ومصالحدن بشبیکه قریب ، منفعت ومصلحت تدبیر بیورمش اولدیغنی بالتدقیق بیان و اثبات ایتمشلردر .

قالدیکه کتب تشریحی مطالعه ایله شو منافع و مصالح مکشوف فهیه واقف اولان ارباب فن و بصیرت بیلیرکه ، معلوم ومکشوف اولمیان منافع ومصالحه نسبتله معلوم ومکشوف اولانلرك مقداری بحر محیطه نسبتله قطره مثابه‌سنده‌در .

بو حالده ظاهر و اشکار اولورکه یالکز خلقت جهتیله جناب حکیم رحمانك بدن انسانده اظهار ایتدیکی اقسام حکمتك معرفتی اون بیك ، و بلکه دها زیاده مسألهیی مشتملدر .

ایمدی بو حاصل جمع « عرش و کرسیی ، اطباق سمواتی ، ثابت و سیار اجرام نیراتی ، یاراتمهسنده ، و بواجرامدن هربرینی بر قدر مخصوص ایله برر لون مخصوص و غیر مخصوصه تخصیص بیورمهسنده‌کی اثار حکم الهیه ضم و علاوه اولنورسه ، و بو جملهیه‌ده جمادات و نباتات و حیواناتدن اولان امهات و مولداتی؛ و بونلرك‌ده اصناف اقسامنی ، احوالنی خلق و تکوینده‌کی اثار حکم الهیه قاتیلیرسه ، مسائل مجموعه‌نك یکونی ملیون رادهسنه واره‌جغی معلوم اولور .

بوندن صکره شوراسیده خاطردن دور اولمسونکه جناب خلاق لم یزل ، اشبو کائناتك اکثرینی انسانك نفع و فائده‌سی ایچون یراتمش اولدیغنه (و سخرلکم مافی السموات والارض) آیت احسان غایتیله تنبیه بیورمشدرکه یرده کوکده نه وار ایسه انی خالق تعالی سزه مسخر قیلمشدر دیمکدر ایمدی بو تقدیرده ظاهر اولورکه « الحمدلله » قول شریفی ملیونلرجه مسألهیی مشتملدر.

قوله جل جلاله « رب العالمین »

معلوم اولسونکه بوراده (رب) قولی مضاف ؛ (العالمین) قولی‌ده مضاف الیه واقع اولمشدر . حال بوکه متضایفین بیلمدکچه بر شیئك بر شیئه اضافتی بیلك ممتنعدر . بو تقدیرده (رب) کیمدر (عالمین) نه‌دن عبارتدر؟ بورالری بیلمکسزین الله ذو الجلالك رب العالمین اولدیغنی بیلك محالدر .

ایمدی « عالمین » که عالمك صیغة الجمعیدر ؛ سوی الله هر

موجوددن عبارتدر . و بو موجوداتده اوچ قسمدر . متحیزات ، مفارقات ، صفات .

متحیزات — یا بسائطدر ؛ یا مرکباتدر .

بسائط — افلاك ، کواکب ، و امهاتدن عبارتدر .

مرکبات — موالید ثلاثه‌در .

بونکله برابر اجسامك اقسام ثلاثهٔ مذکوره‌یه انحصارینه‌دائر دلیلزده یوقـدر . زیرا دلیل ایله ثابتدرکه خارج عالم ، برخلای نامتناهی واردر . و ینه دلیل ایله ثابتدرکه مولای متعال حضر تلری جمیع ممکنـاته قادردر . بنـاء علیه صانع تعـالی و تقدس حضرتلری عالمك خارجنده هر بری بوعالمدن بیوك اولق اوزره ملیونلرجه عوالمی خلق و ایجاده قادردر .

اسکی فیلسوفلرك « عالم واحددر » دیه‌رك وحدت عالمه دائر ایراد ایتمش اولدقلری دلائله کلنجه : بو دلیللرك هپسی پك ضعیف پك رکیك شیلر اولوب مقدمات واهیه‌یه مبنی‌در .

قال ابو العلا المعری

یا ایها الناس کم لله من فلك تجری النجوم به و الشمس و القمر
هین علی الله ماضینا وغابرنا فما لنـا من نواحی غیره خطر

متحیزاتك ذکر اولنان اقسامندن بحث ایسـه اویله بر بحث طویل الذیلدرکه ملیارلرجه مسأله‌یی مشتمل ایدوکی معلومدر .

بو بحث عمیقك ضمنـده‌کی مسـائله نصل حد وغایت تعیین اولنه‌بیلیرکه انسان بالفرض ایشی کوجنی ، الحـاصل هر شیئی

بر یکا براقسه‌ده یالکز ارحام جباله‌کی نلزاتدن متولد اولان عجایب معادنی ، اصحار صافیه‌یی ، کبریتلرك ، زرنیخلرك ، طوزلرك ، انواعنی علی وجه الاحاطه بیلمك اراده ایتسه ، وازهار و انوار و ثماریله برابر عجائب احوال نباتی ، وبهائم ووحوش وطیور وحشراتدن عجائب اقسام حیواناتی اوکرنمك ایسته‌سـه شبهه‌سز شو مطالبك اقل قلیلنی بیله استحصاله موفق اولمقسزین ، وهیچ برینك غورینه وارمقسزین عمری بتر توکنیر ! ! نته‌کم حق سبحانه وتعالی قرآن کریمده (ولو ان مافی الارض من شجرة اقلام و البحر یمـده من بعده سبعة ابحر مانفدت کلمات الله) آیت جلیله‌سیله آثار قدرت الهیه‌سنی احاطه‌ده‌کی عجزمزی بیلدیرمشدر .

اشبو مسائل ایسه تمامیله « رب العالمین » قول کریمی تحتنده داخلدر .

قوله تعالی « الرحمن الرحیم »

معلوم اولسون‌که « رحمت » انواع آفاتدن تخلیص ، واسحاب حاجاته ایصال خیراتدن عبارتدر .

اقسام آفاتدن تخلیص بحثنه کلنجه : بدیهیدرکه اقسـام آفاتی بیلمدکچه اندن تخلیصك یولیـده بیلنه‌مز . آفاتك اقسامی ایسـه اولقدر چوقدرکه عدد ومقدارینی اللهدن بشقه‌سی بلمز .

اقسـام آفاتك بر جزء قلیلنه واقف اولمق ایستیان ، کتب طبی مطالعه ایتسون . تاکه بدن انسانك اعضاسندن ، اجزاسندن هر برنده تولدی ممکن اولهبیلن اسقـام وامراضی اکلاسون . آندن صکره‌ده الله تعالی وتقدس حضرتلری کرك معادندن ، و

کرك نبات وحیواندن انسانه غدا ، و درده دوا اولهبیلهجك شیلری بولمغه وبیلکه عقول خلقه نصل هدایت احسان بیورمش اولدیغنی دوشونسون . انسان ایسه ایجه فکر و تأمل ایدنجه بو باب حکمت مأبك بحر بی پایان اولدیغنه بالبداهه حکم ایلر .

جالینوس حکیم ، حکایه ایتمش که : « منافع اعضاء العین » حقنده برکتاب تصنیف ایتمشدم. فقط دماغدهکی بطنین مقدمینك غورندن بدأ ایدرك بری یمیندن یساره ، و دیکری یساردن یمینه طوغری اوزایوب بر پرده برلشدکدن صکره صاغدهکی صاغ ، صولدهکی صول کوزه منتهی اولان ایکیلری بوش ایکی عصبی یاراتمهسندهکی حکمت الهیهیی ناسه ایضاح و بیان ایتمهیی نصلسه اسیرکهمشدم . او ارالق عالم معناده کوردمکه کویا جانب آسماندن روی زمینه بر ملك ایمش‌ده بکا خطاباً « ای جالینوس ! اللهك سکا دییورکه بم حکمتمی عبادمه ایضاح و بیان ایتمهیی نیچون اسیرکهدك؟ » دیه ندا ایتمش ؛ متعاقباً اویقودن اویاندم ؛ و درحال ذکر اولنان عصبتین مجوفتینی یاراتمهسندهکی حقك حکمتی مبین اولمق اوزره بر کتاب مستقل تألیف ایتدم . »

بنه حکیم مشارالیهدن منقولدر دیمشکه

بر ارالق طحالم شیشمش ایدی ، معالجات طبیه‌دن بیلدیکم نه وار ایسه هپسنی استعمال ایتدم ، فائده و یرمدی ، صکره هیکلده کوردمکه کویا آسماندن یر یوزینه برملك ایمش‌ده [ختصر

ایله‌بنصر آره‌سندهکی طماردن قان آل !] دیه بکا امر ایتمش! (١)

مترجم فقیر دیرکه :

« فنون و علوم ، تجربه و تصادف و الهامك نتیجه‌سیدر. » دیدکلرینك صحتنه جالینوسدن مروی اولان شو حکایه دخی شهادت ایدر . حتی ابو علی بن سینا ترجمهٔ حالنی کندوسی یازوب نیچه مسائل مشکلهیی رؤیاده حل ایتدیکی بیان ایتمشدر . (انتهی)

ایشته علم طبك اوائل حالنده علاماتنك اکثری بو مثللو تنبیهات و الهاماته منتهی اولور :

ایمدی انسان بو مثللو مباحث دقیقهیه واقف اولدقچه الله تعالی و تقدس حضرتلرینك عبادی حقندهکی اقسام رحمتی ضبط واحصادن خارج اولدیغنی اکلار .

قوله جل جلاله « مالك یوم الدین »

معلوم اولسونکه انسان بو دنیاده مسافر کبیدر . سنهلری فرسخلره ، آیلری میللره ، نفسلری خطولره بکزر .

انسانك دنیایه کلمکدن مقصدی‌ده بر عالم دیکره انتقال و وصولدر . زیرا باقیات صالحاته فوز وظفر بو عالم دنیاده میسر اولور .

ایمدی انسانك اثنای راهده مصارف نظر امعانی اولهجق

(١) هیکلدن مراد اسکی یونانیلرك بتخانه‌سیدر .
خنصر ، خانك کسریله منتهای اصابع اولان کوچك بارمق .
بنصر ، بانك کسریله منتهای اصابع اولان کوچك بارمغك یانندهکی بارمق .

شو انواع عجائب ملكوت ارض و سمايه نسبتله غبطه‌ده ، .نجتده سعادتده عالم آخرتك عجائب حالى نصل اولمق لازم كله‌جكنى فكر و ملاحظه‌يه محتاج قالير .

بوراسنى بلله‌دك يا ؟ ايمدى ديرزكه :

« مالك يوم الدين » قول شريفى معاد ، حشر ، نشر ، مسائلنه اشارتدر . مسائل مشارالـيهـا دخى ايكى قسمدر . بعضيلرى مسائل عقليهٔ محضه ، بعضيلرى‌ده مسائل سمعيه‌در .

مسائل عقليهٔ محضه

« بو عالمى يبقوب يوق ايتمك ، صكره بركره دها وارايدوب اولكى حالنه كتيرمك و انسـانى اولدكدن صكره تكرار ديرلتمك ممكندر . » كبى قولمز ، مسـائل عقليهٔ محضه‌دندركه بو باب انجق جوهر نفسك حقيقتندن ، واحوال وصفاتى ، و بعدالبدن بقاسى كيفيتندن ، و سعادت و شقاوتندن ، و الله تعـالانك آنى اعاده‌يه قدرتندن بحث ايله تمام اولور .

اشبو مباحث ايسه مسـائل دقيقهٔ عقليه‌دن بشيوزه قريب مسأله ايله انجق تمام اولهبيلير .

مسائل سمعيه

بونلرده اوچ قسمدر .

قسم اول — قيام قيـامتدن اولكى احوالدركه بو علاماتك بعضيسى صغير ، بعضيسى كبيردر . و بونلرده قريباً ذكر ايده‌جكمز اون علامتدن عبارتدر .

قسم ثانى — قيـام قيـامتده‌كى احوالدركه نفخ فى الصور ، موت خلائق ، تخريب سموات وكواكب ، روحانيلرك جسمانيلرك موتى كيفيتيدر .

قسم ثالث — قيام قيامتدن صكره‌كى احوال ايله اهل موقفك شرح احواليدركه بونلرك چوق اولوب « خلقك موقفده كيفيت وقوفى ايله بونلرك اوراده مشاهده ايده‌جكلرى احوال ، ملائكهٔ كرام و انبياى عظام عليهم السلامك موقفده كيفيت حضورى ، كيفيت حسـاب ، كيفيت وزن اعمـال ، بر طاقك جنته ، ديكر طاقك جهنه ذهابى ، اهل جنتك ، اهل نارك صفتلرى : » هپ بو جمله‌ده داخل اولور .

اهل جنت و نارك ، جنت و ناره وصوللرندن صكره‌كى حالارينك شرحى ايله اوراده سويلشـه‌جكلرى كلماتك ، و مبـاشرت ايده‌جكلرى اعمـالك شرحى‌ده بوبابدن اولوب اشبو مسـائل عقليه ونقليه‌نك مجموعى ايسه جائركه بيكلره وارر . ايشته بونلرك‌ده هپسى (مالك يوم الدين) قول شريفى تحتنده داخلدر .

قوله تعالى « اياك نعبد و اياك نستعين »

معلوم اولسون‌كه عبادت ، آمرى تعظيماً مأموربه اولان اولانڭ فعلى اتيان و اجرادن عبارتدر .

ايمدى « بو عالمك بر آلهى واردركه نهايتى اولميان مقدوراته قادر . نهايتى اوليان معلوماتى عالمدر ؛ كافهٔ حاجاتدن غنىدر ؛ عبادينه بعض شيلر امر ايتمش ؛ انلرى بعض شيلردن ده نهى بيورمشدر ؛ اكا اطاعت ، و تكاليفنه انقياد ايتمك خلائق اوزرينه واجبدر . » ديه بورالرى دليل ايله ثابت اولمدقجه « اياك نعبد » قولنك لوازميله قيام ممكن اولهماز .

برده مقام مذكوردن بعد الفراغ ، او تكاليفك اقسامنى تفصيل ، وشو اوامر ونواهينك انواعنى وديمزده تصنيف اولنمش نه قدر فقه كتابى وار ايسه هپسنى بيان ايتمك لازم كليركه بوبابده شريعت مطهرهٔ محمديه‌ده‌كى تكاليف الهيه‌دن بشقه انبياى متقدمينك شرائع سابقه‌لرنده‌كى تكاليف الهيه‌ده ؛ الله ذو الجلالك ملائكهٔ كرامى يارادالى ، و آنلره عبادات وطاعات ايله اشتغالى امر ايده‌لى دنبرى كنديلرينى تبعيتيله مكلف و مأمور قيلديغى شرائع الهيه‌سى‌ده داخل اولور .

برده كتب فقه ، اعمال جوارحه متوجه اولان تكاليفك شرحنى‌ده مشتمل اولديغندن ايش دها زياده‌لشير .

اعمال قلوبده موجود اولان تكاليفك اقسامى ايسه ، اوته كيلردن اكبر و اعظم و اجلدر . بونلرده ملل مختلفه ، و امم متبا ينه‌دن هر بريسنك حال و شانه كوره تأليف اولنمش اولان

اخلاق وسياست كتابلرينك مشتملاتندن عبارتدر .

انسان ايسه اشبو مباحثك مجموعنى پيش‌نظر اعتباره آلوبده بونلرك تماميله « اياك نعبد » قولى تحتنده داخل اولديغنى اكلادينى تقديرده شبهه‌سز جزم ويقين حاصل ايدركه اشبو آيت جليله‌نك مشتمل اولديغى مسائل شريفه عقول و افكارك انجق مقدار قليلنه رهياب وصول اوله‌بيلديكى بر بحر محيط كبى‌در .

قوله جل جلاله « اهدنا الصراط المستقيم »

معلوم اولسون‌كه بوقول كريم طلب هدايتدن عبارت اولوب تحصيل هدايت ايچون‌ده ايكى يول واردر .

برنجيسى — دليل وحجتله ، ايكنجيسى — تصفيهٔ باطن و رياضتله طلب معرفتدر .

طرق استدلاله كلنجه : استدلالك يوللرى غير متناهيدر .

زيرا ذرات عالم اعلى و اسفلدن هيچ بر ذره يوقكه صانع تعالى وتقدس حضرتلرينك كمال الاهيتنه ، عزت عزتنه ، جلال صمديتنه شاهد اولمسون .

نته‌كيم شاعر ديمشدر .

و فى كل شئ له آية تدل على انه واحد

بونك تقرير و بيانى شو وجهله دركه اجسام عالم ، ماهيت جسميتده متساوى ايسه‌لرده صفاتده مختلفدرلر . هر جسمك لونى ، مكانى ، حالى بشقه‌در . آيرى آيرى هر برينك كندى صفت معينه‌سنه اختصاصى‌ده جسميتدن ، ياخود لوازم جسميتدن ناشى اولمق مستحيلدر .

و الا حصول استوا لازم كلير .

بناء عليه هر جسمك كندينه مخصوص و معين اولان صفته اختصاصى بر مخصصك تخصيصندن ، بر مدبرك تدبيرندن ناشى اولمق واجب اولور . او مخصص دخى اكر جسم اولسه اكاده كلام عودت ايدر و اكر جسم دكلسه فهو المطلوب »

صكره او موجود اكر (حاشا) حى ، عالم ، قادر اولمسه ، بلكه بونك اجسام كائناته تأثيرى فيض و طبع طريقيله اولسه ينه وجوب استوا حقندهكى الزام عودت ايدر . واكر مخصص ومدبر كائنات ، جسمك غيرى اولهرق حيات ، علم ، قدرت صفتاريله متصف بر موجود ايسه فهو المطلوب »

بوراسى معلومك اولدقده ذرات كائناتدن هر بريسى قادر ، حكيم ، عليم بر آلهك وجودينه شاهد صادق ، و وحدانيت سبحانيهسنى مخبر ناطق اولديغى ظاهر اولور .

پدرم (١) شيخ امام ضياء الدين عمر رحمة الله عليه ديردىكه: « هر بر جوهر فرده قدرت بالغهٔ سبحانيه . و حكمت و رحمت شاملهٔ ربانيهيه دلالت ايدر انواع دلائل غير متناهيه واردر . »

طوغريدر . چونكه هربرجوهر فردك احياز غير متناهيهده على سبيل البدل وقوعى ممكن اولديغى كبى كذلك صفات غير متناهيه ايله على سبيل البدل اتصافيده ممكندر .

---

(١) فخر الدين رازينك پدرى .

او احوال مقدرهدن هر بريسى ايسه بتقدير الوقوع بر صانع حكيم رحيمك وجودينه افتقاره دلالت ايدر .

ايمدى بو نوع مباحث شريفهيه نهايت اولمديغى بيانات و ايضاحات واقعهمزله واصل درجهٔ ثبوت اولمشدر .

رياضت و تصفيه طريقيله استحصال هدايت بحثنه كلنجه :

بو يول ساحلسز بر دريادر .

سائر الى الله اولنلردن هر بريسنك برمنهج خاصى ، برمشرب معينى واردر . نتهكم مولاى متعال « و لكل وجهة هو موليها » بيورمشدر . شو اسرار خفيهيه ايسه عقللر ايرمز . فهملر ايسه او انوارك ميدانلرينك مباديسندن بيله خبردار دكللردر . اهل تحقيق اولان عارفلر بونده اويله مباحث عميقه ، و اسرار دقيقه ملاحظه بيورمشلركه چوق كيسهلرك فهملرى ، اودرجهٔ عاليهيه پك از ترقى ايده بلمشدر .

قوله جل جلاله « صراط الذين انعمت عليهم غير المغضوب عليهم ولا الضالين »

اشبو مقدماتدن اجل واعلى بر مقام . بو مراتبدن اعظم بر مرتبه اولهماز . بيانات واقعهمزه واقف اولان مرد بصيره . اشبو حالات شريفهنك مباديسنه كسب اطلاع امكان پذير اولور .

ايمدى محققدركه سبق ايدن بيان و ايضاح ايله اشبو سورهٔ شريفهنك نهايتسز مباحثى ، و غايتسز اسرارى مشتمل اولديغى

و « بو سورهٔ شریفه اون بیك مسأله‌یی مشتملدر » دیین کیمسه « کلموا الناس علی قدر عقولهم » مصداقنجه مجرد سامعینك ا کلا. یشنه کوره بر سوز سویلش بولندیغی ظاهر اولور .

فصل ثانی

الفاظ قلیله‌دن مسائل کثیره استنباطی ممکن اولدیغنه دلالت ایدر

بر مشرع اخرك تقریری

« اعوذ بالله » قولمزدن سوزه باشلایه‌لم .

ابمدی دیرزکه :

« اعوذ » فعل مضارع انواعندن بر نوعدر . فعل مضارعده انواع فعلدن بر نوعدر . و (بالله) قولنده‌کی با بای الصاقدر . و بوده حروف جر انواعندن بر نوعدر . حروف جر دخی انواع حروفدن بر نوعدر .

(بالله) ده‌کی لفظهٔ جلاله دخی علی اختلاف القولین فیه ، یا اسمای اعلامدن . یا اسمای مشتقه‌دن بر اسم معیندر . کرك اسم علم . و کرك اسم مشتق بونلرك ایکیسیده اسم مطلق انواعندن بر نوعدر .

علوم عقلیه‌ده ایسه ثابت اولمشدرکه جنس بیلمدکجه نوعك بیلمسی ممتنعدر . زیرا جنس . نوعك ماهیتندن برجزدر . بسیطه

یعنی جزئه علمك تعلقی ایسه لابد مرکبه علمك تعلقندن مقدمدر .

ایمدی اولا — اسمی ، فعلی ، حرفی بیلمدکجه (اعوذ بالله) قولمزك مفهومی کما ینبغی بیلنمك ممکن اوله‌ماز .

اشبو معرفت دخی اسمك ، فعلك ، حرفك حدود وخواصی ذکر اولنمدقجه حاصل اوله‌ماز .

و بونلرك ذکرندن فارغ اولدقدن صکره اسمی اسم علمه ، اسم مشتقه ، اسم جنسه تقسیم ؛ و اقسام مذکوره‌دن هر برینی حدیله ، رسمیله ، خواصیله تعریف ایتمك لازم کلیر .

بو تقسیم وتعریفدنده فارغ اولنجه : لفظة الله ، اسم علمیدر ؟ اسم مشتقمیدر؟ مشتق اولدیغی تقدیرده نه دن مشتقدر ؟ بونلره دائر ایضاحات ویرلمك ، و احوال مذکوره‌دن هر بری حقنده علمای کرامك ذکر و بیان ایتمش اولدقلری وجوه کثیره درمیان ایدلمك لازم کلیر .

برده حقیقت فعل مطلقدن بحث ایدلمك ؛ و آندن صکره‌ده اقسام فعلی ، و ازان جمله فعل مضارعی ، و بونك ده حدینی ، خواصنی ، اقسامنی و بعده علی التخصیص (اعوذ) قولمزه متعلق اولان مباحثی ذکر ایلمك واجب اولور .

کذلك حقیقت حرف مطلقدن بحث ایله برابر حرف جری ، و آنك‌ده حدینی ، خواصنی ، احکامنی ودها صکره بای الصاقی ، و آنك‌ده حدینی ، خواصنی ، ذکر ایتمك لازم کلیر .

ایشته شو مباحثك تمامنه کسب وقوف ایدلدیکی حالده « اعوذ بالله » قولمزه متعلق اولان مباحث لفظیه‌نك تمامنه‌ده

وقوف حاصل ايدلمش اولور . معاقدينه اشارت ايتديكمز شو مباحثك ايسه جداً چوق اولديغى امور معلومه‌دندر .

بحثك دردنجى مرتبه‌سى

اسم ، فعل ، حرف اوچ نوعدركه اوچيده جنس كلمه تحتنده داخلدر . بناء عليه كلمه‌لكده ماهيتدن ، حدندن ، خواصندن بحث ايتمك لازم كلير .

اندن بشقه بو مقامده كلمه‌يه شبيه بعض شيلر دها وارکه انلرده كلام ، قول ، لفظ ، لغت ، عباره‌در . بناء عليه بونلرلكده اولا هر برندن ، ثانيا بونلر الفاظ مترادفه‌دنميدرلر ؟ الفاظ متباينه . دنميدرلر ؟ نه درلر ؟ ثالثاً الفاظ متباينه‌دن اولدقلرى تقديرده فرقلرى نه‌در ؟ بورالردن بحث اولنمق لازم كلير .

بحثك بشنجى مرتبه‌سى

شو كلمه‌لرك اصوات و حروفدن حاصل اولديغنده شك يوقدر . ايمدى بو حالده صوتك حقيقتندن ، و اسباب حدوث و وجودندنده بحث ايتمك لازم كلير .

حيواندە صوتك حدوثى ايسه معلومدركه صدردن نفسك خروجى سببيله‌در . ديمكه اولا متنفس اولديغمز نفسك حقيقتندن ؛ ثانيا انسانك على سبيل الضروره متنفس اولمسنده‌كى

حكمت نه‌در ؟ و بو صوت و صدا نفسك استدخالى . و ياخود اخراجى سببيله‌مى ؟ نه سببله حاصل اوليور ؟ بوندنده بحث ايتمك لازم كلير .

بناءعليه مباحث دقيقهٔ مذكوره‌دن بحثه كيرشمك احوال قلبى ، رئه‌يى ، صوتك حركتنك مبدأ اولى اولان حجابى [پرده‌يى] بطنك سائر عضلات محركه‌سنى ، حنجره‌يى ، لسانى ، شفتينى بيلمكه احتياج مس ايدر .

و حرف ، نفس صوتميدر ؟ يوقسه صوته مغاير اوله‌رق صوتده موجود برهيئتميدر ؟ بوندنده بحث ايتمك لازم كلير .

برده شبهه يوقكه اشبو حرفلر صوتك تقطيعندن تولد ايدييور ؛ و بوده حلقده ، لسانده ، اسنانده ، شفتنده ، بر طاقم مخارج مخصوصه‌دن عبارتدر . بناء عليه او مباحثده بحث ايتمك لازم كلير . حالبوكه علم تشريح بيلنمدكچه اشبو مباحث حرف و صوته دلالتى تمام اولماز .

بحثك التنجى مرتبه‌سى

حرف و صوت ، حاسهٔ سمع ايله ، رنكلر ، ضيالر حاسهٔ بصرله ؛ طعوم دخى حاسهٔ ذوق ايله حس اولنور كيفيات اولوب سائر كيفيات محسوسه‌ده‌ده حال بو منوال اوزره‌در .

ايمدى « بو كيفيات بر طاقم انواعدركه جنس واحد تحتنده داخلدر ؛ تمام ماهيتده يكديكرينه مباينلر ؛ آرالرنده لوازم

خارجیه‌دن بشقه مشـارکت یوقدر . » دیمك صحیح اوله‌بیلیرمی ؟ دیو بو مسأله‌دنده بحث ایتمك لازم کلیر .

بحثك یدنجی مرتبه‌سی

مشهورده کیفیات محسوسه ، انواع جنس کیفدن برنوعدر . بناء علیه اولا مقولهٔ کیفدن ؛ ثانیا کیفك تحتنده‌کی انواعه حملی ، جنسك انواعی اوزرینه مقولیت و محمولیتی قبیلـدنمی دکلمی ؟ بوندنده بحث ایتمك لازم کلیر .

بحثك سکزنجی مرتبه‌سی

مقولهٔ کیف ، مقولهٔ کم ، مقولهٔ نسبت . بونلرك اوچیـده عرضدر . بنـاء علیـه مقولهٔ عرضدنده ، انك اقسـامندن ، احکامندن ، لوازمندن . توابعندنده بحث ایتمك لازم کلیر .

بحثك طقوزنجی مرتبه‌سی

عرض وجوهر [ممکن] ك تحتنده دخولده مشترك اولدقلری کبی ممکن وواجب دخی [موجود] ك تحتنده‌دخولده مشترکدرلر. بناء علیه [موجود] ك واجب وممکن اوزرینه حملی ، جنسك انواعی

اوزرینه مقولیت و محمولیتی قبیلندنمیدر ؟ یوقسه لوازمك موصو . فاتی اوزرینه مقولیت و محمولیتی قبیلندنمیدر ؟ دیو لواحق وجود و عدمدن دخی بحث ایتمك لازم کلیر ؟

معلوم اولسونکه : مراتب مذکوره‌یی موجوداتك جزئیا. تندن هر جزده تطبیقه قالقیشیله‌جق اولورسه ، بر طاقم مباحث غیر متناهیه قپولری آچیلیرکه انسانك عقل و ادراکی او مباحثك چوغنی احاطه‌دن عاجز قالیر .

ایشته الفاظ قلیله‌دن علوم کثیره‌نك کیفیت استنبـاطی شو ایضاحات و تفصیلات ایله معلوم اولور .

فصل ثالث

اشبو سورهٔ جلیله‌دن مسائل کثیره استنباطی ممکندر دیدیکمزی تصحیح ایچون بر مشرع آخرنك تقریری

معلوم اولسونکه بز بو کتابده موضوع بحث ایده‌جکمز بر مسأله‌نك صحتنه مثلا اون وجه ایله استدلال ایده‌جك اولورسه‌ق او وجوه و دلائلدن هر بریسی باشلی باشنه بر مسأله دیمکدر .

آلدن صکره‌ده او مسأله حقنده مثلا بش شبهه نقل وحکایه ایده‌جك اولورسه‌ق ، اشبو شبهات خمسه‌دنده هر بریسی بنفسها بر مسأله مستقله اولور . بعده شبهات مذکوره‌نك هر بریسندن ایکیشر و یا اوچر وجه ایله جواب ویره‌جك اولورسه‌ق ، او اجوبهٔ ثلاثه‌ده اوچ مسأله دیمکدر .

برده مثلا کلام عربده وارد اولان الفاظ و لغاتدن بریسنی موضوع بحث ایدوبده بونك التمش معناسی وار دیر و او التمش وجهی‌ده تفصیلا بیان ایدرسه‌ك ، حقیقتده التمش مسأله دها میدانه قویمش اولورز . زیرا (مسأله) نك معناسی موضع سؤال و تقریردر . مسأله‌نك بوندن بشقه معناسی یوقدر . ایمدی مادامکه شو وجوه ستین‌دن‌ده هر بریسی بویله برر موضع سؤال و تقریردر ؛ برر مسألهٔ مستقله دیمکدر .

بوراسی اکلاشلدی یا ؛ ایمدی دیرزکه :

بز اسم وفعله متعلق مباحثی نظر دقت و اعتباره آلوبده ، صکره‌ده افعالی معلوم و مذکوره تقسیمه متعلق اولان مباحثه ، برده موجود و معلومه و کذا واجب وممکنه ، جوهر وعرضه ، مقولهٔ کیفه ، و بونك کیفیت محسوسه و غیر محسوسه‌یه کیفیت انقسامنه ، صوته ، صوتك کیفیت حدوثنه ، وصوتی احداث‌ایدن عضلاتك کیفیتنه متعلق مباحثه نزول ایتدیکمزده ایشی فوق‌العاده بیولته‌رك بر باب واسع آچمش اولورز .

شو قدرکه بز بو کتابده کلمه‌یه ، کلامه ، قوله ، لفظه ، عباره‌یه متعلق اولان مباحثدن باشلایه‌رق ، تا « اعوذ بالله » قولندهموجود

اولان انواع ثلاثه‌یه منتهی اولنجه‌یه‌دك یالکز اسم وفعل وحرفه متعلق مباحثه ، آلدنده اسمانك ، افعالك ، حروفك تقسیماتنه متعلق مباحثه نزول ایده‌جکز .

همان شو مطلوب کریمه رهیاب وصول اولمغه بزی موفق بیورمسنی الله تعالی حضرتلرینك فضل عمیمندن رجا ایلرز .

برنجی کتاب

« اعوذ بالله من الشیطـــان الرجیم » قولندن مستنبط اولان علوم بیانندەدر

معلوم اولسون‌که شو کلمەدن مستنبط اولان علوم ایکی نوعدر. نوع اول — لغت و اعرابه . نوع ثانی — علم اصول وفروعه متعلق اولان مباحثدر .

برنجی کتابك قسم اولی

کلمەیه متعلق اولان مباحث ادبیه بیانندە اولوب بر قاچ بابی مشتملدر

باب اول

کلمەیه و مجرای کلمەده جاری اولان الفاظه متعلق مباحثك بیانندە اولوب بر قاچ مسألەیی مشتملدر

برنجی مسألە

معلوم اولسون‌که مدلولات الفاظی تعریفده الك مکمل یول طریق اشتقاقدر . اشتقاق دخی ایکی نوعدر .

اشتقاق اصغر ، اشتقاق اکبر .

اشتقاق اصغر ، صیغهٔ ماضی و مستقبلك ، اسم فاعلك ، اسم مفعولك و سائر صیغەلرك مصدردن اشتقاقنه دینور .

اشتقاق اکبر ، چند حرفدن مرکب اولان بر کلمەنك لامحاله انقلابات عدیدەیی قبول ایتمەسندن عبارتدر .

بونك برنجی مرتبەسی ، کلمەنك ایکی حرفدن مرکب اولمه‌سیدر . و بویله ایکی حرفـــدن مرکب اولان کلمه یالکز ایکی نوع تقلیب قبول ایدر . (من) و (نم) کبی .

ایکنجی مرتبەسی کلمەنك اوچ حرفدن مرکب اولمەسیدر .

(حمد) قولمز کبی‌که اشبو کلمه تقلیباتدن آلتی نوع تقلیبی قبول ایدر .

شـــویله‌که : او حروف ثلاثەدن هر بری کلمهٔ ثلاثیهٔ مذکو . رەنك ابتـــدای اوله بیلدیکی کبی ، باقی قالان ایکی حرف دخی تقادیر ثلاثهٔ مذکورەدن هر برنده ایکی وجه اوزره واقع اولمق ممکندر . اوچك ایکیه ضربندن آلتی حاصل اولور . بنـــاء علیه کلمات ثلاثیاتده واقع اولان اشبو تقلیبات التی وجه اوزره وقوع بولمق ممکندر .

اوچنجی مرتبەسی — کلمەنك رباعیه اولمەسیدر .

(عقرب) و (ثعلب) قولمز کبی‌که بویله درت حرفلی کلمەلر یکرمی درت وجه ایله تقلیبی قبول ایدر .

شویله‌که : اوحروف اربعەدن هربری کلمهٔ رباعیهٔ مذکورەنك ابتدای اولەبیلدیکی کبی ، حروف ثلاثهٔ باقیەنك دخی تقلیباتدن

التی نوع اوزره وقوعی ممکندر . دردك التی‌یه ضربی یکرمی‌درت وجهی مفید اولور .

دردنجی مرتبه‌سی — کلمه‌نك خماسیه اوله‌سیدر .

(سفرجل) قولمز کبی که بو یوز یکرمی نوع تقلیبی قبول ایدر.

شویله‌که او حروف خمسه‌دن هر بری مذکور کلمهٔ خماسیه‌نك ابتداسی اوله بیلدیکی کبی ، اشبو تقادیرك هر برنده تقریر و بیانی سبق ایتدیکی وجهله حروف اربعهٔ باقیه‌نك‌ده یکرمی درت وجه اوزره وقوعی ممکندر .

بشی یکرمی درده ضرب ایدنجه حاصل ضرب یوز یکرمی اولور .

ایکنجی مسأله

معلوم اولسون‌که اشتقاق اصغر قولایدر ، معتاددر ، مألوفدر. اما اشتقاق اکبره رعایت کوجدر : شویله‌که بیاغی کلمات ثلاثیه‌دن بشقه‌لرنده اشتقاق اکبره رعایت ممکن دکل کبیدر . چونکه کلمات ثلاثیه‌نك تقالیبی التی وجهی کچمز . انك ایچون انلرده اشتقاق اکبره رعایت سهلدر . اما دردر و بشر حرفلی کلمه‌لرك تقالیبی پك چوق ، و بونلرك‌ده اکثری مهمل و غیر مستعمل اولوب ، بناء علیه رباعیات و خماسیاتده اشتقاقك بو نوعنه یالکز علی سبیل الندره رعایت اولنور . یوقسه هر وقت رعایت ممکن دکلدر .

کلمات ثلاثیه‌ده دخی جمیع تقالیب ممکنه‌سی معتبر و مستعمل

اولانلر پك آز بولنور . اکثر کلمات ثلاثیه‌ده تقالیب ممکنه‌نك بعضیلری مستعمل ایسه‌ده بعضیاری مهملدر .

اوچنجی مسأله

کلمه‌نك تفسیری

معلوم اولسون‌که کاف ولام ومیمك ترکیبی بوحروفك تقالیب ممکنه‌سی حسبیله قوت وشدت افاده ایدر . تقالیب مذکوره‌دن بشی معتبر ومستعمل اولوب بری‌ده ضایع ومهملدر .

اولکیسی . — ك، ل، م .

سوز معناسنه اولان (کلام) اشبو ماده‌دن مشتقدر . کلام؛ شدتدن خالی دکلدر . زیرا کلام، سمعی قرع ایله آنده تأثیر ایدر. افادهٔ معنی واسطه‌سیله ذهنده‌ده تأثیر ایدر .

جرح، معناسنه اولان (کلم) دخی بوندن مأخوذدر . (کلم) کافك فتحی ولامك سکونیله یاره‌یه دنیر . جرح دخی جیمك ضمیله یاره‌نك اسمیدر .

کلمه ایسه شدت واردر .

(کلام) غراب وزننده طوپراغی قالین اولان یره دنیر . بوتسمیه‌یه‌ده سبب اومثللو ارضك شدتیدر .

ایکنجیسی . — ك، م، ل .

بوترکیب دخی قوتی مفیددر . زیرا کامل، ناقصدن اقوادر .

اوچنجیسی . — ل، ك، م .

(لکم) لامك فتحی وکافك سکونیله یومرق ایله اورمق،

وعلى قول بر آدمك كوكسنه اورمق، ياخود بر آدمى اوته قاقمق معناسنه‌درکه بونده‌ده شدتك معناسى ظاهردر .

دردنجيسى . — م، ك، ل .

(بئرمكول) بوندن مأخوذدر . (مكل) كتف وزننده باالجمله صويى چكيلوب اخراج اولنمش قيويه دنير .

(مكول) قعود وزننده قيونك ديبنده « مكله » دينلان صو اولمق معناسنه‌در .

(مكله) ميمك فتحى وضمى وكافك سكونيله قيونك ديبنده ايركيلوب بريكمش صو ماده‌سنه دنير .

(مكول) صبور وزننده ايچنده « مكله » دينيلان صو اولان قيويه دنير . وشول قيويه‌ده دنيركه صويى آزالمغله اطرافندن آزجه آزجه ايركيلوب برمقدارجه ديبنده مجتمع اوله .

بوماده‌دخى معناى شدتى متضمندر. زيرا قيو بوحاله كانجه صوينك ورودى مكروه وبناءً عليه ورودنده برنوع شدت حاصل اولور .

بشنجيسى : — م، ل، ك .

« ملكت العجين واملكت العجين » دنير . ملك، ميمك فتحيله خميرى قوتله اوزله‌يه‌رك يوغورمق معناسنه‌در. املاك وتملك دخى بومعنايه كلير .

(عجين) امير وزننده يوغورلمش شيئه دنير . خمير كى .

(عجن) عينك فتحى وجيمك سكونيله يوغورمق معناسنه‌در .

تمليكك دها بشقه معنالرى ده واردر . كذلك « املاك » دخى ديكر معانيده‌ده استعمال اولنور .

ازجمله املاك، همزه‌نك كسريله بر آدمه خاتون تزويج ايتمك معناسنه مستعملدر . برده امر تطليق محلنده استعمال اولنور .

« ملك الانسان » قوليده اشبو ماده‌دن مأخوذدر . زيرا ملك دخى برنوع قدرتدر .

« املكت الجارية » قولنده‌ده قدرت، دركاردر . زيرا بعلك قدرتى جاريه اوزرينه تعلق ايدر .

بعل، بانك فتحى وعينك سكونيله برشيئك صاحب و مالكنه دنير . زوج وزوجه‌يه‌ده اطلاق اولنور .

دردنجى مسأله

كلمه، لفظى بعضاً لفظهٔ واحده‌ده استعمال اولنورده انكله بعض اجزاسى بعض اجزاسنه مرتبط اولان كلام كثير مراد اولور .

سراپا برقصيده‌يى « كلمه » تسميه ايديشلرى كبى .

« كلمهٔ شهادت » « كلمهٔ طيبه صدقه‌در » دينمسى‌ده بوقبيلدندر .

وچونكه مجاز، اشتراكدن اولى اولديغندن بيلدركه مركبه (كلمه) اطلاقى مجازدر . وبودخى ايكى وجهدن ناشيدر .

وجه اول . — محققدركه مركب آنجق مفرداتدن تركب ايدر . بناءً عليه كلام مركبه « كلمه » اطلاقى جزئك اسمنى كله اطلاق قيلندن اولمش اولور .

وجه ثانى . — ينه محققدركه كلام كثيرك بعض اجزاسى

بعض اجزاسنه مرتبط اولنجه انك ايچون برنوع وحدت، حاصل اولور. بناءً عليه اوكلام كثير شـو وجوه ارتباطده مفرده شبيه اولمش اولور.

مشابهت ايسه حسن مجاز اسباندن بريسيدر. ايشته بوسببدن ناشيدركه كلام طويله «كلمه» لفظى اطلاق اولندى.

بشنجى مسأله

قرآن كريم ناطق اولديغى اوزره «كلمـه» لفظى ديكر ايكى مفهومده استعمال اولنمشدر.

مفهوم اول. — حضرت عيسى عليه‌السلامه (كلمةالله) دنير. بواطلاق دخى يا جناب رسالتمآبلرينك خلقت وفطرتى بلا اب، همان (كن) امر شريفيله وجود بولديغيچوندر. ياخود كلمه نصل زمان قليلده حادث اوليورسه حضرت عيسى دخى اويله زمان قليلد. كهواره زيب حدوث ووجود اولديغيچوندر.

مفهوم ثانى. — الله ذو الجلال، افعال حكمت مآلنى كلمات، تسميه بيورمشدر. نصلكه (قل لوكان البحر مداداً لكلمات ربى لنفد البحر قبل ان تنفد كلمات ربى) آيت جليله‌سنده مذكوردر.

بوندهكى سبب دخى مسأله رابعه‌ده بيان اولنان وجهين در. يعنى لفظ كلمه‌نك معنـاى موضوع‌لهى بردر. كرك جناب عيسى وكرك فعل خدايه كلمه اطلاقى يا مجاز مرسـل. ياخود اسـتعارهٔ مصرحه طريقيله‌در. والله اعلم.

التنجى مسأله

قول

اشبو تركيب تقاليب سته‌سى حسبيله حركت وخفته دلالت ايدر.

اولكيسى. — ق، و، ل.

قول، بوماده‌دن مأخوذدر. بونده ايسـه خفت دركاردر. زيرا قولك لسان اوزرينه جريانى امر سهلدر. مترجم فقير ديركه: قاموسـك بيانينه كوره قول، قافك فتحى وواوك سكونيله سوزه دنير. كرك تام وكرك ناقص اولسون.

قول، وجوه عـديده‌يه اطـلاق اولنور. اظهرى نطق، واسطه‌سيله خارجه ابراز اولنان حروفدن مركب، لفظدر. كرك مفرد، كرك جمله اولسـون. بوكا فارسيده سخن، تركيده سوز دنير. نفس انسانيده قبل الابراز متصور اولان سوزه‌ده «قول» اطلاق اولنور. وجوه سائره‌سيده كتب لغاتده مسطوردر [انتهى]

ايكنجيسى. — ق، ل، و.

قلو، بوماده‌دن مأخوذدر.

قلو قافك كسرى ولامك سكونيله حمار وحشى‌يه دنير. اكا (قلو) دينلمسى خفيف الحركه اولمسندن ناشيدر.

عرب «شئ قلو» ديركه خفيف ديمكدر.

قلولى، دخى يوكسك اوچان قوشه دنير.

اوچنجيسى. — و، ق، ل.

وقل، وعل دیمکدر.

وقل، جبل وزننده طاغه چیقمق بابنده قوی وتوانا انسان وحیوانه دنیر.

وعل، واوك فتحیله فلس، ووعل، کتف وزننده ووعل، دئل وزننده طاغ کچیسنك تکه‌سنه دنیر. ووعل، مصدر اولورکه یوکسکه چیقمق معناسنه مستعملدر.

وقل، دخی نقل وزننده طاغه چیقمق معناسنه‌در. بریسی طاغه چیقدیغنده «توقل فی الجبل» دنیر.

دردنجیسی. — و، ل، ق.

ولق، خلق وزننده سرعت ایلك معناسنه‌در.

و آهسته‌جه دورتمك، قلیجله اورمق، بردوزی‌یه کتمك، بردوزی‌یه یالان سویله‌مك معنالرنده‌ده مستعملدر.

قاموسك بیانه کوره

(اذا تلقونه بالسنتکم) قول کریمی دخی بویابدندرکه تانك فتحی ولامك کسریله «تسرعون الکذب» دیمکدر. صاحب تفسیردیرکه بوقول کریم (اذا تلقونه بالسنتکم) دخی اوقوندی.

معنای شریفی «تخفون وتسرعون» دیمکدر.

بشنجیسی. — ل و، ق.

لوق، سوق وزننده یومشاتمق معناسنه‌در.

لوق، لامك ضمیله قایمغه، یاخود تره‌یاغنه دنیر. برقوله کوره قایمقله، یاخود تره‌یاغیله تازه خرمادن، یاخود صافی یاغله تازه خرمادن مرتب طعامه دنیر.

تلویق، تره‌یاغیله طعامی اصلاح ایلمك معناسنه‌در.

نصل‌که حدیث شریفده کلمشدر. «لاکل الطعام الا مالوق لی» ای اعملت الید فی تحریکه وتلییقه حتی یصلح.

التنجیسی. — ل، ق، و.

لقوه، که عقابك اسمیدر؛ بوماده‌دن مأخوذدر.

عقابه (لقوه) دینلمسی خفتندن وسرعت طیرانندن ناشیدر.

قاموسده دیرکه «لقو، لقوه» لامك فتحی وکسریله دیشی طوشنجل قوشنه، یاخود چاپك وچالاك اولانه دنیر.»

یدنجی مسأله

ابن جنی، رحمه‌الله دیمش‌که:

(لغت) سویلشدم معناسنه اولان (لغوت) ماده‌سندن مأخوذ فعله درکه اصلی لغوة در. آخرنده‌کی هاء واودن عوضدر.

مترجم فقیر دیرکه.

قاموس شارحنك بیانه کوره اصل (لغو) قوش جولدیسنه موضوعدر. بعده مفهومسز بیهوده کلامده استعمال اولندی. صکره توسیعله مطلق کلامده مستعمل اولدی. هرقومك کندی لسانلری اوزره اولان کلامه (لغت) اطلاقی معنای موضوعندن یاخود ذکر اولنان معنای مجازدن مأخوذدر. [انتهی]

لغتك لغی یلغی‌دن کلدیکی دخی منقولدر. حتی (واذا مروا باللغو مروا کراما) آیت جلیله‌سنده واقع (لغو) دخی بوندن مأخوذدر.

ینه مترجم فقیر دیرکه :

قاموسك بیانینه کوره « لغی » فتی وزننده لغو کبی بیهوده و بیمعنی شیئه دنیر . [انتهی]

ابن جنی (کلمه) ایله (قول) ده اشتقاق اکبره اعتبار ایتمش ده (لغت) ده اکا اعتبار ایتمامشدر . حالبوکه اشتقاق اکبر بونده ده حاصلدر .

شو تلهکه :

برنجیسی . ــ ل ، غ ، و .

بالاده بیان اولندیغی وجهله لغت کلمه‌سی بو ماده‌دن مأخوذ اولدیغی کبی کلام لغو ، وعمل لغو دخی بومعنادن آلنمشدر .

ایکنجیسی . ــ ل ، و ، غ .

مترجم دیرکه :

قاموسك بیانینه کوره (لوغ) سوغ وزننده برشیئی اغزده اوته بری یوارلایوب دوندردکدنصکره آتمق و بر آدمه دخی ملازمت ایتمك معنالرینه مستعملدر . [انتهی]

اوچنجیسی . ــ غ ، ل ، و .

غلو ، سمووزننده حدی تجاوز ایتمك معناسنه‌درکه عربك « فلانك شوشیده غلوی واردر » دیمکدر . بومعنادن مأخوذدر .

(غلوه) ده بو معنادن مأخوذدر .

غلوه ، تمره وزننده اوق آتیمی مسافه‌یه دنیر .

دردنجیسی . ــ غ ، و ، ل

مترجم فقیر دیرکه :

قاموسك بیانینه کوره غول ، غینك ضمیله سبب هلاك اولان شیئه دنیر . [انتهی]

(لافیهاغول) قول کریمی بو معنادن مأخوذدر .

بشنجیسی . ــ و ، غ ، ل .

عربك « فلان اوغل فی کذا » دیمکلری بوندن مأخوذدر .

مترجم فقیر دیرکه :

قاموسك بیانینه کوره وغل ، واوك فتحی و غین معجمه‌نك سکونیله ضعیف وناکس و بی اعتبار وهر خصوصده دون همت ومقصر آدمه دنیر .

اوغل ، ایغالدن فعل ماضیدر . ایغال ، همزه‌نك کسریله پك ایراق کتمك و بر آدمی عجله ایله بر یره صوقمق معنالرینه‌در . [انتهی]

التنجیسی . ــ و ، ل ، غ .

« ولغ الکلب فی الاناء » قولی بوندن مأخوذدر .

مترجم فقیر دیرکه : قاموسك بیانینه کوره « ولغ » واوك فتحی وضمی ولامك سکونیله و « ولوغ » قعود وزننده و « ولغان » فتحاتله کوپك قسمی دیلنك اوجیله قاپدن برشی ایچمك ، علی قول دیلنی قاپه ، قچاغه صوقوب یالامق معناسنه‌در . [انتهی]

سکزنجی مسأله

لفظ

ظن ایدرم که افادهٔ معنی ایدن بو اصوات وحروفه (لفظ) اطلاقی علی سبیل المجازدر .

چونکه بواصوات وحروف، نفسك داخل صدردن خارجه اخراجنده حادث اولور .

شویله‌که انسان متنفس اولدیغی نفسی داخل صدردن خارجه چیقاررکن ابتدا محابس معینه‌ده حبس ایدر . صکره اوحبسی ازاله ایلر ودرحال حرفلر بللو اولمغه وسس ایشیدلمکه باشلار . وتعبر آخرله بو متلفظ اولدیغمز حرفلر نفسك آخر زمان حبسنده واول زمان اطلاقنده تولد ایدر .

الحاصل لفظك اصل معنای موضوع لهی (رمی)درکه آتمق دیمکدر . وبومعنای رمیك اشبو اصوات وحروفده حصولی دخی ایکی وجهدندر .

وجه اول — انسان، حروف واصواتی احداث ایدن نفسی داخل صدردن خارجه آتارکه بوده اخراجدن عبارتدر . لفظ دخی شو تکلم ایتدیکمز کلماتك حدوثنه سببدر . بناءً علیه اشبو کلماته شو سببدن ناشی اسم لفظ اطلاق اولندی .

وجه ثانی . — محققدرکه حروفك تولدینه سبب اوهوای محبوسك داخلدن خارجه لفظ ورمی‌در . بناءً علیه انسان کویاکه شوحرفلری داخلدن خارجه آتیورمش کبی اولور . مشابهت ایله مجاز اسبابندن بریسیدر .

طقوزنجی مسأله

عباره

عباره‌نك ترکیبی [ع، ب، ر] ماده‌سندن مأخوذدر .

بوماده دخی تقالیب ستهسنده عبور وانتقال معناسنی افاد ایدر .

اولکیسی . — ع، ب، ر .

بوماده برحالدن برحاله تجاوز ایلمکه موضوعدر . بومعنادندرکه عبور ماده‌سی صویی تجاوز ایلمکده کثیر الاستعمال اولدی. کرك سیاحت وکرك سفینه ودواب وقطاره ایله اولسون .

ایشته «عباره» که لسان متکلمدن سمع سامعه عابر اولان کلام اوله‌جقدر بوماده‌دن متفرعدر .

زیرا انسان برحرفدن دیکر حرفه انتقال ایتدکچه عباره ایله تکلم ایده‌مز . کویا متکلمك تکلم ایتدیکی عباره واسطه‌سیله معنی کندی ذهنندن سامعك ذهننه انتقال ایدر .

ودمعه معناسنه اولان (عبرة) دخی آندن منشعبدر . زیرا دمعه‌که اشك خونین دیمکدر . چشمك داخلندن خارجنه سایل ومنتقل اولور .

و (عبرت) که معرفت مشاهددن مشاهد اولمیانه وسیله توصل اولان حالتدن عبارتدر . بوده مادهٔ مذکوره‌دن متفرعدر . زیرا بونده‌ده شاهددن غائبه انتقال واردر .

معبرکه منبر وزننده کوپریه دنیر ؛ بوده مادهٔ مذکوره‌دن مأخوذدر . زیرا انسان بوواسطه ایله دکرك یاخود نهرك اوته یاقه‌سنه کچر .

وتعبیرکه رؤیانك ظاهرندن باطننه عبوردر، اندن متفرعدر. زیرا انسان عالم منامده کوردیکی شیلردن معانئ غائبه‌یه انتقال ایدر .

ایکنجیسی. — ع، ر، ب.

عرب که عجمك غیریسنه دنیر. صیف وشتا موسملرنده بشقه بشقه محللره نقل ورحلتله پك چوق انتقالاتده بولندقلری جهتله عرب تسمیه اولنمشدر.

« فلان اعرب فی کلامه » قولیده بوندن منشعبدر. زیرالفظ قبل الاعراب مجهول اولوب اکا اعراب داخل اولنجه مجهو. لیتدن معرفت و بیانه منتقل اولور.

للمترجم — قاموسك بیانـنه کوره اعراب همزه‌نك کسریله بر شیئك کنه و حقیقتنی اظهار و عیان ایلك وکلام عربده لحن و خطا ایتیوب فصاحت اوزره قواعد نحویه‌یه رعایتله سویلك معناسنه‌در.

« یقال اعرب کلامه ای افصح ولم یلحن فیه » انتهی

اوچنجیسی — ب، ر، ع.

عربك « برع فی کذا اذا تکامل و تزاید » قولی بوندن مأخوذدر.

قاموسك بیانـنه کوره « براعت » سماحت وزننده و (بروع) قعود وزننده بر آدم علم و شجاعت مقوله‌سی اوصافده فائق الاقران اولمق و علی قول جمال و فضیلت کبی هر وصفده تام وکامل اولمق معناسنه‌در. انتهی

دردنجیسی — ب، ع، ر.

بعر بانك فتحی و عینك سکونی وفتحیله‌ده دوه وقیون وکچی و اهو قسمنك ترسنه دنیر. داخلدن خارجه منتقل اولدیغچون بعر تسمیه اولنمشدر.

بشنجیسی — ر، ع، ب.

قورقویه « رعب » دنیلسی خوفنك حدوثنده انسان، حالدن حاله منتقل اولدیغی ایچوندر.

التنجیسی — ر، ب، ع.

ربع، رانك فتحی وبانك سکونیله خانه‌یه، محله‌یه، قوناغه دنیر. ناس دائما بر خانه‌دن دیکر خانه‌یه، بر محله‌دن دیکر محله‌یه، بر قوناقدن دیکر قوناغه نقل ایده‌کلدیکندن خانه‌یه، محله‌یه، قوناغه ربع دنیلدی.

اونجی مسأله

نحویونك اکثری « کلمه، کلامك غیریدر (کلمه) لفظهٔ مفرده‌در (کلام) جملهٔ مفیده‌در. » دیمش.

اصولیونك اکثریده کلمه ایله کلام بینده معناجه فرق اولمدیغی و ایکیسندن هر بری مفردی‌ده، مرکبی‌ده متناول اولدیغی رأینده بولنمشدر.

ابن جنی، بو بابده نحویونه اویوب متکلمینك کلامنی استبعاد ایلدی.

اما بن، ابن جنی‌نك کلامنده سیبویه‌دن منقول « کلام، جملهٔ تامه‌یه مختصدر. »

سوزندن بشقه بر حجت قویه کوره‌مدم. واقعا ابن جنی کلمه وکلام اره‌سنده‌کی فرق‌معنوی‌یه دائر سیبویهك شوسوزندن بشقه دها برچوق سوزلر ایراد ایتمش ایسه‌ده انلرغایت ضعیف شیلردر.

کلمه ایله کلام آره‌سنده معناجه فرق یوقدر دیین اصولیون بو مسأله‌ده بر قاچ وجه ایله احتجاج ایلدیلر.

وجه اول — کلام‌که ترکجه‌سی سوز دیمکدر. خرس یعنی دیلسزلکه وبرده سکوته ضداولان شیدر دیه عقلا متفق ومتحددر. کلمهٔ واحده ایله تکلم ایسه خرس وسکوته ضددر. بناءً علیه کلمهٔ واحده دخی کلامدن معدود اولمش اولور.

وجه ثانی — کلمه، کلم‌دن مشتقدرکه بالاده بیان اولندیغی وجهله جرح و تأثیر معناسنه‌در. کلمهٔ واحده ایشیدن کیمسه ایسه معلومدرکه اوکلمه‌نك معناسنی فهم ایدر. دیمك‌که بونده‌ده معنای تأثیر، حاصلدر. اویله ایسه کلمهٔ واحده دخی کلامدن معدود اولمق لازم کلیر.

وجه ثالث — «فلان شو کلمهٔ واحده‌یی تکلم ایتدی» «فلان شو کلمهٔ واحده‌دن بشقه تکلم ایتمدی.» دیلمك صحیح اولورکه شو استعمالك صحتی کلمهٔ واحده‌نك‌ده کلام اولدیغنه دلالت ایدر. یوقسه بویله دیلسی صحیح اولمامق لازم کلیردی.

اون برنجی مسأله [١]

اون ایکنجی مسأله [٢]

اون اوچنجی مسأله

لفظ کلمه وکلام، مهملی متناولمیدر؟

یعنی الفاظ مهمله وغیر مستعمله‌یه‌ده کلمه‌وکلام دنیرمی دیمزمی؟

کیمی متناولدر. یعنی مهمله‌ده سوز معناسنه اولان کلمه وکلام اطلاق اولنور زیرا «شو کلام، مهملدر. بو کلام، مستعملدر.» دیلمك صحیح اولور. وکذا «فلان غیرمفهوم برکلام تکلم ایلدی. یعنی مألی اکلاشلماز برسوز سویلدی.» دیلمك دخی صحیح اولور. برده لفظ مستعمل کبی لفظ مهمل دخی قولاغه تأثیر ایده. کلدیکندن لفظ مهمله‌ده معنای تأثیر وکلام حاصل اولمش اولور.

کیمی‌ده کلمه وکلام اطلاقی مفید اولان سوزه مقصوردر. مفید اولمیان سوزه کلمه‌ده، کلام‌ده دیمز، چونکه بو قاعده‌اعتبار اولنمه‌جق اولسه اصوات طیوره یعنی قوشلرك جولدیسنه‌ده کلمه وکلام دیمه‌یی تجویز ایتمك لازم کلیر.

---

[١] [٢] اختلاف مذکور اوزرینه بر مسأله فقهیه تفرع ایتدیکنی حضرت مفسر اشبو اون برنجی و اون ایکنجی مسأله‌لرده تفصیل وایضاح بیورمش ایسه‌ده مترجم فقیر آنی طی ایلدی.

اون دردنجی مسأله

معانیه دلالت ایدر بر ترکیب ایله مترکب ، اصوات حاصل اولدقده ، شوقدرکه او ترکیب ، ترکیب وضعی دکلده ترکیب طبیعی اواسه ، اومثللو اصواته کلمه وکلام تسمیه اولنورمی ؟ مثلا انسان وجع واضطراب ، یا راحت حالنده یاخود بر مادهدن اظهار حزن وملال ایلدکده « آخ ، اوخ » دیدیکی کبی برکیمسهدن نامعقول بر حرکت صدور ایتدکده دخی آنی استکراهله « آخ بویله ایتدك ؟ آخ آدم نیچون سوز دکلمزسین ؟ » دیر .

اوکسوررکن ده « اح اح » دیر . ایشته بونلر برطاقم اصوات مرکبه وحروف مؤلفه درکه واقعا معانئ مخصوصهیه دلالت ایدرلر ، لکن بونلرك مدلولاتنه دلالتلری وضعی دکل ، طبیعیدر . انکچون بو مثللو سسلرهده عجبا کلمات دنیلیرمی ؟

کذلك قطا دنیلان قوشك سسی قطایه لقلقك سسی لق لقه بکزر . ایمدی بومثللو سسلرهده آیا کلمات تسمیه اولنورمی ؟ دیه بونده اهل لسان اختلاف ایتمشدر . فقط بن ایکی طرفدهده بر حجت معتبره کورهمدم .

بوبحثك فائدهسی مسألهٔ آتیهده ظاهر اولور .

مثلا بریسی دیسهکه « اکر برکلمه طویارسهم عبدم حر اولسون » صکرهده شوسسلر مثللو برسس ایشتسه ، اوکیمسهنك اوزرینه حنث وبر ترتب ایدرمی ایتمزمی ؟

اون بشنجی مسأله

ابن جنی « لفظ (قول) کلام تامهده ، کلمهٔ واحدهیهده علی سبیل الحقیقه اطلاق اولنور . اما لفظ کلامك اطلاقی جملهٔ تامهیه ، ولفظ کلمه مفرده مقصور ومخصوصدر . » دیدی .

مابینی فرقده ابن جنینك حاصل کلامی شو اولیورکه آنفا بیان اولندیغی وجهله (قول) مادهسنك ترکیبی خفت وسهولته دلالت ایدر . بناءً علیه (قول) کلمهٔ واحدهیهده متناول اولمق لازم کلیر . کلام مادهسنك ترکینه کلنجه : بوترکیب دخی تأثیر افاده ایدر . وتأثیر ایسه جملهٔ تامهدن بشقهسنده حاصل اولهماز . شوقدرکه بواستدلال کلمه لفظیله دوچار اشکال اولور . بواشکاله تقویت ویرن شیلردن بریسیده شاعرك « قلت لها قفی فقالت قاف » قولنده محبوبهسنك مجرد (قاف) دیشنی (قول) تسمیه ایتمش اولمسیدر .

اون التنجی مسأله

یه ابن جنی دیمشکه :

(قول) لفظی مجازاً اعتقادات و آرا معناسنه استعمال اولنور . « فلان یقول بقول ابی حنیفة و یذهب الی قول مالك » دنیر .

کورمزمیسینکه مثلا رؤیة اللهك صحتنی صوردیغك برکیمسهدن « رؤیت باری جائز دکلدر » جوابنی آلسهك ، اکا « بو معتزلهنك

قولیدر.» سوزیله رد جواب ایدرسین‌ده تعسف یولنی التزام ایتمدکچه «بو معتزله‌نك کلامیدر.» دیمزسین.

اون یدنجی مسأله

(قال) لفظی اتساع ومجاز اوزره نطقك غیریده‌ده استعمال اولنور.

قال ابوالنجم

قال له الطیر تقدم راشداً انك لاترجع الا حامداً

ایما معناسنه‌ده استعمال اولنور.

شعر

وقالت‌له‌العینان سمعاً وطاعة وحدر تا کالدر لمایثقب

دلالت معناسنه‌ده مستعملدر.

شعر

امتلاء الحوض وقال قطنی مهلاً رویداً قدملات‌بطنی

استعیذ بالله (انما قولنا لشئ اذا اردناه ان‌نقول له‌کن فیکون) و قوله تعالی (فقال لها وللارض ائتیا طوعاً اوکرهاً قالتا اتینا طائعین) آیت کریمه‌لرنده‌کی (قول) دخی بوبابدندر.

اون سکزنجی مسأله

کلام نفسیی انکار ایدنلر کلام، قول، شو تلفظ وتکلم ایتدیکمز الفاظ وکلماتك اسمیدر دیه اتفاق ایتمشلردر.

کلام لفظیدن بشقه برده کلام نفسیی اثبات ایدنلر دخی الفاظ وکلمات مذکوره‌نك مدلولی اولان معنای نفسانی‌یه‌ده هم کلام، هم ده قول دنیلدیکنه اتفاق و بوبابده قرآن ایله، اثرله، شعر ایله احتجاج ایلمشلردر.

قرآندن حجتلری (والله یشهد ان المنافقین لکاذبون) نظم جلیلیدر.

جناب پروردکار «منافقلر [یا محمد سن محقق اللهك رسولیسین] دیه شهادت ایدرلر. اللهده سنك محقق آنك رسولی اولدیغنه شهادت ایدر. آنجق الله منافقلرك بوشهادتلرنده تحقیقاً کاذب اولدقلرینه ده شهادت ایلر.» مآل منیفی متضمن برآیت جلیله انزال بیورمشدر. منافقین ایسه ظاهردرکه لفظده کاذب دکل ایدیلر. زیرا انلرده لفظاً ولساناً حضرت نبی اکرم صلی‌الله‌علیه و سلم افندمزك حق پیغمبر اولدیغنی اقرار ایدرلر ایدیکه اشبو اقرار واخبار لفظی ولسانی‌ده صادق ایدیلر.

حالبوکه آنفاً بیان اولندیغی وجهله جناب حق آنلرك کاذب اولدقلرینی بیلدیریور. بناءً علیه منافقینك یالانلرینی کلام‌لفظیدن بشقه برکلامده آرامق لازم کلیرکه اوده انجق کلام نفسیدر. اثردن حجتلری، حضرت عمرك «رضی الله عنه» یوم سقیفه‌ده (کنت زورت فی نفس کلاماً فسبقنی ابوبکر) دییشیدر.

مترجم فقیر دیرکه:

ابن اثیرك (الکامل) نام تاریخنده مسطور اولدیغنه کوره اشبو کلام عمر یوم سقیفه‌ده بین الاصحاب جریان ایدن مباحثهٔ

معروفه ومنازعهٔ مشهوره‌یه دائر مشارالیهك مؤخراً زمان خلافتنده ایراد ایتدیکی برخطبه‌دن مأخوذدر.

حضرت عمر اشبو خطبه‌سنده انصار کرامك ارتحال حضرت رسالتپناهی کونی بریسنی نامزد امامت ومسندنشین خلافت ایتمك ایچون مدینهٔ منوره‌ده واقع «سقیفهٔ بنی ساعده» نام موضعده طوپلانوب عقد انجمن مشورت ایتدکلری طویولنجه اجلهٔ اصحابدن حضرت «ابو بکر الصدیق» و «ابو عبیدة بن الجراح» رضی الله عنهما ایله برلکده محل جمعیته واروب بینلرنده جریان ایدن محاورهٔ مشهوره‌یی مؤخراً بالمناسبه نقل‌وحکایه بیوردقلری صره‌ده شو وجهله ادارهٔ کلام ایدوب دیمشکه

«او آرالق بنده نفسمده تحسین ایتدیکم برسوزی سویلمکه برقاچ کره طوراندم ایسه‌ده ابو بکر «هله سن صبر ایت طور» دیه‌رك بکا تأنی و ترك استعجال ایله امر ایدر. وضمیرمدن کچنی بیلیرمش کبی هر دفعه‌سنده بنم سویلمك استدیکم شیلردن بریسنی ترك ایتیوب عینیله آنی و بلکه‌ده آندن احسننی سویلردی.»

قاموسك بیانینه کوره [تزویر] بر نسنه‌یه قوام و اعتدال و استقامت ویرمکله آنی تحسین وتهذیب ایتمك معناسنه‌در. بونده تفعیل، سلب ایچوندرکه اعوجاجنی ازاله ایتمکله اولور. انتهی

شعردن حجتلری، شاعر اخطلك

ان الکلام لفی الفوأد وانما
جعل اللسان علی الفوأد دلیلاً

قولیدر.

شاعر بو قولنده «سوز قلبده‌در. لسان یالکز قلبده دوران ایدن سوزه ترجماندر» دیمشکه بوده کلام لفظی و لسانیدن بشقه نفس متکلم ایله قائم برده کلام نفسینك وجودینه دلالت ایدر.

اشبو کلام نفسی‌یی انکار ایدنلر دخی وجه آتی اوزره احتجاج ایدوب دیمشلرکه:

«نطق ایتمیان و حروف ایله متلفظ اولمیان کیمسه ایچون عرف ولغتده [تکلم ایتمدی] دنیر؛ وحتی وبردخی اشبو الفاظه تعلق ایدر. بناءً علیه کلام انجق کلام لفظی‌یه اطلاق اولنور.»

بزم اصحابمزدنده قول وکلامك، معنای نفسانی ایله لفظ لسانی بینده مشترك اولدیغی رأینده اولانلر واردر.

اون طقوزنجی مسأله

اشبو کلمات و عبارات بعضاً (احادیث تسمیه اولنور.

الله تعالی (فلیأتوا بحدیث مثله) بیورمشدر.

بو تسمیه‌ده سبب بودرکه اشبو کلمات، متعاقب ومتوالی‌الورود اولان حرفلردن ترکب ایدر. شو حروف متعاقبهٔ متوالیه‌دن هر بریسی ایسه دیکرینك عقیبنده حادث و حاصل اولور. ایشته بو سببدن ناشی کلمه‌یه (حدیث) دینلمشدر.

برده حروفك سماعی قلوبده علوم ومعانی احداث ایتدیکندن بو تسمیه‌ده بوده بر سبب دیکر اوله‌بیلیر . والله اعلم .

یکرمنجی مسأله

بو مسأله‌ده یك چوق لفظلر واردر . برنجیسی کله ، ایکنجیسی کلام ، اوچنجیسی قول ، دردنجیسی لفظ ، بشنجیسی عباره ، التنجیسی حدیث درکه بونلری باسرها شرح ایتمشزدر .

یدنجیسی نطقدرکه بونکده هم کیفیت اشتقاقندن همده نطق شو الفاظ مذکوره‌نك بعضیسنه‌مرادفیدر میایمیدر؟ میاین اولدیغی تقدیرده فرقلری نه در ؟ بوندن بحث ایتمك لازم کلیر .

یکرمی برنجی مسأله

کله‌نك حدی (تعریفی) بیانده‌در

زمخشری (مفصل) ك اولنده دیمشکه : « الکلمة هی اللفظة الدالة علی معنی مفرد بالوضع » یعنی کله معنای مفرده بالوضع دلالت ایدن لفظه دنیر .

بو تعریف ایسه جید دکلدر . زیرا صیغهٔ ماضی دخی کله‌در. مع‌هذاکه صیغهٔ ماضی معنای مفرده بالوضع دلالت ایتمز .

بناءً علیه بو تعریف غلطدر .

زیرا کله ایکی امره یعنی حدث و زمانه دالدر .

صه، مه، قولمز کبی اسمای افعالده‌ده حال بومنوال اوزره‌در

یعنی اسم فعللر دخی کله درلر . فقط صیغهٔ ماضی کبی بونلر دخی معنای مفرده بالوضع دلالت ایتمزلر .

سبب غلط دخی شوکه زمخشری مفردی لفظه صفت قیلق لازم کلیرکن غلط ایدوب معنایه صفت قیلمشدر .

للمترجم

قاموسده بیان اولندیغی وجهله

[صه] صادك فتحی و هانك سکونیله وهانك منوناً کسریله متکلمه کلمهٔ زجردر . یعنی تکلم ایدن آدمه زجر و آزار ایله « صوص » معناسنده استعمال اولنور.

[مه] میمك فتحی و هانك تشدیدیله دوه‌لری رفق وسهولتله قوللانمق معناسنه‌در .

مترجم قاموس دیرکه : مه کبی صه دخی فی الاصل مصدر مقامنه قائم صوت اولوب بعده اسم فعل امر اولمشدر . «صوك»

یکرمی ایکنجی مسأله

لفظ یا مهمل اولورکه بو معلومدر ، یا مستعمل اولورکه بو اوچ قسمدر .

قسم اول ، مفرددرکه اجزاسندن برشی معانیدن هیچ برشیئه دلالت ایتمز (فرس وجمل کبی) .

قسم ثانی ، مرکبدرکه بر اعتباره‌کوره اجزاسندن هیچ بریسی اصلا برشیئه دلالت ایتمزسه‌ده اعتبار آخرله دلالت ایدر (عبدالله)

قولمز کبی که اشبو مجموعی اسم علم دیه اعتبار ایدرسه‌ك اجزاسندن هیچ بریسی بشقه بر شیئه اصلا دلالت ایتمز. اما آنی مضاف و مضاف الیه قیلدیغمزده اجزاسندن هر بر جزء شئ آخره دال اولور.

قسم ثالث، مؤلفدرکه اجزاسندن هر بر جزء ایچون علی جمیع الاعتبارات مدلول آخره دلالت حاصل اولور. عالم حادثدر. سما کره‌در. زید منطلقدر. » قولمز کبی.

یکرمی اوچنجی مسأله

مسموع مفید. درت قسمه منقسم اولور. زیرا یا لفظ‌ومعنانك ایکیسیده مؤلف اولور. « انسان حیواندر، زیدك غلامی » قولمز کبی.

یاخود مسموع و معنانك ایکیسیده مفرد اولور. وحدت و نقطه قولمز کبی. و یاخود لفظ (مفرد) معنی (مؤلف) اولور (انسان) قولمز کبی. زیرا لفظ انسان کرچه مفرددر. امجق معنی ماهیت مرکبه‌درکه امور کثیره‌دن ترکب ایدر. یاخود لفظ (مرکب) معنی (مفرد) اولورکه بو محالدر.

یکرمی دردنجی مسأله

« الکلمة هی اللفظة المفردة الدالة بالاصطلاح علی‌معنی » یعنی کلمه بر لفظ مفرددرکه بر معنایه بالاصطلاح دلالت ایدر.

بو تعریف قیود اربعه‌دن مرکبدر.

قید اول، کلمه‌نك لفظ اولمسیدر. قید ثانی، مفرد اولمسیدر قید ثالث، دال اولمسیدر. (بو قید مهملاتدن احتراز ایچوندر.)

قید رابع، بالاصطلاح دال اولمسیدر.

الفاظك دلالتلری ایسه دلالت وضعیه اولوب دلالت ذاتیه اولمدیغنه قریباً دلیل اقامه ایده‌جکز.

یکرمی بشنجی مسأله

« قیل الکلمة صوت مفرد دال علی معنی بالوضع » یعنی « کلمه بر صوت مفرددرکه معنایه بالوضع دلالت ایدر » یولنده‌ده‌تعریف اولنمشدر.

ابو علی بن سینا کتاب (اوسط) ده دیمشکه « بو جائز دکلدر زیرا صوت ماده‌در. لفظ ایسه جنسدر. حالبوکه جنسك ذکری ماده‌یی ذکردن اولادر »

ابن سینا ماده وجنس بیننده‌کی فرقك بیانینه دائر پك دقیق سوزلر سویلمش ایسه‌ده او سوزلر دقیق اولمغله برابر ضعیفدرلر. وجه ضعفنی‌ده عقلیاتده بیان ایتمشزدر.

کلمه‌یی تعریفده صوتی ذکر ایتمه‌نك جائز اولمامسی حقنده بن سبب آتی‌یی بولیورم. شویله‌که:

صوت، حیوان ایله غیریسنك صوتنه منقسم اولور.

صوت انسان دخی انسانك حلقندن (بوغازندن) وحلقنك غیریسندن حادث و حاصل اولان صوته منقسم اولور. حاق

انساندن حادث و حاصل اولان صوت دخی حدوث و حصولی شو متلفظ اولدیغمز حرفلر مثللو احوال مخصوصه‌یه مخصوص اولان صوته، برده بویله اولمیان یعنی وجع و اضطراب ویا استراحت و اوکسورك حالنده آخ آخ آح آح دیه‌رك حدوث ایدن اصواته منقسم اولور. بناء علیه (صوت) جنس بعید (لفظ) جنس قریب اولوب جنس قریبی ایراد ایسه جنس بعیدی ایراددن اولادر.

یکرمی التنجی مسأله

معتزله «کلمه‌نك مفید اولمه‌سنك شرطی ایکی یاخود دها زیاده حرفدن مرکب اولمه‌سیدر» دیمشسه‌ده بوقوللرینی (ق) و (ع) کلمه‌لری نقض ایدر.

زیرا (ق) (ع) برر حرفدن عبارت اولدیغی حالده ایکیسیده امر حاضر اولوب برر معنی افاده ایدر. واقعا معتزله طرفندن جواب ویرلمش‌که بونلر تقدیراً مرکبدرلر.

زیرا تثنیه حالنده (قیا) (عیا) دیلسی دلیلیله ثابت اولدیغی اوزره اصللری (ق) و (عی) در.

فقط جواب الجواب اوله‌رق دیلمش‌که «ترکب مقدردر! اما واقعده حرف واحددر»

معتزله‌نك بو قولنی کذلك لام تعریف، نون تنوین، اضافت دخی نقض ایدر.

زیرا بونلرك اوچیده مفید اولان حرفلردندر.

حرف ایسه بر نوعدرکه جنس کلمه تحتنده داخل اولوب نوع، صادق اولدیغی وقت جنس دخی صادق اولور. بناءً علیه اشبو حرفلر مرکب اولمامقله برابر برر کلمه‌درلر.

یکرمی یدنجی مسأله

اولی اولان «هر منطوق‌به‌که بالوضع بر شیئی افاده ایدر کلمه‌در» دیلمی‌که بو تقدیرده، مفرده مرکب‌ده تعریفده داخل اولور.

(منطوق‌به) قیدی خط و اشارتدن احتراز ایچوندر.

یکرمی سکزنجی مسأله

الفاظك مدلولاتنه دلالتلری دلالت ذاتیهٔ حقیقیه دکلدر. عباد، بو رأیك خلافنده‌در.

بزم دلیلمز — امکنه وازمنه‌نك اختلافیله الفاظ، تغیر ایدر. ذاتیات ایسه الفاظ کبی اختلاف امکنه وازمنه ایله متغیر اولماز.

عبادك حجتی — «الفاظ معینه ایله معانئ معینه بینشده مناسبات مخصوصه اولمسه‌ایدی، الفاظدن هر بریسنك کندی مسماسنه تخصیصی ممکنك من غیر مرجح ترجیحی قبیلندن اولمق لازم کلیردی. بو ایسه محالدر.»

جوابمز

عالمك البته حادث اولديغى بر زمان وار يا ؟ پك اعلى يا آندن اول ياخود آندن صكره حادث اولميوبده حدوثنك او زمان معينه اختصاصى نه‌دن نشأت ايدييور ؟ ايمدى حدوث عالمك او زمان معينه اختصاصى نصلسه الفاظك مسمالرينه تخصيصى دخى او قبيلدندر .

ايشته حدوث عالمك وقت معينه اختصاصى عبادك حجت مسروده‌سنى نقض ايدر .

كذلك هر انسانك اسم علم معينه اختصاصيله‌ده عبادك حجتى دوچار اشكال اولور .

يكرمى طقوزنجى مسأله

كاه بعض الفاظك معناى موضوع لهنه راست كله مناسب دوشديكى‌ده اولور .

(قطا) دنيلان طير معروفه (قط) تسميه ايديشارى كبى .

چونكه (قط) لفظى قطانك صوتنه بكزه‌يور .

لقلقك لقلق تسميه اولنمسيده بو قبيلدندر .

كذلك عربك قارپوز و خيار كبى رطب اولان شيلرك اكلنه (خضم) و يا بس اولان شيلرك اكلنه (قضم) لفظلرينى وضع ايديشارى دخى خاء معجمه حرفنك سمى ياش بر شى يينوركن آغزده حاصل اولان خيشردى‌يه و قاف حرفنك سمى قورى

بر شى يينوركن كذلك آغزده حاصل اولان قيجردى‌يه بكزه‌ديكندن تاشيدر . ابن جنى (خصائص) ده بوكا دائر بر چوق مثاللر ايراد ايتمشدر .

اوتوزنجى مسأله

الفاظك دلالتلرى توقيفيه‌در ديه قطع وجزمه امكان بوله‌ميز .

واقعا الفاظك دلالتلرى توقيفيه اولديغنى قطع وجزم ايدنده واردر . حتى بو بابده عقل ونقل ايله‌ده احتجاج ايتمشدر .

دليل عقلى

الفاظ مخصوصه‌نك معانئ مخصوصه‌يه وضعى قولسز ممكن اوله‌ماز . هرحالده‌سوزه، تكلمه محتاجدر، ايمدى اوسوز دخى بالفرض ناس طرفندن وضع آخرله وضع اولنمش اولسه هر وضعك لا الى نهايه وضع ديكرله مسبوق بولنمسى لازم كلير، بوايسه محالدر . بناءً عليه توقيف الهى ايله حاصل اولان وضعه انتها لازم كلير .

دليل نقلى

(و علم آدم الاسماء كلها) نظم جليلدر .

دليل عقلى‌يه جواب

الفاظك معانى‌يه وضعى اشارات ايله‌ده حاصل اولمق نيچون جائز اولمسون ؟

دليل نقلى‌يه جواب

حضرت آدمه تعليم اسمادن مراد، الهام اولمق نه‌دن جائز اولمسون ؟

وكذا جائركه بو لغتلرى حضرت آدمدن اول موجود اولان اقوام وضع ايتمش بولنسونده مؤخراً الله ذو الجلال حضرتلرى جناب آدم عليه السلامه تعليم ايتمش اولسون .

اوتوز برنجى مسأله

الفاظ و لغاتك بالاصطلاح حاصل اولديغنه‌ده جزم وقطعه امكان يوقدر . يالكز معتزله الفاظ و لغاتك بالاصطلاح حصولى ممكن اولديغى رأيندە اولوب بر وجه آتى احتجاج ايتمشدر .

ديمشلركه : صفته علم ، علم ضرورى اولديغى حالده موصوفه علم دخى علم ضرورى اولمش اولور .

ايمدى الله تعالى اشبو لفظى بو معنايه وضع ايتديكنه دائر قلب عاقلده علم ، خلق ايتسه علم بالله دخى ضرورى اولمق لازم كلير . بوايسه تكليفك صحتنى قادح ومانع اولور .

جواب

الله تعالى واضع كندى اولديغنه دائر علمى خلق ايتمكسزين يالكز « واضع لغات شو لفظى بومعنايه وضع ايتمشدر » ديه قلبده علم ضرورى خلق ايدر دنيلك نيچون جائز اولمسون ؟ بونك جوازى تقديرنده اشكال زائل اولور .

اوتوز ايكنجى مسأله

وقتاكه شو دلائلك ضعفى اكلاشلديسه لغتلرك كانه‌سى توقيفيه‌ده

اوله‌بيلير ؛ اصطلاحيه‌ده اوله‌بيلير ، بعضيسى توقيفيه ، بعضيسى اصطلاحيه‌ده اوله‌بيلير ؛ ديه‌دن چكنمز .

اوتوز اوچنجى مسأله

لفظ مفرد البته كندى مسماسنى مفيد دكلدر .

زيرا او لفظك اومعنايه موضوع اولديغى بيلنمدكجه لفظ كندى كندينه هيچ برشى افاده ايتمز .

لكن لفظ مفردك او معنايه موضوع اولديغنى بيلمك اولفظ ايله او معنى بينندەكى نسبت مخصوصه‌يه علمدر ، بين الامرين مخصوص اولان نسبته علم ايسه لفظ و معنانك ايكيسندنده مقدم حاصل اولور . يعنى نسبت مذكوره بيلنمدكجه لفظ ومعنى بيلنه‌مز . ايمدى اكر لفظك معناى موضوع لهنه علمزينه اولفظدن مستفاد اولسه دور لازم كليركه بو محالدر .

بوكا شويله جواب ويرلمشكه : خيالده لفظ معين ايله معناى معين بيننده مقارنت مستقر اولنجه احتمالكه لفظه شعور حاصل اولدقده خيال معنايه منتقل اولور .

و بو تقديرده دورك فسادى مندفع اولور .

اوتوز دردنجى مسأله

مفرده‌كى اشكال مذكور ، مركبده حاصل دكلدر . زيرا الفاظ مفرده‌نك كندى معنالرينى افاده‌لرى افادهٔ وضعيه‌در . تركيباتك افاده‌لرى ايسه افادهٔ عقليه‌در .

بناءً على ذلك شو مفرداتى ايشيدنجه عقل آنلرك تركيباتى نظر دقت و اعتباره آلبرده صكره اوتركيبات عقليه واسطه‌سيله او مركباته تحصيل علم و وقوفه رهياب وصول اولور . ايشته آره‌ده‌كى فرق ظاهر اولدى .

اوتوز بشنجى مسأله

الفاظك دلالتلرى معانئ ذهنيه‌يه منحصر اولوب مافى‌الاعيانه دلالتلرى يوقدر و بو سببدن ناشى « الفاظ، معانيه دلالت ايدر . زيرا معانى عانى‌نك يعنى قاصدك قصد ايتديكى شيلردركه آنلرده امور ذهنيه‌در » دنيلير .

الفاظك دلالتلرى معانئ ذهنيه‌يه منحصر اولديغنه برنجى دليلمز

بزاوزاقدن بر جسم كوروبده آنى طاش ظن ايتسه‌ك ديرزكه شوكورديكمز جسم بر طاشدر . صكره او جسمه براز دها ياقلا . شوبده آنى متحرك برحالده كورمه‌مزله قوش ظن ايلسه‌ك ديرزكه خير ! بو قوشدر . دهاصكره بسبتون ياقلاشوبده انسان اولديغنى بيلنجه يينه ديرزكه خير ! بو انساندر .

ايمدى تصورات ذهنيه‌نك اختلافنده اسمانك دكيشى ويرمسى دلالت ايدركه الفاظك مداولى صور ذهنيه‌دن عبارتدر . اعتبارات خارجيه دكلدر .

ايكنجى دليلمز

لفظ اكر موجود خارجيه دلالت ايتسه‌يدى، بريسى « عالم، قديمدر . » ديكرى‌ده (عالم، حادثدر .) دينجه عالمك هم قديم، همده حادث اولمسى لازم كليردى . بو ايسه محالدر .

اما الفاظك دلالتلرينى معانئ ذهنيه‌يه منحصر قيلديغمز حالده قولين مذكورين اشبو ايكى حكمك اشبو ايكى شخص مفروضدن حصولنه دال اولمش اولوب ايكى شخصدن بويله ايكى حكم متضادك حصولى ايسه تناقضى ايجاب ايتمز .

اوتوز التنجى مسأله

جميع ماهياتك (معانى‌نك) الفاظ ايله مسمى اولمسى ممكن اوله‌ماز . زيرا ماهيات، غير متناهيدر . نهايتى اولميان شيلرك ايسه على التفصيل مشعوربه اولمسى ممكن دكلدر . مشعوربه اولميان شيئك‌ده يانه اسم وضعى ممتنع‌در .

اوتوز يدنجى مسأله

افصاح و بيانه اك زياده احتياج مس ايليان معنى هانكيسى

ایسه انك یانه وضع لفظ اولنغه معانئ سائردن اودهـا لایق و مناسبدر، اوامر ونواهی، عموم وخصوص صیغه‌لری کبی .

بونك دلیلی‌ده شودرکه او معنای اهمی ا کلاتمغه حاجت مس ایدر . بنـاءً علیه او وضعه داعی، کامل ومانع، زائل اولور . داعی ایسـه قوی و مانع زائل اولدیغی وقت انك نعلی واجب الحصول اولور . یعنی ایش بو پرده‌یه کلنجه افصـاح و بیـانه احتیاج مس ایلیان معنای اهمی تعبیر وتعریف ایچون وضع‌لفظه مجبوریت الویرر .

اوتوز سکزنجی مسأله

عند الجمهور خفی اولان معنـانك لفظ مشهوربه ایله مسمی اولمسی ممتنع‌در .

مثـالی — حرکت، لفظی بر لفظ مشهوردر . جسمك بر جانبدن دیکر جانبه منتقل اولدیغی‌ده هر کسك معلومیدر . متکلمین ایسه حرکتی بشقه درلو تفسـیر ایدرلر . دیرلرکه « حرکت او انتقالی ایجاب ایدن معنادر » ایشته بو معنی بر امر خفیدر . زیرا بو معنـایی حواص ناسـدن بشقه‌سی تصور ایتمز . بویله اولدیغی حالده « حرکت، نفس اشبو انتقالك اسمیدر ؛ انتقالی ایجاب ایدن معنانك اسمی دکلدر . » دیمك لازم کلیر . وکذلك علم وقدرت، عالمیت و قادریتی موجب اولان معنـانك اسمی دکل، بلکه علم، نفس عالمیتك، قدرت، نفس قادریتك اسمی‌او لمق لازم کلیر .

اوتوز طقوزنجی مسأله

معنی

معنی صورت ذهنیه‌نك اسمیدر . موجودات خارجیه‌نك اسمی دکلدر . زیرا معنی قاصدك قصد ایتدیکی شیدن عبارتدر . بو شئ ایسه بالذات امور ذهنیه و بالعرض اشیای خارجیه‌دندر .

ایمـدی « قائل بر لفظ ایله اشبو معنـایی اراده ایتدی . » دیلدیکی وقت مراد، قائل لفظی ذکر ایله او امر متصوری تعریف ایتمك ایستدی دیمك اولور .

قرقنجی مسأله

بعض معانی وارکه الفاظ ایله تعریفلری ممکن اوله‌ماز .

مثلا، بز بال ایله شکرك طاتلیلقلری آره‌سنده‌کی فرقی حس ذوق ایله ادراك ایدرز . آغزیمزه آلنجه بو بال، شوشکردردیرز . کذلك بعضاً تفسیزده بر حال حاصل اولورکه آنی دخی‌لفظ و لسان ایله تعریفه مقتدر اوله‌مایز .

بو طوغریدر .

زیرا واضع لغات بالك حلاوتیله شکرك حلاوتی بینـده‌کی فرقه دلالت ایده‌جك برلفظ معین وضع ایتمامشدر . وضع ایتمش اولسـه‌یدی، ذوقاً حس ایتدیکمز شو فرقی لفظاً ولسـاناً دخی

تعریفه مقتدر اولوردق. حتی واضع آیری آیری هر طاتلینك حلاوتنه‌ده دلالت ایده‌جك الفاظ مخصوصه وضع ایتمامش اولد. یغندن ناشیدرکه هیچ بر طاتلینك حلاوتی اضافتسز ذکر وبیانه مقتدر اوله‌میورزده لدی الایجاب اضافتله بالك، شکرك حلاوتی دیمکه مجبور اولورز.

بعضاً نفسزده حس و ادراك ایلدیکمز حالات مخصوصه‌یی‌ده لفظاً و لساناً تعریفه مقتدر اوله‌میشیز مجرد اوحالاته دلالت ایده‌جك مخصوص لفظلر وضع ایدلمامش اولماسندن ناشیدر. وچونکه مسمی اولجه مخاطبك‌ده مدرك و معلومی اولمدقچه سنك خود بخود وضع ایده‌جکك اسمدن کیمسه بر شی اکلایه‌ماز. اشته سبب بودرکه مثلا سن نفسکده حس ایتدیکك بر حالی تعریف ایچون کندیلککدن بر لفظ وضع ایده‌مزسین، ایتسه‌کده آنکله کیمسه‌یه دردینی اکلاته‌مزسین.

اما وقتیله هر طاتلی‌نك حلاوتنه دلالت ایده‌جك برر لفظ مخصوص وضع ایدلمش و هرکس‌ده آنی بلله‌مش اولسه‌یدی، اوحلاوتی اضافتسز دخی ذکر ایده‌بیلیردك. کذلك بال ایله شکرك و سائر حلویاتك آردسنده ذوقاً محسوس اولان فرقه دلالت ایلیه‌جك برر لفظ مخصوص وضع ایدلمش اولسه‌یدی، بونرقی‌ده لفظاً تعریفه مقتدر اولوردق. بونك کبی سن نفسکده حس ایدوبده آخرك محسوسی اولمیان حالات مخصوصه‌یی وقتیله دها بر چوق آدملر تصور ایدرك هر برینه بشقه بشقه برر لفظ

مخصوص وضع ایتمش اولسه‌لردی، بونلرك‌ده معانئ سائره کبی بیانات لفظیه ایله تعریفی ممکن اولوردی.

قرق برنجی مسأله

معانی‌یه الفاظك وضعنده حکمت نه‌در؟

معلومدرکه انسان جمیع حوایج ومهماتنی بالاستقلال استحصاله مقتدر اوله‌میه‌جق صورتده یارادلمش اولدیغندن مطلقا تعاون وتناصره محتاجدر. تعاون وتناصر دخی هرحالده یکدیکره افادهٔ مافی الضمیر ایله تعاطئ افکار و آرایه متوقف اولوب افادهٔ مرا. مه ده البته برطریق وواسطه لازمدر. کتابت واشارت کبی، تصفیق یده (ال چرپمق) کبی، اعضای سائره‌یی قیلداتمق کبی، طرق تعریف ایسه چوقدر. شوقدرکه طرق مذکوره‌نك اسهل واحسنی اشبو متلفظ ومتکلم اولدیغمز الفاظك استعمالی اولدیغندن ایشته معانی‌یه الفاظك وضعنده‌کی حکمت بودر.

طرق تعریفك اسهل واحسنی بو اولدیغنه وجوه آتیه دخی دلالت ایدر.

وجه اول. — متنفس اولدیغمز نفس، درون دلدن خارجه چیقدیغنده صوتك، واصوات، تقطیعاتی حالنده حروف مختلفه‌نك حدوثنه سبب اولوب بو واسطه ایله معانئ قلبیه‌نك تعریف وتفهیمی بغایت آسان اولور. بوقولایلق وکلفتسزلك ایسه کتابت واشارت کبی سائر طرق تعریفده بولنه‌ماز.

وجه ثانی ــ افادهٔ مرام خدمتنده قوللاندیغمز بو سسلر وجودی عقیبنده فانی اولیویرر. شویلهکه انسان افادهٔ مرام ایچون تکلمه محتاج اولنجه درحال صوت، حصوله کلیر و حاجت زائل اولنجهده فانی ومنقضی اولور.

وجه ثالث. ــ مخارج حروفدهکی تقطیعات کثیره حسبیله اصواتدن حروف کثیره تولد ایدر. و ترکیبات کثیرهسی حسبیله او حروف کثیرهدن کلمات غیرمتناهیه حصوله کلیر. ایمدی اوکلمات حاصلهدن هرمعنایه برکلمه تخصیص ایتدیکمزده الفاظ، التباس واشتباهه محل قالمیهرق معانیه توزیع ایدلمش اولور. بوندهکی سهولت و محسناتك مثلی ایسه بدیهیدرکه اشارت وتصفیق کبی سائر طرق تعریفده بولنهماز.

ایشته شو اوچ سببدن ناشیدرکه عقول سلیمه مافی القلوبك احسن تعریفاتی الفاظ اولدیغنه حکم ایدر.

قرق ایکنجی مسأله

کمال انسان، حق حق طانیوب خیری دخی مقتضاسیله عمل ایچون بیلهدهدر. جوهر نفس ایسه اصل خلقتده بوکمالدن عاری اولمغله ارهده بوبدن خاکدانی واسطه اولمادقجه ممکن دکل اکتساب کمال ایدهمز بناءًعلیه مصنوع دست قدرت اولان بدن انسانك خلق وتکوینی مجرد اشبو حکمتدن ناشی مطلوب اولدی. برده محققدرکه قالب دنیلان کوشتپارهٔ صنوبری الشکل

حرارت غریزیهنك ینبوعی اولمسه بو بدنك ده مصالحی تمام اوله. ماز. وچونکه بو حرارت غریزیه بغایت قوتلی بر حرارت اولدیغندن لاجل التعدیل قلب ترویحه محتاج اولدی. بناءًعلیه رحیم، حکیم اولان صانع تعالی وتقدس حضرتلری بومقصودی شویله تدبیر بیورمشدر.

قلبه برقوهٔ انبساط ویرمش که خارج بدندن هوای باردی کندینه جذب ایدر. آلدن صکره بو هوای باردك درون دلده برلحظه طورمسیله سخونت وحدت وحرارتی شدت وقوت کسب ایدهکلدیکندن قلب آنی ینه خارجه دفعه محتاج اولور. انقباض بودیمکدر. زیرا قلب، منقبض اولدقجه ایچندهکی هوا صیقیلهرق خارجه جیقار.

ایشته حیوانی متنفس قیلقدهکی حکمت خدا بودر.

قصد اول ایله مقصود اولان شی ایسه جوهر نفس علم و عمل ایله تکمیلدن عبارتدر. بناءًعلیه بوکمالی اکتسابه واسطهٔ منفرده اولان بدنك خلق وتکوینی مطلوبیتك مرتبهٔ ثانیهسنده، وقلبی تخلیق ایله آنی حرارت غریزیهنك منبعی قیلق مطلوبیتك مرتبهٔ ثالثهسنده، ولاجل الترویح خارجدن هوای طیبك انجذابی موجب اولان انبساطه قلبی اقدار بیورمق مطلوبیتك مرتبهٔ رابعهسنده، واوهوای مخرفك خروجنی ایجاب ایدن انقباضه ینه قلبی قدرتیاب ایتمك مطلوبیتك مرتبهٔ خامسهسنده، وقلبك انقباضی حالنده خارج اولان هوایی مادهٔ صوته صرف ایدییورمك مطلوبیتك مرتبهٔ سادسهسنده واقع اولدی. صکرهده مقدر حکیم

ومدبر رحیم اولان الله ذوالجلال حضرتلری مرتبهٔ سابعه‌ده علی سبیل الغرض واقع اولان اشبو امر مطلوبی‌ده مادهٔ صوت قیله‌رق حلق ولسان واسنان وشفتین‌ده صوته مخصوص برطاقم مجبسلر، مقطعلر خلق وایجاد بیورمشدرکه اشبو مختلف حرفلر وبوحرفلرك ترکیباتندن نهایتسز کلمه‌لر اوسیله حادث وحاصل اولور. اندن صکره‌ده اشبو نطق وکلامده برطاقم حکم عالیه واسرار باهره ایداع بیورمش که عقول اولین وآخرین انك بحرندن برقطره‌یی، انك شمسندن برشعله‌یی بیله احاطه‌دن عاجز قالمشدر.

﴿ فسبحان المدبر بالحکمة الباهرة والقدرة الغیر المتناهیة ﴾

قرق اوچنجی مسأله

بیانات سابقه‌مزله ظاهر اولدی که کلام لسانی‌نك معناسی براصطلاحدن عبارتدر.

شویله‌که: ناس قلوب وضمائرده دوران ایدن معانی‌یه اشبو اصوات ومقطعه وحروف مرکبه‌یی معرف قیله‌رق کلام لسانی بوصورتله میدانه کلدی. بالفرض والتحقیق مافی الضمیری تعریف وتعبیر ایچون اشبو اصوات مقطعه وحروف مرکبه‌نك یرینه بشقه شیلر وضع ایتمش اولسه‌لردی، او اشیا دخی بریکیلر کبی کلام اولوردی.

بویله اولنجه دیمك که کلام لسانی علم وقدرت واراده صفتلری کبی برصفت حقیقیه دکل، بلکه برامر وضعیٔ اصطلاحیدر.

﴿ تحقیق ﴾

«کلام لسانی، حیات وقدرت صفتلریله متصف اولان کیمسه‌نك ضمیرنده‌کی ارادات واعتقاداتی آخره تعریف ایچون ایشلدیکی برفعل مخصوصدن عبارتدر.»

بوحالده ظاهر اولورکه انسانك بوحرفلرله متکلم اولمسندن مراد، مجرد شو غرض مخصوص یعنی افادهٔ مافی الضمیر ایچون اوحرفلرك فاعلی اولمه‌سیدر.

فاما کلام نفس که ذات متکلم ایله قائم اولان معنادر. بوکلام لسانی کبی اولیوب علم وقدرت واراده صفتلری کبی برصفت حقیقیه‌در.

قرق دردنجی مسأله

وقتاکه الفاظ، مافی الضمائر والقلوبك دلائلی ایدوکی ثابت اولدیسه اشبو الفاظك مدلول علیهی دخی ارادات واعتقادات یاخود نوع آخر اولمق لازم کله‌جکندن معتزله (افعل) صیغه‌سی ارادهٔ فعل ایچون موضوع برلفظدر. (خبر) دخی (اوقائلك فلان شی شویله بویله‌در دیه اعتقاد ایدر اولدیغنی تعریف ایچوندر.) دیدی.

بزم اصحابمزده (طلب نفسانی اراده‌یه مغایردر. حکم ذهنی دخی اعتقاده مغایر برامردر.) دیدیلر.

طلب نفسانی‌نك اراده‌یه مغایر اولدیغنه دلیلمز

متفق علیهدرکه الله تعالی وتقدس حضرتلری کافره‌ده ایمان ایله امر ایتمش ولکن کافرك ایمانی اراده ایتمامشدر. اراده بیور. سه ایدی، کافر کفرده قالماز مؤمن اولوردی.

بوکاده شو ایکی وجه آتی دلالت ایدر.

وجه اول. ــ کافرك قدرتی اکر کفری موجب ایسه اوقد. رتك خالقی کفری مرید اولمش دیمك اولور. زیرا مرید علت، مرید معلولدر.

واکر کفر وایمانك ایکیسنه‌ده صالح ایسه چونکه مرجحسز احد هانك آخر اوزرینه رجحانی ممتنع ایدوکندن مرجح یاعبد یاالله اولمق لازم کلیر. اکر مرجح عبددر دنیرسه بوحالده تقسیم اول عودت ایدر. اکر ترجیح طرف الهیدن ایسه بوتقدیرده‌ده قدرت وداعیه‌نك مجموعی کفری موجب اولمش اولور. مرید علت ایسه مرید معلولدر. اویله ایسه کافردن کفری مرید اولان الله تعالی وتقدس حضرتلری ایدوکی ثابت اولدی.

وجه ثانی. ــ الله تعالی کافرك کفر ایده‌جکنی بیلیر. بوعلمك حصولی ایسه ایمانك حصولنه ضددر. ضدین بینی جمع دخی محالدر. برشیئك ممتنع الوقوع اولدیغنی بیلن ذات ایسه آنی اراده ایتمز.

ایمدی الله تعالی کافره ایمان ایله امر بیورمش اما انك ایمانی اراده بیورمامش اولدینی ثابت اولدی. بناءً علیه امر الهینك

مدلولی اراده‌دن بشقه برشیئك فعلی اولمق لازم کلیر. وهو المطلوب.

حکم ذهنی‌نك اعتقاددده علمده مغایر اولدیغنه دلیلمز

بریسی «عالم، قدیمدر.» دیدکده بوقولك مدلولی قائلنك قدم عالمه حکمندن عبارت اولوب حال بوکه بعضاً قائل هم‌بویله «عالم، قدیمدر» دیر همده عالمك قدیم اولمادیغنی اعتقاد ایدر.

بوندن بیلیرزکه حکم ذهنی حاصل، اعتقاد غیر حاصلدر. آنك ایچون حکم ذهنی اعتقاده مغایردر.

قرق بشنجی مسأله

الفاظك مدلولاتی بعضاً الفاظه مغایر شیلر اولور.

سما و ارض لفظلری کبی.

بعضاً دخی الفاظك مدلولاتی ینه الفاظ اولور.

اسم، فعل، حرف، عام، خاص، مجمل، مبین قولمز کبی.

چونکه بولفظلر بر طاقم استلردرکه مستعمالری‌ده ینه الفاظدر.

قرق التنجی مسأله

لغاتی بیلمه‌نك یولی

لغات یالکز عقل ایله بیلنمك محالدر.

لغات یالکز نقل متواتر، و روایات آحاد ایله بیلنه‌بیلیر. و صحیح اولانزده بودر.

كرچه عقل و نقلدن مركب اولان استدلال ايله‌ده بيلنير دينلر اولمش و چوق كيمسه‌لرده برچوق لغاتى اثباتده بو يولى طوتمش ايسه‌ده بو طريق استدلال ضعيفدر .

عقل و نقلدن مركب استدلال

مثلا ديرزكه : (من) صيغه‌سى اوزرينه استثنانك ادخالى جائز اولديغى نقل ايله ثابتدر . وكذا استثنانك حكمى اول شيئى اخراجدركه اكر اخراج اولنمسه مستثنى منه‌ده داخل اولور» ديه بنه نقل ايله ثابتدر .

ايمدى شو ايكى نقلك مجموعندن بحكم العقل (من) صيغه . سنك عمومه موضوع اولمسى لازم كله‌جكى استدلال اولنور .

شوقدركه بو استدلالك صحيح اوله‌بلمسى مقدمين مذكورتينك واضعى دخى اشبو ملازمه‌يى معترف اولمغه متوقفدر . يوقسه يعنى واضع بونى معترف اولمازسه تناقض لازم كلير .

لكن واضع لغات اكر الله تعالى وتقدس حضرتلرى اولديغى ثابت اولورسه انك ذات پاكنى مناقضه‌دن تنزيه، واجب اولور .

اما واضع او دكل‌ده ناس ايمشسه چونكه ناس، كلاملرنده تناقض ايده‌بيله‌جكلرندن انلرى مناقضه‌دن تنزيهه لزوم‌يوقدر .

و وقتاكه اشبو اصل، مشكوك اولديسه دليل دخى اصلى كبى مشكوك اولور .

يعنى مادامكه واضع لغات جناب اللهمى ناسمى كيدر؟ بوراسى

قطعياً ثابت اولميوب دائرهٔ شك واشتباهده قالمشدر . بوبابده ايراد اولنان دليل دخى كذلك مشكوكيتدن قورتيله‌ماز .

قرق يدنجى مسأله

بزه منقول اولان لغاتك بعضيلرى تواترله ، بعضيلرى ده روايت آحاد ايله منقولدر .

اهل لساندن بعضيسى شو استعمال ايده‌كلديكمز لغتلرك تواتراً منقول اولديغنى قبول ايتميوب ديمشكه :

اشهر الفاظ، لفظة (الله) در . حالبوكه اشبو لفظهٔ جلاله‌ده‌ده اختلاف، واقع اولوب كيمى ديدىكه (الله) لفظى عربى دكلدر ؛ عبرى‌در . كيمى ديدىكه اسم علمدر . بعضيلرى‌ده اسمای مشتقه‌دندر ديوب كيفيت اشتقاقنده اون وجه ذكرايلديلر. ايشته‌امر بو آنه‌دك شو اختلافات ايچنده موقوف قالمشدر .

كذلك الفاظ مشهوره‌دن اولان (ايمان) و (كفر) لفظلرنده‌ده اختلاف شديد ايله اختلاف ايتديلر . بونك كبى اوامر ونواهى، عموم وخصوص صيغه‌لرى مختلف فيها اولوب مع هذاكه بونلرده الفاظ مشهوره‌دندرلر .

ايمدى دوشونملىكه اظهر واشهر اولان الفاظك حال وشانى بو اولورسه ياظهور وشهرتى بو درجه‌ده اولميان الفاظك تواترينه نصل اينانيله‌بيلير ؟

دها طوغریسی آرانیرسه دیرزکه الفاظ مذکوره‌نك اشبو اصول مواردده ورودی نواترله معلومدر. ماهیات و اعتباراتنه کلنجه ایشته مختلف فیها اولان بونلردر، فقط انلرك مختلف فیها اولمسی فی الاصل تواترك حصولنده قدحی موجب دکلدر.

قرق سکزنجی مسأله

کیمیسی‌ده «اشبو الفاظك بعضیسنده یالکز حال حاضرده تواترك حصولنی تسلیم ایلدی. شوقدرکه ادوار ماضیه‌نك حالی معلوم اولمدیغی ایچون جائزکه ادوار ماضیه‌نك بعضیسنده نقل، روایت آحاده منتهی اوله. و بر کیمسه (اکر ادوار ماضیه‌نك بعضیسنده نقل، آحاده منتهی اولسه‌یدی. مشتهر وحد تواتره بالغ اولوردی) دیه‌مز. زیرا بو مقدمه صحتی تقدیرنده بیله وقائع عظیمه حقنده صحیح اوله‌بیلیر. تصرفات الفاظه کلنجه: بونلرك وقائع حقیره‌دن اولمسیله اشتهاری وحد تواتره بلوغی لازم کلمز.

طوغریسی بودرکه مثلا سما، ارض، جدار، دار لفظلرینك و اشتباهنك ازمنهٔ ماضیه‌ده‌کی حاللری بو زمانده‌کی حاللری کبی اولدیغنه علم ضروری حاصلدر.

قرق طقوزنجی مسأله

شك یوقکه لغتلرك اکثری روایت آحادایله منقولدر. واحدك روایتی ایسه ظندن بشقه بر شی افاده ایتمز.

برده احادیث شریفهٔ نبویه‌نك راویلری حقنده بر چوق شرطلره رعایت اولنمقده اولدیغی حالده لغتلرك راویلری حقنده اویله شرطلره رعایت و اعتبار ایتمامشلردر. مع هذاکه لغات احادیث شریفه‌نك اصولی مجراسنده جاریدر.

اشبو سؤالی مؤکد اولان احوالدندر شوکه ادبادن بعضیلری یکدیکرینی کاه‌تجهیل وکاه‌تفسیق ایله طعن وتشنیع ایتدی. کوفیون ایله بصریون آره‌سنده حاصل اولان عداوت دخی مشهوردر. اکثر محدثینك اکثر اربابی مالاینبغیه نسبت ایدیلدیکی‌ده کذلك مشهوردر.

بویله اولدیغی حالده ادبانك روایتلری مقبول اوله‌ماز. ایشته بو طریق ایله لغاتك اکثری درجات قبولدن ساقط اولور.

طوغریسی بودرکه: لغتلرك چوغی تواتره قریبدر. وبوطریق ایله اشبو طعن دخی ساقط اولور.

اللنجی مسأله

الفاظك معنالرینه دلالتلری دلالات ظنیه‌در .

زیرا الفاظك معنالرینـــه دلالتلری هم لغاتك، هم اعرابات و تصریفاتك نقلنـــه موقوفدر . معهذا اوناقللرك اوائل احوالنه نظر اولنورسه هر برینك خبری خبر واحد اولدیغی اکلاشیلیر . روایت آحاد ایسه ظنـدن بشقه برشی افاده ایتمز .

کذلك الفاظك معنالرینه دلالتلری عـــدم اشتراکه (١) عدم مجازه (٢) عدم نقله (٣) عدم اجماله (٤) عدم تخصیصه (٥) عدم معارض عقلیه (٦) موقوفدرکه معارض حاصل اولدیغی تقدیرده لفظی مجازه صرف ایتمك لازم کلیر .

اشبو مقدمات منفیه‌یه اعتقاد ایسه شك یوقکه ظن محضدر. ظنه موقوف اولان دخی ظن اولمغله اولادر . والله اعلم

---

(١) لفظك معنای واحده منحصر اولمسی (٢) لفظك وضع اول ایله موضوع اولدیغی معناده مستعمل اولمسی (٣) لفظك وضع اول ایله موضوع اولدیغی معنادن معنای اخره منقول اولمامسی (٤) معناسنك بیانه محتاج اولمامسی (٥) لفظك الفاظ عمومدن اولمامسی (٦) لفظـــك متشابهاتدن اولمامسی .

(للمترجم)

باب ثانی

صوت و حروفدن مستنبط اولان مباحثه و صوت و حروفك احکامنه دائر اولوب چند مسأله‌یی مشتملدر

برنجی مسأله

رئیس حکما ابوعلی بن سینا صوتی تعریفده « انه کیفیة تحدث من تموج الهواء المنضغط بین قارع ومقروع » دیمش که: ترکچه‌سی « صوت، قارع و مقروع یعنی یکدیکرینه شدتله ضرب ایدیلان ایکی جسم متصوت آره‌سنده صیقیشان هوانك تموجندن حادث اولور برکیفیتـــدر . » دیمکدر . بن دیرمکه . ماهیت صوت عضو سمع اولان قولاقله حس و ادراك اولنور .

موجودات ایچنده ایســـه محســـوسدن اظهر برشی یوقکه محسوس انکله تعریف اولنه‌بیلسون ،

بنـــاءعلیه ابن سینـــانك بو سوزی صوتك سبب حدوثنه اشارتدر . یوقسه ماهیتنی تعریف دکلدر .

للمترجم، درویش پاشـــانك حکمت طبیعیـــه کتابنده مذکور درکه : هر هانکی جسم الاستیقینك بر سبب خارجینك تأثیریله

جزؤ فردلری وضعیت اصلیه‌لرندن خروج ایلسه اجزای مرقومه ینه اول وضعیتی اخذ ایتمك ایچون بر طاقم حرکات رقاصیه‌اجرا ایدرك اشبو حرکات، جسمه دخی سرایت ایدر.

ایشته حرکات رقاصیهٔ مذکوره پك سریع اولدقلری حالده « اهتزازات تعبیریله معروف اولوب ذکر اولنان جسم الاستیقی بو مثللو اهتزاز ایلدیکی صورتده درونده بولندیغی واسطه‌نك تموجی دخی موجب اولمغله کندوسنك اهتزازندن حادث اولان کیفیته « صدا » و یا « صوت » اطلاق اولنه‌رق اول دخی واسطه. نك تموجی حسبیله عضو سمع اولان قولاغه بالوصول حس اولنور. و بو جهتله صدا حاصل ایدن جسم الاستیقی‌یه دخی « جسم متصوت » تسمیه قلنور.

شو مناسبتله الاستیقیتك‌ده تعریفی لازم کلمکله بند آتی‌یی کذلك کتاب مذکوردن عیناً نقل ایلرز.

اجسامك جزؤ فردلری اکثریا تضییق واسطه‌سیله وضع اصلیلرندن آیرلدقلرنده یعنی بر برلرینه دها زیاده تقریب اولند. قلرنده اجزای مرقومه بیننده واقع قوهٔ دافعه زیاده‌لشوب اول جزءلری تقریب ایدن سبب رفع اولندیغی کبی ینه وضع اصلیلرینه بالورود اول وضعی بر مقدار مرور وینه کیرویه عودت ایدوب تکرار وضع اصلیلرینه کلدکدن صکره اول وضعی ینه بر مقدار مرور و بعده عودت ایدرك بو سیاق اوزره بر طاقم حرکات رقاصیه‌دن صکره وضع اصلیلرندن ساکن قالورلر.

ایشته اجزای مرقومه‌نك بو مثللو حرکات رقاصیه‌لرینك

سببی انجق بینلرنده اولان قوهٔ جاذبه ایله قوهٔ دافعه اولوب کیفیت مذکوره‌یه (الاستیقیت) و یا « قوهٔ الاستیقیه » تعبیر اولنور.

انتهی

ایکنجی مسأله

محکیدرکه متکلمین معتزلیندن مشهور نظام کویا صوت، جسمدر دیه زعم ایدرمش‌ده انك بوزعمنی وجوه آتیه ایله ابطاله قالقشمشلردر.

(١) اجسام، جسمیتده مشترکدرلر. صوتده ایسه مشترك دکلدرلر.

(٢) اجسام اولا و ثانیاً کورینور؛ لمس اولنور شیلردن اولوب صوت ایسه اویله دکلدر.

(٣) جسم، باقیدر، صوت ایسه باقی اولمیوب حدثیله برابر زائل وفانی اولور. بناءً علیه صوت وصدا اجسامدن معدود اولهماز.

بن دیرمکه : نظام، اذکیای ناسدن بر آدم ایدی. بناءً علیه اویله ذکی بر ذاتك صوتك نفس جسم اولدیغنه ذاهب اولمسی پك بعید کورینور. شوقدرکه نظام وقتاکه صوتك سبب حدوثی هوانك تموجی اولدیغنه ذاهب اولدیسه جاهللر ظن ایتمشلرکه نظام کویا صوت او هوای متموجك عینی اولدیغنه قائل‌اولیورده انکچون بویله رد وجرحه قالقیشمشلر.

اوچنجی مسأله

بعضیلری « صوت، اجسام صلبه‌نك اصطکاکی یعنی طوقو. شمسیدر. » دیمش ایسه‌ده بو طوغری دکلدر. زیرا اصطکاك دنیلان طوقوشمق بر مماستدن عبارتدر. مماست ایسه مبصراتدن اولوب حال بوکه صوت، مبصراتدن دکلدر. کیمیسی‌ده دیدی که « صوت، نفس قرع — یاخود — نفس قلعدر. » یعنی صدا بر جسمه دیکر بر جسم ایله خیزلیجه اورمق، یاخود بر جسمی دیکر جسمدن خیزلیجه قوپارمق دیمکدر. کیمیسی‌ده دیدی‌که « صوت، حرکه‌نك تموجیدر. »

بوتعریفاتك ایسه هیچ بریسی طوغری دکلدر. زیرا احوال مذکوره مبصراتدن اولوب صوت ایسه غیر مبصردر. والله اعلم

دردنجی مسأله

دنیلدی‌که: صوتك سبب قریبی تموج هوادر. تموجدنده مرادمز برمبدأ معیندن برمنتهای معینه‌دك حرکت انتقالیه دیمك دکلدر. بلکه مراد هوانك تموجنه شبیه اولان بر حالتدر. زیرا تموج هوا، صدمات وسکنات متعاقبه ایله شیئاً نشیئاً حادث‌اولور بر امردر.

تموجك سببی ایسه یاامساس عنیفدرکه قرع بودر. یاخود تفریق عنیفدرکه قلعده بودر.

بو مبحثك تحقیقنی ارزو ایدن کتب عقلیه‌مزه مراجعت ایتسون.

بشنجی مسأله

الشیخ الرئیس ابو علی بن سینا حرفی تعریفده « انه هیئة عارضة للصوت تمیز بها عن صوت آخر مثله فی الخفة و الثقل تمیزاً فی المسموع » دیمش‌که ترکجه‌سی « حرف، صوته عارض بر هیئتدرکه خفت و ثقلده مثلی اولان صوت آخردن او هیئت واسطه‌سیله مسموعده تمیز ایدر » دیمکدر.

التنجی مسأله

حروف یا مصوته اولورکه بونلر نحوده مد ولین تسمیه قلنان حرفلراولوب بونلرله ابتدا ممکن اوله‌ماز. یاصامته اولورکه بونلرده مصوته‌نك غیری اولان حرفلردر. صدالی دیمك اولان حروف مصوته‌یه کلنجه شبهه یوق‌که بونلر صوته عارض اولان هیئاتدندر.

صداسز حرفلر دیمك اولان صوامته کلنجه: بونلردنده باء، تاء، دال، طاکبی بعضیلری وارکه آنلرك تمدیدی ممکن اوله‌ماز. وحروفك هرایکی قسمی‌ده نفسك آخر زمان حبسیله اول زمان ارسالی اولان آنده حاصل و حادث اولور. حرفلرك صوته نسبتی نقطه‌نك خطه، آنك زمانه نسبتی کبی‌در.

حرفلر نه اصواتدر، نه ده عوارض اصواتدر . حرفلر اصواتك مبدأ حدوثنده حادث اولور شیلردر .

حرفلره « حرف » تسمیه‌سیده کوزل برتسمیه‌در .

زیرا حرف، طرف دیمك اولوب بوحرفلر دخی اصواتك اطراف ومبادیسیدر .

صداسز حرفلردن بحسب الظاهر تمدیدی ممکن اولنلرده واردر .

صکره اشبو صداسز حرفلر دخی ایکی قسمه آیریلیر .

برقسمی حا، خا کبی حرفلردرکه بونلر هرنقدر بحسب الحس زمانیة الوجود ایسه‌ده ظن غالبه کوره نفس الامرده آنیة الوجوددر.

زیرا حا، خا حرفلری هرنه‌قدر بربرینی تعقیب ایدن آناتده حاصل اولور کبی ظن اولنورسه‌ده نفس الامرده هربریسی آنی الوجوددر .

لکن حس، بعضیسنك بعضیسندن ممتاز اولدیغی فرق ایده مدیکندن آنلری حرف واحد زمانی ظن ایلر .

دیکر قسمی سین، شین کبی حرفلردرکه بونلرده ظن غالبه کوره حقیقتده زمانیة الوجوددر . زیرا بوحرفلر صوته عارض، وصوتك استمراریله مستمر اولور هیئتلردر .

یدنجی مسأله

حرف، مطلقا یا ساکن، یاخود متحرك اولور .

بو تعبیر ایله مرادمز حرکت وسکون، حرفه حلول ایدر دیمك دکلدر . زیرا حرکت وسکون، اوصاف وخواص عمومیهٔ اجسامدندر . بوراده حرکت وسکون ایله مراد حرف صامتك عقیبنده صوت مخصوص ایله حاصل وحادث اولان حالتدر .

سکزنجی مسأله

حرکه‌لر صدالی حرفلرك ابعاضیدر .

بوکا دلیلزده شودرکه اشبو صدالی حرفلر زیاده ونقصانی قبول ایدرلر .

نقصان جانبنده ایسه اشبو حرکاتدن بشقه طرف یوقدر .

برده اشبو حرکات، مد اولندقده صدالی حرفلر حادث اولورکه بوده حرکه‌لر صدالی حرفلرك ابعاضی اولدیغنه دلالت ایدر.

طقوزنجی مسأله

صداسز حرف، حرکه تسمیه اولنان صدالی حرف مقصور اوزرینه متقدم وسابقدر .

دلیلزده شودرکه اشبو حرکات ایله تکلم، حرف صامتله تکلمه موقوف اولدیغندن، اکر حرکات، صداسز حرفلر اوزرینه متقدم وسابق اولسه ایدی دور لازم کلیردی . دورایسه محالدر.

اونجی مسأله

حروف و اصواتدن مرکب اولان (کلامك) قدیم اولمه‌سی ممتنع‌در دیه عقل بالبداهه حکم ایلر.

بونك بداهتی‌ده ایکی وجهدن ناشیدر.

وجه اول. ــ حرفلری متوالی اولمدقجه کلمه، کلمه اولهماز.

ایمدی منقضی اولان حرف اول محدثدر. زیرا عدمی ثابت اولانك قدمی ممتنع‌در.

برنجی حرفك انقضاسندن صکره حادث اولان حرف آتی دخی اولکیسی کبی شبهه یوقکه حادثدر.

وجه ثانی. ــ کلمه‌نك متألف و مترکب اولدیغی حرفلرك هپسی دفعةً واحدةً حصولی فرض اولنسه کلمه حصوله کلهمز. زیرا مثلا کلمهٔ ثلاثیه‌نك التی وجهله تقلیبی ممکن‌در. بناءً علیه اوکلمه‌نك متألف ومترکب اولدیغی حرفلرك یکدیکرینی ولی وتعقیب ایتمه‌رك اوچی بردن حاصل اولسه بیله کلمه‌نك تقالیب ستهسندن یالکز بریسی میدانه کله‌بیلیر اوته‌کیلر قالیر.

حالبوکه وجوه ستهٔ مذکوره‌دن برینك وقوع و حصولی دیکرلرینك وقوع وحصولندن اولی دکلدر.

وجوه متروکه‌نك ترکنه‌ده برسبب یوقدر.

واکر کلمه‌نك متألف اولدیغی حرفلر اویله دفعةً حاصل اولهمیوبده بیلدیکمز کبی علی التعاقب حاصل یعنی حرف ثانینك

حدوث و حصولی حرف اولك انقضاسنه متوقف اولورسه دیمك که اشبو حروف واصواتدن مترکب اولان کلامده حادثدر.

حروفك قدمنه قائل اولنلر دخی بروجه آتی عقل ونقل ایله احتجاج ایتمشلردر.

عقل ایله احتجاجلری

«هرحرفك بر ماهیت مخصوصه‌سی واردرکه او ماهیت، اعتباریله یکدیکرندن ممتاز اولور. ماهیات ایسه زوال و عدم، قبول ایتمز. بناءً علیه حرفلر قدیمدر.»

نقل ایله احتجاجلری

«محققدرکه کلام الله قدیمدر. کلام الله دخی بوحرفلردن عبارتدر. بناءً علیه بوحرفلرك قدمنه حکم ایتمك لازم کلیر.»

کلام اللهك قدمی بحثنه کلنجه: بدیهیدرکه کلام، صفت کمالدر. عدم کلام دخی صفت نقصدر.

ایمدی اکر کلام الله قدیم اولمسه حاشا «الله تعالی ازلده ناقص ایمشده صکره مالایزالده کامل اولدی.» کبی مناسبتسز برسوزك تفوهنه جواز ویرمك لازم کلیر. بو سوز ایسه اجماع مسلمین ایله باطلدر.

«کلام الله بوحرفلردن عبارتدر» دیشمزك برقاچ وجهی واردر.

وجه اول. ــ الله تعالی (وان احد من المشرکین استجارك فأجره حتی یسمع کلام الله) بیورمشدر.

مع هذا معلومدركه مسموع اولان كلام بو حرفلردن بشقه‌سی دكلدر .

بناءً علیه بو آیت جلیله دلالت ایدركه كلام الله شو حروف مسموعه‌در .

وجه ثانی . — بركیمسه كلام اللهك سماعی اوزرینه یمین ایتسه، صكره اشبو حروف قرآنیه‌یی ایشتسه اوزرینه بروخنث ترتب ایدر.

وجه ثالث . — بزه تواتر ایله نقل اولنمشدركه نبی اكرم صلی الله علیه وسلم افندمز « اشبو متلو ومسموع اولان قرآن، كلام اللهدر.» بیورمشلردی .

بناءً علیه بونی منكر اولان دین محمد علیه الصلوة والسلامدن تواتر له بیلنان شیئی منكر دیمك اولوب اكا كفر لازم كلیر .

احتجاج عقلیه جواب

بو دیدیكلرك یالكز ماهیت حروفه مخصوص ومقصور دكلدر. ماهیات سائره‌نك دخی شانی بودر . بناءً علیه بو استدلاله معتمد ایسه‌كز كافهٔ ماهیاتك قدمنه قائل اولمكز لازم كلیر .

احتجاج نقلیه جواب

اشبو استدلالكز بدیهیات مقابلنده خفی اولدیغندن باطلدر .

اون برنجی مسأله

اشبو حروف متواليه واصوات متعاقبه ایچون « بونلر كلام اللهدر » دیدیكمزده ذات الله ایله قائم اولان صفتنه دلالت ایدن

الفاظی اراده ایتمش اولورز . بناءً علیه حروف واصوات مذكور رده اسم كلامك اطلاقی یعنی بونلره كلام الله دینلمسی على سبیل المجازدر .

حنث وبر، سوزینه كلنجه : برمنوال محرر حروف واصوات قرآنیه‌نك سماعندن حنث وبرك ترتبی یمینلرك بناسی عرف اوزرینه مبنی اولدیغیچوندر .

وصورت مطلقه‌ده « كلام الله قدیمدر . » دیدیكمزده بوافاده . مزله اشبو الفاظ وعباراتك مدلولی اولان صفت قدیمهٔ الهیه‌دن بشقه‌سنی اراده ایتمیز .

و « كلام الله حضرت محمد صلی الله علیه وسلم افندمزك معجزه‌سیدر . »

دیدیكمزده حدوثلری بدیهی اولان اشبو حروف واصواتی قصد واراده ایدرز .

زیرا ذات الله ایله قائم اولان صفت كلام كه قدیم اولان اودر، حضرت محمد علیه الصلوة والسلام افندمز زینتساز عالم امكان ووجود اوله‌دن مقدم دخی موجود ایدی .

بناءً علیه اوكلام قدیم نفس رسالتپناه افندمز حضرتلرینك معجزه‌سی نصل اوله‌بیلیر ؟

و « كلام الله، سور و آیتدر . » دیدیكمزده دخی بونه بوحرفلری قصد واراده ایدرز .

و « كلام الله. فصیحدر . » دیدیكمزده‌ده اشبو الفاظی اراده ایلرز .

وكلام اللهى تفسيره شروع دنده مقصودمز ينه الفاظ قرآنيه‌يى تفسيردن عبارتدر

اون ايكنجى مسأله

حشويلر قرائت قرآن ايدن انساندن ايشتديكمز اصواتك عين كلام الله اولديغنى زعم ايدرلر ! حشويه‌نك بوزعمى ايسه باطلدر . زيرا بز بالبداهه بيليرزكه اشبو انساندن ايشتديكمز حروف و اصوات او انسانك لسانيله، سسلريله قائم برصفتدر . بناءً عليه اكر او حروف واصوات مسموعه‌نك عين كلام الله اولديغنه قائل اولسه‌ق او حالده صفت واحده‌نك بعينها هم ذات الله ايله قائم اولديغنه و هم انسانك بدننه حلول ايتمش بولنديغنه قائل اولمه‌مز لازم‌كلير . بو اعتقاد ايسه بالضروره معلوم الفسادر .

حشويلرك بو زعم فاسدلرى نصارانك « اقنوم كلمه، ناسوت صريحه حلول ايتدى . »

و ينه « اقنوم كلمه، حضرت عيسى عليه السلامك ناسوتنه حلول ايتمش اولمغله برابر الله تعالى وتقدس حضرتلرينك صفتيدر . و آندن زائل دكلدر » ديدكلرينك عينيدر .

زيرا حشويه نه ديور ؟ « كلام الله بو انسانك لسانته حلول ايتمشدر .

مع هذا ذات اللهدن‌ده زائل دكلدر . » ديبور .

قولين اراسنده ايسه هيچ بر فرق يوقدر . شوقدركه نصارى

بو قولى يالكز حضرت عيسى عليه السلام حقنده ايراد ايلديلر . حالبوكه احمق حشويلر مشرقدن مغربه‌دك دنياده‌كى ناسك هپسى حقنده بو قول خبيثى تفوهه جرأت ايتمش اولديلر .

اون اوچنجى مسأله

كراميلر « كلام، سوزه قادر اولمه‌نك اسميدر . » ديديلر . و بو بابده « نطقه قادر اولانه هر نه قدر حال حاضرده سوزله مشتغل اولمسه دخى ينه متكلم دنير . كذلك كلامك ضدى خرسدر . خرس ايسه سوز سويلەدن عاجز اولمقدر [١] بناءً عليه كلام دخى سوز سويلەيه قادر اولمقدن عبارت اولمق لازم كلير . » يولنده استدلال ايلديلر .

بونلر ديمك ايسترلركه « الله تعالى وتقدس حضرتلرينك سوز سويلەيه قدرتى قديم اولديغندن بو معناجه كلام الله قديمدر . اما سوز حادثدر . »

ايشته سوزلرينك تفصيلى بواولنوب بز ايسه انلرك بوسوز لرينى ابطال ايتمشزدر ،

اون دردنجى مسأله

حشويلر، اشعريلره ديمشلركه : اكر قرآن ، قديمدر ديمه‌دن

---

[١] خرس، فتحتينله دركه دياسزلك ديمكدر .

مرادكز اشبو قرآن، جميع مأمورات ومحرماته متعلق اولان صفت قديمه‌يه دالدر ديمك ايسه دنيـاده تصنيف اولنمش اولان هر بر كتابكده قـديم اولمسى لازم كلير. زيرا او هر بر كتابك‌ده برر مدلولى، برر مفهومى واردر. و چونكه كلام‌اللهك جميع متعلقاته تعلقى عام و شامل اولديغندن كلام الله مصنفـات مذكوره‌دن هر برينك مدلولاتندن‌ده بر خبر اولمش اولور.

ايمدى بو تقدير و تفسيره كوره قديم اولمقـدن قرآن كريم ايله بر طـاقم فحش و هجوى متضمن اولان سـائر كتب مؤلفه بينندە فرق قالماز.

و اكر قرآنك قدمندن مراد شوندن بشقه بروجه ايسـه او وجهى‌ده بيان و ايضاح ايتمكز لازم كلير.

اشـاعره‌نك جوابى — بز كلام اللهك جميع مخبراته متعلق اولمسنى التزام ايتميز.

بو تقديرده اشبو سؤال ساقط اولور.

معلوم اولسون‌كه هر اخبـار اولنـان شى طوغرى اولمق لازم كلز. مخبراتك لابد يالانى‌ده واردر.

كلام اللهده ايسه احتمال كذب، محالدر. آنك ايچون كلام‌الله جميع مخبراته تعلق ايتمز دييورز.

ظن اولنسون! بزم كلام اللهك جميع مخبراته متعلق اولمسنى التزام ايتميشمز بوندن ناشى دكلدر.

زيرا الله ذوالجـلال حضرتلرى بعض اقـوامك اكاذيب و فحشياتى اخبار ايتدكلرينى‌ده اخبار بيورمشدر.

بناءً عليه جناب حقك بو اخبارى كذب اولماز.

كلام اللهك جميع مخبراته تعلق مجرد الله‌تعالى وتقدس حضرتلرينى نقـائصدن تنزيهه راجع اولان بر امر ديكردن ناشى منع اولنور.

زيرا اشبو فحشيات و سخفيـاتك اخبـارى مجراى نقصده جاريدركه بو جناب حقه كوره محالدر.

معلوم اولسون‌كه حروفك، صوتك، مباحثى وحروفى فاعل اولان عضلاتك تشريحى و قدم قرآن حقنده‌كى اشكالات مذكوره‌نك بيانى پك كوچ پك دقيق شيلر اولوب بناءً عليه بوقدرله اكتفا ايتمك اولادر. والله اعلم بالصواب.

باب ثالث

اسم وفعل و حرفه متعلق مباحث بیانده اولوب مسائل
ثنایی مشتملدر

برنجی مسأله

معلوم اولسون که کلمه‌نك شو انواع ثلاثه‌یه تقسیمی ایکی وجه ایله ایراد ایتمك ممکندر .

برنجنسی — کلمه یا کندیسندن یاخود کندیسیله اخبار صحیح اولورکه بو (اسم) در .

یاخود کندیسندن اخبار صحیح اولمازده یالکز کندیسیله اخبار صحیح اولورکه بو (فعل) در .

یاخود نه کندیسندن نه کندیسیله اخبار صحیح اولورکه بوده (حرف) در .

« اسمدن اخبار صحیح اولور اما حرف و فعلدن اخبار صحیح

اولماز » دینلش اولدیغندن شوتقسیم بوکا مبنیدر . بناءً علیه شو ایکی بحثی بشقه بشقه برر مسأله‌ده ذکر وحل ایده‌جکز .

ایکنجی مسأله

فعل و حرفدن اخبار صحیح اولمادیغنه نحویون اتفاق ایدوب « فعل وصرفدن اخبار صحیح اولماز . زیرا (ضرب قتل) در دیمك یعنی (ضرب) فعلنی مخبرعنه و (قتل) فعلنی مخبربه قیلمق جائز دکلدر » دیدیلر . لکن قائل دیه‌بیلیرکه مثال واحد، حکم عامی اثباته کافی دکلدر .

بنه قائل دیه‌بیلیرکه مثال واحدك قاعدهٔ عمومیه‌یی اثباته کافی اولمادیغنه شوده دلالت ایدرکه « جدار سمادر » دیمك یعنی جداری مخبرعنه وسمایی مخبربه قیلمق صحیح دکلدر .

مع‌هذا که بوحملك عدم صحتی اسمك کندیسندن وکندیسیله اخبار صحیح اولمادیغنه دلیل اوله‌ماز . زیرا مثال واحد، حکم عامی اثباته کافی دکلدر . ایشته بومقامده‌ده اویله‌در .

برده دنیلدی‌که : فعل وحرفدن اخبارك صحیح اولدیغنه یعنی فعل وحرفك مخبرعنه اوله‌بیلدیکنه دلالت ایدن برقاچ وجه واردر .

وجه اول . — بز « ضرب یضرب اضرب » صیغه‌لرینك افعال اولدیغنی اخبار ایتدیکمزده بوخبرده مخبرعنه یا اسم یا فعل یاخود حرف اوله‌جقدر . ایمدی مخبرعنه اکر اولکیسی ایسه

بوخبر كذب اولور . حالبوكه اويله دكلدر . واكر ايكنجيسى ايسه فعل فعل اولديغى حيثيتله مخبرعنه اولمش اولور .

شايد « بوخبرله مخبرعنه اولان شى شو ذكراولنان صيغه‌لردر . بونلر ايسه اسمدرلر . » ديرلرسه جواب ويررزكه بوسؤال ركيكدر . زيرا بوتقديرده فعلدر ديه خبر ويريلان شى اسم اولمق لازم كلير . بناءعليه بو سؤالك حاصلى شو اشكالك اولنده مذكور اولان قسمين‌دن قسم اوله راجع اولمش اولوركه بز آنى ده اولجه ابطال ايتمشزدر .

وجه ثانى . — فعل و حرف ، اسم دكلدرلر ديه خبر ويرديكمزده دعوامزك تقرير وبيانى ماتقدمك عينى اولور .

وجه ثالث . — فعل مخبرعنه اولماز ، سوزمز فعلك مخبرعنه اولماديغنى اخباردر . بواخبار ايسه « فعل مخبرعنه اولماز » سوزمزله متناقضدر .

ايمدى « كنديسندن اخبار اولنماز ديو مخبر عنه اولان شى اشبو لفظدر . » ديرلرسه بزده ديرزكه بونك جوابنى ويرمشزدر زيرا بز ديرزكه كنديسندن اخبار اولنماز ديه اخبار اولنان لفظ اكر اسم ايسه بو باطلدر . زيرا هربر اسم مخبرعنه‌در . واسمدن اخبارك اقل درجاتى دخى اسمك اسم اولديغنى اخباردر . واكر مخبرعنه اوله‌ماز دنيلان لفظ ، اسم اولميوبده فعل ايسه فعل ، مخبرعنه اولدى كتدى .

دردنجى وجه . — « فعل ، فعل اولديغى حيثيتله وحرف حرف اولديغى حيثيتله برماهيت معلومه‌دركه ماعداسندن متميزدر .

حال وشانى بواولان هرشيدن ايسه « بوشى ماعداسندن ممتازدر » ديه خبر ويرمك صحيحدر .

ايمدى « فعل ، فعل اولديغى حيثيتله اسمدن ممتاز برماهيتدر » ديه خبر ويرديكمزده فعلك شو امتيازينى اخبار ايتمش اولورز .

بشنجى وجه . — فعل يا معناى مخصوصه دال اولان صيغه‌دن ياخود اشبو صيغه‌نك مدلولى اولان اومعناى مخصوصدن عبارتدر . ايمدى فعل ديديكمز اكر اولكيسى ايسه آنك يعنى صيغه‌نك معنايه دليل اولديغنى اخبار ايتمش اولدق .

واكر ايكنجيسى ايسه آنك يعنى معناى مخصوصك دخى اوصيغه‌نك مدلولى اولديغنى كذلك اخبار ايتمش اولدق . ايشته بونلر پك كوچ سؤاللردر .

اوچنجى مسأله

علماى نحوك « الاسم مايصح الاخبار عنه » قولنه‌كه تركجه‌سى اسم كنديسندن اخبار صحيح اولان لفظدر ديمك اوليور . بعضيلرى طعن ايدوب « اين ، كيف ، اذا ، لفظلرى دخى اسمدرلر . مع‌هذا بونلردن اخبار صحيح اولماز » ديديلر .

عبدالقادر نحوى‌ده بواعتراضه جواباً ديمشكه :

« بز الاسم ماجاز الاخبارعنه » ديديكمزده « ماجاز الاخبار عن‌معناه » ديه اراده ايدرزكه تركجه‌سى اسم معناسندن اخبار ، جائز اولان لفظدر ديمك اولور . (اذا) نك معناسندن ايسه

اخبار صحیح اولور. زیرا سن (آتیك اذا طلعت الشمس) دیدیکده بوسوزکدن کونش طوغدیغی وقت سکا کلیرم» معناسی مستفاد اولور. وقتدن اخبار ایسه صحیحدر. وبونك صحتنده «وقت ایولشدی» دیمك اولان (طاب الوقت) قولك دلالت ایدر.» عبدالقادرك سوزی بتدی.

بن دیرم که بو عذر پك ضعیفدر. زیرا (اذا) نك معناسی یالکز وقت دکلدر. (اذا) نك وقت معناسنی مفید اولمسی مجرد شئ آخره ظرف قلنمسنه متوقفدر. وقت ایسه حادث آخره ظرف قلندیغی حالده آنلدن ممکن دکل اخبار صحیح اولهماز.

ایمدی دیرلرسه که (اذانك اجرای ماهیتندن بریسی اسم اولدیغیچون (اذا) اسم اولمق لازم کلیر.» بزده جواب ویررزکه بوسوز باهر البطلاندر. زیرا اذانك اسم اولمسنه بوقدر مناسبت کافی اولسهیدی فعل دخی اسم اولمق لازمکلیردی.

زیرا فعلکده اجزای ماهیتندن بریسی مصدردرکه مصدرده اسمدر. ومادامکه فعلك اسم اولمسی باطلدر، کذلك (اذا) اسمدر دیدکلریده باطلدر.

دردنجی مسأله

کلمهنك تقسیمندن ایکنجی نوعك تقریری

کلمهنك معناسی معلومیت ومفهومیتده یا مستقل اولور یا اولماز. ایکنجیسی حرفدر.

اولکیسی یازمان معینه دلالت ایدر، یا ایتمز. بونك ایکنجیسی دخی اسم واولکیسی فعلدر.

اشبو قسمده بعض سؤاللر وارکه آنلری اسم وفعلك تعریفنده بیان ایدهجکز.

بشنجی مسأله

اسمك تعریفی

اسمك تعریفنده ناس برقاچ وجه بیان ایتمشلر.

تعریف اول. — «الاسم هو الذی یصح الاخبارعن معناه» دیمشلرکه ترکجهسی اسم معناسندن اخبار صحیح اولان شیدر دیمك اولور.

معلوم اولسونکه شیئك ماهیتندن اخبارك صحتی، شیئك تمام ماهیتی بیلندکدن صکره آکا مخصوص حاصل اولان برحکمدر. بناءً علیه تعریف مذکور، عوارضیله تعریف دیمك اولان رسوم بابنندن اولور. ذاتیاتیله تعریف دیمك اولان حدود بابنندن اولهماز.

بوتعریفه ایکی وجهدن اشکال، وارد اولور.

برنجیسی. — اکر معناسندن اخبار، صحیح اولان هرلفظ اسم اولمق لازم کلسه فعل وحرف دخی اسم اولملی ایدی. زیرا فعل وحرفدنده اخبار صحیح اولور.

ایکنجیسی. — اذا، کیف، این لفظلریده اسمدرلر. مع هذا مخبرعنه اولهمازلر.

بوایکی سؤالك تقریر وبیانی دردنجی مسأله‌ده کچمشدر.

تعریف ثانی. — « الاسم هو الذی یصح ان یأتی فاعلاً او مفعولاً اومضافاً » ترکجه‌سی (اسم) فاعل و یا مفعول، یاخود مضاف واقع اولمسی صحیح اولان شیدر دیمك اولور.

معلوم اولسون که بوتعریفك حاصلی سالف‌الذکر تعریف اوله رجوع ایدر.

تعریف ثالث. — الاسم کلمة تستحق الاعراب فی اول الوضع» ترکجه‌سی اسم اول وضعده اعرابه مستحق اولان کلمه‌در دیمکدر.

ایشته بوتعریف دخی برنجی وایکنجی تعریف کبی رسمدر. زیرا صحت اعراب برحالدرکه بعد تمام الماهیه اسمه طاری اولور. تعریفده‌کی (فی اول الوضع) قیدی ایکی شیدن احتراز ایچوندرکه انلرك بریسی (مبنیات)در زیرا (مبنیات) حروف ایله ارالرنده‌کی مناسبتدن ناشی اعراب قبول ایتز. اکر ارالرنده بومناسبت اولمسه‌یدی انلرده اعرابی قبول ایده‌جکدی.

شیئینك ایکنجیسیده شودرکه مضارع کرچه معربدر لکن اعرابی لذاته دکل بلکه اسمه مشابه اولمسی سببندندر. آنکچون اولکیلر کبی بوتعریف دخی ضعیفدر.

تعریف رابع. — زمخشری (مفصل) نام تألیفنده « الاسم مادل علی معنی فی‌نفسه دلالة مجردة عن‌الاقتران» دیمش‌که ترکجه‌سی « اسم، اقتراندن مجرد بردلالتله فی نفسه برمعنایه دلالت ایدن شیدر. » دیمکدر.

معلوم اولسون‌که بوتعریف برقاچ وجهدن مختلدر.

شویله‌که: ینه زمخشری ابتدا کلمه‌یی تعریفده « اللفظ الدال علی معنی مفرد بالوضع » دیمش یعنی کلمه‌یی « کلمه، بالوضع معنای مفرده دال اولان لفظدر. » یولنده تعریف ایتمش ایکن صکره مفصله یازدیغی حاشیه‌لرده « کلمه‌یی تعریفده لفظی ذکر ایتمه‌نك وجوبی شو اجلدندرکه اکر لفظی ذکر ایتمیه‌رك یالکز (کلمه برمعنایه دال‌اولاندر) دیمش اولسه‌ق تعریفمز عقد وخط واشارته منتقض اولور. » دیدی.

بناءً علیه زمخشری‌یه دنیرکه:

اولا. — بوسوز اکر طوغری ایسه ینه سنك « اسم فی نفسه برمعنایه دلالت ایدن شیدر » سیاقنده ترجمه ایدیله‌بیلان « الاسم مادل علی معنی فی نفسه » قولك اوزرینه متوجه اولور. زیرا عقد وخط واشارت دخی آنك کبیدر. یعنی بونلرك دخی هربریسی فی نفسه برر معنایه دلالت ایدر. معهذا بونلر اسم دکلدرلر.

ثانیاً. — « فی نفسه » قولنده‌کی ضمیر یا داله، یا مدلوله، یاخود برشیء ثالثه عائددر.

ایمدی اکر داله عائد ایسه تعریف مذکور « الاسم مادل علی معنی حاصل فی الاسم » تقدیرنده اولورکه ترکجه‌سی « اسم اسمده حاصل اولان معنایه دلالت ایدن شیدر دیمك اولور. بناءً علیه معنی « الاسم مادل علی معنی هو مدلوله » سیاقنده اولورکه ترکجه‌سی « اسم مدلولی اولان معنایه دلالت ایدر. » دیمکدر. حالبوکه بوده عشدر.

بوندن بشقه تعريف مذكور حرف وفعل ايله‌ده منتقض اولور. واكر ضمير، مدلوله عائد ايسه «الاسم مادل على معنى حاصل فى نفس ذلك المعنى» تقديرنده اولوركه تركجه‌سى «اسم شول برمعنايه دلالت ايدن شيدركه او معنى يه اوشيئك نفسنده حاصلدر.» ديمكدر. تقدير مذكور ايسه شيئك كندى نفسنده حاصل اولمه‌يى مقتضيدركه بومحالدر. شايد فى نفسه حاصل اولمه‌نك معناسى فى غيره حاصل دكل ديمكدر. ديرلرسه بزده جواب ويررزكه بوتقسيره كوره اسمای صفات ونسب ايله حد منتقض اولور. زيرا مسميات مذكوره دخى نفسلرنده دكل غيريلرنده حاصلدرلر.

تعريف خامس. — «الاسم كلمة دالة على معنى مستقل بالمعلومية من غير ان يدل على الزمان المعين الذى وقع فيه ذلك المعنى» تركجه‌سى «اسم بركلمه‌در كه معلوميت ومفهوميتده مستقل اولان معنايه دلالت ايدرايكن برده اومعنانك واقع اولديغى زمان معينه دلالت ايتمز.» ديمكدر.

شوتعريفده كلمه‌يى ذكر ايديشمز يعنى «اسم بركلمه‌در» ديشمز خط وعقد واشارت، تعريفدن خارج قالمق ايچوندر.

ايمدى «نيچون اسم شوكا بوكا دلالت ايدن لفظدر.» ديمديلر. ديه سؤال وارد اولورسه ديرزكه بز لفظى كلمه‌نك جنسى قيلدق. كلمه ايسه اسمك جنسيدر. حده مذكور اولان دخى جنس قريبدر. جنس بعيد دكلدر. آنكچون اسمى تعريفده (لفظ) تعبيرينى قوللانديلر.

معلوميت ومفهوميتده استقلالك شرطنه كلنجه: دنيلدى كه بوشرط طرداً وعكساً يعنى جمعاً ومنعاً باطلدر.

طرداً بطلانك اسبابى شونلردر.

اولا. — بيلنمك شاننده اولان هرنه وار ايسه البته معلوميتده مستقل اولور. زيرا شيئك ماهيتى تصور اولنمدقجه غيريله تصورى ممتنعدر. ايمدى مادامكه فى نفسه تصورى مع غيره تصورى اوزرينه مقدمدر. بيلنمك شاننده اولان هرشى معلوميتده مستقل اولمش اولور.

ثانياً. — حرفك مفهومى معلوميتده غيرمستقل اولديغى بيلنمكله مستقلدركه اوده استقلالدر.

ثالثاً. — نحويون اتفاق ايتمشلركه: (با) الصاق و(من) تبعيضى افاده ايدر. بناءً على ذلك معناى الصاق اكر معلوميتده مستقل ايسه بانك مفهومى معلوميتده مستقل اولمق لازم كليركه بوتقديرده حرف دخى اسم اولمش اولور. واكر معناى الصاق معلوميتده مستقل دكلسه الصاقك مفهومى معلوميتده مستقل اولمامش اولوركه بوتقديرده اسم، حرف اولمش اولور. [*] عكساً بطلانى سبى‌ده شودر.

---

[*] بوسؤالك جوابى شودركه: بز (الصاق) سوزيله «كتبت بالقلم» تركيبنده واقع اولان بانك متضمن اولديغى معناى الصاق بيننده فرق كوريبورز. بناءعليه استقلال ايله مرادمز بوفرقدر.

(كم، كيف، متى، اذا، ماء استفهاميه، ماء شرطيه) كاملاً اسمدرلر. مع هذا كه مفهوملرى مستقل دكلدر. موصولات دخى بونلر كبى در.

التنجى مسأله

اسمك علامتلرى يا لفظى ياخود معنوى اولور.

علامات لفظيه اسمك يا اولنده حاصل اولوركه بوده حرف تعريف، يا حرف جردر.

يا حشونده حاصل اولور (يای تصغير كبى)

ياخود آخرنده حاصل اولور تثنيه وجمع حرفلرى كبى.

علامات معنويه دخى اسمك موصوف وصفت وفاعل ومفعول ومضاف اليه ومخبرعنه واصل وضع ايله اعرابه مستحق اولمه‌سيدر.

يدنجى مسأله
فعلك تعريفاتى

تعريف اول. — سيبويه «انها امثلة اخذت من لفظ احداث الاسماء» ديمش كه «فعلك تعريفاتى اسملرك حدثلرندن مأخوذ مماللردر.» ديمكدر.

بوتعريفده فاعل ومفعول لفظلرى نقض ايدر.

تعريف ثانى. — «الذى استدالى شئ ولا يستنداليه شئ» تركيبى فعل اودركه كندى برشيئه اسناد اولنور. فقط كنديسنه

برشى اسناد اولنماز. يعنى فعل مسند فقط مسنداليه اولمازديمكدر.

بوتعريف دخى (اذا وكيف) ايله منتقض اولور. زيرا بو اسملرك آخر برشيئه اسنادى واجب وفقط شئ آخرك بونلره اسنادى ممتنع اولور:

تعريف ثالث. — زمخشرى «الفعل مادل على اقتران حدث بزمان» ديدى كه: «فعل، حدثك زمانه مقترن اولمسنه دلالت ايدندر.» ديمكدر.

بوتعريف ايكى وجه ايله ضعيفدر.

وجه اول. — تعريفده «كلمة دالة على اقتران حدث بزمان» ديمك يعنى «كلمه» سوزنى ذكر و تصريح ايتمك لازم كليردى. زيرا فعلى كلمه ايله تقييد ايتمزسه‌ك «حدثك زمانه اقترانى» سوزى تعريفى نقض ايدر. چونكه «حدثك زمانه اقترانى» تركيبنده‌كى الفاظ ثلاثه‌نك مجموعى هرنه‌قدر حدثك زمانه اقترانه دال ايسه‌ده بو مجموع، فعل دكلدر. اما فعلى «كلمه» ايله تقييد ايدرسه‌ك شو سؤال، مندفع اولور. زيرا الفاظ مذكوره‌نك مجموعى كلمهٔ واحده دكلدر.

كلمه ذكر ايدلمزسه خط وعقد واشارتلره تعريف، منتقض اولور. برده كلمه، الفاظ ثلاثهٔ مذكوره‌نك جنس قريبى كبى اولديغندن حدده مطلقا ذكر اولنمق لازم كلير.

وجه ثانى. — [بوندن صكره ذكرى كلمه‌جك]

تعريف رابع. — «الفعل كلمة دالة على ثبوت المصدر لشئ

غیرمعین فی زمان معین » یعنی فعل حدثك زمان معینده غیرمعین برشیئه ثبوتنه دال اولان کلمه‌در دیمکدر،

(کلمة (دیشمز (کلمه) فعلك جنس قریبی اولدیغیچوندر .

(دالة علی ثبوت شیء) دیمیوبده (دالة علی ثبوت المصدر) دیشمز حدثك بعضا « ضرب وقتل » کبی امر ثابت وبعضاً دخی « فنی وعدم » کبی امر عدمی اولمسندن ناشیدر . زیرا « فنی وعدم » فعللرینك مصدرلری « فناء وعدم » در .

و (غیر معین برشیئه) دیشمز قریباً دلیل اقامه‌سیله اثبات ایده‌جکمز وجهله فعلده دلالتك بوقدری معتبر اولدیغنه مبنیدر .

و (فی زمان معین) قیدیله تقیید ایدیشمز دخی اسمادن احتراز ایچوندر .

معلوم اولسون‌که بوقیوددہ برچوق مباحثلر واردر .

قید اول که « یدل علی ثبوت المصدر لشیء » یعنی حدثك برشیئه ثبوتنه دلالت ایدر » قولمزدر . بوقید، اشکالات آتیه‌دن قورتیله‌ماز .

اولا . — بز (خلق الله العالم) یعنی « الله عالمی خلق ایتدی » دیدیکمزده بوراده‌کی « خلق » فعلی الله سبحانه وتعالی حضرتلرینه خالق وایجادك ثبوتنه یا دلالت ایدر . یا ایتمز . ایمدی اکر دلالت ایتمزسه، قید مذکور باطل اولور . واکر دلالت ایدرسه اوخلق وایجاد، مخلوقه مغایر اولمق لازم کلیر . واو خلق وایجاد، اکر محدث ایسه خلق وایجاد آخره مفتقر اولهرق تسلسل لازم‌کلیر . واکر قدیم ایسه مخلوقك دخی قدمی لازم‌کلیر .

ثانیا — بز (وجد الشیء) دیدیکمزده اشبو (وجد) فعلی آیا برشیئك وجودینك حصولنه دلالت ایدرمی ؟ ایتمزمی ؟ اکر دلالت ایتمزسه بوقید، باطل اولور . واکر دلالت ایدرسه وجودك کندینك غیری برشیئه حصولی لازم کلدیکی کبی وجودك غیری اولان اوشیئك دخی نفسنده حصولی لازم‌کلیر . زیرا نفسنده حصولی اولمیان شیئك غیریسنده حصولی ممتنعدر . بناءً علیه برشیئك وجودینك حصولی حصول آخرله الی غیرالنهایه مسبوق اولمق لازم‌کلیر ؛ بوایسه محالدر .

ثالثاً — بز (عدم الشیء وفنی) دیدیکمزده بوقولمز اوماهیته یعنی شیئه عدم ایله فنانك حصولی لازم کلیر . بوایسه محالدر . زیرا عدم وفنانك ایکیسیده نص محض اولدیغندن بونلرك کندیلرینك غیریه حصولی نصل معقول اوله‌بیلیر ؟

رابعا . — (وجود) ماهیت اوزرینه زائد اولدیغی تقدیرده « وجود اشبوماهیته حاصل وثابت اولدی . » قولمز صادق اولور . بناءً علیه وجود مذکور ایچون وجود آخرك الی غیرالنهایه حصول وثبوتی لازم کلیر . بوایسه محالدر .

واما وجود، نفس ماهیت اولدیغی تقدیرده (حدث الشیء وحاصل) قولمز اوشیئه وجودك حصولنی اقتضا ایتمز . والا وجودك ماهیت اوزرینه زائد اولمسی لازم کلیر . حال بوکه بز شمدی وجودك نفس ماهیت ایدوکندن بحث ایدییورز .

قید ثانی‌که . — « زمان معینده » قولمزدر .

بوقیده دخی برقاچ سؤال وارد اولور .

اولکیسی . — وجدالزمان) یاخود (فی‌الزمان) دیدیکمزده بوسوزمز زمانك زمان آخر ایچنده حصولی اقتضا ایدوب ایش تسلسله وارر . ایمدی اکر زمانك موهوم برزمان آخر ایچنده واقع اولمسی اشبو حدك (تعریفك) صحتنه کفایت ایدر دیرلرسه جواب ویررز که (حدث الزمان وحصل بعد ان کان معدوماً) سوزینك برطوغری سوز اولدیغنه و بونده یالان اولمادیغنه ناس اتفاق ایتمش اولدیغندن اکر سزك دیدیککز کبی اولسه شو حق سوزك باطل وکاذب اولمسی لازم کلیر .

ایکنجیسی . — بز « کان العالم معدوما فی الازل » یعنی عالم، ازلده یوق ایدی، دیدیکمزده (کان) قولمز فعل اولدیغندن اکر بوکله حصول زمانی مشعر اولسه، ازلده زمانك حصولی لازم کلیر بوایسه محالدر .

ایمدی « شو فعلك دلالت ایتدیکی زمان، مقدردر؛ محقق دکلدر . » دیرلرسه، جواب ویررزکه تقدیر ذهنی خارجه مطابق ایسه سؤال، عودت ایدر . دکلسه فعل مذکورك زمانه دلالتی کذب اولمش اولور . و اول حالده حدکده فسادی لازم کلیر .

اوچنجیسی . — « کان الله موجوداً فی الازل » دیدیکمزده بوقولمز الله ذو الجلالك زمانی اولمسنی اقتضا ایدر : بوایسه محالدر .

دردنجیسی . — بو تعریف، افعال ناقصه ایلهده منتقض اولور . زیرا افعال ناقصه‌دن اولان (کان) ازمنهٔ ثلاثه‌نك برنده حدثك وقوعنه یا دلالت ایدر، یا ایتمز . اکر دلالت ایدرسه اول حالده فعل ناقص اولماز، فعل تام اولور . زیرا لفظ بر زمان

معینده حدثك حصولنه دلالت ایدنجه اوکلام کلام ناقص دکل، کلام تامدر .

واکر دلالت ایتمزسه (کان) نك فعل اولمامسی لازم کلیر .

بشنجیسی . — بو تعریف، اسمای افعال ایلهده باطل اولور . زیرا اسمای افعال زمان معینه دال اولان الفاظه دلالت ایدر . بر شیئه دال اولانه دلالت ایدن شی ایسه اوشیئه‌ده دالدر . بناءعلیه اسمای افعالك دخی زمان معینه دلالتی واردر .

التنجیسی . — اسم فاعل منحصراً یا حال و یااستقبالی متناول اولوب ماضی‌یی اصلا متناول دکلدر . بناءعلیه اسم فاعل زمان معینه دال‌در .

جواب

« فعل » حدثك بر شیئه ثبوتنه دلالت ایدر . قولمزه ایراد اولنان درت سؤال ایله «فعل» زمانه دلالت ایدر . قولمزه ایدیلان اوچ سؤاله بر جوابمز واردر . دیرزکه معنای لغوی‌یی نظمده لفظك مفهومنی تصور کافیدر . او مفهوم کرك حق وکرك باطل اولسون .

« بوتعریف، افعال ناقصه ایلهده منتقض اولور . » اعتراضنه‌ده جوابمز بودرکه بنم ذاهب اولدیغمه کوره (کان) لفظی مطلقا فعل تامدر . شوقدرکه اشبو (کان) لفظنك مسندالیهی اولان اسم، بعضاً باشلی باشنه مستقل بر ماهیت مفرده اولور (کان الشیء) قولمز مثلاوکه بوراده [کان] حادث وحاصل اولدی؛ معناسنه‌در .

بعضاً دخی او ماهیت بر شیئك شیٔ آخره موصوفیتندن عبارت اولور .

« کان زید منطلقاً » قولمز مثللوکه بونك معناسی « زیدك انطلاق ایله موصوفیتك حدوث و حصولی دیمك اولمسیله بو مثالده‌ده (کان) لفظنك معناسی کرچه حدوث وقوعدر . شوقدرکه اشبو ماهیت مرکبه نسبت بابندن اولوب حالبوکه منتسبینی ذکر ایتمکسزین نسبتك ذکری متمع ایدوکندن بوراده منتسبینی‌ده ذکر ایتمك لازم کلدی . [١]

ایمدی نصلکه « کان زید » قولمزك معناسی « حصل ووجد » دیمك ایسه (کان زید منطلقا) . قولمزك‌ده معناسی « زیدك انطلاق ایله موصوفیتی حاصل اولدی » دیمکدر .

ایشته بو عمیق، عجیب، دقیق بر بحثدرکه علمای متقدمین بوندن غفلت ایتمشدر .

معترضك بشنجی اعتراضنده‌کی « اسمای افعال ایله‌ده تعریفکز باطل اولور » سوزینه‌ده « لفظنك فعل اولمه‌سنده حقیر اولان واسطه‌سز اوله‌رق زمانه دلالتیدر . » جوابنی ویررز .

التنجی اعتراضنده‌ده اسم فاعل، منحصراً یا حال و یا استقبالی متناولدر » دیمشدی . حالبوکه نحات، اسم فاعل، ماضی معناسنه اولدقده فعلك عملی کبی عمل ایده‌مز . فقط حال معناسنه اولدیغی

---

[١] منتسبین‌ك بریسی زید دیکری منطلقدر نسبت دخی (کان) نك معناسی اولان حصول ووقوعدر .

وقت فعلك عملی کبی عمل ایدر » دیمشلر . بناء علی ذلك اسم فاعلك حال و استقباله مقصوریتی تسلیم ایتمیز .

سکزنجی مسأله

کلمه‌نك معناسی معلومیت ومفهومیتده یامستقل اولور یااولماز . ایکنجیسی حرفدر .

ایمدی حرفك اسم و فعلدن امتیازی قید عدمی ایله‌در .

معناسی معلومیت و مفهومیتده مستقل اولان کلمه‌یه کلنجه : بودخی کندی مسماسنه مخصوص اولان زمان معینه یادلالت ایدر . یاایتمز .

بونك ایکنجیسی دخی اسمدر .

ایمدی اسم دخی فعلدن قید عدمی ایله ممتاز اولدی .

فعلك ماهیتیده قیود وجودیه ایله مترکبدر .

طقوزنجی مسأله

صیغهٔ ماضیٔ معلوم اوزره (ضرب) دیدیکمزده بو قولمز علی الاطلاق بر شیدن ضربك صدورینه دلالت ایدر . شوقدرکه اوشیٔ اشبو (ضرب) لفظی علی التعیین ذکر وایضاح ایتمش اولماز .

سؤال

دیرلرسه‌که بو محالدر . محال اولدیغنه‌ده شوایکی وجه دلالت ایدر .

وجه اول . — اكراويله اولسه‌يدى يالكز باشنه صيغهٔ فعلك صدقه كذبه احتمالى اولوردى .

وجه ثانى . — (ضرب) صيغه‌سى اكر نفس الامرده ضربك برشى مبهمه اسنادينه دلالت‌ايتسه فعل ضربك شئ معينه‌اسنادى ممتنع اولور . والاتناقض لازم كلير . واكر فعل ضربك شئ معينه اسنادينه دلالت ايتسه بوده باطلدر . زيرا بز بالضروره بيليرزكه مجرد (ضرب) قولمز ضربك بعينه زيده ياخود بعينه عمروه اسنادى ايچون وضع اولنمامشدر .

جواب

شو ايكى سؤاله بر جوابمز واردر ، ديرزكه :

(ضرب) صيغه‌سى نفس الامرده مبهم اولان برشيئه ضربك اسنادى ايچون وضع اولنمامشدر . بلكه (ضرب) دين كيمسه‌نك ذكر ايتديكى شيئه ضربك اسنادى ايچون وضع اولنمشدر . بناءً عليه قائل ، اوشيئى ذكر ايتمكسزين يالكز باشنه (ضرب) صيغه‌سى نه كلام تام اولور و نه‌ده صدق وكذبى محتمل اولور . و بو تقديرده سؤال مذكور دخى مندفع و زائل اولور .

اونجى مسأله

حرفى تعريفده (الحرف ماجاء لمعنى غيره) ديديلركه : « حرف ، غيريده اولان معنايه كلان شيدن عبارتدر . » ديمك اولوب بو ايسه برلفظ مبهمدر . زيرا حرفى بو يولده تعريف

ايدنلر اكر « حرف حرفك غيريسنده حاصل و غيريسنده حال اولان معنايه دلالت ايدن شيدر . » ديمك ايسته‌مشلرسه جميع اعراض و صفاتك اسملرى‌ده حروف اولديغنه قائل اولمارى لازم كلير . واكر « شول بر معنايه دلالت ايدن لفظدركه اولفظك مدلولى او معنانك غيريدر . » ديمك ايسترلرسه بوده ظاهر الفساددر . وشايد اوچنجى بر معنا اراده ايدرلر ايسه انى بيان و ايضاح ايتملرى لازم كلير .

اون برنجى مسأله

اشبو اسم وفعل وحرفدن ممكن اولهبيلان تركيبات التيدر .

اولكيسى . — (اسم مع الاسم) دركه بو ، مبتدأ ايله خبردن حاصل اولان جملهدر .

ايكنجيسى . — (اسم مع الفعل) دركه بوده فعل ايله فاعلدن حاصل اولان جملهدر .

ايشته بو ايكى جملهنك مفيد اولدقلرى متفق عليهدر .

اوچنجيسى . — (اسم مع الحرف) دركه بونلردن حاصل اولان تركيبك كيفيت افاده‌سى مختلف فيهدر . كيمى ديدىكه بو ايكى صورتده مفيد اولور .

صورت اولى

(يا زيد) تركيبيدر . ايمدى دنيلدىكه (يا زيد) تركيبنك مفيد اولمسى مجرد (انادى) تقديرنده اولدينى ايچوندر .

بونی دینلر ایکی وجه ایله احتجاج ایتمشلر .

وجه اول . — (یا) لفظنه اماله داخل اولور . اماله ایسه اسم وفعلدن بشقه‌سنه دخول ایتمز .

وجه ثانی . — لام‌جر ، (یا) حرفنه تعلق‌ایدرده (یالزید) دنیر. زیرا بو لام، لام اشتغاثه درکه اوده حرف جردر . حالبوکه (یا) قولمز مقام فعلده قائم اولمسه یدی ، اکا حرف جرك تعلق ایتمسی جائز اولمازدی . زیرا حرف اوزرینه حرف داخل اولماز.

کیمسی‌ده (یا) نك (انادی) معناسنه اولدیغنی بالانکار مقام احتجاجده دیدی‌که :

(١) (انادی) سوزی ندادن اخباردر . برشیدن اخبارایسه مخبرعنهه مغایردر . بناءً علیه (انادی زیداً) قولمزك (یازید) قولمزه مغایر اولمسی لازم‌کلیر .

(٢) (انادی زیداً) سوزمز صدق وکذبی محتمل اولان برکلامدر . (یازید) قولمزك ایسه صدق وکذبه احتمالی اولماز .

(٣) (یازید) قولمز منادایله برابر برخطابدر (انادی‌زیداً) قولمز ایسه منادایه مقصود دکلدر .

(٤) (یازید) قولمز حال حضرده ندانك حصولنه دلالت ایدر . (انادی زیداً) سوزمز ایسه ندانك حال‌حاضره اختصاصنه دلالت ایتمز .

(٥) (انادی زیداً قائماً) دینمك صحیح اولورده (یازید قائماً) دینمك صحیح اولماز .

ایمدی شووجوه خمسه (یا) حرف نداسیله (انادی) کلمه‌سی بیننده فرق اولدیغنه دلالت ایدر .

صورت ثانیه

(زید فی الدار) قولمزدر . ایمدی (زید) قولمز مبتدادر . خبری‌ده (فی) قولمزك دلالت ایتدیکی معنادر. شوقدرکه ظرفیت معناسنك مفهومی بعضاً داره، بعضاً مسجده وسائر محله شامل اولدیغندن مجرد ادات ظرف اولان (فی) حرفی افادهٔ خبرده کافی اولمیوب شوظرفیت، سائرانواعدن تمیز ایچون‌داره اضافت‌اولندی.

ایمدی « اشبو (زید فی‌الدار) سوزینك مفید اولمسی مجرد (زید استقر فی الدار) و (زید مستقر فی الدار) تقدیرنده اولدیغچوندر . » دیرلرسه جواب ویررزکه: بوسوزکز باطلدر . زیرا (استقر) قولمزك معناسی (حصل فی الاستقرار) دیمکدر . بناءً علیه (فیه) قولمز حصول آخری مفید اولمش اولور . بوحصول آخر دخی کندیسنده اواستقرارك حاصل اولدیغی حصولدن عبارتدر . بوایسه محال وباطل اولان تسلسلی مفضی ومؤدی اولور .

بناءً علیه ثابت اولدی‌که (زید فی الدار) سوزمز برکلام تام اولوب آنی برفعل مقدر مضمره تعلیق ایتمك ممکن دکلدر.

اون ایکنجی مسأله

جملهٔ مرکبه، یا [ترکیب اولی] یا [ترکیب ثانوی] ایله مرکب اولور ،

ترکیب اولی ایله مرکب اولان جمله دخی جملهٔ اسمیه، یا جملهٔ فعلیه‌در.

رتبه‌ده جملهٔ اسمیه‌نك جملهٔ فعلیه اوزرینه مقدم اولمسی دها زیاده یاقیشیر. زیرا اسم، بسیطدر. فعل، مرکبدر. بسیط ایسه مرکب اوزرینه مقدمدر. بناءً علیه جملهٔ اسمیه‌نك جملهٔ فعلیه‌دن اقدم اولمسی واجب اولور.

شویله‌ده دیمك ممکندرکه:

« خیر! جملهٔ فعلیه اقدمدر. زیرا اسم غیریسنه اسناد اولنمقده غیر اصیلدر. بناءً علیه جملهٔ فعلیه جملهٔ اسمیه‌دن اقدم اولمش اولدی. »

ترکیب ثانوی ایله مرکب اولان جمله دخی جملهٔ شرطیه‌در. (ان کانت الشمس طالعة فالنهار موجود) قولك کبی.

زیرا (الشمس طالعة) قولك برجمله‌در. (النهار موجود) قولك دخی جملهٔ اخرادر. صکره جملتینك برینه حرف شرط و دیکرینه حرف جزا ادخال اولنمغله جملتینك مجموعندن جملهٔ واحده حاصل اولدی. « والله اعلم »

باب رابع

اسمك کندی انواعنه تقسیماتی

تقسیم اول

معنای اسمك نفس تصوری وقوع شرکتدن یا مانعدر؛ یا دکلدر. مانع ایسه اسم یا مظهردرکه اکا علم دنیر. یا مضمردرکه بوده معلومدر. اما وقوع شرکتدن مانع اولمادیغی حالده، اومعنای متصورك مفهومی یا ماهیت معینه اولورکه اسمای اجناس بونلردر؛ یاخود مفهومی ماهیت معینه اولمازده صفت فلانیه ایله موصوف برشی اولورکه بوده اسم مشتقدر. اسود، قولمز کبی.

زیرا اسودك مفهومی سواد ایله متصف اولان شی دیمکدر.

ایمدی شو بیانمزله ثابت اولدیکه (اسم) تحتنده انواع ثلاثه بولنان برجنسدر.

اسمای اعلام، اسمای اجناس، اسمای مشتقه.

اویله ایسه اشبو اقسامك‌ده احکامنی ذکر ایدملم.

نوع اول

اعلامك احکامی

احکام اعلام چوقدر. [مترجم فقیر یالکز ایکیسنك ذکریله اکتفا ایلدی.]

حکم اول . — متکلمین، اسم علم اصلا برشیی مفید دکلدر دیمش !

بن دیرم که : واقعا اسم علم مسماده بر صفت افاده ایتمز . بوطوغریدر . اما اصلا برشی افاده ایتمز دیدکلری طوغری دکلدر . نصل طوغری اوله بیلیرکه اسم علم، موضوع لهی اولدیغی ذات مخصوصه یی تعریف ایدر . [حضرت مفسر بو تعریف دخی برافاده در دیمك ایستر]

حکم ثانی . — متفق علیهدرکه اسمای اجناسك ده اسمای اعلامی واردر .

مثلا « اسد » اشبو حقیقتك اسم جنسیدر . « اسامه » دخی انك اسم علمیدر .

کذلك « ثعلب » اشبو حقیقتك اسم جنسیدر . « ثعاله » دخی انك اسم علمیدر .

تقسیم ثانی

اسم علم، یا مفرد اولور « زید » کبی .

یا بیننده علاقه اولمیان ایکی کلمه دن مرکب اولور « بعلبك » کبی .

یاخود بیننده علاقه اولان ایکی کلمه دن مرکب اولورکه بو علاقه دخی یا اضافت علاقه سی اولور « عبدالله » و « ابی زید » کبی .

یاخود اسناد، علاقه سی اولورکه بوده یا جمله اسمیه، یاخود جمله فعلیه در .

تقسیم ثالث

علم یا منقول اولور . یا مرتجل اولور .

منقول دخی یا برلفظ مفیددن، یاخود لفظ غیرمفیددن منقول اولور .

لفظ مفیددن منقول اولان علم یا اسمك، یا فعلك، یا حرفك، آیری آیری هربرندن و یاخود بونلرك مجموعندن منقول اولور .

اسمدن منقول اولان « علم » یا اسم عیندن منقول اولور . اسد کبی . ثور کبی .

یا اسم معنادن منقول اولور . فضل، نصر کبی .

یا بر صفت حقیقیه دن منقول اولور . حسن کبی .

یا بر صفت اضافیه دن منقول اولور . مذکور، مردود کبی .

فعلدن منقول اولان علم دخی یا صیغهٔ ماضیدن منقول اولور . شمر کبی .

یا صیغهٔ مضارعدن منقول اولور یحیی کبی .

یا صیغهٔ امردن منقول اولور . اطرق کبی .

حرفدن منقول اولان علم دخی « رجل » کبی درکه صیغ حروفدن بر صیغه ایله تسمیه اولنمشدر .

کلهلم اسم و فعل و حرفك ترکیبندن منقول اولان علمه بونده نظر اولنور : مرکب اکر مفید ایسه بو تقسیم ثانیده مذکور اولان علمدر . یعنی تقسیم ثانیده مذکور اولان (عبدالله) ترکیبی کبی اولورکه بو من حیث الترکیب الالهك قولی دیمکدر . و من حیث العلم شخص معینه دلالت ایدر . اکر مفید دکل ایسه علمك کندی مفید اولور . یعنی من حیث الترکیب بر معنایی مفید دکل ایسه ده من حیث العلم بر شخص معینه دلالت ایدر .

صوتدن منقول اولان علمه کلنجه بوده بعض ملوك علویه‌یه «طبا طبا» تسمیه اولنمش اولمسی کبیدر [۱]

مرتجل اولان اسم علم دخی بعضاً قیاسی اولور (عمران. حمدان) کبی. زیرا بو ایکی اسم، سرحان [۲] ندمان [۳] مثللو اسمای اجناسدندر. بعضاً دخی شاذاولورکه نظیری پك ازبولنور «نجیب» و «موهب» کبی.

تقسیم رابع

اعلام، یا ذواته، یاخود معانی‌یه وضع اولنور. و علی کلا التقدیرین علم، یا علم شخص، یاخود علم جنس اولور. دیمك‌که بونده درت قسم واردر. اشبو اقسامی شرحه باشلامزدن اول شوراسنی بیلدیرمه‌مز لازم کلیرکه اعلامك ذواته وضعی، معانی‌یه وضعندن اکثردر. زیرا اشخاص ذوات، احوالندن علی سبیل التعیین اخباره غرض، تعلق ایدن شیلردندر. اشخاص صفات ایسه اغلب احوالده اویله دکلدر.

---

[۱] طبا طبا. — علویلردن (یحیی بن الهادی) نام ذاتك یمنده ۲۸۸ تاریخ هجریسنده تشکیل ایلدیکی حکومتدر. بو حکومت ۳۴۵ تاریخنه قدر پایدار اولدی. مرکز اداره‌سی (صنعا) و (صعد) شهرلری ایدی. مؤسس مشارالیهك لساننده بر نوع لکنت وارایمش‌ده دائما (طبا طبا) دیر ایمش. بناء علیه (طبا طبا) هم کندینه همده تشکیل ایتدیکی حکومته علم اولمشدی.

[۲] سرحان، کسرسین ایله قورده دنیر. جمعی سراحین و انسانی سرحانه‌در.

[۳] ندمان، بشیمان اولمش کیمسه‌یه و برده قدح ارقداشنه دنیر.

کلملم اقسام اربعه‌نك احکامنه:

قسم اول‌که ذواته موضوع اولان علمدر؛ بونك شرطی مسمی واضعك مألوفی اولمقدر. مألوفات‌ده‌ده اصل اولان (انسان) در. زیرا اسمای اعلامی استعمال ایدن انساندر. شیئك کندی نوعنه اولان انس والفتی ایسه نوعنك غیری‌یه اولان انس والفتندن اتم واکملدر.

درجهٔ ثانیه‌ده‌کی مألوفات دخی انسانك محتاج الیهی اولدیغی و دائما مشاهده ایده‌کلدیکی شیلردر.

انسانك مألوف و مأنوس اولمدیغی شیلرك اشخاصه اعلام، وضعی ایسه قلیل و نادردر.

قسم ثانی. — ذواته موضوع اولان علم جنسدر. اسد «اسامه». ثعلبه «ثعاله» دیدکلری کبی.

قسم ثالث. — صفاتك افراد معینه‌سنه وضع علم ایتمکدرکه فائده‌سزلکندن ناشی بو درلوسی مفقوددر.

قسم رابع معانی‌یه موضوع اولان علم جنسدر.

برلفظك غیر منصرف اولمسی قاعدهٔ اسباب تسعهٔ معلومه‌دن ایکی سببك اجتماعنه متوقفدر. ایمدی یالکز بر سبب حاصل و موجود اولوبده سبب ثانی موجود دکل ایکن ینه او لفظی حرفدن منع ایتدکلری کوریلنجه‌بیانیرکه آنی اسم‌علم قیلمشلرده آنك ایچون حرفدن منع ایلمشلردر.

ایشته معانی‌یه موضوع‌اولان اسم علمی بیلمك قاعده‌سی بودر.

ابن‌جنی‌بوبابده بعض‌مثاللر دخی ذکر وایراد ایدوب دیمش‌که:

تسبیحی «سبحان» دشمنی «کسبان» تسمیه ایدیشاری بو قبیلدندر. زیرا بونلرك ایکیسیده غیر منصرفدر. ایمدی سبب واحد اولان الف ونون ذاتاً موجود اولوب بناءً علیه علمیتك‌ده حصولی لابد ولازمدرکه منع حرف ایچون مشروط اولان سببین، تمام اولسون،

تقسیم خامس

معلوم اولسون‌که اسم جنس بعضاً اسم علمه منقلب اولور.

شویله‌که: لفظك مفهومی امور کثیره‌ده اشتراکه صالح بر امر کلی اولدیغی حالده اکا لام تعریف داخل اولورسه شخص معینه مقصور اولورده اولفظه، اسم جنس ایکن اسم علمه منقلب اولور نتهکم النجم، فی الاصل هر نجمك اسمی ایکن بویله معرف اولەرق کوکب ثریایه علم اولدیغی کبی.

کذلك (سماك) دخی ارتفاعدن مشتق بر اسم اولدیغی حالده معرف اولەرق السماك، کوکب معینه علم اولمشدر.

باب خامس

اسمای اجناس ایله اسمای مشتقه‌نك احکامی بیانده‌در

اسمای اجناسك احکامی

حکم اول. — ماهیت و تعیر دیکرله مضی بعضاً مرکب،

بعضاً بسیط اولور علوم عقلیه‌ده ایسه ثابت اولمشدرکه مرکب، جنسده بسیطدن و بسیط فصلده مرکبدن مقدمدر.

برده بحسب الاستقرا ثابت اولمشدرکه جنسك قوتی شدتده فصلك قوتندن ایلریدر. بناءً علیه ماهیات مرکبه‌نك اسمای ماهیات بسیطه‌نك اسمای اوزرینه سابق ومتقدم اولمق لازمکلیر.

حکم ثانی. — اسمای اجناس، رتبه‌جه اسمای مشتقه‌دن ایلریدرلر. زیرا اسم مشتق، اسم مشتق‌منهه متفرعدر. بناءً علیه اسم مشتق منه دخی اسم مشتق کبی مشتق اولیدی، یا تسلسل یا دور لازم کلیردی.

حالبوکه دور و تسلسلك ایکیسیده محالدر. بناءً علیه اشتقا. قاتده اسمای موضوعهٔ جامده‌یه انتها واجب اولور.

ایمدی بوندن شو نتیجه حاصل اولورکه (اسم موضوع جامد) اسم مشتقدن مستغنی اولوب اسم مشتق ایسه بالعکس اسم موضوع جامده محتاج ایدوکندن اسم موضوع جامدك رتبه‌جه اسم مشتقدن ایلری اولمسی لازم کلیر.

وشو ایضاحات ایله‌ده ظاهر اولورکه کرك اهل لغاتك وکرك نحاتك هر لفظ ایچون مطلقا برمحل اشتقاق ارامغه کمال تهالکله چالیشملری بوش بوشنه بر یورغونلق و باطل برسعی ایمش!

حکم ثالث. — موجود یا واجبدر. یا ممکندر.

ممکن دخی یا متحیزدر. یا متحیزده حالدر. یاخود نه متحیزدر. نه‌ده متحیزده حالدر؟ شوقدرکه بیان یالکز قسمین اولیندر.

بعد ازین دلیل ایله ثابت اولمشدرکه متحیزات، ذاتلرینك

تمامنده یکدیکرینه مساویدر . و بونلرك اراسنده‌کی اختلاف یالکز کندیلریله قائم اولان صفات سبیله وقوعه کلیر . بناءً علیه اجسامك هر نوعنه ویریلان اسملرك مسمالری یالکز ذات جسم دکل، یالکز جسمك صفتی‌ده دکل، بلکه هم ذاتك، همده آنکله قائم اولان صفات مخصوصه‌نك مجموعیدر .

« اسمای مشتقه‌نك احکامی » درتدر

حکم اول . — ذاتك مشتق منه ایله موصوف اولمسی اسم مشتقك شرطندن دکلدر . زیرا (معلوم) دخی علمدن مشتقدر . مع هذا علم، معلوم ایله قائم دکلدر . مذکور، مرئی، مسموع، لائق، رامی‌ده‌ده حال بو منوال اوزره‌در .

حکم ثانی . — اسم مشتقك صدقنك شرطی مشتق منهك درحال حصولیدر . زیرا کافره‌ده اسلامه کلدیکی آنده « کافر دکلدر » دیمك صادق اولور .

ایشته بو دلالت ایدرکه مشتق منهك بقاسی اسم مشتقك صدقنده شرطدر .

حکم ثالث . — مشتق‌منه اکر ماهیت مرکبه‌ایسه اجزاسنك مجتمعاً حصولی ممکن اوله‌ماز . کلام، قول، صلاة کبی .

زیرا اسم مشتقك علی سبیل الحقیقه صادق اولمسی انجق اجزای مذکوره‌دن جزء اخیرك حصولنه متوقفدر .

حکم رابع . — (ضارب)ضربدن مشتق بر اسمدرکه مفهومی فعل ضرب کندیسیله قائم اولان شخص دیمکدر .

فاماالاوذات، جسم‌میدر . جسمك غیریمیدر . بوراسی‌مفهومدن خارج اولوب انجق دلالت التزام ایله‌بیلنیر .

باب سادس

اسمی معربه؛ مبنیه تقسیم ایله برابر بو ایکی قسمه متفرع اولان احکام بیانندہ اولوب مسائل ثنایی مشتملدر

برنجی مسأله

اعراب، لفظنده ایکی وجه واردر . برنجیسی . — لفظ اعرابك « اعرب عن نفسه » قولندن مأخوذ اولمسیدرکه بر کیمسه ضمیرنده‌کنی بیان ایتدیکی وقت دنیر . زیرا اعراب، ایضاح معنی دیمکدر . ایکنجیسی . — لفظ اعرابك « عربت معدة الرجل » قولندن منقول اولمسیدرکه معده‌نك فسادنده دینیر . بوتقدیرده اعرابدن مراد، ازالهٔ فساد و رفع ابهام دیمك اولور . کتابك عجمه‌سنی ازاله معناسنه اوله‌رق « اعجمت الکتاب » دنیلدیکی کبی .

ایکنجی مسأله

برلفظ، احوال مختلفه‌یه مورداولان ، معنایه وضع اولندقده

احوال مختلفهٔ لفظیه احوال مختلفهٔ معنویه‌یه دال اولمق ایچون او لفظك دخی احوال مختلفه‌یه مورد اولمسی لازم کلیر.

نصلکه جوهر لفظ، اصل ماهیته دال اولدیغی ایچون آنك اختلاف احوالی احوال معنویه‌نك‌ده اختلافنه دال‌اولور. ایمدی اعراب دنیلان شی احوال مختلفهٔ معنویه‌یه دال اولان شواحوال مختلفهٔ لفظیه‌دن عبارتدر.

للمترجم

احوال مختلفهٔ لفظیه « فاعلیت و مفعولیت و اضافت » علا- ماتیدرکه احوال مختلفهٔ معنویه‌یه دلالت ایدن بونلردر. بتدی.

اوچنجی مسأله

افعال وحروف، (ماهیاته) وتعبیردیکرله (معانیه) عارض اولان احوالدر. عوارضه ایسه دیکر عوارض، عارض اولماز. بو قاعدهٔ کلیه دکلسه‌ده بر حکم اکثری‌در.

احوال مختلفه‌یه معروض اولان انجق ذواتدر. بو ذواته دلالت ایدن الفاظ دخی اسملردر. بناءً علیه وضع‌اول ایله اعرابه مستحق اولان یالکز اسملردر.

دردنجی مسأله

اعرابك، کلمه‌نك حرف اخیرینه اختصاصی ایکی وجهدن ناشیدر.

وجه اول. — ذاته عارض اولان احوال، ذاتك وجود و حصولندن صکره وجوده کلیر.

لفظ دخی حروف مرکبه‌سندن حرف اخیرك وجود و حدوثندن صکره حصوله کلیر.

بناءً علیه احوال مختلفهٔ معنویه‌یه دال اولان علامتلر دخی کلمه‌نك تمامندن صکره حاصل اولمق لازم کلیر.

وجه ثانی. — کلمه‌نك برنجی وایکنجی حرفنك احتلاف حالی اوزان کلمه‌نك اختلافنه دلالت ایچوندر. بناءً علیه احوال اعرا- بیه‌یی قبول ایچون کلمه‌نك حرف اخیرندن بشقه حرف قالماز.

بشنجی مسأله

اعراب، اواخر کلماتده موجود اولان حرکات وسکناتدن عبارت دکلدر. چونکه اعرابدن خالی اولان مبنیاتك دخی اواخرنده حرکات و سکنات بولنور.

یا اعراب نه‌در؟

اعراب، کلماتك عوامل محسوسه حسبیله اشبو حرکاته استحقاقندن عبارتدر. و بو استحقاق معقولدر، محسوس دکلدر. اعراب دخی بر حالت معقوله‌در. حالت محسوسه دکلدر.

التنجی مسأله

حرفه متحرك یاخود ساکن دینمسی مجاز طریقیله در. زیرا

حرکت وسکون صفات اجسامدندر . حرف ایسه جسم دکلدر .

یا حرفك حرکه‌سندن مراد نه‌در ؟

حرفك حرکه‌سندن مراد لفظك تلفظی عقیبنده حصوله کلان صوت مخصوصدر .

یا حرفك سکونندن مراد نه‌در ؟

حرکه دنیلان صوت مخصوص کندیسنی تعقیب ایتمکسزین حرفك حصوله کلمسندن عبارتدر .

(یدنجی مسأله‌دن اون یدنجی مسأله‌یه قدر) [۱]

اون سکزنجی مسأله

اعراب، حرف ویاحرکه واسطه‌سیله عواملك وقوعه کلان اختلافیله آخر کلمه‌نك تحقیقاً یاخود تقدیراً مختلف اولمسیدر .

اختلاف دخی آخر کلمه‌نك مثلا متحرك ایکن سکون وساکن ایکن حرکه ایله موصوف اولمسندن عبارتدر .

اشبو موصوفیت ایسه شك یوقکه بر حالت معقوله‌در . حالت محسوسه دکلدر .

ایمدی بو معنادن ناشیدرکه عبد القاهر نحوی « اعراب بر حالت معقوله‌در . حالت محسوسه دکلدر » دیدی .

---

[۱] اشبو مسائل حرکات وسکناته وعلم قرائنه متعلق مباحثی شامل اولوب ترجمه‌سندن صرف نظر قلنمشدر .

اعرابك تعریفنده « عواملك اختلافیله » دنیلمشیدی . بونك نه دیمك اولدیغنی ایضاحات آتیه بیلدیرر .

شویله‌که :

آخر حرفی دائماحالت واحده اوزره مستمراولوب دکیشمیان لفظ انجق (مبنی) در .

آخرلری اختلافدن خالی اولمیانلر دخی ایکی قسمدر .

بر قسمی شول لفظدرکه آخر حرفی حرکات وسکناتجه اختلافدن خالی دکلسه‌ده بواختلاف سببیله معناسی احوال مختلفه‌یی قبول ایتمز . یعنی معناسی دکیشمز (من) کلمه‌سی کبی که (اخذت المال من زید) ترکیبنده ساکن الآخر ایکن (اخذت المال من الرجل) دینجه نونی مفتوح اوقونور .

(اخذت المال من ابنك) دینجه‌ده مکسور اوقونور .

شوقدرکه بو اختلاف، اعراب دکلدر . زیرا (من) کلمه‌سندن مفهوم اولان معنی واحد اولوب احوال مختلفه‌یی قبول ایتمز .

قسم ثانی . ــ صوك حرفنك احوالی دکشدکجه معناسی‌ده دکیشن لفظدرکه اعراب ایشته بو اختلافی ایجاب ایدن حالت معقوله‌دن عبارتدر .

(اون طقوزنجی مسأله‌دن یکرمی دردنجی مسأله‌یه قدر متروك)

یکرمی بشنجی مسأله

« غیر منصرف اولان برکلمه‌یه الف ولام داخل اولنجه ویاخود

او کلمه مضاف اولهرق استعمال ایدیلنجه منصرف اولور دیه نحات اتفاق ایتمشلردر (مررت بالاحمر و المساجد وعمرکم) ترکیبلرنده واقع اولدیغی کبی.

(یکرمی التنجی و یکرمی یدنجی مسأله متروك)

یکرمی سکزنجی مسأله

سیبویه دیمش که غیرمنصرف اولان کلمه موضع جرده مفتوح اولور.

یکرمی طقوزنجی مسأله

اسملرك اعرابی اوچدر. رفع، نصب، جر.

بونلرك هر بریسی بر معنایه علامتدر.

رفع، علامت فاعلیتدر. نصب، علامت مفعولیتدر. جر، علامت اضافتدر.

اوتوزنجی مسأله

فاعلك مرفوع، مفعولك منصوب، مضاف الیهك مجرور اولمسی سببی شودرکه:

اولا. — فاعل بردر. مفعول ایسه متعددر. زیرا فعل بعضاً بر، بعضاً ایکی، بعضاً اوچ مفعوله وبرده مفعول لهه، ظرفینه [۱]، مصدره، حاله تعدیه ایلر.

---

[۱] ظرف زمان، ظرف مکان. (للمترجم)

ایمدی وقتاکه مفعوللر کثیر اولدیسه بونلر ایچون اخف حرکات اولان نصب، وفاعل دخی وقتاکه قلیل اولدیسه بونك ایچونده اثقل حرکات اولان رفع، اختیار اولندی. تاکه فاعل ایله مفاعیل بینده مقدارجه اعتدال حاصل اولسون.

ثانیا. — مراتب موجودات اوچدر. اولکیسی مؤثر غیر متأثر، ایکنجیسی متأثر غیر مؤثر، اوچنجیسی بر اعتبار ایله مؤثر اعتبار دیکرله متأثر اولاندرکه اقوای اقسام اولان اولکیسی فاعلك و اضعف اقسام اولان ایکنجیسی مفعولك، وبین الاقسام متوسط اولان اوچنجیسیده مضاف الیهك درجه سیدر.

ایشته بونلر کبی حرکاتك دخی مراتبی اوچدرکه اشبو مراتب ثلاثهنك اقواسی ضمه، واضعفی فتحه و اوسطی کسره اولوب بناءً علیه هرنوعی شبیهنه الحاق ایلدیلر.

شویلهکه اقوای حرکات اولان رفعی اقوای اقسام اولان فاعله، واضعف حرکات اولان فتحی اضعف اقسام اولان مفعوله، وحرکاتك متوسطی اولان کسرهیی اقسام مذکورهنك متوسطی اولان مضاف الیهه تخصیص ایتدیلر.

اوتوز برنجی مسأله

مرفوعات یدیدر: فاعل (۱) مبتدا (۲) مبتدانك خبری (۳) کان نك اسمی (٤) لیس یه مشابه اولان ما ایله لانك اسمی (٥) ان نك خبری (٦) جنسی نافی اولان لا (۷)

امام خليل ديدیکه « رفعده اصل اولان فاعلدر ؛ باقیلری فاعله تشبیه اولنمشدر . »

سیبویه ديدیکه « رفعده اصل اولان مبتدادر ؛ باقیلرده اکا تشبیه اولنمشدر . »

اخفش ديدیکه « رفعده کرك فاعلك وکرك مبتدانك هر بریسی بنفسه اصلدر . »

برنجی کتابك ایکنجی قسمی

استعاذه‌یه متعلق مباحث نقلیه و عقلیه‌یی متضمن اولوب چند بابی مشتملدر

باب اول

« اعوذ بالله من الشیطان الرجیم » قولمزدن مستنبط اولان مسائل فقهیه بیانندهدر

برنجی مسأله

اکثر ائمهٔ دین، قرائت استعاذه‌نك وقتی قرائت فاتحه‌دن اولدر دیه اتفاق ایتمشلر .

یالکز (نخعی) دن مرویدرکه قرائت استعاذه‌نك وقتی قرائت فاتحه‌دن صکره‌در . بو، داود اصفهانی‌نك قولی و ابن سیریندن منقول اولان روایتینك بری‌در .

بونلر دیمشلرکه صلاته قیام ایدن کیمسه سورهٔ فاتحه‌یی تمامها اوقویوب « آمین » دیدکدن صکره « اعوذ بالله » دیملیدر .

«جبیر بن مطعم» روایت ایتمش‌که حضرت نبی‌اکرم صلی الله تعالی علیه وسلم افندمز نمازه باشلارکن اوچ کره (اللهاکبر کبیراً) اوچ کره (والحمدلله کثیراً) اوچ کره (وسبحان الله بکرةً واصیلاً) دیرلر و آندن صکره‌ده (اعوذ بالله من الشیطان الرجیم من همزه ونفخه ونفثه) بیوررلردی.

بناءً علیه استعاذه‌نك قرائتی، قرائت فاتحه‌یه تقدیم ایتمیدر دیه اولکیلر بو روایتله احتجاج واستدلال ایتمشلردر.

بورأیه مخالف اولان دخی (فاذا قرأت القرآن فاستعذ بالله من الشیطان الرجیم) آیت کریمه‌سیله احتجاج ایلدی.

دیدی‌که: «بو آیت جلیله قرائت‌قرآن شرط، وذکر استعاذه جزا اولدیغنه دلالت ایدر. جزا ایسه شرطدن متأخردر.»

«بناءً علیه استعاذه، قرائت قرآندن متأخر اولمق لازم کلیر. و بو عقله‌ده موافقدر. زیرا قرائت قرآن، قارئه ثواب عظیمی مستوجبدر. آنك ایچون شو طاعتی ادادن طولایی قارئه عجب کله‌جك اولورسه ثواب مذکور ساقط اولور. زیرا خواجهٔ کائنات علیه الصلاة والسلام افندمز حضرتلری بر حدیث شریفلرنده (ثلاث مهلکات) بیورمش و بو اوچدن بریسیده (اعجاب المرأ بنفسه) در دیمشدر.»

«ایشته بو سببدن ناشیدرکه حق سبحانه وتعالی حضرتلری رسالتپناه افندمزی قرائت قرآندن صکره شیطان، طاعت مذکوره‌نك ثوابنی اسقاط ایده‌جك بر عمله حمل وسوق ایده‌مامك ایچون شیطاندن استعاذه ایله مأمور بیوردیلر.»

دیدیلرکه (اذاقتم الی الصلاة فاغسلوا وجوهکم) قول کریمی (اذا اردتم القیام الی الصلاة) معناسنه اولدیغی کبی (اذا قرأت القرأن) قول کریمی دخی (اذااردت قراءة القرأن) تقدیرنده‌در یولنده تأویله‌ده جواز یوقدر. زیرا موضع دلیلده ظاهری ترك، سائر موضعلرده‌ده لغیر دلیل ترکی ایجاب ایتمز.

جمهور فقهایه کلنجه: بونلر دیدیلرکه: (فاذا قرأت القرآن فاستعذ بالله) آیت کریمه‌سندن مراد (اذا اردت) اولمق احتمالی واردر. وبوده شکسزدر. حالبوکه احتمال، ثابت اولدقده اشبو آیت جلیله ایله انفاً روایت ایلدیکمز خبر بینی توفیق ایچون (اذا قرأت القرآن) لفظنی «اذا اردت قراءة القرآن» معناسنه حمل، واجب اولور.

جمهور فقهانك بوقولنی تقویه ایدن مناسبات عقلیه‌دن ده شورایی وارکه استعاذه‌دن مقصود، اثنای قرائت قرآنده وساوس شیطانی نفی‌در. جناب حق (وما ارسلنا من قبلك من رسول ولا نبی الا اذا تمنی القی الشیطان فی أمنیته فینسخ الله مایلقی الشیطان) بیورمشدر. ایشته حق سبحانه وتعالی حضرتلرینك قرائت قرآنه استعاذه‌نك تقدیمی امر بیورمسی مجرد بوسببدن ناشیدر.

بن دیرمکه بوزاده برقول ثالث واردر. شویله‌که بقدرالامکان دلیلینك بینی جمع ایچون استعاذه‌یی مقتضای خبرله قرائت قرآندن مقدم، ومقتضای قرآن ایله قرائت قرآندن صکره اوقومقدر.

ایکنجی مسأله

عطا، استعاذه هرقرائت ایچون واجبدر. نمازده اولسون اولمسون« دیدی.

ابن سیرین، «کثیر مدت عمرنده برکره قرآن اوقورکن تعوذ ایتسه اسقاط وجوبده کفایت ایدر.» دیدی.

باقیلری ده «استعاذه، واجب دکلدر.» دیدیلر.

جمهورك حجتی

«نبی اکرم ورسول محترم صلی الله تعالی علیه وسلم افندمز حضرتلری ــ اعرابیيه جملهٔ اعمال صلات صرهسنده استعاذهیی تعلیم بیورمامشدر.»

للمترجم. ــ انکچون استعاذهنك وجوبنه قائل اولهمیز دیمك ایسترلر. بتدی.

قائل دیهبیلیرکه: خبر مذکور بالجمله واجبات صلاتك بیانی مشتمل دکلدر. بناءً علیه خبر مذکورده استعاذهنك عدم ذکرندن عدم وجوبی لازم کلمز.

عطا، استعاذهنك وجوبنه برقاچ وجه ایله احتجاج ایتمشدر.

وجه اول. ــ علیه الصلاة والسلام افندمز استعاذهیه مواظبت بیورمشلر. بناءً علیه بزده استعاذه واجب اولور. زیرا جناب حق (واتبعوه) قولیله هرخصوصده حضرت پیغمبره متابعت ایتمهمزی امر بیوردیلر.

وجه ثانی. ــ «فاستعذ» قول کریمی امردر. وبوده وجوب ایچوندر. برده هرقرآن اوقوندقجه استعاذه ایتمك لازم کلیر. زیرا الله تعالی (فاذا قرأت القرآن فاستعذ بالله) بیورمشدر. وصف مناسب عقیبنده حکمی ذکر ایسه تعلیله دلالت ایدر. انکچون حکم وتعبیر دیکرله (وجوب) علتك تکرریله تکرر ایدر.

وجه ثالث. ــ الله تبارك وتعالی حضرتلری شیطان رجیمدن دفع شر ایچون درکاه عزتنه استعاذه والتجا ایله امر بیوردی. زیرا (فاستعذ بالله من الشیطان الرجیم) قول کریمی بونی مشعردر. شر شیطانی دفع ایسه واجبدر. دیمکه بوبابده واجبی ادا استعاذه متوقفدر. اویله ایسه استعاذهده واجبدر. زیرا تمام واجب، اکا منحصر اولوب واجب آنسز تمام اولهماز.

وجه رابع. ــ محققدرکه طریق احتیاط هرقرائتده استعاذهیی ایجاب ایدر.

اوچنجی مسأله

اکثر فقها عندنده قبل القرائه تعوذ مستحبدر.

دردنجی مسأله

امام شافعی رضی الله عنه (ام) ده دیدیکه عبدالله بن عمر رضی الله عنهما استعاذهیی اخفا ایدردی دیه روایت اولنمشدر. ابوهریرهدن ده مرویدرکه اواستعاذهیی جهراً اوقوردی: ینه امام

مشارالیه علاوةً دیدیکه استعاذه‌ده کرك اخفا وکرك جهر جائزدر.
ینه امام مشارالیه (املا) ده دیدیکه « استعاذه جهراً اوقو. نمليدر. شاید اخفاده ایدیلیرسه ضرری یوقدر. »
امام مشارالیه کندی عندنده جهر، اولی اولدیغنی بیان ایتدی.
بن دیرمکه استعاذه انجق بعد الافتتاح وقبل الفاتحه اوقونور.
ایمدی اکر استعاذه‌یی فاتحه‌نك ماقبلنه الحاق ایدرسه‌ك اخفا لازم کلیر. واکر فاتحه‌یه الحاق ایدرسه‌ك جهر لازم کلیر.
شوقدرکه استعاذه و افتتاح بینده مشابهت اتمدر. چونکه هرایکیسیده عند الفقها نافله‌در. [*] وچونکه جهر، کیفیت وجودیه اولوب اخفا، ایسه اوکیفیتك عدمندن عبارت ایدوکندن اصل اولان‌ده عدمدر.

بشنجی مسأله

امام شافعی رضی الله عنه هررکعتده تعوذ اولدیغنی (ام) ده صیغهٔ تمریض ایله بیان ایتدکدن صکره « بنم رأیمجه یالکز برکعت اولاده تعوذ اولنور » دیدی.
بن دیرمکه امام مشارالیه ایچون شویله احتجاج ایتمك ممکن ایدی. دیه‌بیلیردیکه: اصل اولان عدمدر. ذکر استعاذه ایله مأمور اولمه‌مزی ایجاب ایدن شی دخی (فاذا قرائت القرآن فاستعذ بالله) آیت جلیله‌سیدر. (اذا) کلمه‌سی ایسه عموم افاده ایتمز.

[*] نافله‌در یعنی استعاذه وافتتاحك ایکیسیده خارج صلاتدر. (للمترجم)

قائل دیه‌بیلیرکه بالاده بیان اولندیغی اوزره وصف مناسب اوزره حکمی ترتیب، علیته دلالت ایدر. بناءً علیه علتك تکرریله حکمك تکرری لازم کلیر.

التنجی مسأله

حق سبحانه وتعالی حضرتلری سورهٔ نحلده (فاذا قرأت القرآن فاستعذ بالله من الشیطان الرجیم) دیکر برسوره‌ده دخی (انه هو السمیع العلیم) ـ اوچنجی برسورهٔ شریفه‌ده (انه سمیع علیم) بیوردی.
ایشته بوسببدن ناشی علما اختلاف ایدوب امام شافعی (اعوذ بالله من الشیطان الرجیم) دیمك واجبدر دیدی. امام ابی حنیفه‌نك ده رأیی بودر.
علما بویله دیملیدر: دیدیلر. زیرا اشبو نظم [*] (فاستعذ بالله من الشیطان الرجیم) قول کریمه موافقدر. کذلك جبیر بن مطعمدن روایت ایتدیکمز خبرکده ظاهرینه موافقدر.
امام (احمد بن حنبل) آیتینی جمع ایچون اولی اولان (اعوذ بالله من الشیطان الرجیم انه هو السمیع العلیم) دیمکدر بیوردیلر.
بعض اصحابمز دخی اولی اولان (اعوذ بالله السمیع العلیم من الشیطان الرجیم) دیمکدر. زیرا بودخی آیتینی جمع ایتمشدر دیدی.
محدثیندن (امام بیهقی) کتاب سننده ابی سعید الخدری

[*] یعنی اعوذ بالله من الشیطان الرجیم. (للمترجم)

رضی الله عنه حضرتلرندن نقلاً روایت ایتمش که رسول الله صلی الله علیه وسلم افندمز حضرتلری کیجه قائم اولدقلری وقت اوچ کره تکبیر ایدوب «اعوذ بالله السمیع العلیم من الشیطان الرجیم» بیوررلردی.

(امام ثوری) ایله (اوزاعی) دخی اولی اولان «اعوذ بالله من الشیطان الرجیم ان الله هو السمیع العلیم دیمکدر بیوردیلر.

(ضحاك) حضرت ابن عباسدن «رضی الله عنهما» نقل وروایت ایتمش که جبریل علیه السلامك جناب مصطفایه اولا «استعیذبالله السمیع العلیم من الشیطان الرجیم» وثانیاً «بسم الله الرحمن الرحیم اقرأ باسم ربك الذی خلق» نظم جلیللرینی تنزیل ایلدی.

وبالجمله شبهه‌سزدرکه استعاذه استغراق فی اللهدن مانع نه وار ایسه آنك هپسندن قلبی تطهیر ایلر. تسمیه دخی قلبی هیبت جلال اللهه توجیه ایدر. (والله الهادی)

یدنجی مسأله

نمازده تعوذ، قرأئت ایچونمی صلات ایچونمی؟

امام (ابی حنیفه) ایله امام (محمد) عندنده قرائت ایچوندر.

امام (ابی یوسف) عندنده‌ده صلات ایچوندر.

بو اصل اوزرینه ایکی فرع، تفرع ایدر.

فرع اول. — مؤتم که امامه اقتدا ایدن دیمکدر. خلف امامده تعوذ ایتملی می؟ ایتاملی می؟ امام اعظم ایله امام محمده کوره مؤتم

ایچون تعوذ واجب دکلدر. زیرا اوقرائت ایتمز. امام ابی یوسفه کوره ایسه مؤتم دخی تعوذ ایتملیدر.

امام اعظم ایله امام محمدك وجه اجتهادی (فاذا قرأت القرآن فاستعذ بالله من الشیطان الرجیم) قول کریمیدر. زیرا جناب باری بو آیت کریمه‌ده استعاذه‌یی قرائته تعلیق بیوردی. مقتدی‌یه ایسه قرائت واجب دکلدر. بناءً علیه اکا تعوذ دخی لازم کلمز.

امام ابی یوسفك دخی وجه اجتهادی شودرکه اکر تعوذك وجوبی قرائت ایچون اولسه‌یدی قرائتك تکررایله تعوذ دخی متکرر اولمق لازم کلیردی. ایمدی مادامکه قرائتك تکررایله تعوذ تکرر ایتمیور بلکه یالکز صلاتك تکررایله تکرر ایدییور. ایشته بودلالت ایدرکه استعاذه قرائت ایچون دکل صلات ایچوندر.

فرع ثانی. — صلات عیدك افتتاحنده «سبحانك»یی اوقویوب «اعوذ بالله» دیرده آندن صکره‌می یوقسه آندن اول می تکبیر کتیرملیدر؟

امام اعظم ایله امام محمده کوره اولا تکبیرلری کتیرملی؛ صکره قرائته باشلانه‌جغی وقت تعوذ ایتملیدر.

امام ابی یوسفه کوره‌ده تعوذی تکبیراته تقدیم ایتملیدر.

مسائل فاتحه‌دن بعض شیلر قالمشدرکه انلری ده بوراده ذکر ایده‌جکز.

سکزنجی مسأله

قرأنی ترتیل اوزره اوقومق سنت سنیه‌در. زیرا الله تبارك و تعالی حضرتلری (ورتل القرأن ترتیلاً) بیورمشدر.

ترتیل، دیه حروف وکلماتی اکلاشیله‌جق صورتده آچیق آچیق ذکر ایتمکه دنیر. بونك قاعده‌سی شودرکه قرأن عظیم الشانك قرائتی بو وجه اوزره واقع اولدیغی وقت اوقونان الفاظك معانئ شریفه‌سنی قارئ هم‌کندی اکلار، همده غیریسنه یعنی سامعینه اکلاتیر. اما سرعتله اوقونیجه معانئ شریفه‌سنی نه کندی اکلار، نه ده آخره اکلاته‌بیلیر بناءً علیه ترتیل، سرعتله قرائتدن اولادر.

طقوزنجی مسأله

قرأن، جهراً اوقوندیغی وقت قرائتده تجوید، سنتدر.

ابو داود (براء) ابن غازبدن نقلاً روایت ایدوب دیدی‌که رسول الله صلی الله علیه وسلم افندمز «زینوا القرأن باصواتکم» بیورمشدر. قرأنی سسلرکزله تزیین ایدیکز دیمکدر.

اونجی مسأله

بزم عندمزده مختار اولان بودرکه (ضاد) حرفنی (ظا) حرفنه مشابه برصورتده تلفظ ایتمك صلاتی ابطال ایتمز. زیرا ایکیسنك بینده جداً مشابهت واردر. بر صورتده‌که یکدیکرندن فرق و تمیزی کوچدر. بناءً علیه اثنای قرائتده بهمه حال ایکیسنك بینی فرق ایله تکلیف ساقط اولمق واجب اولور.

للمترجم. — حضرت مفسر ضاد ایله ظا حرفلرینك اره‌سنده‌کی مشابهتی بر قاچ وجه ایله بیان بیوردقدنصکره دیمشکه حرف ضادی کاهی حقها ادا عربه مخصوصدر.

حضرت پیغمبر افندمز «انا افصح من نطق بالضاد» بیور. مشدر. ایمدی ثابت اولورکه ضاد و ظا حرفلری بیننده مشابهت شدیده واردر. بر صورتده‌کی ایکیسنك اراسنی فرق و تمیز ایده‌بیلمك غایتله کوچدر.

بوراسی ثابت اولنجه دیرزکه اکر بو فرق، معتبر اولیدی، رسول الله صلی الله علیه و سلم افندمز حضرتلرینك زمان سعادتلرنده، ازمنهٔ صحابه‌ده، لاسیما عجمك اسلامه دخولنده بوفرقدن سؤال واقع اولوردی. ایمدی مادامکه اشبو مسأله‌دن سؤال وقوعی قطعاً منقول دکلدر. اشبو ضاد وظا حرفلرینی اثنای قرائتده یکدیکرندن فرق وتمیز ایتمك تحت تکلیفده واقع دکلدر.

اون برنجی مسأله

لام مغلظه لغات فصیحه‌دنمی دکلمی دیه اختلاف اولندی.

لغات فصیحه‌دن اولدیغنك ثبوتی تقدیرنده‌ده علما اتفاق ایتمشدرکه مکسور اولدیغی حالده تغلیظی جائز دکلدر. زیرا کسره‌دن لام مغلظه ایله تلفظه انتقال لسانه ثقیل کلیر. بناءً علیه او ثقلتك لغت فصیحه‌دن نفی و ازاله‌سی لازمدر.

اون ایکنجی مسأله

نمازده مثلا (الحمدلله) یی حذف دالنی مکسور و یاخود (لله) نك لامنی مضموم اوقومق کبی شاذ اولان وجوه ایله قرائت قرآن جائز دکلدر دیو اتفاق ایتمشلردر .

زیرا دلیل، وجوه شاذه‌ایله قرائت قرآنك جوازینی‌صورت مطلقه‌ده نفی ایلر . چونکه او وجوه شاذه اکر قرآندن معدود اولسیدی، شهرتده حد تواتره بالغ اولق لازم کلیردی .

ایمدی مادامکه شهرتده حدتواتره بالغ اولمامشدر . وجوه شاذهٔ مذکوره قرآندن دکلدر دیه جزم ایلرز .

شوقدرکه بز نماز خارجنده جواز قرائتده اشبو دلیلدن عدول ایلدك . بو تقدیرده وجوه شاذه‌نك نمازده قرائتی اصل منع اوزره باقی قالمق واجب اولور .

اون اوچنجی مسأله

قرأات مشهوره‌نك نقل متواترله منقول اولدیغنه اکثر علما اتفاق ایتمشدر . انجق بو قول جای اشکالدر . زیرا بزدیرزکه اشبو قرأات مشهوره یانقل متواترله منقولدر، یادکلدر . ایمدی اکر نقل متواترله منقول ایسه او تقدیرده ینه نقل متواترله ثابت اولمش اولورکه الله تعالی وتقدس حضرتلری مکلفینی اشبو قرأ- أتده تخیر وقرأات مذکوره‌نك بینی جوازده تسویه بیورمشدر.

بویله اولدیغی حالده‌ده قرأات مذکوره‌دن برینك دیکرینه ترجیحی تواترله ثابت اولان حکمك خلافنه واقع اولمش اولور . بناءً علیه بعض قرائتی بعض آخری اوزرینه ترجیحه ذاهب اولانلرك تکفیری لازم‌کلمزسه مستوجب تفسیق اولمازی لازمکلیر. بز ایسه کوریبورزکه قراء مومی الیهمدن هر بریسی قرائتك بر نوعنی ترجیح ایدرك ناسی اولوجهله قرائت قرآنه سوق وتشویق وقرأات سائره‌دن منع ایدییور . بناءً علیه قراء مومی‌الیهم حقنده بیان ایتدیکمز تفسیقك لزومی تحقق ایدر .

اما اکثر قرأات مشهوره تواترله دکل، بلکه آحاد طریقیله ثابت اولمشدر دیرسه‌ك، بو تقدیرده‌ده قرأن کریم جزم وقطع و یقین ایله مقید اولمقدن خروج ایلر . بو ایسه بالاجماع باطلدر .

بوکا شو وجهله جواب ویریله‌بیلیرکه قرأات مذکوره‌نك بعضیسی متواتردر و بوندہ بین الامة اختلاف‌ده یوقدر . قرأات مذکوره‌نك هر بریسیله و بعضیسیله قرائتی تجویز دخی آحاد بابندندر . بعض قرأتلرك آحاد بابندن اولمسی ایسه قرأن‌کریمك بکلیته قطعی اولمقدن خروجنی اقتضا ایتمز (والله اعلم)

باب ثانی

« اعوذ بالله من الشيطان الرجيم » قولمزدن مستنبط اولان مباحث عقليه بيانندەدر

معلوم اولسونكه بو بابده سوز اركان خمسەيه تعلق ايدر. استعاذه، مستعيذ، مستعاذبه، مستعاذ منه، برده كنديسى ايچون استعاذه حاصل اولان شى.

ركن اول

استعاذه

استعاذه مسائل ثنايى مشتملدر.

برنجى مسأله

« اعوذ بالله من الشيطان الرجيم » قولمزك بحسب اللغه تفسيرى بيانندەدر

اعوذ، كلەسى (عوذ) دن مشتقدر.

عينك فتحى و واوك سكونيله عوذك ايكى معناسى واردر. بريسى ــ التجا و استجاره؛ وديكرى التصاقدر. التجا واستجارەنك تركجەسى صغنمق، والتصاقكده معناى تركيسى يابشمق واولاشمقدر.

« اطيب اللحم عوذه » دنيركه كميكه ملتصق اولان لحم ديمكدر. چونكه عوذ، سكروزننده كميكه يابشق اولان اته اطلاق اولنور. ايمدى وجه اوله كوره « اعوذ بالله » قولنك معناسى « الله تعالانك رحمت وعصمتنه صيغنيرم » ديمكدر. وجه ثانى يه كوره‌ده معناى شريفى « نفسمى الله ذوالجلالك فضل ورحمتنه الصاق ايلرم » ديمكدر.

شيطان، لفظنه كلنجه: بو ماده‌ده ايكى قول واردر.

قول اول. ــ شيطان، بعد معناسنه اولان (شطن) دن مشتقدر. (شطن دارك) دنير. بناءً عليه انس وجن و دابەدن متمرد اولانه، رشاد و سداددن بعدى جهتله شيطان، اطلاق اولنور.

الله تعالى (وكذلك جعلنا لكل نبى عدوا شياطين الانس والجن) بيورمشدر. حضرت عمر بركون بربار كيره بينر، بار كير شاخلانمغه صچرامغه باشلار، اوشاخلاندقجه حضرت عمرده قرباچلادى، قرباچلادقجه حيوانك آزغلنى آرتدى، نهايت حيواندن ايندى و آدملرينه « ما حملتمونى الا على شيطان » بيوردىكه آزغين حيوانه شيطان اطلاق اولنديغى مشارالهك بوكلاميله‌ده مستدلدر.

قول ثانى. ــ شيطان، [شاط يشيط] قولندن مأخوذدر. متمرد، تركجەسى آزغين كيمسه كندى وجوه مصالحنى مبطل

اولدیغی سبیله نفسنده باطل کیدر . آنك ایچون هر آزغینه شیطان، اطلاق اولندی .

للمترجم . ــ ترجمهٔ قاموسده دخی «شیطان» مادهسی بووجهله مضبوط اولمقله برابر انده بعض ایضاحات زائده مندرج ایدوکندن بروجه آتی نقل اولنور .

«شیطان» جیجان وزرننده معلومدرکه فارسیده دیوه دنیر .

مؤلفك [۱] بصائرده بیانینه کوره شیطان مادهسنده ایکی قول واردر .

بری «بعد» معناسنه اولان (شطون) دن مأخوذدر .

بعید عن الحق، یاخود بعید عن الرحمه اولدیغی ایچون اطلاق اولندی .

بو صورتده نونی اصلیه اولوب وزنی فیعال اولور . قول ثانی (شیط) مادهسندن مأخوذدرکه احتراق معناسنهدر ابلیس قوهٔ ناریهدن مخلوق اولدیغی ایچون اطلاق اولندی .

بو صورتده وزنی فعلان، ونونی زائده اولور . و بر قول دها واردرکه هلاك معناسنه اولان (شیط) دن مأخوذدر .

اسم اصلیسی عزازیل ایدی . و شیطان مطلقا ازغین اولان شخصه دنیر . کرك انس ، وکرك جن اولسون . (نهایت) رجیم دخی فعیل بمعنی مفعولدرکه مرقوم دیمکدر .

«کف خضیب» و «رجل لعین» دیدکاری کبی که مخضوب

[۱] مؤلف قاموس

وملعون معناسنهدر [۱] شیطانك مرجومیتنده دخی ایکی وجه واردر .

وجه اول ــ شیطانك مرجوم اولمهسی من قبل الله ملعون اولیشندن کنایهدر . الله تعالی شیطانه « جنتدن چیق! سن ملعون ومطرودسین » مألنده اولهرق (اخرج منها فانك رجیم) بیورمشدر .

ایشته بو آیت کریمهدنده اکلاشیلیرکه «لعن» رجم تسمیه اولنور .

للمترجم . ــ قاموسك بیانینه کوره «رجم» رانك فتحی وجیمك سکونیله قتل الملك معناسنهدر . بو معنا و آتی الذکر معانئ سائره رمی بالحجاره معناسندن متفرعدر . و بر آدمك ناموسنه طوقنمغه دنیر . وغیب، ظن وکمان، دوست، ندیم ومصاحب، لعن ونفرین، سوکمك، وبرشیئی کلیاً ترك وقطع الملك، قوغمق، بر آدمی طاشه طوتمتی کبی معنالرده کلیر . برده «رجم» بر کیسهیه آتیلان طاشك اسمیدر (بتدی) .

ینه قرآن کریمده جناب حق ابراهیم علیه السلامك پدرندن حکایهٔ بیورمشلرکه پدر ابراهیم جناب ابراهیمه (لئن لم تنته لنرجمنك) دیدی . بعضیلری دیمشکه پدر ابراهیم بو تعبیر ایله «رجم بالقول» اراده ایتدی .

ینه جناب حق قرآن مبینده قوم نوحدن حکایه طریقیله

[۱] خضاب، بو یا خضیب، بویانمش معناسنهدر «کف خضیب» فنهلغمش رنکین ال دیمکدر . «کف خضیب» بر یلدزلشده آدیدر . کال جرئتدن انکله کنایه اولنمشدر .

بیورمشلرکه قوم نوح، جناب نوحه (لئن لم تنته یانوح لتکونن من المرجومین) دیدیلر.

یسن، سورهٔ شریفه‌سنده‌ده (لئن لم تنتهوا لنرجمنکم) بیورلمشدر.

وجه ثانی. ــ شیطانك مرجومیتله موصوف اولمسنك سببی شودرکه الله تعالی شیاطینی سمواتدن طرد ایچون شهب وثواقبله رمی ایتمارینی ملائکهٔ کرامه امر بیورمغله بعدازان لفظ رجیم، هر آزغین، شریر متمرد کیمسه‌یه وصف ایدلمشدر.

(ان الله هو السمیع العلیم) قولنده دخی ایکی وجه واردر.

وجه اول. ــ استعاذه‌دن غرض، وسوسه شرندن احترازدر. وسوسه ایسه معلومدرکه قلب انسانده کویا حروف خفیه ایمش‌ده انلره هیچ کیمسه مطلع دکل ایمش! انك ایچون عبد کویا دیرمش‌کی «ای هر مسموع ایشیدن، هر کیزلی سری بیان باری تعالی؟ سن شیطانك وسوسه‌سنی ایشیدر و بوندهکی غرضنی‌ده بیلیرسین؛ آنك بووسوسه‌سنی بندن دفعه قادر اولانده انجق سنسین؛ اویله ایسه او وسوسهٔ شیطانیه‌یی فضل و کرمکله بندن دفع ایت!»

ایشته بو سببدن ناشی بو موضعده السمیع العلیمك ذکری اذکار سائره‌دن اولی وانسبدر.

وجه ثانی. ــ السمیع العلیمك بوموضعده تعینی مجرد لفظ قدأنه اقتدادن ناشیدر؛ چونکه قرآن کریمده (واما ینزغنك من الشیطان نزغ فاستعذ بالله انه سمیع علیم) بیورلمشدر.

حم السجده سورهٔ شریفه‌سنده‌ده (انه هو السمیع العلیم) بیورلدی.

ایکنجی مسأله

ماهیت استعاذه‌دن بحث عقلی بیانده‌در

معلوم اولسون‌که «استعاذه» انجق علم ایله، حال ایله، عمل ایله تمام اولور.

علم. ــ عبدك جمیع منافع دینیه ودنیویه‌یی جلبدن، وجمیع مضار دینیه ودنیویه‌یی دفعدن عاجز اولدیغنی، والله تعالی وتقدس حضرتلرینك ایسه جمیع منافع دینیه و دنیویه‌یی ایجاده، وجمیع مضار دینیه و دنیویه‌یی دفعه قادر اولوب آندن بشقه‌سی نه او منفعتلری جلبه، و نه‌ده بو مضرتلری دفعه اصلا مقتدر اولمدیغنی بیلمه‌سیدر.

ایمدی قلبده بو علم، حاصل اولدقده بوندن ینه قلبده بر حالتك حصولی تولد ایدرکه اوده انکسار و تواضعدن عبارتدر. وبو حالت شریفه‌یه اللهه تضرع وخضوع تعبیر اولنور.

و بو حالتك حصولی ینه قلبده دیکر بر صفتك، اسانده‌ده بشقه بر صفتك حصولنی ایجاب ایدر.

قلبده حاصل اولان صفت، عبد عاجزك الله ذو الجلال کندیسنی آفاتدن مصون، وخیرات وحسناتك افاضه‌سنه مخصوص ومقرون بیورمسنی مرید اولمه‌سیدر.

لسانده حاصل اولان صفت دخی کذلك عبد عاجزك اشبو معنایی حق سبحانه وتعالی حضرتلرندن لسانیله طالب اولمه‌سیدر. واو طلب دخی استعاذه‌دن عبارتدر. استعاذه‌ده (اعوذ بالله) قولیدر.

بیانات واقعه‌مز محاط علم یقینك اولدقده استعاذه‌نك رکن اعظمی (علم العبد بالله و علمه بنفسه) ایدوکی سکا ظاهر اولورکه عبدك هم اللهنی، همده کندی حالنی بیله‌سی دیمکدر.

علم العبد بالله نه‌در؟

بوحق سبحانه وتعالی حضرتلرینك جمیع معلوماتی عالم، یعنی کافهٔ ممکنات و ممتنعاتی علماً احاطه ایتدیکنی بیله‌سیدر. زیرا امر بویله اولمسه الله تعالانك عبدی‌ده، عبدك احوالنی‌ده بیله‌مامسی جائز اولور. بناءً علیه بوتقدیرده حق تعالی حضرتلرینه استعاذه و التجا عبث اولمش اولور.

برده «علم العبد بالله» حق سبحانه و تعالی حضرتلرینك جمیع ممکناته قادر اولدیغنی دخی عبدك بیله‌سیدر. والاحق تعالی حضرتلری بالفرض جمیع ممکناته قادر اولمسه، عبدك مرادینی تحصیلدن بعضاً عاجز قاله‌بیلیر.

وکذا «علم العبد بالله» الله ذوالجلالك مطلقا جواد اولدیغنی‌ده عبدك بیله‌سیدر. زیرا الله ذوالجلال حقنده بخل جائز اولسه، اکا استعاذه والتجاده فائده اولمامق لازم کلیر.

وکذا «علم العبد بالله» اللهدن بشقه‌سی مقاصد و آمالنك حصولنه معاونت ایتمکه مقتدر اولمادیغنی‌ده عبدك بیله‌سیدر زیرا عبدك مقاصد و آمالنه اللهك غیری معین اوله‌بیلك جائز اولیدی، الله تعالی‌یه استعاذه‌ده رغبت، قوی اولمازدی. اشبو علوم ایسه انجق توحید مطلق ایله تمام اولور.

توحید مطلق ایله مراد، «مدبر عالم، واحددر. عبد کندی افعالنده مستقل دکلدر. زیرا مستقل اولسه غیره استعاذه والتجاده فائده اولمازدی.» دیه عبدك بیله‌سیدر.

ایمدی شو ایضاحاتمزله ثابت اولدیکه عزت ربوبیتی وذلت عبودیتی بیلمکجه عبدك «اعوذ بالله من الشیطان الرجیم» دیمه‌سی صحیح اوله‌ماز.

واقعا «استعاذه‌ده مطلقا شومقدماتی علی سبیل التفصیل بیلمکه حاجت یوقدر. بلکه انسان یالکزجه امر بویله اولدیغنی علی سبیل الاجمال تجویز ایدنجه (اعوذ بالله) دیمك بجادر» دینلرده واردر. انجق بوقول جداً ضعیفدر. زیرا ابراهیم علیه السلام (لم تعبد مالایسمع ولایبصر ولایغنی عنك شیئاً) قولنده پدرینی تعییب ایلدی. ایمدی آله واحده جل شانه حضرتلری جمیع معلوماتی عالم، جمیع مقدوراته قادر اولمادینی تقدیرده عبدك اکا سؤالی ایشتمزکورمز کیمسه‌یه ایدیلان سؤاله بکزه‌یه‌جکندن حضرت ابراهیم علیه السلامك پدرینه عیب صایدیغی شیئك تحتنده داخل اولمش اولور.

علم العبد بحال نفسه نه‌در ؟

بودخی عبدك كندی مصالحنه علی سبیل التمام رعایتدن عاجز وقاصر اولدیغنی وبالفرض كندی مصالحنی كمیت وكیفیت حسبیله بیلك ممكن اولسه بیله، انلری فقدانی حالنده تحصیله، ووجودی حالنده‌ده ابقایه مقتدر اولمادیغنی بیلهسیدر.

بوراسنی بلله‌دك یا؟ ایمدی دیرزكه:

عبدك قلبنده علوم مذكوره حاصل، وبونلری مشاهده ایله علمی مرتبهٔ یقینه واصل اولدقده مرآت دل تابناكنده انكسار وخضوع دنیلان حالت شریفه واجب الحصول اولور.

وبو تقدیرده عبدك جناینده طلب، ولساننده اوطلبه دال اولان لفظ، حاصل اولورکه بوده «اعوذ بالله من الشیطان الرجیم» قولیدر.

انسانك دنیایه، عقبایه متعلق مصالح نفسنی تحصیلدن عاجز اولدیغنی مقام استدلالده دیرزكه: انساندن صادر اولان یا عملدر؛ یا علمدر. انسانك ایسه بو ایكی بابده‌ده عجزی درجهٔ نهایه‌ده‌در.

انسانك علم بابنده‌كی عجزینه‌كلنجه: تحصیل علمده اللهه استعاذه والتجایه، وعلمك ضدینك حصولندن احترازده‌ده ینه اللهه استعاذه والتجایه عبد اشد احتیاج ایله محتاج اولوب بوكاده وجوه آتیه دلالت ایدر.

وجه اول. ــ عقلای محققیندن نیچه كیسه‌لری كورمشزدركه ایلیشدكلری بر مسأله‌نك حقیقتنی كشف وحل ایده‌میه‌رك مدت عمرلری شبهه ایله‌كچر. یالكز شبهه‌ده قالسه‌لر ایی! نقط بعضیلری

یاكاش بلله‌دكلری مسأله‌نك صحتنه قائل، وخطالرنده مصر اوله. رق اوشبهه وخطالرینی علم یقینی وبرهان جلی ظن ایدرلر. نه‌دن صكره بشقه‌لری كلیركه اومحققلرك وجه غلطنی كشف ایدرك مسأله‌ده‌كی خطالرینی فناً اظهار واثبات ایله حقیقت حالی میدانه قورلر. ایمدی مادام‌كه بو حال ناسك بعضیسی حقنده جائز الوقوعدر؛ بونك مثلی هركس حقنده‌ده جائز اوله بیلیر. حتی بو یاكاش آكلایش اولمسه‌یدی، اهل علم آره‌سنده ادیان ومذاهب حقنده بوقدر اختلاف واقع اولمازدی. ایمدی امر بویله اولنجه، عجبا الله تعالی وتقدس حضرتلرینك عون وعنایتی وفضل وكرم وارشادی اولمسه، بركیمسه بولنه‌بیلیرمی‌كه ضلالت طالغه‌لری وظلمت كردابلری آره‌سندن مجرد كندی سفینهٔ فكریله رهیاب خلاص، وساحارس نجات اوله‌بیلسون؟ هیهات!

وجه ثانی. ــ دنیاده هركس بر دین حق، بر اعتقاد صحیح حاصل ایتمكه چالیشیر. كیمسه یوقكه كندینك جهل وكفرینه راضی اولسون. ایمدی امر هركسك سعی وارادتنه وابسته اولسه‌ایدی، عمومك محق وصادق اولمسی لازم كلیردی. حالبوكه عموماً خلقك محق وصادق اولمسی شویله طورسون! بلكه‌بالعكس محق اولانلر مبطللره نسبتله ثور اسودك جلدنده بر بیاض قیل مثابه‌سنده قالیور. یعنی اهل حقك آزلغی بونسبتده‌در. ایشته بوندن‌ده اكلایه‌بیلیرزكه خالق الارض والسمانك عون وعنایت الهیه‌سی منضم اولمادقچه ظلمات ضلالاتدن خلاصه یول یوقدر.

وجه ثالث. ــ انسان، صحت وفسادنده متوقف اولدیغی

بر قضیه‌نك موضوعیله محمولی آره‌سنده حد اوسط داخل اولما. دقچه صحیح ویا فاسد اولدیغنی جزمه یول بوله‌مز.

ایمدی اکر حد اوسط او انسانك مستحضری ایسه قیاس، منعقد، نتیجه لازم اولور. اول حالده دیمك که قضیهٔ مذکوره‌ده عقل متوقف دکل، بالعکس جازم ایمش! بز ایسه آنی متوقف، فرض ایتمشدك؛ مع‌هذا که جازمه متوقف دیمز. واکر حد اوسط او انسانك مستحضری دکل ایسه بوحالده او آدم حد اوسطی طلب ایده‌بیلیرمی؟ ایده‌مزمی؟ یولنده برسؤال وارد اولور.

اولکیسی ایسه یعنی امکان طلب باطلدر. زیرا شخص متوقف اکر حد اوسطی بعینه بیلیورسه بلدیکی شیی نصل طلب ایده. بیلیرکه برشیی بعینه آرامق اولا آنی بیلمکه متوقفدر.

واکر بعینه بیلورسه بوتقدیرده حد اوسط مستحضری دیمك اوله‌جغندن آنك طلبی حاصلی تحصیل قیلندن اولمش اولور.

و اما حد اوسطی طلبه شخص متوقف، طریق امکان بوله. مدیغی تقدیرده دیمك که توقف مذکوردن قورتلمغه، وظلمت حیرتدن چیقمغه مدار اولان طریق تحصیلدن عاجزدر.

ایشته عبدك درجهٔ نهایه‌ده حیرت و دهشتده بولندیغنه بو بر دلیل عاتی در.

وجه رابع. — حق تعالی حضرتلری رسول اکرم صلی الله علیه وسلم افندمزه (وقل رب اعوذبك من همزات الشیاطین) بیورمشدر.

اشبو امر استعاذه ایسه مطلقدر. برحالت مخصوصه ایله

مقید دکلدر. بناءً علیه بو امر الهی عقائد وعلومی تحصیلدن عبدك کمال عجزینی بیاندر.

عبدك کندینه جلب منفعته ونفسندن دفع مضرته مدار اولان اعمال ظاهره‌سی

ایشته بواعمال ظاهره‌دن‌ده عبدك عجزی همان تحصیل علمه‌کی عجزی کبی‌در. . . . بوکاده وجوه آتیه دلالت ایدر.

وجه اول. — ارباب بصائره منکشف اولمشدرکه اشبو بدن خاکدانی دوزخه بکزر؛ و بو دوزخك قپوسنده اون طقوز نوع زبانی اوطوریپورکه بونلر حواس خمس ظاهره، حواس خمس باطنه، شهوت، غضب، برده یدی قوهٔ طبیعیه‌دن عبارتدر. و بو اون طقوز نوع زبانیدن هر بریسی بحسب الجنس واحددر. شوقدرکه بونلردن هر برینك تحتنده بحسب الشخص و العدد، اعداد غیر متناهیه داخل اولور. بو کثرتی قوهٔ باصره ایله‌ده اعتبار ایده‌بیلیرسین! زیرا قوهٔ باصره‌یی ادراکی اوزرینه تقویه ایدن شیلر امور غیر متناهیه‌درکه امور مذکوره‌نك هر برینی کورمکدن قلبده بر اثر مخصوص حاصل اولور. اواثر مخصوص دخی قلبی عالم روحانیاتك اوجندن عالم جسمانیاتك خضیضنه جر و تنزیل ایلر.

بو دقیقه معلومك اولدقده ظاهر اولورکه شوعوائق وعلایقك

كثرتيله برابر اعانت و اغانت الهيه مدد رس اولمازسه، بوكرداب ظلماتدن قلبك قورتيله‌جغى يوقدر .

و وقتاكه جهات نقصانات عبده نهايت، وكمال رحمت وقدرت و حكمت خدايه‌ده حد و غايت اولماديغى ثابت اولديسه؛ جميع اوقاتده الله‌تعالايه استعاذه والتجانك واجب اولديغى‌ده ثابت‌اولور.

ايشته بو سببدن ناشيدركه هر قولك، هرعملك اولنده، هر لفظه ولحظه‌نك مبدأنده (اعوذ بالله من الشيطان الرجيم) ديمك اوزرمزه واجب ولازمدر .

وجه ثانى . ــ بو حيات عاجله‌ده حاصل اولان لذتلر ايكى قسمدر . بريسى لذات حسيه، و ديكرى لذات خياليه‌در . لذات خياليه، لذت رياستدن عبارتدر . و انسان بوايكى قسم لذاتدن هر هانكيسنك تحصيلنده ممارسه‌حاصل ايتمامش‌ايسه اولذتى طويه‌مز، واكلايه‌مز، لذتنى طويمديغى شيئه‌ده انسانك‌رغبتى بالطبع آزاولور.

فقط او لذتلره بالممارسه وقوف، حاصل ايتدكدن صكره انلرله متلذذ اولمغه باشلار . و التذاذينك تزايدى نسبتنده آنلره رغبتى‌ده آرتار . شويله‌كه انسان، تحصيل لذات وطيباتده نه قدر عالى بر مقامه واصل اولورسه اولسون، مطلقا آندن ايلرى، آندن يوجه بر مقام آخره وصول ايچون شدت رغبتى، و قوت حرصى دخى او نسبتده تزايد و ترقى ايلر .

الحاصل انسان، مطالب و مقاصدينه نه‌قدر چوقجه نائل اولورسه، آندن‌زياده‌سنى تحصيلده‌د، حرصى اوقدرعظيم، ورغبتى او مرتبه شديد اولور .

وچونكه مراتب كمالاته نهايت اولماديغى كبى، حرصك درجا. تنه‌ده كذلك حد وغايت يوقدر . و نصل‌كه نهايتى اولميان كمالاتك تحصيلى ممكن دكلسه، كذلك الم شوق وحرصى دخى قلبدن ازاله‌يه عبد ايچون امكان، مفقوددر .

الحاصل بو برمرضدركه علاجنه عبدك قدرتى تعلق ايتمز .

بناءً عليه بوبابده رحمى، كرمى، نصرتى قوللرينه مبذول ورايكان اولان واجب تعالى حضرتلرينه رجوع ايله (اعوذ بالله من‌الشيطان الرجيم) ديمك، و آنك درگاه عزتنه استعاذه والتجا ائلك لازم كلير .

وجه ثالث . ــ آتى الذكر آيات جليله دخى تقرير سابقمزى تأييد ايلر .

قال الله تعالى (اياك نعبد واياك نستعين)

وقول جل جلاله (واستعينوا بالصبر والصلاة)

وقوله موسى لقومه (استعينوا بالله واصبروا ان الارض لله يورثها من يشاء ومن‌عباده والعاقبة للمتقين)

بعض كتب الهيه‌ده مذكوردركه بارى تعالى وتقدس حضرتلرى عزت وجلالنه قسم ايدرك بيوررلركه :

بنم درگاه عزتمك غيرى يردن اميدوار عنايت اولانى البته مقطوع الامل والباس ثوب مذلته مذلل ايدرم .

شرف قربمدن خائب وخاسر و وصالمدن ابعاد ايله الى الابد حيران ومتفكر قيلارم . اثناى شدائده او، غيرمدن مدد اوميور! حالبوكه شدائد بنم يد قدرت قاهره‌مده‌در . حى و قيوم اولان

بنم؛ او بشقه‌سندن رجامند اولیور ! بشقه قپولری چالیور ! حالبوکه قپالی قپولرك اناختارلری بنم دست مشیئتمده‌در . بنم باب رحمتم بکا دعا ومناجات ایدنه آچیقدر . »

اوچنجی مسأله

مذهب اهل جبر ایله مذهب قدریه‌یه کوره استعاذه نصل صحیح اوله‌بیلیر ؟

معتزله دیمشکه « اعوذ بالله » یعنی اللهه استعاذه والتجا، اعتقاد جبری برقاچ وجه ایله ابطال ایدر .

وجه اول . ــ « اعوذ بالله » قولی عبدك فعل استعاذه‌یی فاعل اولدیغنی اعترافدر .

ایمدی اکر اعمالك خالقی الله ذوالجلال اولسه، عبدك فعل استعاذه‌یی فاعل اولمسی ممتنع اولوردی . زیرا حاصلی تحصیل محالدر .

کذلك فعل استعاذه‌یی الله تعالی عبدده خلق ایتدیکی وقت آنك دفعی ممتنع اولدیغی کبی، خلق ایتمیجه‌ده تحصیلی ینه ممتنعدر . بناءً علیه « اعوذ بالله » قولی عبدك کندی افعالنی موجب اولدیغنی صراحةً اعترافدر .

وجه ثانی . ــ مستعاذ منها اولان امور اکر الله تعالانك مخلوقی دکلسه واقعا الله تعالی حضرتلرینه استعاذه بجادر . اما امور مذکوره‌نك فاعلی الله تعالی اولنجه، او اموردن الله تعالایه

استعاذه ممتنع اولور . زیرا بوتقدیرده عبد کویا اللهك عین ایشلدیکی شیده اللهدن ینه اللهه صغنمش اولور .

وجه ثالث . ــ معاصیدن اللهه استعاذه، عبدك معاصی‌یه راضی اولمادیغنه دلالت ایدر . ایمدی معاصی اکر الله تعالانك تخلیقیله قضاسیله، حکمیله، حاصل اولیورسه، عبدك معاصی‌یه رضاداده اولمسی لازم کلیر . چونکه قضاءالله رضا، واجب اولدینی اجماع امتله ثابتدر .

وجه رابع . ــ اکر وسوسه شیطانك فعلی ایسه واقعا وسوسهٔ شیطاندن اللهه صغنمق، معقول ومستحسن اولور . اما وسوسه اللهك فعلی اولوبده وجود وسوسه‌ده شیطانك قطعاً دخل واثری یوق ایسه، اول حالده شر شیطاندن استعاذه، نصل معقول و بجا اوله‌بیلیر ؟ بلکه بوتقدیرده اللهك شرندن استعاذه ایدلمك لازم کلیر. زیرا هیچ برشر یوقکه من‌قبل‌الله صادر اولمش اولمسون.

وجه خامس . ــ شیطان علیه ما یستحق دیه بیلیرکه : « بن حقیقتده هیچ بر شیئك فاعلی اولمادیغم حالده یا اله العالمین ! سن وسوسه‌نك صدورینی بندن بیلدك . بنده ایسه قدرتکه مخالفته قدرت یوق . صکره‌ده (لایکلف الله نفساً الا وسعها) و(یریدالله بکم الیسر ولایرید بکم العسر) و (ماجعل علیکم فی‌الدین من حرج) بیوردك . ایمدی بواعذار ظاهره واسباب قویه میدانده ایکن بنی ذم و لعن ایتمك سنك نزد حکمت و رحمت ربانیه‌کده نصل جائز اوله‌بیلیر ؟

وجه سادس . ــ ینه شیطان دیه‌بیلیرکه : « بندن صادراولان برجرم سببیله، یاخود بندن صادر اولمیان برجرم سببیله بنی مرجوم وملعون قیلدك . ایمدی بنم مرجومیت وملعونیتم اکر بندن صادر اولان جرم سببیله ایسه شبهه یوقکه جبر، باطل اولور . و اکر بندن صادر اولمیان برجرم سببیله ایسه ینه شبهه یوقکه بومحض ظلمدر . سن ایسه بیورمش سین‌که (وماالله یرید ظلما للعباد) ایمدی یارب ! بوظلم سکا لایقمیدر ؟

بونك اوزرینه دنیرسه‌که اشبو اشکالار جبره قائل اولانه وارد اولور . بن ایسه نه‌جبره قائلم، نه‌قدره . بلکه بن دیرم‌که حق جبر وقدر بیننده متوسط اولان امردرکه اوده کسب‌در .

بزده دیرزکه بوجواب ضعیفدر . زیرا فعلده عبدك قدرتی یا علی سبیل الاستقلال مؤثردر . یا دکلدر . اکر مؤثرایسه سوز مذهب اعتزاله منجر اولور . دکل ایسه جبر محضه وارر . ذکر اولنان سؤالار ایسه جبر محض اوزرینه وارد اولوب بناءً علیه جبر وقدر بیننده واسطه نصل تعقل اولنه‌بیلیر ؟

اهل سنتك معتزله‌یه جوابی

ای اهل اعتزال ! سزك بزه الزام ایتدیککز اشکالارك هپسی ایکی وجهدن طولایی سزه وارد اولور .

اولا . ــ عبدك قدرتی یا احد طرفینی تعینه منحصر، یاخود هرایکی طرفده صالح اولور . ایمدی شق اول، اختیار اولنورسه جبر لازم‌کلیر . شق ثانی اختیار اولنورسه اول‌حالده احد طرفینك آخر اوزرینه رجحانی یا برمرجحه متوقف اولور، یا اولماز .

برمرجحه متوقف اولنجه‌ده اومرجحك فاعلی یا عبددر؛ یاجناب باریدرکه شق اوله کوره تقسیم اول عودت ایدر . شق ثانی‌یه‌کوره دخی الله تعالی او امر مرجحی فاعل اولنجه فعل، واجب الوقوع وفاعل اولمینجه‌ده ممتنع الوقوع اولور . وبوتقدیرده بزم علیهمزده ایراد ایتدیککز اشکالاتك کافه‌سی سزه وارد اولمش اولور .

ثانیاً . ــ « احد طرفینك آخر اوزرینه رجحانی مرجحه متوقف دکلدر » دنیله بیلیر که بوسوزك‌ده بطلانه شو ایکی وجه آتی دلالت ایدر .

وجه اول . ــ اکر بوجائز اولسه، ممکنك طرفینندن ــ یعنی وجود وعدمندن ــ برینك دیکری اوزرینه ترجیحی ایله وجود مرجحه استدلال باطل اولوردی .

وجه ثانی . ــ احد طرفینك آخر اوزرینه رجحانی مرجحه متوقف اولمادینی تقدیرده او رجحان، عبددن صادر اولمش صایلماز . بلکه راست کله اولمش صایلیر . بوحالده جبر محض، عودت ایدر .

ایشته بزم علیهمزده هرنه‌که ایراد ایتمش ایسه‌کز انك تمامیله سزه وارد اولدینی بو بیان و ایضاح ایله ثابت اولور .

برده ای اهل اعتزال ! سزکده مسلمکز اولدینی وجهله مادام‌که الله ذوالجلال جمیع معلوماتی عالمدر . بر شیئك علی‌خلاف علمه وقوعی علم الهیسنك جهله انقلابنی اقتضا ایتمزمی . و بوایسه محال دکلمیدر ؟ حالبوکه محاله نتیجه ویرن شی‌ده محال اولدیغنده شبهه یوقدر . بناءً علیه قضا و قدر بحثنده بزم علیهمزده هرنه که

ایراد ایتمش ایسه‌کز علم بحثنده تامیله سزه وارد اولور . بوبابده اویله بر لزوم قطعی ایله ملزمسیکزکه ویره‌جك جوابکز یوقدر . آندن صکره اهل سنت وجماعت دیمش‌که (اعوذبالله من الشیطان الرجیم) قول شریفی اعتقاد قدری برقاچ وجه ایله ابطال ایدر.

وجه اول . — « اعوذ بالله من الشیطان الرجیم » قولك ایله مطلب، الله تعالانك یانهی و تحذیر صورتیله، ویاخود قهر طریقیله عمل وسوسه‌دن شیطانی منع ایتمسی اوله‌جقدر .

اولکیسنه کلنجه : بو اولمش بتمش بر ایشدر . بناءً علیه بویله اولمش بتمش اولان بر ایشی یعنی نهی و تحذیر صورتیله شیطانی عمل وسوسه‌دن منع ایتمه‌یی تکرار اللهدن طلب ایتمك حاصلی تحصیل دیمکدرکه محالدر .

ایکنجیسنه کلنجه : بوده غیر جائزدر . زیرا الجاء شیاطینك مکلفیتنه منافیدر . حالبوکه شیاطینك دخی مکلف اولدقلری ثابتدر .

معتزله‌نك بو سؤاله جوابی

دیدیلرکه : استعاذه ایله جناب حقدن مطلوبمز مجرد عبد مکلفی فعل حسنه و ترك قبیحه دعوت ایدن الطافی ایشله‌مکدن عبارتدر .

او الطاف، باسرها جناب حقك فعلی اولوب فعلی اولنجه آنلری طلبده نه فائده واردر ؟ دنیلسون .

زیرا بعض الطاف واركه آنك ایشلنمسی یالکز بو دعا وقتنده یعنی حین استعاذه‌ده بجا اولور ؛ بناءً علیه دعای مذکور یعنی استعاذه تقدم ایتمدکچه او الطافك فعلی بجا اوله‌ماز دیرز .

اهل سنت و جماعتك جواب الجوابی

دیدیلرکه : جناب حقدن فعلی مطلوب اولان او الطافی ایشله‌نك جانب فعلی جانب ترك اوزرینه ترجیحده اثری یاواردر ؛ یا یوقدر . وارایسه ترجیحك حصولی حالنده فعل، واجب‌الوقوع اولور .

بونك دلیلی‌ده شودرکه وجود جانبنك رجحانك حصولی حالنده بالفرض عدم حاصل اولسه او تقدیرده وجود، جانبنك رجحانی حاصل اولمق لازم کلیر . بو ایسه نقیضین بینی جمع دیمکدرکه محالدر . بناءً علیه ثابت اولدیکه رجحانك حصولی حالنده فعلك وجوبی حاصل اولور ؛ و بوده اعتقاد اعتزالی ابطال ایلر .

و شاید او الطافك فعلی حسبیله وجود، طرفنك رجحانی حاصل اولمازسه دیمك‌که الطاف مذکوره‌یی ایشله‌نك ترجیحده اصلا بر تأثیری یوقدر . بناءً علیه او الطافی ایشله‌مك عبث محض اولمش اولور ؛ بو ایسه حق باریده محالدر .

وجه ثانی . — دنیلیرکه الله‌تعالی عبدك صلاح حالنی یاایستر ؛ یا ایسته‌مز . فعل افسادیده شیطاندن یاتوقع ایدر ؛ یاایتمز . ایمدی عبدك صلاح حالنی اراده ایله برابر شیطاندن توقع فساد اید. بیورسه، بونك بینی نصل توفیق اولنه‌بیلیر . زیرا واجب تعالی مادام‌که عبدك صلاح حالنی اراده بیوربیور، و بونکله برابر شیطاندن دخی فعل افسادی توقع ایدیبور ! باری شیطانی هیچ یاراتمامق و مادام‌که یاراتدی، عبد اوزرینه مسلط ایتمامك لازم

كليردى . و اكر شيطاندن فعل افساد بكلنيورسه، اول حالده شيطاندن استعاذه يه عبدك نه احتياجى قالير ؟

اما الله تعالى عبدك صلاح حالى اولان شيئى اراده ايتمز دنيليرسه، بوتقديرده الله استعاذه شرشيطاندن اعتصامى نصل مفيد اوله بيلير ؟

وجه ثالث . — شيطان يا منحصراً شر ايشلهمه يه مجبوردر ؛ ياخود شرى ده خيرى ده ايشلهمه يه قادردر . ايمدى بونك طوغريسى اولكيسى ايسه ديمكه الله تعالى آنى شره اجبار بيورمشدر . بواجبار ايسه معتزلهنك « بارى تعالى صلاح وخيردن بشقه برشى اراده ايتمز » ديدكلرينى قدح و جرح ايلر .

و شايد طوغريسى ايكنجيسى ايسه كه بوده شيطانك فعل شره ده ؛ فعل خيره ده قادر اولمسندن عبارتدر . بو صورتده فعل خيرك فعل شر اوزرينه مرجحسز ترجيحى ممتنع اولور . و او مرجح دخى الله تعالى اولمق لازم كلير . اويله اولنجه شرشيطاندن استعاذه ده نه فائده واردر ؟

وجه رابع . — طوتهلم كه بشرك ارتكاب معاصى ايتمسى شيطانك وسوسه سى سببيله در .

يا شيطانك معصيتى عجبا نه صورت و سببله وقوعبولمشدر ؟

ايمدى اكر شيطانك معصيتى ده ديكر شيطانك وسوسه سيله وقوعبولمش ديرسهك ؛ باهر البطلان اولان تسلسل لازم كلير .

شيطان آخرك وسوسه سى سببيله دكلدر ديرسهك ؛ يا بونك مثلى حق بشرده نيچون جائز اولمسون ؟

جائز اولديغى تقديرده شر شيطاندن اللهه صيغنق ده فائده يوقدر .

و اكر الله تعالى بشره شيطانى مسلط ايتمش اما شيطانه شيطان آخرى مسلط ايتمامش ديرسهك، يا بوبشره يازق دكلميدر؟

حالبوكه بالخاصه بشرى بويله تحملكداز برباره، بويله بر اضراره دوچار ايديورمك جناب رب العالمينك عبادى حقنده كى مرحمت شاملهٔ الهيه سنه منافيدر .

وجه خامس . — مستعاذمنه اولان فعل، اكر معلوم الوقوع ايسه ديمكه واجب الوقوعدر . بناءً عليه آندن استعاذه ده نه فائده وار ؟ و اكر معلوم الوقوع دكل ايسه ممتنع الوقوع اولمش اولوركه ينه آندن استعاذه ده فائده تصور اولنهماز .

معلوم اولسونكه اشبو مناظره « اعوذ بالله » قولنك حقيقتى اولماديغنه دلالت ايدر . مكركه خير و شر هپ اللهدن اولديغى عبده منكشف اوله .

حضرت رسول اكرم صلى الله عليه وسلم افندمز حضرتلرى [اعوذ برضاك من سخطك و اعوذ بعفوك من غضبك واعوذبك منك لااحصى ثناء عليك انت كماثنيت على نفسك] بيورمشلردر. ايشته خلاصهٔ كلام و نتيجهٔ مرام بودر والسلام .

رکن ثانی

مستعاذبه

معلوم اولسون‌که مستعاذبه، قرآن و اخباردہ ایکی وجه اوزره وارد اولمشدر.

بریسی « اعوذ بالله » دیکری « اعوذ بکلمات الله »

« اعوذ بالله » قولنك بیانی آنجق لفظة اللهدن بحث ایله تمام اولورکه بو بحث دخی قریباً بسم اللهك تفسیرنده کله‌جکدر.

« اعوذ بکلمات الله التامات » قول شریفنه کلنجه: معلوم اولسون‌که « کلمات الله » ایله مراد (انما قولنا لشئ اذا اردناه ان نقول‌له کن فیکون) قول شریفیدر.

(کن) قولیله‌ده مراد، قدرت قاهرهٔ سبحانیه‌سنك ممکناتده؛ ومشیئت نافذهٔ الهیه‌سنك کائناتده هیچ بر عائق ومانعك عروضی ممکن و متصور اوله‌میه‌جق بر حیثیتله نفاذ و سریانیدر.

شك واشتباه ایسه یوقدرکه اللهه استعاذه‌نك بجااولمسی آنجق کندی ذات پاکی بویله بر قدرت قاهره و بر مشیئت نافذه ایله موصوف اولدیغی ایچوندر.

کذلك معلومدرکه جسمانیات قوه‌دن فعله تدریجاً خروج ایتمك طریقیله جلوه‌کر ساحهٔ حدوث و وجود اولور.

روحانیاتك تکونیله قوه‌دن فعله خروجی ایسه بالعکس دفعی و آنیدر.

بناءً علیه روحانیاتك حدوث وتکونی آن غیر منقسمده موجود اولان حرفه شبیه اولوب ایشته بو مشابهتدن ناشی درکه قدرت صانعك نفاذی (کلمه) تسمیه قلنمشدر.

کذلك علم معقولاتده ثابت اولمشدرکه عالم ارواح، عالم اجسام اوزرینه مستولیدر. وبوعالم جسمانی‌نك مدبراتی ارواح علویه‌در. نتیجه‌کم باری تعالی (فالمدبرات امراً) بیورمشدر.

ایمدی « اعوذ بکلمات الله التامات » قول شریفی ارواح بشریه‌دن اوراح خبیثهٔ ظلمانیهٔ کدره‌نك شرلرینی دفعده عالی، مقدس، طاهر، طیب اولان ارواحه استعاذه دیمك و بو تقدیرده اللهك کلمات تاماتیله‌ده مراد، شو ارواح عالیهٔ طاهره ایدوکی بی شکدر.

بو مقامده بر دقیقه دها واردر. شویله‌که:

(اعوذ بکلمات الله التامات) قول شریفنك ذکری آنجق عبدك نظرنده هنوز غیر اللهه التفات باقی قالدیغی مدتجه بجا اولور. اما عبد، بحر توحیده طالوب‌ده قعر حقائقده متوغل اولدیغی و اللهدن غیری وارلقده کیمسه‌یی کورمز برحال استغراقه کلدیکی وقت اللهدن غیریه استعاذه، اللهدن غیریه التجا، اللهدن غیریه اتکال و اعتماد ایده‌میه‌جکندن اول حال شرف مألده آنجق « اعوذ بالله » و « اعوذ من الله بالله » دیه‌جکنده شبهه یوقدر.

نصل که خواجهٔ کائنات علیه افضل التحیات افندمز حضرتلری دخی « اعوذ بك منك » بیورمشلردر .

شوراسیده معلوم اولسون که بو مقامده عبد غیر الله ایله مشتغل اولمش اولور . زیرا استعاذه مطلقا یاطلب و یاخود هرب ایچون اولور . کرك طلب و کرك هرب ایسه شبهه یوق که الله تعالانك غیریله اشتغال دیمکدر . ایمدی عبد بو مقامدن ایلری یه ترقی ایدوب ده نفسندن فانی و نفسنك فناسندن ده کذلك فانی اولدقده درحال « اعوذ بالله » مقامندن دخی ایلری کچه رك بحر نور بسم اللهده مستغرق اولور . کورمزمیسین که علیه الصلاة و السلام افندمز دخی اولا « اعوذ بك منك » دیوب بعده بو مقامدن ترقی ایدرك « انت کما اثنیت علی نفسك » بیوردیلر .

لمترجمه الحقیر

کوکل کیم محو محویتله ایرمش سرتوحیده
نصل ضبط ایلیور ملك فنافی اللهی کورسونلر

رکن ثالث

مستعیذ

معلوم اولسون که « اعوذ بالله » سوزی الله طرفندن « بویله سویلیك ! » دیه قوللرینه بر امر ایدر . و بو امر دخی بر شخص معینه مختص ومقصور اولمیوب علی سبیل العموم وارد اولمشدر . زیرا الله تعالی اشبو استعاذه یی اولیا و انبیاسی لسانندن ده حکایه بیورمشلردر . بو ایسه هر بر مخلوقك الله ذوالجلاله مستعیذ اولمسنی ایجاب ایلر .

قرآن کریمده السنهٔ انبیادن منقول اولان استعاذه لر

اولکیسی . — باری تعالی و تقدس حضرتلری نوح نبی علیه السلامدن حکایةً (قال انی اعوذبك ان اسألك مالیس لی به علم) بیورمشلر .

حضرت نوح بو استعاذه سی اوزرینه « سلام و برکات » خلعتلریله مظهر اعزاز الهی اولمشدر .

شویله که باری تعالی و تقدس حضرتلری اکا (یانوح اهبط بسلام منا و برکات علیك) بیورمشلردر .

ایکنجیسی . — زلیخانك مراودهٔ معلومه سی اوزرینه حضرت

يوسف عليه السلامدن حكايةً (قال معاذ الله انه ربى احسن مثواى) بيورمشلردر.

اشبو آيت كريمه ناطق اولديغى اوزره حضرت يوسف ار. تكاب فحشدن جناب اللهه استعاذه ايتمسى اوزرينه «حرف سؤ وفحشاء» خلعتلريله نائل عصمت خدا اولمشدر.

شويلهكه: مولاى متعال حضرتلرى آنك حقنده (لنصرف عنه السؤ و الفحشاء) بيورمشلردر.

اوچنجيسى. — قحط سنهلرنده حضرت يوسفك قرداشلرى ايكنجى دفعه اولهرق ذخيره مبايعهسيچون مصره كلدكلرنده نبئ مشاراليه بالآخره كنديني طانتديرمغه وپدر بزركوارلرينى مصره كتيرمكه وسيله اولمق اوزره اتخاذ بيوردقلرى تدبير معروف ايله لابوين اولان برادرينى نزدنده آليقويمق ايستيجهه هنوز واقف حقيقت حال اولميان ديكر برادرلرى اكا «خذ احدنا مكانه» ديمشلر ايدىكه خلاصهٔ مألى آنك يرينه بريمزى آليقوى ديمكدر. نبئ مشاراليه دخى آنلره «معاذ الله ان نأخذ الامن وجدنا متاعنا عنده» يولنده جواب ويرمشدىكه خلاصهٔ مضمون شريفى نزدنده متاع مسروقمزى بولديغمز ذاتى براقوبده آنك يرينه ديكرينى اخذ و توقيف ايتمك كبى بر ظلمده بولنمقدن جناب حقه صغنيرز ديمكدر.

ايشته بو استعاذه سببيله حضرت مشاراليه «ورفع ابويه على العرش و خروا له سجداً» اكراميله مكرم ومشرف اولمشدر.

دردنجيسى. — موسى عليه السلام ذبح بقره حقندهكى امر

الهيى بنى اسرائيله تبليغ ايدوبده آنلرده (اتتخذنا هزواً) دينجه نبئ مشاراليه دخى (اعوذ باللّه ان اكون من الجاهلين) ديدى ديه جناب حق قرآن كريمده حضرت موسادن حكايةً بيان بيورمشدر.

ايشته بو استغاذهسى اوزرينه حضرت موسايى مولاى متعال حضرتلرى ايكى خلعت فاخره احسانيله تجيل بيورمشدركه برى ازالهٔ تهمت، و ديكرى احياى مقتولدر. شويلهكه جناب حى وقيوم (فقلنا اخربوه ببعضها كذلك يحيى اللّه الموتى) بيورمشدر.

للمترجم. — امام فخر رازى رحمة اللّه عليه (واذقال موسى لقومه ان اللّه يأمركم ان تذبحوا بقرة . . . . .) آيت كريمهسنك تفسيرنده حضرت ابن عباس رضى اللّه عنهمادن و سائر مفسر. يندن مروى اولمق اوزره نقل و بيان بيوررلركه بنى اسرائيلدن بر كيمسه ميراثنه قونمهيى استعجال ايتديكى اقرباسندن بريسنى قتل ايدوب يولك اورتهسنه اتى ويردى. صكرهده حضرت موسى عليه السلامه واروب «بنم بر قريبمى اولدرديلر» ديه شكايت ايلدى.

نبى مشاراليه دخى پك چوق تحقيق وتحرى ايتمش ايسهده ممكن دكل قاتلى بولهمدى. وقتاكه تحريات واقعه ايله قاتلك ظاهره اخراجى ممكن اولهمدى. بنى اسرائيل حضرت موسايه «شونك قاتلنى ميدانه چيقارمق ايچون اللهه يالوار» ديديلر. حضرت موسى دخى بونى جناب حقدن طلب و نياز ايتمسى اوزرينه ذبح بقره ايله مأموراولدى. بنى اسرائيل ايسه اشبو امر الهى كنديلرينه

یلرینه تبلیغ ایدیلنجه تعجب و استغراب ایدرك جناب کلیم اللهه « بزمله اکلنیورمیسین ؟ » مألنده بز سوز سویلدیلر . کلیم الله دخی استهزا جهلدر . بن ایسه اویله بر جهالتده بولنمقدن اللهه صیغینرم » سیاقنده جواب ویردی [١] بنی اسرائیل ایشك جدیتی اکلاینجه ذبحیله مأمور اولدقلری بقره‌نك وصفنی طلبده استقصا ایلدیلر . صکره‌ده پك چوق ارادیلر طرادیلر ؛ فقط او وصفده بر اوکوز بوله‌مدیلر . نهایت بر آدمده اوصاف مطلوبه ایله مو . صوف بر اوکوز بولدیلر . و دکر بهاسنك بر قاچ قاتی ویروب آلدیلر ؛ کسدیلر . حضرت موسانك امر و تعلیمی وجهله بقر مذبوحك برعضویله نعش مقتوله اوردیلر . اورر اورماز مقتول جناب حقك اذنیله دیرلدی . وکندیسنی اولدورن شخصك اسمی خبر ویردی . و روایته کوره ینه جانسز اوله‌رق یره سریلدی .

قاتل مقتولك وارثی اولان شخص معهود ایمش که جنایت قتلی ارتکاب ایتدکدن صکره حضرت موسایه واروب جعلی او . له‌رق شکایت ایلمشدی . بونك اوزرینه قاتل مرقوم دردست ایدیله‌رك قصاصاً اعدام اولندی . «تم استطراد المترجم»

بشنجیسی . — کندینی قتل ایله تهدید واخافه ایتدکلرنده‌ده حضرت موسی (وانی عذت بربی وربکم ان ترجمون) ودیکر بر آیتده دخی (آنی عذت بربی وربکم من کل متکبر لایؤمن بیوم الحساب) دیمش اولدیغی طرف الهیدن حکایةً بیان بیورلمشدر .

[١] استهزاء جهل معناسنه اولدیغی کبی آیت کریمه‌ده مذکور اولان (جاهلین) ده مراد (مستهزئین) دیمکدر .

بو سببدن ناشی الله تعالی دخی آنی نائل مراد و دشمنی محو و برباد ایدرك اعداسنك ممالك و اراضیسنه وارث ومالك ایلدی .

التنجیسی . — حضرت مریمك والدهٔ محترمه‌سی مریمی طوغوردقده (و انی اعیذها بك و ذریتها من الشیطان الرجیم) دیدی . بو جهتله ام مریم دخی نائل خلعت قبول اولوب حقنده (فتقبلها ربها بقبول حسن و انبتها نباتاً حسناً) بیورلدی .

یدنجیسی . — حضرت مریم علیها السلام تنهانشین اولدیغی بر زمانده نفخ روح ایچون جبریل امینك صورت بشرده متمثل اوله‌رق نزد عصمتپناهیلرینه کلدیکنی کورنجه انی انسان ظن ایدرك (انی اعوذ بالرحمن منك ان کنت تقیاً) دیدی ، انکچون مشارالیها دخی نعمتین عظیمتینه نائل اولدی که آنك بریسی باباسز بر ولد نبیه و دیکری او طفل نوزادك لسانیله طرف حقدن مظهر اولدیغی تنزیهدر .

للمترجم . — ولادت عیسایی طویان و حقیقت حاله واقف اولمیان اقارب وخویشانی نزد مشارالیهایه واروبده « ای هارونك همشیره‌سی سنك باباك کوتو آدم ؛ اناك فاحشه دکل ایدی . سن بو جنایتی نصل ارتکاب ایتدك ؟ دیه تقریع و تشنیعه باشلا . دقلرنده حضرت مریم دخی بشیکده قماط آرای عز و حرمت اولان جناب عیسایه اشارتله بو سر سربستهٔ قدری او بیان ایتسون کبی بر ایمای معصومانه‌ده بولندی .

« هیچ بشیکده‌کی طفل نوزاد سوز سویلرمی ؟ » کبی مقالات ایله بریکیلر تعجب واستغرابلرینی آرتدیرمقده اولدقلری بر آنده

ایدی‌که حضرت عیسی علیه السلام لسان فصیح البیان ایله (انی عبد الله . . .) دیو سوزه اغاز ایله والدهٔ ماجده‌سنك عفت وعصمتنه وحمتنده ایدیلان سؤظندن برائت ذمتنه شهادت ایلدی.

تم الاستطراد

سکزنجیسی . — الله تعالی حضرتلری خاتمهٔ شرفنامهٔ نبوت علیه اجمل التحیة‌افندمزه‌ده (قل اعوذ بك من همزات الشیاطین) و (اعوذ بك رب ان یحضرون) و (قل اعوذ رب الفلق) و (قل‌اعوذ برب الناس) آیتلرنده استعاذه‌ایله مکرراً امربیوردی .

طقوزنجیسی . — ینه جناب حق سورهٔ اعرافده (خذ العفو و أمر بالعرف و اعرض عن الجاهلین و اماینزغنك من الشیطان نزغ فاستعذ بالله انه سمیع علیم) وحم السجده سوره‌سنده (ادفع بالتی هی احسن فاذا الذی بینك و بینه عداوة کانه ولی حمیم — الی ان قال — واما ینزغنك من‌الشیطان نزغ فاستعذ بالله انه هو السمیع العلیم) بیوردی .

ایشته شو آیات بینات، دلالت ایدرکه انبیای عظام علیهم السلامك کافه‌سی شیاطین انس وجن شرندن دائما استعاذه‌ده ایدیلر .

استعاذه حقنده‌کی اخبار مرویه‌یه کانجه بونلر بك چوقدر

خبر اول

معاذبن جبل رضی الله عنهدن مرویدر . دیمش‌که حضور پرنور جناب رسالتپناهیده ایکی کشی یکدیکرینی شتم ایدرك نهایت

درجه‌ده حدتلندیلر . بونك اوزرینه حبیب ادیب خدا «بن بر کلمه بیلیرم‌که بو آدملر آنی ذکر ایتسه‌لر . ایکیسندن‌ده بو غضب و حدت حالی زائل اولور؛ اوکلمه دخی (اعوذ بالله من الشیطان الرجیم) در . » بیوردیلر .

بن دیرم‌که بو معنی عقله‌ده قریب اولوب بر قاچ وجه ایله ایضاح و بیان اولنه‌بیلیر .

وجه اول . — انسان پك اعلی بیلیرکه بو عالمك مصالح و مفاسدینه اولان علم و وقوفی غایت آزدر . و اولانجه علم و وقوفی‌ده مجرد عقلك اعانه‌سیله حاصلدر . حالبوکه وقت غضبده انسانك باشندن عقلی کیدی ویرر . بناءً علیه کشی اوحال غضبده هر نه دیر و هر نه یاپارسه قانون حکمته اصلا توافق ایتمز . ایمدی انسان بونی درخاطر ایدنجه معنای مذکور اومثللو قانون حکمته مغایر اقوال و افعاله اقدامدن کندینی منع وتحصیل خیرات ودفع آفاتده جناب اللهه رجوعه مجبور ایدرده شبهه یوق‌که (اعوذ بالله) دیه‌رك عصمت خدایه صغنیر .

وجه ثانی . — انسان، حق کندی جانبنده‌می خصمنده‌می بوراسنی قطعیاً بیله‌مز . ایمدی مادام‌که حق نه طرفده اولدیغنی بیله‌میور؛ اللهه تفویض امر ایدرك «اکر حق بنده ایسه شبهه یوق‌که عادل حقیقی اولان الله حقمی خصممدن آلیر . اکر حق خصممده ایسه اوحالده اولی اولان اکا ظلم ایتاملیم . » دیر، و بر منوال محرر دعوانك فصلنی جناب احکم الحاکمینه بالاحاله (اعوذ بالله) قولیله اللهه التجا ایدر .

وجه ثالث . — انسان، خصمنه غلبه‌سنی تأمین ایده‌جك صورتده نفسنده بر قوت وشدت مفرطه حس ایتمسه غضبه کلمز. انسانك غضبلنمسی مجرد نفسنده بویله بر قوت و شدت حس ایتمسندن ناشیدر . ایمدی غضبی فورانه باشلایان انسان دوشونسه دیسه‌که « یاهو ! بن کیم؟ بن بر عبد عاجزم؛ آله عالم بندن دها قوی، دها قادر ایکن، و بن عجز ومسکنتمله برابر اکا پك چوق دفعه عصیان ایتمش ایکن او، کمال فضل و کرمیله بنم عصیانمدن کچدی؛ بکا لائق اولدیغم معامله‌یی ایتمدی؛ اویله ایسه اولی اولان بن دخی شو مغضوب علیهك قصورینه باقاملی‌یم . »

ایشته بو معنی اوغضبناك انسانك خاطرینه کلدیکی آنده خصومت و منازعه‌یی ترك ایله (اعوذ بالله) دیمکه وعفوومرحمت الهیه‌یه التجا ایتمکه مجبور اولور .

اشبو معانی‌نك کافه‌سی (ان الذین اتقوا اذا مسهم طیف‌من الشیطان تذکروا و اذاهم مبصرون) آیت جلیله‌سندن استنباط اولنمشدر . [۱]

آیت جلیله‌نك خلاصهٔ مضمون شریفی شو دیمك اوله‌حق‌که انسان اشبو اسرار و معانی‌یی تذکر وتخطر ایتدیکی وقت، طریق رشد و سدادی کوررده نزاع ودفاعی ترك ایله حکم و قضای مولایه کردندادهٔ انقیاد و رضا اولور .

---

[۱] طیف، حیف وزننده خشم و غضب معناسنه‌در .

خبر ثانی

معقل بن یسار رضی الله عنه حضرت رسول‌اکرم صلی الله علیه وسلم افندمزدن روایت ایدوب دیمش‌که جناب رسالتمآب « هر کیم صباح وقتی اوچ کره (اعوذ بالله من الشیطان الرجیم) دیر ؛ و سورهٔ حشرك آخرندن‌ده اوچ آیت قرائت ایدرسه او کون اقشامه قدر کندیسنه صلات و سلام کتیرمك اوزره جناب حق یتمش بیك ملك مؤکل ایدر . و شاید اجلی کلمش بولنورده او کون وفات ایلرسه مرتبهٔ عالیهٔ شهادته نائل اولور . واقشام وقتی بونی یاپان کیمسه دخی ینه او شرف و منزلتی حائز اولور . » بیوردیلر .

اشبو حدیث شریفك مدلول منیفنی عقلاً شویله ایضاح و بیان ایده‌بیلیرزکه : « اعوذ بالله » قولی نفسك کمال عجزینی و نهایت مرتبه‌ده‌کی قصورینی مشاهده و سورهٔ حشرك آخرندن اوقونه‌جق اوچ آیت کریمه دخی الله تعالانك کمالنی، جلالنی، عظمتنی مشاهده دیمك اولوب مقام عبودیتده کمال حال ایسه بو ایکی مقامسز متیسر اوله‌ماز .

خبر ثالث

انس رضی الله عنه حضرت پیغمبر افندمزدن روایت ایتمش‌که رسالتپناه افندمز حضرتلری « کونده اون کره استعاذه ایدن کیمسه‌یه جناب حق بر ملك مؤکل قیلارکه آندن دائما شیطانی طرد و تبعید ایدر . » بیوردیلر .

بوندەکی سبب شودرکه انسان وقتاکه معناسنی اکلایەرق وبیلەرك « اعوذبالله » دیر. بواستعاذەدن کندینك نقصان قدرتنی، نقصان علمی فهم و ادراك ایتمش دیمك اولور. بونی ادراك ایدن نجەده نفس اماره‌سنك امر ایتدیکی شیئه بالطبع التفات ایتمز. ونفسك کندیسنی دعوت ایتدیکی اعمال فاسدەیەده اقدام ائلز. الیبوك شیطان ایسه نفسدر. دیمك‌که شوکلمەنك قرائتی انساندن شیطانی طرد و تبعید ایلدیکی ثابت اولدی.

خبر رابع

خولة بنت حکیم رضی الله عنها نبی محترم صلی الله علیه وسلمدن روایت ایتمش‌که سلطان انبیا « بریسی بر منزله نازل اولدقده یغنده (اعوذ بکلمات‌الله التامات من‌شرماخلق) دیسه او منزلدن منزل دیکره ارتحال ایدنجیه‌دك اکا هیچ بر شی ضرر ویرمز » بیوردیلر.

بوندەکی سبب دخی شودرکه اشخاص روحانیه‌نك کثرتی اشخاص جسمانیه‌نك کثرتنه فائق اولدیغی و سمواتك دخی ارواح طاهره ایله مملو بولندیغی علوم عقلیەده ثابت اولمشدر. نتەکم علیه الصلاة والسلام افندمز (اطت السماء و حق لها ان تئط مافیها موضع قدم الاوفیه ملك قائم اوقاعد) بیورمشاردرکه خلاصهٔ مضمون شریفی کوك ایکلەدی: ایکلەمەیەده حق وار: زیرا کوکده آیاق باصه‌جق قدر بر یر یوق‌که آنده بر ملك یاقائم، یاخود قاعد اولەرق عبادت خدا ایله مشغول بولنمسون دیمکدر. اثیر وهوا دخی سما کبی ارواح ایله مملودر. بو ارواحك‌ده

بعضیلری طاهر، مشرق، خیردر. و بعضیلری کدر، مؤذی، شریردر.

بناءً علیه برکیمسه (اعوذ بکلمات الله التامات) دیدکده ارواح خبیثه‌نك شرندن ارواح طاهرهٔ مذکوره‌یه صغنمش اولور.

« کلمات الله » دخی بالاده‌ده بیان اولندیغی وجهله (کن) قولیدرکه بوده قدرت نافذه‌دن عبارتدر. ایمدی هرکیم که اللهك قدرتنه صغنیرسه اکا هیچ بر شی ایراث ضرر ایده‌مز.

خبر خامس

عمرو بن‌شعیب باباسندن اوده‌جدندن روایت ایدرك دیمش‌که سید الانبیا علیه اکمل التحایا افندمز حضرتلری « بریکز اویقوسنده حایقرر قورقارسه (اعوذ بکلمات الله التامة من غضبه وعقابه و شرعباده و من شرهمزات الشیاطین وان‌یحضرون) دعاسنه مواظبت ایتسون، اکا هیچ بر ضرر کلمز. » بیوردیلر.

و عبدالله بن عمر اشبو دعایی کوله‌لرندن حد بلوغه واصل اولنلره تعلیم و بر ورقه‌یه یازوب بالغ اولمیانلرك بیونلرینه تعلیق ایدردی.

خبر سادس

ابن عباس رضی الله عنهمادن مرویدر دیمش‌که نبی اکرم صلی الله علیه و سلم افندمز حضرت حسن و حضرت حسین رضی الله تعالی عنهمایی تعویذ ایدرك « اعوذ بکلمات الله التامة من کل شیطان و هامة و من کل عین لامة » دیرلر وجناب

رسالتمآبلری «بابام ابراهیم علیه السلام اسماعیل واسحق علیهما السلامی بو استعاذه ایله تعویذ ایدردی» بیوررلردی.

خبر سابع

علیه الصلاة و السلام افندمز حضرتلری امر استعاذه‌یه فوق العاده اهمیت ویررلردی. حتی بر وقت بر خاتون تزوج بیورمشلردی. زفاف گیجه‌سی خاتون رسالتپناه افندمزه خطاباً (اعوذ بالله منك) دیدی حضرت پیغمبر افندمز دخی درعقب (عذت بمعاذ فالحقی بأهلك) دییوب خاتونی اقرباسی نزدینه اعاده ایلدی.

معلوم اولسون‌که حضرت مشارالیهك اشبو معامله‌لری شوکا دلالت ایدرکه نورالله ایله مستبصر اولان کیمسه قائله التفات ایتمز؛ آنك التفاتی قوله‌در.

بناءً علیه او خاتون وقتاکه (اعوذ بالله) کلمه‌سنی ذکر ایلدی، حضرت رسول اکرم صلی الله علیه وسلم افندمزك قلب منورلری کلمهٔ مذکوره‌نك مزایای عالیه‌سیله مشتغل قالەرق اوخاتون بوکلمه‌یی عن قصدمی یوقسه من غیر قصدمی سویلدی بورایه التفات بیور. مامشلردر.

خبر ثامن

حسن بصریدن مرویدر؛ دیمش‌که بر وقت بریسی کوله‌سنی دوکمکه باشلادی؛ بیچاره کوله «اعوذ بالله» دیمکه یعنی اللهه التجا ایتدیکنی سویله‌مکه دوام ایتدیسه‌ده حریف انی دوکمکدن وازگچمدی. اوصره‌ده نبی محترم افندمز اوزرلرینه واردی. کوله حضرت

پیغمبری کورنجه «اعوذ برسول الله» دیه‌رك مرحمت سنیهٔ رسا. لتپناهی‌یه صغندی. حریف‌ده درحال کوله‌یی صالیویردی. رسا. لتپناه افندمز «اللهه عائذ و ملتجی اولان صالیویرلمکه احقدر.» مقال حکمت مآیله کوله جناب حقه صغندینی وقت صالیویرلسه ایدی، صفت عبودیته دها موافق اولوردی، دیمك ایستدیلر. شخص ضارب دخی خطاسنه واقف اولوب درحال تدارك مافات ایچون «یا رسول الله بو کوله‌مك لوجه الله حر اولدیغنه سنی شاهد طوتارم.» دیدی. بونك اوزرینه رسول اکرم صلی الله علیه و سلم افندمز «نفسم ید قدرتنده مسخراولان مولای متعال حضرتلرینه قسم ایدرمکه اکربونی یاپمسه‌یدك مظهر عذاب‌وعقاب الهی اولوردك» مآنده ایراد مقال بیوردیلر.

خبر تاسع

سوید دیمش‌که ابوبکر الصدیق حضرتلری برکون منبره چیقوب خطابت ایدر ایکن (اعوذ بالله من الشیطان الرجیم) دییوب بعده «بن رسول الله صلی الله علیه وسلم افندمزی شیطان رجیم شرندن اللهه تعوذ والتجا ایتدیکنی ایشتمشمدر. بناءً علیه دنیاده باقی اولدیغم مدتجه استعاذه‌یی ترك ایده‌م.» بیورمشلردر.

خبر عاشر

صلی الله علیه وسلم افندمزدن مروی اولان شوحدیث‌شریفدر. (اعوذ برضاك من سخطك و اعوذ بعفوك من غضبك و اعوذ بك منك)

ركن رابع

مستعاذ منه

مستعاذ منه، شيطاندر، استعاذه‌دنده مقصود، دفع شر شيطاندر، معلوم‌اولسون‌كه شر شيطان ياوسوسه ايله، ياوسوسه‌نك غيريله اولور، نتهكم مولای متعال حضرتلری (كمايقوم الذی يتخبطه الشيطان من المس) آيت كريمه‌سنده بيان بيورمشدر.

بو بابده عقليات و علوم مكاشفاتدن بر چوق مسائل غامضهٔ دقيقه واردر.

برنجی مسأله

جن وشياطينك وجودنده ناس اختلاف ايتمشدر، بعضيلری جن وشياطينی انكار ايدوب نه جن وار، نه شيطان ديديلر.

تدقيقاته كيرشمزدن اول جن وشياطينك ماهيتدن بحث ايتمك لازم كلمكله ديرزكه جن و شياطينك ناس و بهائم مثللو كلير كيدر اشخاص جسمانيهٔ كثيفه‌دن عبارت اولماديغی متفق عليهدر، بوبابده ايكی قول واردر.

قول اول — جن وشياطين، اشكال مختلفه ايله كنديلرينی

تشكيله مقتدر اجسام هوائيه‌در، عقللری، فهملری و اعمال صعبهٔ شاقه‌يه قدرتلری واردر.

قول ثانی. — چوق كيمسه‌لر جن و شياطين موجودات متحيزه قسمندن دكلدر.

متحيزده حلول ايتمش‌ده دكلدر ديه اثباته قالقيشوب جن و شياطين، جسميتدن مجرد موجوداتدر ديه زعم ايلديلر.

تفصيل. — اشبو موجودات مجرده‌نك بر طاقمی تدبير اجسامدن بالكليه مقدس و عالی دركه بونلر ملائكهٔ مقربيندر، نتهكم الله تعالى (ومن عنده لايستكبرون عن عبادته ولا يستحسرون) بيورمشدر.

مرتبهٔ اولاده اولان اشبو ارواح عاليهٔ مقدسه‌يی تدبير اجسامه متعلق اولان ارواح لطيفه ولی وتعقيب ايدركه بوايكنجی مرتبه‌ده. كيلرك‌ده اشرفلری حملهٔ عرشدر، نتهكم الله تعالى (و يحمل عرش ربك فوقهم يومئذ ثمانية) بيورمشدر.

مرتبهٔ ثالثه. — ملائكهٔ كرس.

مرتبهٔ رابعه. — ملائكهٔ سموات.

مرتبهٔ خامسه. — ملائكهٔ كرهٔ اثير.

مرتبهٔ سادسه. — ملائكهٔ كرهٔ هوا (نسيم)

مرتبهٔ سابعه. — ملائكهٔ كرهٔ زمهرير.

مرتبهٔ ثامنه. — دكزلره متعلق ومؤكل اولان ارواح.

مرتبهٔ تاسعه. — حيابه متعلق اولان ملائكه.

مرتبهٔ عاشره. — اشبو عالمده موجود اجسام نباتيه و حيوانيه‌ده متصرف اولان ارواح سفليه.

معلوم اولسون که هر ایکی قوله کوره اشبو ارواحك بعضیلری نورانی، الهی، خیر، سعید اولورکه بونلره طائفهٔ جنك صالحلری دنیر.

بعضیلری ده ظلمانی، سفلی، شریر، شقی اولورکه شیاطین ایله مسمی اولانلرده بونلردر.

جن وشیاطینك وجودینی انکار ایله (نه جن وار، نه شیاطین) ــ دیانلر بر قاچ وجه ایله احتجاج ایتمشلردر.

حجت اولی

شیطان، موجود اولسه یدی، یا جسم کثیف، یاجسم لطیف اولمق لازم کلیردی. حالبوکه هر ایکی قسمده باطلدر، بناءً علیه شیطان وار سوزی ده باهر البطلاندر کوزدن نهان اولان شیطانك جسم کثیف اولمسی ممتنعدر دیه مزك سببی شودرکه اکر شیطان بر جسم کثیف اولسه یدی، سلیم الحس اولان هرکس آنی کوره بیلك لازم کلیردی، اکر کوزمزك اوکنده بر طاقم اجسام کثیفه موجود اولدیغی حالده بزم انلری کوره مامکلکمز جائز اوله بیلسه یدی، کذلك پیش نظرمزده برطاقم یوکسك طاغلر، پارلاق کونشلر، رعدلر، برقلر موجود اولدیغی حالده بزم آنلردن ده هیچ بر شی کوره مامکلکمز جائز اولمق لازم کلیردی عقلدن خارج اولان بویله بر شیئی تجویز ایدن ایسه ذوی العقولدن معدود اوله مز.

«شیطانك اجسام لطیفه دن اولمسی ده جائز دکلدر» دیه مزك سببی ده شودرکه اکر شیطانلرك اجسام لطیفه دن اولمری جائز

اولسه یدی ریاح عاصفهٔ قویه نك هبوبی حالنده متخرق ومتفرق اولمری یعنی پارچه لانوب طاغلمری وبرده اعمال شاقه یه قادر اولمامری لازم کلیردی، حالبوکه جن واردیانلر «جن طائفه سی اعمال شاقه یه قادردر» دیرلر. و وقتاکه کرك جسم کثیف کرك جسم لطیف اولدقلرینك بطلانی تحقق ایتدی (جن وار) سوزینك ده فسادی ثابت اولدی.

حجت ثانیه

جن، دنیلان بو اشخاص اکر بو عالمده حاضر و موجود اولوب ده بشر ایله مخلوط ایمشلر بوقدر اوزون اختلاط و مصاحبت سببیله مطلقا بینهماده یا صداقت یاخود عداوت، حاصل اولمق ایدی ایمدی اکر صداقت حاصل اولمش ایسه او صداقت سببیله بر طاقم منافعك ظهوری. واکر عداوت حصوله کلمش ایسه او عداوت سببیله ده برطاقم مضرتلرك ظهوری بالطبع لازم کلیردی. حالبوکه بز نه اویله بر صداقتدن نه ده اویله بر عداوتدن اثر کوردیکمز یوقدر. و صنعت تغریمه (افسونجیلیغه) ممارسه ایدن شو معهودلر دخی اکا ذیبدن نائب و مستغفر او. لدقلرنده صورلسه لر عمرلرنده جندن اثر مشاهده ایتمامش اولد. قلرینی اعتراف ایدرلر.

اشته جن وشیطانك عدم وجودی حقنده کی ظنه قوت ویرن احوالدن بریسی ده بودر.

واقعا جنجیلکی ترك ایله تائب و مستغفر اولمش اولان بر کیمسه دن بن دخی ایشتدم؛ دیردی که «بن فلان غریمته (افسونه)

شوقدر کون مواظبت ومداومت ایلدم . همان بر دقیقه بیله بوش طورمدم . بونکله برابر عزائم خوانلرك بیان ایده‌کلدکلری احوالدن بر اثر وخبر مشاهده ایده‌مدم . »

حجت ثالثه

معرفت اشیایه اوچ یول واردر؛ بری حس؛ دیکری خبر؛ اوچنجیسی‌ده دلیل‌در . حسك ایسه بو شیلرك یعنی جنك؛ شیطانلرك؛ وجودینه قطعاً دلالتی یوقدر . زیرا بو شیلر موجود اولسه‌لردی وجودلرینی یا صورت و یا صوت ایله حس و ادراك ایتمه‌مز لازم کلیردی . ایمدی مادامکه بونلرك وجودینه دلالت ایده‌جك نه بر صورت کوردیکمز و نه‌ده بر صوت ایشتدیکمز واردر؛ جن وشیاطین حقنده نصل ادعای احساس ایده‌بیلیرز .

بز آنلرك صورتلرینی کوردك، یاخود سسلرینی ایشتدك دیانلر ایسه ایکی طائفه‌درکه بریسی مزاجلرینك خللی سببیله اویله بعض شیلر تخیل ایدرك کوردك ظن ایدن مجنونلر؛ و دیکری معهود یالانجی جنجیلردر .

انبیا و رسل حضراتنك اخبارلری واسطه‌سیله بو شیلرك اثباتی ایسه باطلدر . چونکه بوشیلر ثابت اوله‌جق اولسه انبیانك نبوتی باطل اولمق لازم کایر . زیرا بونلرك وجودی ثابت اولدیغی تقدیرده انبیای کرام علیهم السلامك ید مؤیده‌لرنده ظهور ایدن معجزات، (حاشا) جن وشیاطینك اعانه‌سیله‌در دیمك جائز اولور؛ حالبوکه اصلك ابطالنی مؤدی اولان هرفرعك‌ده بطلانی طبیعی وضروریدر .

بونك مثالی ــ بز برکره جنك بو اطن انسانه دخولنی تجویز ایده‌جك اولسه‌ق صکره دنیله‌بیلیرکه جدغك حنینی یعنی حضرت پیغمبره سس‌ویرن خرما اغاجنك صداسی معجزه اثری دکلدی . بلکه شیطان جذعه نفوذ ایتدی‌ده سس ویرن اوایدی .

کذلك دنیله‌بیلیرکه رسول اکرم صلی الله علیه وسلم افندمزه ناقه‌نك تکلم ایتمسی معجزه اثری دکلدی بلکه شیطان، ناقه‌نك جوفنه کیردی‌ده تکلم ایدن او ایدی؛ ینه دنیله‌بیلیرکه شجره‌نك کوکندن سوکیلویرمسی معجزه اثری دکلدی؛ بلکه شیطان آنی سوکیویردی .

بناءً علیه جن وشیاطین وار دیمك بالآخره انبیای عظام علیهم السلامك بطلان نبوتلرینه قائل اولمه‌یی ایجاب ایدر .

بو شیلرك دلیل و نظر واسطه‌سیله اثباتی بحثنه کلنجه هله بو بسبتون متعذردر . زیرا بز بردلیل عقلی بیله‌میورزکه جن وشیاطینك وجودینه دلالت ایده‌بیلسون . دیمك‌که بوشیلرك وجودینه تحصیل علم ومعرفته بزم ایچون یول یوقدر .

اویله ایسه جن وشیاطین وار دیدکلری باطل برسوزدر .

اشته جنی، شیاطینی انکار ایدنلرك بالجمله شبهه‌لری بونلردر .

جواب

اولکی شبهه‌لرینك جوابنده دیرزکه : سزك ذکر وبیان ایتدیککز شبهه جنك جسم اولمسی ممتنع ایدوکنه دلالت ایدر؛ بونده حقکز وار دیه‌لم فقط « جن جسمیتدن مجرد برجوهردر . » دیمك نیچون جائز اولسون ؟

شوراسیده معلوم اولسون که «جن جسمیتدن مجرد بر جوهردر» دیانلر فرق عدیده‌یه منقسمدرلر.

فریق اول. — بونلر دیمشلرکه ابدان انساندن آیریلان نفوس ناطقهٔ بشریه‌دن بعضیلری خیر، بعضیلری شریر اولور. خیر اولانلر یریوزی ملکلریدر. شریر اولانلرده یریوزی شیطانلریدر

صکره او نفوس مفارقه‌نك بدننه مشابهت تامه‌سی اولان بر بدن دیکر حادث اولوب‌ده او بدن حادثه نفس مفارقه‌یه بغایت مشابه برنفس، تعلق ایدنجه اونفس مفارقه ایچون بوبدن حادثه برنوع تعلق حادث وحاصل اولور. بناءً علیه او نفس مفارقه بو بدن حادثه متعلق اولان نفسه کندینه لائق اعماله معاونت‌ایدر.

ایمدی بوتقدیرده نفسلرك ایکیسیده طاهر، نورانی خیر اولان نفوسدن ایسه‌لر اومعاونت ومعاضدته (الهام) واکر نفوس خبیثهٔ شریره‌دن ایسه‌لر اومعاونت ومناصرته (وسوسه) دنیر.

اشته فریق اولی قولنجه الهام ووسوسه بودیمکدر.

فریق ثانی. — «جن وشیاطین» برطاقم جواهردرکه جسمیتدن‌ده، جسمیتك علائقندن‌ده مجرددرلر. وبونلرك جنسلری، نفوس ناطقهٔ بشریه‌نك جنسنه مخالفدرلر» دیانلردر. بعدازین معلوم اولسون که نفوس ناطقهٔ بشریه‌نك جنسی متنوع اولدیغی کبی مجردات مذکوره‌نك‌ده جنسی تحتنده انواع، مندرج اولور. شویله‌که: جواهر مجردهٔ مذکوره‌نك طاهر ونورانیلری پرملائکه‌سیدرلرکه بونلره طائفهٔ جنك صالحلری دنیر.

خبیث و شریرلری دخی شیاطین مؤذیه‌در.

بونی بلله‌دك یاء ایمدی دیرزکه جنسیت، ضمنه سبب وعلت اولدیغندن طاهر و نورانی اولان نفوس بشریه اوته‌کی ارواح طاهرهٔ نورانیه‌یه منضم وخیر و بر وتقوی ابوابندن اولان اعماله معین اولورلر.

فریق ثالث. — بونلر ارواح سفلیه‌نك وجودینی انکار وفقط ارواح مجردهٔ فلکیه‌یی اثبات و اقرار ایدنلردر.

بونلرك زعمنجه کویا ارواح مجردهٔ فلکیه، عالی، قاهر، قوی برطاقم ارواحدرکه جواهر وماهیتجه مختلفدرلر. وارواح بشریه‌دن هر بر روحك نصل بر بدن معینی وارایسه ارواح فلکیه‌دن هر بر روحك‌ده اویله بر بدن معینی واردرکه اوبدن دخی فلك معیندن عبارتدر.

وبشرك روحی نصل‌که اولا قلبه تعلق ایدرده صکره تعلق مذکور واسطه‌سیله او روحك اثری مجموع اعضای بدنه ساری و منتشر اولیورسه روح فلکی دخی کذلك اولا کواکبه تعلق ایدرده صکره تعلق مذکور واسطه‌سیله او روحك اثری هم او فلکك، همده عالمك کلیتنه ساری و منتشر اولور.

وقلب ودماغده نصل ارواح لطیفه تولد ایدییور؛ وارواح نصل شرآیین واعضایه وبالجمله اجزای بدنه متأدی ومنتشر او. له‌رق حیات، حس، حرکه قوتی اجزای اعضادن هر جزئه بو طریق ایله نصل وصول بولیورسه کذلك جرم کواکبدن دخی برطاقم خطوط شعاعیه منبعث اوله‌رق جوانب عالمه واصل وکواکب

مذكوره‌نك قوتى او خطوط شعـاعيه واسطـه‌سيله اجزاى عالمه متأدى و منتشر اولور.

وقلب ودماغدن اجزاى بدنه فيضى سـارى اولان ارواح واسطه‌سيله نصل‌كه او بدنك اجزاسندن هر جزده غاذيه، ناميه، مولده، حسـاسه كبى مختلف قوتلر حاصل اوليور و بو قوتلر كليت بدنى مدبر اولان جوهر نفسك نصل‌كه نتايج واولادى كبى صاييليورسه، كذلك كواكبدن طاغيله‌رق بوعالمك اجزاسنه واصل اولان خطوط شعاعيه واسطه‌سيله اجزاى عالمده نفس زيد كبى، نفس عمروكبى، برطاقم نفوس مخصوصه حادث وحاصل اولوركه بو نفوس حادثهٔ مخصوصه دخى او نفوس فلكيه‌نك اولادى كبى صاييلير.

ونفوس فلكيه جواهر و ماهيـاتنده نصل مختلف ايسـه‌لر كذلك مثلا نفس فلك زحلدن متولد اولان نفوس ايله نفس فلك مشـتريدن متولد اولان نفوس بشقه بشقه برر طـائفه اولوب بناءً عليه روح زحله منتسب اولان نفوس، متجانس و متشـارك و بينلرنده محبت ومودت حاصل اولورسه‌ده روح زحله منتسب اولان نفوس، طبع وماهيتجه روح مشتريه منتسب اولان نفوسه مخالف اولور.

بونى بلله‌دك يا! ايمدى ديرزكه:

قدماى حكمانك قوله كوره علت، معلولدن اقوى اولور. نفوس بشريه ايسـه ارواح فلكيـه‌دن برروحك معلولى درلر طوائف نفوس بشريه‌دن هر طائفـه‌نك‌ده كندينه مخصوص بر

طبيعتى واردر. بنـاءً عليه طبيعت مذكوره‌نك روح فلكى‌ده‌كى قوتى ارواح بشريه‌ده‌كى قوتندن دها زياده، دها عاليدر.

وشو ارواح فلكيه، ارواح بشريه‌نك شـو طائفه‌سنه نسبتله اب مشفق وسلطان رحيم كبى‌در. ايشـته بو سببدن ناشى ذكر اولنان ارواح فلكيه اولادلرى مثابه‌سنده اولان انسانلرك مصالحنه معـاونت ايله آنلره كاه اويقوده على سبيل الرؤيا وكاه يقظـه‌ده على سبيل الالهام ارائهٔ طريق رشد وسداد ايدرلر.

برده اشبو نفوس بشريه‌نك بعضيسى خاصيت مذكوره جنسندن برقوهٔ قويه‌يه راست‌كله مظهر اولوب كندينك اصلى و معدنى اولان روح فلكيه اتصالى قويلشديكى وقت او نفسده افعال عجيبه. وعادته مخالف اعمال غريبه ظهور ايديورر.

ايشته جن وشياطينى اثبات‌ايله [بونلر برطاقم موجوداتدركه نه اجسامدرلر. نه‌ده جسمانيدرلر] ديه زعم ايدنلرك مذهبلرينك تفصيلى بودر.

معلوم‌اولسون‌كه فلاسفه‌دن بعضيلرى بومذهبى طعن‌وتزييف ايله « ماده‌دن مجرد اولانك جزئياتى ادراك ايتمسى‌ده، مجرداتك افعـال جزئيه‌يى فاعل اولمسى‌ده، ممتنعدر. » ديه زعم ايلديلر. بو زعمك بطلانى ايسه آتى الذكر ايكى وجه ايله اثبات اولنور.

وجه اول. — « شو شخص معين، انساندر فرس دكلدر. » ديه حكم ايده‌بيليرز. ايكى شيئه حكم ايده‌نك نفسنده ايسه‌مقضى عليهمانك حضورى لابددر. ايمدى بو بابده كلى‌يى مدرك اولان

یالکز شیٔ واحددرکه اوده نفسدر بناءً علیه نفسك جزئی‌یده مدرك اولمسی لازم‌کلیر .

للمترجم . — حضرت مفسر دیمك استرکه انسان کلی‌در ؛ اشخاص معین دخی جزئی‌در ؛ ایمدی نفس ناطقه انسانك کلیتنه حکم ایتدیکی وقت مقضی علیه اولان انسان نصل نفسده حاضر اولیورسه کذلك « شو شخص معین انساندر فرس دکلدر » دیه حکم ایتدیکی وقت ینه مقضی علیه اولان شخص جزئینك دخی عند النفس حضوری طبیعی و ضروریدر . حالبوکه شو حکملرك ایکیسنیده ویرن شیٔ واحددرکه اوده نفسدر . بناءً علیه نفس ناطقه کلی اولان انسانی مدرك اولدیغی کبی جزئی اولان شخص معینی‌ده ادراك ایدن ینه اودر . بو تقدیرده بعض حکمانك نفس ناطقه جزئیاتی ادراك ایتمز دیدکلری باطلدر . « تم کلام المترجم »

وجه ثانی . — طوتهلمکه نفس مجرده ابتداءً یعنی بلاواسطه جزئیاتی ادراکه مقتدر اوله‌میور . لکن آلات جسمانیه واسطه‌سیله جزئیاتی‌ده ادراك ایتمکه قدرتیاب اولدیغنده نزاع یوق یا ؟ ایمدی « جن وشیاطین دنیلان ارواح مجرده‌نك کرهٔ اثیردن یاخود کرهٔ زمهریردن آلات جسمانیه‌لری واردرکه او آلات جسمانیه واسطه‌سیله جزئیاتی ادراکه وبوابدان انسانده تصرفه مقتدر اولیورلر . » دیمك نیچون جائز اولمسون ؟

ایشته بو مذهبك شرحنده دیه‌جکمز سوزك تمامی بودر .

جن ، اجسام هوائیه یاخود اجسام ناریه دیه زعم ایدنلرك مذهبنه کلنجه ، بونلر دیمشلرکه : اجسام ، حجمیت و مقداردده

متساویدر . حالبوکه بومعنالرك ایکیسیده — یعنی حجمیت مقداردده — اعراضدن اولوب بناءً علیه اجسام بو اعراضی قبولده متساویدر . بالماهیه مختلف اولان اشیانك ایسه بعض لوازمده اشتراکلری ممتنع دکلدر . بوحالده « اجسام ، هر نه قدر حجمیت ومقداری قبولده مشترك ایسه‌لرده ذوات مخصوصه و ماهیات معینه‌لری حسبیله مختلفدرلر . » دیمك نیچون جائز اولمسون .

ایشته بو ثابت اولدقده بزده دیرزکه : « اجسامك بر نوعی اجسام لطیفه‌در . نفاذدر . کندیلکندن حی‌در . آلاته محتاج اولمیه‌رق عاقلدر . کذلك آلاته محتاج اولمیه‌رق اعمال شاقه‌یه قادردر . و لطیف اولمقله برابر تفرق و تمزق غیرقابلدر . » دیمك نیچون جائز اولمسون ؟ بویله اولدیغی حالده اجسام مذکوره کندی کندیلرینی اشکال مختلفه‌ایله تشکیله قادر اوله‌بیلیرلر . وبومثللو اجسام لطیفه‌یی نه‌ریاح عاصفه تمزیق ونه‌ده اجسام کثیفه تفریق ایده‌بیلیر . فلاسفه « صاعقه‌لردن منفصل اولان آتش (سیالهٔ برقیه) برلحظهٔ لطیفه‌ده احجار وحدیدك بو اطننه نفوذ ایدرك دیکر جانبدن چیقوررر . » دیمدیلرمی ؟ اویله ایسه لطافت جسمیه‌لری حسبیله جن وشیاطین حقنده‌ده بو نفوذ و خروجك امکان و احتمالی مستبعد و نامعقول اوله‌میه‌جغندن بونلرك بواطن ناسه نفوذ ایله آنده تصرفه قدرتلری و اجل معین و وقت معلومك حلولنه‌دك حی وفعال قاله‌رق فساددن یعنی موتدن مصونیت و محفوظیتلری شایان قبول کوریلور .

ايمدى بو احوالك كافه‌سى احتمالات ظاهره‌دن اولوب ابطا. لنه‌ده دليل قائم اولماديغندن بطلانينه حكم اولنه‌مز.

شبهۀ ثانيه‌نك جوابى

جن وشياطينك مفروض اولان صداقت وعداوتلرى مطلقا هر بر انسانايله حاصل اوليورمك لازم‌كلمز. هركس ايسه يالكز كندى حالنى بيله‌بيلير. كندندن بشقه‌سنك حالنه واقف و آكاه دكلدر. بناءً عليه بو امر، حيز احتماله قالمشدر.

شبهۀ ثالثه‌نك جوابى

جن وشياطينك وجودى، انبياى عظام عليهم السلام حضراتنك نبوتلرنده طعنى ايجاب ايتديكنى بز تسليم ايده‌ميز.

بونك جوابيده بوندن صكره قريباً ذكر ايده‌جكمز اجوبه‌دن ظاهر اولور. ايشته اشبو شبهه‌لرك جوابنده سوزمزك صوكى بودر.

ايكنجى مسأله

معلوم اولسون‌كه كرك قرآن كرك اخبار، جن وشياطينك وجودينه دلالت ايدر.

جن وشياطينك وجودينه دلالت ايدن آيات قرآنيه

آيت اولى. — «واذ صرفنا اليك نفراً من الجن يستمعون القرآن فلما حضروه قالوا انصتوا فلما قضى ولوا الى قومهم منذرين؛ قالوا ياقومنا انا سمعنا كتاباً انزل من بعد موسى مصدقاً لما بين يديه يهدى الى الحق و الى طريق مستقيم»

ايشته بو آيت كريمه طائفۀ جنك وجودينه، وقرآنى ايشتد. كارينه، وكندى قوملرينى انذار ايتدكارينه، دلالت ايدر بر نص صريحدر.

للمترجم. — اشبو آيت كريمه جندن بر جماعتك حضور فائض النور حضرت رسالتپناهيه كوندريلوب عليه الصلاة والسلام افندمزك قرائت بيوردقلرى آيات قرآنيه‌يى استماع ايلدكدن صكره قوم و قبيله‌لرى نزدينه عودتله «يا قومنا! بزموسادن صكره انزال بيورلمش بر كتاب ايشتدككه موسايه منزل اولان توراتى مصدق اولوب حقى و طوغرى يولى كوسترر.» ديمش اولدقلرينى ناطقدر. صوك

آيت ثانيه. — (واتبعوا اما تتلوا الشياطين على ملك سليمان)

آيت ثالثه. — قوله تعالى فى قصة سليمان عليه السلام (يعملون له مايشاء من محاريب وتماثيل وجفان كالجواب و قدور راسيات اعملوا. — وقال تعالى (و الشياطين كل بناء وغواص واخرين مقرنين فى الاصفاد) و قال تعالى. — (و لسليمان الريح الى قوله تعالى. — و من الجن من يعمل بين يديه باذن ربه)

آيت رابعه. — (يا معشر الجن والانس ان استطعتم ان تنفذوا من اقطار السموات والارض فانفذوا)

آيت خامسه. — (انا زينا السماء الدنيا بزينة الكواكب و حفظاً من كل شيطان مارد)

جن وشياطينك وجودينه دلالت ايدن خبرلر

خبر اول. — امام مالك (موطأ) نام تأليف شريفنده

صیفی بن افلحدن، اوده هشام بن زهره‌نك ازادلوسی ابی السا.
ئبدن نقلاً شویله روایت ایتمشدر. ابی السائب دیمش‌که، «ابی
سعید الخدری رضی الله عنه حضرتلرینك نزدینه کیتمش ایدم؛
آنی نمازده بولدیغمدن اوطوردم؛ نمازینی بتیرسون دیه بکلیوردم.
بر ده صندالیه‌نك التنده بر شیئك قیلداندیغنی طویدم. دقت ایتدم
کوردم‌که قیلدانان مکر قوجه بر حیه ایمش! همان ایاغه قالقوب
اولدورمه‌یه طاوراندم ایسه‌ده مشارالیه ابی سعید بکا اوطور دیه
اشارت ایلدی. وقتاکه نمازینی بیتردی. خانه‌سنده‌کی بر اوطه‌یی
بکا کوسترەرك دیدی‌که: شو اوطه‌یی کوریورمیسین؟ بر وقت
بونده یکی اولنمش بر دلیقانلی وارایدی. دلیقانلی برکون خانه‌سنه
کایرکن حرمنی خلقك یانینده کوردی. دلیقانلی قسقانجندن پر
حدت کسیله‌رك خاتونی بتیرمك اوزره مزراغنه طاوراندی.
خاتون اکا «یاهو! عجله ایتمه، خانه‌که کیر باقده صکره نه‌یاجغك
وارسه بیارسین!» دیدی. دلیقانلی برده خانه‌سنه کیرر کیرمز
کوررکه کندی یتاغنده مهیب بر حیه قیورانمش یاتیور. درحال
مزراغنی حیه‌یه صاپلایویردی. حیه مزراغك اوجنده طولانمغه
باشلادی. فقط دلیقانلی‌ده او آنده جانسز اوله‌رق یره سریلدی.
شویله‌که: حیه‌می؟ دلیقانلی‌می؟ ایکیسندن هانکیسنك اوکجه جانی
چیقدیغنی اکلایه‌مدق. صکره بونی حضرت رسول اکرم صلی‌الله
علیه وسلم افندمزه نقل ایتدم. سعادتله بیورمشلرکه «مدینه‌ده
اسلامه کلمش برطاقم جن‌واردر. بونلردن سزه کورینان اولورسه
صاوشمسی ایچون آکا اوچ کون اذن ویرکز شاید کیتزده اوچ

کوندن صکره ینه سزه کورینه‌جك اولورسه همان اولدورکز.
زیرا او دیمك‌که جن مسلم دکل، شیطاندر.»

خبر ثانی. — ینه امام مالك (موطأ) نام تألیف لطیفنده
یحیی بن سعیددن نقلاً روایت ایتمشدرکه: رسول الله صلی الله
علیه وسلم لیلهٔ اسراده جندن بر عفریتی کورمشلرکه بر شعلهٔ
آتشین ایله ذات نبوتسماتلرینی تعقیب ایدوب کلیور. شویله‌که
جناب رسالتمآبلری هر نه‌وقت دونوب باقسه‌لر عفریت مرقوم
مصادف نظر همایونلری اولوردی. جبب خدا افندمزك رفیق
طریقلری اولان جبریل علیه السلام بو حالی کورنجه «یا رسول
الله! سکا بر قاچ کلمه اوکرتهیم‌که آنلری سویلر سویله‌مز، شو
عفریتك شعله‌سی سونر؛ کندیسیده آغزی اوزرینه یره قپانیر
دوشر دیدکدن صکره یا رسول الله! [اعوذ بوجه الله الکریم،
وبکلماته التامات التی لایجاوزهن بر ولا فاجر من شر ماینزل
من السماء ومن‌شر مایعرج فیها ومن شر مانزل الی‌الارض ومن
شر مایخرج منها ومن‌شر طوارق اللیل والنهار الاطارقاً یطرق
بخیر یا رحمن] دعاسن اوقو!» بیوردیلر.

خبر ثالث. — ینه امام مالك (موطأ) ده روایت ایتمش‌که
(کعب الاخبار) اعوذ بوجه الله العظیم الذی لیس شر اعظم‌منه
بکلمات الله التامات التی لایجاوزهن بر ولا فاجر وباسمائه کلها
ماقد علمت منها ومالم اعلم من‌شر ماخلق وذرأ وبرأ» دیرایدی.

خبر رابع. — ینه امام مالك روایت ایتمش‌که خالد بن ولید
اویقوسی اره‌سنده قورقمقده اولدیغنی رسول الله صلی الله علیه

و سلم افندمزه عرض ایتدی. صاحب شریعت افندمز دخی «اعوذ بکلمات الله التامات من غضبه وعقابه وشر عباده و من همزات الشیاطین وان یحضرون» دعاسنه مداومت ایلمسنی اکا امر بیوردیلر.

خبر خامس. — نبی اکرم صلی الله علیه وسلم افندمزك لیلة الجن‌ده جن طائفه‌سنه قرآن عظیمی قرائت، و آنلری دینه دعوت بیوردیغنه دائر مبلغ تواتره بالغ اولان خبر مشهوردر.

خبر سادس. — قاضی ابوبکر (هدایه) ده روایت ایتمش‌که حضرت عیسی بن مریم علیهما السلام شیطانك بنی آدمده موضعی نره‌سی اولدیغنی بکا کوستر یا ربی! دیه جناب حقدن دعا ونیاز ایلدی. جناب حقده کوستردی. برده یاشی حیه باشنه بکزر برشی کوردی‌که باشنی بنی آدمك سویدای قلبنه قوییور. شویله‌که بنی آدم ذکر الله ایله مشغول اولدینی وقت کری چکیلیر؛ وذکر اللهی ترك ایدنجه اوده سرخباثت افسرینی نعوذ بالله تعالی سویدای دل انسانه وضع ایله القای وسوسه ایلردی.

خبر سابع. — «ان الشیطان لیجری من ابن آدم مجری الدم» حدیث شریفیدرکه شیطان لعینك انسانك طمارلرینه کیر. دیکنی وقان عروق بدن انسانده نصل جریان ایدییورسه او خبیثك دخی بدن انسانده اویله نافذ و جاری اولدیغنی ایضاح وبیان ایدر.

ینه حضرت رسول مجتبی «مامنکم احد الاوله شیطان»

بیورمشلرکه بو حدیث شریف دخی بنی آدمدن هرکسه بر شیطانك مسلط اولدیغنی اشعار ایلر.

حتی بو حدیث شریفك شرفسنوح و صدور بیورلدیغنده «یارسول الله جناب رسالتمآبکز دخی بو حکمده داخلمیسکز؟» یولنده ایراد سؤال ایلیان اصحاب، (نعم) جوابیله مجاب، وفقط بو جوابی ولی وتعقیب ایدن «شوقدرکه اعانهٔ ربانیه ایله بنمکی اسلامه کلمشدر.» ایضاحیله‌ده جناب رسالتمآب وجه معنادن پرده براندازشك و ارتیاب اولدیلر.

بو بابده مروی اولان احادیث نبویه پك چوق ایسه‌ده شو ذکر و بیان ایتدیکمز مقدار دخی اثبات مدعایه کافیدر.

اوچنجی مسأله

جن، آتشدن یرادلمشدر

دلیلمزده «والجان خلقناه من قبل من نار السموم» آیت کریمه‌سیله ابلیس لعیندن حکایةً وارد اولان «قال خلقتنی من نار و خلقته من طین» نظم جلیلیدر. و شوراسیده معلوم اولسون‌که آتشده حیاتك حصولی مستبعددکلدر. کورمزمیسین‌که اطبا «نفسك متعلق اولی قلب و روحدر» دیمشلر.

قلب وروحك سخونتی ایسه درجهٔ نهایه‌ده‌در. حتی جالینوس حکیم دخی «بن برکره بر مایمونك قرنی یاردم. ایچنه الیمی صوقدم. پارمغمله یورکنی یوقلادم. آنی سخونتك درجهٔ نهایه. سنده بولدم» دیمشدر.

بز ایسه دها ایلریسنه‌ده واروب دیرزکه : اطبا « حیات انجق حرارت غریزیه ایله حاصل اولور . بشقه درلو حاصل اولهمز » دیمشلر .

بعضیلری‌ده دیمشلرکه اغلب ظنه کوره نزهٔ نار روحانیات ایله مملودر .

دردنجی مسأله

جنك وجه تسمیه‌سنده ایکی قول واردر .

قول اول . — لفظ جن، استتاردن مأخوذدر . فتح جیم ایله (جنت) لفظی دخی بو معنادن النمشدر . اشجار ایله مستتر اولدیغی ایچون .

ضم جیم ایله (جنه) دخی بوندن مأخوذدر . انسانی ساتر اولدیغی ایچون .

(جن) دخی کوزلردن مستتر و نهان اولدقلری ایچون بو اسم ایله تسمیه اولنمشلردر .

(مجنون) لفظی‌ده بوندن النمشدر . عقلی مستتر اولدیغیچون .

(جنین) ده بوندن مأخوذدر . بطنده مستتر اولدیغیچون .

(واتخذوا ایمانهم جنة) آیت کریمه‌سنده واقع اولان (جنه) دخی بوندن مأخوذدرکه وقایه وستر معناسنه‌در . [١]

برده معلوم اولسونکه ملائکهٔ کرام دخی عیون وابصار بنی

[١] جنه، بالضم والتشدید، قالقان دیمکدر. مطلقا ستره معناسنه‌کلیر.

آدمدن مستتر ونهان اولدقلری ایچون بو قوله کوره انلرك‌ده جندن اولمادی لازم‌کلیر . مکر دنیله‌که بو اطلاق [١] عرف سبیله تقیید مطلق بابندندر .

قول ثانی . — جن، اوائل حاللرنده جنتك خازنلری‌ایدی. انك ایچون بو اسم ایله تسمیه اولنمشلردر .

لکن قول اول اقوادر .

بشنجی مسأله

معلوم اولسونکه طوائف مکلفین درتدر .

(ملائکه، انس، جن، شیطان)

جن وشیاطین‌ده اختلاف ایتدکلرندن کیی دیمشکه شیاطین برجنسدر جن دخی جنس آخردر . نتهکم انسان ایله فرس بشقه بشقه برر جنس اولدقلری کبی کیی دیمشکه جنك اخیاری‌ده، اشراری‌ده واردر . وشیاطین، اشرار جنك اسمیدر.

التنجی مسأله

جنك بواطن بشره نفوذه قدرتلری اولدیغی مشهوردر . معتزله‌نك اکثری بونی نفی وانکار ایتدی .

[١] یعنی کرك جن وکرك ملك استتارده مشترك ایکن بو وجهدن طولایی یالکز جنه جن دیمسی عرف سبیله تقیید مطلق بابندندر .
(للمترجم)

مثبت اولانلر بر قاچ وجه ایله احتجاج ایلدیلر.

وجه اول. — جن، اگر نه جسم ونه جسمانی اولمیان بر موجوددن عبارت ایسه بو تقدیرجه جنك باطن بشره نفوذه قادر اولمه‌سنك معناسی باطن بشرده تصرفه قادر اولمه‌سی دیمك اولور بو ایسه مستبعد دکلدر.

واگر انفاً وصف ایتدیکمز کبی هوائی، لطیف، نفاذ بر حیواندن عبارت ایسه کذلك بونك باطن بنی آدمه نفاذی نفسه وغیریسنه قیاساً ممتنع دکلدر.

وجه ثانی. — (لایقومون الاکمایقوم الذی یخطبه الشیطان من المس) آیت کریمه‌سنده بو معنی واضحدر.

وجه ثالث. — علیه الصلاة والسلام افندمزك «ان الشیطان لیجری من ابن آدم مجری الدم» حدیث شریفنده‌ده شیطانك باطن بنی آدمه نفوذ و جریانی صراحةً بیان بیورلمشدر. منکر اولانلر دخی امور آتیه ایله احتجاج ایتمشلردر.

امر اول. — الله تعالی ابلیس علیه اللعنه‌دن حکایه‌طریقیله (وماکان لی علیکم من سلطان الاان دعوتکم فاستجبتم لی) بیورمشدر.

اشبو آیتده ایسه شیطانك بشر اوزرینه تسلط و استیلاسی آنجق من وجه اولوب بو دخی وسوسه القا و باطله دعوتدن عبارت ایدوکنی واجب تعالی وتقدس حضرتلری تصریح بیورمشدر.

امر ثانی. — شکسزدرکه انبیای عظام و علمای محققین شیطانه هم لعن ایتمکه همده آندن برائته ناسی دعوت بیوررلر. بناءً علیه انبیا وعلمایه شیطان آره‌سنده‌کی عداوت انواع عداوتك

اك بیوکی اولمق لازم کلیر. ایمدی شیاطین اگر بواطن بشره نفوذ ایله آنلره شر و بلا ایصالنه مقتدر اولسه‌لردی سائر هر کسدن زیاده انبیا و علمانك شیطانلردن متضرر اولمالری لازم کلیردی.

مادامکه بو طوغری دکلدر بیلدك که شیطانلرك بواطن بشره نفوذ واستیلایه قدرتلری واردر سوزی‌ده باطلدر.

یدنجی مسأله

متفق علیهدرکه ملائکهٔ کرام یمزلر، ایچمزلر، جماع ایتمزلر. لیل ونهار تسبیح ایدرلر عبادتدن اصلا فتور کتیرمزلر.

جن، و شیاطینه کلنجه: بونلر یرلر، ایچرلر، حتی پیغمبر افندمز روث وعظم جن طائفه‌سنك زاد و ذخیره‌سیدر دیو بیان بیورمشلردر.

توالد دخی ایدرلر.

شیطانك ذریتی اولدیغنی (أفتتخذونه وذریته اولیاء من دونی) آیت جلیله‌سیده ناطقدر.

سکزنجی مسأله

وسوسه‌نك کیفیتی بیانندهدر

«شیطان لعین، انسانك باطننه طالار؛ باشنی سویدای قلبنه

قور؛ وسوسه‌سنی اورایه القا ایلر.» دیمشلر وبونك صحتنه (ان الشیطان لیجری من ابن آدم مجری الدم الافضیقوا مجاریه بالجوع) و (لولا ان الشیاطین یحومون علی قلوب بنی آدم لنظروا الی ملکوت السموات) حدیث شریفلریله احتجاج ایلمشلردر. بعض کیمسه‌لر دخی اشبو خبرلری بهمه حال تأویل ایتمك لازم کلیر. زیرا بومثللو خبرلری ظواهری اوزرینه حمل ممتنعدر.» دیدیلر وبو بابده برقاچ وجه ایله احتجاج ایلدیلر.

وجه اول. شیاطینك بواطن ناسه نفوذی محالدر. زیرا نفوذی ممکن اولسه یا مجاریٔ مذکوره‌نك اتساعی، یاخود اجسام شیاطینك تداخلی لازم کلیر.

وجه ثانی. — اولجهده بیان ایتدیکمز وجهله شیطان ایله اهلی دین اره‌سنده عداوت شدیده واردر ایمدی شیطانلر اشبو نفوذه قادر ایمشسه‌لر یا نیچون اهل دینه دهـا زیاده ضررلری طوقنیور؟

وجه ثالث. — شیطان، آتشدن یرادلمش اولدیغندن داخل بدن انسانه دخول ایده‌بیلسه داخل بدنه کانه آتش نفوذ ایتمش کبی اولوردی. حالبوکه اویله‌برشیئك حس اولنمادیغی معلومدر.

وجه رابع. — شیطانلرمعاصی‌یی وانواع کفروفسق‌سورلر. مع‌هذا انواع فسق اظهـار ایدیورملریچون بز آنلره پك زیاده یالواروب یقـاردیغمز حالده هیچ بر اثر وفائده کوردیکمز یوقدر وبالجمله‌عداوتلرندن‌ده برضرر، صداقتلرندن‌ده برفائده‌کوره‌میورز.

مثبت اولانلرك جوابلری

برنجی سؤالك جوابی

بونلر اکر نفوس مجرده ایسه‌لر سؤال، جوابندن مستغنی قالیر. ضیاء هوا کبی اجسام لطیفه‌دن ایسه‌لر ینه سؤال زائل و جوابدن استغنا حاصل اولور.

ایکنجی سؤالك جوابی

الله تعالی وانك ملکلری علمای بشری ایذادن شیطانلری منع ایدرلر دیمك بعید دکلدر.

اوچنجی سؤالك جوابی

وقتاکه حق سبحانه و تعالانك نار ابراهیمه (یانار کونی برداً و سلاماً علی ابراهیم) دیمسی جائز اولدیسه بوراده‌ده انك مثلی نیچون جائز اولمسون؟

دردنجی سؤالك جوابی

شیطانلرده مختار اولدقلرندن جائزکه قبـائحدن دیله‌دکلرینی ایشلرلرده دیله‌مدکلرینی ایشله‌مزلر.

طقوزنجی مسأله

اشبو مسأله امام غزالینك (کتاب الاحیا) ده تقریر وبیان بیوردقلری اوزره وسوسه حقنده‌کی کلامك تحقیقی مبیندر.

امام غزالی دیرکه :

قلب، متعدد قپولو قبه کبی درکه احوال هر قپودن اکا منصب اولور .

یا مثل هدفدرکه سهام هر جانبدن اکا طوغری آتیلیر .

یا مرآت منصوبه کبی درکه اوکندن اشخاص کچدکچه صورةً بعد صورة هپسی آنده جلوه‌کر اولور .

یاخود حوض کبیدرکه انهار مفتوحه‌دن میاه مختلفه اکا منصب اولور . برده معلوم اولسون‌که قلبده ساعت بساعت متجدد اولان اشبو آثارك مداخلی یا ظاهردندر حواس خمس کبی . یا بواطندندر، خیال، شهوت، غضب، برده مزاج انسانده مرکب اولان اخلاق کبی .

« ایمدی انسان، حواس ظاهره واسطه‌سیله بر شی ادراك ایتدیکی وقت آندن قلبنده بر اثر حاصل اولور . وکذا شهوت، یاخود غضب، هیجانه کلدیکی وقت او احوالدن‌ده قلبده ینه بر طاقم آثار حصوله کلور .

و اما انسان ادراکات ظاهردن منع اولندقده، نفسده‌کی خیالات حاصله باقی قالور؛ وخیال برشیدن برشیئه منتقل اولور؛ وخیالك انتقالی حسبیله قلب دخی برحالدن برحاله منتقل اولور. ایمدی بو اسبابدن ناشی قلب آدم دائما تغیر و تأثرددر .

قلبده حاصل اولان آثارك اخصی ایسه خواطردر . خوا. طردن مراد قلبه عارض اولان افکار و اذکاردر . افکار و اذ.

کاردن‌ده مراد، یا علی سبیل التجدد یاخود علی سبیل التذکر حصوله کلان ادراکات و علومدر .

و بونلره خواطر تسمیه اولنمسی مجرد قلب بونلردن غافل ایکن خیاله خطور ایتدکلری حیثیتدن ناشیدر .

ایمدی خواطر، اراداتك، ارادات دخی اعضانك محرکلری اولمش اولور . صکره اشبو اراداتی محرك اولان خواطر ایکی قسمه منقسم اولور . بر قسمی شری یعنی عاقبتده مضر دیکر قسمیده عاقبتده نافع اولانی دعوت ایدن شیدر .

ایمدی بونلر مختلف ایکی خاطر اولدقلریچون مختلف ایکی اسمه‌ده محتاج و مفتقر اولوب بناءً علیه خاطر محمود (الهام) وخاطر مذموم (و سواس) تسمیه اولنور .

« بوندن صکره‌ده سن بیلیرسین‌که اشبو خواطر بر طاقم احوال حادثه‌در . بناءً علی ذلك بونلر ایچون بر سبب لازمدر تسلسل ایسه محال اولدیغندن احوال حادثهٔ مذکوره‌نك کافه‌سی جناب واجب الوجوده منتهی و مستند اولمق لازم‌کلیرکه بونلرك هپسنی یاپان یرادن اودر دیمك اولور .

ایشته تطویلاتی حذفدن صکره امام غزالینك کلامنك ملخصی بودر .

اونجی مسأله

تحقیق الکلام فیما ذکره الغزالی

معلوم اولسون‌که بو ذات عالیقدر کرچه حول مقصوده

دوران ایتمشدر. شوقدرکه کلامنی ایچه تنقیح ایتمدکچه مراد اکلاشیلهمز.

بناءً علیه دیرزکه مقصوده کیرشمزدن اول بعض مقدماتی تقدیمه لزوم واردر.

مقدمهٔ اولی. — شبهه یوقکه بو مقامده بر مطلوب، برده مهروب واردر هر مطلوب ایسه بالذاته مطلوب اولور؛ یاخود لغیره مطلوب اولور. یوقسه هر مطلوبك یالکز لغیره مطلوب اولمسی و هر مهروبكده یالکز لغیره مهروب عنه اولمسی جائز دکلدر. و الا یادور و یا تسلسل لازم کلیر. حالبوکه بونلرك ایکیسیده محالدر.

ایمدی ثابت اولدیکه (لذاته مطلوب) و (لذاته مهروب) عنه برر شی وار اولدیغنی اعتراف ایتمك لازم کلیر.

(٢) مقدمه. — استقرا دلالت ایدرکه مطلوب بالذات، لذت و سروردر. مطلوب بالتبع دخی لذت و سروره وسیله اولان شیدر. و مهروب عنه بالذات، الم و حزندر. مهروب عنه بالتبع دخی الم و حزنه وسیله اولاندر.

(٣) مقدمه. — قوای نفسانیهدن هر برقوهنك عندنده‌کی لذیذ برر شی آخردر. ایمدی قوهٔ باصره عندنده لذیذ اولان شی، قوهٔ سامعه عندنده لذیذ اولان سیئك غیریدر قوهٔ شهوانیه عندنده‌کی لذیذده اوچنجی بر شیدر. قوهٔ غضبیه عندنده لذیذ اولان دخی دردنجی بر شیدر. قوهٔ عاقله عندنده‌کی لذیذ ایسه بشنجی بر شیدر.

(٤) مقدمه. — قوهٔ باصره خارجده بر موجودی ادراك ایتدیکی وقت او ادراك بصرینك حصولندن مرئیٔ مذکورك ماهیتنه ذهنك واقف اولمسی لازم کلیر.

و ذهنك اکا وقوفی حالنده او مرئی‌نك یا لذیذ، یا مؤلم، یاخود لذت و الملك ایکیسندنده خالی اولدیغنه علم حاصل اولور.

ایمدی او مرئی‌نك اکر لذیذ ایدوکنه علم حاصل اولورسه آنی تحصیله میلك حصولی بو علم و یا اعتقادك حصولی اوزرینه مترتبدر. و اکر مؤلم ایدوکنه علم حاصل اولورسه آندن اوزا. قلاشوب قاچمغه میلك حصولی دخی بو علم و یا اعتقادك حصولی اوزرینه ترتب ایدر.

و اکر مؤلم اولدیغنه‌ده، لذیذ اولدیغنه‌ده علم حاصل اولمازسه قلبده دخی آندن نه‌فراره، ونه‌ده آنی تحصیله رغبت حاصل اولماز.

(٥) مقدمه. — مرئی‌نك لذیذ اولدیغنی بیلمه‌نك آنی تحصیله حصول میل و رغبتی موجب اولمسی مجرد اوعلمك معارض و معاوقدن خالی اولدیغی وقت حاصل اولیوبرمسنه متوقفدر. فاما بو معارض حاصل اولدیغی وقت او اقتضا حاصل اولماز.

مثالی. — بر لذیذ طعام کوردیکمزده انك لذیذ اولدیغنی بیلسه‌ك دخی ضرری نفعندن زیاده اولمادیغنی اعتقادایتمدکچه مجرد او بیلشمز طعام مذکورك تناولنه اقدامده مؤثر اولهمز.

ضرری نفعندن زیاده اولدیغنی اعتقاد ایتدیکمز وقت دخی عقل معارضه وترجیح کیفیتنی نظر دقت واعتباره الیر. ومعارضه

صکره‌ده او علوم و ادراکات اکر انسانك فعلیله حاصل اولیورسه بوندەده بحث اول، عودت ایدرك یا دور و یا تسلسل لازم‌کلیرکه بونلرك ایکیسیده محالدر. و یاخود اسباب خارجیه‌دن جوهر نفسده حاصل اولور بر طاقم علوم و ادراکات و تصو. راته انتهـا لازم کلیر. و بو اسباب خارجیـه دخی بعض فلاسفهٔ قدیمه‌نك مذهبنه کوره یا اتصالات فلکیه‌در؛ یاخودسبب حقیقیدر سبب حقیقی دخی او اعتقاداتی یاخود اوعلوم و ادراکاتی جناب حقك قلب انسانده خلق ایتمه‌سیدر.

ایمدی حیواندن فعل نصل صادر اولور؛ سوزینك خلاصة الخلاصه‌سی بودر.

بونی اکلادك یا! شمدی شوراسیده معلومك اولسـون‌که شیاطینی‌ده‌وسه‌سه‌یی‌ده‌نفی‌وانکارایدنلر دیدیلرکه افعال حیوانیه‌نك مصدر قریبی عضلات واوتارده‌کی قوای‌مذکوره اولدینی ثابتدر.

ایمدی ثابت اولدی‌که قوای مذکوره کندیلرینه میل واراده منضم اولمادقجه خودبخود فعل و ترکك مصادری اوله‌مزلر.

وینه ثابت اولدی‌که او اراده شئ مطلوبك لذیذ، یاخود مؤلم اولدیغنه شعورك لوازم حصولنـدندر. و شعور مذکورك حصولیده یا ابتداءً (بلاواسطه) یاخود تقریر و بیان ایتدیکمز وجهله هربریسی کندینك مابعدینی مستلزم اولمق شانندن اولان برطاقم مراتبك واسطه‌سیله الله‌تعالانك، خلق وایجادینه مستنددر.

وینه ثابت اولدی‌که اشبو مراتبدن هر بریسنك ماقبلنده‌کی مرتبه‌یه ترتبی لزوم ذاتیٔ واجب ایله لازمدر.

و ترجیحدن هانکیسـنك ارجح اولدینی ظننه غلبه ایلرسـه او رجحانك مقتضاسیله عمل و حرکت ایدر.

مثال دیکر. — انسان، بعضـاً کندینی اولدورر. (انتحار ایدر) بعضاًده کندینی بر سطح عالیدن اشاغی آتار.

شوقدرکه دها بیوك بر المدن قورتیله‌جغنی، یاخود دها عالی بر منفعته بو واسطه ایله واصل اوله‌جغنی محقق بیلدیکجه بو عمل مؤلمه جرأت ایتمز.

ایمدی شو بیـاناتمزله ثابت اولدی‌که بر شیئك لذیذ ویا مؤلم ایدوکنی اعتقاد ایتمه‌نك رغبت و نفرتی ایجـاب ایتمه‌سی مجرد او اعتقادك معارضدن خالی بولنمسیله مشروطدر.

(٦) مقدمه. — اشبو مقدمه تقریر سالف البیانمزك افعال حیوانیه‌نك ترتیب ذاتیٔ لزومیٔ عقلی ایله مرتب بر طاقم مرتبه‌لری اولدیغنه دلالت ایتدیکی بیانندەدر.

شویله‌که افعال حیوانیه‌نك بویله مراتبی واردر. زیرا اشبو افعال حیوانیه‌نك مصدر قریبی عضلاتده موجود اولان قوادر.

شوقدرکه قوای مذکوره فعل و ترکه صـالحدر. بناءً علیه بونلرك خود بخود ترکدن بدل، فعله و فعلدن بدل ترکه مصدر اولمه‌لری ممتنعدر. بویله فعـل وترکدن برینه مصدر اوله‌بیلمه‌لری مجرد بر ضمیمه‌نك کندیلرینه انضمامنه محتـاجدرکه او ضمیمه‌ده ارادەدر.

صکره او ارادات کندیلرینك لذیذ، یاخود مؤلم اولدقلری بیلندیکی ایچون حادث و حاصل اولور.

بناءً علیه انسان بر شیئی احساس ایدوب طبعنه ملائم کلد. یکنی‌ده اکلاینجه اکا میل ایدیورر. ومیل ایدنجه‌ده درحال قوهٔ حیوانیه حرکته کلوب آنی ارامغه باشلار. ایمدی بو مراتب حاصل اولدقده فعل دخی لابد حصولپذیر اولور انك ایچون خارجدن القای وسوسه‌یه مقتدر بر شیطانك وجودینی فرض و تقدیر ایتدیکمزده وسوسهٔ مذکوره عدیمة الاثر اولمش اولور.

زیرا مراتب مذکوره حاصل اولدینی وقت بهمه‌حال فعل حصوله کلیر.

وسوسهٔ شیطان حاصل اولسون اولمسون.

مراتب مذکوره‌نك مجموعی حاصل اولمادینی حالده‌ده فعل حصوله کلمز.

وسوسهٔ شیطان حاصل اولسون اولمسون

بناءً علیه بیلدیکه «شیطان وار، وسوسه وار» سوزی بر قول باطلدر. بونك طوغریسی شودر.

دیملیزکه:

اکر اشبو مراتب اتفاقاً طرف نافعده حاصل اولیورسه آنی (الهام) تسمیه ایدرز. و اکر راست‌کله ضررلی طرفده حاصل اولیوررسه اکاده (وسوسه) نامنی ویررز.

اشبو اشکالی تقریر و بیانده سوزك تمامی و نهایتی بودر.

جواب

بوذکر وبیان ایتدکلرکزك هپسی حقدر طوغریدر. شوقدرکه انسانك بر شیدن غافل اولهٔ بلسی‌ده مستبعد دکلدر. بناءً علیه

شیطان، اوشیئی خاطره کتیردیکنده انسان‌ده تخطر و تذکر ایدر. وتذکر ایدنجه او شیئه مائل اولور و او میلك حصولنه‌ده فعل ترتب ایلر. ایمدی شیطان خارجنك اتیان ایتدیکی شی انجق شو تذکردن عبارتدر.

و الله تعالانك لسان ابلیسدن حکایةً (وما کان لی علیکم من سلطان الا ان دعوتکم فاستجبتم لی) بیودینی دخی بوکا اشارتدر. شوقدرکه قائل ایچون بونده یالکز بر سوز قالدی. دیه‌بیلیرکه:

بو تقدیرده انسانك معصیته اقدامی آنجق شیطانك تذکریله واقع اولمش اولور. ایمدی شیطانك‌ده معصیته اقدامی اکر شیطان آخرك تذکیری ایله ایسه شیاطینك تسلسلی لازم کلیر. واکر او شیطانك عملی شیطان آخرك تذکیرندن ناشی دکلسه شیطان اولك معصیته اقدامی مجرد او اعتقادك قلبندن حصولندن ناشی اولدینی ثابت اولور. و او اعتقاد حادثك‌ده حصولنه مطلقا بر سبب موجب لازمدرکه بوده الله سبحانه و تعالی حضرتلرینك خلقندن بشقه بر شی دکلدر. بوحالده خیر وشرك هپسی اللهدن اولدینی ظاهر اولور.

ایشته بو بحث دقیق وعمیقده سویلیه‌بیله‌جکمز سوزك غایت ونهایتی بو اولوب حاصل کلام سید المرسلین علیه الصلاة والسلام افندمز حضرتلرینك بیوردقلریدر که اوده (اعوذ بك منك) قول شریفیدر. والله اعلم

اون برنجی مسأله

معلوم اولسون که انسان، تنهانشین اولوب‌ده قلبنه خواطر تواتر ایتمکه باشلادیغی وقت کاه درون قلب و دماغنده کانه بر طاقم کیزلی سسلر، کیزلی حرفلر ایشیدر وکانه برمتکلم کندیسیله سویلشیر و برمخاطب کندیسیله مخاطبه‌ایلرکبی بعض‌شیلر حس‌ایدر. ایشته بو هر کسك نفسنده واقع اولان بر امر وجدانی‌در.

صکره ناس او خواطر خصوصنده اختلاف ایدوب فلاسفه دیمش که:

بو شیلر نه حروفدر نه ده اصواتدر. بونلر آنجق حروف و اصواتك تخیلاتیدر.

برشیئك تخیلی ایسه رسم‌ومثالنك خیالده حضورندن عبارتدر.

نصل‌که طاغلرك، دکزلرك، اشخاصك صورتلرینی تخیل ایتد. یکمزده بو شیلرك اعیانی عقل و قابلده غیر موجود اولوب بلکه عقل وقابلده موجود اولان یالکز بونلرك صورتلری، مثاللری، رسملریدر. ایشته انلرکبی بونلرده علی سبیل التمثیل مرآته مرتسم اولان صورت، مجراسنده جاریدر.

ایمدی بز آینه‌ده فلکك، شمسك، قمرك صورتنی احساس ایتدیکمزده عجبا آینه‌ده بو شیلرك ذواتی موجودمیدرده بزه کورینیان انلرمیدر؟ خیرکلدر. زیرا بومحالدر. مرآته حاصل اولان انجق بو شیلرك رسملری، مثاللری صورتلریدر.

مبصراتی تخیلده بونصلسه حروف وکلمات مسموعه‌یی تخیلده‌ده حال او منوال اوزره‌در ایشته جمهور فلاسفه‌نك قولی بودر.

قائل دیه‌بیلیرکه:

«حروف و کلماتك تخیلی» دیه تسمیه ایتدیکك شی عجبا ماهیتده حروف وکلمه‌یه مساویمیدر دکلیدر؟ ایمدی اکر مساوی ایسه خیالده حاصل اولان‌شی، حروف واصواتك حقائقی وبحر وسمایی تخیل ایدرکن خیالده حاصل اولان شی دخی بحروسمانك حقیقتی اولدیغنه کلام عودت ایدر.

واکر بونك طوغریسی ایکنجیسی ایسه. — یعنی خیالده حاصل اولان مبصرات و مسموعاته مخالف بر شئ دیکر ایسه بو تقدیرده‌ده سؤال عودت ایدر. یعنی بز اشبو صور مرئیاتی، بو کلمات وعباراتی کندیلکمزدن نصل بوله‌بیلیورز؟ وبونلر عقله کلیر حروف متواليه، وذهنه کلیر الفاظ متعاقبه‌در دیه وجداناً نصل بلا شك وشبهه حکم ایدییورز؟

ایشته فلاسفه‌نك سوزینی بیانده منتهای کلام بودر.

اهل‌علمك جمهور اعظمنه کلنجه: بونلر اشبو خواطر متوالیهٔ متعاقبه‌نك حقیقةً حروف و اصوات اولدیغنی تسلیم ایتدیلر.

معلوم اولسون‌که بو سوزی سویلیانلر دیدیلرکه اشبو حروف و اصواتك موجد و فاعلی یا او انسانك کندیدر یاانسان آخردر؟ و یاخود روحانی، مباین واو حروف و اصواتی بو

انسانه القایه مقتدر ومتمکن دیکر برشیدر. اومتکلم اولان ایستر. سه جن وشیاطین اولسون ایسترسه ملك اولسون. یاخود دنیلیرکه او حروف و اصواتك خالقی الله تعالادر.

اولکی قسمکه اشبو حروف و اصواتك موجد وفاعلی او انسانك کندی اولهسیدر بو باهر البطلاندر. زیرا انسان کندی اختیاریله حاصل اولان شیئی ترکده مقتدردر ایمدی اشبو خواطرك حصولی انسانك فعلیله اولسهیدی انسان مراد ایتدیکی وقت او خواطری دفع وترك ایتمهیده مقتدر اولهبیلملی ایدی. حالبوکه انسانك خواطر وارده‌یی دفعه‌مقتدر اولهمدیغی معلومدر، انسان اشبو خواطری فعل و ترکدن عاجز اولوب خواطر بغیر اختیاره طبع و ذهننه متعاقب الورود اولور.

ایکنجی قسمکه اشبو خواطر انسان آخرك فعلیله حاصل اولهسیدر، بوده ظاهر الفساددر.

و وقتاکه اشبو ایکی قسمك‌ده بطلانی متبین و ثابت اولدیسه قسم ثالث قالدیکه بو ده خواطرك جنك یا ملکك و یاخود الله تعالانك فعلندن حصوله کلهسیدر.

« الله تعالی فاعل قبائح اولمق جائز دکلدر » دیانارہ کلنجه:

بونلر کندی مذهبلرینه لایق اولان « اشبو خواطر خبیثه الله فعلندن دکلدر » دیمیلدرلر.

بناءً علیه بر شی قالیرکه اوده خواطرك احادیث جن وشیاطیندن اولهسیدر « الله هیچ بر فعلی قبیح دکلدر » دیانارہ کلنجه

بونلرك‌ده مذهبلرنده اشبو خواطری حق سبحانه و تعالی حضرتلرینه اسناددن کندیلرینی منع ایده‌جك برمانع یوقدر.

معلوم اولسونکه ثنویه « عالمك (حاشا) ایکی الهی واردر. بری خیردر و بونك عسکریده ملائکه‌در. و دیکری شریردر. و بونك‌ده عسکری شیاطیندر. و بو ایکی اله عالمده‌کی هر شی ایچون دائما یکدیکریله خصومت و نزاع ایدرلر. بناءً علیه هر بریسنك او شیئه برر تعلق اولدیغندن اعمال خیره داعی اولان خواطر منحصراً اللهك عسکرندن حاصل اولور.

اعمال‌شره داعی اولان خواطر دخی انجق شیطانك عسکرندن حصوله کلیر » دیرلر.

معلوم اولسونکه ایکی اله اثباتی دلائل عقلیه و نقلیه ایله فسادی ثابت اولان باطل، فاسد بر سوزدر.

ایشته بو بابده‌ده سوزك صوکی بودر.

اون ایکنجی مسأله

ناسدن بعضیلری اشبو شیاطینك احیایه، اماتیه، خلق اجسامه، اشخاصی صورت اصلیه و خلقت اولیه‌لرندن بشقه صورته تحویل و تغییره قدرتلری اولدیغنی اثبات ایلدی.

بعضیلری‌ده اشبو احوالی انکار ایدوب « شیاطینك اشبو احوالدن هیچ بر شیئه قدرتی یوقدر » دیدی.

بزم اصحابمز اولان ائمهٔ اهل سنته كلنجه : مشارالیهم قدرت ایجاد وتكوین، قدرت احداث آنجق خالق تعالایه مخصوصدر دیه دلیل اقامه ایتمش اولدقلرندن مذاهب مذكوره‌نك بالكلیه بطلانی متحققدر .

معتزله‌یه كلنجه : بونلر انسانك بعض حوادثی ایجاده قادر اولدیغنی تسلیم ایتدكلرندن چاره‌سز اشبو شیاطینك خلق اجسام وحیاته قدرتلری اولمادیغنی بروجه اتی بیان واثباته محتاج اولدیلر.

دیدیلركه :

« شیطان جسمدر ؛ هرجسم دخی قدرت واسطه‌سیله قادردر ؛ قدرت ایسه ایجاد اجسامه صالح دكلدر . »

ایشته بو دلیل اوچ مقدمه‌دن مركبدر .

مقدمهٔ اولی . — شیطان، جسمدر .

معتزله، بو مقدمه‌یی « ماسوی الله یا متحیزدر ، یا متحیزده حالدر . » حصر استقرائیسی اوزرینه بنا ایتمشلردر . معتزله‌نك ایسه بو مقدمه‌یی اثباتده حجتلری شویله طورسون شبهه‌لری بیله یوقدر .

مقدمهٔ ثانیه . — جسم آنجق قدرت واسطه‌سیله قادراولور.

معتزله، بو مقدمه‌یی‌ده « اجسام، ممائله‌یی مستلزم اولان شیلردندر .

بناءً علیه اجسامدن بر شی لذاته یعنی بلا واسطة القدرة

قادر اولسه‌یدی، اجسامك هپسی‌ده بویله بلا واسطه القدرة مالك اقتدار اولمق لازم كلیردی . » استدلالی اوزرینه بنا ایتمشلر درکه اشبو مقدمه‌نك‌ده بناسی تمائل اجسام اساسنه مستنددر .

مقدمهٔ ثالثه . — معتزله‌نك « بزه مخصوص اولان قدرت، خلق اجسامه صالح دكلدر . بناءً علیه قدرت حادثه‌نك خلق اجسامه صالح اولمامسی لازم كلیر . » سیاقنده‌كی سوزلریدر .

حالبوكه معتزله‌نك بو سوزلریده اولكیلری كبی ضعیفدر . زیرا انلره دنیلیركه بزم‌قدرت حاصله‌مزه مخالف، وخلق اجسامه صالح بر قدرتك حصولی نیچون جائز اولمسون ؟ زیرا بر شیئك حال حاضرده موجود اولمامسندن اوشیئك حد ذاتنده وجودی ممتنع اولمق لازم كلمز.

اون اوچنجی مسأله

جن، غیبی بیلیرمی ؟

بو مسأله‌ده اختلاف ایتمشلردر .

الله تعالی كتاب كریمنده جن طائفه‌سنك قید سلیمان التنده بولندقلرینی و جناب سلیمانك وفاتندن صكرده بر مدت حبسنده قالدقلرینی و موت سلیمانی بیله‌مدكارینی بیان بیورمشدر . انلرك بو حالی ایسه غیبی بیلدكارینه دلالت ایدر .

كیمی‌ده « خیر ! جن، غیبی بیلیر » دیدی .

صكره بوكا قائل اولانلرده اختلاف ایدوب كیمی « جن طا.

ئه‌سندن بعضیاری سمواته یاخود اکا یقین یره صعود ایله السنهٔ ملائکه‌دن استراق ایتدیکی بعض غیوبی اخبار ایدر » دیدی .

کیمی‌ده « جنك معرفت غیوبده بشقه یوللری واردرکه او یوللری اللهدن بشقه‌سی بیلمز . » دیدی .

معلوم اولسون‌که بو مثللو مباحثده نه قدر فتح باب اطناب ایدلسه طنوندن بشقه بر شیئی مفید اولماز . عالم حقائق حال ایسه آنجق مولای متعالدر .

رکن خامس

مباحث استعاذه ارکاندن بشنجی رکن ؛ باعث استعاذه اولان مطالبدر

عبدك حاجاتی نامتناهی اولدیغنی بیان ایتمشدك . ایمدی عبد بر احتیاج هیچ بر خیر یوق‌که آنی استحصاله و هیچ بر شر یوق‌که آنی‌ده دفع و ابطاله محتاج اولمسون .

« اعوذ بالله » قولی ایسه جمیع شرور روحانیه و جسمانیه‌نك دفعنی متناول و شاملدر و بونلرك‌ده هپسی امور غیر متناهیه‌در .

بزایسه انلرك یالکز معاقدینه تنبیه ایدرزده دیرزکه : شرور ، یا قلوبده حاصل اولان اعتقاد یابندندر ؛ یاخود ابدانده موجود اولان اعمال یابندندر .

قسم اوله کلنجه : جمیع عقائد باطله بونده داخل اولور .

برده‌معلوم اولسون‌که اقسام معلومات ، نامتناهیدر . بونلردن هر بریسنك صحیح ، صواب بر اعتقاد اولق اوزره اعتقاد اولنمسی ممکن اولدیغی کبی فاسد ، خطا بر اعتقاد اولق اوزره اعتقاد اولنمسی‌ده ممکندر . وعالمده نه‌قدر مذاهب ضلال وارایسه هپسی اشبو جمله‌ده داخل اولورکه یالکز بوامت مرحومه‌دن اولانلری یتمش ایکی‌در . بو امتدن خارج اولانلری‌ده یدی یوزدن زیاده‌در .

ایمدی (اعوذ بالله) قولی مذکور فرق ضلالك آیری آیری هر بریسندن استعاذه‌یی متناول وشاملدر .

کلهلم اعمال بدنیه‌یه متعلق اولان شروره : بونلر ایکی قسمدر . بعضیلری مضار دینیه‌یی، و بعضیلری مضار دنیویه‌یی مفید اولانلردر .

مضار دینیه . — جمیع اقسام تکالیفده الله تعالانك نهی ایتدیکی شیلردرکه منهیات مذکوره‌نك ضبطی عادتا متعذر کبی اولوب (اعوذ بالله) قولی ایسه هپسنی متناول وشاملدر .

مضار دنیویه . — بو قسمده آلام، اسقام، حرق، غرق، فقر، کوتوروملك، کورلك کبی شیلر دخی داخلدرکه انواعی همان نامتناهی بر رادیه واریبور . ایمدی (اعوذ بالله) قولی بونلرك‌ده هر بریسندن استعاذه‌یی متناول و شاملدر . ماحصل (اعوذ بالله) قولی آنی الذکر اوچ قسمی متناول وشاملدرکه بو قسملرك هربری مجرای مالا نهایه‌ده جاریدر .

قسم اول . — جهل .

مادامکه اقسام معلومات، نامتناهیدر؛ انواع جهالات دخی غیر متناهیدر . ایمدی عبد مستعیذ، جهالاتك کافهٔ انواعندن جناب الاهه استعاذه ایتمش اولورکه بو جمله‌یه اهل کفرك، اهل بدعتك مذاهب کثیره‌سی‌ده داخل اولور .

قسم ثانی . — فسق .

مادامکه تکالیفك انواعی جداً چوقدر . مادامکه کتب احکام بونلری محتوی‌در . (اعوذ بالله) قول شریفك بونلره‌ده شمولی طبیعیدر .

قسم ثالث . — مکروهات، آفات، مخافات .

بونلرك‌ده اقسام وانواعی نامتناهی اولمقله برابر (اعوذ بالله) قولنك هپسنه شمولی واردر .

هرکیم اقسام آفاتی ممکن مرتبه علماً احاطه ایتمك ایسترسه کتب طبی مطالعه ایتسون . تاکه اعضای بدن انساندن هربریسنك کندینه مخصوص نه‌قدر آلام واسقامه استعدادی اولدیغنی اکلاسون .

شو حالده عاقله واجب اولان بودرکه (اعوذ بالله) دیمك ایستدیکی وقت اشبو اجناس ثلاثه‌یی، و بونلردن هر بریسنك انواعنه وانواع انواعنه تقسیمی ذهننه کتیرملی وبوتقسیم وتفصیلده مبالغه ایتملیدر .

برده انسان عاقل شو حساب و تعداده کلیان انواع آفات و مخافاتی برکره خیال وخاطرینه کتیروب‌ده بعده بتون خلق عالمك قدرت و قوتی بونلری دفع وازاله‌یه کافی و وافی اولمادیغنی دوشونسه اکلهسه، آنك طبع و عقلی کندیسنی مقدورات غیر متناهیه‌یی دفعه قادر اولان الله ذوالجلالك عصمت و رحمتنه التجایه مجبور ایدرك همان (اعوذ بالله القادر علی کل المقدورات من جمیع اقسام الآفات و المخافات) دیه، استعاذه‌یه باشلار .

آرتق بو بابده‌کی مباحثدن بوقدرله اکتفا ایده‌لم . « والله الهادی »

باب ثالث

« اعوذ بالله من الشيطان الرجيم » قولندن مستنبط اولان لطائف بيانندەدر

برنجی نکته

« اعوذ بالله » قول شريفنده خلقدن خالقه، ممكندن واجبه عروج و التجا مغناسی درکاردرکه بدايت سلوکده متعين اولان طريق بودر.

زيرا بدايت سلوکده خلقك احتياجيله غنی، قادر اولان حقك وجودينه استدلالدن بشقه عبد ايچون معرفت باریيه يول يوقدر.

ديمكله (اعوذ) قولی حاجت تامهيه اشارتدر.

زيرا احتياج اولمسه استعاذەده فائده اولمازدی.

(بالله) قول شريفيده جناب حقك غنای تامنه اشارتدر.

بناءً عليه عبدعاجزك (اعوذ) ديمسی كنديسنك فقر و حاجتی اقراردر.

(بالله) ديمسی‌ده آتی الذكر ايكی امری اقراردركه بريسی. — جناب حقك هم جميع خيراتی تحصيله، همده جميع آفاتی دفعه

قادر اولمەسی، و ديكری. — جناب عزتندن غيری كيمسه بو صفتله متصف اولميوب هم دفع حاجات، و هم اعطای خيرات خصوصلرينك انجق ذات اقدس الهيسنه مخصوص و منحصر بولنمەسيدر.

ايمدی عبد عاجز اشبو حالت شريفەنك شهوديله جلاساز بصر بصيرت اولنجه كرك كندی كندندن، وكرك جناب حقك غيری هرشيدن فراره شتابان اولور. وهمان اشبو فراردە (ففروا الی الله) سرينی مشاهده ايله مطمئن الجنان اولوركه اشبو حالت دخی (اعوذ) قولنده جلوەكر ساحهٔ حصول اولور. بعده غيبت حقه وصول والتحاق ايله نور جلال حقنده رهين استغراق او. لوركه اول آن فيض نشانەده (قل الله ثم ذرهم) سرسبحانيسی كنديسنه عيان اولەرق (اعوذ بالله) قوليله مرطوب اللسان اولور.

ايكنجی نكته

(اعوذ بالله) قولی نفسك عجز و افتقارينی، وخالق تعالانك قوت و اقتدارينی اعترافدر. بو ايسه قرب حضرت خدايه عجز و انكساردن بشقه وسيلهٔ موصله مفقود ايدوكنه دلالت ايدر.

حضرت سيد كائنات عليه اكمل التحيات افندمزك « كنديني بيلن خالقنی بيلير » مضمونندەكی (من عرف نفسه فقد عرف ربه) حديث شريفلری دخی بو معنايی مشعردركه مدلول لطيفی (من عرف نفسه بالضعف والقصور، عرف ربه بانه قادر على

کل مقدور) یعنی کندینك ضعف وقصورینی بیان، مولای متعالك هر مقدوره قادر اولدیغنی ده ادراك ایلر (ومن عرف نفسه بالجهل، عرف ربه بالفضل والعدل) یعنی کندینك جهلنی بیان، جناب واجب الوجودك فضل و عدل ایله متصف اولدیغنی ده اکلار.

(ومن عرف نفسه باختلال الحال، عرف ربه بالکمال والجلال) یعنی کندی حالی اختلالدن غیر خالی اولدیغنی بیلن خالقنك کمال وجلالنی ده ادراك ایلر دیمکدر.

اوچنجی نکته

طاعاته اقدام، آنجق شیطاندن فرار ایله تیسر نمای حصول اولورکه بو فرار، مجرد الله ذو الجلاله صیغتقدن عبارتدر.

شوقدرکه اشبو استعاذه دخی طاعتدن بر نوعدر. بناءً علیه طاعته اقدام، اکر استعاذه‌نك طاعته تقدیمی ایجاب ایدییورسه، استعاذه‌نك کندیسی دخی استعاذهٔ أخرایی تقدیمه محتاج و مفتقر اولور؛ و بو حاله تسلسل لازم کلیر. واکر طاعته اقدام، استعاذه‌یی اکا تقدیمه محتاج اولمیورسه، اول حاله‌ده استعاذه‌ده برفائده یوق دیمك اولور.

انك ایچون عبد عاجزه کویا دنیرکه «استعاذه‌یی طاعته تقدیم ایتمدکجه اقدام علی الطاعه تمام اولماز. استعاذه ایسه نهایتی اولیان بر چوق شیلرك اتیانی ایجاب ایدر. حالبوکه اتیان مالانهایه،

سنك دائرهٔ وسع و اقتدارکدن خارجدر. یالکز شوراسی وارکه بو حالت محاط علم یقینك اولدقده سن، عجزکی مشاهده وقصورکی اعتراف ایتمش اولورسین. بناءً علیه بنده ادای طاعته سکا اعانه ایدرم؛ وطاعته کیفیت شروعکی سکااوکره‌تیرم. همان سن (اعوذ بالله من الشیطان الرجیم) قوللیله بکا التجا ایت!»

دردنجی نکته

استعاذه‌نك سری. — سندن آفاتی دفع ایده‌جك بر قادر قیومه التجادن عبارتدر.

برده محققدرکه شیطان لعینك القای وسوسه‌یه یلتندیکی امورك اجل و اعظمی قرائت قرآندر. زیرا عبادت رحمن نیتیله قرائت قرآن، ومع ذلك آنك وعدنده، و عیدنده، آیاتنده، بیناتنده، تفکرله تحکیم ایمان ایدن کیمسه‌نك طاعات حسنه‌یه رغبتی، ومحرماتدن رهبتی بالطبع مزداد و فراوان اولور.

ایشته بو سببدن ناشی درکه قرائت قرآن، طاعات و عباداتك اعظمی عداولنور. بناءً علی ذلك شبهه یوقکه شیطانك عبد مؤمنی قرائت قرآندن منعه مصروف اولان سعی عبادات سائره‌دن منعه مصروف اولان مساعیسندن ابلغدر. واو جهتله درکه عبدك دخی اثنای قرأتده کندیسنی شر شیطاندن حفظ و صیانت ایده‌جك بر ذات اقدسه صیغنمغه احتیاجی دها شدیددر.

ایشته بو حکمته مبنی درکه قرائت قرآن استعاذه‌یه مقصوردر.

بشنجی نکته

شیطان، انسانك دشمنیدر . نته‌کیم الله تعالی کتاب کریمنده (ان الشیطان لکم عدو فاتخذوه عدواً) بیورمشدر . حضرت رحمن ایسه، انسانك مولاسی، خالقی، و مهماتنك مصلحی‌در .

بوندن صکره محققدرکه انسان، طاعات و عباداته باشلاینجه دشمندن قورقار . بناءً علیه کندیسنی او دشمن ایمانك زحمتندن قورتارمق ایچون مالکی اولان جناب یزدانك رضای شریفنی تحری‌یه سعی و اجتهاد ایلر . ایمدی حضرته واصل اولوب‌ده انواع تحبت و کرامتی مشاهده ایلدکده دشمنی اونودی ویررده خدمت جیبه بالکلیه اقبال، و او خدمت سعادت منقبته حصر اشتغال ایدر . دیمك‌که مقام اول، مقام فراردرکه اوده (اعوذ بالله من الشیطان الرجیم) قولیدر . مقام ثانی دخی حضرت ملك جباردە استقراردرکه‌بوده (بسم‌الله الرحمن الرحیم) قولیدر.

التنجی نکته

باری تعالی حضرتلری قرآن حقنده (لایمسه الاالمطهرون) بیورمشدرکه احداثدن طاهر اولمیانه مس‌قرآن حرامدر دیمکدر. ایمدی قلب انسان غیرالله تعلق ایدوب‌ده لسان دخی غیرالله ذکریله جاری اولنجه بونارك هر برنده طهارتی موجب، بر نوع

لوث حاصل اولورکه اول حالده طهور [۱] استعمالی لازم‌کلیر . بناءً علیه عبد وقتاکه (اعوذ بالله) دیه‌رك اللهه صغنیر . درحال طهور، حاصل اولور وذکر اللهدن عبارت اولان صلاة حقیقیه‌یه حاضرلانیرده (بسم الله) دیه‌بیله‌جك بر حاله کلیر .

یدنجی نکته

ارباب اشارات دیدی‌که : سنك خصم جان و دشمن دین وایمانك ایکی‌در . و بونلرك بری ظاهر و دیکری باطندر . وسن بو ایکی خصم قوی ایله محاربه‌یه مأمورسین . مولای متعال حضرتلری دشمن ظاهر حقنده (وقاتلوا الذین ولایؤمنون بالله) و دشمن باطن حقنده‌ده (ان‌الشیطان لکم عدو فاتخذوه عدواً) بیورمشدر .

ایمدی الله تعالی کأنه قولکه شویله خطاب ایدر بیوررکه دشمن طاهرکله محاربه ایتدیکنده مددرسك ملك اولور .» [نته‌کم قرآن کریمده (ان یمددکم بخمسته آلاف من الملائکته مسومین) بیورمشدر .] دشمن باطنکله حرب وصواش ایتدیککده‌ده مدد کارك ملك اولور .» [نته‌کم فرقان مبینده (ان عبادی لیس لك علیهم سلطان) بیورمشدر .]

بناءً علیه دشمن باطنله محاربه؛ دشمن‌ظاهرله محاربه‌دن اولادر.

---

[۱] طهور، صبور وزننده فعول بمعنی فاعلدرکه بنفسه طاهر وغیری‌یی مطهر اولان شیئه دنیر .

زیرا دشمن ظاهر فرصتیاب اولسه دخی آنك قصدی متاع دنیایه منحصردر. فقط دشمن باطن، فرصت بولورسه بونك غلبه‌سی دین و یقینه مضردر. برده دشمن ظاهرك غلبه‌سی تقدیرده دخی بزینه اجتهادمزله مأجور اولورز. فقط خدانکرده دشمن باطن بزه غالب اولورسه منقون اولورز. کذلك دشمن ظاهرك یدنده مقتول اولان شهید اولور. فقط دشمن باطنك مقتولی الله قپو سندن طرید و بعید اولور.

بو سببدن ناشی دشمن باطن، شرندن دها زیاده احتراز ایدلملیدر. بو احتراز دخی مجرد کشی قلبیله، لسانیله «اعوذ بالله من الشیطان الرجیم» دیه‌رك الله صغنمقله اولور.

سکزنجی نکته

مؤمنك قلبی اشرف البقاعدر.

بناءً علیه نه‌قدر خوش کاشانه‌لر. معمور بوستانلر، جنت‌مثال بغچه‌لرو ارایسه، قلب مؤمنی انلرك هپسندن اشرف واعلی بولورسین.

قلب مؤمن، صفاده آینه کبی در؛ بلکه آینه‌یه‌ده فائقدر. زیرا مرآت مصفانك اوکنه بر پرده چکلسه آنده ارتق بر شی کورلمز اولور. حالبوکه قلب مؤمنه هفت آسمان دکل، حتی کرسی وعرش رحمان بیله حجاب حائل اوله‌ماز.

نتهکم الله ذوالجلال (الیه یصعد الکلم الطیب والعمل الصالح یرفعه) بیورمشدر.

ایشته ظاهراً بر کوشتپارهٔ صنوبری الشکلدن بشقه برشی دکل ظن اولنان قلب انسان، اویله بر تجلیکاه رحمانکه بونجه حجب صوریه‌نك حیاولتیله برابر بنه جلال ربوبیتی مطالعه وصفات صمدیتی علماً احاطه ایدر [١].

قلبك اشرف بقاع اولدیغنه دلالت ایدن وجهلر چوقدر.

اولکیسی. — علیه الصلاة والسلام افندمز حضرتلری «القبر روضة من ریاض الجنته» بیورمشلردر.

قبر ایسه بر عبد صالح میتك مکانندن بشقه بر شی دکلدر.

ایمدی قلب، معرفته اللهك سریری، الهیتك عرشی اولدیغی حالده شبهه یوقکه اشرف بقاع اولمق لازم کلیر.

ایکنجیسی. — طرف الهیدن کویا شو یولده خطاب عزت کلیرکه «یا قولم! سنك قلبك بنم بوستانمدر؛ بنمده جنتم سنك بوستانکدر. ایمدی مادامکه سن بوستانکی بندن اسیرکه‌میورسین؛ واسیرکه‌مدکدن بشقه بلکه‌ده بنم معرفتمی آنده انزال ایدییورسین؛ بن بوستانمی سندن نصل اسیرکر؛ وسنی بوستانمه کیرمکدن نصل منع ایلرم؟»

اوچنجیسی. — خدای متعال، عبدصالحك بوستان جنته

---

[١] «انك ادنی پایه‌سی باق عرش اعلادنده اعلادر»
«کوکل‌دیرلر سرای سینه‌ده بر تختکاهك وار.»
«کوکلدن، دیده‌دن، نردنسه ارتق (سری) فهم ایتدم»
«حریملی مع اللهه واریر برکیزلی راهك وار.»
(لمترجمه الحقیر)

کیفیت نزولنی حکایه ایدرك (فی مقعد صدق عند ملیك مقتدر) بیورمش‌ده قید (مقتدر) ی حذف ایله یالکز (عند الملیك) دیمامشدر. الله تعالی کائنه «بن یوم آخرتده بر ملیك مقتدر اولورم؛ قوللرمده ملوك اولورلر. شوقدرکه آنلر هرنه‌قدرملوك اوله‌جقلرسه‌ده ینه بنم تحت قدرتمده بولنه‌جقلردر.» ببورمشدر.

برده طرف الهیدن کائنه شویله خطاب عزت کلیرکه «ای قولم! بن جنتمی سکا تخصیص ایتدم، سنده کرچه جنتکی بکا تخصیص ایتمشسین. لکن ینه سن بکا انصافسزلق ایدییورسین. هله سویله باقهلم! بنم جنتمی کوردکمی؟ عبد «خیر! یا ربی» جوابنی ویرنجه «یا بن سنك جنتکه کیردممی؟» سؤالی وارد اوله‌رق بوکاده «اوت! یا ربی» جوابنی ویرمکه مجبور اولور. بو صره‌ده «واقعا سن هنوز بنم جنتمه کیرمامشسین؛ فقط سنك زمان دخولك یاقلاشنجه بن مجرد سنك نزولك ایچون شیطانه [مذموم ومدحور اولدیغك حالده جنتمدن چیق!] دیه‌رك آنی جنتمدن طرد و اخراج ایلدم. ایمدی بن سنك نزولکدن مقدم دشمنکی جنتمدن بویله طرد وتبعید ایده‌یمده سن حالا بنم دشمنمی بوستانکدن طرد واخراج ایتمه‌یی نفسکه نصل‌روا کوریبورسین؟ مع هذاکه بن سنك بوستانکه نزول ایده‌لی یتمش بیل اولیور.» یولنده شرفصدور اولان خطاب عتاب آمیز الهیه قارشی باکمال شرم و حجاب «الهی! سن بنم دشمنمی جنتکدن چیقارمغه قادرسین. اما بن برعبد عاجز وضعیف اولدیغمدن سنك دشمنکی بوستان دلدن چیقارمغه مقتدر دکلم.» جوابیله عرض معذرته

شتاب ایدنجه «بر ملك قاهرك حمایه‌سی آلتنه کیرن عاجز، قوی اولور. بناءً علیه سن‌ده بنم تحت حمایتمه کیر! تاکه جنت جنانکدن طرد و اخراج دشمنه قدرتیاب اوله‌سین. همان (اعوذ بالله من الشیطان الرجیم) دیه‌رك بکاالتجایه استعجال ایت!» خطاب مستطاب بیله تسلیتیاب اولور.

ایمدی «مادام‌که‌قلب انسان، بوستان‌خدادر؛ یانیچون شیطانی اورادن کندی چیقارمیور؟» یولنده وارد اولان سؤاله جواباً اهل اشارات بروجه آتی لؤلؤ باش تحقیق اولمشدر.

کائن بو بابده طرف الهیدن خطاب عزت کلیرکه «یا عبدی! سن اوکیمسه‌سین‌که سلطان معرفتی حجرهٔ قلبکده مهمان ایلدك؛ حالبوکه کندی حجره‌سنه برسلطان ذیشانی مهمان ایتمك ایستیان کیمسه البته حجره‌سنی سیلوب سپوروب تمیزله‌مکده مجبور در. یوقسه حجره‌نك تطهیر وتنظیفی سلطان مهمانه واجب دکلدر، ایمدی سن‌ده (اعوذ بالله من‌الشیطان الرجیم) دیه‌رك منزل‌سلطان معرفت اولان قلبکی لوث وسوسه‌دن پاك ایتمیسین»

طقوزنجی نکته

کائن خطاب عزت کلیرکه «یاقولم! سن بکا انصافسزلق ایدییورسین. شیطانك درکاه عزتمدن مطرودیتنه سبب نه‌اولدیغنی بیلیرمیسین؟ ملائکه عبادتمده نصل قائم ایسه‌لر، شیطان دخی بکا اویله عبادت ایدر طورردی، ظاهرده بنم الهیتمی مقر و معترف

ایدی؛ صکره سنك بابك آدمه سجده ایتمسنی اکا امر ایتدم. اوده امتناع ایدی ویردی. ایمدی وقتاکه تکبر ایتدی. بنده آنی خدمتمدن نفی وطرد ایلدم، شیطان ایسه حقیقتده باباکه دشمنلك ایتمامشدی؛ یالکز بنم خدمتمدن امتناع ایتمشدی. صکره او سکا یتمش سنه‌درکه دشمنلك ایدییور. سن ایسه بنه اکا محبت ایدییورسین. نه‌قدر خیرات و حسنات وار ایسه، هپسنده او سکا مخالفت ایدییور. سن ایسه بالعکس کافهٔ مراداتده اکا موافقت ایلیورسین. ایمدی بو مذموم یولی براق ده (اعوذ بالله من الشیطان الرجیم) دیه‌رك سن‌ده اکا دشمن اولدیغکی کوستر!

اونجی نکته

انسان! برکره باباك آدمك قصه‌سنه نظرایتسه‌ك آ. شیطان علیه اللعنه باباکه «بن سکا ناصحیندنم» دیه یمین ایتمامشمی ایدی؟ صکره آنك نصیحت دیدیکی امرك عاقبتی نتیجه‌سی نه اولدی؟ باباکی جنتدن چیقارمغه چالشمقدن عبارت اولمادیمی!

برده سنك حقکده سویلدیکی سوزه دقت ایتسه‌ك آ. سنی اضلال و اغوا ایده‌جکنه قسم ایدرك (فبعزتك لاغوینهم اجمعین الا عبادك منهم المخلصین) دیمدیمی؟ ایمدی دوشونکه «بن سکا ناصحیندنم» دیه یمین ایتدیکی ذات ایله معامله‌سی بوندن عبارت اولنجه ارتق اضلال و اغوا ایده‌جکنه قسم ایتدیکی کیمسه ایله معامله‌سی نصل اولمق لازم کلیر؟

اون برنجی نکته

«اعوذ بالله» دییوب‌ده «بالله» یرینه دیکر بر اسم ذکر ایتمامسی معاصیدن زاجر و مانع اولمقده اشبو اسم شریف، سائر اسما و صفاتدن ابلغ اولدیغی ایچوندر. زیرا (آله) اول ذات پاکدرکه عبادته مستحقدر. و عبادته استحقاقی دخی قادر، علیم، حکیم اولدیغی ایچوندر. بناءً علیه (اعوذ بالله) قولی (اعوذ بالقادر العلیم الحکیم) دیمه‌نك مجراسنده جاریدر. اشبو صفتلر ایسه زجر و منعی افاده‌ده واصل مرتبهٔ نهایتدر.

تفصیل

خرسز بك اعلی بیلیرکه یاقه‌یی الهویره‌جك اولورسه سلطان انك حقندن کلمه‌یه مقتدردر. مع هذا فرصت بولنجه سلطانك‌ده مالنی چالمقدن کری قالمیور. زیرا خرسز پك اعلی بیلیرکه سلطان هر نه‌قدر اجرای مجازاته قادر ایسه‌ده مالنك سارقی کیم اولدیغنی بیلز.

ایشته خرسزك مال سلطانی سرقته اجتساری بو سببدن ناشیدر. بناءً علیه یالکز جه قدرت، زجر ومنعده کافی اولمیوب بلکه قدرتله برابر علم دخی لازمدر. کذلك یالکز قدرت و علم دخی زجرك حصولنه کفایت ایتمز. زیرا حضرت پادشاه برفعل منکری کورورده نهی عن‌المنکر ایتمزسه آنك یالکز حضوری فعل منکره مانع اولماز. اما هم قدرت، هم علم، همده قبائحدن منع

ایدیجی حکمت حاصل و مجتمع اولدقده شبهه‌سز زجر کامل، حاصل اولور.

ایمدی عبد «اعوذ بالله» دیدیکنده کویاکه «اعوذ بالله القادر العلیم الحکیم الذی لایرضی بشیء من المنکرات» دیمش اولور. انك ایچون شبهه‌سز، زجر تام حاصل اولور.

اون ایکنجی نکته

عبدك «اعوذ بالله من الشیطان الرجیم» دیه‌رك عصمت‌خدایه التجا ایتمسی کندیسنك شیطانه مجاور ومعاون اولمغه راضی اولمدیغنه دلالت ایدر.

عبدك بوکا عدم رضاسی‌ده مجرد شیطانك اللهه اولان عصیانندن ناشیدر. حالبوکه شیطانك عصیانی اشبو مسلم مستعیذه حقیقتده بر ضرر ویرمز. ایمدی عبد مسلم اویله بر عاصی‌نك حتی جوار وحمایتنه بیله راضی دکل‌ایکن، یاکندی بر فعل‌منکره رضا داده اولورمی؟ البته اولماز.

اون اوچنجی نکته

(شیطان) اسمدر: (رجیم) صفتدر.

استعاذه‌ده الله تعالی اسم اوزرینه اقتصار ایتمیوب صفتی‌ده ذکر ایتدی.

کویا جانب حقدن خطاب عزت کابرکه: «شیطان، خدمت عبودیتده بیکلرجه سنه‌لر دوام ایتمشدی؛ اوخبیثك بزه برضرر، برکوتولك ایده‌بیلدیکنی سن هیچ ایشتدکمی؟ مع هذا صکره بز آنی رجم ایدرك درکاه عزتمزدن طرد و تبعید ایلدك. ایشته سن‌ده محقق بیلمیسین که اکر اوملعون، بر لحظه قرینك اوله‌جق اولورسه، مطلقا سنی ابدی آتشه القا ایدر. بوصورتده نصل اولورکه سن اویله بردشمن دین وایمانی طرد و تبعید ایله مشتغل اولمیورسین؟ اویله ایسه هیچ طورمه! همان (اعوذ بالله من‌الشیطان الرجیم) دیه‌رك بکا صیغنمه باق!»

اون دردنجی نکته

قائل دیه‌بیلیرکه.

اك دون مرتبه‌ده اولان برملك دخی شیطانی دفعه کفایت ایدرکن سبب نه درکه الله تعالی بوکو پکی اسم پاکی مقابلنده ذکر ایلدی‌ده بزه (اعوذ بالملائکة) دیه‌مزی امر بیورمدی.

جواب. — الله تعالی کائه بیوررلرکه: «قولم! شیطان سنی کورر؛ سن ایسه آنی کوره‌مزسین. ایشته اوخبیثك کید ومضرتنه اوغرامه‌کزك باشلیجه سببی‌ده بودر. بناءً علیه سز شیطانی کورر فقط شیطان آنی کورمز اولان ذات واجب الوجوده تمسك ایدکزده (اعوذ بالله من الشیطان الرجیم) دیبکز.»

اون بشنجی نکته

(الشیطان) لفظنه الف و لامك دخولی تعریف ایچوندر. زیرا کورینور کورنمز شیطانلر چوقدر. بلکه ده اکثریا کورینور شیطان کورنمز شیطاندن اشد اولور.

بعض اهل تذکیردن محکیدرکه بردفعه مجلس ذکرنده «برکیمسه فقرایه تصدق ایتمك ایستدکده یتمش قدر شیطان اللرینه، ایاقلرینه قلبنه صاریلوب آصیلیرلرده آنی اعطای صدقه‌دن منعه چالیشیرلر.» دیدی.

حاضر بالمجلس اولانلردن بری «بن اوشیطانلرك یتمشی ایله‌ده محاربه ایدرم» دیه‌رك همان قالقوب خانه‌سنه واردی. اتکنه حنطه طولدیروب فقرایه طاغتمق اوزره طیشاری چیقمق ایستدیسه‌ده زوجه‌سی یرندن صچرایوب بیچاره‌نك یاقه‌سنه صارلدی وحنطه‌یی براقدیرنجه‌یه‌قدر اوغراشدی طوردی. زوالللی آدمجغزده خائبا مسجده دوندی کلدی. مذکر اکا «نه یاپدك باقه‌لم؟» دیه سؤال ایدنجه:

«شیخم! بن شیطانلرك یتمشنه‌ده غلبه ایتمشدم؛ فقط الکصکره آنالری چیقه‌کلدی ده نصلسه او بنی منهزم ایلدی» جوابنی ویردی.

ایشته کورینور شیطانلرك شری کورنمزلردن دها شدید اولدیغنه بوحکایه کوزل برمثالدر.

(الشیطان) لفظنه داخل اولان الف ولامك عهده موضوع اولمسی‌ده جائزدر. زیرا جمیع معاصی بوشیطانك رضاسنه مقرون اولوب برشیدن راضی اولان ایسه اوشیئك فاعلی حکمنده‌در.

شاید بونی استبعاد ایدییورسه‌ك! مسألهٔ شرعیه ایله‌ده حل مشکل ایده‌بیلیرسین. چونکه امام اعظم ابوحنیفة الکوفی حضرتلری عندنده امامك قرائتی مقتدینك قرائتی حکمنده‌در. سبی‌ده مقتدینك قرائت امامه رضا کوسترمه‌سی وامام آرقه‌سنده سکوت ایدوب طورمه‌سیدر.

اون التنجی نکته

شیطان، معنای بعدی متضمن اولان (شطن) ماده‌سندن مأخوذدر. انکچون شیطان، بعید عن الحق اولمقله محکوم‌علیهدر.

مطیع، ایسه قریب الی الحقدر. الله تعالی (واسجدو اقترب ــ و الله قریب منك ــ واذا سألك عبادی عنی فانی قریب) بیوردی.

رجیم؛ دخی مرجوم دیمکدرکه خدنك لعن وشقاوتله مرمی اولمق معناسندن کنایتدر.

سکا کلنجه : سن له الحمد حبل متین سعادته موصولسین . الله تعالی مؤمنلرك شاننده (والزمهم کلمة التقوی) بیوردی .

ایشته بودلالت ایدرکه الله تعالی شیطانی رحمتندن بعید ، وسهام لعن وشقاوتله مرجوم قیلدیغی کبی، سنی‌ده رحمت الهیه‌سنه قریب، وسعادت ابدیه‌یه موصول قیلمشدر .

برده حقدن بعید اولان شیطانی قریب وقرین رحمت ایتمیه. جکنی‌ده اخبار ایلدی . زیرا (ولن تجد لسنة الله تحویلاً) بیوردی.

بناءً علیه معلوم عرفان ملزومك اولسون که مولای متعال حضرتلری مادام‌که کمال لطف وکرمیله سنی مظهر شرف قرب ایتدی . فضل ورحمتندن آرتق طرد وتبعید ایلز .

اون یدنجی نکته

امام جعفر صادق، رضی‌الله عنه بیورمشلر که : « قرائت قرآندن اول مطلقا تعوذ ایتملیدر . » طاعات سائره‌ده ایسه تعوذ اولنماز . بونده‌کی سر وحکمت شودرکه : عبدك لسانی بعضاً کذب، غیبت، نمیمه ایله متنجس اولدیغندن الله ذوالجلال حضرتلری عبده تعوذ ایله امر بیوردی . تاکه عبدك لسانی ظاهر اولسونده طیب وطاهر اولان رب العالمینك کلام منزلنی لسان طاهرله اوقوسون.

اون سکزنجی نکته

طرف خدادن کأنه عبد مؤمنه شویله خطاب عزت کلیرکه:

« اوشیطان رجیم‌در، بن ایسه رحمان رحیم ؛ بناءً علیه شیطان رجیمدن ایراق اولکه رحمان رحیمه واصل اوله‌سین . »

اون طقوزنجی نکته

شیطان، دشمنکدر . سن ایسه آندن غافلسین . غائبسین . نصل‌که الله تعالی « انه یراکم هو وقبیله من حیث لاترونهم » بیورمشدر.

دیمك‌که سنك بردشمن غائبك، برده حبیب غالبك وار . چونکه الله تعالی « والله غالب علی امره » بیورمشدر.

ایمدی دشمن غائب سکا قصد ایتدیکنده، حبیب غالبه التجا ایت ! « والله سبحانه وتعالی اعلم بمراده »

باب رابع

« اعوذ بالله من الشيطان الرجيم » قولنه ملحق اولان مسائل بيانندەدر »

برنجی مسأله

« اعوذ بالله » دیمکله « بالله اعوذ » دیمەنك بینندە فرق عظیم واردر . زیرا اولکیسی حصر افاده ایتمز . ایکنجیسی ایسه حصر افاده ایدر .

مادامکه بویلەدر . یا نیچون اولکیسیله امر، وارد اولدیغی‌ده ایکنجیسیله امر وارد اولمادی ؟ مع‌هذا که بز بونك ایکنجیسی اکمل اولدیغنی‌ده یرنده بیان وایضاح ایتمشزدر .

کذلك حمدده هم « الحمد لله » همده « لله الحمد » وارد اولوب استعاذه‌ده ایسه یالکز « اعوذ بالله » دنیلدی‌ده « بالله اعوذ » دنیلدی. عجبا بونك فرقی نەدر ؟

ایکنجی مسأله

« اعوذ بالله » قولنك لفظی خبردر . معناسی‌ده « اللهم اعذنی » تقدیرنده اولەرق دعادر . کورمزمیسین که واجب تعالی وتقدس

حضرتلری ام مریمدن حکایة « وانی اعیذها بك وذریتها من الشیطان الرجیم » بیورمشدر .

اعوذ بالله، قولی « اللهم اغفرلی » معناسنه اولان (استغفر الله) کبی‌در .

بونك دعا معناسنه اولدیغنه‌ده دلیل شودرکه : اعوذ بالله قولی یالکز مستعیذك فعلندن اخباردر . بوقدرجغنده ایسه فائده یوقدر. فائده عبد مستعیذی جناب حقك اعاذه ایتمەسنده‌در . اویله ایسه سبب نەدرکه « اعوذ بالله » دیدی‌ده « اعذنی » دیمدی ؟

جواب

رب ایله عبد بینده عهد واردر . نتەکم حق تعالی (واوفوا بعهد الله اذا عاهدتم) برده (و اوفوا بعهدی اوف بعهدکم) بیورمشدر . بناءً علیه عبد کائنه دیرکه « بن لؤم انسانیت و نقص بشریتیله برابر اعوذ بالله دیەرك یعنی سکا صیغینەرق عهد عبود. یتمده وفا ایتدم . ایمدی سن، یاربی ! نهایت کرم، و غایت فضل و رحمتله « انی اعیذك من الشیطان الرجیم » یعنی بن ده سنی شیطان رجیمك شرندن حفظ و صیانت ایدرم دیەرك عهد ربو. بیتده وفا ایتمەیه اولاسین . »

مسأله [ج]

اعوذ، کلمەسی فعل مضارعدر : فعل مضارع ایسه حالەده، استقبالەده‌صالحدر . ایمدی بوکلمه، حالەده، استقبالەده حقیقتیدر؟

حق اولان حالده حقیقت، استقبالده مجاز اولمه‌سیدر .
استقباله اختصاصی آنجق (سین) و (سوف) نك علاوه‌سیله‌در .

د

فعل مضارعك حال حاضر ومستقبل بیننده مشترك اولوب‌ده
حال حاضر وماضی بیننده مشترك اولمامسنه سبب نه‌در ؟

ه

مضارع ایله اسم بیننده‌کی مشارکت نصلدر ؟

و

مضارعده عامل نصلدر ؟
حالبوکه مضارعك معمول اولدیغنده شبهه یوقدر .
ایمدی مضارعك عاملی هانکیسیدر ؟

ز

« اعوذ » قولی کرك حالده، وکرك جمیع زمان استقبالده
عبدك مستمراً مستعیذ اولدیغنه دلالت ایدرکه کمال دخی بودر.
ایمدی قول مذکور اشبو استعاذه‌نك جنتده‌ده باقی اولدیغنه
دلالت ایدرمی ؟

ح

« اعوذ » قولی نفس متکلم وحده اولوب (اتین) قولنده
مذکور اولان درت حرفدن بریسی کندنده بولنمق لابد ولازمدر.

کلمهٔ « اعوذ بالله » قولنده‌کی بایه متعلق اولان مباحث
عقلیه‌یه : بونلر چوقدر .

ا

بالله‌ده‌کی (با) بای الصاقدر .
بونده بر قاچ مسأله واردر .

برنجی مسأله

بو بایی بصریون (بای الصاق) وکوفیون (بای آلت) تسمیه
ایدرلر . بشقه‌لری‌ده بوکا (بای تضمین) نامنی ویررلر .
الحاصل، بوباشبهه‌یوقکه برفعله‌متعلقدر. فعله‌متعلق اولمسنده‌کی
فائده‌ده شودرکه او فعلك باشلی باشنه الصاقی ممکن دکلدر . فعلك
الصاقی همه‌حال اشبو بانك مدخول‌علیهی اولان شیئك واسطه.
سنه محتاجدر .
بناءً علیه الصاقه سبب اولدینی ایچون بو بایه بای الصاق
دنیلدیکی کبی آلت اولان شیئه داخل اولدینی ایچون‌ده بای
آلت دینیلیر .

ایکنجی مسأله

بالله‌ده‌کی باده بر فعلك لزوم اضماری متفق علیهدر .

ایمدی سن یالکز « بالقلم » دیرسه‌ك بو سوزك بر کلام مفید اولماز. بلکه سوزك مفید اوله‌بیلمك ایچون « کتبت بالقلم » دیمه‌ك لازم کلیر. ایشته بودلالت ایدرکه باللهده‌کی حرف با برمضمره متعلقدر. و بونك نظیری‌ده « بالله لافعلن » قولیدرکه « احلف بالله لافعلن » معناسنه‌درده کلامك « احلف » یه دلالتندن ناشی « احلف » حذف اولندی. ایشته باللهده‌ده اویله در.

و بونك بر نظیری‌ده شودرکه بریسی نیت سفر ایدوب‌ده دیکر برذاتدن استیذان ایتدکده اوذات، مستأذن سفر بره « علی اسم الله » دیرکه « سر علی اسم الله » تقدیرنده‌در.

اوچنجی مسأله

مادامکه اضمارك لزومی ثابت اولمشدر. دیرزکه:

بو مقامده حذف ضمیر، افصحدر. افصح اولمسنه‌ده سبب شودرکه فعل مضمر تصریح اولنسه « اعوذ بالله » قولی او حکم معینه مقصور اولور. اما عند الحذف وهم هر مذهبه ذاهب اولمقله برابر جمیع مهماتك آنجق الله ذوالجلاله استعاذه والتجا واسطه‌سیله، وعندالابتدا اسم اللهك ذکریله تمام اولدیغنی‌ده خاطره کتیرر.

بونك‌ده نظیری « الله اکبر » قولیدر. « الله اکبر من الشئ الفلانی » بیورمیوب‌ده (الله اکبر) دیمه‌سی مجرد افادهٔ عموم ایچوندر. ایشته اعوذ بالله‌ده‌ده اویله‌در.

دردنجی مسأله

سیبویه دیدی که « اشبو بانك کسردن بشقه عملی یوقدر. بوسیبدن ناشی بای مذکور، مکسور اولدی. »

دنیرسه‌که « کاف تشبیهك‌ده کسردن بشقه عملی یوقدر. مع‌هذا که کاف تشبیه، مکسور دکل، بالعکس مفتوحدر.

جوابنده دیرزکه:

کاف تشبیه، اسم مقامنده قائمدر. اسم ایسه عمله ضعیفدر. اما حرفك وجودی آنجق بواثر حسیله‌در. بناءً علیه کلام آنده قوی اولور.

بشنجی مسأله

(با) بعضاً اصلیه اولور. (قل ما کنت بدعا من الرسل) قول کریمنده اولدیغی کبی. و بعضاً زائده اولور. وبوده درت وجه اوزره‌در.

١ — الصاق ایچوندر. کمافی قولنا « اعوذ بالله » و « بسم الله »

٢ — عندالشافعی رضی‌الله عنه تبعیض ایچوندر.

٣ — تأکید نفی ایچوندر. کقوله تعالی (وما الله بظلام للعبید).

٤ — تعدیه ایچوندر. کقوله تعالی (ذهب الله نبورهم) ای اذهب نورهم.

٥ — فی، معناسنه اولان بادر . قال « حل باعدائك ماحل بی» ای حل فی اعدائك .

کلهلم باء قسمه : بو با (بالله) قولنـده‌کی با اولوب بای الصاق جنسندندر .

التنجی مسأله

بعضیلری‌دیدی‌که (وامسحوا برؤسکم) قول‌کریمنده واقع‌اولان (با) باء زائده‌در . ومضمون آیت « وامسحوا رؤسکم» تقدیرنده‌در.

امام شافعی ایسه بونده‌کی (با) تبعیض افاده ایدر دیدی .

امام شافعینك حجتی وجوه آتیه‌در .

١ — بو آیتده‌کی (با) ایچون یا لغودر؛ یا مفیددر دیه‌جکز؛ احتمال‌اول ایسـه باطلدر . زیرا رب العـالمین، واحکم الحاکمین حضرتلرینك کلام شریفی لغو وبی‌معنادر دیمك امر بعیددر.

چونکه کلامدن مقصود، اظهار فائده‌در . بناءً علیه آنی لغوه حمل اتمك اصلك خلافیدر.

ایشته بای مذکورك برفائدهٔ زائده افاده ایتدیکی ثابت اولدی.

وبوکا هرکیم قائل اولدی ایسه اوفائدهٔ زائده‌ده تبعیضدر دیدی .

٢ — « مسحت بیدی المندیل» قوللیه « مسحت یدی المندیل» قولی بیننده‌کی فرق بای مذکورك تبعیض افاده ایتدیکنك صحتی اثباته کافیدر . چونکه اولکیسی اجزاء مندیلدن یالکز برجزئی، وایکنجیسی کافهٔ اجزاء مندیلی الیله مسح ایتدیکنی مشعردر.

٣ — اهل لغـتدن بعضیلری (با) بعضاً تبعیض معناسـنی

افاده ایدر دیدی . بعضیلری‌ده بونی انکار ایتدی . لکن تبعیض افاده ایدر دیینلرك روایتی راجحدر . بناءً علیه (با) تبعیض افاده ایدر اولدیغی ثابت ومتحقق ایسه‌ده او بعضك مقداری غیرمذکور ایدوکندن بعض تسمیه اولنان مقدار نه ایسـه ایشته اوقدرجغی مفید اولمه‌سی لازم کلدی، وبوتقدیرجه رأسك اقل جزئی مسح ایله اکتفا واجب اولدی .

ایشته امام شافعینك قولی بودر .

حضرت امامك بوقولنه شـویله بر اشـکال وارد اولور . « واجب تعالی حضرتلری (فامسحوا بوجوهکم وایدیکم) دخی بیوردی . بناءً علـیه امام شافعینك شو قولنه کوره اجزاء وجه و یدك اقلنی مسح تیمـمده کافی اولمق لازم کلیر . حال‌بوکه عـند الشافعی تیممده کافهٔ اجزاء وجه ویدك مسحی لابد ولازمدر . »

بوکا شو وجهـله جواب ویریلوب دنیلیرکه اشـبو نصك مقتضـاسی تیممده اجزانك اقلیله اکتفا ایتمکدر . شـوقدرکه عند الشافعی نص اوزرینـه زیاده نسخ دکلدر . بناءً عـلیه دلائل سائره‌دن ناشی اتمامی ایجاب ایتدك . مسح رأسده ایسـه اتمامك وجوبنه دلالت ایدر دلیل بولنمدیغندن بونك حقنده‌کی نصده‌ده قدر مذکور ایله اکتفا ایتدك .

یدنجی مسأله

امام اعظم ابوحنیفه‌نك رضی الله عنه اصحابی باء الصاقه بعض مسائل تفریع ایتدیلر .

١ — امام محمد (كتاب الزيادات) ده ديدى كه كشى زوجه‌سنه (انت طالق بمشيئة الله تعالى) ديسه طلاق واقع اولماز. بوسوز (انت طالق ان شاء الله) قولى كبى در.

فقط (لمشيئة الله) ديسه طلاق واقع اولور. زيرا بونى تعليل مخرجنه اخراج ايلدى.

وكذلك (انت طالق بأرادة الله) ديسه طلاق واقع اولماز. فقط (لارادة الله) ديسه طلاق واقع اولور.

اما (انت طالق بعلم الله) ياخود (لعلم الله) ديسه ايكى وجهده طلاق واقع اولور. انكچون نصل سويلديكنى فرق ايتمك لازمدر.

٢ — ينه امام محمد كتاب الايمانده ديدى كه كشى زوجه‌سنه (ان خرجت من هذه الدار الا باذنى فانت طالق) ديسه خاتون اودن هرچيقيشنده قوجه‌سنك اذنه محتاج اولور؛ يوقسه بوشانير كيدر.

فقط (ان خرجت الا ان اذن لك) ديسه، وصكره‌ده بركره اكا اذن ويرسه كافيدر.

انكچون نصل سويلديكنى فرق ايتمك لازمدر.

٣ — كشى زوجه‌سنه (طلقى نفسك ثلاثا بألف) ديسه، زوجه‌سى ده نفسنى طلقهٔ واحده ايله تطليق ايتسه، قوجه‌سنك شرط ايتديكى بيكك ثلثه واقع اولور. چونكه بوراده يعنى (بألف) قولنده‌كى (با) بدليته دلالت ايدر. بناءً عليه بدل مبدله توزيع اولنورده هربر طلقه‌يه بيكك ثلثى موازى اولمش اولور. واكر (طلقى نفسك ثلاثاً على الف) ديسه، خاتون‌ده نفسنى

طلقهٔ واحده ايله تطليق ايلسه، امام اعظم عندنده برشيئه واقع اولماز. زيرا (على) لفظى كلمهٔ شرطدر. شرط ايسه برلنمادى كه مشروط واقع اولسون. فقط امامين عندنده خاتون طلقهٔ واحده ايله ثلث الفه واقع اولور.

بن ديرم كه بوراده بايه متعلق مسائل كثيره واردر.

ا — امام اعظم ابو حنيفه ديمش كه ثمنه باداخل اولورسه، ثمن مثمندن تميز ايدر. آنكچون (بعت كذا بكذا) ديديككده بانك مدخول عليهى يالكز ثمندر و بيع فاسدك مسأله‌سى بو فرق او. زرينه بنا قلنمشدر. زيرا امام اعظم ديمش كه كشى (بعت هذا الكرباس بمن من الخمر) ديدكده بيع، عقدفاسد ايله منعقداولمش اولورسه‌ده صحيحدر. فقط (بعت هذا الخمر بهذا الكرباس) ديدكده بيع صحيح اولماز. فرقى ده شودركه خمر، صورت اولاده ثمن اولوب صورت ثانيه‌ده ايسه مثمندر. خمرى ثمن قيلق ايسه جائزدر. اما مثمن قيلق جائز دكلدر.

ب — امام شافعى ديمش كه (بعت منك هذا الثوب بهذا الدرهم) ديدكده او درهم تعين ايدر.

فقط امام اعظم ابو حنيفه عندنده تعين ايتمز.

ج — الله تعالى (ان الله اشترى من المؤمنين انفسهم واموالهم بان لهم الجنة) بيوردى. وجنتى نفس وماله ثمن قيلدى.

اصول فقهدن‌ده بایه متعلق بعض مسائل واردر .

ا . — با سببیته دلالت ایدر . الله تعالی (ذلك بانهم شاقوا الله) بیوردی . ایشته بو آیت جلیله‌ده‌کی با سببیته دلالت ایدر .

برده دنیلدی‌که بانك سببیته دلالتی صحیح اولماز . زیرا بانك سبب اوزرینه ادخالی جائزدر شویله‌که (ثبت هذا الحکم بهذا السبب) دنیر .

ب — با سببیت افاده ایدر دیدیکمزده باء سببیه ایله لام سببیه بینده فرق نه اولدیغنی‌ده بیان ایتمك لازمدر .

ج — « سبحانك اللهم و بحمدك » قولنده‌کی بادن‌ده بحث ایتمك لازمدر .

زیرا بوراده‌کی بانك نه‌یه متعلق اولدیغی بیلنمیور . کذلك « و نحن نسبح بحمدك » قولنده‌کی بانك ده متعلق مجهولدر . بناءً علیه بو بادن‌ده بحث ایتمك لازمدر .

د — دنیلدی‌که علومك کافه‌سی کتب اربعه‌ده، کتب اربعه‌نك علومی قرآنده، قرآنك علومی — فاتحه‌ده، فاتحه‌نك علومی — بسمله‌ده. بسمله‌نك علومی‌ده بسم اللهك باسنده مندرجدر .

بن دیرم‌که بو طوغریدر . زیرا کافهٔ علومدن مقصود ، عبدك جناب خالقه وصولیدر . بو بایسه بای الصاقدر . بناءً علیه بای مذکور عبدی جناب خالقه الصاق ایدرکه کمال مقصود دخی بودر .

نوع ثالث

از مباحث ابن باب

مباحث حرف جر

اشبو کلمه — یعنی اعوذ بالله من الشیطان الرجیم — حروف جردن ایکی نوعی مشتملدر .

اولکیسی حرف (با) ایکنجیسی لفظ (من) در .

ایمدی دیرزکه (من) لفظنده مباحث کثیره واردر .

ا . — سن « اخذت المال من ابنك » دیرسین‌ده (من) ك نوعی مکسور اوقورسین . صکره « اخذت المال من الرجل » دیرسین‌ده بونده مفتوح اوقورسین . ایشته بو مقامده کلمهٔ مذکوره‌نك آخری عواملك اختلافیله مختلف اولدی . عاملك ایسه اشبو حرکاته مستحق اولمقدن بشقه معناسی یوقدر . بناءً علیه اشبو کلمه‌نك دخی معرب اولمه‌سی لازم کلیر .

ب . — (من) کلمه‌سی درت وجه اوزره وارد اولمشدر . ابتدای غایت (١) تبعیض (٢) تبیین (٣) زیاده . (٤)

ج . — مبرد، دیدی‌که (من) ده اصل اولان ابتدای غایتدر

باقیلری اکا مفرعدر . بشقه‌لری دیدی‌که اصل اولان تبعیضدر . باقیلری اکا مفرغدر .

د . — بعضیلری (من) کلمه‌سنك کلهٔ زائده اولمه‌سنی انکار ایتدی .

(یغفرلکم من ذنوبکم) آیت کریمه‌سنده واقع اولان (من) کلمه‌سنه کلنجه : بونك‌ده فائدهٔ زائده افاده‌ایتدیکنی بیان ایتمشلردر . الله تعالی کویا (یغفرلکم بعض ذنوبکم) بیوره‌مشدر . حالبوکه ذنوبك هر بعضنی عفو ایدن هپسنی‌ده عفو ایدر .

ه . — (من) ایله (عن) بیننده‌کی فرقی‌ده ذکر وبیان ایتمك لابددر . شیطان علیه اللعنه (ثم لاتینهم من بین ایدیهم ومن خلفهم وعن ایمانهم وعن شمائلهم) دیدی .

بو قوله‌ایکی سؤال واردر .

(۱) نیچون برنجیسی ایله ایکنجیسی (من) و اوچنجیسیله دردنجیسی (عن) لفظنه تخصیص اولندی ؟

(۲) مادام‌که شیطان کرك (من) وکرك (عن) لفظلرینك ایکیسنی‌ده ذکر ایلدی . یا نیچون استعاذه (من) لفظیله کلدی یعنی نیچون « اعوذ بالله من الشیطان الرجیم » دنیلدی‌ده « عن الشیطان » دنیلدی ؟

نوع رابع

از مباحث این باب

شیطان، لفظی‌شیطنتده مبالغه معناسنه‌در . ــ نصل‌که رحمن، رحمتده مبالغه معناسنه اولدیغی کبی . ــ وشیطان حقنده «بررحیم» فعیل بمعنی مفعولدرکه مرجوم دیمکدر . نتهکم حق باریده (رحیم) فعیل بمعنی فاعلدر .

شو کلمه، شیطان رجیمدن رحمن رحیمه فراری اقتضا ایدر . و بوده بینهماده مساواتی مقتضیدر . ایشته حاشا «الله وابلیس، اخوین‌در . شوقدرکه (الله) اخ کریم، رجیم، وفاضلدر . ابلیس ایسه اخ لئیم، خسیس، مؤذی‌در بناء علیه عاقل اولان بواخ شریردن اواخ خیره فرار والتجا ایدر دیین ثنویه‌نك منشاء قولی بودر .

ب . — (اله) رحیم وکریم میدر ؟ ایمدی اکر رحیم، کریم ایسه یانیچون شیطانی یاراتدی‌ده عباد اوزرینه مسلط ایتدی ؟ واکر رحیم کریم دکلسه کندینه رجوعاده وشر شیطاندن اکا استعاذه والتجاده نه فائده واردر ؟

ج . — کوکلرده ملکلر « اعوذ بالله من الشیطان الرجیم »

دیرلرمی ؟ اکر ملکلر دخی استعاذه ایدییورلرسه، دیمك که کندی نفسلرینك شرورندن استعاذه ایدییورلر. یوقسه شرور شیطاندن استعاذه ایتمیورلر.

د. — اهل جنت، جنتده «اعوذ بالله» دیرمی ؟

ه. — ابنیا وصدیقین نیجون «اعوذ بالله» دیه‌رك شر شیطاندن اللهه صغنیرلر ؟ مع هذا که شیطان (فبعزتك لاغوینهم اجمعین الاعبادك منهم المخلصین) قولنده کندینك ابنیا وصدیقنه تعلقی اولمادیغنی اخبار ایتدی.

و. — شیطان (وماکان لی علیکم من سلطان الا ان دعوتکم فاستجبتم لی فلا تلومونی ولوموا انفسکم) قولنده عباد اللهه مجرد دعوتدن بشقه تعلقی اولمادیغنی اخبار ایتدی. دیمك که انسان کندی کندینی بلایه القا ایدییور. بو تقدیرجه انسان شر شیطاندن زیاده کندیدن استعاذه ایتمیدر. حال بویله ایکن یانیجون انسان استعاذه‌ده اك مهم طرفی براقیوروده اك ضعیف طرفدن باشلایور ؟

تم الجزء الاول بعون الله عزوجل ویلیه الجزء الثانی
فی ١٤ جمادی الاخره ١٣٠٢ وفی ١٩ مارت ١٣٠١
والله الموفق والمرشد

خطا صواب جدولی

صحیفه	سطر	خطا	صواب
٤	١٠	جلیل	جمیل
٦	٥	علی سبیلی الاجمالی	علی سبیل الاجمال
١٠	٤	نعمته	نعمة
١٢	١٦	تحری	تجری
١٢	١٨	متحیزانك	متحیزاتك
١٣	٢	اصجار	احجار
١٣	١٧	تحلیصك	تخلیصك
١٣	١٩	آفاقك	آفاتك
١٤	٤	بی بحر	بر بحر
١٦	١	سو	شو
١٦	٥	معاذ	معاد
١٨	٣	اولان	.
١٨	١٤	ذوالحلالك	ذوالجلالك
٢١	٣	برنوع	بونوع
٢١	٧	منهج خاصی	برمنهج خاصی
٢٤	١٧	سبیلیله‌در	سبیله‌در
٢٥	٢	سبیلیله‌در	سبیله‌در

صحیفه	سطر	خطا	صواب
٣٨	١٦	تفسیردرکه	تفسیر دیرکه
٣٩	٦	طریانندن	طیرانندن
٤٣	٥	سیاحت	سباحت
٤٣	٨	انتقال ایتدکچه	انتقال ایتمدکچه
٤٣	١٧	معبر، منبر وزننده	معبرکه منبر وزننده
٤٤	١٢	کلهمه	کلامه
٤٤	١٦	براغت	براعت
٤٥	٦	حدودنده	حدوثنده
٦٠	٥	تخصیص	تخصیصی
٦٥	٩	مفروضندن	مفروضدن
٦٩	١٠	تصفیق ید	تصفیق ید
٧١	١٣	جوهر نفس	جوهر نفسی
٧١	١٩	مخرفك	محرقك
٧٢	١٥	اصوات ومقطعه	اصوات مقطعه
٧٢	١٦	بالفرض والتحقیق	بالفرض والتقدیر
٧٣	٨	کلام نفس	کلام نفسی
٧٥	٣	اعتقادده	اعتقادهده
٧٦	١١	مقدمین مذکورتینك	مقدمتین مذکورتینك
٨٣	١٢	حدیثله	حدوثیله
٨٥	٥	تمیز بها	تمیز بها
٩٠	٦	ختث	حنث

صحیفه	سطر	خطا	صواب
٩١	١٧	قدیم نفس	قدیم نفسی
٩٧	٥	صرفدن	حرفدن
١٠٥	١٢	تبعیضی	تبعیض
١٠٦	١٨	استد	اسند
١٠٧	١	مسند فقط	مسند اولور فقط
١٠٨	٢	کمله‌در	کلمه‌در
١٠٩	١١	نص محض	نفی محض
١٠٩	١٨	وحاصل	وحصل
١١٢	١٥	لفظنك	لفظك
١١٢	١٥	حقیر اولان	معتبر اولان
١٣١	٥	مبنی‌در	مبنی در
١٣٧	١٦	بیورءی	بیوردی
١٤٠	١٥	نعوذ	تعود
١٤٣	٨	نعوذ	تعوذ
١٤٤	٢	قاعده‌سی	فائده‌سی
١٤٥	٥	کی	که
١٤٥	١٩	نفعی	نفی
١٤٦	٣	یی	ده‌کی
١٤٦	٣	نك	ك
١٥٠	١٩	مرقوم	مرجوم
١٥١	١٣	طوتمتی	طوتمق

صحیفه	سطر	خطا	صواب
١٥٢	٨	ایدلمشدر	اولمشدر
١٥٢	١٣	مسموع	مسموعی
١٥٢	٢١	قدأنه	قرآنه
١٥٤	٩	عالم	عالم اولدیغنی
١٥٤	١٨	اولندیغی ده	اولدیغنی ده
١٦٠	١	اعائت	اغائت
١٦٠	١	اغانت	اعانت
١٦٠	٢١	تحصیلده‌د،	تحصیلده‌ده
١٦١	١٣	قول	قوله
١٦١	١٤	واصبرو	واصبروا
١٦١	١٥	ومن عباده	من عباده
١٦٢	١٦	بناءً علیه	بناءً علیه ثابت اولدی که
١٦٢	١٦	موجب	موجد
١٦٦	٦	مطلب	مطلوب
١٧١	١٠	اوراح	ارواح
١٧٣	٤	برامر ایدر	برامردر
١٧٤	٤	حرف	صرف
١٧٥	٨	اخربوه	اضربوه
١٧٦	١٩	آنی	انی
١٧٦	٢٢	(جاهلین) ده	(جاهلین) دن ده
١٧٨	٧	اعوذ رب	اعوذ برب

صحیفه	سطر	خطا	صواب
١٨٥	٣	عائد	عائد
١٨٦	٦	یتحیطه	یتحبطه
١٨٧	١٤	کرس	کرسی
١٨٧	٢٠	حبابه	جباله
١٨٩	١	متخرق	متمزق
١٨٩	١٥	تغریمه	تعزیمه
١٨٩	١٦	نائب	تائب
١٨٩	٢٢	غریمته	عزیمته
١٩١	٢	جدغك	جذعك
١٩٢	٢٢	پرملائکه‌سی	پرملائکه‌سی
١٩٦	٤	اشخاص معین	شخص معین
١٩٦	١	ناریه	ناریه‌در
١٩٧	١	حجمیت	حجمیتده
١٩٨	٢٠	یهدی	یهدی
١٩٩	١١	واتبعواا	واتبعوا
١٩٩	١٣	وتمائیل	وتماثیل
٢٠١	٨	جیب خدا	حبیب خدا
٢٠١	١٦	دعاسن	دعاسنی
٢٠١	١٨	لیس شر	لیس شئ
٢٠١	١٩	بکلمات الله	وبکلمات الله
٢٠٢	١١	یاشی	باشی

صحیفه	سطر	خطا	صواب
٢٠٤	٢٠	معناسنه کلیر	معناسنه‌ده کلیر
٢٠٦	٩	یخطبه	یتخبطه
٢٠٨	٦	حملی	حمل
٢٠٨	١٢	اهلی	اهل
٢٠٩	٣	جوابندن	جوابدن
٢١٠	١٣	قلبنده	قلبده
٢١٢	٦	بالذاته	یا لذاته
٢١٥	٩	ایمدی	ایشته
٢١٦	١٦	اولیویرسه	اولیوررسه
٢١٧	٣	خارجنك	خارجینك
٢١٧	٦	بیودینی	بیوردینی
٢٢٤	٦	طنوندن	ظنوندن
٢٢٧	١٤	اکله‌سه	اکلاسه
٢٢٩	١٠	حقنده	حقده
٢٣١	١٨	قرأنده	قرائنده
٢٣٣	١٣	طاهر	ظاهر
٢٣٣	١٤	ان یمودکم بخمسة	ان یمودکم ربکم بخمسة
٢٣٤	٥	منقون	مفتون

فهرس سرقران

صحيفه

٢ مقدمهٔ مترجم

فصل اول

٦ سورهٔ فاتحه‌نك متضمن اولديغى علومى مجملاً بيان ايدر .

١٦ مسائل عقليه محضه .

١٧ مسائل سمعيه .

فصل ثانى

٢٢ الفاظ قليله‌دن مسائل كثيره استنباطى ممكن اولديغنه دلالت ايدر بر مشرع اخرك تقديرى .

٢٤ بحثك دردنجى وبشنجى مرتبه‌سى .

٢٥ بحثك التنجى مرتبه‌سى .

٢٦ بحثك يدنجى سكزنجى طقوزنجى مرتبه‌لرى .

فصل ثالث

٢٧ اشبو سورهٔ جليله‌دن مسائل كثيره استنباطى ممكن اولديغنه دائر تقدير .

برنجى كتاب

(اعوذ بالله من الشيطان الرجيم) قولندن مستنبط اولان علوم بيانندەدر.

برنجى كتابك قسم اولى

كلمه‌يه متعلق مباحث ادبيه بيانندە اولوب برقاج بابى مشتملدر

باب اول

صحيفه

٣٠ كلمه‌يه ومجراً كلمه‌ده جارى اولان الفاظه متعلق مباحثك بيانندە اولوب بر قاچ مسئله‌يى مشتملدر .

برنجى مسأله ــ اشتقاق .

٣٢ ايكنجى مسأله ــ كلمات ثلاثيه‌ده اشتقاق.

٣٢ اوچنجى مسأله ــ كلمه‌نك تفسيرى .

٣٥ دردنجى مسأله ــ كلمه‌نك صورت اطلاقى .

٣٦ بشنجى مسأله ــ كلمه‌نك صورت استعمال ديكرى .

٣٧ التنجى مسأله ــ قول .

٣٩ يدنجى مسأله ــ لغات .

٤١ سكزنجى مسأله ــ لفظ .

٤٢ طقهزنجى مسأله ــ عباره .

٤٥ اونجى مسأله ــ كلمه وكلام .

٤٧ اونبرنجى مسأله ــ « «

صحيفه
٤٧ اون ايكنجى مسأله ــ كلمه وكلام
٤٧ اون اوچنجى مسأله ــ الفاظ مهمله وغير مستعمله .
٤٨ اون دردنجى مسأله ــ اصوات متركبه‌نك صورت تسميه‌سى
٤٩ اون بشنجى مسأله ــ قولك صورت تركبى .
٤٩ اون التنجى مسأله ــ قولك مجازاً استعمالى .
٥٠ اون يدنجى مسأله ــ قال .
٥٠ اون سكزنجى مسأله ــ كلام نفسى .
٥٢ اون طقوزنجى مسأله ــ حديث .
٥٤ يكرمنجى مسأله ــ نطق .
٥٤ يكرمى برنجى مسأله ــ كلمه‌نك حد تعريفى بيانندەدر .
٥٥ يكرمى ايكنجى مسأله ــ لفظك مهمل ومستعمل اولديغى .
٥٦ يكرمى اوچنجى ويكرمى دردنجى مسأله ــ لفظ ومعنا .
٥٧ يكرمى بشنجى مسأله ــ تعريف كلمه .
٥٨ يكرمى التنجى مسأله ــ قول معتزله .
٥٩ يكرمى يدنجى مسأله ــ كلمه‌نك اصح تعريفى .
٥٩ يكرمى سكزنجيدن اوتوز سكزنجيه يعنى اون مسأله‌ده الفاظك صورت دلالتى تعريف وتفصيل اولنمشدر ،
٦٧ اوتوز طقوزنجى مسأله ــ معنى .
٦٧ قرقنجى مسأله ــ الفاظله تعريفلرى ممكن اولەميان معانى .
٦٩ قرق برنجى مسأله ــ معانيه الفاظك وضعنده‌كى حكمت .
٧٠ قرق ايكنجى مسأله ــ كمال انسان .

صحيفه
٧٢ قرق اوچنجى مسأله كلام لسانى .
٧٣ قرق دردنجى مسأله ــ اراده واعتقاد .
٧٥ قرق بشنجى مسأله ــ مدلولات لفظيه‌نك قسم مغايرى .
٧٥ قرق التنجى مسأله ــ لغاتى بيله‌نك يولى .
٧٧ قرق يدنجى مسأله ــ لغاتك صورت انتقالى .
٧٨ قرق سكزنجى مسأله ــ الفاظك تواترى .
٧٩ قرق طقوزنجى مسأله ــ لغاتك روايته مستند اولمسى .
٨٠ اللنجى مسأله ــ الفاظك معنالرينه دلالتى .

باب ثانى

صوت وحروفدن مستنبط اولان مباحثه وصوت وحروفك احكامنه دائر اولوب چند مسأله‌يى مشتملدر

٨١ برنجى مسأله ــ صوت .
٨٣ ايكنجى مسأله ــ صوتك جسميتنى رد .
٨٤ اوچنجى مسأله ــ صوتك غير مبصر اولمسى .
٨٤ دردنجى مسأله ــ تموج هوا .
٨٥ بشنجى مسأله ــ تعريف حرف .
« التنجى مسأله ــ حروفك تقسيمى .
٨٦ يدنجيدن اونجيه قدر اوچ مسأله‌ده حرفلرك حركت وسكونى وابعاضى واحوالى بيان اولنور .

صحيفه
٨٨ اونجى مسأله ـ كلامك قديم اولمامسى .
٩٠ اونبرنجى مسأله ـ كلام الله تعبيرينك على سبيل المجاز اولمسى .
٩٢ اون ايكنجى مسأله ـ قولى حشوينك ردى .
٩٣ اون اوچنجى » ـ كراميلرك قول مردودى .
٩٣ اون دردنجى » ـ قرآن حقنده اشاعره‌نك جوابى .

باب ثالث

اسم وفعل وحرفه متعلق مباحث بيانندە اولوب مسائل ثنايى مشتملدر

٩٦ برنجى مسأله ـ كلمه‌نك تقسيماتى .
٩٧ ايكنجى » ـ نحويونك فعل وحرف حقنده‌كى اقوالى .
٩٩ اوچنجى » ـ اسم .
١٠٠ دردنجى » ـ كلمه‌نك تقسيمندن نوع ثانينك تقريرى .
١٠١ بشنجى » ـ اسمك تعريفى ،
١٠٦ التنجى » ـ اسمك علاماتى .
١٠٦ يدنجى » ـ فعلك تعريفاتى .
١١٣ سكزنجى » ـ كلمه‌نك معلوميت ومفهوميتده‌كى حالى .
١١٣ طقوزنجى » ـ صيغهٔ ماضى ايله تعين ايدن سؤال .

صحيفه
١١٤ اونلنجى » ـ حرفك تعريف ديكرى .
١١٥ اونبرنجى » ـ اسم وفعل وحرفدن ممكن اولهبيلان تركيبات .
١١٧ اون ايكنجى ـ جملهٔ مركبه .

باب رابع

اسمك كندى انواعنه تقسيماتى

١١٩ تقسيم اول .
١٢٠ تقسيم ثانى وثالث .
١٢٢ تقسيم رابع .
١٢٤ تقسيم خامس .

باب خامس

اسمای اجناس ايله اسمای مشتقه‌نك احكامى بيانندەدر

١٢٤ اسمای اجناسك احكامى .
١٢٦ اسمای مشتقه‌نك احكامى .

باب سادس

اسمی معربه، مبنیيه تقسیم ایله برابر بوایکی قسمه متفرع اولان احکام بیاننده اولوب مسائل شتایی مشتملدر

صحیفه
١٢٧ برنجی مسأله ــ اعراب
١٢٧ ایکنجی « ــ احوال مختلفهٔ لفظیه .
١٢٨ اوچنجی « ــ افعال وحروف .
« دردنجی « ــ اعرابك کلمهنك حرف اخیرینه وجوه اختصاصی ،
١٢٩ بشنجی « ــ اعراب نهدر .
« التنجی « ــ حرفه متحرك وساکن دنیلسی مجازآدر .
یدنجی مسألهدن اون یدنجی مسألهیه قدر یوقدر
١٣٠ اون سکزنجی مسأله ــ تعریف اعراب .
اون طقوزنجی مسألهدن یکرمی دردنجی مسألهیه قدر متروك .
١٣١ یکرمی بشنجی مسأله ــ کلمهنك مضاف اولمسی .
یکرمی التنجی ویکرمی یدنجی مسأله متروك .
١٣٢ یکرمی سکزنجی ویکرمی طقوزنجی مسأله ــ اسملرك اعرابی .

صحیفه
اوتوزنجی مسأله ــ مرفوع، منصوب، مجروریتك اسبابی
١٣٣ اوتوز برنجی مسأله ــ مرفوعات .

برنجی کتابك ایکنجی قسمی

استعاذهیه متعلق مباحث نقلیه وعقلیهیی متضمن اولوب چند بابی مشتملدر.

باب اول

١٣٥ برنجی مسأله ــ وقت استعاذه .
١٣٨ ایکنجی مسأله ــ استعاذه ایچون جمهورك حجتی .
١٣٩ اوچنجی مسأله ــ قول فقها .
« دردنجی مسأله ــ استعاذهنك صورت قرائتی .
١٤٠ بشنجی مسأله ــ تعوذك لزوم تکرری .
١٤١ التنجی مسأله ــ جملهٔ تعوذیه
١٤٢ یدنجی مسأله ــ نمازده تعوذ .
١٤٣ سکزنجی ــ قرآنك ترتیلاً قرائتی .
١٤٤ طقوزنجی واونجی مسألهقرآنك جهراً قرائتنده تجویدك لزومی وحروف متشابهاتك تلفظی حقنده .
١٤٥ اون برنجی مسأله ــ لام مغلظه .
١٤٦ اون ایکنجی مسأله ــ وجوه شاذه ایله قرائت قرآن غیر مجازدر

صحيفه
١٤٦ اون اوچنجى مسأله ـ قرا آت مشهوره .

باب ثانى

جملهٔ تعوذيه‌دن مستنبط اولان مباحث عقيله بيانندەدر .

ركن اول

استعاذه

١٤٨ برنجى مسأله ـ جملهٔ تعوذيه‌نك بحسب اللغه تفسيرى .
١٥٣ ايكنجى مسأله ـ ماهيت استعاذه‌دن بحث عقلى .
١٦٢ اوچنجى مسأله ـ مذهب اهل حبرا ايله مذهب قدريه‌يه كوره استعاذه نصل صحيح اولهبيلير .

ركن ثانى

١٧٠ مستعاذبه .

ركن ثالث

١٧٣ مستعيذ .

ركن رابع

١٨٦ مستعاذ منه .

صحيفه
١٨٦ برنجى مسأله ـ جن وشياطين .
١٩٨ ايكنجى مسأله ـ جن وشياطينك وجودينه دلالت ايدن آيات قرآنيه واخبار .
٢٠٣ اوچنجى مسأله جن آتشدن يرادلمشدر .
٢٠٤ دردنجى مسأله جنك وجه تسميەسى .
٢٠٥ بشنجى مسأله ـ طوائف مكلفين .
» التنجى مسأله ـ جنك بو اطن بشره نفوذى بحثى .
٢٠٧ يدنجى مسأله ـ جن وشياطينك تأكل وتشارب وتوالد ايلدكلرينه دائر .
٢٠٧ سكزنجى مسأله ـ وسوسه .
٢٠٩ طقوزنجي مسأله ـ امام غزالينك وسوسه حقندەكى كلامنك تحقيقى مبين در .
٢١١ اونجى مسأله ـ تحقيق الكلام فيما ذكره الغزالى .
٢١٨ اونبرنجى مسأله ـ حروف وكلمات مسموعەيى تخيلده جمهور فلاسفەنك قولى .
٢٢١ اون ايكنجى مسأله ـ شياطينك احوال فوق العادەيه قدرتى اولوب اولمديغى بحثى .
٢٢٣ اون اوچنجى مسأله ـ جن غيبى بيليرمى .

ركن خامس

٢٢٥ باعث استعاذه اولان مطالب .

باب ثالث

جملهٔ تعوذیه‌دن مستنبط اولان لطائف بیانندهدر

صحیفه

٢٢٨ برنجی نکته ـ اعوذ بالله قول شریفنك معناسی
٢٢٩ ایکنجی نکته ـ قول مذکور ایله نفسك عجز وافتقاری وخالقك قوت واقتداری مطلوبدر
٢٣٠ اوچنجی نکته ـ طاعاته اقدام استعاذه ایله اولور.
٢٣١ دردنجی نکته ـ استعاذهنك سری.
٢٣٢ بشنجی نکته ـ شیطان.
« التنجی نکته ـ استعاذه ایله طهور حصولی.
٢٣٣ یدنجی نکته ـ استعاذهنك قلب ولسان ایله اجراسی
٢٣٤ سکزنجی نکته ـ قلب مؤمن.
٢٣٧ طقوزنجی نکته ـ استعاذه ایچون ایقاظ.
٢٣٨ اونجی نکته ـ انسان.
٢٣٩ اون برنجی نکته ـ اعوذ بالله قولنك تفصیلی.
٢٤٠ اون ایکنجی نکته ـ عبدك استعاذهسندن مقصد.
٢٤٠ اون اوچنجی نکته ـ استعاذهده صفت.
٢٤١ اون دردنجی نکته ـ جملهٔ تعوذیهده اسم شیطانك سبب ذکری.
٢٤٢ اون بشنجی نکته ـ الشیطان.

صحیفه

٢٤٣ اون التنجی نکته ـ شیطانك معناسی.
٢٤٤ اون یدنجی نکته ـ قرائت قرآندن اول لزوم تعوذ.
٢٤٥ اون سکزنجی واون طقوزنجی نکتهلر ـ شیطاندن اجتناب وجناب حقه التجا ایدلمسی حقنده در.

باب رابع

اعوذ بالله من الشیطان الرجیم، قولنه ملحق اولان مسائل بیانندهدر

٢٤٦ برنجی مسأله ـ اعوذ بالله دیمکله بالله اعوذ دیمهنك بینندهکی فرق.
٢٤٦ ایکنجی مسأله ـ اعوذ بالله قولنك معناسی.

بالله‌دهکی (با) بای الصاق اولوب بونده برقاچ مسأله واردر

٢٤٩ برنجی مسأله ـ بو با قاچ صورتله یاد اولنور.
٢٤٩ ایکنجی مسأله ـ بالله‌دهکی باده برفعلك لزوم اضماری.
٢٥٠ اوچنجی مسأله ـ حذف ضمیرك افصحیتی.
٢٥١ دردنجی مسأله ـ اشبو با حقنده سیبویهنك قولی.
٢٥١ بشنجی مسأله ـ بانك انواعی

صحيفه
٢٥٢ التنجى مسأله ــ با حقنده امام شافعينك قولى .
٢٥٣ يدنجى مسأله ــ با حقنده امام اعظم ابوحنيفه‌نك قولى
٢٥٧ مباحث حرف جر .
٢٥٩ شيطان حقنده‌كى اقوال مختلفه .

سر قران

فخر رازى تفسيرندن مترجم

مترجمى

سرّى كريدى
والئ ولايت انقره

جزء ثانى

باشليجه صاتيلان محل باب عالى جاده‌سنده آراكل افنديلك ٤٦ نومرولى كتابخانه سيدر

معارف نظارت جليله‌سنك رخصتيله طبع اولنمشدر
رخصتنامه نومروسى ٤٦١

استانبول
(س) شركت مرتبيه مطبعه‌سى ــ باب عالى جاده‌سنده نومرو ٣٤
١٣٠٣

ÖZGEÇMİŞ

Zinnur AKKAŞ, 1992 yılında Nevşehir'de doğdu. 2011 yılında Nevşehir Lisesi'nde lise eğitimini tamamladı. 2017 yılında Karabük Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. 2017 yılında Karabük Üniversitesi Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi'nde çalışmaya başladı. (Halen çalışmaktadır.) 2018 yılında Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında yüksek lisans eğitimine başladı.